

İLHAN TEKELİ
VE ŞEHİRCİLİK

İlhan Tekeli ve Şehircilik

Cilt 11 • Sayı 29 • Yıl 2020

ADAMOR

TOPLUM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alım Arlı (İstanbul Şehir Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Hasan Bozgeyikli (Selçuk Üniversitesi), L. Funda Şenol Cantek, Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Şebnem Gökçen Dündar (Dokuz Eylöl Üniversitesi), H. İbrahim Düzenli (Şehir Üniversitesi), Tahire Erman (Bilkent Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Gazi Üniversitesi), Fuat Güllüpınar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), Şükrü Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (Ankara Üniversitesi), Ayşe Çolpan Kavuncu, (AYBÜ), Serap Kayasü (ODTÜ), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi), Tuncay Önder (Gazi Üniversitesi), Metin Sözen (Çeköl Vakfı), Yusuf Şahin (Aksaray Üniversitesi), Tarık Şengöl (ODTÜ), Yıldırım Şentürk (Mimar Sinan Üniversitesi), Uğur Tanyeli (Şehir Üniversitesi), Coşkun Taştan (Polis Akademisi), İlhan Tekeli (ODTÜ), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Çankaya Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (Gazi Üniversitesi), H. Sevgi Zengin (Niğe Üniversitesi)

*Soyadına göre alfabetik sırada *In alphabetical order*

Yayın Türü: Dört Aylık, Yaygın Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Mustafa Sunar • **Teknik Sorumlu:** Özgür Tülebağa – Batuhan Özmen

Baskı/Yayın Tarihi: Nisan/April 2020

Baskı: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. şti. İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71 (Sertifika No: 47479)

Yönetim Adresi (İletişim Correspondence)

Nasuh Akar Mah. 1403. Cad. 10/5 Balgat-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: www.idealkentdergisi.com **E-posta:** idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM ve EBSCO tarafından indekslenmektedir. idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler/Contents

- 06 **Takdim/Editorial**
Emir Osmanoğlu – Zafer Çelik

Bibliyografya/Bibliography

- 10 **İlhan Tekeli'nin 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası**
Tanyel Özelçi Eceral

Söyleşiler/Interviews

- 73 **"Kapıları Açmak: İlhan Hoca'yla Kente, Dünyaya, Hayata Dair Bir Hasbihâl"**
Hakan Olgun – Emir Osmanoğlu

- 96 **İlhan Tekeli Üzerine Söyleşiler**
Doğan Tekeli
Yiğit Gülöksüz
Atilla Candır
Murat Güvenç
Metin Şenbil
Mehmet Ural

İlhan Tekeli Tez Ödülleri / İlhan Tekeli Thesis Prize

- 140 **Sınır Bölgelerinde Sosyo-Mekânsal Etkileşim ve Yönetişim: Türkiye Örneği**
Socio-Spatial Interaction and Governance in Border Regions: The Case of Turkey
Emrah Söylemez – Çiğdem Varol
- 173 **Şehircilik Alanında Lisansüstü Tezlerin Yönü ve Tez Ödül Süreci Değerlendirmesi**
Derleyen: Emine Şeyda Satılmış

Yorum/Commentaries

- 194 **Arsa Üretiminde Kamu Payı ve Kayseri Örneği**
Şükrü Karatepe
- 201 **İlhan Tekeli Düşüncesi: Çözüm Odaklı Bilgi Üretimi ve Yorumlama**
Uğur Tanyeli
- 214 **Yerleşmelerin Değerşen Özellikleri Üzerinden İzmir Modeli'nin Yorumlanması**
Emine Yetişkul – Metin Şenbil
- 230 **Zihin Haritalarını ve Geleceğin Gizli Sokaklarını Aydınlatan Bir Bilim İnsanı: Prof. Dr. İlhan Tekeli**
Gökmen Argun
- 238 **Platon'un Devlet'inden Mekan Organizasyonuna: Sosyo-Mekansal Süreçleri Anlamak için bir Kavramsal Çerçeve Önerisi**
Ozan Hovardaoğlu

Makaleler/Articles

- 260 **Bir Bilim İnsanının Kavramlarla Yolculuğu: İlhan Tekeli ve Alternatif Bir Patika**
A Scientist's Journey with Concepts: İlhan Tekeli and An Alternative Path
Nihal Ekin Erkan – Çiğdem Aksu Çam – Zeynep Arslan Taç
- 290 **Katılımlı Yaklaşımla Ortaya Çıkarılan Örtük Bilginin Kodlanmış Bilgiden Farkının Ortaya Konulması**
Determining Difference of Implicit Knowledge Obtained through Participatory Approach with Coded Knowledge
Neslihan Kulözü Uzunboy – Gürel Çetin – O. Cenk Demiroğlu
- 316 **İlhan Tekeli'nin Fikriyatında Temsili Demokrasinin Krizine Bir Yanıt Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler**
Civil Society Organizations and Local Governments as a Response to Crisis of Representative Democracy Within the Thoughts of İlhan Tekeli
Hülya Eski Uğuz – Fırat Harun Yılmaz
- 331 **Doğal Yaşam ve Çevre İçin Verilen Yerel Mücadelelerin Demokratik Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi; İlhan Tekeli'nin Temsil Ettiği Rolün Gelecek Projeksiyonları Üzerine**
Evaluation of Local Struggles for Natural Life and Environment in the Context of Democratic Protection; On Future Projections of the Role Represented by İlhan Tekeli
Senem Doyduk
- 350 **Aktif ve Pasif Yurttaşlardan Oluşan Toplumlarda Planlama Süreci ve Plancının Rolü**
Planning Process and the Role of the Planner in Communities of Active and Passive Citizens
Züleyha Sara Belge
- 372 **Türkiye'de Son Dönem Otomobilleşme: 2007-2018 Arası İller Bazında Analizler**
Recent Automobilitization in Turkey: Province Ba-sed Analyses Between 2007-2018
Metin Şenbil – Emine Yetişkul
- 405 **Dolmuşun (Uzun) Öyküsü: Basımının Kırkıncı Yılında İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın Benzersiz Çalışması Üzerine**
The (Long) Story of Dolmuş/Jitney: Reading İlhan Tekeli and Tarık Okyay's Unprecedented Work on the Fortieth Anniversary of Its Publication
Besim Can Zırh
- 431 **Kamu Yetersiz Kalınca: Kentsel Ulaşım Hizmetlerinin Sunumunda Küçük Girişimcilik Kesiminin Meşrulaştırılması**
When Government is Failed: Legitimizing the Small Entrepreneurship in the Provision of Urban Transportation Services
Eray Aktepe
- 453 **Kentsel Rejim Kentsel Dönüşüme Karşı: Kentsel Dönüşümde Konut Sunum Biçimleri**
Urban Regime versus Urban Regeneration: Modes Housing Provision in Urban Regeneration
Çiğdem Aksu Çam

- 484 **İkinci Konut Turizmi ile Kırsal Alanların Kentleşmesi: Pelitköy Örneği**
Urbanization of Rural Areas with Second Home Tourism: The Case of Pelitköy
Serdar Ceylan – Mehmet Somuncu
- 510 **Özerklik, Büyüme ve Kalite: İlhan Tekeli'nin Yükseköğretim Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme**
Autonomy, Expansion, and Quality: An Analysis on İlhan Tekeli's Research on Higher Education
Zafer Çelik
- 542 **What if You Were a Young Professional? A Scenario on the Critical Grounds of İlhan Tekeli's Course**
Peki ya Genç Bir Meslek İnsanı Olsaydınız? İlhan Tekeli Dersinin Eleştirel Zemininde Bir Senaryo
Gülşah Akyaç
- 558 **Düzeltilmeler / Revision**
- 562 **Yazarlara Notlar / Notes to Authors**

Takdim

İlhan Tekeli Hoca ile bu sayı için yaptığımız mülakatın hayat hikayesini kısaca anlatmasını istediğimiz bölümde ifade etmiş olduğu “açılan kapı” imgesi bizi derginin hazırlığına başladığımız 2009 yılının sonlarına götürdü. O vakitler kent üzerine akademik bir dergi çıkartma fikrinin ne kadar zor olduğunu bilmekle birlikte editörlerimiz Orçun İmga, Mustafa Altunoğlu ve Zafer Çelik’le birlikte aklımıza gelen ilk ismin, gidebileceğimiz “ilk kapının” İlhan Hocanın olması tesadüf olmasa gerek... İlk sayımızda konuşacağımız ismin, derginin kaderini ve gidişatını da etkileyeceğinin bilinciyle yapacağımız mülakatın, derginin karakterini de belirleyeceğinin farkındaydık. Bunun için en doğru ismin İlhan Tekeli olduğuna, yola koyduğumuz editörlerimizin her biri inanıyordu. Bu inanç, ümit ve heyecanla İlhan Hocanın “kapısını” çaldığımızda “o kapı bize ardına kadar açılmıştı”. Bazıları gibi bizi sorguya almadan, yargılamadan, “dergiyi çıkartın bir görelim, sonra bakarız” demeden mülakat için bizi ODTÜ’deki odasına davet etmiş ve enfes bir konuşmayla 10 yıldır yayınlanan İdealKent’in kapısını açivermişti.

Sonraki yıllarda yayınladığımız her dosyanın, çalıştığımız her konunun hazırlığını yaparken İlhan hocayla yaptığımız bu mülakatın etkisi ve verdiği motivasyonun İdealKent’i beslediğini, diri tuttuğunu da biliyoruz. Bir derginin yayın hayatında 10 yılı geride bırakmasının son derece önemli bir durum olduğunu biliyorduk, ancak İdealKent’in de 10 yılı devirmesi birçokları gibi bizi de şaşırtmıştı. Bunda elbette, başta editörler kurulumuz olmak üzere, yazarlarımızın, misafir editörlerimizin çok büyük katkıları olmuştu ama yola başladığımızda açılan İlhan Tekeli kapısının da büyük bir enerjisi olduğunu hep hissettik.

İdealKent'in ilk mülakatını yaptığımız İlhan Hocaya 2015 yılında bizim için başka bir ilk olan "I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi'nde konuşma teklifimizi de kabul etmesi kongrenin hikayesinde açılan başka bir kapıydı...

Güzel başlangıçları İlhan Hocadan ilhamla yaptığımızı ifade ederken zorlandığımız noktalarda da çözüm için ilk adreslerimizden birisinin İlhan Hoca olduğunu vurgulamak gerekiyor. 2019 yılında IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi'nin hazırlık süreçleri son derece verimli geçmiş, David Harvey kongre tarihinden çok önce açılış konuşmacısı olarak geleceğini ifade etmiş ve biz de duyuru ve hazırlıkları ona göre planlamıştık. Ancak David Harvey ve diğer konuşmacı AbdulMaliq Simon'un Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde başlattığı Barış Pınarı hareketi dolayısıyla Kongre'nin organizasyonundan bağımsız bir şekilde gelişen bir durum nedeniyle programlarını iptal etmeleri önemli bir sorun oluşturmuştu. İki ismin kongreye gelemeyeceklerini ilan etmeleri üzerine hem biz zor durumda kalmıştık hem de kongreyi takip etmek için aylar öncesinden plan yapan katılımcılar hayal kırıklığına uğramıştı. Bu durumun üstesinden gelmek için nasıl bir çözüm bulacağımızı bilemiyorduk ve o aşamada aklımıza yine İlhan Hoca geldi. Konferansa birkaç gün kala İlhan Hocaya durumu ifade ettik, Hocamız açılış konuşmacısı olma teklifimizi kabul ederek içinde olduğumuz bu zor durumdan bizi kurtarmış oldu.

İdealKent olarak 2010'da başladığımız yolculuğun 10. yılında ne yapmalıyız diye düşünürken en anlamlı şeyin "İlhan Tekeli ve Şehircilik" dosyası olacağına karar verdik... Böyle bir çalışma yaparak biz aslında kendimizi ödüllendiriyorduk... Dosya fikrini İlhan Hocaya da açtığımızda memnun olması bizi sevindirmişti. Yaklaşık bir yıla yakın zamandır dosya hazırlıklarını yapıyoruz, katkı verenlerin emeği ile birlikte ortaya güzel bir dosya çıktı ancak dosyanın İlhan Hoca'nın çalışmalarını tamamen kapsamaması mümkün değil. Çünkü karşımızda çok geniş bir entelektüel ilgi alanı, çok katmanlı ve derinlikli çalışmaları olan bir isim var. Bununla birlikte İlhan Hoca sadece şehircilik alanında değil; eğitim, tarih, sosyoloji, siyaset dahil birçok alanda çalışmaları fikir dünyasını etkilemiş bir isim.

***

Tarihin, coğrafyanın, mimarinin, planlamanın, kültürün, sosyolojinin, eğitimin ve daha birçok disiplinin içiçeliği ve geçişkenliğindeki zenginlik şehrin dokusunda neyse İlhan Tekeli'nin düşünce dünyasındaki zenginlik de bir o kadar çok boyutlu, derinlikli ve çok katmanlıdır. İlhan Tekeli söz

konusu olduğunda teorik bilgiyi yoğurduğu kadar somut olana dokunan bir bilim ve düşünce perspektifi ile karşı karşıyayızdır. İlhan Tekeli, içinde yaşadığı şehrin ve onun kırsalla, içinde bulunduğu bölge ile ve de dünya ile kurduğu ilişkilerin değiştiğini, yeni ihtiyaçlar edindiğini görüp, anlamlandıran, bu ihtiyaçlara çözüm düşünerek pratiğini ve teorisini sürekli geliştiren, yereli evrensel bir perspektif ile görebilen bir entelektüeldir. Tekeli, uluslararası çapta düşünce üretimi yapan, ancak uluslararası alanda görünür olmak için Türkçeden feragat etmeden ısrarla Türkiye'nin sorunları ve düşünce dünyasını besleyen bir düşünce adamıdır. İlhan Tekeli'nin yazıları, Türkiye'de yaşanan olgulara ışık tutmasının yanı sıra herhangi bir başka ülkede de gerçeği anlaşılır kılmak için bir rehber olarak da okunacak niteliktedir. Onun yaptığı çalışmaların neredeyse tamamı İngilizce başta olmak üzere farklı dillere çevrilmeyi fazlasıyla hak etmektedir. İlhan Tekeli, demokrasi ve bilgi teorisinin arasında gördüğü planlama tarihi içerisinde hem evrensel bilginin serüvenini etkileyecek nitelikte çalışmalar yapmış hem de toplumsal planda, politika belirleyici nitelikte yönlendirmeler ve danışmanlıklar üstlenmiştir. Türkiye'de her zaman özlem duyulan teorik ve pratik bilginin biraradalığının somut bir karşılığı olan İlhan Tekeli elli yılı aşkın bir sürede yetiştirdiği binlerce öğrencinin yanı sıra kitaplarıyla da toplumu etkilemeyi başarmış bir düşünce adamıdır.

***

İlhan Tekeli üzerine yazmanın zorluğuna ve birçok araştırmacının tasarladığı yazıyı yetiştirememesine rağmen oldukça değerli yazıların yer aldığı dosyayı sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu süreçte bize katkılarını, görüşlerini ve emeğini sunan çok kıymetli hocalarımız oldu. Özellikle, Metin Şenbil ve Emine Yetişkul Şenbil hocaların katkısı ve yönlendirici tavsiyeleri oldukça değerliydi. Hocalarımızın, bazı yazıların bulunması, yazarlarla iletişime geçme, yazı değerlendirme ve tashih olmak üzere çok önemli katkıları oldu. Benzer şekilde Hakan Olgun da pandemi döneminin başladığı zor süreçte, şehir dışından gelip İlhan Hoca mülakatına katılması ve kılı kırk yararcasına tashih okumaları da son derece önemliydi... Kendilerine katı ve destekleri için sonsuz teşekkür ediyoruz.

20. yılımızda İlhan Hocayla mülakat için sözleştiğimiz müjdesini şimdiden vererek sizlere iyi okumalar dileriz.

İyi okumalar.

Emir Osmanoğlu-Zafer Çelik.

İlhan Tekeli'nin 2004-2020
Dönemi Bibliyografyası
Tanyel Özelçi Eceral

İlhan Tekeli'nin 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası

*

Tanyel Özelçi Eceral
ORCID: 0000-0002-5845-7463

Öz

Prof. Dr. İlhan Tekeli bilimsel üretimini 56 yıldır aralıksız sürdürmektedir. Tekeli, bu süreçte yazdığı 111 kitap, 1330'un üzerinde makale, bildiri, bilimsel yazı ile genelde sosyal bilimler alanında, özeldense şehir ve bölge planlama alanında, Türk akademiasının en verimli kalemlelerinden ve Türkiye'de çok çeşitli ve geniş bir çevrenin de önemli referans kaynaklarından birisi olmuştur. İlhan Tekeli'nin bibliyografyasına yönelik ilk çalışma 1964-2004 yılları arasında kapsayan dönem için Elvan Gülöksüz tarafından hazırlanmış ve "İlhan Tekeli için Armağan Yazılar" kitabında yayımlanmıştır. Bu makale ile İlhan Tekeli Bibliyografyasının 2004 yılından günümüze (Şubat, 2020) değin olan bölümünün ortaya konması amaçlanmaktadır. Makalede, ilk olarak Tekeli'nin bilimsel üretimi ile biyografisini ilişkilendiren kısa bir değerlendirme yapılmaktadır. Bibliyografyanın bütününe ilişkin bazı temel özellikler ortaya konduktan sonra, Tekeli'nin 2004-2020 bibliyografyasında kapsanan konular ile öne çıkan noktalar vurgulanmaktadır. Bu giriş değerlendirmesinden sonra, Tekeli Bibliyografyası; kitapları; makale, bildiri, bilimsel yazıları; panel, söyleşi ve konuşmaları ile İlhan Tekeli hakkında kaleme alınan kitap ve makaleler olarak dört ayrı bölüm halinde sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İlhan Tekeli, bibliyografya, sosyal bilimler, şehir ve bölge planlama.*

Bibliography of İlhan Tekeli for the 2004-2020 Period

*

Tanyel Özelçi Eceral
ORCID: 0000-0002-5845-7463

Abstract

İlhan Tekeli has been continuing his scientific production for 56 years. Having written 111 books and more than 1330 articles, he has been one of the most prolific writers of Turkish academia, in social sciences generally and in city and regional planning area specifically. He has also been, one of the leading source of reference for various and widespread academic and other professional circles. Elvan Gülöksüz composed the first bibliography of İlhan Tekeli covering the period of 1964-2004 and published as a chapter in the book, "İlhan Tekeli için Armağan Yazılar (Gift Articles for İlhan Tekeli)". The aim of this article is to extend İlhan Tekeli Bibliography for the period of 2004 to present (February, 2020). The first part of the article refers to the relation of the biography and the scientific production of Tekeli. After revealing the main characteristics of the whole bibliography, the featured considerations and the main themes included in the 2004-2020 bibliography are emphasized. Following this introductory evaluation, Tekeli Bibliography is presented as four distinct sections; books, articles, speeches and the work of research about İlhan Tekeli.

Keywords: *İlhan Tekeli, bibliography, social sciences, city and regional planning.*

Giriş

Prof. Dr. İlhan Tekeli bilimsel üretimini 56 yıldır aralıksız sürdürmektedir. Tekeli, bu süreçte yazdığı 111 kitap, 1330'un üzerinde makale, bildiri, bilimsel yazı ile genelde sosyal bilimler alanında, özelde ise şehir ve bölge planlama alanında, Türk akademiasının en verimli kalemlerinden ve Türkiye'de çok çeşitli ve geniş bir çevrenin de önemli referans kaynaklarından birisi olmuştur. İlhan Tekeli'nin bibliyografyasına yönelik ilk çalışma 1964-2004 yılları arasını kapsayan dönem için Elvan Gülöksüz tarafından hazırlanmış ve "İlhan Tekeli için Armağan Yazılar" kitabında yayımlanmıştır. Bu makale ile İlhan Tekeli Bibliyografyasının 2004 yılından günümüze (Şubat, 2020) değin olan bölümünün ortaya konması amaçlanmaktadır.

2004-2020 bibliyografyasına geçmeden önce, İlhan Tekeli, yaşamı ile çalışmalarına ilişkin kısa bir giriş yapmayı denemek istiyorum. Bilimsel üretim üzerinde yaşam güzergahının etkilerinin ipuçlarını, Tekeli'nin burada kısaca ele almaya çalıştığım biyografisinde arayabiliriz. Bilim insanlarının bilimsel etkinliklerinin arka planında, büyük oranda kişisel özellikleri ve karşılaştıkları durumların, olayların ve insanların şekillendirdiği yaşam güzergahının etkileri olduğu söylenebilir. İlhan Tekeli'nin biyografisine ve düşünsel anlatısına ilişkin yazılmış çok sayıda değerlendirmede kullanılan kelimeler, Tekeli'nin kişisel özelliklerine ilişkin ipuçlarını ortaya koymaktadır. Bu ifadelerden bir seçme yaptığımızda; *mücadeleci, aktivist, teorisyen, düşünür, entellektüel, bilge, eğitimci, üretken, paylaşımcı, demokrat, ilkeli, samimi, sevecen* kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. Ağabeyi, mimar Doğan Tekeli ise İlhan Tekeli'nin yaşantı biçimini çok yalın bir biçimde şöyle özetliyor: "devamlı öğreniyor, üretiyor, yazıyor, öğretiyor" (19. Vehbi Koç Ödülü Tanıtım Videosu, 2020)¹. İlhan Tekeli ise kendi yazma ve düşünme deneyimini alçak gönüllü bir ifade ile "kitap yazınca düşünmeye başlıyorsun, düşünmeye başlayınca kafana koyduğun çerçeveler değişmeye başlıyor" olarak ifade ediyor. Kitaplarının öğrenme ve düşünme faaliyetinin önemli bir parçası olduğu açığa çıkıyor.

İlhan Tekeli, 1937'de İzmir'de doğmuştur. İlk ve orta eğitimini İzmir'de almıştır. Profesyonel hayata geçtikten sonra yaşamını Ankara'da sürdürmekle birlikte İzmir ile bağınu hiç koparmamış, yaz aylarını İzmir'de ve yine bilimsel üretimine devam ederek geçirmiştir. İlhan Tekeli doğduğu kent İzmir'e karşı olan bağlılığını ve sorumluluğunu, İzmir'e ilişkin diğer çalışmalarının yanı sıra, 2000li yıllarda İzmir Kültür Çalıştayı ile başlayan, İzmir Deniz,

¹ https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=q8Yp_8KoOFs&feature=emb_title

İzmir Tarih Projeleri, Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi ile devam eden ve İzmir Yerel Yönetim Modeli çalışmaları ile son bulan süreçte, vizyon, strateji, planlama, tasarım ve uygulama süreçlerinin düşünsel altyapısı ile danışmanlığı üstlenerek en verimli biçimde ortaya koymuştur.

Tekrar geriye döndüğümüzde, İzmir'deki çocukluk ve gençlik döneminden sonra, 1960 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirmiştir. Kendisini şehir ve bölge plancısı ve sosyal bilimci olarak tanımlasa da mühendislik eğitiminin İlhan Tekeli'nin analitik düşünce yapısındaki izlerini takip etmek mümkündür. 1963 yılında, askerliğini Ankara'da tamamlamıştır; bu sırada Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Şehir ve Bölge Planlama alanında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. Ankara'ya bu geliş, Tekeli'nin kendi ifadesiyle, esas uğraş alanı olan şehir ve bölge planlama alanına girişini sağlamıştır. Bu dönemde İmar ve İskan Bakanlığı'nda Zonguldak Bölgesi Ön Planını hazırlamak üzere görevlendirilmesi, Tekeli'nin bilimsel yaklaşım yönteminin oluşumunda ilk adımı oluşturmuştur (Şenyapılı, 2004). 1966'da Pennsylvania Üniversitesi'nde Şehir ve Bölge Planlama alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. Dünyada bölge biliminin yükselişe geçtiği bir dönemde kamu görevi çerçevesinde bir yöntem geliştirmeye çalışması ve sonrasında bu alanın o dönemde dünyada önde gelen akademisyenleri ile birlikte çalışma imkanı bulması, Tekeli'nin dünya düşünce macerasının bir parçası olma iddiasının temelini atmıştır. Tekeli'nin çalışmalarında, Türkiye'de yaşayan ama aynı zamanda evrensel bilgi birikimine hakim olan, toplumsal problemlere çözüm arayan ve yerelden bakış ile evrensel dönüşüm iddiası taşıyan bir yaklaşımı görebiliriz. Tekeli, 1968'de İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı'nda doktorasını tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktora yıllarında yaşadığı İstanbul şehrinin de Tekeli üzerinde büyük etkisi olmuş, tarih, şehircilik, planlama vb. alanlarda yaptığı birçok çalışmada İstanbul'un çok farklı yönlerine ilişkin derin analizlere dayalı eserlere imza atmıştır. İlhan Tekeli, 1970 yılından 2004 yılında emekli olana değin Ortadoğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmıştır, halen aynı üniversitede doktora derslerini sürdürmektedir.

İlhan Tekeli sadece nitelikli bilimsel çalışmalar yapan bir üniversite hocası olmamış, farklı dönemlerde Türkiye'nin farklı kurumsal yapılarında sorumluluk alan bir eylem adamı olmuştur (Tekeli vd., 2016, s.1; Silier, 2004). Yerel yönetimler (Ankara, İzmir, İstanbul, İzmit Belediyeleri, Marmara Belediyeler Birliği), çeşitli devlet kurumları (İmar ve İskan Bakanlığı, Devlet Planlama

Teşkilatı vb.), siyasi partiler gibi farklı ölçeklerde ve farklı türlerdeki kurumlarda danışmanlık yapmıştır. Birleşmiş Milletler'in 1996 yılında düzenlediği ve İstanbul'da gerçekleştirilen İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II'nin Ulusal Danışma Kurulu Başkanlığını yapmıştır. 1996 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Yönetim Kurulu Üyeliği'ne seçilmiştir. 2004-2008 yılları arasında YÖK Genel Kurul Üyeliği yapmıştır. Bu dönemde yükseköğretim stratejisinin geliştirilmesine katkılarda bulunmuştur. 2011 yılında kurulan Bilimler Akademisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Şehir Plancıları Odası, Tarih Vakfı, Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi, Sosyal Demokrasi Derneği, Akdeniz Akademisi gibi birçok sivil toplum örgütünün kuruluşu, gelişimi ile düşünsel arka planında önemli rol oynamış, kendisinin kuramsallaştırdığı aktif yurttaş kavramının uygulayıcısı olmuştur.

Bunların yanı sıra, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nın ve Tarih Vakfı'nın kuruluşunda bulunarak kurucu başkanlığını yapmıştır. Birçok çalışması ile Türkiye'nin özgün tarihçiliğine önemli katkılar yapan İlhan Tekeli, özellikle "tarihçiliği güncelleştirme işlevini" (Toprak, 2004, s.83) birlikte başlarıyla gerçekleştirdikleri Selim İlkin ile Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana modernleşme tarihi, iktisat tarihi, kentleşme tarihi, siyasi tarihi, eğitim tarihi, tarih bilinci, tarih yazımı gibi konular üzerinde klasikleşmiş çok sayıda eser üretmiştir. Eski öğrencileri olan bir grup akademisyenin girişimi ile 2018 yılında kurulan ve Tekeli'nin "*insanın yaşamının ötesi için bir kapı*" olarak nitelendirdiği, "İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı"nın Onursal Başkanı'dır. Vakıf, Tekeli önderliğinde, kent yaşamının ayrılmaz parçaları olan insan hakları, demokrasi ve yaşam kalitesinin gelişmesi için Türkiye'nin vicdanlı sesi olmayı amaçlamaktadır.

İlhan Tekeli'nin bilimsel üretiminin çeşitliliği ve niteliği, Türkiye'de çok farklı alanlarda verilmiş olan en prestijli ödüller ile taçlandırılmıştır: 1989 yılında Selim İlkin ile birlikte "Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü", 1991 yılında "Dünya Şehircilik Günü Araştırma Alanında Şehircilik Hizmet Ödülü", 1994 yılında "Mustafa Parlar Bilim Ödülü", 1999 yılında "Mustafa Parlar Eğitimde Üstün Başarı Ödülü", 2006 yılında "TÜBİTAK Hizmet Ödülü", 2009 yılında "Tasam Yenilikçi Bilim Adamı Ödülü", 2012 yılında "Gerantoloji Bilim Ödülü", 2014 yılında "TMMOB Mimarlar Odası Mimarlığa Katkı Ödülü", 2016 yılında "Sakıp Sabancı Sosyal Bilim Uluslararası Araştırma Ödülü", 2019 yılında "İzmirdeniz Projesi ile Türk Serbest Mimarlar Derneği Jüri Özel Ödülü" ve 2020 yılında "19. Vehbi Koç (Kültür) Ödülü".

Yukarıda kısaca sözü edilen bilim adamı özellikleri ve yaşam güzergahı, Tekeli'nin etkileyici bibliyografyasının arka planını yansıtmaktadır. Bibliyografyanın bütünü çok farklı alanları, konuları, yöntemleri kapsıyor olarak düşünülebilir. Ancak Gülerce'nin, Tekeli'nin düşünsel anlatısını değerlendirdiği çalışmasında ortaya koyduğu gibi, Tekeli'nin bilimsel üretimi dönüşümsel sürekliliği ve esnek iç tutarlılığı ile anlamlı bütünlüğü olan bir düşünsel arka plana sahip (Gülerce, 2004, s.49). Bibliyografyanın bütünü değerlendirildiğinde, ele alınan konuların görünür boyutları ile yetinilmediği problemin veya inceleme konusunun tarihsel gelişim süreci içerisinde yeniden tanımlandığı, çoğu kez eldeki metodolojinin dar kalıplarının dışına çıkılarak yeni temsil modelleri geliştirildiği görülür (Güvenç, 2004, s.100). Tekeli'nin dünyaya, bilgiye, tarihe, topluma, bireye, çevreye ve değişime özgül ontolojik kabullerindeki genel ilkeleri, çevre ve insan yerleşim sistemleri, toplumsal dönüşüm, eğitim sistemi, bilim ve siyaset, devlet, yerel yönetim, sivil toplum ve ağlar, tarih yazımı gibi çok sayıdaki tartışmalarında görülmektedir (Gülerce, 2004, s.36). Türkiye'nin toplumsal tarihi ile iç içe, politik, ekonomik, sosyal, mekânsal konularda gündemin ön sıralarında yer alan konularda önemli katkılar yer almaktadır. Türkiye'ye özgü sorunlara daha önce gündeme gelmemiş yeni bakış açıları ve yaklaşımlarıyla yaratıcı çözümler sunulmaktadır. Güvenç (2004, s.98), Tekeli'nin katkılarının, *izleyici* olmaktan çok, *tetikleyici* olduğu tespitini ortaya koymaktadır. Bu tespitin ne kadar doğru olduğunu, Tekeli'nin son dönemde üzerinde çalıştığı konulardan biri olan "temsili olmayan kuramların planlama ile kente bakışımızı nasıl değiştirebileceği"ne yönelik, şehir ve bölge planlama meslek camiasına yaptığı yeni bir düşünce/yaşam macerasına çağrısında görebiliriz.

İlhan Tekeli'nin 2004-2020 dönemi bibliyografyasında 54 kitap, 254 makale, bildiri, bilimsel yazı ile büyük bir çoğunluğu kayıtlı ya da yazıya dökülmüş 330 panel, söyleşi, konuşma yer almaktadır. İlhan Tekeli'nin bibliyografyasında yer alan temel konular aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1. 2004-2020 İlhan Tekeli Bibliyografyasında Yer Temel Konular²

ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA	SOSYAL BİLİMLER	TARİH	BIYOGRAFİ
29 kitap	11 kitap	10 kitap	4 kitap
148 makale	55 makale	22 makale	21 makale
- Kentleşme, Kent Planlama, Kent Tarihi	-Eğitim/Yüksek Öğrenim	-Türkiye Siyasi Tarihi	-İlhan Tekeli'nin Kaleme Aldığı
-Mekansal Sistemler	-Demokrasi/Sivil	-Türkiye	-İlhan
-Mimarlık/Kentsel Tasarım	Toplum	Ekonomi	Tekeli Hakkında
-Yerel Yönetimler/Yönetişim	-Siyaset/Siyaset Bilimi	Tarihi	Kaleme
-Konut/ Kentsel Dönüşüm	-Bilgi Bilimi	-Tarih Bilimi/ Tarih Yazımı	Alınanlar
-Demografi/Göç			
-Çevre/İklim Değişikliği			
-Kimlik/Kültür/Koruma			
-Yaşam Kalitesi			

Bibliyografyada yer alan eserlerin büyük bir çoğunluğu şehir ve bölge planlama ana başlığı altında yer almaktadır. Tekeli'nin bu dönemde en fazla üzerinde yazdığı konular kentleşme, kent planlama, kent tarihi; mekansal sistemler, bölge, bölge planlama; yerel yönetimler/yönetişim ve mimarlık alanında olmuştur. Ayrıca, kentsel dönüşüm ve konut, göç, çevre, iklim değişikliği, kimlik, kültür, koruma ve yaşam kalitesi gibi konuları da ele almıştır. Bu bölümdeki yazıların bir kısmının ele alınışında sosyal bilimler ve tarih başlıkları olarak kategorize edilen demokrasi, siyaset bilimi ve siyasi ve ekonomi tarihi alanlarının da yazıların yapısını oluşturduğu söylenebilir. Diğer alanlardaki çalışmalarının da özgün olduğu kadar planlama alanındaki çalışmalarını önemli ölçüde beslediği de ileri sürülebilir.

Sosyal Bilimler başlığı altında ise yine Tekeli'nin üzerinde çokça çalıştığı ve düşünce geliştirdiği bilgi bilimi, sosyal sistemler, sosyal bilimlere ilişkin genel değerlendirmeler, eğitim, yüksek öğrenim alanı konularında geniş kapsamlı yazıların olduğu görülmektedir. Bu yazılar, eğitim kuramından, üniversite eğitimine, eğitim, bilim, yüksek öğretimin tarihçesinden, yeniden yapılanmasına, planlama ve mimarlık eğitimine kadar uzanan geniş bir çerçevede yer almaktadır. Tekeli'nin hem kuramsal hem de siyasi boyutta ele aldığı demokrasi, sivil toplum, yerel siyaset, sosyal demokrasi, yönetişim, çok kademeli yönetişim gibi konulardaki yazıları da bu başlık altında önemli yer tutmaktadır.

² Tabloda yer alan eser sayıları sadece basılmış, kitap, makale ve bildirileri içermekte olup, bu sayıların içerisinde yazılmış ya da basılmış olsa da panel, söyleşi ve konuşmalardan üretilen eserler yer almamaktadır.

Tarih başlığı altında ise, tarih yazımı, Türkiye'nin iktisadi ve siyasi tarihinin çok farklı alanlarına ilişkin yazılar yer almaktadır. Selim İlkin ile birlikte yazdıkları ve 3 cilt olarak yayımlanan II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye'sinin dış siyaseti, askeri stratejileri, iktisadi politikaları, uygulamaları ile savaşın içinden geleceğine yönelmesine ilişkin analizleri çok değerli bir tarihi belge ve tarihçilik yazımı örneği olarak bu konudaki en önemli kaynak kitaplar arasındaki yerini almıştır.

İlhan Tekeli'nin 2004-2020 dönemi bibliyografisinde, biyografi niteliğindeki yazıları da dikkat çekmektedir. Tekeli'nin kaleme aldığı biyografilerin şehir plancıları, mimarlar, sosyologlar, tarihçiler, belediye başkanları, siyasetçiler, akademisyenler gibi çok farklı alanlardan kişilere ait olması İlhan Tekeli'nin ilgi alanlarının çeşitliliği ile paralellik göstermektedir. Tekeli'nin başkaları için yazdığı biyografilerin yanı sıra, kendisinin yazıları, kitapları hakkında yüzlerce yorum, eleştiri ve tanıtma yazıları yazılmıştır.

Aşağıda yer alan İlhan Tekeli'nin 2004-2020 Bibliyografyası Kitapları; Makale, Bildiri, Bilimsel Yazıları; Panel, Söyleşi ve Konuşmaları olarak 3 bölüm halinde ve kronolojik sıraya göre sunulmuş, İlhan Tekeli hakkında kaleme alınan kitap ve makaleler ise ayrı bir bölüm olarak alfabetik sıraya göre sunulmuştur.

Kaynakça/References

- Gülerce, A., (2004). Tekeli'nin düşünsel anlatısı tekil bir anlama. S. İlkin, O. Silier, M. Güvenç (Der.), *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*, içinde (s.25-67). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güvenç, M., (2004). Tekeli araştırmalarının düşünsel arka planı üzerine. S. İlkin, O. Silier, M. Güvenç (Der.), *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*, içinde (s.95-102). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kahraman, B. H., (2016, 15 Nisan). Bir sosyal bilimci olarak İlhan Tekeli. *Sabah Gazetesi*. 26 Mart 2020 tarihinde, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kitap/kahraman/2016/04/15/bir-sosyal-bilimci-olarak-ilhan-tekeli> adresinden erişildi.
- Silier, O., (2004). Bir sivil toplum aktivisti. S. İlkin, O. Silier, M. Güvenç (Der.), *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*, içinde (s. 85-94). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şenyapılı, T., (2004). İlhan Tekeli: Mesleki 'yolculuğun' başlangıcında kişisel 'duruşunun' oluşumu. *Planlama*, 4, 4-13.
- Tekeli, İ., Eceral, Ö. T., Köroğlu, A. B., Özüdüru, Ç. B., Sönmez, Ö. N., Sat N. A., Şenbil M., ve Varol, Ç. (2015). *İlhan Tekeli ile günümüz ve geleceğe dair*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z., (2004). Yeni tarih anlayışı ve İlhan Tekeli-Selim İlkin ikilisi. S. İlkin, O. Si-
lier, M. Güvenç (Der.), *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*, içinde (s. 75-84). İstanbul:
Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İlhan Tekeli 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası - Kitaplar

- Tekeli, İlhan ve diğerleri, *Yaşam Kalitesi Göstergeleri Türkiye için Bir Veri Sistemi Önerisi*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2004.
- Tekeli, İlhan, Teymur, Necdet (Der.), *Evaluation of the Performance in Social Sciences*, UNESCO National Committee Publications, Ankara, 2004.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Po-
litikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ağustos,
2004.
- Tekeli, İlhan ve diğerleri, *Dünya'da ve Türkiye'de Biyolojik Çeşitliliği Koruma*, Tür-
kiye Bilimler Akademisi Raporları, TÜBA, Nisan, 2006.
- Tekeli, İlhan ve diğerleri: *Yerleşme Bilimleri /Çalışmaları için Öngörüler*, Türkiye Bi-
limler Akademisi Raporları, TÜBA, Ağustos, 2006.
- Teziç, Erdoğan, Tekeli İlhan vd., *Türkiye Yükseköğretim Stratejisi*, Yükseköğretim
Kurulu, Ankara, Şubat, 2007.
- Tekeli, İlhan, *Onurlu Yaşam için Yeni bir Siyaset Yapma Biçimi*, Tüses Yayınları, İs-
tanbul, Haziran, 2007.
- Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayın-
ları, İstanbul, Ekim, 2007.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, Tarih Vakfı
Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat, 2008.
- Tekeli, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül, 2008.
- Tekeli, İlhan, *Akılcı Planlamadan, Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*, Tarih
Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2009.
- Tekeli, İlhan, *Kentsel Arsa, Altyapı ve Kentsel Hizmetler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
İstanbul, Ekim, 2009.
- Tekeli, İlhan, *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi
Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos, 2009.
- Tekeli, İlhan, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstan-
bul, Şubat, 2009.
- Tekeli, İlhan, *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı
Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım, 2009.
- Tekeli, İlhan, *İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Ya-
yınları, İstanbul Şubat, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Ya-
yınları, İstanbul, Mart, 2010.

- Tekeli, İlhan ve diğerleri, *Türkiye'nin Sağlık Tarihi Bağlamı İçinde 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Cumhuriyetin Sağlık Sorununa Yaklaşımı*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı 21, Ankara, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Sanayi Toplumu İçin Sanayi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi, Yerellik Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2010.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ocak, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat, 2011.
- Tekeli, İlhan ve diğerleri, *Türkiye Açısından Dünya'da İklim Değişikliği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye İçin Siyaset ve Demokrasi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Nisan, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Anadolu'da Yerleşme Sistemleri ve Yerleşme Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Temmuz, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Sosyal Sistem Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye İçin Eğitim Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık, 2011.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-22, İstanbul, Ocak, 2012.
- Sabuktay, Ali, Yörük Zafer, *Çocukla Büyüyen Şehir İlhan Tekeli ile İzmir Konuşmaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı 77, Nisan, 2012.
- Tekeli, İlhan, *Anlatılabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-23, İstanbul, Haziran, 2012.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923-1980)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İlhan Tekeli Toplu Eserleri-24, İstanbul, Temmuz, 2012.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, *Uzun, İnce Bir Yol Karikatürlerle Türkiye-AB İlişkileri*, Cartooning for Peace, Tarih Vakfı, İstanbul, 2012.
- Tekeli, İlhan, *İzmirliilerin Denizle İlişkisini Güçlendirme Projesi Tasarım Stratejisi*, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ekim, 2012.
- Tekeli, İlhan, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (İkinci Cilt)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tekeli, İlhan, *Sürdürülebilir Bir Toplum ve Çevre Tasarımı İçin Strateji Seçenekleri*, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir Büyükşehir Belediyesi (İzmir Ekoloji Formu), İzmir, 2013.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (İkinci Cilt)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'nin Demokrasi Krizini Aşması İçin Kucaklayıcı Demokrasi Konuşmaları*, Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara, Mayıs, 2014.
- Tekeli, İlhan, *İzmir Tarih, İzmirli Tarih ile İlişisini Güçlendirme Projesi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Temmuz, 2014.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (Üçüncü Cilt)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tekeli, İlhan ve diğerleri, *İlhan Tekeli İle Günümüze ve Geleceğe Dair*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tekeli İ. *Dünya'da ve Türkiye'de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*, İdealkent Yayınları, Ankara, Nisan, 2016.
- Tekeli, İlhan, *Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları*, (Genişletilmiş 3.ncü Baskı), Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara, 2017.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'nin Demokrasi Krizini Aşması İçin Kucaklayıcı Demokrasi Konuşmaları*, (Genişletilmiş 2.nci Baskı), Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara, 2017.
- Tekeli, İlhan, *İzmir İli/ Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ağustos, 2017.
- Tekeli, İlhan, Ataöv Anlı, *Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre*, Stratejiler Yelpazesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tekeli, İlhan, *İzmir Modeli, İzmir İçin Demokratik Bir Belediyecilik Önerisi*, II. Kitap, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, Eylül, 2018.
- Tekeli, İlhan, *Proposal For a Democratic Municipal Model for İzmir*, The İzmir Mediterranean Academy Branch of İzmir Metropolitan Municipality, İzmir, March 2019.
- Tekeli, İlhan, *Türkiye'nin Demokrasi Krizini Aşması İçin Derinleştirilen Demokrasi Konuşmaları*, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları, Ankara 2019.

İlhan Tekeli 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası - Makaleler, Bildiriler, Bilimsel Yazılar

- Tekeli, İlhan, "Yerel Siyaset, Demokrasi ve Sivil Toplum", Kent Gündemi 06, Ocak 2004, 33-36.

- Tekeli, İlhan, "Bir Bölge Plancısının Çözmeğe Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004, 244-262.
- Tekeli, İlhan, "Merkez ile Yerel'in İlişkisi Emrivakiye Dayanamamalı" (Söyleşi, Temmuz 2003), İktisat Dergisi, 439, 20 Mart 2004, 3-10.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Yaşadığı Hızlı Kentleşmenin Öyküsünü Kurmanın Seçeneklerinden Biri", Mahmut Kiper (Koordinatör), Mühendislik Mimarlık Öyküleri I, TMMOB, Ankara, Nisan, 2004, 119-134.
- Tekeli, İlhan, "Esat Turak'ın Türk Kent Planlama Tarihi İçindeki Yeri", Planlama, 1, 2004, 6-11.
- Tekeli, İlhan, "Tek ve Çok Kademeli Demokrasi Kuramlarının Ontolojik Kabulleri Üzerine", Doğu Batı Düşünce Dergisi, 28, Ağustos-Ekim, 2004, 197-226.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması ve Kapanış Oturumu Konuşması", IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği, Ankara, 2004, 23-26, 755-759.
- Tekeli, İlhan, "A Discussion on the Evaluation of the Concept of Sustainability of Cultural Heritage", Emel Erten, Benin Ergenç (Der.), Mersin Region Steeped in Ancient History Culture, European Union Mozaik Programme, Mersin, 2004, 65-68.
- Tekeli, İlhan, Pınarcıoğlu Melih, "Commitment Model for Regional Planning How to Unlock Frozen Gears of Stagnant Regions", Tamer Gök, Tadeusz Marszal (Der.) Urban and Regional Development-Concepts and Experiences, Polish Academy of Sciences Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Warszawa, 2004, 9-28.
- Tekeli, İlhan, "Temsili Demokrasi Krizi Karşısında Katılımcı Demokrasi ve STK'ların Gelişimi", Hikâyemi Dinler misin? Tanıklarla Türkiye'de İnsan Hakları ve Sivil Toplum, Tarih Vakfı, 2004, 167-181.
- Tekeli, İlhan, "Contributions of German Exiles to the Urban Planning Thought and Practice in Turkey", Dirk Reitz (Der.), Exodus der Wissenschaften und der Literature, Technische Universität Darmstadt, 2004, 311-340.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Nüfusun Mekansal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler (1935-2000)", Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22.1, 2005, 85-102.
- Güler Sabancı, İlhan Tekeli, Orhan Güvenen, "Küresel Konulara Farklı Yaklaşımlar", 13. Ulusal Kalite Kongresi Kapanış Oturumu 25 Kasım 2004, KalDer Forum, 5.16, Ocak 2005, 51-58.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Üniversite Reformunu Dünya'da İddia Taşıyan Hale Getirilebilir mi?", Doktora ve Sanatta Yeterlik Diploma Töreni, İTÜ, 16 Şubat 2005, 11-18.
- Tekeli, İlhan, "The Social Context of the Development of Architecture in Turkey", Renata Holod, Ahmet Evin, Suha Özkan (Der.), Modern Turkish Architecture, Chamber of Architects of Turkey, (İkinci yayınlama), Mayıs, 2005, 13-36.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Bilimsel Araştırma Stratejilerinin Oluşturulmasında Yeni Aşama", Günce, 32, Mayıs, 2005, 8-9.

- Tekeli, İlhan, "Kenti Onurlu Bir Yaşam Yeri Yapmak", *Düşe-Yazmak*, 12, Haziran-Ağustos 2005, 6-9.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin Çağdaşlaşma Projesinin Mekânsal Boyutu Üzerine Bir Değerlendirme", V.Türk Kültürü Kongresi, Mimari ve Çevre Kültürü Cilt VIII, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, 3-24.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları", İki Sempozyum Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, 20-36.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, "Sağ Kadroculuk ya da Kadroculuğun Bir İktidar Paylaşma Süreci Olarak Evrenselliği Üzerine", XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, 393-403.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Bölgeleri Üzerinde Düşünmek, Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge" Prof. Dr. İlhan Tekeli Onuruna 8.Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokiyumu ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir Plancıları Odası Ortak Yayını, Cilt 1, Ankara, 2005, 73-92.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Bilinci Üstüne", Burak Çalışkan, Ebru Şahbudak (Der.), 20.Yüzyılda Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, 21-29.
- Tekeli, İlhan, "Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları ne Olabilir?", Burak Çalışkan, Ebru Şahbudak (Der.), 20.Yüzyılda Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, 14-18.
- Tekeli, İlhan, "Bir Kurucu Kişilik Olarak Esat Turak", Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22. 1, 2005, 5-12.
- Tekeli, İlhan, "Gönül Tankut Üzerine", Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22. 1, 2005, 15-16.
- Tekeli, İlhan, "Kent Sosyal Bir Üründür, Bir Tasarımcının Ürünü Değil" (Söyleşi), *Yeni Mimar*, 25, 2005, 10-11.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Demokrat Düşünce Platformu", Kitap 2, Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara, 2005, 44-48.
- Tekeli, İlhan, "Kent Tarihi Yazımı Konusunda Yeni Bir Paradigma Önerisi" Tansı Şenyapılı (Der.) Cumhuriyetin Ankara'sı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, Ocak, 2006, 152-171.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi", Mimarlık Kültür Sanat Yapı, 291, Şubat, 2006, 37-41.
- Tekeli, İlhan, "Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak" (Kısaltılmış Metin), *Yeni Mimar*, 34, Şubat, 2006, 7.
- Tekeli, İlhan, "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları", Ayda Eraydın (Der), *Değişen Mekân*, Dost Yayınları, Ankara, 2006, 68-83.
- Tekeli, İlhan, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Der.), *Tanzimat*, Phoenix Yayınevi, Nisan, 2006, 363-374.
- Tekeli, İlhan, "70 Yaşında Korkut Boratav'a Saygı", *Mülkiye*, XXX.250, Bahar, 2006, 12-15.

- Tekeli, İlhan, "Çok Paradigmali Bir Sosyal Bilim Alanında Yaşamak", Felsefe ve Sosyal Bilimler, Vadi Yayınları, İstanbul, Kasım, 2006, 145-157.
- Tekeli, İlhan, "Prof. Dr. İlhan Tekeli ile İstanbul Planlamasına Farklı Bir Bakış", Archidek, 7, 2006, 26-28.
- Tekeli, İlhan, "Bir Demokrasi Projesi Olarak Kent Planlama", Sivil Toplum, 17-18, Ocak-Haziran, 2007, 7-20.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, "Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun Çıkarılması", Kebikeç, 23, 2007, 209-246.
- Tekeli, İlhan, "Genel Değerlendirme Konuşması", Uluslararası Yükseköğretim Konferansı, Yükseköğretim Kurulu, Ankara, 2007, 175-183.
- Tekeli, İlhan, "General Evaluation", International Conference on Higher Education, The Council of Higher Education, Ankara, 2007, 391-400.
- Tekeli, İlhan, "İlhan Tekeli ile "Cumhuriyetin Harcı" Üzerine: Türkiye'de Modernite ve Tarih Yazımı" (Söyleşi), Mimarlık, 333, Ocak-Şubat 2007, 43-50.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", Ayhan Kaya, Bahar Şahin (Der.), Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Şubat 2007.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Yaşadığı Hızlı Kentleşmenin Öyküsünü Modernist Meşruiyet Kavramını Merkeze Alarak Kurma Yolunda Bir Deneme", F.Cana Bilsel (Der.) 80. Yılında Cumhuriyetin Türkiye Kültürü, Ankara, Mart, 2007, 61-72.
- Tekeli, İlhan, "Anadolu'da Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Yöntem Önerisi", Cafer Çiftçi (Der.) Bursa'nın Kentsel Mimari Gelişimi, Osman Gazi Belediyesi, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, 49-99.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol", Günce, Türkiye Bilimler Akademisi, 36.2, Mayıs, 2007.
- Tekeli, İlhan, "YÖK'ün Yükseköğretim Stratejisini Geliştirme Süreci Üzerine", İsmail Bircan (Der.) Türkiye'de Yükseköğretimin 2023 Vizyonu, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, 9-16.
- Tekeli, İlhan, "Genel Değerlendirme", 2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Çok Düzlemli Yönetişim, TEPAV, Ankara, 25-26 Ekim, 2007, 470-473.
- Tekeli, İlhan, "Siyaset ile Kent Planlamasının İlişkisi Yeniden Tanımlanıyor", Planlama, Siyaset, Plan, Altıncı Türkiye Şehircilik Kongresi 6-8 Kasım 2006, Ankara, Kasım 2007, 37-54.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Sosyolojinin Efsanesi", Toplumsal Tarih, 168, Aralık, 2007, 10-11.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, "Geçmişteki Yargılar Yeni Düşünceler II. Dünya Savaşı", Toplumsal Tarih, 168, Aralık, 2007, 38-47.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol", Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman

- Bahadır (Der.), Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), TÜBA Ankara, 2007, 19-51.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, “Kadro ve Kadrocuların Öyküsü” Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Der.) Sol, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, 600-619.
- Tekeli, İlhan, “Kocaeli Pratikleri”, Kocaeli Geleceğini Arıyor, Yerel Projeler Komisyonu, KYÖD, 2007,12-15, 38-39.
- Tekeli, İlhan, “Sorgulayan Bir Aydın: Mete Tuncaç”, M. Ö. Alkan, Tanıl Bora, M. Koraltürk (Der.) Mete Tuncaç’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, 75-78.
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de Sosyoloji Bir Efsanesini Kaybetti”, Milliyet, 15 Kasım-2007.
- Tekeli, İlhan, “1956-1966 Dönemi Yuvarlak Masa Tartışması”, Sevgi Aktüre, Sevin Osmay, Ayşen Savaş (Der.) 1956’dan 2006’ya ODTÜ Mimarlık Fakültesinin 50 Yılı Anılar, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 2007, 87-110.
- Tekeli, İlhan, “Türkiye Sosyal Bilimler Endeksini Geliştirirken Kurultayın Değerlendirilmesi ve Kapanış”, Kasım Karakütük (Der.), Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık-2006 I. Ulusal Kurultay Bildirileri, 2007, 181-188.
- Tekeli, İlhan, “Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nün Gelişme Öyküsü”, Sevgi Aktüre, Sevin Osmay, Ayşen Savaş (Der.) 1956’dan 2006’ya ODTÜ Mimarlık Fakültesinin 50 Yılı Anılar, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 2007, 325-331.
- Tekeli, İlhan, “Toplum ve Mimarlık”, Mimarlık, 339, Ocak-Şubat 2008, 46-49.
- Tekeli, İlhan, “Kent Planlama Mesleği Gelişmesini Sürdürürken Ahlakını Nasıl Oluşturuyor”, Planlama Meslek Alanı, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü Kolokyumunu, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, Şubat 2008, 55-72.
- Tekeli, İlhan, “İşin Özü Onurlu Yaşam Hakkı”, Önce Kalite, 17, 123, Mayıs 2008, 22-24.
- Tekeli, İlhan, “Bir Kentin Kimliği ve Marka Olması Konusunda Nasıl Düşünülebilir?”, Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Nisan, 2008, 1-22.
- Tekeli, İlhan, İlhan Tekeli ile Üniversite Üzerine (Söyleşi), Almıla, 3.12, Şubat-Mart 2008, 34-39.
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de Sosyoloji Bir Efsanesini Kaybetti”, Günce, 38, Mayıs, 2008, 21-22.
- Tekeli, İlhan, “Kamusal Özne Olmanın Doyumu”, İstanbul, 64, Ağustos, 2008, 40-46.
- Tekeli, İlhan, “Kentsel Dönüşüm Projelerini Nasıl Düşünebiliriz?”, Almıla, Güz, 2008, 88-91.
- Tekeli, İlhan, “Kıyı Yerleşmelerinin Kara ve Deniz Ara Kesitinde Bulunmasından Kaynaklanan Özellikleri ve Sürdürülebilirlik Koşulları, Batı Akdeniz Mimarlık, 39, 2008, 54-59.
- Tekeli, İlhan, “Bir Plancı/Araştırmacının Yöntem ve Ötesine İlişkin Arayışları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi, 6, Güz, 2008, 1-26.

- Tekeli, İlhan, "Yerel Siyasette Katılım ve Çoğulculuk, Birikim ve Yerel Siyaset", İktisat Dergisi, 500, 7-9.
- Tekeli, İlhan, "Tanıdığım Yönleriyle Şevki Vanlı", Mimarlık, 334, Kasım Aralık, 2008, 13-19.
- Tekeli, İlhan, "An Explanatory Approach to Urban Historiography Through a New Paradigm: The Case of Turkey", Hashim Sarkis, Neyran Turan (Der.), A Turkish Triangle, Ankara, İstanbul, İzmir At the Gates of Europe, The Aga Khan Program at the Harvard University Graduate School of Design, Cambridge, March, 2009, 9-21.
- Tekeli, İlhan, "Mimar Kemalettin ve Eseri Hangi Ortamda Gelişti?", Ali Cengizkan (Der.), Mimar Kemalettin ve Çağı, TMMOB, TC. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, Haziran, 2009, 23-42.
- Tekeli, İlhan, "Kentlerde Yaşam ve Yönetim Kalitemizi Birlikte Artırmamız Gereyor", TMB Gündem, 01 Temmuz, 2009, 20-23.
- Tekeli, İlhan, "A Comment on Undergraduate Education and Critical Thinking", Science, Uncertainty, Bologna, May Conference 1. İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, August, 2009, 11-27.
- Tekeli, İlhan, "Akademilerin Etik Konularında Sorumlulukları", Emin Kansı (Der.) Bilim Etiği Sempozyumu, Türkiye Bilim Etiği Sempozyumu, Ankara, 2009, 183-195.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Durumuna İlişkin Bazı Yorumlar", Almıla, 14-15, Kış-Bahar, 2009, 72-81.
- Tekeli, İlhan, "Cities in Modern Turkey", Urban Age Project; İstanbul Kesişimler Şehri, London Scholl of Economics and Political Science and Alfred Herrhausen Society, İstanbul, 4-6 November 2009, 16-19.
- Tekeli, İlhan, "Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", Murat Güvenç (Yayına Hazırlayan), Eski İstanbullular Yeni İstanbullular, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Aralık, 2009.
- Turak, Esat, Akçura, Tuğrul, Tekeli, İlhan, "Mimarlar Odası'nın Büyük İstanbul Planlaması ile İlgili Raporu", Tuğrul Akçura: Şehircilik Yazıları, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 2009,163-176.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)", Tarık Çelik, İlhan Tekeli (Der.), Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2009, 55-316.
- Tekeli, İlhan, "Arkadaşım Tansı Şenyapılı ve Bilimsel Çalışmaları", Serap Kayasü, Oğuz Işık, Nil Uzun, Ebru Kamacı (yayına hazırlayan) Gecekondu Dönüşüm, Kent, Tansı Şenyapılı'ya Armağan, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2009, 1-26.
- Tekeli, İlhan, "Kente Dair Akademik Görüş", + 1, 14, Ocak 2009,15-17.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Yaşam Kalitesine Varlık Düzeyinde Bir Problem Olarak Bakmak", Mimarlık, 346, Mart-Nisan 2009, 23-26.

- Tekeli, İlhan, "Kayırmacılığın Olduğu Bir Ortamda Yurttaş Pasiftir.", İzmir Life, 93, Mayıs 2009, 44-45.
- Tekeli, İlhan, vd. "TOKİ Çalışmaları Üzerine Değerlendirmeler", Çalıştay, 9 Ocak 2009, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "İzmit'te 70'li Yıllar", (Söyleşi), KMİM, Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, 04 Ocak 2009, 68-71.
- Tekeli, İlhan, "The Story of İstanbul's Modernisation", Architectural Design, 80.1, (January/February) 2010, 32-39.
- Tekeli, İlhan, "Kızılay'ın Tarihsel Gelişiminde Yeni Bir Evre Kurulabilir mi?", Yeni Bir Kızılay Düşünüyorum, Çankaya Belediyesi, Ankara, Şubat, 2010, 19-27.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, "Bir Başkaldırı Odağı ve Ortamı Olarak Selanik ve Makedonya", Mehmet Ö. Alkan (Der.), Yadigar-ı Meşrutiyet, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Şubat, 2010.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'i Yeniden Düşünmek", İzmir Kent Kurultayı, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İzmir, Şubat, 2010, 11-32.
- Tekeli, İlhan, "Lisans Eğitimi ve Eleştirel Düşünce Üzerine Yorumlar", Mayıs Toplantıları, Bilim Belirsizlik, Bologna, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Şubat, 2010, 13-28.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Yöneticileri/Kent Plancıları Kentsel Dönüşüm İçin Bir Ahlaki Çerçeve Oluşturmak Durumundadır", Kentsel Yeniden Yapılanma, Kazananlar Kaybedenler, 32. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu, 6-8 Kasım 2008, Şehir Plancıları Odası, Ankara, Mart, 2010, 39-47.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Bölge Gelişme Stratejileri", Recep Kök Selim Şanlısoy (Der.) İzmir Merkezli Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Nisan, 2010, 17-24.
- Tekeli, İlhan, "Dünya Demokrasisini Çok Kademeli Yönetişim Olarak Düşünmenin Açılımları", Düşün, ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu Yayın Organı, 23, Bahar, 2010, 58-61.
- Tekeli, İlhan, "Günümüz Türkiye'sinde Bölge Planlama Nasıl Temellendirilir", Bölgesel Gelişme ve Bölge Planlamada Yeni Yaklaşımlar, İstanbul Politikalar Merkezi, Nisan 2010, 9-25.
- Tekeli, İlhan, "II. Dünya Savaşında Milli Korunma Yasasının Uygulanmasında Yaşananlar", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, 397-434.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Mimarlık Tarihlerinin Yazılma Yolları Üzerine Düşünceler", Elvan Altan Ergut, Bilge İmamoğlu (Der.), Cumhuriyeti'in Mekânları Zamanları, İnsanları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, 305-317.
- Tekeli, İlhan, "Bölgesel Kalkınma Ajansları Yararlı Bir Türkiye Projesi Haline Getirilebilir mi?", Birol Akgül, Nispet Uzun (Der.), Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni örgütleri Kalkınma Ajansları, Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.

- Tekeli, İlhan, "Creating a Nation State from a Fragmented Empire", (Bu yazının Çincesi de yayınlanmıştır), Sencar Özsoy, Ayşen Savaş (Der.), Expo Shanghai 2010, 2010, 129-132.
- Tekeli, İlhan, "Krizin Neresindeyiz", Kent ve Ekonomi Tartışmaları, Çankaya Belediyesi, Ankara, 24 Ocak 2010, 73-77.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, "Planlama Tarihi Açısından Umur-u Nafia Programları ve Cumhuriyet'in 1929 Yılında Uygulanmaya Başlayan İkinci Umur-u Nafia Programı", Ergun Türkcan (Hazırlayan) Attila Sönmez'e Armağan; Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2010.
- İlhan Tekeli, Baykan Günay, "Kentsel Dönüşüm Süreçleri - Urban Transformation Processes", Lale Özgenel (Der.), İspanya Büyükelçisi Joan Clos, İlhan Tekeli ve Baykan Günay Tarafından Gerçekleştirilen Panel Sunuşları, 27 Nisan 2010, Mimarlar Derneği 1927, Matsa Basımevi, Mayıs, 2010.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'in Farklılığı Üzerinde Düşünmek", İzmirli Olmak Sempozyumu Bildirileri, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Haziran, 2010, 29-37.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'deki Kayırmacı Siyasetin Bir Biçimi Olarak Cemaatçilik", Almıla, 15, Güz, 2010, 72-79.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Sermaye Kavramına Verilen Önemin Bölgesel Gelişme Sorununa Yaklaşmakta Getirebileceği Yeni Mantık Üzerine", 4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Sosyal Politikanın Yönetişimi, TEPAV, Kasım, 2010, 59-70.
- Tekeli, İlhan, "Planlama Yöntemimizi İstanbul'un Planı Üzerinden Sorgulamak", Mimarlık, 356, Kasım-Aralık, 2010, 23-24.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilim", Avrupa Bilim ve Eğlence Günü, 24 Eylül, TÜBİTAK, 2010.
- Tekeli, İlhan, "Daha İyi Kentler, Daha İyi Yaşamlar: Tasarımla Sürdürülebilirlik", Ege Mimarlık, 76.1, 2011, 16-25.
- Tekeli, İlhan, "Denizcilik Teknolojisinin Gelişimi ve 16. Yüzyılda Akdeniz Mekânının Siyasal ve Ekonomik Örgütlenmesi", Halil İnalçık Armağını-II, Doğubatu, Mart, 2011, 32-101.
- Tekeli, İlhan, "Akademilerin Öncülük Ettiği Bilim Eğitimi Anlayışının Sosyal Bilimler Alanında Uygulanması Üzerine", Günce, 42, Nisan, 2011, 17-20.
- Tekeli, İlhan, "Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (KENTGES) 2013-2023 Üzerinde Bir Değerlendirme: Tasarlamak mı, Keşfetmek mi?", Mimarlık, 359, Mayıs-Haziran, 2011, 15-16.
- Tekeli, İlhan, "Politika ve Mimarlık İlişisini Mimarlık Tarih Yazımı Dışında Güncel Politika Açısından Sorgulamak", Dosya 25, Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Haziran, 2011, 4-6.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran: Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam", Sosyoloji Dergisi, 23-24, 2011, 1-46.

- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Konut Tarihine Konut Sunum Biçimleri Kavramını Kullanarak Yaklaşmak", Konut Sempozyumu 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, Mayıs, 2011, 283-300.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Mimarlık Tarihi Bakımından Cumhuriyet Nasıl Bir Bağlam Oluşturuyor", Cumhuriyetin Mimarlık Mirası 2009, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2011, 23-32.
- Tekeli, İlhan, "Kent Plancılarının Eleştirel Söylemlerini Temellendirme Yolları Üzerine", Geniş Açık Konferansları, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul, Ağustos, 2011.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Demokrasinin Kavramsallaştırılması ve Geliştirilmesi İçin Öneriler", Barış Ünlü, Ozan Değer (Der.), İsmail Beşikçi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, 429-440.
- Tekeli, İlhan, "Almanca Konuşan Plancı ve Mimarların Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının Planlaması ve Konut Sorununun Çözümüne Katkıları Üzerine", "Über den Beitrag deutschsprachiger Stadtplaner und Architekten bei der Lösung der Planungs und Wohnraumprobleme Ankaras in der Zeit der frühen Republik", Bir Başkentin Oluşumu Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri, Das Werden Einer Hauptstadt Spuren deutschsprachiger Architekten in Ankara, Goethe Institute, Ankara, 2011, 54-65.
- Tekeli, İlhan, " Bridging Histories", Ricky Burdet and Deyan Sudjic (Der.) Living in The Endles City, Phaidon Press, New York, 2011, 210-217.
- Tekeli, İlhan, "İzmir: Tasarım Kenti" (Söyleşi), İzmir Life, 119, Temmuz 2011, 30-41.
- Tekeli, İlhan, "İlk Gün Değerlendirme Konuşması", 5.Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Sanayi Politikasının Yönetişimi 27-28 Ocak 2011, TEPAV, Ekim 2011, Ankara, 179-184.
- Tekeli, İlhan, "Kanun Hükmünde Kararnameler, Süreciyle ve İçerikleriyle Demokrasimizin Kalitesini Geriletiyorlar", Mimarlık, Kasım-Aralık 2011, 362, 10-11.
- Tekeli, İlhan, Balcıoğlu, Tefvik, "İzmirin Tasarım Kenti Hedefleri ve Kazançları" (Gamze Kutlukaya'yla Söyleşi), Esiad Yaşam, 2. 13, Aralık 2011, 30-34.
- Tekeli, İlhan, "Planlama Alanının Son On Yılı", Planlama ve Mimarlık Alanının Son On Yılı Sempozyumu 11-12 Haziran 2009, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve Mimarlar Odası, Şubat 2012, 7-11.
- Tekeli, İlhan, "Ankara Kent Atlası üzerine Bir Üst-Okuma", Güven Arif Sargın (Der.) Ankara Kent Atlası, Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara, Şubat, 2012, xx-xxvii.
- Tekeli, İlhan, "Kentlerin Tarihteki Değişimi", XXI Mimarlık Tasarım Mekan, 108, Nisan 2012, 26-29.
- Tekeli, İlhan, "Körfez Kıyılarında Şenlik Var", İzmir Life, 11.129, Mayıs, 2012, 30-39.

- Tekeli, İlhan, "Çok Kademeli Yönetişim Yaklaşımı Kürt Açılımında Yol Almasını Kolaylaştırabilir mi?" *Özgür İnsan*, 2012 Sayı.1, 42-47.
- Tekeli, İlhan, "Önsöz", Aziz Kocaoğlu, Çete, Boyut, İstanbul, 2012, 6-8.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Yazınında Atatürk'ün Ele Alınışı Üzerine Düşünceler", CHP Parti Okulu Toplantıları, Birinci Kitap, Ankara, 2012, 32-46.
- Tekeli, İlhan, "Strateji Geliştirmenin Sosyal Demokratlara Yaraşan Stratejisi Üzerine" Atatürk'ün Ele Alınışı Üzerine Düşünceler", CHP Parti Okulu Toplantıları, Birinci Kitap, Ankara, 2012, 120-132.
- Tekeli, İlhan, "Sanayi Öncesi Bir İmparatorluğun Modernite Projesinin Etkisi Altında Dönüşürken Yükseköğretimi Yeniden Kurumsallaştırılmasının Öyküsü", Uluslararası Yüksek Öğretim Kongresi, Bildiri Kitabı.Cit.1, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Ankara, 2012, 183-197.
- Tekeli, İlhan, "Seyfi Arkan'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı", Ali Cengizkan, A. Derin İnan, N. Müge Cengizkan (Der.), *Modernist Açılımda Bir Öncü Seyfi Arkan*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, Eylül, 2012, 15-26.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet'i Anlamak İçin Yeni Tarih Perspektifinin Gerekirliği", Ali Haydar Fırat, Türkiye'nin Cumhuriyeti, Tekin Yayınevi, İstanbul, Ekim, 2012, 234-244.
- Tekeli, İlhan, "Siyaset, Yeni Osmanlı Mimarisi Zorlamasıyla Sınırlarını Aşarak, Türkiye'nin Kaynak ve Zaman İsrafına Neden Oluyor", *Arredamento Mimarlık*, 261, Ekim 2012, 118.
- Tekeli, İlhan, "Yükseköğretim'de Yeniden Düzenleme Arayışlarının Nasıl Temellendirilebileceği Üzerine", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Bülent Ecevit Üniversitesi, Cilt.2, Özel Sayı, Kasım 2012, 6-10.
- Tekeli, İlhan, "Genel Değerlendirme", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve Yönetişim, 2 Aralık 2011, TEPAV, Ankara, Aralık 2012, 137-138.
- Tekeli, İlhan, "Üniversite Sohbetleri", Vedat Bilgin (Der.), *Üniversite Bilim ve Türkiye*, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2012, 91-102.
- 2013 – 25 adet
- Tekeli, İlhan, "Büyükşehir Yasası Düzenlemeleri, Siyasi Kültürümüzün Zafiyetini Bir Kez Daha Sergiliyor", *Mimarlık*, Sayı 369, Ocak-Şubat 2013, 10-11.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Sürecin Öyküsü", *İzmirliilerin Projesi*, XXI, 116, Şubat, 2013, 35.
- Tekeli, İlhan, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesinin Yeniden Canlanması Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak", R. Funda Barbaros ve Erick Jan Zurcher (Hazırlayanlar), *Modernizmin Yansımaları: 60'lı Yıllarda Türkiye*, Efil Yayınevi, Ankara, Şubat, 2013, 25-54.
- Tekeli, İlhan, "Siyasi Partilerin, Siyaset Yapma Biçimlerini Değiştirmeleri Gerekliyor", (İktisat Dergisi'nin İlhan Tekeli'yle Yaptığı Söyleşi), *Temmuz Aralık*, 2013, *İktisat Dergisi*, 525, 15 Mart 2014, 3-10.

- Tekeli, İlhan, "Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine", Tarih Yazıcılığı, Cogito, 73, Bahar, 2013, 283-304.
- Tekeli, İlhan, "Taşra, Yerel ve Çevresel Farklılaştırılmasının Toplumsala/ Mimarlığa İlişkin Tartışmalara Getirebileceği Üzerine", Arredamento Mimarlık, 267, Nisan, 2013, 101-104.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul'un Geleceği Belirsiz", Büşra Sönmezışık Röportajı, Yenişafak Pazar, 26 Mayıs 2013.
- Tekeli, İlhan, "Sadece Kentler Değil İnsanlar da Dönüşmeli" (Betül Altınbaşak Röportajı), Türkiye, 26 Mayıs 2013.
- Tekeli, İlhan, vd., "İstanbul; Siyaset, Ekonomi, Mekan", Toplumsal Tarih, 233, Mayıs 2013, 16-17.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Gezi Deneyimleri Lazım" (Meral Tamer Röportajı), Milliyet, 19 Haziran 2013.
- Tekeli, İlhan, "Dünyanın Yaşamakta Olduğu Dönüşüm Sırasında Türkiye'de Kendi Özgüllüğü İçinde Bir Dönüşüm Yaşarken, Mekan Organizasyonu Nasıl Yeniden Yapılandırılıyor?" Mert Ural, Dilek Seymen, Aylin Abuk Duygulu (Der.), Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm ve Yeniden Yapılanma Arayışları, 1923 İktisat Kongresi Anısına 3. İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 13 Haziran, 2013, 391-400.
- Tekeli, İlhan, "Taksim Gezi Parkı'nda Yeni Bir Siyaset Kültürü Uç Verdi", Mimarlık, 372, Temmuz- Ağustos, 2013, 18-19.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Dönüşüm Projelerini Nasıl Düşünebiliriz", Almla, 19, Güz, 2013, 132-135.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet ve Modernleşme Serüveni", Egeden, 5.18, Güz, 2013, 18-23.
- Tekeli, İlhan, "Kentlerimizin ve Bizim Onu Kavrayışımızın Değişmesi Üzerine", Hasan Ertürk, Neslihan Dostoğlu, Neslihan Sam (Der.), Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu, 22-23 Eylül 2011, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2013, 201-214.
- Tekeli, İlhan, "Tanıklar Değerlendirmeler", "İlhan Tekeli", "Yiğit Gülöksüz -İlhan Tekeli", "Vedat Dalokay'ın Ardından Belediyecilik Deneyi Üzerine", "İlhan Tekeli Erol Köseyi Anlatıyor", Selahattin Yıldırım, Türkiye'de Toplumcu Belediyecilik 1973-1980, Çankaya Belediyesi, Ekim 2013, 147-160,161-164,240-245,304.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Vakfı Onursal Başkanının Açılış Konuşması", Bülent Bilmez (Yayına Hazırlayan) Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim, 2013, xiii-xx.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Dönüşüm Ama Nasıl?" Deniz Çaba Şen'in Mülakatı, Esiad Yaşam, 4.17, Ekim 2013,10-15.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Demokrasi Krizi ve Neoliberalizm", Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı; 28-30 Kasım 2013, Mersin, 2013, 9-21.

- Tekeli, İlhan, "Kent Yönetimi ve Planlaması Konusunda Öneri Geliştirebilmek İçin Demokrasi Kriziyle Yüzleşmek Gerekir", *Toplumsal Tarih*, 240, 2013, 40-51.
- Tekeli, İlhan, "Akdeniz Akademisi ile İzmir, Akdeniz'in Yıldızı Olacak" (Deniz Çaba Şan İlhan Tekeli'yle Konuşma), *İzmir Life*, 147, Kasım, 2013, 30-33.
- Tekeli, İlhan, "Genel Değerlendirme", 7. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, Kırsal Kalkınma Politikasının Değerlendirilmesi 13-14 Aralık 2012, TEPAV Ankara, Aralık, 2013, 252-256.
- Tekeli, İlhan, "Hasan Ali Yücel'in Bakanlık Döneminde Cumhuriyetin Kültür/Eğitim Programı Nasıl En Geniş Kapsamına Ulaştı ve Neden Sürdürülemedi?", Ümit Ekin (Der.), Özer Ergenç'e Armağan, Bilge Kültür ve Sanat, İstanbul, 2013, 368-410.
- Tekeli, İlhan, "Yaşam Alanının Düzenlemesi Olarak Mimari" (Mülakat), *Gelenekten Geleceğe*, 1.4, Kasım-Aralık, 2013, 9-25.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'yi Anlamanın Yolu Kentlerini ve Demokrasisini Tanımaktan Geçiyor", *Doğu Batı*, 17.67, Kasım, Aralık, Ocak, 2013-14, 63-84.
- Tekeli, İlhan, "1970'li Yıllarda Gelişen Toplumcu Belediyecilik Yaklaşımının Toplumsal Bağlamı Üzerine", *Yeni Toplumcu Belediyecilik Sempozyumu*, Çankaya Belediyesi, Çankaya Kent Konseyi, Ankara, Ocak, 2014, 26-30, 207-224.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Demokrasi Krizini Aşmadan Kentteki Sorunlarını Aşamaz, Yaşam Kalitesini Geliştiremez", *Mimarlık*, 375, Ocak-Şubat 2014, 6-8.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentlerin Yaşamakta Olduğu Dönüşümün Özgüllükleri Üzerine", 4. Şehircilik Konferans ve Çalıştayı Pursaklar, 24-25 Mart 2012, Pursaklar Belediyesi ve Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2014, 61-81.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Katılımcı Demokrasi Pratiğinin Geliştirilmesi Üzerine Yorumlar", İnan İzci (Der.), *Katılımcı Yerel Yönetim*, Kalikedon Yayıncılık, Mart, 2014, 39-50.
- Tekeli, İlhan, "Sunuş", Asuman Türkün (Der.), *Mülk, Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Mart, 2014.
- Tekeli, İlhan, "Can Emergence Relieve the Community of the Great Control of Design", *Rhizome*, 03-2014, 4-5.
- Tekeli, İlhan, "Socio-Psychological Factors Affecting Participatory Planning Processes At Interactional Levels", *Megaron*, 9.1, 2014, 1-13.
- Tekeli, İlhan, "Kent ve Doğa Bir Süreklilik, Kentlerin Sürdürülebilirliğini Sağlamanın Bizim Elimizde Olduğunu Unutmamamız Gerekir", *ODTÜLÜ*, 52, Nisan-Mayıs- Haziran, 2014, 20-23.
- Tekeli, İlhan, "Siyasetçiler ve Mega Projeler Üzerine", Ömer Devrim Aksoyak (Der.), *Mega Projeler ve İstanbul 12 Şubat 2014*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Mayıs, 2014.
- Tekeli, İlhan "II. Dünya Savaşında Savaşmadık Ama..." (Günce Akpamuk ile Röportaj), *Atlas Tarih*, 27, Haziran-Temmuz 2014, 90-109.

- Tekeli, İlhan, "Türkiye Yükseköğretim Stratejisi Bağlamında Mimarlık Eğitimi Üzerine Düşünceler", Mimarlık, 378, Temmuz- Ağustos 2014, 55-59.
- Tekeli, İlhan, "İnsanın Tasarım Kapasitesi Nesne Düzeyinden Çevre Düzeyine Tırmanırken", İTÜ Vakıf Dergisi, 64, Temmuz-Eylül 2014, 46-51.
- Tekeli, İlhan, "1970'ler Türkiye'sinde Modernleşme ve Planlama", R. Funda Barbaros ve Erick Jan Zurher (Hazırlayanlar), Modernizmin Yansımaları: 70'li Yıllarda Türkiye, Efil Yayınevi, Ankara, Temmuz, 2014, 110-135.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzde Türkiye'deki Kentlerin Yönetimi ve Planlaması Konusunda Öneriler Geliştirebilmek İçin Öncelikle Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Demokrasi Kriziyle Yüzleşmek Gerekir", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 37. Kolokyumu 6-8 Kasım 2013, İzmir, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, Ekim, 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Uyguladığı Kentsel Dönüşüm Yaklaşımını Değerlendirmek", 1.Uluslararası Kentsel Planlama-Mimarlık-Tasarım Kongresi, 8-14 Mayıs, 2014, Kentsel Dönüşüm, Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Kasım, 2014, 151-163.
- Tekeli, İlhan, "Tarihle İlişki Kurmanın Seçenekleri Nelerdir?", Arredamento Mimarlık, Aralık, 2014, 74-75.
- Tekeli, İlhan, "Coğrafya ve Mekân Üzerine" (Söyleşi Ayla Deniz), Erdem Bekaroğlu, Ali Rıza Özdemir (Der.), Bir Disiplinin İç Dünyası Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014, 3-16.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent-Bölgeleri Üzerinde Düşünmek", Selahattin Yıldırım, Dünya'da ve Türkiye'de Büyük Kent Yönetimi Üstüne, Çankaya Belediyesi, Ankara, 2014, 111-132.
- Tekeli, İlhan, "Genel Değerlendirme Konuşması", 9. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bölgesel Kalkınmanın Geleceği 17 Aralık 2014, TEPAV, 2014, 149-154.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzde Mimarlık Alanında Gelenekselle Kurulabilecek İlişkilerin Sorunları Üzerine", Yeni Yüksektepe "Geleneksel Türkiye" Fotoğraf Yarışmaları Albümü, Aktif Felsefe, Ankara, 2014, 374-376.
- Tekeli, İlhan, "Öyküsünü Yitiren Kent: Ankara", Arredamento Mimarlık, 281, 2014/07-08, 121.
- Tekeli, İlhan, "Küresel Krizden Türkiye'nin Krizine", İlhan Tekeli Konuşması, Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara, 2014, 37-38.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet'in Demokrasi Macerası: Siyaset ve Yeni Kamusalılık", İstanbul Konuşmaları, İstanbul Serbest Mimarlar Derneği, İstanbul SMD, YEM Yayınları İstanbul, Ocak 2015, 57-73.
- Tekeli, İlhan, "Kentleşme ve Yerel Yönetim Politikaları", Yerel Yönetimler ve Demokrasi, İstanbul, 23-24 Ocak 2014, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, Şubat, 2015, 29-36.

- Tekeli, İlhan, "Sürdürülebilir Bir Toplum ve Çevre Tasarımı İçin Bir Strateji Seçenekleri Yelpazesi Oluşturmak", İzmir Ekoloji Forumu, 7.12.2013, İzmir Akdeniz Akademisi, Mart, 2015,69-130.
- Tekeli, İlhan, "2016 Habitat III Zirvesi'ne Türkiye'nin Hazırlığı Heyecan Vermiyor", Mimarlık, 383, Mayıs- Haziran 2015, 21-22.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Demokrasi Pratiğinin Araçsal ve Ötekileştirici Nitelikleri Nasıl Aşılabilir?", Kebikeç, 39, 2015, 171-189.
- Tekeli, İlhan, "Kavramlarımızı ve Kuramlarımızı Gözden Geçirme Zamanı Geldi mi?" Mustafa Altunoğlu, Şerife Geniş (Der.) I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi 16-17 Nisan Eskişehir, Cilt I, Anadolu Üniversitesi, 2015, 34-58.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul'un Modernleşme Öyküsü", Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 1, 2015, 182-215.
- Tekeli, İlhan, "Zeki (Selah) Sayar'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı", Ali Cengizkan, Derin İnan, N. Müge Cengizkan, Zeki Sayar ve Arkitekt, TBMM Odası, Ankara, Ekim, 2015, 19-35.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Yazımı", Ahmet Şimşek (Der.), Tarih İçin Metodoloji, Pegem Akademi, Ankara, Ekim 2015, 46-49.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir'de Bir Kültür Platformunun Oluşturulmasında Aktif Rol Almak İstiyor", İzmir Kültür Platformu Girişimi, Yıllık, İzmir, 2015,4-5.
- Tekeli, İlhan, "Akdeniz'i Kavrayışımız Hem Bizi Dünyada Bir Yere Oturtuyor Hem de Dünyanın Çok Önemli Bir Uygarlık Macerasının Temel Aktörü Haline Getiriyor" (Söyleşi), Yeniden Akdeniz, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2015, 3-8.
- Tekeli, İlhan, "Dünya'da Değişen Yerleşme Yapısının Yarattığı Temsil Sorunları ve Demografiye Yansımaları Üzerine", Nüfus Dergisi, 37-38, 2015-2016, 65-78.
- Tekeli, İlhan, "Lessons from Turkey's Urbanization Experience", Merih Celasun Memorial Lecture, December 29, 2014, TEPAV, February, 2016.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenebileceklerimiz", Merih Celasun'a Saygı Günü Dersi, 29 Aralık 2014, TEPAV, Şubat, 2016.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Geldiği Noktada Geleceği Büyük Ölçüde Demokrasi-sinin Kalitesini Geliştirebilmesine Bağlı Hale Gelmiştir", Mimarlık Semineri, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, Şubat, 2016, 35-50.
- Tekeli, İlhan, "ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünün Kurucularından Rauf Beyru'yu da Kaybettik", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 33.1, 2016, vi-viii.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Tarihi'nin İçine yerleştirilebileceği Bir Akdeniz Üst Anlatısı Üzerine", Alp Yücel Kaya, vd., (Der.), Akdeniz Tarihi, Kültürü ve Siyaseti Çoğulluluğu ve Farklılığı İçeren Bir Birlik Özlemi, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, Haziran, 2016.
- Tekeli, İlhan, "Upon a Mediterranean Metanarrative in Which Izmir's History can be Placed", Alp Yücel Kaya et. al. (Der.), History, Culture and Politics in the

- Mediterranean, "The Need for a Plural and Diverse Unity", İzmir Metropolitan Municipality Mediterranean Academy, İzmir, July, 2016.
- Tekeli, İlhan, "Dünya'da ve Türkiye'de Ölçek Sorunu: Sunuş", Toplum ve Demokrasi, 10.22, Temmuz-Aralık 2016.
- Tekeli, İlhan, "Kendimize Yeni Sorular Sorma Zamanı Gelmedi mi?", Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Sempozyumu 26-27 Mayıs 2016, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar, Bursa, Eylül 2016, 3-14.
- Tekeli, İlhan, "Gönül Soyoğul sordu Prof. Dr. İlhan Tekeli Yeni Kültürparkı Anlattı", Ege'de Son Söz, 6 Eylül 2016.
- Tekeli, İlhan, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Sonrasındaki Uygulamalar Nasıl Okunabilir", Mimarlık, 392, Kasım-Aralık 2016, 8-9.
- Tekeli, İlhan, "Bir Akdeniz Üst Anlatısı İçinde İzmir", Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Kitabı, Aralık, 2016, 13-36.
- Tekeli, İlhan, "Günümüz Türkiye'sinde Kentsel Dönüşüm Başlığı Altında Yürütülen Uygulamalar Üzerine Yorumlar", Yurdanur Dülgeroğlu Yüksel, Elmira Gür, Dilek Yıldız, İstanbul'da Konut (Bin Çeşit), İTÜ Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, 29-44.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)-Kuruluş Öyküsü", C. Güner Omay (Der.), TÜBİTAK'ın 1990'lı Yıllarda Türk Bilim ve Teknolojisine Öncülük Ettiği Alanlar, Bilimsel ve Teknik Araştırma Vakfı, Ankara, Ocak 2017, 9-20.
- Tekeli, İlhan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'sinde Mimarlık Kuramı ve Pratiğinin Yeniden Yapılanması İçine Baysal- Birsal Rasyonalizmi Nasıl Yerleştirilebilir?", N. Müge Cengizkan, Ali Cengizkan (Der.), Haluk Baysal Melih Birsal Rasyonalizmi, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, Mayıs 2017, 13-30.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Tasarımın Ne Olduğunu Ancak Tasarım Olgusunun Ölçeğe Göre Farklılaşmasını Araştırarak Kavrayabiliriz", Kent ve Tasarım (Ege'de Sonsöz) 23 Haziran, 2017.
- Tekeli, İlhan, "Egli'nin Yaşam Öyküsünü Öğrenmek, Türkiye'de Modern Mimarlığın Gelişiminin Anlaşılmasına Ne Tür Katkılar Yapıyor?", Ali Cengizkan, Selda Bancı, Müge Cengizkan (Der.) Ernst A. Egli Türkiye'ye Katkıları, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, Eylül, 2017, 23-36.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimlerde Hizmetin Ötesinde Katılımcılık Bulunuyor", Şehir&Toplum, 8, Ağustos-Kasım, 2017.
- Tekeli, İlhan, "Artık Planlamayı kent-kır Ayrımı Üzerinden Düşünmeyelim", İzmir Life, 194, 17, Ekim, 2017, 62-65.
- Tekeli, İlhan, "Akademik Tarihçilikten Beklentiler Üzerine", Ahmet Şimşek, Alaattin Aköz (Der.), Türkiye'de Akademik Tarihçilik, Kronik Kitap, İstanbul, Kasım, 2017, 38-56.
- Tekeli, İlhan "Ve Selim İkin'e Veda Ettik", Mimarlık, 398, Kasım-Aralık 2017, 10.
- Tekeli, İlhan, "Zonguldak Bölge Planları ve Filyos Vadisi Projesinin Gelişim Tarihi Üzerine", Ekonomik ve Ekolojik Sürdürülebilirlik Açısından Filyos Vadisi

- Projesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Zonguldak, Aralık, 2017.
- Tekeli, İlhan, "Melih Gökçek Belediyeciliği Üzerine", Ankara Rapor: Gökçek Dönemi Hasar Tespiti (1994-2017), TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, Aralık, 2017, 82.
- Tekeli, İlhan, "Kent, Demokrasi ve Özneller Arasının Oluşumunun Çok Yönlü Kritik Önemi Üzerine" Ayşen Savaş, Sevin Osmay (Der.) Jale N. Erzen Testimonial/ Anı Kitabı, METU, 2017,21-32.
- Tekeli, İlhan, "1990'lı Yıllar: Siyasal Düzenin Aşınması, Ekonomik Kriz ve Planlamada Umutların GAP'a Bağlanması", R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher (hazırlayanlar), Modernizmin Yansımaları: 90'lı Yıllarda Türkiye, Efil Yayınları, Ankara, Aralık, 2017, 10-39.
- Tekeli, İlhan, "Böyle Bir Siyaset ve Demokrasi Anlayışının Sürdürülebilirliği Üzerine", Ayın Konuğu Konferansları 2015, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul, Ocak 2018, 173-196.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Yönetişim Modelinin Temel Değerleri/ Kavramları Konusundaki Konuşmalara Giriş", İzmir Modeli Çalışmaları, Birinci Kitap, Ortak Kavramlar, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Haziran, 2018, 32-51.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Modeli Projesi İçin Notlar", İzmir Modeli Çalışmaları, Birinci Kitap, Ortak Kavramlar, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, Haziran, 2018, 9-13.
- Tekeli, İlhan, "Ortak Olanın" Keşfi Geliştikçe Demokrasi Taleplerimizin Dayanağı da Genişliyor" İktisat ve Toplum, 9.97, Kasım, 2018, 27-31.
- Tekeli, İlhan, "Bir Yapısal Uyum Mekanizması Olan Göçler ve Zorunlu Nüfus Yer Değiştirmeleri Küreselleşen Dünyayı Yönetemeyen BM ve Ulus Devletler Zihniyetinin Elinde Nasıl Bir Krize Dönüşüyor, Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Planı, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Aralık, 2018.
- Tekeli, İlhan, "150 yıllık İzmir Belediyeciliğini Değerlendirme Konuşması", Uluslararası Yerel Yönetimler Demokrasi ve İzmir Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi, 2019, 441-448.
- Tekeli, İlhan, "Bilgi Toplumuna Doğru Yol Alırken, Kent Yöneticileri ve Kent Plancıları Olarak Komünite Kavramını Yeniden Düşünmemiz ve Ona Yeni İşlevler Yüklememiz Gerekliyor", İktisat ve Toplum, 9.9, 39-47.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm", Efil Journal, 2.6, 2019, 8-49.
- Tekeli, İlhan, "Temsili Olmayan Kuramların Gelişimi Planlama Anlayışımızda ve Kente Bakışımızda Ne Tür Değişmeler Yaratıyor", Efil Journal, 2.7, 2019, 8-37.
- Tekeli, İlhan, "Sibel Yalı'nın Prof.Dr. İlhan Tekeli ile Röportajı", Tarih Yazımı, 1.2, Kış, 2019, 248-265.
- Tekeli, İlhan, "Scientific Knowledge and Decision Making in Planning: Emotional Aspects", Ayda Eraydın, Klaus Frey (Der.), Politics and Conflict in Governance and Planning, Routledge, New York and London, 2019, 227-242.

- Tekeli, İlhan, "Modern Türkiye'de Kültür ve Sanat (1923-2019)", Ahmet Şimşek (Der.): Modern Türkiye Tarihi, Pegem Akademi, Ankara, Eylül 2019.
- Tekeli, İlhan, "Modern Türkiye'de Bilim ve Üniversite (1923-2019)", Ahmet Şimşek (Der.), Modern Türkiye Tarihi, Pegem Akademi, Ankara, 2019, 284-311.
- Tekeli, İlhan, "Değerlendirme Konuşması," İzmir Belediyesi'nin 150.Kuruluş Yıldönümünde Uluslararası Yerel Yönetimler Demokrasi ve İzmir Sempozyumu, İzmir, Aralık 2019, 441-444.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Bilimciler Konuşuyor", Ömer Faruk Çolak Söyleşi, İktisat ve Toplum, 10.109, Kasım 2019, 11-28.
- Tekeli, İlhan, "Ekonomi-Demokrasi Tartışması, İktisat ve Toplum, 111, Ocak 2020, 80-82.
- Tekeli, İlhan, "Yetki Gaspına Karşı Yerel Demokrasi İttifakı" Şükran Soner Rapor-tajı, Cumhuriyet Gazetesi, 07 Mart 2020.

İlhan Tekeli 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası – Paneller, Söyleşiler, Konuşmalar

- Tekeli, İlhan, "Sosyal Demokrasinin Güncel Sorunları, Sosyal Demokrasi Derneği Semineri, 8 Ocak 2004.
- Tekeli, İlhan, "The Role of German Scholars in the Formation of City Planning Education and Practice in Turkey" Exodus des Wissensaften und Literatur, 09 February 2004.
- Tekeli, İlhan, "İçgöç Kavramının Geliştirilmesi Üzerine", Akdeniz Üniversitesi, 4 Mart 2004.
- Tekeli, İlhan, "Possibilities of Local Architectural Historiography and Local Market Defence Strategies", Rethinking Architectural Historiography, International Conference METU, Ankara, 18-19 March, 2004.
- Tekeli, İlhan, "Yaşam Kalitesi Kavramı ve Göstergeleri" Halk sağlığı Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, 22 Mart 2004.
- Tekeli, İlhan, "Yerleşme Yapısı ve Göç", Kentsel ve Bölgesel Gelişmeler Ağı, 26-27 Mart, 2004.
- Tekeli, İlhan, "Buldan Kültür Mirası Kaynaklı Ekonomik Gelişim Modeli Paneli TÜBA İstanbul, 10 Nisan 2004.
- Tekeli, İlhan, "Avrupa Birliği Türkiye ve Demokrasi", TÜBA Konferansı, 22 Nisan 2004.
- Tekeli, İlhan, "Esat Turak'ın Türkiye'nin Şehirciliğine Katkısı", Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi, 27 Nisan 2004.
- Tekeli, İlhan, "Yeniden Yapılanan Dünya'da Değişen Demokrasi", İTÜ Evi, 1 Mayıs 2004.
- İlhan Tekeli, Melih Pınarcıoğlu, "Commitment Model for Regional Planning: How to Unlock the Frozen Gears of Stagnant Regions", Regional Science & Editorial

- Meeting of European Spatial Research and Policy, Mersin University, 5-9 May, 2004.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Mimarlık Tarihlerinin Yazılma Yolları Üzerine Düşünceler", A.Alto. Modern Culture & The Self, Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Kocatepe Cultural and Convention Centre, 14 May 2004.
- Tekeli, İlhan, "Tek ve Çok Kademeli Demokrasi Kuramlarının Ontolojik Kabulleri Üzerine İrdelemeler", Tarih Vakfı Ankara Toplantıları, 21 Mayıs 2004.
- Tekeli, İlhan, "Kent ve Dil", İzmir Enternasyonal Fuarı, Kitap Sokağında Söyleşi, 27 Ağustos 2004.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Demokrasi ve Aktif Yurttaşlık", 12. Adalet ve Demokrasi Haftası Etkinlikleri, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 30 Ocak 2005.
- Tekeli, İlhan, "An Explanatory Approach to Urban Historiography Through a New Paradigm: The Case of Turkey", A Turkish Triangle İstanbul, Ankara and İzmir at the Gates of Europe Harvard Graduate School of Design, Cambridge, April 22-23, 2005.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişmesi", Yunus Aran Birlikteliği, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 12 Mayıs 2005.
- Tekeli, İlhan, "Dünya'nın Yaşadığı Dönüşüme Yerelden Yaklaşmanın Doğurduğu Fırsatlar", TÜSES Bilgi Üniversitesi, 14 Mayıs 2005.
- Tekeli, İlhan, "Çok Paradigmalı Bir Sosyal Bilim Alanında Yaşamak" Muğla Üniversitesi, Felsefe Sosyal Bilim Toplantısı, 5 Ekim 2005.
- Tekeli, İlhan, "Niçin Siyaset? Nasıl Siyaset? Günümüz Siyaseti ve Yeni açılımlar", Sosyal Demokrasi Derneği Adana Şubesi, 20 Ekim 2005.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzden Atatürk Dönemi Kent Planlaması Uygulamalarına Bakmak", Atatürk'ü Anma Etkinlikleri, 9-11 Kasım, 2005, İTÜ, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Kentleşme Deneyimini Değerlendirmekte Yeni Bir Bakış Açısı", Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Konferanslar Dizisi 7, Aralık, 2005.
- Tekeli, İlhan, "Korkut Boratav Üzerine", 70 Yaşında Korkut Boratav'a Saygı, Tarih Vakfı SBF, 14 Aralık 2005.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Politika Arayışına Yanıtlar", Sosyal Demokrasi Derneği Eskişehir Şubesi, 15 Aralık 2005.
- Tekeli, İlhan, "Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak", Sivil Topluma Bütüncül Yaklaşım Toplantısı, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara, 14-15 Aralık, 2005.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzde Kentsel Altyapı Sorunsalı Nasıl Kurgulanır? 4. Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu, Eskişehir, 15-16 Aralık, 2005.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Demokrasi ve Aktif Yurttaşlık", Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı "13. Adalet ve Demokrasi Haftası Etkinlikleri, 27 Ocak 2006.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Siyaset ve Parti Arayışları İçin Bir Öneri" TÜSES Necat Erder'e Armağan Toplantısı, 11 Mart 2006.

- Tekeli, İlhan, "Yenilikçilik ve Yerellik", Gaziantep Sanayi Odası ve Dünya Gazetesi, 15 Mart 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Kültür Politikaları İçin Stratejik Seçmeler" Sempozyum Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat, 8 Nisan 2006.
- Tekeli, İlhan, "Yükseköğretimde Stratejik Tercihler" Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, 14 Nisan 2006.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'de Yaşamak, İzmir'i Düşünmek", IX. Mimarlık Haftası, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 4 Mayıs 2006.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'de Yaşamak, İzmir'i Düşünmek", IX. Mimarlık Haftası, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 4 Mayıs 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye İçin Bir İktisat Vizyonu", VII. Uluslararası Yapıda Tesiat Teknolojisi Sempozyumu, İstanbul, 8-10 Mayıs 2006.
- Tekeli, İlhan, "Modernitenin Tarih Anlayışı Neden Tarihçileri Zor Durumda Bırakıyor?", Tarih Vakfı Tarih Toplantılar, Ankara, 16 Mayıs 2006.
- Tekeli, İlhan, "Bölgesel Kalkınma Ajanslarını Bir Türkiye Projesi Haline Getirebilir miyiz?", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 7-8 Eylül 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Yükseköğretim Sistemi Üzerinde Düşünmek, (Çukurova Üniversitesi açılış dersi), 4 Ekim 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Gelişme Öyküsü İçinde Nüfusbilimin Yeri", Nüfusbilim Günleri, 14-15 Ekim 2006.
- Tekeli, İlhan, "Tarih ve Sosyal Bilim İlişkisi Üzerine Düşünmek", Tarih Vakfı Konuşmaları, 1 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması", Türkiye'de Yükseköğretimde 2023 Vizyonu, Atılım Üniversitesi, 2-3 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Sosyal Bilimler Endeksini Geliştirirken, I. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar Kurultayı 2-3 Kasım, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Siyaset ve Planlama İlişkisi Yeniden Tanımlanırken", Altıncı Türkiye Şehircilik Kongresi, İzmir, 6 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Tarihinin Yazılmasının Sorunları Üzerine", Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü Konferansları, İzmir, 7 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Siyaset ve Planlama Konusunda Konuşulanlar" Altıncı Türkiye Şehircilik Kongresi, İzmir, 8 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Demokrasinin Güncel Sorunları, TESAV, Ankara, 10 Kasım 2006.
- Tekeli, İlhan, "Temsili Demokrasinin Yarattığı Muhalefet Kalıpları Nasıl Aşılabilir? TÜSES İlhan Tekeliye Saygı Günü, 17 Mart 2007.
- Tekeli, İlhan, "Vedat Dalokay Üzerine", Ankara, Vedat Dalokay Nikâh Salonu, 21 Mart 2007.
- Tekeli, İlhan, "Inovasyon Üzerine Düşünmek. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 30 Mart 2007.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Yükseköğretim Stratejisi, TESAV, Ankara, 31 Mart 2007.

- Tekeli, İlhan, "Tarih Yazıcılığı Üzerine, Süleyman Demirel Üniversitesi, 10 Mayıs 2007.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Bilimlerin Gelişimi, Hollanda Araştırma Enstitüsü, Ankara 16 Mayıs 2007.
- Tekeli, İlhan, "Türk Yunan İlişkileri Ötekileştirmeden Nasıl Kurulabilir? Barış ve Karşılıklı İletişim Derneği, İzmir, 26 Mayıs 2007.
- Tekeli, İlhan, "Muğla Tarihi İçin Sorun Alanları, Muğla Belediyesi, Muğla, 27 Mayıs 2007.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Yüksek Öğretim Stratejisi, Muğla Üniversitesi, 28 Mayıs 2007.
- Tekeli, İlhan, "İç Göçler için Yeni Kavramsal Çerçevesel, Mirekoç Koç Üniversitesi, 18 Haziran 2007.
- Tekeli, İlhan, "İkinci Dünya Savaşında Milli Korunma Yasasının Uygulanmasında Yaşananlar, Birinci İktisat Tarihi Kongresi, İstanbul, 7-8 Eylül 2007.
- Tekeli, İlhan, "Karabük Üniversitesi Açılış Dersi", 2 Ekim 2007.
- Tekeli, İlhan, "Antalya için Nasıl bir Kent Kimliği ve Marka", Antalya Kent Müzesi Tarih Söyleşileri No.11, 22 Eylül 2007.
- Tekeli, İlhan, "Kent Planlama Mesleği Gelişmesini Sürdürürken Ahlakını Nasıl Koşturuyor", Planlama Meslek Alanı, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, 7-9 Kasım 2007.
- Tekeli, İlhan, "Mimarlık ve Toplum", 4. Mimarlık ve Eğitim Kurultayı, 9 Kasım 2007.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Bilimler İçin Merkezi Önemde Bir Problem Tanımlama Girişimi", 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Türk Sosyal Bilimler Derneği, ODTÜ-Ankara, 28 Kasım 2007.
- Tekeli, İlhan, "Yerleşme ve Yolsuzluk, 3. Yolsuzlukla Mücadele Konferansı, TEPAV 5-6 Aralık 2007, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Mimar Kemalettin ve Eseri Hangi Ortamda Gelişti, Mimar Kemalettin ve Çağı, 7-8 Aralık 2007, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Akademilerin Etik Konularda Sorumlulukları, TÜBA Bilim Etiği Sempozyumu, 15 Aralık 2007.
- Tekeli, İlhan, "Sivil Toplum Örgütleri: Tesev Siyaset Okulu Semineri", Ankara, 8 Ocak 2008.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Sosyal Demokrasiye Hapsolmayan Siyaset Arayışları için Bir Öneri, TESAV, 2008 Yılına Girerken Sosyal Demokrasi: Sorunlar- Çözüm Önerileri, 19 Ocak 2008.
- Tekeli, İlhan, "Kent Planlamasının Gündemindeki, Değişme ve Dönüşme", TMMOB Eskişehir Kent Sempozyumu, 28-29 Şubat 2008. Anemon Otel, Eskişehir.
- Tekeli, İlhan, "Bir Rol Modeli Olarak Mübeccel Kıray", 5. Eğitimde İyi Örnekler Konferansı, Eğitim Reformu Girişimi, 5 Nisan 2008.

- Tekeli, İlhan, "Planlamanın Dünü, Bugünü, Yarını," Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 15 Mayıs 2008.
- Tekeli, İlhan, "Stratejik Mekânsal Planlama", Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 16 Mayıs 2008.
- Tekeli, İlhan, "2023 Türkiye'de Kamu Yönetimi Paneli", 9. Kamu Kalite Sempozyumu, Ankara, 28 Mayıs 2008.
- Tekeli, İlhan, "Bir Plancı/ Araştırmacının Yöntem ve Ötesine İlişkin Arayışları", İnsan-Toplum Bilimleri ve Felsefe Sempozyumu, Maltepe Üniversitesi, 6 Haziran 2008.
- Tekeli, İlhan, "2008 Yılı Sonlarına Doğru Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Durumuna İlişkin Bazı Yorumlar", SHP'nin Düzenlediği Erdal İnönü'yü Anma Toplantısı, 31 Ekim 2008.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Yöneticileri/Kent Plancıları Kentsel Dönüşüm İçin Bir Ahlaki Çerçeve Oluşturmak Durumundadır." 32. Dünya Şehircilik Günü, Açılış Konuşması, 6 Kasım 2008.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentleşmenin ve Planlamanın Geleceğine bir Bakış", Kentleşme Şûrası 2008 Açılış Konuşması, Kızılcahamam, 12 Kasım 2008.
- Tekeli, İlhan, "Eğitimin Dünü, Bugünü ve Geleceği", TÜBA Bilim Eğitimi Ankara Çalıştayı, 15 Kasım 2008.
- Tekeli, İlhan, "Üniversite Reformuna Siyaset Perspektifiyle Değil, Eğitim Tarihi Perspektifiyle Bakmak", 1933 Üniversite Reformu, Görüşler ve Anılar, Tarih Vakfı, 18 Aralık 2008.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Bilinci", Tarih Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, İstanbul Kültür Üniversitesi, 20 -21 Aralık 2008.
- Tekeli, İlhan, "Yiğit Gülöksüz Rol Modeli Olurken Kapasitesini Nasıl İnşa Etti", Sosyal Demokrat Yerel Yönetimlerin Yaratacakları Farklılıklar, TÜSES, 17 Ocak 2009.
- Tekeli, İlhan, "Kentlerde Yaşam ve Yönetim Kalitemizi Birlikte Artırmamız Gerekiyor", Sosyal Demokrat Yerel Yönetimlerin Yaratacakları Farklılıklar, TÜSES, İstanbul, 17 Ocak 2009.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetim Seçimlerine Giderken Yaşam ve Yönetim Kalitesi, Makine Mühendisleri Odası, Ankara, 28 Ocak 2009.
- Tekeli, İlhan, "History Foundation", European Architectural History Network (EAHN) Fourth Annual Meeting, Ankara METU, Feb 13-15, 2009.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet Dönemi ve Mimarlığı Arakesatine Bakış", Cumhuriyet'in Mimarlık Mirası, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 26-27 Şubat, 2009.
- Tekeli, İlhan, "Modernleşme Sürecinde İstanbul Nüfus Dinamikleri Nasıl Değerlendirilmeli?", IV. Aydınlanma Sempozyumu, Osmanlı Bankası Müzesi, 10-11 Nisan 2009.
- Tekeli, İlhan, "Kentler Üzerinde Nasıl Düşünebiliriz?", Kampüste Konuk Var, Ege Üniversitesi, 28 Nisan 2009.

- Tekeli, İlhan, "Ege Direnişi ve Uşak Heyet-i Merkeziyesi", Uşak Valiliği, Uşak Üniversitesi Kuvay-ı Milliye ve Milli Mücadele'nin 90. Yılı Etkinlikleri, 14 Mayıs 2009.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Lisans Eğitimi ve Kapasite Yaratma Yaklaşımı Üzerine Düşünceler", Mayıs Toplantıları, Bilim, Belirsizlik, Bologna, Bilgi Üniversitesi, 25 Mayıs 2009.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Son Yıllarda Yaşanan Gelişmeler, Kent Planlamasından Ne Bekleyebileceğimiz ve Ne Beklememiz Gerektiği Konusunda Düşüncelerimizi Berraklaştırma Gereksinmesini Artırıyor", Planlama ve Mimarlık Alanının Son On Yılı Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi, 11-12 Haziran 2009.
- Tekeli, İlhan, "Bölge Planlamanın Gerekliği Nasıl Temellendirilebilir?", Bölgesel Gelişme ve Bölge Planlamada Yeni Yaklaşımlar Konferansı, İstanbul Politikalar Merkezi, 19-20 Haziran 2009, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Küresel Büyük Kent Kurumlarının Yapısal Yeterliliği Üzerine Bir Tartışma", Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta, 24-27 Eylül 2009.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul Kent Müzeleri Sistemi Üzerine Öneriler /Düşünceler", CAMOC Conference, İstanbul, 28-30 Eylül 2009.
- Tekeli, İlhan, "Kent Mahalle İlişkisi, Gündem 21 Toplantıları, Çanakkale, 9 Ekim 2009.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Demokrasi, Gündem 21 Toplantıları, Çanakkale, 10 Ekim 2009.
- Tekeli, İlhan, "İkinci Dünya Savaşını Türkiye Tarihçilerine Açmak, Tarih Vakfı Ankara Toplantıları, 16 Ekim 2009.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'in Farklılığı Üzerinde Düşünmenin Değişik Yolları", İzmirli Olmak Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi, 22-24 Ekim 2009.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Siyasal Oluşumlar Üzerinde Düşünme Yolları", Eğitim-Sen, 10 Kasım 2009.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Sermaye Kavramına Verilen Önemin Bölgesel Gelişme Sorununa Yaklaşmakta Getirebileceği Mantık Üzerine", 4.Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, TEPAV, Ankara, 19-20 Kasım 2009.
- Tekeli, İlhan, "Kritik Düşünce Eğitimi", Bilim Eğitimi Toplantısı TÜBA 21 Kasım 2009.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Konut Tarihine Sunum Biçimleri Olarak Yaklaşmak", Konut Sempozyumu, 3-4 Aralık 2009. TMMOB, İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Bölgelerin Gelişme Stratejileri Üzerine", İzmir Merkezli Bölgesel Kalkınma Stratejileri, DEÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü II. Çalıştay, İzmir, 17-18 Aralık 2009.
- Tekeli, İlhan, "Kızılay'ın Tarihsel Gelişiminde Yeni Bir Evre Kurulabilir mi?", Yeni Bir Kızılay Düşünüyorum, Çankaya Forumu, 26 Aralık 2009.
- Tekeli, İlhan, "Sivil Toplum Katılımcı Demokrasi", TESAV Siyaset Okulu Semineri, 14 Ocak 2010.

- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimler", Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 16 Mart 2010.
- Tekeli, İlhan, "Teoman Aktüre'yi Anarken", Mimarlar Derneği, 19 Mart 2010.
- Tekeli, İlhan, "İGEP Projesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", İzmir, 8 Nisan 2010.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Demokrasinin Güncel Sorunları" Sosyal Demokrasi Derneği" 13 Nisan 2010
- Tekeli, İlhan, "Çok Kademeli Yönetişim" ODTÜ, Atatürkçü Düşünce Topluluğu, 15 Nisan 2010.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları, Sosyal Demokrasi Derneği, Ankara, 11 Mayıs 2010.
- Tekeli, İlhan, "Daha Yaşanabilir Bir Kavaklıdere için Hak ve Sorumluluklar", Kavaklıderem Derneği, 22 Haziran 2010.
- Tekeli, İlhan, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokrasi", Sosyal Demokrasi Derneği, 23 Kasım 2010.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Bilimlerde Ders Malzemesi Hazırlama", TUBA, 26 Kasım 2010.
- Tekeli, İlhan, "SEYFİ ARKAN'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı", 22-23 Ocak 2010, Modernist Açılımda Bir Öncü Seyfi Arkan; TMMOB Mimarlar Odası, MSÜ İstanbul.
- Tekeli, İlhan, "Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim", Türkiye Kent Konseyleri Bursa Buluşması, 13 Şubat 2010, Bursa.
- Tekeli, İlhan, "900 Yıllık Bir Kurumun Tarihi: Üniversite", SBF Asistanları Konferansları, 19 Şubat 2010.
- Tekeli, İlhan, "Bilim Siyaset ve Toplum," Üniversite ve Bilim Sempozyumu, Akademisyenler Birliği, TOOB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara 23-24 Şubat 2010.
- Tekeli, İlhan, "Kültür Politikaları İçin Stratejik Seçimler", Kültür ve Turizm Uzmanları Paylaşım Sempozyumu, Ankara Milli Kütüphane, 12-13 Mart, 2010.
- Tekeli, İlhan, "Grand Challenges of Interdisciplinarity", Towards a European Young Academy", TÜBA ve ALLEA, 27 March 2010.
- Tekeli, İlhan, "Seyfi Arkan'ın Yaşamı ve Mimarlığın Toplumsal Bağlamı", Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İzmir, 20 Nisan 2010.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin II. Dünya Savaşı ile Sınavı", Atatürk, ulusal Egemenlik ve Demokrasi Paneli, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 21 Nisan 2010.
- Joan Clos, İlhan Tekeli, Baykan Günay, "Panel on Urban Transformation Projects", Mimarlar Derneği 1927, Ankara, 27 Nisan 2010.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul'un Sanat ve Kültür Odağı Olmasının Dünya Kenti Haline Gelmesindeki İşlevleri" Marmara Belediyeler Birliği Konferansları, 13 Mayıs 2010.

- Tekeli, İlhan, "Sustainability of Cultural Heritage and Reuse", The 10.th Annual ICPMA Conference, 24-25 June 2010, İstanbul, Turkey.
- Tekeli, İlhan, "Narration of &0 Years of Change in Urbanization and Modes of Housing Supply in Turkey", European Network of Housing Research, İstanbul Konference 4-7 July 2010.
- Tekeli, İlhan, "Kent Plancılarının Eleştirel Söylemlerini Temellendirme Yolları Üzerine", Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Merkezi 1. Arama Konferansı, 20-21 Eylül 2010, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Daha İyi Kentler, Daha İyi Yaşamlar, Tasarımla Sürdürülebilirlik", Mimarlık Haftası, İzmir Mimarlar Odası, 5 Ekim 2010.
- Tekeli, İlhan, "Araştırma Odaklı Eğitim", Ege Üniversitesi 2010-2011 Açılış Etkinlikleri, 7 Ekim 2010.
- Tekeli, İlhan, "Ankara Başkentlik Kararı ve İmarın Sağlanması Üzerine Düşünceler", Ankara Üniversitesi, 13 Ekim 2010.
- Tekeli, İlhan, "Tasarımın ve Kentsel Tasarımın Olanakları ve Sınırları Üzerine, Uluslararası İstanbul Tasarım Bienali Etkinlikleri, İKSV, 2 Aralık 2010.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetim Modelleri Üzerine", EDP Kürt Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, 18-19 Aralık 2010.
- Tekeli, İlhan, "Siyasal Kültürümüzü Demokrasi Açısından Sorgulamak, ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği, Aylık Hocam Bu Ay Konuşması, 5 Ocak 2011.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimler ve Kürt Sorunu", Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 11 Ocak 2011.
- Tekeli, İlhan, "Sosyolog ve Siyasetçi Behice Boran; Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam, Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, TÜSTAV, İzmir, 23 Şubat 2011.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Genel Olarak Sosyal Bilimlerin Durumu Hakkında 2023 İçin Bir Öngörü Çalışması", Bilim Platformu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 22 Mart 2011.
- Tekeli, İlhan, "Toplumcu Belediyeciliğin Dünü Bugünü", Çankaya Çağdaş Sanatlar Merkezi, 6 Nisan 2011.
- Tekeli, İlhan, "Kürt Açılımına İlişkin Önerilerde Yerel Yönetim Boyutunu Tartışırken Milliyetçilik Güdülerinin Ötesine Geçmenin Yolları Üzerine, Barış Girişimi, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 8-9 Nisan 2011.
- Tekeli, İlhan, "Yerellik, Yerel Yönetimler ve Kültür Yönetimi", İzmir Büyükşehir Belediyesi, 22 Nisan 2011.
- Tekeli, İlhan, "Kent Üzerine Eleştirel Düşünce Nasıl Temellendirilebilir?", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Geniş Açık Konferans Dizisi 29 Nisan 2011.
- Tekeli, İlhan, "Coğrafya Düşüncesinin Tarihsel Yolculuğu ve Türkiye", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 11 Mayıs 2011.

- Tekeli, İlhan, "Sanayi Öncesi Bir İmpartorluğun Modernite Projesinin Etkisi Altında Dönüşürken Yüksek Öğretimi Kurumsallaştırmasının Öyküsü", International Higher Education Congress: New Trends and Issues, İstanbul, 27-29 May, 2011.
- Tekeli, İlhan, "Kentlerimiz ve Bizim Onu Kavrayışımızın Değişmesi Üzerine", Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Kentleşme Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 22-23 Eylül 2011.
- Tekeli, İlhan, "Urban Planning Experience in Turkey as an Element of Modernity Project", Enlightenment and/or Modernity in Turkey, ODTÜ, 15 October 2011.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin Tartışmalı Konuları Açılış", Tarih Vakfı, İstanbul, 28-30 Ekim 2011.
- Tekeli, İlhan, "Kent Plancılarının Düşüncelerini Berraklaştırma Yolları Üzerine", Dünya Şehircilik Günü 7. Türkiye Kongresi, 14 Kasım 2011, YTÜ, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, "Tarih Yazınında Atatürk'ün Ele Alınışı Üzerine Düşünceler", CHP Siyaset Akademisi, 18 Kasım 2011.
- Tekeli, İlhan, "Planlamanın Dünü Bugünü Yarını", Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar, KBAN 2. Sempozyumu, 8 Aralık 2011.
- Tekeli, İlhan, "Zeki (Selah) Sayar'ın Yaşamı ve Mimarlığının Toplumsal Bağlamı", Zeki Sayar ve Arkitekt, İstanbul, 9-10 Aralık 2011.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Kentlerinde Nasıl Bir Dönüşüm Yaşanıyor", 2000'li yıllarda Konut ve Kentleşme İlhan Tekeli'ye Meslekte 50 Yıl Armağanı, Ankara Enstitüsü Vakfı, 28 Ocak 2012, Ankara.
- Tekeli, İlhan, "Türkiyede Sosyal Demokrasi için Stratejik Düşünce Yolları", CHP Parti Okulu'nda Konuşma, 15 Şubat 2012.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi (2007)- Eğitim Vizyonu", Learner/learning Centered Approaches in The Context of The Bologna Process: Implications for Architectural Education, METU, 24 February 2012.
- Tekeli, İlhan, "Dünyanın Yaşamakta Olduğu Dönüşüm Sırasında Türkiye'de Kendi Özgüllüğü İçinde Bir Dönüşüm Yaşarken, Mekân Organizasyonu Nasıl Yeniden Yapılandırılıyor", 1923 İktisat Kongresi Anısına 3. İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İzmir, 29 Şubat -2 Mart 2012.
- Tekeli, İlhan, İzmir Tasarım Forumu 31 Mayıs 2011, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Mart 2012.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentlerin Yaşamakta Olduğu Dönüşümün Özgüllüğü", Pursaklar Belediyesi Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. 4 Şehircilik Konferans ve Çalıştay, 24-25 Mart 2012.
183. Tekeli, İlhan, "Sözlü Tarih Atölye Çalışması", Arif Şentek (Der.), 1969 Mimarlık Seminerini Anımsama, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, Ankara, Nisan 2012.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Yaşanan Kentsel Dönüşüm Üzerine" 1927 Mimarlık Derneği, 1 Mayıs 2012.

- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Sorunları ve Gelecekte Gelişme Olanakları Üzerine", ODTÜ Sosyal Bilimler Doktora Çalışmaları Kongresi, 24 Mayıs 2012.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimlerin Tarihle İlişkisi Nasıl Kurulmalıdır", Aydın Köymen Birlikteliği, 25 Mayıs 2012.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Yeni Siyasal Kültürün Gerekliği Üzerine" Elbistan Sosyal Demokrasi Derneği, 26 Mayıs 2012.
- Tekeli, İlhan, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesinin Yeniden canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak", Modernizmin Yanlışları 60'lı Yıllarda Türkiye", Workshop Ege Üniversitesi, İzmir, 6 Haziran 2012.
- Tekeli, İlhan, vd. "Toplumcu Belediyeciliğin Dünü Bugünü" (panel), Çankaya Belediyesi, Ankara, Ağustos, 2012.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Yürürlüğe Konulan Kentsel Dönüşüm Üzerinde Konuşmayı Sürdürebilmelidir", İstanbul Tasarım Bienali Paralel Katılımcı Programı Kapsamında Koleksiyon Büyükdere Kampüsü, 16 Ekim 2012.
- Tekeli, İlhan, "Afet ve Dönüşüm Kıskaçında İstanbul ve Planlama", İstanbul Buluşmaları, 2012, 17 Ekim 2012 YTÜ Oditoryumu.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Coğrafyacıların Çok Paradigmalı Bir bilim Dünyasında Yaşamayı Öğrenmesi Gerekliyor", TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu 2012, AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 19 Ekim 2012.
- Tekeli, İlhan, "Ankara'nın Kaybolan 18 Yılı", Keçiören CHP Örgütü, Yunus Emre Kültür Merkezi, 20 Ekim 2012.
- Tekeli, İlhan, "City-Culture- Design and Governance", CAM 506 Contemporary Issues in Cultural Management and Policies, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2-3 Kasım 2012.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Dönüşüm Üzerinde Düşünmek", AGÜ Mimarlık Buluşmaları, 7 Kasım 2012, Kayseri.
- Tekeli, İlhan, "YÖK Yasa Tasarısı Üzerine Yorumlar", Hacettepe Üniversitesi Beykent, 21 Kasım 2012.
- Tekeli, İlhan, "Taşra, Yerel ve Çevresel Kavramlarının Farklaştırılmasının Toplumsala/Mimarlığa İlişkin Tartışmalara Getirebileceği Açılımlar Üzerine", Mimarlıkta Merkez Çevre Sorunsalı, Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 19 Aralık 2012.
- Tekeli, İlhan, "İzmir/Deniz: İzmirililerin Denizle Olan Bağını Güçlendirme Projesi, İstanbul Tasarım Bienali, 17 Kasım 2012, İstanbul Modern.
- Tekeli, İlhan, "Hasan Ali Yücel'in Cumhuriyete Getirdikleri", Eğitim ve Kültür Festivali, Edirne, 24 Kasım, 2012.
- Tekeli, İlhan, "Mekanın Yeniden Üretiminde Kentlerin Bugünü ve Yarını", Bursa Kent Konseyi, 1 Aralık 2012.

- Tekeli, İlhan, "Geçmişi ve Geleceği ile Sosyal Demokrat Belediyecilik", Toplumcu Belediyeciliği Yeniden Kurmak, Çankaya Belediyesi, İç Anadolu Belediyeler Birliği, 21 Aralık 2012.
- Tekeli, İlhan, "YÖK Yasa Taslağı ve Akademik Özerklik", Çukurova Öğretim Elemanları Derneği", 16 Ocak 2013.
- Tekeli, İlhan, "Seçimlere Giderken Yerel Yönetim Programları", Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2 Şubat 2013.
- Tekeli, İlhan, "Kenti Kamulaştırmak (agoraphobia, kentsel dönüşüm) ",13. İstanbul Bienali Kamusal Programı, Kamusal Simya, İstanbul, 9 Şubat 2013.
- Tekeli, İlhan, "Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine", Tarih Vakfı Perşembe Konuşmaları, İstanbul, 21 Şubat 2013.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Üzerine Sosyal Demokrat Bir Bakış Açısıyla Bir Genel Değerlendirme, Kent ve Kent Yönetimi Atölyesi, Tüses, İstanbul. 27-28 Şubat 2013.
- Tekeli, İlhan, "Vedat Dalokay'ı Anarken", TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 21 Mart 2013.
- Tekeli, İlhan, "İstanbul'un Yaşadığı Dönüşümü Nasıl Düşünebiliriz?", İstanbul: Siyaset, Ekonomi, Mekan, Prof. Dr. Kemali Saybaşı'nın Anısına, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul,12 Nisan 2013.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de AK Partinin Duygudaşlık Yönelmesine Dayanan Siyaseti İçin Çözömler", TÜSES Çalıştayı, İstanbul, 26 Nisan 2013.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Siyaset Kültürü ve AK Parti ", SDD Siyaset Okulu, Ankara, 30 Nisan 2013.
- Tekeli, İlhan, "Siyasal Alan ve Tarihçizimciliğin Ahlakı", Osmanlı'dan Cumhuriyet' Siyasal Alan ve Rejimler, Tarih Vakfı Doktora Çalışmaları, Ankara, 2 Mayıs 2013.
- Tekeli, İlhan, "Büyükşehir Olmanın Kent ve Kentli Yaşamına Etkileri", Aydın Belediyesi, 10 Mayıs 2013.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimler ve Demokrasi", Sosyal Demokrat Belediyeler Forumu, CNR, İstanbul, 31 Mayıs 2013.
- Tekeli, İlhan, "İlhan Tekeli'nin Akademik Faaliyetleri" İ.Ü. Sosyoloji Bölümü, 5 Haziran 2013.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Bölge Planlamanın Öyküsü ve Beşeri Coğrafyayla İlişkisi Üzerine, Türkiye Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi, Fatih Üniversitesi, B. Çekmece, 19 Haziran 2013.
- Tekeli, İlhan, "1970'li yıllarda gelişen Toplumcu Belediyecilik Yaklaşımının Toplumsal Bağlamı", Yeni Toplumcu Belediyecilik Sempozyumu, Çankaya Belediyesi, Ankara, 14 Eylül 2013.
- Tekeli, İlhan, "12.-17. Yüzyılda Deniz Teknolojisinde Meydana Gelen Değişikliğin Akdeniz'in Politik ve Ticari Mekânının Örgütlenmesi Etkisi", İzmir Akdeniz Akademisinin Açılışı, 24 Eylül 2013.

- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetim Seçimlerine Giderken Demokrasi Beklentisini Derinleştirmek". Sosyal Demokrasi Derneği Sapanca Toplantısı, 6 Ekim 2013.
- Tekeli, İlhan, "Öyküsünü Yitiren Kent: Ankara", I.Ankara Büyük Kurultayı: Ankara Kulübü Derneği, Ankara Yeni Mahalle Belediyesi, 7 Ekim 2013.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzün Siyasal Yapısı İçinde Kent Planlaması Nereye Gidiyor?" İstanbul Serbest Mimarlar Derneği, İstanbul, 10 Ekim 2013.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimler ve Demokrasi", Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi, İstanbul, 26 Ekim 2013.
- Tekeli, İlhan, "90 Yılında Cumhuriyet Modernleşme ve Demokrasi", Ege Üniversitesi Cumhuriyet ve Atatürk Günleri, 31 Ekim 2013.
- Tekeli, İlhan, "Bölgesel Gelişme Politikaları ve Uygulamaları Paneli, 5 İzmir İktisat Kongresi, 1 Kasım 2013.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzde Türkiye'deki Kentlerin Yönetimi ve Planlaması Konusunda Öneriler Geliştirebilmek İçin Öncelikle Türkiye'nin Yaşamakta Olduğu Demokrasi Kriziyle Yüzleşmek Gerekir", Dünya Şehircilik Günü, 37. Kolojyumu, 6 Kasım 2013, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin Demokrasi Macerası Siyaset ve Yeni Kamusalılık" Kadir Has Üniversitesi, Akademik Yıl Açılış Konuşması, 13 Kasım 2013.
- Tekeli, İlhan, "Üniversite'nin Dünya'da ve Günümüz Türkiye'sinde Aldığı Biçim Üzerine", Eğitim ve Bilim Söyleşileri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 20 Kasım 2013.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Toplumsal Belediyecilik ve Katılım", Toplumsal Belediyecilik: Katılım-Deneyim-Direniş, Mimarlığın Sosyal Forumu, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 21 Kasım 2013.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'den Akdeniz'e Açılmak, Akdeniz Gözlemevi, Yaşar Üniversitesi, 5 Aralık 2013.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin Demokrasi Macerası ve İsmet İnönü", İnönü'nün Ölümünün 40.Yılı, İnönü Üniversitesi, 18 Aralık 2013.
- Tekeli, İlhan, "Demokrasi Krizi, Kentleşme ve Yerel Yönetim Politikaları, Sempozyum, Yerel Yönetimler Kentleşme ve Demokrasi", TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul, 23 Ocak 2014.
- Tekeli, İlhan, "Adalet ve Demokrasi Krizi", 21 Adalet ve Demokrasi Haftası, Çağdaş Sanatlar Merkezi, Ankara, 25 Ocak 2014.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin 90 Yıllık Demokrasi Macerası ve Gezi Notları", ODTÜ Dönem Arası Seminerleri, 10 Şubat 2014.
- Tekeli, İlhan, "Siyasetçiler ve Mega Projeler Üzerine", Panel Mega Projeler ve İstanbul, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Armada Oteli, 12 Şubat 2014.
- Tekeli, İlhan, "Fotoğraf Sanatıyla Kent Üzerinde Düşünmek", Aktif Felsefe 25 Yıl Gönüllü Adımlar, Çağdaş Sanatlar Derneği, Ankara, 22 Şubat 2014.

- Tekeli, İlhan, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'inde, Mimarlık Kuramı ve Pratiğinin Yeniden Yapılanması içine Baysal-Birsel Rasyonalizmi Nasıl Yerleştirebilir", Haluk Baysal Anma Programı.2012-2014,7 Mart 2014, İstanbul.
- Tekeli, İlhan, "İzmir-Deniz, İzmir-Tarih Projelerindeki Kentsel Tasarım Arayışları", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 21 Mart 2014.
- Tekeli, İlhan, "Üniversite ve Bilim", ODTÜ Öğretim Üyeleri Derneği, 18 Nisan 2014.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzün Demokrasi Krizi ve Türkiye'nin Demokrasi Macerası", ODTÜ Mezunlar Derneği, 27 Nisan 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Yükseköğrenim Siyaseti ve Stratejisi Bağlamında Mimarlık Eğitimi", Mimarlık Okulları Bölüm Başkanları İletişim Grubu 101+I MOB-BİG 38, 8 Mayıs, 2014.
- Tekeli, İlhan, "Kent ve Sanayi", Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Araştırma Topluluğu, 13 Mayıs 2014.
- Tekeli, İlhan, "Söyleşi", Çayyolu Kent Konseyi, 24 Mayıs 2014.
- Tekeli, İlhan, "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinin Tarihini Yazmak ve Türkiye'nin Demokrasi Krizinin Kökenleri", Ankara Tartışmaları, Tarih Vakfı, 6 Haziran 2014.
- Tekeli, İlhan, "Kenti Düşünmek Konusunda Bir Ufuk Turu", Tasarım Vakfı Gaziantep Toplantısı, 19 Haziran 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Tarihyazıcılığı ve Tarih Öğretimi Konusunda Almakta Yol Üzerine", Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu, 26 Haziran 2014.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Bir Siyaset Yapma Biçimi", Haziran Hareketi, 28 Haziran 2014.
- Tekeli, İlhan, "Tehdit Altındaki Cumhuriyet Kültür Mirası", Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Emre Madran anısına "Edep Yahu" konuşmaları, 26 Eylül 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Üniversite Sorunu Üzerinde Birlikte Düşünmek", 9 Eylül Üniversitesi, Öğretim Üyeleri Derneği, Tınaztepe Kampüsü, 9 Ekim 2014.
- Tekeli, İlhan, "Seçime kadar yapılabilecekler Üzerine", 2014 Yerel Yönetim ve Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Değerlendirilmesi Üzerine", CHP İzmir İl Başkanlığı, Kaya Termal Otel, Narlıdere, 10 Ekim 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Kent Sorunlarını Demokrasi ve İnsan Hakları Üzerinden Konuşmak", Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa Yerleşkesi, 16 Ekim 2014.
- Tekeli, İlhan, "Akdeniz İçin Bir Tarihi Coğrafya Anlatısı", The Transformation of Mediterranean Port Cities: 19th and 20th Centuries, Colloquium on Mediterranean Urban Studies, 23-24 October 2014. Mersin, Turkey.
- Tekeli, İlhan, "CHP'nin 2015 Yılı Seçimlerinde Uygulayabileceği Strateji ve bu Stratejinin üzerine Oturtulabileceği Söylem Üzerine Notlar", İstanbul, 30 Ekim 2014.
- Tekeli, İlhan, "Değerlendirme", Üniversiteler ve Kent Araştırma Merkezleri Sempozyumu, Koç Üniversitesi Vekam, 31 Ekim 2014.

- Tekeli, İlhan, "Yüksek Öğretim Düzenlemeleri için Eleştirel Bakış", TODAİ Azerbaycan Rektör Yardımcıları İçin Çalıştay, 18 Kasım 2014.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması", Akdeniz Tarihi, Kültürü ve Siyaseti Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, 27 Kasım 2014.
- Tekeli, İlhan, "Günümüz Coğrafyasında Akdeniz'in Bütünlüğünü Yeniden Düşünmek", Akdeniz Tarihi, Kültürü ve Siyaseti Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, 28 Kasım 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'yi Akdeniz Üzerinden Düşünmek", TODAİE Çarşamba Konferansları, 3 Aralık 2014.
- Tekeli, İlhan, "Toplantı Sonu Konuşması", 9. Bölgesel Kalkınma Yönetişim Sempozyumu, TEPAV, Ankara, 17 Aralık 2014.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Siyasal Kültür Üzerine", SDD Siyaset Okulu, 23 Aralık 2014.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminden Öğrenebileceklerimiz", 4. Merih Celasun'a Saygı Günü, TEPAV, Ankara, 29 Aralık 2014.
- Tekeli, İlhan, "1980'li Yıllarda Türkiye'nin Yaşadığı Ekonomik Dönüşüm: Modernite Aşınma Sürecine Girdiğinde Planlama da Nitelik Değiştiriyor", Türkiye'de Modernleşme Konusunda Çalışma Grubu, Şirince Matematik Köyü, 24 Ocak 2015.
- Tekeli, İlhan, "Müze ve Ören Yerleri", Aktif Felsefe, Ankara, 31 Ocak 2015.
- Tekeli, İlhan, "Toplum ve Üniversite" (Panel), Son Mesai Gününde Cemal Taluğ ile AÜ. Ziraat Fakültesi, 4 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "II. Dünya Savaşında Türkiye", İnönü-Churchill Yenice Zirve'si", Çağ Üniversitesi, 10 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "On Bin Yıllık Tarihi İçinde Anadolu'dan Akdeniz'e Bakmak I", ODTÜ DAS, 12 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "On Bin Yıllık Tarihi İçinde Anadolu'dan Akdeniz'e Bakmak II", ODTÜ DAS, 13 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Mimarların Örgütlenme Girişimleri", Mimarlar Derneği 1927, Ankara, 18 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Demokrasi Krizini Nasıl Aşabilir", ESİAD, İzmir, 26 Şubat 2015.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Geldiği Noktada Geleceği Büyük Ölçüde Demokrasi'nin Kalitesini Geliştirebilmesine Bağlı Hale Gelmiştir", Mimarlık Semineri 2015, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyük Kent Şubesi, 5 Mart 2015.
- Tekeli, İlhan, "Siyaset ve Piyasanın Bilimsel Bilgi Alanına Araçsal Müdahalesi, Kuram ve Denetim İlişisini Nasıl Etkiliyor", Hasan Ünal Nalbantoğlu Sempozyumu IV, Bilimlerde Kuram ve Deneyim, ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi, 1 Nisan 2015.
- Tekeli, İlhan, "Şehirlerin Dili ve Geleceği Paneli", Mühendislik ve Mimarlık Paneli, Ankara, 12 Nisan 2015.

- Tekeli, İlhan, "Kavramlarımızı ve Kuramlarımızı Gözden Geçirme Zamanı Gelmedi mi?", Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, Günümüz Kentinde Sorunlar, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 16-17 Nisan 2015.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye İçin Siyasal Kültür Sorunları", Sosyal Demokrasi Derneği, 21 Nisan 2015.
- Tekeli, İlhan, "Küreselleşme ve Küresel Tarihyazımı", III. Tarihyazımı Çalıştayı, Hacettepe Üniversitesi, 25 Nisan 2015.
- Tekeli, İlhan, "Değişen Toplum ve Kültürel Mirasın Toplum için Değişen Anlamı", Değişim, ICOMOS 50.Yıl Etkinlikleri, 4 Mayıs 2015.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Yaşanan Demokrasi Krizinin Tarihsel Kökleri ve Çıkış Yolları", Herkes için Bilim Akademisi Ankara Konferansları-9, TED Üniversitesi, 12 Mayıs 2015.
- Tekeli, İlhan, "Kent Üzerinde Konuşmanın Değişik Yollarını Tartışabilmenin Demokratikliği Üzerine", Ankara'da Kent Projeleri, Kent Araştırma ve Uygulamaları Merkezi, 5 Haziran 2015.
- Tekeli, İlhan, "Dönüşen Yerleşme Kavramları ve Dönüşen Planlama", 6.KBAM Toplantısı, 8 Ekim 2015.
- Tekeli, İlhan, "Barış Dersi", ODTÜ Üçlü Anfi, 12 Ekim 2015.
- Tekeli, İlhan, "Şerafettin Turan'ın Aydınlanma Mücadelesine Katkısı Büyüktü", Cumhuriyet, 19 Ekim 2015.
- Tekeli, İlhan, "Böyle Bir Siyaset ve Demokrasi Anlayışının Sürdürülebilirliği Üzerine", Ayın Konuşması, İstanbul Mimarlar Odası, 24 Ekim 2015.
- Tekeli, İlhan, "Yaşamımdan Mekân Nasıl Geçti", AÜ Felsefe Bölümü Konferansları", DTCF Farabi Salonu, 12 Kasım 2015.
- Tekeli, İlhan, "Kaçak Saray Kitabının Tanıtım Konuşması", Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 12 Aralık 2015.
- Tekeli, İlhan, "Marko Paşa'dan Aydınlar Dilekçesine, (panel konuşması), Ahmet Adnan Saygun Sanat Merkezi, 18 Aralık 2015.
- Tekeli, İlhan, "Büyükkentlerde Yaşanan Dönüşme Biçimi Üzerinde Nasıl Düşünebiliriz?", Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 5 Ocak 2016.
- Tekeli, İlhan, "Bilim/Üniversite Etiği", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Bölümü, 21 Ocak 2016.
- Tekeli, İlhan, "Planlama Eğitiminde Stüdyolar", Tekeli Konferansları, Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 16 Şubat 2016.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Tarım Nasıl Değişiyor", ODTÜ DAS 4. Dönem Arası Seminerleri, 17 Şubat 2016.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kırsal Alan Nasıl Yapılıyor?", ODTÜ DAS 4. Dönem Arası Seminerleri, 18 Şubat 2016.
- Tekeli, İlhan, "Akdeniz'in 10.000 Yıllık Tarihi İçin Bir üst Anlatı", Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, 25 Şubat 2016.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Siyaset Kültürünün Sorunları", Sosyal Demokrasi Derneği Semineri, 17 Mart 2016.

- Tekeli, İlhan, "Merkez Bankası Müzesi Arama Konferansı", 27 Mart 2016.
- Tekeli, İlhan, "Değişen Toplum ve Kültürel Mirasın Toplum İçin Değişen Anlamı", Halet Çambel 100 Yaşında, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Arkeoloji Günleri, 6-8 Nisan 2016.
- Tekeli, İlhan, "Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülü Konuşması", Sabancı Center, 11 Nisan, 2016.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimler ve Hizmetin Ötesi", 8. Ulusal Sosyal Hizmet Kongresi, 15-16 Nisan 2016.
- Tekeli, İlhan, "Demokrasimiz, Fay Hatlarımız, Travmalarımız", 40. İktisatçılar Haftası, 20 Nisan 2016.
- Tekeli, İlhan, "Dünya'da ve Türkiye'de Kent Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Çözüm Stratejileri" Sinan Konferansları, Atılım Üniversitesi, 22 Nisan 2016.
- Tekeli, İlhan, "Bilimin Bakışıyla Urfa'nın Geleceği ve Demokrasi", Sosyal Demokrasi Derneği, Urfa, 30 Nisan 2016.
- Tekeli, İlhan, "Kenti Yeniden Düşünmek", Geografika Topluluğu, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, 10 Mayıs 2016.
- Tekeli, İlhan, "21 Yüzyılda Yerel Yönetimler ve Değişen Yerel Yönetim Dinamikleri", Ankara Enstitüsü Vakfı, 21 Mayıs 2016.
- Tekeli, İlhan, "Kendimize Yeni Sorular Sorma Zamanını Yaşıyoruz", II. Ulusal Kent Konseyleri Toplantısı, Bursa, 26 Mayıs 2016.
- Tekeli, İlhan, "Demokrasi ve İzmir", Çeşme Belediyesi, Sosyal Demokrasi Derneği, Çeşme, 24 Ağustos 2016.
- Tekeli, İlhan, "Gönül Soyoğul sordu Prof. Dr. İlhan Tekeli Yeni Kültürparkı Anlattı" Ege'de Son Söz, 6 Eylül 2016.
- Tekeli, İlhan, "Sosyal Hizmetlerin Yerelliği Konusu Üzerine Genel Notlar", 2. Uluslararası Katılımlı Engels İzmir 2016 Kongresi, 4 Kasım 2016.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyetin İçinden Atatürk'ü Düşünmek", TED Üniversitesi, 10 Kasım 2016.
- Tekeli, İlhan, "Tarımsal ve Kentsel Yapıdaki Değişimin Yerleşim Yapılarını Dönüştürme Biçimleri", 21. Yüzyılda Toprak, Tarım ve Gıda, AÜ. SBF, Ankara, 14 Kasım 2015.
- Tekeli, İlhan, "Nörobilim ve Yapay Zeka Çalışmalarında Yaşanan Gelişmeler Sosyal Bilimler Ve Planlama Alanının Önünü Nasıl Açıyor", DTCF Felsefe Bölümü Konferansları, Yüksel Erimtan Müzesi, Ankara, 26 Kasım 2016.
- Tekeli, İlhan, "Atatürk'ten İnönü'ye İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreç ve Savaş Paneli, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 100 Yıl Salonu, 16 Aralık 2015.
- Tekeli, İlhan, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si", Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri, Türkan Saylan Kültür Merkezi, İzmir, 17 Aralık 2015.
- 2017

- Tekeli, İlhan, "Yıkımlara Karşı Kavramsal Çerçeve", Cumhuriyetin Kültür Mirası Yıkımlarına Karşı Yol Haritası Çalıştayı, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 14 Ocak 2017.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Planlama Tarihlerinin Yazılması Sırasında Düşünebilecekler Konusunda Bir Tartışma", Erken Cumhuriyet Dönemi Şehircilik Tarihi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 1 Şubat 2017.
- Tekeli, İlhan, "Nörobilim ve Yapay Zekâ Çalışmalarında Yaşanan Gelişmeler Sosyal Bilimler ve Planlama Alanının Önünü Nasıl Açıyor?", DAS 5 Konferansları, ODTÜ 16 Şubat 2017.
- Tekeli, İlhan, "Kent ve Kır Kavramlarının Karşıtlığı Üzerine Kurulu Yerleşme Terminolojisi Ne Tür Krizlerle Karşı Karşıya ve Bu Konuda Yeni Stratejiler Üzerine", Atılım Üniversitesi, 21 Şubat 2017.
- Tekeli, İlhan, "Üst Ölçek Planlar Nasıl Düşünülebilir?", Mimarlar Odası, Ankara Şubesi, 4 Mart 2017.
- Tekeli, İlhan, "Konak Meydanının Tarihi", Rauf Beyru Anısına, Apikam İzmir Büyükşehir Belediyesi, 9 Mart 2017.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kent Kır Karşıtlığı Yok Olurken, Türkiye'nin Yeni Yerleşme Sisteminin Oluşumuna Sosyal Demokrat Bakış Açısı Ne Olabilir?", SDD Bursa Temsilciliği, 14 Mart 2017.
- Tekeli, İlhan, "Akademik Tarihçilikten Beklentiler Üzerine", V. Tarihyazımı Çalıştayı, (Selçuk Üniversitesi Konya ve Yöresi Tarihi Araştırmaları Merkezi, tarihyazimi.org), 17 Mart 2017.
- Tekeli, İlhan, "Yıkımlar ve Kültürel Miras", Başkent Ankara'nın Kültürel Mirası: Yıkımlar Tehditler, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Yüksel Erimtan Müzesi, 8 Nisan 2017.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'de Uygulanan Demokratik Planlama Süreçleri", Mimarlık Fakültesi TED Üniversitesi, Ankara, 11 Nisan 2017.
- Tekeli, İlhan, "Bir Yapısal Uyum Mekanizması Olan Göçler ve Zorunlu Nüfus Yer Değiştirmeleri Küreselleşen Dünyayı Yönetemeyen BM ve Ulus Devletler Zihniyetinin Elinde Nasıl Bir Krize Dönüşüyor?", Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 27-28 Nisan 2017.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Modeli Çalışması Neyi Nasıl Yapacak?", İzmir Büyükşehir Belediyesi, 28 Nisan 2017.
- Tekeli, İlhan, "Bilimsel Bilgiye Bakıştaki Değişmeler Planlamayı ve Ahlakını Nasıl Yeniden Biçimlendiriyor", Kent Konuşmaları Sakarya Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 2 Mayıs 2017.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'in Kültür ve Sanat Stratejisi İçin Bir Kavramsal Çerçeve", İzmir Kent Kültürü Konuşmaları, İzmir Ekonomi Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, 4 Mayıs 2017.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Bir Şehir ve Bölge Plancısının Dünya'da Bilimsel Gelişmelerle İlişki Kurma Stratejisi ne Olabilir." Serap Kayasü'nün dersi, 17 Mayıs 2017.

- Tekeli, İlhan, "1964 Zonguldak Ön Planından Günümüze Filyos", Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı, Ekonomik ve Ekolojik Sürdürülebilirlik Açısından Filyos Vadisi Sempozyumu, 20-21 Mayıs 2017.
- Tekeli, İlhan, "Günümüz Türkiye'sinde Üniversite Üzerinde Neleri Nasıl Düşünebiliriz?", İstanbul Teknik Üniversitesi (Rektörlük), 11 Ekim 2017.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernitesi Bağlamında Konak Meydanı, Symposium: Düdok in İzmir, 13-14 Ekim 2017.
- Tekeli, İlhan, "Şevki Vanlı'nın Türkiye'de Mimarlık Yapma Stratejisi Üzerine", Ankara'da İz Bırakan Mimarlar, Başkent Üniversitesi, Koç Üniversitesi, VEKAM, Ankara Bağevi, 23 Ekim 2017.
- Tekeli, İlhan, "Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesinde Doğal ve Yapılı Çevrenin Korunması/Yaşatılması Nasıl Yaklaşılabilir?", Koruma; Geçmiş/Bugün/Gelecek Arasındaki Diyalog, TED Üniversitesi, Şehir Plancıları Odası, ODTÜ, 26-28 Ekim 2017.
- Tekeli, İlhan, "Demokrasinin Krizi", Prof. Dr. Erdal İnönü'nün İzinde; Siyasette Uzlaşma Kültürü, TÜSES, Hilton Bomonti Hotel, 28 Ekim 2017.
- Tekeli, İlhan, Tanıl Bora, Korhan Gümüş, "Değişen Kentlilik Kavramı, Kimlik, Mekân ve İzmir", (Panel), Moderatör: Özlem Erdoğan Erkaslan, İzmir Serbest Mimarlar Derneği, 25 Kasım 2017.
- Tekeli, İlhan, "Kent Üzerine Birlikte Düşünmek", Eyüp Belediyesi Kent Akademisi, 4 Ocak 2018.
- Tekeli, İlhan, "Ankara'da Gökçek Dönemi (1994-2017)" (Panel), Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 20 Ocak 2018.
- Tekeli, İlhan, "Kentsel Alandaki Korumaya İlişkin Kavramlar ve Pratiğe Yansımaları Üzerine Bir İrdeleme", Tarih Sarmalında Kent Söyleşi Dizisi, Yapı Kredi Sanat, 24 Ocak 2018.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması", İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı Açılış Etkinliği, Koleksiyon, Ankara, 24 Şubat 2018.
- Tekeli, İlhan, "Kolaylaştırıcı Çerçeve Açılımı", Aziz Kocaoğlu'yla İzmir Yerel Yönetim Modeli TED Üniversitesi, Ankara, 05 Aralık 2018.
- Tekeli, İlhan, "Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm ve Kırsaldan Kopuş", 18. Ulusal Tarım ve Gıda Kongresi, Türkiye Ziraatçılar Derneği, Ankara, 17 Ocak 2019.
- Tekeli, İlhan, "Günümüzde Tarih Yazıcılığının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Çarşamba Toplantıları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 6 Mart 2019.
- Tekeli, İlhan, "31 Mart 2019 Yerel Yönetim Seçimlerine Giderken Demokrasi Açığımızı Daha da Artıracak Siyasa Önerilere Razi Olamayız", 43. İktisatçılar Haftası, İstanbul, 15 Mart 2019.
- Tekeli, İlhan, "Disiplinlerarasılığın Tarih Yazıcılığına Getirebildikleri ve Getiremedikleri Üzerine", VII. Tarih Çalıştayı, Rumeli Üniversitesi, Silivri, 5-6 Nisan 2019.

- Tekeli, İlhan, "Dünya'da ve Türkiye'de Demokrasi Sorunları ve Yeni Demokrasi Kültürü", Sosyal Demokrasi Derneği, Bursa, 13 Nisan 2019.
- Tekeli, İlhan, "İzmir Modeli", Salı Söyleşileri, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 16 Nisan 2019.
- Tekeli, İlhan (Kolaylaştırıcı), "Soylulaştırmanın Kavramsallaştırılması", Düşünce Platformu, İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı, 27 Nisan 2019.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentin Yaşadığı Dönüşümler ve Kent Planlama Mesleğinin Gelişimi, Konya Teknik Üniversitesi, 30 Nisan 2019.
- Tekeli, İlhan, "Mesleki ve Akademik Deneyimlerim, Çankaya Üniversitesi, Kariyer Günleri, 2 Mayıs 2019.
- Tekeli, İlhan, "Demokratik Bir Bilinçlenme Yolu Olarak İzmir Modeli", 9 Eylül Üniversitesi 75'nci Yıl kutlaması, İzmir, 16 Mayıs 2019.
- Tekeli, İlhan, "Ege Direnişi ve Kurtuluş Savaşı Üzerinde Birlikte Düşünmek", İzmir Mülkiye Mezunları Derneği, 17 Mayıs 2019.
- Tekeli, İlhan, "Çankaya Kent Konseyi İçin Öneriler", Çankaya Kent Konseyi 6. Olağan Genel Kurulu, 25 Mayıs 2019.
- Tekeli, İlhan, "CHP'nin Kendi Partisinin Belediyeleriyle Kuracağı İlişkiler Üzerine" Fayda Ajansı, İstanbul, 30 Mayıs 2019.
- Tekeli, İlhan, "Habitat Zirvelerinin Yapabildiklerinin/ Yapabileceklerinin Sınırları Üzerine", Marmara Uluslararası Kent Forumu, 1 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Temsili Olmayan Kuramların Gelişimi Planlama Anlayışımızda ve Kente Bakışımızda Ne Tür Değişmeler Yaratıyor?", Düşünce Paylaşımı Platformu, İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı, Yiğit Gülöksüz İmece Evi, 05 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Kentte ve Kent Planlamasındaki Değişmeler Konusunda Merak Edilenleri Yanıtlıyor", IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, Ankara, 17 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye Demokrasi Projesini Geliştirmeye Yerelden mi Başlamalıdır?", Sosyal Demokrasi Sempozyumu, Demokrasi Krizi, Sosyal Demokrasi Derneği, 18 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Yeni Siyaset Kültürü ve Biz": Çayyolu Girişim, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi, 19 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması", 2017-2018 İlhan Tekeli Tez Ödülü Etkinliği, Çankaya Belediyesi, Yılmaz Güney Salonu, Ankara, 26 Ekim 2019.
- Tekeli, İlhan, "Birlikte Öğrenilen Birlikte Yazılan Tarih", Açık Radyo, 5 Kasım 2019.
- Tekeli, İlhan, "50 Yılda Neler Değişti?" Türkiye İçin Bir Kentleşme Kuramı ve Kavramlarının İrdelenmesi, Planlama, Kavrayışlar ve Arayışlar, Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, 7 Kasım 2019.
- Tekeli, İlhan, "İzmir'de Sosyal Demokrat Belediyecilik İçin Bir Konuşma", SDD Siyaset Mektebi, 9 Kasım 2019.

- Tekeli, İlhan, "Değerlendirme Konuşması" Toplumsal Sorunlar İçin Yeni Arayışlar Sempozyumu, İzmir Akdeniz Akademisi, 15-16 Kasım 2019.
- Tekeli, İlhan, "Açılış Konuşması", "Değerlendirme ve Kapanış Konuşması", Yaşam Kalitesinin Arttırılmasında Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi Çalıştayı, Sosyal Demokrat Belediyelerin Uygulama İçinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Buldukları Çözümler Üstünde Tartışma, Sosyal Demokrasi Derneği Point Hotel Ankara, 20 Kasım 2019.
- Tekeli, İlhan, "Büyük Şehir Belediyelerinin Geçiş Döneminde Karşı Karşıya Kaldığı Sorunlar", Maltepe Belediyesi Türkiye Ekonomisi ve Kent Yönetimi Forumu, 1 Aralık 2019.
- Tekeli, İlhan, "Yerel Yönetimde Katılımcı Süreçler" (Panelist), Yerel Yönetim Reformu Projesi (YYP III) UNDP Lansmanı, 3 Aralık 2019.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de ve Dünya'da Yerel Yönetişim Alanındaki Son Değişmeler", Yerel Yönetim Reformu Projesi (YYP III) UNDP Lansmanı, 3 Aralık 2019.
- Tekeli, İlhan, "Doğan Tekeli, Sami Sisa, Ankara'da İz Bırakan Mimarlar", Vekam Ankara, 27 Aralık 2019.
- Tekeli, İlhan (moderator), "Yerel Demokrasi için Yeni Bir Başlangıç" Saskia Sassen ve Richard Sennett (konuşmacılar), İstanbul Planlama Ajansı, İstanbul, 12 Şubat 2020.
- Tekeli, İlhan, "Vehbi Koç Uluslararası Bilim Ödülü Konuşması", 26 Şubat 2020.

İlhan Tekeli 2004-2020 Dönemi Bibliyografyası – İlhan Tekeli Hakkında Kaleme Alınan Kitap ve Makaleler

- Gülerce, Aydan, "Tekeli'nin Düşünsel Anlatısı Tekil bir Anlama", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 25-67.
- Gülöksüz, Elvan, "İlhan Tekeli Bibliyografyası 1964-2004", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 131-218.
- Güvenç, Murat, "Tekeli Araştırmalarının Düşünsel Arka Planı Üzerine", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 95-102.
- Kahraman, Hasan Bülent, "Bir Sosyal Bilimci Olarak İlhan Tekeli", Sabah Gazetesi, 15 Nisan 2016.
- Sabuktay, Ali, Yörük Zafer, *Çocukla Büyüyen Şehir İlhan Tekeli İle İzmir Konuşmaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 77, 2012, Nisan.
- Sevil, Muharrem, "İlhan Tekeli", Türk Düşünce Hayatı, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

- Silier, Orhan, "Bir Sivil Toplum Aktivisti", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 85-94.
- Şenyapılı, Tansı, "İlhan Tekeli: Mesleki 'Yolculuğun' Başlangıcında Kişisel 'Duruşunun' Oluşumu", Planlama, 4, 2004, 4-13.
- Tekeli, Doğan, "İlhan'la Çocukluğumuzdan Günümüze", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 123-130.
- Tekeli, İlhan vd., *İlhan Tekeli ile Günümüz ve Geleceğe Dair*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- Toprak, Zafer, "Yeni Tarih Anlayışı ve İlhan Tekeli-Selim İlkin İkili" Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 75-84.
- Yıldırım, Selahattin, "Benim Tanıdığım İlhan Tekeli Bir Dostluk ve Dayanışma Öyküsü (1974-2004)", Selim İlkin, Orhan Silier, Murat Güvenç (Der.), İlhan Tekeli için Armağan Yazılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, 103-121.

Fotoğraflarla Prof. Dr. İlhan Tekeli

Abisi Doğan Tekeli ile

Anne ve babasıyla

Çocukluk yılları

Annesi ve abisi ile bir yolculuk sırasında

İlkokul yılları

İzmir Atatürk Lisesi yılları

İTÜ yılları

İTÜ yılları

Ankara'da askerlik günleri

Türkiye Üniversiteleri, Akademileri ve Yüksek Okulları
Öğrencilerine Mahsus
KİMLİK KARTI

Üniversite, Akademi veya Yüksek Okulun adı :
.....**ODTÜ**.....

Fakülte veya Şubesi **ŞEHİRCİLİK**

Sömestre, Sınıf, No. **12, VI,**...

Adı, Soyadı **İLHAN TEKELİ**

Baba adı **TALAT**.....

Doğum yeri ve yılı **1937**.....

Adresi **Bahçelievler**.....
İtici caddesi 73/1

İmzası *İlhan Tekeli*

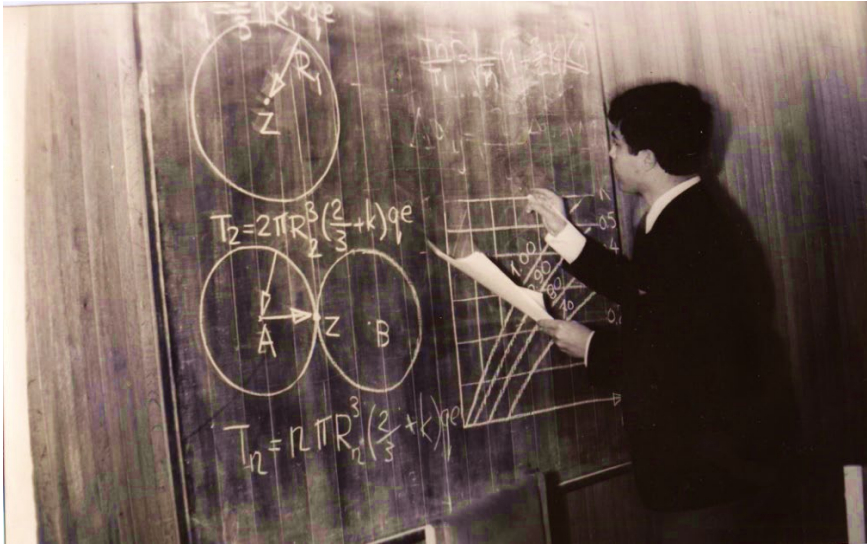
Kış dönemi Yaz dönemi
19... 19... 19...

Seals: T.C. ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ 1936, T.C. ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ 1956

ODTÜ Yüksek Lisans öğrenci kimlik kartı

I. Milli Fiziki Plan Seminer çalışmaları sırasında (1968)

I. Milli Fiziki Plan Seminer çalışmaları sırasında (1968)

ODTÜ'de hocalığa başladığı yıllar

Ankara Belediyesi'nde danışmanlık yaptığı yıllar (1974)

Tark Okyay ile kitap çalışmaları yaparken (1974)

Dostlarıyla birlikte

AgaHan Vakfı tarafından organize edilen bir toplantı sırasında Endülüs gezisi

Danışma kurulu başkanlığını yaptığı Habitat-II İstanbul Zirvesi

Cumhuriyetin 75. Yılı kutlamalarında Mübeccel Kıray ve dostları ile

TÜBA üyesi olduğu yıllar

2000'li yılların sonunda Tarih Vakfı çalışanlarıyla birlikte

"İlhan Tekeli ile Günümüze ve Geleceğe Dair" kitabının hazırlık toplantısı (2010)

Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülü (2016)

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nde "İzmir Modeli" çalışmaları sırasında (2018)

IV. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresinde (2019)

2020 Vehbi Koç Ödülünü Ömer M. Koç'un elinden aldı (2020)

Kütüphanesinde çalışırken (2019)

Prof. Dr. Richard Sennett ve Prof Saskia Sassen'in katıldığı paneli yönetirken (2020)

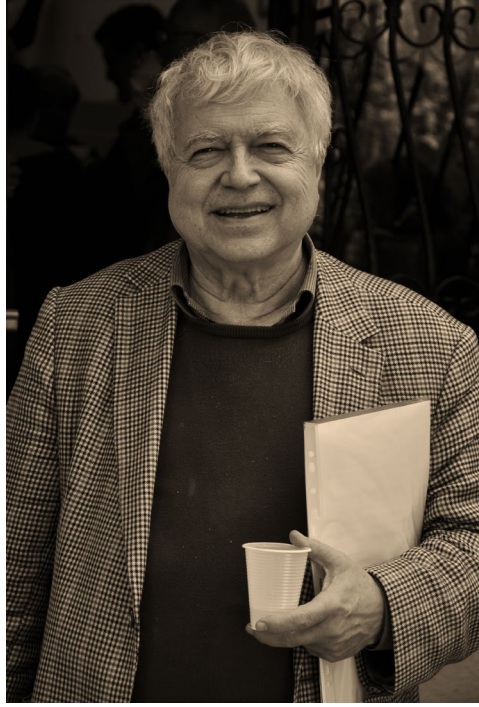

İlhan Tekeli Şehircilik Vakfı mütevelli heyet toplantısı (2018)

İlhan Tekeli Kütüphanesi (2019)

İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı kuruluş çalışmaları sırasında (2018)

Emir Osmanoğlu ile İdealKent "İlhan Tekeli ve Şehircilik" özel sayısı hazırlık süreçlerinden (2020)

"Kapıları Açmak: İlhan Hoca'yla Kente, Dünyaya, Hayata Dair Bir Hasbihâl"

Hakan Olgun - Emir Osmanoğlu

Fotoğraf: Emir Osmanoğlu

Dergimiz İdealkent, yayın hayatına bundan tam on yıl önce, yine kıymetli hocamız Prof. Dr. İlhan Tekeli ile yaptığımız güzel bir söyleşi ile merhaba demişti. Bu söyleşi dergimize uğurlu geldi; nitekim aradan geçen zaman zarfında İdealkent, istikrarından hiç ödün vermeden kentin nabzını tutmayı başarıyla sürdürdü. On yıl sonra bugün, yine hocamızla, hem de İlhan Tekeli ve Şehircilik Özel Sayısı'nda bir araya gelmenin mutluluğunu yaşıyoruz. Nezaketinden dolayı kendisine müteşekkiriz. Hocamızla yine keyifli bir söyleşi gerçekleştirdik. Üstelik dergimizin yirminci yılında tekrar bir araya gelmenin sözünü de şimdiden aldık. İdealkent'in başarısını ve istikrarını nice on yıllar sürdürmesi temennisiyle, sizleri hocamızla yaptığımız bu uzun ve keyifli söyleşi ile baş başa bırakıyoruz.

Hocam son dönemde gerek İdealkent Kongresi'ndeki konuşmanızda gerekse de Habertürk televizyonundaki mülâkatımızda, kente dair mevcut kavramların yaşanan gelişmeleri izah etmekte zorlandığını vurguladınız. Hatta kent, kentleşme, kentlileşme veya metropol gibi en temel kavramların yetersizliğine dikkat çektiniz.

Tabii, metropolü ben hiç kullanmıyorum.

Dolayısıyla artık kentsel yığışmalardan, küresel kent-bölgelerden, sanayisizleşme süreçlerinden vs. bahsediliyor. Dilerseniz teori ile pratik arasındaki bu makastan başlayalım.

Başlayalım. Şimdi ilk mesele kent ve kırsal karşıtlığına dayanan kavramsallaştırmamızdan kaynaklanıyor. Bu Tönnies'den beri var ve şimdiye kadar da sürüp geldi. Buna göre kent ve kırsal birbirinden ayrı şeylerdir, topluluk olarak da ayrıdır. Kırsal homojen, iç farklılaşması çok olmayan ve insanların samimiyetine dayanan bir ilişkiler bütünü söz konusu. Ama kent çok farklıdır, çeşitlidir, insanlar farklılaşmıştır. Bunlar birbirleriyle anonim ilişkiler kurarlar ve bunlar rasyonel ilişkilerdir.

Yani tam bir zıtlık aslında...

Tam bir zıtlık vardı; kırsal kent arasında çizgi çekebiliyorduk. Neresi kent neresi kırsal biliyorduk. Ve bir yaşam ünitesini iki parçalı olarak temsil ediyorduk; merkezde bir nokta olarak kent ve etrafında kırsal alan.

Ve bu bir karşılaştırma nesnesi olarak kullanılabilirdi.

Tabii. Ve sonra bu üniteleri bir araya getirdiğimizde de merkezî yerler kurgusunu oluşturuyorduk. Şimdi günümüzde bu mümkün değil. Çünkü ikisinin arasına çizgi çekemiyorsun. Eskiden kent dediğimiz yerde ne vardı? Sanayi vardı, hizmetler vardı. Kırsal dediğimiz yerde de orman ve tarım vardı. Bugün hepimiz biliyoruz ki, kentte tarım söz konusu. Aynı şekilde kırsal da sanayi faaliyetleri ve hizmetler, turizmin kırsala açılması, bugünün modern intansif tarımını köylünün değil kentten gelenin yapması söz konusu. Yahut kentle yarışabilecek bir kooperatifleşme içinde, rasyonel düşünceyi içeren mekanizmalarla yapılıyor. Dolayısıyla artık kenti nokta olarak görmüyoruz, bir alan olarak görüyoruz. 6360 sayılı yasa ilk çıktığında biz bunu biraz tesadüf gibi gördük. Ama anlaşıldı ki bu ihtiyacı doğuran nedenler var. Kırsal ve kentin birlikte bir alan olarak temsil edilmesiyle ilgili bir durum biçiminde

ortaya çıktı. O zaman bizim karşımızda şöyle bir sorun var; bugün eski kavramlarımız bize yetmiyor. Ve bu kavramlarla gelecekteki yerleşme problemlerini ele almamız nasıl mümkün olacak?

Mümkün değil.

Mümkün değil. Yani uygun olmayan kavramlarla doğru karar veremezsin. O zaman ilk problemimiz kent kavramını koruyacak mıyız korumayacak mıyız? Çünkü kent, tarihsel olarak karşıtlıklarla yüklü bir kavram. Dolayısıyla bu sorunu, meselâ kent ve kıyı birlikte ele alabilecek 'yerleşme' kavramı ile çözebiliriz. Ama o da şu problemi ortaya çıkarıyor; koca İzmir'e kalkıp 'yerleşme' diyorsun. İnsanlar ona kent demeye alışmış. İstanbul'a 'İstanbul yerleşmesi' deyince bir tuhaf oluyor. Çünkü kavramları kullanmakta psikolojik alışkanlıklarımız da var. İnsanlar İstanbul'a 'yerleşme' demeyi yakıştırmıyorsa ve kent demeyi sürdürüyorsa, o zaman kent tanımının içeriğini değiştireceğiz; tarihsel yükünü boşaltacağız. Ben de bugünlerde yazı yazarken zorlanıyorum. Yerleşme mi diyeyim, kent mi diyeyim? Bunu zaten benim tek başıma çözmemin bir anlamı yok. Nasıl kavramlar kullanacağımıza, şehirciler, kent sosyologları, kent coğrafyacıları birlikte karar vermemiz gerekir. Çünkü her birimiz ayrı kavram üretirsek yazdıklarımızı anlayamayacağız.

Tabii bu bir nevi kakofoni...

Evet, bizim hakikaten bu alanda ciddi bir terimler problemimiz var. Ama iş orada da kalmıyor; terimlerimiz dayanaksızsa teorilerimiz nasıl ayakta kalır? Meselâ demin konuşurken senin sözünü ettiğin metropol kavramı... Metropolü kullanıyoruz ama bana göre bu sanayi toplumuna ait bir kavram. Bugünün kavramı ise 'kentsel bölge'. Peki, kentsel bölgenin nasıl oluştuğuna dair doğru dürüst bir teorimiz var mı? Yok. Demek ki kavramlar gibi, yeni teorik çerçeveler üretmekte de bir problemimiz var. Ama bu teorik çerçevelerimizi hangi alan için üreteceğiz? Sosyoloji için üretilen bir teorik çerçeve ile şehir plânlaması için üretilen teorik çerçeve aynı olamaz. Farklı amaçları var, farklı müdahale varsayımları var. Hele kentsel tasarıma geldiğinde iş başka bir ölçüğe taşınır. Demek ki bir kavram problemimiz var ve bu da zaten teori problemimiz var demektir. Peki, teorisi olmayan, kavramlarında uzlaşılma-mış bir alanda nasıl plânlama yapacağız?

Tabii benim bu konuşmada bunların cevaplarını tam olarak verebilmem mümkün değil. Ama biz şöyle bir girişim içerisindeyiz; *İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı* olarak önümüzdeki iki sene bu konuyu ele almaya çalışacağız. Burada çok ilginç bir durum var; biz teori geliştireceğiz diye şehirlerin geliş-

mesi falan durmuyor, onlar oluşmaya devam edecek. Ama bu arada plânla- mayla ilgili başka zorunluluklarımız var. Bütün bir mülkiyet düzenimiz plân- ların yapılmasıyla; arazi kullanımının ve parselasyonun belirlenmesiyle çalı- şıyor. Demek ki bir plân yapılacak. O zaman bu plânın bir kapalı sistem ola- rak mı açık sistem olarak mı yapılacağı çok önemli bir konu.

Geçen gün İstanbul'da bir toplantı vardı; Richard Sennett, Saskia Sassen ve ben bir konuşma yaptık. Orada üzerinde durulan temel meselelerden biri, artık günümüzde kapalı sistemler yerine açık sistemlerin olacağıydı. Bu, eko- nominin kurumsal yapısından tutun da demokrasi anlayışımıza ve insan haklarına kadar birçok alanda yaşanan değişimin ortaya çıkardığı bir durum. Ama bu açık sistemin plânlaması nedir, onu çok iyi bilmiyoruz. Çünkü bizim konuyla ilgili kurumsal yapımız kapalı sistem varsayımı üzerine kurulu. Yani mülkiyet düzenimizde belirli yerlere, coğrafi referansları belli alanlara haklar yüklüyor ve kullanım biçimleri veya yoğunluk için kararlar veriyoruz. Ve diyoruz ki; "sen ne yapacaksan benden izin alacaksın!" Bu aslında "plân uygulanacak" demek. Kurumsal yapı bunu öngörüyor, başka yolu yok. Ama biliyoruz ki plân uygulanmıyor. Şimdi çok ilginç bir durumla karşı karşıya- yız. Bütün bir kurumsal yapımız kapalı sistem varsayımı üzerinden gelişmiş, gerçekliğimiz ise açık sistem.

Aslında plânlamanın geleceği nasıl olacak sorusuna kısmen temel bir ya- nıt verdiniz. Ama ben şunu eklemek istiyorum. Sosyolojik, siyasî ve idarî değişimlerle birlikte dünyanın gelmiş olduğu bu noktada, sizin 'yerleşme' diye tabir ettiğiniz o büyük bölge sistemi içerisinde ideal bir toplum ya da ideal bir plânlama düzeni kurabilmek için toplumun kompartımanla- rıyla nasıl bir ilişki kurgulanmalıdır? Bu bakımdan geleceğe dair öngörü- nüz nedir?

İdeal dendiği zaman, kapalı olarak mı tanımlanmış yoksa serbestçe oluşan bir şeyden mi bahsediyoruz? İşte mesele bu zaten. Ama kurumsal yapı ka- palı. Şimdi demek ki bizim vakıfta yapacağımız işlerden biri, Türkiye'deki meseleleri ampirik olarak ele almak ve kapalı biçimde dizayn edilmiş bir sis- temin hangi mekanizmalar yoluyla açık biçimde çalıştığına bakmak. Yolsuz- luk, rüşvet, vs. Şimdi bu bizi ilginç bir noktaya getiriyor; kavramlarımız çök- müş, teorimiz problemlili, plânlamadan ne beklediğimiz çok belli değil. Ku- rumsal yapısı kapalı olarak kurulmuş ama açık olarak çalışan bir plânlama sistemi içinde bulunuyoruz. Ve bu arada da plân üretmek zorundayız. Şimdi bu problemin içinden nasıl çıkarız? Tabii bu çok iddialı olacak ama belki de plânla kuramı eş zamanlı geliştirerek bunu yapabiliriz.

Mümkün mü peki bu?

Mümkün ama bunun meşruiyetini nasıl kurabilirsin? Gerek Sennett'te gerek Deleuze felsefesinde deniyor ki; nesnelere, insanlar vesaire yoktur, sürekli oluşan bir yaşam vardır. Şimdi burada devamlı oluşan bir şey var. Eğer demokratik ve katılımcı bir toplumdaki bahsediyorsak, buna razı olunması lâzım. Neden razı olunmuyor? Çünkü bunun nereye gideceği belli değil; iyiye de gidebilir kötüye de. Benim plâncı olarak böyle bir sistem içerisindeki pozisyonum bunun sürekli olarak iyiye doğru gitmesini sağlamaktır. Peki, bu nasıl mümkün olacak? Toplumun dinamiği insanların birbiriyle etkileşimine dayanıyor. Tek taraflı bir ilişki değil bu; hem etkilemeyi hem etkilenmeyi içeriyor. Plânlamanın sorusu bu dinamiğin nasıl etkileneceği sorusudur. Bu da bir çeşit eğitim ve millî ortam meselesi olarak ortaya çıkıyor. Şöyle düşünebilirim; öyle bir ortam oluşacak ki, insanların içinde yaşadıkları bu ünite, gündelik yaşam içinde sosyal inovasyonu aletleştiren bunun önünü açacak. Bugünkü varsayımlar içinde bu bir demokrasi ütopyası gibi görülebilir. Ama zararı yok, herkese lâzım böyle bir kavram. Çünkü insan onuruna yakışan bir yaşam varsayımı var bunun altında. Eğer biz böyle bir yaşamı temele koyamıyorsak yaptığımız her şey biraz havada kalır. Önümüzdeki dönemin problemleri işte bunlar. Şimdi biz plâncı olarak şehrin fizikî yapılanmasını kontrol etmek istiyoruz. Bunu geçmişte nasıl yapıyorduk? Büyük plâncılar döneminde şöyle bir varsayımımız vardı: Bunlar bizim adımıza bu fizikî alanın estetiğini doğru bir biçimde kurarlar ve biz de onun içinde estetik duyguları olarak yaşadığımızı kabul ederiz.

Bunun hesap edilebileceği düşünülüyordu.

Tabii, böyle bir varsayım. Zaten kapalı sistem dediğin hikâye bu. Şimdi bunun çalışmadığını yaşayarak gördük ve ne noktaya geldik? O alanları estetik olarak düşünmek ve toplam bir tasarım mümkün olmadığına göre, bir *place* olma niteliğini nasıl kazanabilir noktasına... Meselâ İzmir çalışmasında biz estetik kavramından çok *place* kavramı üzerinden yaklaşmaya çalıştık. Ama bu geldiğimiz noktada ben şöyle bir şey düşünüyorum; bizim kurumsal yapımız yeniden öyle tasarlanmalıdır ki, şu iki şeyi birlikte başarmaya çalışmalıdır: Birincisi kentin fizikî yapısında insanların çok zaman sarf etmeden ilişki kurabildikleri iyi bir kentin fizikî niteliklerini gerçekleştirmek, ikincisi ise bir 'komünite dizaynı'nı içermek. Şimdiye kadar biz komünite dizaynını alanımızın dışında tuttuk ve belediye yönetimlerinin bunu yapacağını varsaydık. Hâlbuki belediye yönetimleri komünite tasarımı üzerinde durmuyor

ve bugün Türkiye'deki komünite kavramının gerçek ölçeğinden daha alt ölçekte olmasının yarattığı problemlerle uğraşıyoruz. Meselâ ne yapıyoruz? Mahalleyi yüceltiyoruz. Mahalleyi yüceltmek geçmişin *gemeinschaft*'ını yüceltmektir bir anlamda.

Buradan devam etmek üzere komünite tasarımından kastınızı kısaca açıklayabilir misiniz?

Komünite tasarımını, özellikle de kamu alanı tasarımını, kent plânlamasının temel bir problemi olarak ele almak gerekir. Bugün büyük kentlerimizde temel problemin, bir kamu alanı stratejisi geliştirmek olduğunu düşünmeye başladım. Bu hem fizikî olarak hem de komünite tasarımını içermesi bakımından önemli. Bak, dikkat edersen şimdiye kadar geldiğimiz noktada birçok şeyin çivisini çekiyorum ama o çektiğim her çivinin karşılığında bir şey söylüyorum. Yeni bir kurgunun işaretlerini veriyorum. Şimdi İstanbul küçük komünitelere bölünmüş durumda; binlerce 'kapalı topluluk' var. Her grubun, dinî grup vesaire, ayrı ayrı mahalleleri var. Hepsi birbirine kapalı ve buralarda yaşayanlar kent mekânının tümünü kullanmıyorlar. Meselâ Zekeriyaköy seçkin bir yer, oraya bir komünite diyoruz, ama kendi aralarında konuşuyorlar mı belli değil. Araştırmalar sıkı bir doku olmadığını gösteriyor. Şehre nereye gidiyorlar? Nişantaşı'na. Orası ve şurası; bütün kent bitti. Parçalanmış bir yapıyla karşı karşıyayız. Bugün kent düzeyinde parçalanmamış bir komünite oluşturma problemiyle yüz yüzeyiz. Mahalleler düzeyinde -ki bu biraz Osmanlı yüceltmesinin bilinçsiz kışkırtmasıyla ilgili- paternalistik bir baskıcılık vardı. Oysa günümüzde biz, demokratik ve kent düzeyinde bir komüniteyi inşa etmek durumundayız.

Burada İzmir yeni bir komünite biçimi olarak farklılaşıyor, siyasal davranışı vesaire ile de bu anlatılabilir. Farklı bir modele olanak sağlıyor. Ben de şimdi, İzmir için bir komünite stratejisi nasıl kurulabilir, bunun değişik öğeleri nelerdir, belediyelerin hizmetlerinin kavramsallaştırılması bu noktadan hareketle yeniden nasıl kurgulanabilir soruları üzerinde çalışıyorum. Şimdi demek ki bizim karşımızdaki yalnızca bir fizikî tasarım problemi değil. Biz fizikî tasarımı yaparken sosyalle ilişki kuruyorduk; ekonomisi ne kadar büyüyecek, istihdamı ne olacak, sanayisini nerede seçecek? Hayır, ben diyorum ki bu fizikî strateji ve bir komünite oluşturma stratejisi bir arada düşünülmemelidir.

Burada çizdiğiniz tablo plânın ve plâncının sınırlılıklarını da ima ediyor aslında. Çünkü işin iktisadî, sosyal, ulus-devlet gibi boyutları var. Az önce kavramların yetersizliğinden bahsettik. O kavramlardan biri de

ulus-devlet kuşkusuz. Siz ulus-devlet modelinin artık iş görmediğini ifade ediyorsunuz. Kentleri veya küresel kent-bölgeleri bu süreçte nereye oturabiliriz? Ulus-devlete rakip olmaları iddiasında bir gerçeklik payı olabilir mi?

Problem yalnız kentten kalkarak çözülemez. Dünya düzeyinde bir ele alışı farklılığını ve ulus-devletin aşılma süreçlerine ilişkin bir senaryoyu içermesi gerekir. Şimdi bugün dünya yönetilemiyor. Yönetilebilen bir dünyada Suriye olabilir mi? Bölgesel savaşların hepsi, hem de en aşağılık biçimiyle sürüyor. Bunlar vekâlet savaşları. Savaşı yaptıran güç hiçbir bedel ödemiyor, diğerlerine ödetiyor. Amerika dünyayı yönetmek iddiasında ve tamamen sorumsuz. Dünya ekonomisi büyüyor ama eşitsizlik artıyor. Çünkü ulus-devletler çok uluslu şirketler üzerinde bir regülasyon kuramıyor. Bunlardan vergi alıp bunu yeniden dağıtamıyor. Yani küresel bir Keynesçiliği uygulayamıyor. Niye uygulayamıyor? İşte bu sistem yüzünden. Ulus-devletlerin hâkimiyetiyle, Birleşmiş Milletler'in sekretaryasıyla ve bir de güçlü Amerika'nın ittirilmesiyle bu sistem yürümüyor. O zaman ekonomik krizlerden nasıl çıkılıyor? Tabii ki borç ekonomisiyle. Gerek ülke içindeki kredi kartı sistemleri gerekse uluslararası bir borçlandırma ekonomisiyle işleyen bir sisteme sahibiz.

Bu sistem sürdürülebilir bir sistem olamaz ve en ufak bir krizde gider. Eşitsizlik yaratıyor, çevre problemi yaratıyor, hatta küresel bir problem olan korona virüsü sorununu da tek tek ulus-devletlerin kararıyla aşmaya çalışıyoruz. "Yapay zekâ, akıllı kent" diye yırtınan insan akıllı, dünyanın yönetimi konusunda susuyor. Sen hiçbir yerde BM teşkilatının 'dünya nasıl yönetilebilir' toplantısı yaptığını gördün mü? Yok, bunun konuşulması bile yasak. Çünkü ulus-devletler bu sürdürülemez olanı sürdürmeye çalışıyorlar. Başarısız oluyorlar. Ama bu insan akıllı Mars'ın arkasına gidiyor, önüne geliyor bilmem ne... Bunu çözmemiş olması mümkün değil. Çözüldü bu sorun. Kitapları var, pratiği var. Dünya konusundaki kararları dünyanın tümünün katıldığı bir sistemle alabilirsin; yani kozmopolitan bir demokrasiyle, bir dünya demokrasisiyle. Aldığın kararların ancak o zaman meşruiyeti olur. Bugünkü ABD'nin bu konuda karar almak için demokratik bir meşruiyeti yoktur.

Ulus devletleri aşmak isteyen AB, anayasasına çok kademeli yönetişimi getirdi. Burada demek ki şöyle bir durumla karşı karşıyayız: Ben İzmir Karantina doğumluyum; Karantinalıyım, İzmirliyim, Egeliyim, Türküm, Avrupalıyım, dünya vatandaşıyım. Benim üzerimde tek kimlik kesişmiyor. Ben çok kimlikliyim ve her kimlik bana bir hak ve görev veriyor: "*Sen Karantinalı olarak övünüyorsun, görev olarak da Göztepe maçına gideceksin*" diyor. Her kademede alınacak kararların alanı belli. Bu karar alanında bir kimlik oluşturuyorsun. O kimlikle ilgili bir hak elde ediyor ve sorumluluk yükleniyorsun.

Şimdi böyle bir sistem mahalleden başlayıp dünyaya doğru kuruluyor. Her kademede ayrı karar yetkileri, ayrı sorumluluklar ve ayrı kimlikler var.

Şimdi dünyada böyle teşekkül etmiş, herkesin seçimine katıldığı bir sistem düşünelim. Bu sistem neye karar verecek? “Güç kullanma tekelini buraya veriyorum, bölgesel savaş falan yapamazsın, gelir müdahale ederim, senin de ulus devlet düzeyinde güç kullanma hakkın olamaz. İklim değişikliği olduğu zaman elini taşın altına koyacaksın. Bunun kurallarını koyarım. Çok uluslu şirketsen, dünya için şu kadar vergi vereceksin, ben de dağıtacağım”. Böyle bir sistemde demin saydığım bütün o sorunlar ortadan kalkar.

Peki, alt kademelere baktığımız zaman neyi göreceğiz? Ulus-devlet dediğimiz düzende bir kimlik koyuyorsun ve öteki bütün kimlikleri yok ediyor; tek kimliğe indiriyor. Bunun için savaşlar yapılıyor. Şimdi çok kimlikli bir dünyada, çok kademeli bir yönetim içinde Kürt sorunu olabilir mi? Olamaz, anlamı yok. Eşitsizlik sorunu olamaz. Çünkü buna karşı mekanizmaları var; ne yapacağını biliyorsun.

Bu sürecin kentsel boyutunu biraz açar mısınız?

İşin kentsel boyutuna gelince *planetary urbanization* (gezegensel kentleşme) diye bir kavram var. *Planetary urbanization* işte bu sistemin kentleşme biçimidir. Bu çok kademeli yönetişimin alt kademeleri için ‘alansal reprezentasyon’, üst kademelere doğru ise ‘network reprezentasyonu’ söz konusudur. Bu kentleşme biçimi senin dünyada varsayılan o tek bir network’e bağlı olmanı şart koşuyor. Aksi hâlde seni kent olarak tanımıyor zaten. Tabii *planetary urbanization*, kent kavramı düşünülerek varılmış bir şey. Ama aynı konuya bir dünya yönetimi problemini tartışarak nasıl varabileceğimizi şimdi gördük. Bu bizi şöyle bir noktaya getiriyor; dünyanın sorunları var ve mevcut yönetim sistemi bunun çözülmesini engelleyecek mekanizmalar inşa ediyor. Ben kent üzerinden düşündüğüm zaman, bunun çözümünün dünya düzeyinde başka bir şey olduğunu görüyorum. *Planetary urbanization* kavramının, deminki çerçevede ele alınırsa, bir dünya demokrasisinin oturacağı reprezentasyon hâline gelmesi de olanaklı.

Şimdi bakın, dünya çok önemli bir dönüşüm yaşıyor. Benim bir ilkem var, diyorum ki, bizim gibi profesyoneller şöyle düşünmelidir: *Dünya düşünce macerasının bir parçası olmalıyım ve buna paralel olarak ben de bir şey üretmeliyim*. Aksi hâlde ne olur? O alıp başını gider, sonra ben onu ithal etmek durumunda kalırım. Hâlbuki ben düşünce macerasının bir parçasıysam, ithal ve ihraç edecek bir şey yoktur. Bu küresel dünyada bana düşen görev bu dü-

şünce macerasının bir parçası olmak ve özgür biçimde düşünmektir. Bu yüzden ben, bizim vakıfta geliştireceğimiz bu projeyi önemsiyorum. Bu projeyi, dünya düşünce macerasının bir parçası olmak olarak görüyorum.

Hocam dikkat çektiğiniz ekonomik eşitsizlik ve yeniden dağıtım meselesine dönmek istiyorum. Dünya bu bakımdan da değişimler yaşıyor. Çin dünyanın fabrikası gibi oldu. Batı'da eski sanayi kentleri uzunca bir süredir bu vasıflarını kaybederek 'pas kuşakları' oluşturdular. Bunun getirdiği işsizliği ve sosyal sorunları aşmakta zorlanıyor bu kentler. Şanslı olanlar inovasyon ve bilişimle üstesinden gelmeye çalışıyorlar. İlginçtir, Donald Trump'ın bütün bir seçim kampanyasının sacayaklarından birini fabrikaların geri getirilmesi vaadi oluşturuyordu. Türkiye ise ne tam anlamıyla bir finans üssü ne de sanayi merkezi. Türkiye'yi ve kentlerini bu sıkışmışlıkta nerede görüyorsunuz?

Trump'ın kampanyası eski mavi yakalılar üzerinden yürütülmüş bir kampanya oldu. Ama o mavi yakalılar yok artık, yahut gelecekte olmayacak. Kentlerin biçimlenmesi, o toprakta gerçekleşen üretimle eş zamanlı olmuyor. Ben bunu 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda kentlerin dönüşümünü incelerken fark ettim. Önceleri, "19. yüzyıl sonunda Osmanlı kentlerinde sanayi olmadığına göre, bunlar sanayi kenti değildir" diye düşünüyorduk. Hâlbuki ben şimdi Osmanlı kentlerinin o dönemde sanayi kenti formunu aldığını söylüyorum. Sebebi, başka bir yerdeki sanayileşme dış ticaretin biçimini değiştiriyor, bu da ihraç yapılan ülkedeki kent formunu değiştiriyor. Osmanlı kentinin geçmiş dönemdeki formu içinde, yaya yollarının çıkmaz sokaklarla organik bir yapı oluşturduğu, bu yapıda bir çarşının ve merkezin olduğu, ev ve iş yerinin o merkeze yaya olarak gidip gelinerek kurulduğu bir kent dokusu vardı. Ama 1860'lı yıllardan sonra yangın yerlerinin imar edilmesinin bir parçası olarak geometrik bir yol ağı geliyor. Yanan yerler parselleniyor. Bir çeşit mevzii plânlarla dönüşüyor. Yollar, araba ve daha sonra tramvay geçişine uygun biçimde oluşuyor. Ve bir liman yapılıyor, limanın arkasında antrepolar kuruluyor. Antrepoların etrafında bir ulaşım networkü geliyor ve o da demiryolları ile dışa bağlanıyor, vs. Şimdi dolayısıyla şekillenme üretimin orada olup olmamasıyla tam ilişkili değil. Daha büyük bir perspektiften bakmak ve bunu görmek gerekiyor. Ama biz, diyelim ki 60'larda ve 70'lerde tamamen ulus devlet perspektifine hapsoldüğümüz için, ulusun sınırları içinde olmayan bir şeyi buranın kaderiyle ilişkili görmüyorduk. Ama şimdi bu ilişkiyi fark edebiliyoruz.

Burada ben küreselleşmenin ve Sovyet sisteminin çözülmesiyle iki kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya geçişin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Daha önce hâkim olan bir merkez-çevre modeli vardı ve bu adeta bir kader olarak görülüyordu. Merkez- çevre hiyerarşisi ve onun ilişkileri kolay kolay aşılıyordu. Biz de plâncı olarak bunun aşılmasına uğraşıyorduk. Şimdi çok kutuplu bir dünya var; bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Özellikle Çin’de ve Hindistan’da büyük nüfus kitlelerinin sağladığı iç pazar ve ölçek ekonomilerinin işin biçimini değiştirdiğini görüyoruz. Bugünlerde de kimse merkez- çevre modelinden bahsetmiyor. Ancak Türkiye’de siyaset bilimi içinde Şerif Mardin’den kalan mahalle baskısı kavramıyla hatırlanıyor. Şimdi sorabiliriz, yeni dünya içinde Türkiye kendisine nasıl bir strateji seçebilir? Benim gördüğüm Türkiye’nin elinde değişik olanaklar var. Türkiye’nin de bir pazar büyüklüğü ve cumhuriyetin başından beri iyi kötü ulaşılan belirli bir sanayi kapasitesi var. Mesela Yunanistan ile karşılaştırırsan Yunanistan tamamen hizmet sektörüne bağlı bir yer. Hâlbuki Türkiye iç pazarının büyüklüğü dolayısıyla üretim yapabiliyor. Ve bu üretim yapabilme kapasitesi bugün kullandığından çok daha yüksek. Son dönemde bu olanak yeterince kullanılmadı. Fakat son Suriye meselesinde Türkiye, askerî teknolojide bağımsız olarak gelişmesinin, burada kullanabileceği bir olanak alanı yarattığını fark etti. Şimdi Türkiye’nin, yeni yapılanan dünyada, pazarı çok küçük olmayan, yarışabilecek ve hiç olmazsa belirli alanlarda kendi bağımsız teknolojilerini geliştirebilecek bir ülke olduğu anlaşıldı. Yahut siyasetçilerimiz bunu benimsediler.

Burada şöyle bir sorunumuz ortaya çıkıyor: Acaba böyle bir olanağın varlığı Türkiye’nin çok oynak ve pazarlıkçı bir ülke olmasını mı yoksa daha güvenilir bir ülke olmasını mı gerektirir. Şimdi Türkiye’nin sağ kesiminde ‘tam bağımsız Türkiye’ diye bir olay var. Bu ‘tam bağımsız Türkiye’ ‘bir anarşi dünyasının parçası Türkiye’ demek. Küreselleşen dünyada anarşik bir pozisyonla var olamazsın. Dünya sisteminin çalışması için dünyanın kuralları içinde bir şeyler yapmalısın. Tabii bu eleştiri yapmana bir engel oluşturmaz. Meselâ bugünkü konuşmamızda ben yeni bir dünya sistemi önerisi yaptım.

Bir sistem eleştirisi yaptınız.

Sistem eleştirisi yaptım ama bu demek değildir ki ben bugün sorumlu olsam dünyanın kurallarını tanımadan var olabilirim. Bu eleştiriye dünyanın kuralları içinde geliştirmek durumundayım. Türkiye’nin tarihine bakarsanız, mesela Mustafa Kemal’in yaptıklarına... Çok ilginç; bir ulusal kurtuluş savaşı kazanıyor ve Türkiye var olan bir uluslararası anlaşmayı yırtan tek ülke oluyor. Ama bundan sonra bütün her şeyi Cemiyet-i Akvam içinde yapıyor.

Montrö'yü de yapıyor, İskenderun'u da alıyor. Yani bu işi dünyanın kuralları içinde yapmanız lazım. Türkiye böyle bir rolü oynayacaksa, bu gücü ordusundan mı almalıdır yoksa entelektüel sermayesinden mi?

Kuşkusuz ikincisi.

İçinde bulunduğumuz ikilem bu. Dış politikada "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini bugün küçümseyenler var. Bunlar dış politikamızı müzakere üzerine değil, askerî güç üzerine kurabileceğimizi varsayıyorlar. Bu büyük bir risk taşıyor ve saygınlık üretmeyi zorlaştırıyor. Bunun için ben günümüzde üretmenin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Hizmet üretimini de küçümsemiyorum, o da önemli, hatta ötekenden daha zor. Çünkü insanı tatmin etmek çok zordur. O yüzden esas üretim daha kolay; standardını biliyorsunuz. Ama çok yaratıcı olman lazım.

Türkiye hizmet sektöründe daha başarılı bir görüntü veriyor...

Türkiye'de 1960'lı yıllarda turizm başladığı zaman, benim kafamdaki soru buydu: Eğitim seviyesi yüksek olmayan bir yerde hizmet kalitesi nasıl tutturulur? Türkiye bunu başardı. Bu, Türkiye'nin siyasete dayalı olmayan, halka dayalı başarılarından biridir. Ama o üretim temeli olmadığı zaman salt hizmet ile ayakta kalamıyorsun. Üretimdeki iddianı koruduğun zaman burada da iddialı oluyorsun. Tarımda da aynı problemimiz var. Tarımın yeniden canlandırılması vs. ancak üretimle bütünleşerek mümkün. Üretim çok kritik bir konumda duruyor. Biz tabii bu üretimi küresel dünyada içe kapalı yapamayız. Dünyada yarışan bir üretim yapmamız lâzım ve o da bence Türkiye'nin başarısı. Türkiye ihracat yönelimli bir ekonomiye geçmek istediği zaman, ihracat kapılarını nasıl açacağına dair kuşkularım vardı. Ama Türkiye yaptı bunu. Çeşitlendirerek yaptı; meselâ potansiyeli olan Afrika'yı kullandı. Bunlar hep pozitif noktalar. Ama bu pozitif noktalar güçlendirilerek kullanılmalı. İkinci bir husus var. Entelektüel üretim yapmadan hiçbir şey olmaz. Türkiye'nin saygınlığı elbette üretimle ve ordusunun başarısıyla da ilgilidir, ama entelektüel iddia taşııyorsa bunların hepsi sınırlı kalır.

Tam da yeri gelmişken; eğitimle ilgili önemli çalışmalarınız var hocam. Ben şehircilik eğitimi meselesini özel olarak sormak isterim. Dünyada şehir bölge planlama ile ilgili eğitimler İngiltere'de başlıyor ve bir 100-150 yıllık tarihi var şehircilik eğitiminin. Siz İTÜ'den mezun oldunuz, sonrasında sadece şehircilik üzerine kurulmuş olan bir üniversitenin hem ilk öğrencilerinden birisiniz hem de hoca kadrosu içerisinde yer aldınız. Yak-

laşık 60 yıldır da bu maceranız devam ediyor. Şehircilik eğitimi veren fakültelerin sayısı haddinden fazla olmasına rağmen Türkiye’de şehircilik eğitiminin durumunu değerlendirebilir misiniz?

Şehircilik eğitimi 1960’larda başladı ama ilk on yıl falan okulların sayısı artmadı. Sayıların artması son yıllarda oldu. Tabii şehircilik eğitiminin şöyle bir ikilemi var: Türkiye’de şehir plânlama eğitimi pratikle doğrudan ilgili. Şimdi o pratiğin eğitilmiş değerler ve bilgilerle yönlendirilmesinde ne kadar başarılı olunursa, eğitim de o kadar başarılı olmuş denebilir. Ama Türkiye’de şehir plânlama faaliyetinin başarı düzeyi çok da parlak değil. Yahut hiç olmazsa biz öyle varsayıyoruz. Tabii öyle bir ortamda şehir plânlama eğitiminin de çok başarılı olduğunu söylemek zor. Yani bir çeşit tavuk-yumurta ilişkisi var.

Ben son zamanlarda Türkiye’de şehrin gelişme tarihine ve şehir plânlama tarihine nesnel olarak, sanki dışarıdan gelmiş biri gözüyle bakma eğilimindeyim ve fark ettiğim şeyi de son yazdığım yazılarda deşmeye çalışıyorum. Türkiye’de eğer şehir plânlamanın yahut şehir plânlama probleminin acil hâle gelmesinin sebebi 2. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı şehirleşme ise, 2. Dünya Savaşı’ndan bugüne kadar gelen kısmı artık tek parça olarak almıyorum. Biz hep şöyle değerlendiriyorduk: *İktidara plânlamaya inanan adamlar geldi plân uygulandı, iktidara plâna inanmayan adamlar geldi plân uygulanmadı. Şehirler de onun için iyi ya da kötü oldu.* Yani bir nevi Türkiye’deki siyasî mücadelenin söylemlerini tarihin söylemleri gibi kullanıyorduk. Şimdi ben şöyle bakıyorum: Türkiye’de 1980 yılına kadar hızlı bir kentleşme vardı ama belediyelerin de kaynağı yoktu. Kaynağın olmadığı, kıt kaynaklar içinde yaşanan bir kentleşme deneyimi vardı. Ama 1980 sonrasında gerek dünyada gerekse Türkiye’de yerel yönetimlerin gelirlerinin ve yetkilerinin artmasına paralel olarak kaynakların yeterli olduğu yahut kaynağın dünyadan bulunabilir olduğu bir ortamda yaşanan kentleşme probleminden bahsediyoruz.

Şimdi bu iki problemi de, bu problemlerin Türkiye’nin siyasî kültürü içinde nasıl çözülmeye çalışıldığını da ayrı ayrı ele alıyorum. Birincisinde ne var? 1930’larda Türkiye’nin gerçekleştirdiği modernist kentleşme meşruiyetine dayanan bir kurumsal yapısı var. 1580, 1593 sayılı kanun vesaire. Bu sırada modernist bir meşruiyet içinde şehirler imar olacak. Peki, para nerede? Evet, Türkiye’de insanlar yahut teknisyenler iyi bir kent nasıl yapılıp öğrenmişler okullarda; yolu şu olacak, kanalizasyonu bu olacak, vs. Ama para yok. Şimdi kırdan büyük bir kitle geliyor. Anayasal hakları, kentte oturacaklar ve ben de onlara iş bulacağım. Ama bu bir kapital gerektiriyor. Dahası konut yapacağım, altyapı hazırlayacağım, kentsel hizmet üreteceğim, vs.

Nitekim belediyelere konut yapma yetkisi veriyorlar ama güçleri yetmiyor...

O zaman ne oluyor? Bürokrasi de entelektüeller de bu işi çözemiyor. Entelektüeller "bunlar köylerine gitsin" diyor. Bu bir çözüm değil. Çözüm nereden geliyor?

Halktan...

Evet, gecekondudan geliyor, dolmuştan geliyor, işportadan geliyor. Bunlar halkın kendi yaşamını sürdürülebilirliğiyle bulduğu bir çözümler bütünü. Tabii burada yalnızca gecekondu ortaya çıkmıyor; yapsatçı da çıkıyor. Tek katlı kent yıkılıyor ve apartmanlaşma başlıyor. Meselâ Türkiye'de bugün güçlü aktörler eliyle bir kentsel dönüşüm tartışılıyor; büyükşehir belediyeleri, TOKİ, gayrimenkul ortaklıkları... 1950'lerde kentlerimiz Laz müteahhit/yapsatçı tipi aktörlerle dönüştü, esas dönüşüm o zaman yaşandı.

Şimdi tamamen farklı bir durum var; iki kademeli bir belediye yönetimi var, güçlü bir başkanlık sistemi var. Merkezin gelirlerinden ve vergilerden pay alıyor. Dünyada altyapı yapmak istediğin zaman, hele çevreyle ilgiliyse, kolay fon buluyorsun. 1980'lerin ortalarından sonra bir önceki dönemin yarattığı kentleşme biçiminin açıklarını da kapayan başka bir kentleşme biçimi yaratıyorsun. Yani şimdi yeni bir dönem söz konusu, başka bir yapı var.

Tek odaklı merkezin çözülerek çok odaklı hâle gelmesi, bu odakların her birinin ayrı ayrı dünya network'üne bağlanması ve altyapılarının yapılması, kent formunun bütün ilin sınırlarına yayılması gibi yeni bir realiteyle karşı karşıyayız. Bizim eğitimimizin en önemli eksiği bu iki problemin farklılığında ortaya çıkar. Şimdi zannediliyor ki bir kent plânlama eğitimi var ve o kent plânlama eğitimi her zaman geçerli bir kent imajı üretecek. Kent plânlanacak, insanlar da kuzu kuzu buna uyacak ve güzel şehirlerimiz olacak. Böyle bir realite yok. Bizim vakfın beceribilirse üretmeye çalışacağı kuramsal çerçeve, işte bu tarz bir kent plânlamasının artık olmayacağı fikrinden hareket ediyor. Kentin oluşum biçiminde demokratik kontrol biçimleri falan olacak. Şimdi sen bana sorunca 'nasıl' falan diye; ben bilsem nasıl olması gerektiğini sana iyi mi kötü mü söyleyeceğim. Ama ben bilmiyorum; bunu bulmam veya beraber bulmamız lâzım diyorum. Şimdi beraber bulmamız lâzım dediğimde, bizim eğitim sisteminin durumunu nasıl değerlendirebilirim? Bu koyduğum problem karşısında duyarlı mı değil mi? Ne kadarı duyarlı? Şimdi hiç kimse için "hayır duyarsız" diyemem; ben bir şey ürettim mi ki "duyarsız" diyeyim. Yahut hep beraber üretmeye bir öncülük yaptık mı ki "duyarsız" diyelim. Şimdi yapmaya çalışıyoruz. Yani bu soruyu Türkiye'de yaşayan bir plâncıya sorduğun zaman "sen üzerine düşen görevi yaptın mı"

diye de sormuş oluyorsun. Tamam, yapmamış olabilirim ama yapmaya çalışıyorum. Hep çalıştım.

Sizin tevâzûnuz hocam. Türkiye'deki şehircilik eğitimi meselesini farklı bir perspektiften dinlemiş olduk. Belki burada belediyelerin plâncı ile ilişkisinin sakatlığı da konu edilmeli. Belki teori etrafında dolaşan akademisyenin pratik anlamda sahaya ne kadar vâkîf olduğu da mevzubahis edilmeli. Bütün bunlar tabii etkili. Siz genel bir yorum getirdiniz.

Tabii, dünyada şöyle bir temayül var ve ben de öyle bakmanın iyi olacağını düşünüyorum. Meselâ ben İzmir'de on yıl danışmanlık yaptım ve sonra İzmir Modeli diye bir model çıkardık. Bu sırada benim İzmir'le ilişkim nasıl gelişti? İzmir belediye başkanı Aziz Bey bana kenti bir laboratuvar gibi kulanma fırsatı verdi. Bugün bizim alanımızdaki teorik tartışmalara baktığımızda sosyal inovasyon laboratuvarları gibi ortamlar var. Bir yandan da Türkiye'de kent plânlama eğitimi yapılan yerlerde okullarla belediyeler arasındaki ilişkinin bir proje alıp verme ilişkisi değil, bir laboratuvar ilişkisi hâline dönmesi çok yaratıcı olabilir. Yani bizim alanımızda dünya düşünce macerasına Türkiye'den katkı yapacaksak, bu hocaların yazdığı makalelerle olmaz, bu pratikte yapılır, laboratuvarda yapılır.

Senin sorduğun sorunun yanıtı tartışıkça netleşiyor. Yani mesele şu dersler okutulsun veya okutulmasın meselesi değil; şehirle akademi arasında bir laboratuvar ilişkisi var mı? Eğer o kentin yönetimi demokratikse, bu daha da mümkün. Ama orada bir diktatör varsa, onların laboratuvara ihtiyacı yok, onlar doğruları bilir. Uygulanacak olanı dikte eder. Arayacağı bir şey yok. Dolayısıyla bu laboratuvar ilişkisinin kurulabilmesi aynı zamanda bir demokrasi problemi.

Hocam meseleye biraz da mevzuat açısından bakarsak, 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasayla büyükşehir belediyelerinin sınırları genişledi. Bu sınırlar içerisindeki kimi yerel yönetim birimleri kaldırıldı. Büyükşehir, il mülkî sınırının bütününe hâkim oldu. Bütün bu konuştuğumuz meseleler açısından, kamu alanı veya yerel demokrasi açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Bunlar olumsuz gelişmeler değil. 6360 sayılı yasayı çıkarılanların bunu ne kadar bilinçli çıkardıkları ayrı bir konu ama bu iyi bir belediyeciliğe olanak veriyor. Bu da İzmir modeli ile ortaya konulmuş bulunuyor. Kır ve kent ayrımının bulanıklaştığı bir zamanda o büyük mekânın olanaklarını demokratik olarak da kullanma imkânı sağlıyor. Bütün mekâna farklı bir bakış açısı

getiriyor. Biz özellikle çevre plânı ölçeğindeki kent plânlamasına İzmir modelinden yararlanarak nasıl farklı yaklaşılabilirliğini ve bugünkü gibi merkezî hükümetin diktasını sağlayacak bir araç olmaktan nasıl çıkarılabileceğini tartıştık. Şimdi Türkiye'de şehir plânlama meslek camiasının meseleyi ele almasında tutarlılığı olmayan bir ön yargıya işaret edeceğim. Bu, rasyonalist plânlama paradigmasından gelen -ki o paradigmalardan aşılmalı çok oldu- bir inanç ve hukuk sistemimizin de üzerine kurulmuş olduğu "plânlamanın kademeli birlikteliği" kavramıyla ilgili. Orada deniliyor ki; "Türkiye çapında tanım yaparsın, sonra onun altında yaparsın, sonra onun altında ve uygulama plânına kadar inersin. Çünkü tek istikametli bir tutarlılık meselesidir bu". Bu bakış açısı kanımca rasyonel değildir. Bu, bütün ülkeyi tepenin dar vizyona hapsetmektir. Peki, ne yapılabilir? Yapılacak şey gayet basit. Bunlar bir üst kademe ile bir alt kademenin birlikteliğinin, bu kademeler arasındaki müzakereyle saptanması gerektiğini kabul etmektir. Böyle saptandığı zaman alt kademenin yaratıcılığına olanak verilir ve demokratik olur. Değişik ölçeklerdeki arazi kullanma plânlarının lejantları da her ölçekte farklı olmalıdır. Türkiye'de şehir plânlama meslek camiasının bence değiştirmesi gereken en büyük ön yargı budur.

Türkiye'de son dönemlerde sıkça tartışılan 'büyük kentsel projeler' meselesini, sunduğunuz bu perspektif bakımından nasıl değerlendirmeliyiz hocam?

Şimdi büyük proje nasıl meşrulaştırılır? Nasıl demokratik olur? gibi sorular var. Tabii, bir de zamanın ruhu gibi bazı problemler var. Büyük proje çok para sarf edildiği için mi büyük? Bence büyük proje, mühendislik bilgisi kullanılarak doğal süreçleri değiştirecek, yeni olanaklar açacak projelerdir. Bunların yapılış tarihlerine bakılırsa, 19. yüzyıl ortalarının projeleri olduğu görülür. Meselâ Süveyş Kanalı, Panama Kanalı vesaire. Bu projeler hakikaten doğal bir ortamda karşılaşılan bir engeli kaldırarak toplum açısından olumlu bir sonuç yaratacağını vaat ediyor. Yahut büyük barajlar sistemi kuruyor ve burada bir mühendislik ideolojisi, yani modernist bir felsefe hâkim. Bu modernist felsefede inanılıyor ki; insan, aklını ve akılla elde ettiği mühendislik bilgilerini kullanarak toplum için faydalı bir sonuç yaratabilir.

Ve tabiatı da dönüştürür...

Yani tabiata esir olmamak gibi insanî bir şey var ve bunu anlamak mümkün. Bunu tamamen reddedemeyiz. Çocukluğumda, çok iyi hatırlıyorum, Türkiye'de henüz barajlar yapılmamıştı ve her yıl müthiş seylaplar olurdu,

eski tabiriyle. Barajlar yapıldığı zaman bu taşkınların önlenmesi, sulama yapılması, enerji sağlanması mümkün oldu. Ama geçen zaman içinde doğaya bakışımızda önemli değişiklikler oldu; doğa mühendislik bilgiyle manipüle edilen bir şey olmaktan çıktı. Ekolojik bir bakış açısı gelişti. Bu ekolojik bakış açısı ise doğaya çok fazla müdahaleyi reddediyor. Çünkü bizim hesap edemediğimiz bazı dolaylı ilişkiler var. Bu ilişkileri hesap edemiyorsun ve sonra bunun riskini alıyorsun, pahasını taşıyorsun. Bu bir yandan da doğayı esas alan; doğanın saflığını, el değmemişliğini öngören bir bakış açısı. Ancak doğanın kendi işleyişi içinde oluşan denge ve uyuma razı olması insana önerilemez. Çünkü insan yine evrim sürecinin sonunda oluşmuş bir akla sahiptir. Çevre içinde bu aklıyla yer almaktadır. Akıl insanın doğaya müdahalesini, ona tam teslim olmamasını öngörür. Demek ki bizim bu yeni ortamda, meşruiyetini tam bir mühendislik projesi olmaktan veya tam bir ekolojik proje olmaktan almayan daha demokratik süreçlere ihtiyacımız var.

Ama bizde büyük projeler hep siyasetçilerin projesidir. Siyasetçiler bu projeleriyle övünürler. Hâlbuki bizim İzmir modelinde hiçbir proje siyasetçinin projesi değildir, İzmirlinin projesidir. Tabii ki İzmirlinin projesinin meşruiyetiyle siyasetçinin projesinin meşruiyeti farklıdır. Siyasetçi olarak senin dışarıdan o coğrafyaya müdahale etmenin meşruiyeti olamaz. Bir merkezden, oradaki halkla müzakere etmeden proje yapamazsın. Onu müzakere edeceksin ve meşruiyeti onun üzerine kuracaksın. Büyük projelerin siyasetle ilişkisinin yarattığı meşruiyet problemi dışında bir de projenin içinden gelen bir meşruiyet problemi var. Şimdi diyelim buradan büyük bir yol geçirdik ve İzmir yahut Ankara halkına "bu yolu kabul ediyor musunuz" diye sorduk. Onlar da trafik azalacağından dolayı kabul ettiler. Ama o yolun geçtiği yerde yaşayan insanlar var. O büyük coğrafyanın lehine olan bir şey, burada yaşayanların aleyhine sonuç doğuruyor. Bu durumda meşruiyet nasıl sağlanacak? Bunun mutlaka büyük bir tazminat sistemiyle bir arada gitmesi ve bu insanların bütün kayıplarının telâfi edilmesi gerekir. Hâlbuki bizde kayıpların telâfisi meselesi genellikle görmezden geliniyor. Ama dünya sisteminde, meselâ fonu dünya bankasından alıyorsa, koşul var. Bu dengeyi sağlamak için sosyal etki analizi istiyor.

Büyük proje belâlı projedir. Albert Hirschman diye bir kalkınma ekonomisti var. 1960'lı yılların Harvard'lı bir ekonomisti, cin gibi bir adam. Onun, Dünya Bankası'nın on büyük projesini ele aldığı *Development Projects Observed* adlı bir çalışması var. Hirschman, çalıştığı projelerin hiçbirinin baştaki fizibilite çalışmalarına uygun gitmediğini söylüyor. Bu projeler o kadar büyük ve hayat o kadar karmaşık ki, projeler yolda değişmek durumunda kalıyor. Onun için Hirschman, başlangıçta yapılan bu fizibilite çalışmalarıyla ilgili

olarak "hiding hand principle" diye bir ilke ortaya koyuyor. Yani karar vericileri ikna etmek için gerçeği gizleyen projeler. Sen karar verirsin, sonra artık ne olursa proje ona göre gider. Ele aldığı projelerden biri Pakistan'da bir kâğıt fabrikası projesiydi. Onun sonuçları aklımda kaldı. Bunlar bambudan kâğıt yapacaklar. Bambudan o zamana kadar kâğıt yapılmıyormuş. Dünyada teknolojik olarak ilk defa yapılıyor, görkemli bir açılış falan. İkinci yıl bir bakıyorlar ki bambular çiçek açmış. Hiçbir hammadde yok. Meğer bambuların çiçek açma zamanı yüz yılda birmiş ve bu da bilinmiyormuş.

Şimdi bizim bu kanal projemize bakalım. Çok kaza oluyor denilerek yapılmaya çalışılıyor. Hâlbuki 2005 yılında geçiş tek taraflı yapıldıktan sonra yılda yirmi kaza oluyor ve bunların sadece yüzde 33'ü seyrüseferle ilgili. Yani yüzde 60'ı kanal yapılırsa da yapılsa da olacak kazalar. Çünkü gemi yolda bozulup bir yere çarpıyor. Ve bu projenin fizibilite çalışması yok, çevresel etki çalışması var. Çünkü proje fizibil değil. Gemiler boğazdan bedava geçiyor. Bu taraftan geçenden alacağın parayla projeyi yapılabilir olarak gösteremiyorsun. Projeyi yapılabilir göstermek için kanal çevresinde oluşturulacak değer artışlarını hesaba katman gerekiyor. Fizibil olması için spekülasyon lâzım. Spekülasyonu da fizibilite çalışması yazıp açıkça ortaya koyamıyorsun.

Spekülasyonda bir öngörülemezlik var, kimin kazanacağını bilemiyoruz...

Orada kime transfer edildiğini bilmiyorsun. Ama eğer burada birisi yatırım yapacaksa, onun geri dönmesi için bir tek olanak var; değer artışından pay almak. Onu kurumsallaştırmadan zaten kimse o işe girmez. Şimdi zaten anlaşıldı ki girmeyecekler, dışarıdan kimse gelmiyor. Çevre problemleri yüksek olduğu için kimse de başına bu belayı almak istemiyor. Ama buradaki mesele bir spekülasyon meselesi, esas çıkarın gösterilemez olması; fizibilitesi yapılamıyor. Çünkü bu, halka meşru olarak gösterilebilecek bir kazanç değil. Bu büyük projeler belalı projeler. Çok büyük zorunluluk olmadan bulaşmamak gerekiyor. Günümüzde 19. yüzyılda olmayan bir ekoloji mantığı var. Bu yap-işlet-devret hikâyelerine göre proje eğer başarısızsa, fizibilite şişirildiyse, toplum onu ağır biçimde ödüyor. Geçmediği köprüyü ödüyor ama en azından köprüden geçme ihtimali var. Kanalda o da yok, insana hiç dokunmuyor.

Son olarak biraz da kendinizden bahsetmenizi istesek. İlhan Hoca'nın hayatında bazı önemli kesitler, dönüm noktaları nelerdir? Birini vakfın kuruluş töreninde anlatmıştınız. Askerde iken albaym izniyle yüksek li-

sansa kayıt hikâyenizi dinlemiştim. O meselâ hayatınıza belirli bir istikamet çizmesi bakımından çok önemliydi. Bu tarz örneklerden kısa kısa bahsetmek mümkün olur mu?

Ben bir araştırmacıydım, birçok şeyleri araştırıyordum. Ama insan benim yaşıma gelince kendi yaşamı bir araştırma nesnesine dönüşüyor. Ve işte insanı böyle konuşturunca da kendi yaşamı üzerinde bir söylem geliştiriyor. Bu, ne kadarı gerçek ne kadarı uydurma tam da belli olmayan bir söylem. Ama bu kaçınılmaz, doğası böyle olan bir şey. Şimdi bunun üzerine Gökmen Argun çalışma yapıyor ve onun bir özetini dergiye yazmış zaten. Bunları anlatırken bir metafor gelişti; “hayat sürerken bir kapının açılması”. Vehbi Koç vakfının ödülü dolayısıyla film çekenlerle konuşuyordum. Onlar da dediler ki, “hocam filmi bu metafor üzerinden kuralım”. Bir de orada bir konuşmam vardı.

Onu da izledim hocam.

Bu metafor ilginç oldu. Hayatta insanın önüne beklemediği bir an bir kapı açılıyor, bazen geçiyorsun, bazen geçmiyorsun ama o kapıdan geçtiğine göre hayatın değişiyor, bir başka yöne doğru gidiyor. Bu kapıları arka arkaya saymak mümkün. Bazı kapılar büyük, bazı kapılar küçük. Bu film çeken arkadaşlara anlatırken birden fark ettim ki bazı kapılar da yüzüne kapanıyor. Ama yüzüne kapanan kapılar sana yeni kapılar açıyor. Oradan gitmiyorsun, orası kapanıyor. Yeni bir yerlerden kapılar açılıyor, oradan gidiyorsun. İstersen, böyle bir öykünün bazı ana başlıklarını konuşalım.

Nasıl arzu ederseniz.

Birinci önemli kapı şu; ben inşaat mühendisi olarak yetiştim. 1955-60’lı yıllarda mühendislik çok para getiren bir meslekti, fiyakalıydı. Çalışkan öğrenciler mühendis oluyordu. Bu beni pek doyumadı. Askerde bir fırsat çıktı, Paşanın beni sevmesi dolayısıyla verdiği izinle askerliğim sırasında şehircilik okuma fırsatını elde ettim. Şehircilik okumak bana neden cazip geldi? Çünkü ben betonarme mühendisi olmuşum. Ömür boyu betonarme hesabı yapmak çok da cazip bir şey değildi. 60 ihtilali olmuş, sosyal bilimlere yöneliş var ve sol öğreniliyor Türkiye’de. Onun için şehircilik böyle çok zengin, bütün sosyal bilimlere hâkim, bana cazip geldi.

Ama o sırada başka bir kapı açıldı önüme. Tamam, şehircilik okuyorum, askerim, tezimi yazacağım ama Türkiye’de plâncı kıt. Benim diplomam olduğu için, İmar İskân Bakanlığı’nda bölge planlama dairesi bana bir kapı açtı ve dediler ki; “Zonguldak bölge plânını yap”. Şimdi ben bölge plânı eğitimi

almamışım. Bölge plânı nasıl yapılır Türkiye'de de çok bilen yok. İmar Bakanlığı bir kere yapmaya çalışmış, yapmış. Ama onu bitirenleri Amerika'ya göndermiş ve bize yeni plân yaptırıyorlar. Birinci Beş Yıllık Plân yeni çıkmıştı. İşte bu bana yeni bir kapı açtı. Bu kapı, arkasından birçok kapıyı getirdi. Bu plânı yapanlar başarılı olunca OECD yahut BM bursuyla Amerika'da eğitime gönderiliyordu. Ben 1965 yılında MIT ve Harvard'ın müşterek bir programına doktora öğrencisi olarak kaydedildim. Onun sebebi de, bizim o Zonguldak plânının danışmanı Lloyd Rodwin MIT'de saygın bir profesördü. Oraya gittim ama benim aklım, bölge planı yapacağız ya, nereden yapacağız sorusunda. Bir kitap buldum, Walter Isard'ın *Methods of Regional Analysis* kitabı, onu okuyorum ve plân yapıyorum. Amerika'ya gittiğimde de onun yanında okumak istiyorum. Isard University of Pennsylvania'da. Bense Boston'a MIT'ye gönderildim. Çok prestijli bir yer. Zonguldak plânında danışmanımız olan Lloyd Rodwin beni doğrudan doktora öğrencisi olarak kaydetmiş. Ama plân sırasında sorularıyla onu çok sıkıştırdığım için, başına iş almamak için benim danışmanım olmamış. Orada benim danışmanım olarak genç bir assistant profesör, John Friedman saptanmış. Bu bana başka bir kapı açtı. Bu kapıdan geçince kendimi yıllar boyunca plânlama teorisi yapar olarak buldum.

Birkaç gün sonra MIT'ye gittim, oraya benden önce gitmiş olan Timuçin Akkutay arkadaşım bana "*Harvard'da bu öğleden sonra bir konferans verilecek. Konferansı dinlemek için Isard gelecek*" dedi. Gittik tabi oraya. Bir adam, tahtaları siliyor, gözlüğünü arkadan ipe bağlamış. Dedi ki "*işte Isard bu*". Benim kafamdaki Walter Isard'a hiç benzemiyor. Ufak tefek, gözlüğü arkasından bağlamış, tahtayı siliyor. Hademe gibi bir şey. Ben gittim dedim ki, "*ben kantitatifçiyim ve sizin oraya gelmek istiyorum*". Bana "*peki istersen gel ama bu konferans sonrasında beraber yürüyelim*" dedi. Yürürken mülâkat yapacak. Libya'da Tripoli'yi bir antropolog incelemiş ve kent merkezindeki ikili yapıyı bulmuş ama o ikili yapıyı açıklayamıyor. Walter Isard da bu niye oluyor diye onu sıkıştırıyor. Hâlbuki Ankara'da da bu ikili yapı var. Mübeccel Kıray'la Tuğrul Akçura arasında bu ikili yapı üzerine tartışmalar oluyor ve biz de konuyu çok iyi biliyoruz. Adam cevap veremeyince ben söz aldım ve dedim ki "*bizim orada da bu ikili yapı var, bunun sebebi budur*". Konferans bitti. Walter Isard bana geldi, "*adresini ver evraklarını göndereyim*" dedi. Bir başka kapı da böyle açılmış oldu, böyle açla, açla gidiyor...

Mübeccel Hanım'ı da anmışken, hayatınızda sizi etkileyen ve yönlendiren böyle çok saygıdeğer hocalar, saygıdeğer isimler vardır mutlaka. Onlardan da bahsedebilir misiniz?

İnşaat mühendisliği okurken bizim hocamız Mustafa İnan'dı. Efsane bir adam. Oğuz Atay onun hayatını *Bir Bilim Adamının Romanı* diye yazdı. İnanılmaz ders anlatırdı. Mukavemet anlatıyor, çok yüksek bir matematik ve 150 kişilik bir amfinin karşısında altı tane büyük tahta var. Derse gelir, elinde bir tek tebeşir. Hiçbir not yok. Tahtalardan birini indirir ve başlar ders anlatmaya, bütün denklemler tahtada adım adım çıkartılır. Ders bitip zil çaldığında altı tahta doludur ve hiçbir şey silinmemiştir. Müthiş bir hoca ve tabii ondan ders almak ilginç bir olay. Not falan yok, bir düşünce deneyimini sana aktarıyor. On dokuz ders anlatsın, sen devam etme, yirminciye git anlarsın. Müthiş bir şey tabi, onu tahtada çıkartıyor adam.

Bir başka efsane Mübeccel Kıray da benim hocam oldu. Ama Mübeccel Kıray'la bizim ilişkimiz kısa sürede hoca-öğrenci ilişkisinden çıktı. Ben askerim, teğmen olarak derse gidiyorum. Mübeccel Hanım da bize kent sosyolojisi, anropoloji dersleri veriyor. Özellikle de stüdyolarımıza giriyor. Bu ilginç bir olay; biz o zaman zannediyorduk ki Mübeccel Hanım çok tecrübeli bir büyük hoca. Dersi, her şeyi biliyor falan. Hâlbuki sonra hayatını öğrenince gördüm ki, öğretim deneyimi yok, bir yıl ders verebilmiş. Bize o usta hoca gibi ders verirken ancak bir yıllık ders verme deneyimi varmış. Türkiye'de doktora yapmış, Behice Boran'ın doktora öğrencisi, sonra Amerika'ya gitmiş. Amerika'dan ek olarak antropoloji doktorası alıp gelmiş. Ama dönünce burada 1951 tevkifatında tutuklanmış. Evet, mahkûm olmamış, çıkmış ama ondan sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü onu almamış. O da 10 yıl Amerikan Haberler Ajansı'nda sekreter olarak çalışmış. ODTÜ kurulduktan sonra gelmiş ve bize ders verdiği zaman bir yıllık hocaydı. Ama çok tecrübeli, işe hâkim falan. Tabii bizde şöyle bir duygu var; o bir sosyolog, biz plânlama gözüyle bakıyoruz. Ama ben normal bir üniversite öğrencisi değilim, proje yapıyorum bakanlıkta vesaire. Plâncı ve sosyolog olarak aramızda çekişme var ama o çekişme büyük bir dostluğa dönüştü. Biz her cuma akşamı belli bir grup, hocanın evine yemeğe gidiyoruz Mübeccel Hanımlara. Mübeccel Hanım ve kocası İbo, muhteşem bir adam, yemekler yapıyor bize, hem de iddialı yemekler yapıyor. O zaman Altın Tabak çıkıyor, İbo Altın Tabak'ta o hafta tarifi verilen yemeği yapıyor, Mübeccel Hanım da zeytinyağlı yapıyor, İzmirli. Tabii biz hep İbo'nun yemeğini beğeniyoruz. Böyle hoş bir hava...

Kimler katılıyordu toplantılara?

Tansı ve Önder Şenyapılı'yı siz tanırırsınız ama sizin tanımadığınızı Sudi İlkorur, Aydan Bulca, Atilla Candır, vd. büyükçe bir grup. Her zaman herkes gitmez ama ben hemen her hafta giderdim. Biz ona rahle-i tedris derdik; bir enformel eğitim. O hafta ne olduysa, hangi sanat faaliyeti varsa konuşulur.

Ruhi Su geldiyse Ankara'ya, o da olur. Behice Hanım, Yaşar Kemal, işte Balaban varsa o da olur. Bu çok ayrıcalıklı bir yer.

Ondan sonra bir başka önemli şansım Amerika'dayken, demin hikâyeyi anlattım ya; Walter Isard'dan ders almak oldu. OECD göndermiş bizi, MIT ve Harvard arasında bir sömestir ders aldık. Hem Bill Alonso'dan hem John Friedman'dan. Friedman'ın dersi benim özellikle plânlama meselesine çok ciddi girmemi sağladı. O sırada Harvard ile MIT arasında bir müşterek program vardı. Ben normal dört tane ders alabiliyordum ama üç dört derse de ayrıca devam ediyordum. Bir tanesi Charles Abrams'ın dersiydi; ODTÜ'nün kurulmasının arkasındaki adam. Bir de doktorasını vermiş genç bir adamın dersine devam ettim, fişek gibi inanılmaz sorular soruyor. Şimdi biliyorum ki o Charles Tilly, çok önemli bir tarihçi, bugünün çok önemli bir adamı. Ama o dönem henüz bilinmiyordu. Alonso ile Friedman da henüz tanınmış değildi o zaman. Ama bir şans bu. Sonra işte Amerika'da dolaştık, Porto Riko'ya, Guayana'ya, Venezüela'ya gittik ve sonra Walter Isard'ın yanına döndük. Bölge Bilimi bölümünde öğrenci oldum. Matematik dersi almam söylendi. Ben dedim ki "mühendisim, matematik bilirim". "Tamam" dediler, "muafiyet sınavı var". Ne okutuyorlar bilmiyorum. Ders kitabını aldım, matris teorisi, olasılık ve kalkülüs okutuyorlar. Biz mühendis olarak kalkülüs biliyoruz ama ötekileri bilmiyoruz, sınavı geçemezsek ayıp olacak. Oturdum kapandım bir hafta. Sınavı geçtim, tek ben geçtim. Tabii bir bakıma sınanmış oldum ben. Normal dersler var, sekiz ders alıyorsun. Walter Isard'a gittim dedim ki, "benim bursum var, ülkeme dönmek zorundayım, onun için sizin doktora dersinize beklemeden gireyim". "Peki gir" dedi. Şimdi orada bir başka ilginç dersle yüz yüze geldim. Isard geliyor, o sırada bir kitap yazıyor adam. Yazdığı kitap bir genel equilibrium teorisi ama bu equilibrium teorisinde ekonomik değişkenler kadar, saygınlık, şiddet vs. gibi ekonomik olmayan değişkenler de var. Isard bütün onların denge denklemlerini yazıyor. Yukarıda var o kitap. Ders başladı, Saat 10'da herkes yemeğini, içeceğini alıp derse giriyor. Beş altı kişiyiz, Isard geliyor, "problem şudur" diyor. Bu ders onun denklemleri yazılacak. İlk denklemi yazıyor, sonra dönüyor, "Mr. Tekeli öteki denklemi yazdırın" diyor, yazdırıyorsun. Sonra Çinli bir çocuk var, ona dönüyor falan, böyle gidiyor ve dersin sonunda 'chapter' bitiyor. Bir Amerikalı öğrenci var iyi not tutan, ona "notlarını sekretere ver" diyor. Sonra da bunun tümünden imtihan oluyorsun. Tabii devam ettik, kaçmak olmaz, sonuna kadar devam edeceksin. Ama böylece kendi yaratıcılık sürecine ortak ediyor seni, doktora öğrencisi olmak o demek.

Başka bir şansım da şu; biz ODTÜ'deyken 68 olayları falan oluyor, biz de solu öğreniyoruz. Böyle bir ortamda, DTCF'de felsefe dersi veren Nusret Hızır emekli oldu. Emekli olunca biz de dedik ki "şehircilik bölümüne alalım, ders versin, bize bilimsel felsefe anlatsın". Çünkü bütün bildiğimiz şeyler karıştı. Bilim nedir, felsefe nedir, bize böyle güzel bir anlatsın istiyoruz. Hoca da geldi, sınıf doluyor. Herkes dersi izliyor. Felsefe bölümü kıskandı bunu. Dediler ki "burada felsefe hocaları var, emekli olmuşlara ders verdiriyorsunuz". O zaman Aydın Germen bölüm başkanı, o da onlara yazı yazmış; "biz hocalarımızın emeksiz olmasındansa emekli olmasını tercih ederiz" diye. Ama Nusret Bey dersleri kesti. Nusret Bey, Ayşe Ablanın (Neriman Hızır) kocasıydı. Dersleri kesmesine rağmen, Ayşe Abla Okulu'nda salı günleri bize on yıla yakın felsefe dersleri verdi. Benim bütün epistemoloji ve felsefe tarihi bilgim oradan geliyor. Yani o da başka bir rahle-i tedris oldu. Böyle dört tane önemli kapı.

Siz de böyle vakıf dersleriyle bu süreci devam ettiriyorsunuz.

Tabi biraz da doktora dersleri falan...

Vakıf meselesi üzerine biraz kelam etmek isterim. Daha genç bir vakıf, kurulalı yaklaşık bir yıl oldu ama çok köklü çalışmalar yapmaya namzet. Nitekim şu an yüksek lisans ve doktora tez ödülleri başladı. Bu yıl üç arkadaşımız tez ödülleri aldılar.

Bunlar doğrudan ödül vermek gibi olmadı. Arkasında büyük bir çalışma var. "Tezler nasıl yapılmalıdır" konulu bir toplantıyla beraber verildi ödülleri.

Çok teşekkür ediyoruz hocam. Sizi tanıdığımız için kendimizi şanslı sayıyoruz. İdealkent dergisi sizinle başladı, sizinle devam ediyor.

Etsin, nice yıllara...

Bu arada sizin Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir kitabımızı da 'özel sayı' ile birlikte çıkaralım istiyoruz. Siz de önsözünü gönderdiniz.

Bir anlamda konuştuğumuz ikili modeli verdim orada.

Son olarak, bu yıl Vehbi Koç ödülü takdim edildi size, bu vesileyle ayrıca tebrik ediyoruz. 2016'da da yılın bilim insanı olarak Sabancı Vakfı ödülüne lâyık görülmüştünüz. İkisini birden alan herhâlde Türkiye'de tekiniz.

Bir iki kişi daha var; Nermin Abadan Unat var, benim dostum. Bu törende de vardı. Beni görünce fark etti ki ödül benim, "nasıl buluyorsunuz bunları" diye Semahat Hanım'a seslendi.

Tekrar teşekkür ediyoruz hocam, sağlıklı ve güzel bir yaşam diliyoruz.

Ben çok teşekkür ediyorum. Özellikle Türkiye'de yapılan çalışmalara sahip çıkmanıza teşekkür ederim. Çünkü dünya düşünce macerasına insanlar tek başına çıkamazlar. Ancak bir çevre ile çıkabilirsin. Yapılanlar, Türkiye'de ancak böyle bir çevre olursa/oluşursa anlamlı hâle gelir.

Sağolunuz...

Prof. Dr. İlhan Tekeli Üzerine Söyleşiler

Doğan Tekeli
Yiğit Gülöksüz
Atilla Candır
Murat Güvenç
Metin Şenbil
Mehmet Ural

Not: Prof. Dr. İlhan Tekeli Hocayla yapılan bu söyleşiler 19. Vehbi Koç Ödül töreninde gösterilmek üzere çekilen belgesel film için Vehbi Koç Vakfı tarafından yapılmış söyleşilerin dökümlerinden oluşmaktadır.

Doğan Tekeli ile İlhan Tekeli Üzerine: “Babam yaşarken ikimizin de başarılarını gördü. Sanıyorum bize belli etmeden iftihar ediyordu.”

İlhan Tekeli'nin abisi olarak hayatının bütün aşamalarında birçok yaşamışlıklarınız var. Bize biraz İlhan hocayı anlatır mısınız?

Efendim, İlhan 1937 yılı sonbaharında İzmir’de Karantina Semtinin sırtlarında, bir küçük kiralık evde doğdu. Babaannemin de katıldığı 4 kişilik ailemiz İzmir’e yeni taşınmıştı. Çünkü babam İstanbul Defterdarlığı’nda bir müdür muaviniyken İzmir Defterdarlığı’nda bir müdürlüğe tayin edilmişti. Onun için, biz de İzmir’e gelmiştik. İzmir’de ben ilkokulun ikinci sınıfına başladım. İlhan’ın doğumunu mahallede birkaç gün evvelden sözleşilen mahalle ebesi gerçekleştirmişti. Aslında, İlhan doğmadan 2-3 ay evvel bana kardeşimin olacağı haberi verilmişti. Ama deniyordu ki, senin bir kardeşin olacak ama, bu senin gibi sevilmez gayet tabii. Çünkü ne senin kadar sevimli olur ne senin kadar akıllı olur. Özellikle babaannem, bunu neredeyse her gün tekrarlamaya başladı. Bu o kadar arttı ki sonunda ben kardeşimi savunmak ihtiyacını duydum, dedim ki ayol bu benim kardeşim olacak neticede. O kadar da üstüne gitmeyelim. İlhan’ı doğmadan adeta sevmeye başladım. Doğduğunda da çok ilgilendim, çok sevdim, hoş geldi. Doğumundan birkaç gün sonra babam aileyi topladı, isim konacak. Daha evvelden babam uzun listeler hazırlamış, arkadaşlarına sormuş. Listeler halinde kağıtlarda her tür isim var. O mu olsun, bu mu olsun tam bir oybirliği sağlanamıyor. Ben atıldım, dedim ki; ayol bizim ilkokul birinci sınıfta okuduğumuz kitapta bir hikâye var, Doğan, İlhan, Demir, Meral gezmeye gittiler diye başlıyor. Oradaki Doğan, İlhan kulağa çok güzel geliyor, adı İlhan olsun. Çok güzel, adı İlhan olsun dediler. İlhan’ın adı da böylece konmuş oldu. Biz kısa sürede o yokuştaki evden Karantina’da cadde üstünde, daha rahat bir eve taşındık. Çevremizde

de 5-6 İspartalı aile vardı. Her biri, bir ikisi akraba diğerleri hemşehri aileler. Sonradan anladığıma göre bu ailelerin hepsi bize çok daha hali vakti yerinde aileler, İzmir'e yerleşmişler. Biz, yeni gelmiş bir aileyiz ama fevkalade yakınlık gösterdiler ve böylece, İzmir'e alışmamız kolaylıkla sağlandı. Bu aileler arasında, sosyal sınıf farkı hiç belli olmazdı, sonradan düşündüğüme göre de öyle hissediyorum. Bunlar, hepsi birbirlerine yakın ilişkili, saygılı, sevgili, sık sık evlerden evlere teklifsiz girilir, çıkarılır. Düşünüyorum da bu acaba onların alçak gönüllülüklerinden miydi, yoksa zamanın ruhu mu öyleydi bilemiyorum. İlhan, sağlıklı bir çocuk olarak büyüdü. Neşeliydi, hepimizi güldürüyordu ve çok da seviliyordu. Hatta, sevilmesi o noktaya geldi ki, ben ilkokula gidiyorum artık evde benim mürekkep hokkamı defterime döküp de defteri perişan ettiğinde ben kabahatli bulunuyorum. Hokkayı niye ortaya koydun, çocuktur ne anlar deniyor. Derken İlhan, 2-3 yaşına geldi, annemin babamın bir İstanbul seyahati yapması gerekti. İlhan'ı da aldılar, biz nenemle evde kaldık. O zaman İzmir'den trenle Bandırma'ya gidiliyor, Bandırma'dan, vapurla İstanbul'a geçiliyor. Bu seyahat esnasında Bandırma'da hamallar gürlütlü partırtı bavulları vapura taşıyorlar. İlhan, döndüğünde bu hamallardan çok etkilenmiş, ben hamal olacağım demeye başladı. Hatta evde küçük paketler alıp, elinde oradan oraya taşıyor. Fakat bu uzun sürmedi. Çünkü İsmet Paşa 2-3 defa İzmir'e geldi, gitti. Cihan Savaşı sırasında caddedeki evimizin önünden konvoyu geçiyordu. Önde bayraklı motosikletli polisler, farları yanıyor. Arkada büyük bir araba, daha sonra da 5-6 arabalık bir konvoy. O sırada İzmir'de zaten toplam 32 otomobil varmış deniyordu. İzmir, son derece sakin 200,000 nüfuslu küçük bir şehir. İlhan'ı bu sefer, motosikletli polisler ve konvoy çok etkiledi. İlhan, cumhurbaşkanı olacağım demeye başladı. Derken zaman geçti, 1943 yılında İlhan, 6 yaşındayken gene Karantina'da benim gittiğim ilkokula yazıldı. Annem, babam nedense onu biraz erken vermişler okula, biraz sorun çıkmış ama sonradan kabul ettiler. Dolayısıyla kendi sınıfının en küçüğü olarak okula başladı. İlkokula gittiği zaman ben artık Gazi Ortaokulu'na gidiyordum, üçüncü sınıftaydım. Dolayısıyla kendi arkadaşlarımla meşguldüm. Bir de öyle bir dönem ki, benim 13-14 yaşlarındaki dönemim elime geçen her kitabı okuyorum. Sabahtan akşama adeta gözüm bozulacak mertebede ve İlhan'la da pek meşgul olamıyorum. İlhan sırasıyla ilkokulu, arkadan benim gittiğim Gazi Ortaokulu'nu, arkadan aynı şekilde İzmir Atatürk Lisesi'ni bitirdi. Ama bütün bu okullarda benim öğrenciliğim hatırlanıyor. Ve İlhan'ın önüne her zaman senin ağabeyin şöyle bir öğrenciydi diye örnek gösteriliyormuş. Benim performansım ondan da bekleniyormuş. İlhan, bundan bir hayli baskı altında kalmış. Ankara'da bir birkaç ay

evvel bir konuşma yaptı, kendi okul yıllarını böyle anlattı. Ama ben yılmadım başka biri olsa dağılabilirdi bu kadar baskıdan dedi.

Babamın bize karşı davranışını gösterecek bir iki anım var. Onlardan söz etmek isterim. Ben Gazi Ortaokulu'nda birinci sınıftan ikinci sınıfa geçerken karnemi aldım. Babam da o sırada İkinci Cihan Savaşı dolayısıyla Afyon'da yeniden askerliğe çağrılmış görev yapıyordu. Karneyi babama gönderdik, heyecanla. Karnemde hepsi 10 notların, bir tane 9 var. Babamdan cevap geldi. Fena değil karnem, ama Türkçe 9, Türk çocuğu Türkçeden kırık alır mı? Aynı şey İlhan'ın da başına gelmiş, İlhan anlatıyor. Lise 1'den, 2'ye geçerken İzmir Atatürk Lisesi'nde bütün birinci sınıf öğrencileri arasında ikmallsiz sınıfı geçen tek öğrenciymiş. Atatürk Lisesi, zamanın en sert lisesi. Müdür, İlhan'ı kaldırmış ortaya çağırılmış ve göstermiş, bakın örnek alın ikmallsiz geçen tek öğrenci demiş. İlhan'da bu sevinçle karneyi almış, eve koşmuş. Babam karneye bakmış aferin demiş, iyi ikmale kalmamışsın ama bak karnende beş var. Abinin karnesinde 7'den aşağı olmazdı demiş. Böyle bir psikolojik ortamda ve ağır bir aile baskısı altında büyüdük. Ama mesela İlhan'ın ilkokula gittiği, ortaokula başladığı zaman İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntıları sürüyordu. İzmir'de erzak az, her şey kıt fakirlik var, ayrıca geceleri karartma da vardı. Herhalde aile çok sıkıntı çekiyordu, ama biz ikimiz de bundan çok etkilenmeden büyüdük. Mutlu bir çocukluk geçirdik diyebilirim. Ve sevgi içindeydik ama bahsettiğim gibi böyle baskılı bir sevgi yaşamışız.

Derken seneler geçti. 1955 yılında İlhan, İzmir Atatürk Lisesi'ni bitirdi. O yıl ben İstanbul Teknik Üniversitesinin Mimarlık Fakültesini bitirmiş olarak artık 3 yıldır İstanbul'da yaşıyordum. İlhan, İzmir Atatürk Lisesi'nin bütün mezunları gibi yahut iyi mezunları gibi Teknik Üniversite'ye başvurdu ve İnşaat Fakültesine kabul edildi. Ben zaten İstanbul'da yaşadığım için doğal olarak o da artık İstanbul'da benimle yaşayacaktı. O sırada ben bir ortağımınla birlikte İstanbul'da küçük bir mimarlık bürosu kurmuş olarak yaşıyor ve çalışıyordum. Büromuz Tünel civarında küçük bir apartmanın, iki odalı, bir dairelerinde idi. Odaların birisini ortağım Sami Sisa ile birlikte büro olarak kullanıyorduk. İkinci oda ise benim yatak odamdı. Fakat İlhan'ın geleceği sırada üst iki kat boşaldı. Evin sahibi bir İtalyan doktor ailesi idi. Alttaki üç katı iki odalı birer kat olarak kiraya veriyor, üst iki katı da birleştirilmiş olarak kendi evi halinde kullanıyordu. İtalyan aile evi bizlere haber vermeden satmış ve ayrılmış. Yeni mal sahibi tesadüfen bir tanıdık çıktı ve üstte İtalyan ailenin boşalttığı iki katı bana kiralamaya razı oldu. Böylece İlhan'ın İstanbul'daki konut sorunu kendiliğinden çözülmüş oldu. Ben de ilk olarak büro katındaki yatak odamın eşyasını, yani somyamı ve dolabımı yukarıya çıkardım. İlhan'a da aynı somyadan, aynı dolaptan aldım birer tane, bir de açılır kapanır

kontrplak tahta masa, dört tane de kahve sandalyesi ile evin yemek odası da tamamlanmış oldu. Yine tesadüfen o günlerde orta yaşlı bir adam bani ziyarete geldi. Bu adamın yüzünü apartmanın merdivenlerinde görmüş olduğumu hatırlıyordum. Meğer giden İtalyan ailenin aşçısı ve garsonuymuş. Efendim dedi onlar gittiler, siz tuttunuz orayı acaba bana iş verir misiniz? Memnuniyetle, zaten tam benim aradığım bir şey, yetişmiş bir garson Hasan. Aman Hasan gel seni tuttum dedim ve hemen o gün Hasan'ı en basitinden bir mutfak malzemesi almaya görevlendirdim. Gitti, mutfak malzemesini aldı, geldi. İlhan da İstanbul'a geldi. Bavuluyla beraber yatak odasında yerleşti. Hasan bize yemek yapmaya başladı. Ev tam takır ama Hasan'ın eski İtalyan aileden kalma garson ceketi var beyaz, evi o şıklaştırıyordu. Böylece İlhan'ın beş yıl geçireceği mekan hazırlanmış oldu. Hasan bizim tüm işlerimizi görüyordu. Ama zamanla İlhan'ı o kadar çok sevdi ki, yemeklerin iyi kısmını çaktırmadan veriyor, meyvenin en güzelini çıkarıp önüne koyuyor. Bana da diyordu ki, Doğan Bey bu çocuk bulunmaz. Başını dersten kaldırmıyor!

İlhan üniversite hayatını böyle çalışarak geçirdi. Ama tabii alt kattaki bizim büro ile de ilgileniyor boş kaldığı zamanlarda veya canı sıkıldığı zamanlarda iniyor ve bizim çalışmalarımızı izliyor. Mimarlık yanında biraz da şehircilik yapıyoruz. İlhan bunları görüyor ve ilgileniyordu. Mezun olduktan sonra inşaat mühendisliğini sürdürmemesinde bizim çalışmalarımızla ilgili oluşunun bir etkisi olduğunu sanırım.

İlhan, fakülteyi bitirir bitirmez İzmir'e döndü. Anladığıma göre o da benim gibi hemen askere gitmek istedi ve kısa bir süre İzmir'de çalıştıktan sonra yedek subay okuluna gitti. Polatlı'da yedeksubaylık öğrenimi gördü ve sonra çekilen kurada Ankara'da Milli Savunma Bakanlığı'nda görevlendirildi. Orada inşaat emlak dairesinde yedek subay olarak çalışırken bir komutanının güvenini kazanmış. Komutana o sırada yeni açılan Orta Doğu Teknik Üniversitesinin Bölge Planlama Bölümüne devam etmek istediğini söylemiş. Bu zaten part time bir eğitim olduğu için komutan izin vermiş. 12 aylık yedek subaylık döneminde, Orta Doğu'ya devam etmiş. Orada bölge planlama diplomasını daha almadan Ankara'da yeni kurulan İmar Bakanlığı'nda Zonguldak Bölge Planlaması'nı yapmak üzere görevlendirilmiş. Bölge planlama uzmanı sayılarak Zonguldak bölge planlamasını hazırlamaya başlamış. Bunu yaparken belki sonuna doğru Pennsylvania Üniversitesi'nden kendisine bir burs verilmiş. Bunun üzerine master derecesi yapmak üzere İlhan Amerika'ya gitti. Yanında annemin hazırladığı bavuldaki kişisel eşyası. Ve bir yıl içinde master degree olarak döndü. Bu normal olarak iki yılda zor alınabilen bir derece. İlhan çok yüksek matematik bilgisi ve çalışkanlığıyla bir yılda bu

dereceyi aldı, İzmir'e döndü. Annemin kendisine verdiği bavulu içindeki giysileri ile birlikte aynen geri getirmiş. Annem o yıllarda olduğu gibi, İlhan Amerika'dan döndü, bir şey getirecektir diye bekliyormuş; mesela çamaşır makinası falan, en azından bir buzdolabı, "oğlum eşyaların nerede" diyor. İlhan da gelecek annecim ayrı bir postaya verdik, gelecek diyormuş. Gele gele iki sandık geliyor, kitap dolu. İlhan, oradaki bütün bursunu kitaba yatırmış ve gelmiş. Dönüşünde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne asistan olarak kabul edildi. Kısa sürede doktorasını yaptı, doçent oldu. Çok genç bir profesör olarak Ortadoğu'da mezun olduğu bölümün başkanlığını yaptı. O yıldan beri devamlı, öğreniyor, üretiyor, yazıyor, öğretiyor. Diyor ki: Ben kitaplarımı kendim bir şeyler öğrenmek için yazıyorum. Galiba söylediği gibi öğrenmenin iyi yollarından biri kitap yazmak. Ne var ki İlhan'ın öğrenirken yazdığı kitaplar boyunun iki mislini çoktan geçti.

Babam yaşarken ikimizin de başarılarını gördü. Sanıyorum bize belli etmeden iftihar ediyordu. İlhan'ın da benim de babamızla son derece saygılı ama hafifçe mesafeli bir ilişkimiz vardı. İlhan da evden ayrıldıktan sonra, her pazar babama ikimizin de belli bir saatte telefon etmek yükümlülüğümüz vardı. Hem, o hafta içinde neler yaptığımızı haber verir, hem de aileden haber alırdık. Babamın 1984'teki vefatından sonra 35 yıldır bu adeti biz sürdürüyoruz. İlhan veya ben, hangimiz önce davranırsa pazar günleri saat 18.00'de birbirimize mutlaka telefon ediyoruz. Bu konuşma 20-25 dakika sürüyor. Dış politikadan, iç politikadan İlhan'ın hafta içinde yaptıklarından, benim hafta içinde yaptıklarından konuşuyoruz. Ben ilgilendiğim konularda İlhan'a sorular soruyor, anlattıklarından yararlanıyorum. Ondan aldığım bilgileri de kaynağını mutlaka belirterek zaman zaman kullanıyorum.

Başka kimseden dinleyemeyeceğimiz hatıraları bize aktardığımız için çok teşekkür ediyoruz.

Yiğit Gülöksüz ile İlhan Tekeli Üzerine “İlhan, topluma faydalı olmanın huzuru ile sade bir hayat yaşıyor.”

İlhan Bey’le tanışıklığınızdan bahsedelim. Bize anlatır mısınız, ne zaman nasıl tanıştığınızı, yollarınızın nasıl keşiştiğini, nasıl devam ettiğini?

İlhan Tekeli ile 1964 yılında İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi’nde çalışırken tanışmıştık. Zonguldak Bölge Planı’nın yapımında bir yıl arayla görev yapmıştık. Bakanlığın sağladığı imkanlarla ikimiz de Amerika Birleşik Devletleri’nin şehir ve bölge planlama alanında öncü üniversitelerinde lisansüstü eğitimi aldık.

Daha sonra İlhan ODTÜ’de Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde öğretim üyesi olarak, Ben de Devlet Planlama Teşkilatı’nda Sosyal Planlama Dairesi’nde şehirleşme ve bölgesel gelişmeden sorumlu uzman olarak çalışmaya başladık. İlhan üniversitede, akademik çizgide, ben de bürokraside uygulamaya yönetim çizgisinde sonuna kadar devam ettik, ama her fırsatta birlikte çalıştık. Birlikte çalışmalarımız, bakanlıklar, belediyeler, siyasi partiler, üniversite ve sivil toplum kuruluşları gibi geniş bir alanı kapsar. Süre olarak da yarım yüzyılı aşar. İlhan’la çalışma arkadaşlığı benim yaşamımı daha anlamlı ve verimli hale getirdi. Toplumda işe yaramanın mutluluğunu paylaştık. Çalışma hayatı içinde birbirimizin karşısında sürekli sınav vererek tanışıklığı güzel bir dostluğa dönüştürdük.

İlhan’ı nasıl anlatmalıyım? İlhan’ın yaşamı, bir çalışma yaşamı olduğu için, onu benim anlatmamın en iyi yolu, tanıştı olduğum ortak çalışmalarımızdan bazıları üzerinden anlatmaktır. Onun için, ey okur, İlhan’ı anlatırken ister istemez kendimden de bahsedersen hoşgörüne sığınırım.

Birlikte yaptığımız ilk çalışmalardan söz eder misiniz?

İlhan’la tanıştığım sıralarda, yeni anayasanın yarattığı ortamda, Yön dergisinin yayınlanması, TİP’in mecliste 15 milletvekili ile temsili gibi gelişmeler

içinde, solun ne olduğunu öğrenmeye çalışıyorduk. Sola açılmanın şehir ve bölge konuları ile, kendimizi asıl sorumlu gördüğümüz alanla ilişkisini kurmaya çalışıyorduk. Bizim bu konuda gözümüzü açan, Mübeccel Kıray olmuştur. Cuma akşamları, İlhan başta olmak üzere Bölge Planlama'dan bazı arkadaşlarla Mübeccel Hanım'ın evine gider, ülkede olup biteni, şehirleşmeyi, metropollerini, sosyal değişmeyi, kırsal alanın sorunlarını konuşurduk. Eşi Dr. İbrahim Kıray'dan da sağlık tavsiyeleri alırdık. Nusret Hızır'dan da, eşinin kurmuş olduğu Ayşe Abla İlkokulu'nda, geceleri felsefe ve sembolik mantık dersleri almıştık. Her iki hocamızı da sevgiyle anıyorum.

1968'de yürürlüğe girecek olan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlıkları sırasında biz de Mübeccel Hanım'ın etkisi altında, tarımda modernleşme, sanayileşme ve şehirleşmenin bir bütün olduğunu, birbirinden bağımsız kararlar verilemeyeceğini savunuyorduk. Ben yeni planın "şehirleşme ve bölgesel gelişme" bölümünü hazırlamakla görevliydim. Bu bölümü İlhan'la birlikte hazırladık. Şehirleşmeyi yavaşlatma, köyde nüfus tutma düşüncelerine karşı çıkıyorduk. Bu yaklaşım, Birinci Beş Yıllık Plan'ın, hatta içinde yer aldığı İkinci Beş Yıllık Plan'ın çizgisinden farklı idi. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel bu yaklaşıma sahip çıkınca, Plan'ın diğer bölümlerinden farklı çizgide olan bu bölüm, Plan'a girdi. Birlikte yaptığımız bu ilk çalışmada İlhan'ın, verilmiş çerçeveleri tartışan, değişimi yönlendirmeye çalışan, bunun için direnen kişiliğini tanımaya başlıyordum.

Kalkınma planlarının "mekan boyutundan" yoksun sektörel karar yapısına da karşı çıkıyorduk. Bu düşünceler, 1968'de Mimarlar Odası yönetiminin daveti ve görevlendirmesi üzerine Esat Turak, İlhan Tekeli ve benim örgütlediğimiz "1. Fiziki Plan Semineri" adlı toplantıya verilen bildirilerle tartışıldı. Toplantıya ve tartışmaya önemli ölçüde katılım oldu. Kitabı da kısa sürede yayınlandı.

Mimarlar Odası ile birlikte yaptığımız bu çalışma, o zamana kadar "devlet görevi" olarak görülen "plan yapma" işlevine sivil bir meslek grubunun ortak olma, bazı konularda karşı çıkarak katkıda bulunma yöntemi için iyi bir örnek oldu.

1969-73 arasında ben yurt dışındayken, 1970 başlarındaki müdahale ortamında, ODTÜ'de, üniversite üzerine kurulan baskıya direnen bir grup öğretim üyesi ile birlikte İlhan Tekeli'nin de görevine son verilmişti. İlhan'ın, bilim özgürlüğü ve üniversitenin üniversite olma niteliğini korumak için ödediği bir bedel... Yıllar sonra başka bedeller de ödedi. Bilimler Akademisi şeref üyesi iken baskıya karşı direnenek istifasını hatırlıyorum.

İlhan, daha sonra kazanılan davalar sonucu ODTÜ'ye dönünceye kadar Vedat Dalokay, Erol Köse gibi CHP'li belediye başkanlarına danışmanlık yaptı.

Bu, İlhan için önemli bir imkan yarattı. Yerel yönetimler, merkezle ilişkiler, belediye uygulamaları ve yerel demokrasi üzerine düşünmeye ve yazmaya başladı. İlhan'ın bu dönemde "gayriresmî" danışmanlık yaptığı bir yer de DPT'nin 1970 sonrası yeni kurulan Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi idi. Ben de 1973 sonunda Türkiye'ye dönünce DPT'nin bu dairesinde 1977'ye kadar çalıştım. Bu devirde benim katıldığım araştırma, İlhan'ın başlattığı ve yönlendirdiği, Tarık Okyay, Servet Mutlu ve Mete Tumbul'un sahada çalışan bir ekiple yürüttüğü "Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi" araştırmasıydı.

Ülkede yerleşme merkezlerinin, şehirlerin, kasabaların, köylerin birbirleri ile ticari, idari, sağlık, eğitim v.b. servis ilişkilerini, bu merkezlerin büyüklükleri ve aralarındaki mesafelerle ilişkilendiren, sahada toplanan bilgilere dayanan önemli bir çalışmaydı. Yapılan sentez ve değerlendirmeler, yıllar sonra DPT tarafından kitaplaştırıldı. Türkiye'de yerleşme merkezleri sistemi üzerine daha sonra yeni bir araştırma yapılmadı.

Birlikte yazdığımız Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir başlıklı kitaptan söz eder misiniz?

İlhan'la ve Tarık Okyay'la birkaç alanda birlikte çalışıyorduk. Birlikte çalışmaktan mutlu oluyor ve verim alıyorduk. Tarık'ı ben İlhan'la ODTÜ'de çalışırken tanıdım. Kısa sürede çok yakın dost olduk. Çok nitelikli bir araştırmacı, aydın bir bilim adamı ve çok iyi bir insandı. O'nu sevgiyle anıyorum.

Birlikte 1950 sonrası, 1960-70'li yılların şehirlerimize yığıldığı sorunları göz-lüyor, ihtiyaçların karşılanması için halkın ulaşımında, yerleşimde, ticarete ve hazırlıksız şehirlerin diğer alanlarında yarattığı ara çözümleri yorumluyorduk. Bu çalışmaları ve bazı araştırmaları yazılı hale getirip, üçümüzün adıyla gazete-lerde bir dizi makale yayınladık. Daha sonra bu yayınları destekleyen fotoğ-raf, karikatür, grafik gibi görsellerle birlikte bir kitaba dönüştürdük. Üçümü-zün adıyla yayınlanan *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir* kitabı, 1976'da Cem Yayınevi tarafından yayınlandı. Bugünlerde, 44 yıl sonra yeniden basılacağını duyarak seviniyorum.

İlhan Tekeli'nin uygulama projelerine yaptığı danışmanlıklarını anlatır mısınız?

Siyasetin ve bürokrasinin, her zaman İlhan Tekeli'nin yenilikçi, buluşçu, problem çözücü danışmanlığına ihtiyacı olmuştur. Merkezi yönetimde çeşitli bakanlıklar, yerel yönetimlerde büyükşehir belediyeleri, zaman zaman onun danışmanlığından yararlanmışlardır. Bunlardan doğrudan içinde bulunduğum bazılarına tanıklık yapacağım.

1977 seçimlerinde Ecevit tek başına iktidar olabilecek sayıda milletvekili çıkarılamamış ama bağımsız milletvekillerinin desteğiyle, hükümet kurulmuştu. Ali Topuz, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı olmuştu. Bana da müsteşarlığı önerdi. İlhan Tekeli ile görüştüğümde sonra teklifi kabul ettim. İlhan da, görevde kaldığım sürece gayriresmi danışmanım oldu. Önemli projeleri ve kararları, onunla konuşarak geliştirdim.

Bakanlığın üst kademesinde, teknisyen ağırlıklı bir kadro oluşturdum. YSE, Toprak-Su ve Toprak İskan Genel Müdürlüklerini müsteşar yardımcım Ergun Unaran'a, Kooperatifler Genel Müdürlüğü'nü ise diğer yardımcım Murat Karayalçın'a bağladım. İdari ve Mali İşler yardımcılığına da Yaşar Cankocak'ı atadım.

Yeni projeleri geliştirmek için doğrudan müsteşarlığa bağlı "Planlama Sekreterliği" kurarak, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden Gökhan Mentesh, Tavit Köletavitoğlu gibi genç mezunlardan yaratıcı bir ekip oluşturdum.

Burada yirmiyi aşkın yaratıcı proje ve uygulamadan söz edecek değilim. Bunlardan bir kısmı, aynı işi farklı biçimde yapmaya dönüktür. Örnek vermek gerekirse, Köylüye Ulaşım Projesi ile, tek tek köy yolu yapmak yerine, köyleri tek bir üst kademe merkezin denetimine hapseden yol şemalarını değiştirerek, köylerden birden fazla üst merkeze ulaşılma olanağının sağlanması gibi. Bunu yapabilecek makina parkı kullanımına geçmek gibi.

CHP ve Ecevit için önemli konu, Köy-Kent üzerine söylenenlerin uygulamaya nasıl geçeceğiydi. Daha önce İlhan ve ben, Ecevit'in Göreme Sokak'taki ofisinde Bilsay Kuruç'un yönlendiriciliğinde çalışmalara yardımcı olmaya gayret ederken, Ecevit'in isteği üzerine, kendisine bu projenin hangi koşullarda amacına ulaşabileceği, ne şekilde ele alınırsa başarısız olacağı konusunda bir rapor vermiştik.

Uygulama durumunda olan bir bakanlık olarak, Van-Özalp'te, en zor ama en çok ihtiyacı olan yerlerden birinde, 10 merkezi köye bağlı, 100 civarında köyün olduğu bir alan için proje geliştirdik, kitabını bastık ve başbakanı sunduk. Dört genel müdürlüğümüz eliyle bir yandan altyapı, sulama göletleri yapıp, ulaşım imkanları sağlayıp, diğer yandan proje alanı içindeki Emek ve Dönerdere gibi kooperatif eliyle mandıra işletip, ürününü büyük şehirlerde değerlendiren merkez köyleri örnek göstererek kooperatifleşmeyi geliştirmeye çalıştık. Kooperatif yapıları, süt toplama soğuk depoları ve tankerleri, kooperatif yoluyla sağlandı. Sistem bir yıl içinde çalışır hale getirildi.

Diğer taraftan, Köylü Derneği'ne maledilerek ve Orman Bakanlığı eliyle, Bolu'nun Taşkesti Köyü, Ziraat Bankası, PTT ve benzer şubeler açılarak, Türkiye'nin ilk Köy-Kent'i olarak başbakan tarafından açıklanmıştı.

Türkiye’de bu arada ekonomik sorunlar yaşanıyordu. Günlük ihtiyaç maddelerinin birçoğu bulunamıyor, her yerde kuyruklar uzuyordu. Bu ortamda yapılan Senato ara seçimlerinde başarısız olunca, Ecevit hükümeti istifa etti. Demirel hükümeti kuruldu.

İlhan Tekeli nerede ve nasıl yaşıyor?

1970’li yıllarda İlhan’ın oturduğu ev, Hoşdere Caddesi 18 numarada, SSK kredisi ile yapılmış, o zamanki mevzuata göre küçük dairelerden oluşan dört katlı bir binaydı. Bir arkadaş grubunun kurduğu konut kooperatif yapısı olduğu için, benim gıpta ile izlediğim bir komşuluk ilişkisi vardı. İlhan’ın girişe yakın dairesine, benim gördüğüm, büyük küçük, neşeli genç insanlar ve çocuklar, her gün şöyle bir uğruyordu. O arada İlhan, yazacağını yazmaya devam ediyordu. Ben de Hoşdere 18’e sık sık uğrayanlardandım.

Biraz da bu havaya özenerek, ODTÜ Şehir Planlama ve Mimarlık’tan Erhan Acar ve Mehmet Adam ile, o zamanlar Ankara’nın dışında temiz hava şehri diye bilinen ORAN’da bir arsa bulduk. İki katlı, ortak bahçeli, aynı çatı altında sıraevler diyebileceğimiz onbir evlik bir proje hazırladık. Katılan arkadaşlarımızla 1980’de yapıyı tamamlayıp evlere girdik.

İlhan da katılanlar arasındaydı. ORAN’da Onbirevler’de, İlhan’la kırk yıldır komşuyuz. 1980 askeri darbesi sırasında, ORAN’da, Onbirevler’deydik. Artık yeniden demokrasiye döneceğimiz günleri beklemek zorundaydık.

O sıralar İlhan, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölüm başkanıydı. Yeni bir “eğitim programı” ve yeni bir “stüdyo yürütme” yaklaşımı geliştirmişti. Bu programı uygulamak için yeni öğretim üyesi alınacaktı. Stüdyoların, uygulama deneyimi olan planlılarla yürütülmesi isteniyordu. Başvuranlar arasından beş kişi seçildi. Ben de seçilenler arasındaydım. 1980-83 arasında ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde heyecanla ve zevkle çalıştım.

İlhan’ın başkanlığında, bölüm olarak, 1980 yılına kadar şehircilik konusunda bir bilanço niteliğindeki Şehircilik Kongresi’ni düzenledik. Stüdyo çalışmalarının yanında, bu kongrenin örgütlenmesi için çalıştım ve editörlüğünü yaptım. İki cilt halinde yayınlandı.

Sosyal Demokrasi Partisi’nin (SODEP) program hazırlığının hikâyesini anlatır mısınız?

12 Eylül 1980 darbesi sonrası konulan siyasi parti kurma yasağı, 1983’ün ilk aylarında kaldırıldı. İlhan’la ben, ORAN’da Onbirevler’de yaşıyorduk. Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Necdet Uğur, Hikmet Çetin gibi CHP’nin kendisinden girişim beklenen önderlerinin evleri de ORAN’daydı. Önce Ecevit’i ikna et-

meye çalışmışlar, ama o, kesin olarak bu sürecin içinde olmayacağını açıklamıştı. Bir süre yeni lider arayışı sürdü. Bu arada Necdet Uğur'la sık sık görüşüyorduk. Bizim bu sürecin içinde olmamızı, siyasete girmemizi istiyordu. İlhan'la ben de sürecin içinde yer aldık. Bir süre sonra Erdal İnönü, bir sosyal demokrat partinin kuruluşuna öncülük etmeyi kabul etti. Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kuruluş süreci başladı. Biz de parti programını hazırlamakla görevlendirilmiştik.

Bizim taslağı hazırladığımız sırada, kurucular kurulu oluşmaya başladı. İlhan, akademik hayatı seçti ve Erdal İnönü'nün kurucu üyelik teklifini kabul etmedi. Ben ise, uygulamada etkin olma ümidi ile kabul ettim, kurucular kurulunda yer aldım. Ancak, askeri yönetim, partiyi seçime sokmamak için işlettiği veto sistemini ilk listesi ile, Erdal İnönü ve benim de içinde bulunduğumuz 24 kurucu üyeyi veto etti.

Başbakanlık Toplu Konut İdaresi'ne yaptığı danışmanlıktan söz eder misiniz?

Kasım 1991'de DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu. Süleyman Demirel başbakan, Erdal İnönü başbakan yardımcısı oldu. Ben de üçlü kararname ile TOKİ Başkanı oldum. İdari olarak bağlı olduğum Devlet Bakanı Erman Şahin ile birlikte, görev yaptığımız süre içinde çok uyumlu bir ikili olarak çalıştık. TOKİ, Turgut Özal'ın kurduğu, uygulamayı klasik bakanlıklar yapısının dışına çıkararak etkinleştirmek için, kendi yasa ve kaynakları olan başkanlıklardan biriydi.

Bürokraside görev aldığım her yerde olduğu gibi, Toplu Konut İdaresi'nde de İlhan, her önemli kararı tartıştığım, kendi tabiri ile TOKİ'nin "gayri resmi danışmanı" olmuştu.

TOKİ, görevde olduğum 1992-1997 yılları arasında bir sosyal politika aracı idi. Piyasadan konut alamayan orta ve alt orta gelir grupları için, 100 metrekareyi geçmeyen ekonomik, bu ailelerin ödeme imkanları ile uyumlu kredilerle konut edinmelerini –tabii ki devlet desteğiyle– amaçlıyordu. Görevde olduğum sürede, beş yıl içinde yaklaşık 500.000 konutun tamamlanması sağlanmıştır. Bunun 450.000'i konut kooperatifleri eliyle tamamlanmıştır. Çeşitli tür kredilerle kooperatif yapıların bitirilmesi sağlanmıştır. Belediyelerin yapım kapasitesi teknik kontrol ve finansman yetersizliklerini çözen yeni bir mevzuat geliştirerek, TOKİ, belediyelerde sağladığı kapasite artışı ile 30.000'e yakın konutun belediye eliyle yapımını tamamlamıştır. TOKİ, 20.000 kadar konutu da, tasarımı, planlama, yapı teknolojisi, ihale yapma, teknik müşavir kullanma, yapı malzemesi, maliyet konularında, belediyelere, kooperatiflere, orta ve küçük yüklenicilere örnek olacak şekilde yaptırmıştır.

İlhan Tekeli'nin TOKİ'de önemli bir katkısı, 1996 Haziran ayında İstanbul'da yapılan, Birleşmiş Milletler'in "İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II" için hazırlanması gereken "Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı" konusunda oldu. Ben Ulusal Komite Başkanı, İlhan da Danışma Kurulu Başkanı'ydı. Danışma kurulunda, ayrıca İhsan Bilgin, Necat Erder, Mübeccel Kıray, Şule Özüekrem ve Ali Türel bulunuyordu. Danışma kurulu sekreteryasını ise Gürel Tüzün ve Efza Evrengil yapıyordu.

Sonunda hükümet taahhütlerini içerecek bir eylem planı, Türkiye'de ilk defa bu kadar yüksek çeşitlilikte bir katılımı elde edildi. 244 kuruluş, bunun 44'ü kamu kuruluşu, diğer 200'ü sivil toplum kuruluşu, belediyeler, üniversiteler, sendikalar yani devlet dışı kuruluşlar... Bir buçuk yıl büyük katılımı toplantılar, sözlü ve yazılı katkılar, süre sınırlı olsa da her isteyene söz hakkı verilerek geliştirildi. Verilen her ek rapor incelendi. Sonunda Ulusal Rapor ve Eylem Planı'nı İlhan toparlayıp yazdı. O tarihteki başbakan Mesut Yılmaz'ın onayıyla bir devlet dokümanı, bir hükümet taahhüdü haline geldi. Türkçe ve İngilizce olarak basıldı ve dağıtıldı.

Birleşmiş Milletler'in Vancouver'da yapılan bir önceki Habitat Zirvesi, konut ve altyapı finansman konularında, daha çok teknik bir kongreydi. Bu konularda görevin yalnızca kamu kuruluşlarına düştüğü ve karar hakkının da onlara ait olduğu varsayıyordu. Habitat II'ye giden yolda, ev sahibi ülke olarak Türkiye, inisiyatif alarak Habitat'ın içeriğini geliştirdi. 1994'ten 1996 İstanbul Zirvesi'ne kadar, BM Sekreteryası'nın düzenlediği bir dizi toplantıda, Türk delegasyonu önemli katkılar yaptı. Devlet dışında, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, bireyler öne çıkarıldı. Habitat II, bir demokrasi projesine dönüştü. Yerel yönetimler ve STK'lar, Habitat II'ye damga vurdu.

İçeriğin geliştirilmesinde, İlhan Tekeli başkanlığındaki Danışma Kurulu başı çaktı. İlhan'ın bu konudaki yazıları kitaplaştırıldı.

Habitat II için İstanbul'un hazırlanmasında, evsahipliği, tanıtım işleri, iş ihaleleri ve gerekli her türlü organizasyonda, İstanbul Habitat Koordinatörü Gürel Tüzün, büyük bir iş başarmıştır.

Habitat Vadisi olarak tanımladığımız alanda, resmi toplantıların yapıldığı Lütfi Kırdar Kongre Merkezi'nin yakınındaki İTÜ'nün Taşkılla binası ve arka bahçesini, dünyanın her yerinden gelen STK'lara tahsis etmeyi başarmıştık. (Valilik ve Jandarma Komutanlığı'nın önerisi, Davut Paşa Kışlası idi.) Habitat toplantısına çok renk kattılar. Resmi delegeler ve STK üyeleri, birbirine yakın olduğu için her iki binada bulunan ve çevre yapılarıdaki yüzlerce toplantıya katılma ve katkıda bulunma imkanı buldular.

Bizim için daha önemlisi, Türkiye'de devletten çok da iyi muamele görmeyen bizim STK'ların, bu uluslararası ortamda değerlerinin hem kendilerince

hem de kamu kuruluşlarınınca anlaşılmış olmasıdır. 1996 Habitat Zirvesinin bu açıdan bir milat olmuş olmasını dilerim.

Toplu konut yasasında bulunan ama daha önce kullanılmamış bir imkanı kullanarak, İlhan'ın akademik öncülüğünde, konutun yapısı, tasarımı, memnuniyet ölçüsü, konut talebinin ve üretiminin örgütlenmesi gibi birçok alanda araştırmalara kaynak sağlayarak önemli bir konut araştırmaları seti oluşturduk. Bunun için İlhan'la üniversitelere giderek yapılan araştırmaları değerlendirmeye, hem de TOKİ'nin ihtiyacı olan araştırmalar için öğretim üyelerini yönlendirmeye çalıştığımızı hatırlıyorum.

Tarih Vakfı'nın Cumhuriyet'in 75. Yılı Kutlama Projesi neydi?

Tarih Vakfı kurucularından olan ve uzun süre başkanlığını yapan İlhan Tekeli ile Genel Sekreter Orhan Silier, bulunmaz bir ikili idi. Sadece mütevelliler ve tarih dostlarının emeklerine, ürünlerine ve katkılarına dayanarak projeler üretip vakfı ayakta tutmayı başarmışlardı.

Tarih Vakfı, 1998'de gerçekleşecek olan Cumhuriyet'in 75. yılına hazırlanırken, Cumhurbaşkanı Demirel'e bir kutlama projesi sunmuştu. Cumhuriyet Bayramı'nın geleneksel, alışılmış resmi törenleri yerine bir şenlik olarak kutlanmasını öneriyordu.

Bu proje kabul görünce, Tarih Vakfı'na, Cumhuriyet'in üç kuşağı üzerine bir sergi, liseli gençler arasında bir tarih yarışması, 75 yılın bir muhasebesi niteliğinde uluslararası bir kongre, Cumhuriyet'in toplumsal gelişimini çeşitli yönleriyle ele alan 12 kitaplık bir dizi ve sözlü tarih projesi yapmak gibi görevler düşüyordu.

Bu proje, İlhan Tekeli ile Orhan Silier'in düşünüp önerdiği ve kabul ettirdiği bir projeydi. Şimdi bunun uygulanması, örgütlenmesi, takip edilmesi, gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Ankara'da Funda Erkal yönetiminde bir ekip kurarak, emekliliğimin ilk yılında, Vakıf yönetimi ile birlikte, Funda'nın eşsiz enerjisi ve katkısı ile projeyi gerçekleştirdik.

İlhan Tekeli Vakfı'ndan söz etmek ister misiniz?

İlhan Tekeli'nin ODTÜ ve Gazi Üniversitesi'nden, şimdi profesör ve doçent olan öğrencileri, "İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı" nı kurmuşlar. Uzun zamandır sahipsiz olan bir alana ciddi bir giriş, diye sevindim. Ayrıca İlhan adına sevindim. O'nun için ne yapılırsa azdır.

Kurucu üyelerin genç olması, vakfın yüksek enerji ve hayal gücü ile sürdürebilir olmasını sağlayacaktır.

Bir süredir ortalığı boş bulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nun ve onun gayrimenkul yatırım ortaklığı niteliğindeki TOKİ'nin, çevreye ve şehirlere verdiği zarar, insanı nefessiz bırakıyor.

Vakfın, yaratıcı çalışmalarla şehirlere sahip çıkan yaklaşımı ile üniversitele-
rin şehircilik kültürü ile ilgili bölümlerini uyandırmasını, nefes aldırmasını, be-
lediyeler ve sivil toplum kuruluşları için ilham kaynağı olmasını dilerim.

Son olarak, İlhan Tekeli'yi nasıl tanımlarsınız?

İlhan Tekeli'nin çok geniş bir alanda çalışmaları, yazıları ve kitapları var. Şehir ve bölge planlama, sosyal sistemler, makro coğrafya, belediyeçilik, ikti-
sadi politikalar, Türkiye iktisat tarihi, şehir tarihleri, eğitim planlaması, bilimsel
felsefe, tarih yazıcılığı... Bu alanlardaki ürünleri, özgün düşünceleri nedeniyle,
Türkiye'nin en prestijli uluslararası bilim, kültür, eğitim ödülleri ile ödüllendi-
rilmiş, Türkiye Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, akademik olarak değer-
lendirilmiş.

Benim gördüğüm, İlhan, pek çok akademisyenden farklı olarak, akademik
çalışmalarında eylemi yönlendirmeyi, uygulamaları etkilemeyi sürekli olarak
aklının bir köşesinde tutuyor. Onun için İlhan'ın yazdıklarından, konuşmalar-
ından uygulamaya geçmek kolaydır. Uygulamadaki geri bildirimleri ve hızla
değişen dünyadaki yeni düşünceleri dikkatle ve yeniden yorumlayarak, onun
bir önceki açıklamalarını daha yeni kavramış meslektaşları şaşırtabilir.

Bir dönemde yazdıkları, yıllar içinde anlaşılır, eğitim amaçlı kullanılabilir
hale gelirken, İlhan yeni teorik çerçevelerle bizleri şaşırtarak, düşünceleri bir
ileri aşamaya taşıyordu. Eski yazdıklarına hapsolmadı, dönüşümün nedenle-
rini açıklayarak ilerledi.

İlhan'ın bir başka farkı da, onun sürekli çalışması, çalışmayı bir yaşam tarzı
haline getirmesi, düşündüklerini özgürce ve hiç durmadan yazmasıdır. Yaz-
mayı da bir öğrenme, araştırma, düşünme yöntemi olarak kullanmasıdır.

İlhan'ı farklı kılan bir özelliği de, düşüncelerini cömertçe paylaşmasıdır. Biz
onunla kırk yıllık komşuyuz. O'na danışmak isteyen, ondan çalışma isteyen,
çalışmasının değerlendirilmesini isteyen, yazı ve konuşma isteyen hocalara,
öğrencilere, politikacılara, bürokratlara, gazetecilere, arkadaşlarına kapısı hep
açıktır. Hepimiz onun zihin açıcı, ufuk açıcı konuşmalarından yararlandık. İl-
han, topluma faydalı olmanın huzuru ile sade bir hayat yaşıyor. Saygı ve sevgi
görüyor. Her yerde dostları var. Onun adına vakıf kuran değerli öğrencileri
var. Önünde de yapılacak çok iş, yazılmayı bekleyen kim bilir ne fikirler var.

Katkımız için çok teşekkür ediyoruz.

Atila Candır ile İlhan Tekeli Üzerine: “İlhan’dan aldığım her görüş, sonunda bir uygulama malzemesi haline gelmiştir.”

İlhan Tekeli hocayla tanışıklığımızdan başlayarak sormak isteriz, yollarınız nasıl kesişti, birleşti ve devam etti anlatabilir misiniz?

Atila Candır: İlhan Tekeli ile ben aynı kentin çocuklarıyız. Aynı yıllarda dünyaya gelmişiz ama İlhan Tekeli ile yakınlığım [İstanbul] Teknik Üniversite'den mezuniyetimizden sonra oldu. İkimizin de üniversite eğitimimizi bitirdiğimiz yıllardı. Ankara'ya geldik. O, İmar İskân Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. Önce askerliğini yaptı. 1962'nin sonuna doğru bir ortak bekar evde buluştuk. Bir üçüncü arkadaşımız daha vardı, o da İzmirli. Biz orada çok keyifli bekarlık yıllarımızı paylaştık. İlhan o sırada İmar İskân Bakanlığı'nda Zonguldak projesinin başındaydı. Zonguldak bölge planını yapıyordu. Ben de Devlet Planlama Teşkilatı'nda araştırma uzmanıydım. Sabahları o İmar İskân Bakanlığı'na, ben Devlet Planlama Teşkilatı'na gidiyorduk. Akşamları buluşuyorduk, tabi bekar evimizde. Bu bekar evinin anıları anlatılmakla bitmez. İlhan sürekli çalışan, üreten bir insan, ben çalışmaya çalışan birisi, üçüncü arkadaşımız da çalışmasını sürekli erteleyen birisiydi. Sıkıldığımız zamanlarda biz tatlı tatlı şakalaşırdık, o çalışmakta zorluk çeken arkadaşımız bir çay yapın da içelim önerisinde bulunur, biz de sen yap derdik. Olur mu olmaz mı tartışmasından sonra karar verirdik. Üç el blum oynardık, kim kaybederse o yapardı çayı. Her seferinde üçüncü arkadaşımız kaybederdi. İlhan'la böyle bir dayanışma içine girerdik. O yıllar çok güzel yıllardı.

İlhan Amerika'ya gitti. Ben evlenme kararını verdim. İlhan'ın en büyük avantajı o kararı vermemiş olmasıdır. Bu durumun verimliliği, bütün unsurlarıyla bugüne kadar taşınmıştır. Onun bekar olması bizim birlikteliğimizi hiç aksatmadı. Devamında ortak arkadaşlarımızla bir küçük sosyal konut yapmaya giriştik. O sıralarda, sosyal sigortalar kredisi 63,5 metrekairelik evlere veriliyordu. Biz de o sınırlamaya uygun bir proje yaptık. Projemizde,

İlhan inşaat mühendisi, ben makine mühendisi, elektrik mühendisimiz vardı, mimarımız vardı. Bütün projeleri kendimiz yaptık ve o evleri düşe kalka bitirdik. Çok küçük bir yer ve orada uzun yıllar birlikte kaldık. 16 daireli 1 blok düşünün. Bunun 15'i o yıllarda evlendi, çocuk sahibi olmaya başladı. Bekar kalan yine İlhan'dı. İlhan'ın evi hepimizin kaçarak toplandığı bir yerdi. Çocukların hepsi daha boyları, kapının ziline zor yetiştiği yıllarda, İlhan'ın kapısını çalarlar, açtıktan sonra bacakları arasından veya yandan geçerek buzdolabından kolalarını alırlar ve bahçeye inip oynamaya devam ederlerdi. Böyle keyifli yıllardı. Uzun yıllar sürdü. Bu birliktelik hiç bozulmadı, yavaş yavaş o küçücük evler, çoğalan çocuklar büyüdükçe sığlamaz hale geldi. Evden ayrılmalar oldu. O sırada Yiğit Gülöksüz'ün projelerini yaptığı, şimdiki oturduğu On Bir Evler'in projesi yapıldı. Ben ona katılamadım. Ama o projenin yapılması, temellerinin atılması, inşaatın yapılması sırasında da birlikteliğimizi hep sürdürdük. Yıllar böyle geçti. İlhan Amerika'ya gitti, geldi, mastırını yaptı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne geçti. Yine o sıralarda kendimize birer yazlık yapma projesine giriştik ve o yazlıkta da yaklaşık 35 yıldır, yazlarımızı beraber değerlendiriyoruz. Tabii İlhan'ın çok disiplinli ve engin bilgisini paylaşmaya devam ettik. Rahmetli Nusret Hızır, o sırada bulunduğu üniversiteden ikinci defa emekli olmuştu. İlhan'ın ilk yaptığı şey, hadi gidelim, Nusret Hocaya bize ders vermesini rica edelim demek oldu. Önce ikimiz, sonra bir üçüncü arkadaşımızı da aramıza aldık ve Nusret Hocayı evinde ziyarete gittik. Çok güzel bir anıdır bu. Nusret Hoca bizi görünce gözleri parladı, Ayşe Abla'nın eşiydi. Ayşe Abla, Ankara'nın da en ünlü ilköğretim kurumlarının sahibiydi. Dedik ki, hoca sen bize ders ver. Bunu esasında İlhan söylüyor, ben anlamıyorum o işlerden. Peki dedi, haftada bir bize ders vermeye başladı. Matematik işaretleri ile integrallerle vesaire anlatılan derslere. Önce üç kişiyle başladık, dört kişi olduk, 10 kişi olduk, 15 kişi olduk. İlköğretim sıralarında oturarak Nusret Hoca'yı dinledik. Nusret hoca bir hafta ders hazırlar ve son derece güzel bir fiziki görünüşle, yani Einstein vari saçları falan olan birisi. Konuşması müthiş düzgün, birçok dili yetkinlikle bilen birisi. Filozof olmanın koşullarından biri buymuş, sonradan öğrendim. Felsefe yapacak olan birisinin bir defa para ihtiyacı olmamalıdır diyorlar, ikincisi çok iyi derecede çok dil bilmesi gerekir. Özetle birçok arkadaşımızla birlikte Salı dersleri denilen ve Türkiye'nin felsefe tarihine geçen, ünlü Salı dersleri programı başlatıldı. Yaz ayları ara verilerek her hafta salı günü o dersler yapılır hale geldi. Bir şey itiraf etmek durumundayım, Nusret hocanın anlattığı harikulade dersleri ben anlamazdım. Başka arkadaşlar da kolay kolay anlamazlardı. Sanırım bir tek bütün ayrıntılarını anlayan, içselleştiren ve yaşamında onu değerlendiren

İlhan Tekeli'ydi. Ben not tutardım, sonra ona sorardım, bu ne demektir diye. Böyle geçti günler. İlhan'ın ve benim, Nusret Hocayla bağlılığımız vefatına kadar sürdü. İlhan'la olan birlikteliğimizin en anlamlı anlarından biri de budur diyebilirim. Esasında İlhan'ın hem konuşmalara katılan hem de yazar harikulade bir zekâ ve beceri yeteneği vardır. Bir küçük anımız da; bekar yıllarımızda söylediğim üç arkadaş Bahçelievler'de kalıyoruz. O sırada sıkıyönetim var. Bizim evimizin özelliği şuydu, kapısının kilidi bozuktu, gelen şöyle kapıyı ittiği zaman içeri girer. Kim olduğunu sormayız. Oturur, varsa mutfakta bir şeyler yer, ihtiyacını karşılar sonra, istediği zaman çekip giderdi. Ben, herhalde Alphan'ın arkadaşı Erol derdim. İlhan, Atilla'nın arkadaşıdır derdi. Ama adını sormazdık gelen kimselere. O sırada bir gün kapı bu şekilde arkasından itilerek açıldı. Gece yarısına yakın bir zamanda. Ankara tiyatrosu sanatçıları, gösterileri bittikten sonra bize geldiler. Yerlere serildiler, salonda oturuyoruz. Köşede bir divanımız vardı, İlhan orada uzanarak hem okur hem de yazardı. Ben yanda zar zor kendimi zorlayarak bir masada ertesi gün için not hazırlıyorum. Alphan da gelen misafirleri karşıladı. Böyle bir iş bölümümüz de olurdu. Yeterince çakırkeyif olan tiyatrocularımız İlhan'ı çalışma ortamı havasından ayırmak için laf atmaya başladılar. İlhan, onlara hem cevap verip hem de yazmaya devam etti. Tiyatrocu dostların çakırkeyif halleri bir tepkiye dönüştü, dediler ki biz bu evde bizi dinleyecek adam bulamadık. İlhan'dan söz ediyorlar, onun için bu evi terk ediyoruz. Sıkı yönetime rağmen evi terk ettiler. Böyle bir güzel anıdır bu. İlhan çok hızlı okur. Bir defasında İlhan'la Urfa'ya gideceğiz. Urfa'nın geleceği ve demokrasi üzerine İlhan konferans verecek, uçağa binerken de yanına bir kitap almış. Bu kitabı uçaktan ininceye kadar bitirmiş oldu. Bu başka bir kapasite. Okuduğunu özüne inerek, anlayan, İlhan'dan anlatılacak çok şey var. Yazlıkta da aynı şeyi yaparız. Yazdığı yazıların birçoklarını belli kişilerle paylaşıyor, paylaşmayı son derece seven bir insandır. Hiçbir koşul olmadan bilgilerini, birikimini coşkuyla paylaşacak birisini bulduğu zaman onunla paylaşmakta son derece cömerttir. Tabi İlhan'ın bu vasfı onu çok aranan bir insan haline getiriyor. İlhan belki daha önce arkadaşlar da dile getirdiler, mesela tarihçidir. Türkiye'nin bana kalırsa tarihçi olarak bilinen pek çok kimsesinin de saygı duyduğu bir insandır. Tarih Vakfı'nın yönetim kurulu başkanlığını uzun zaman yaptı. Ben de Tarih Vakfı'nın müteveli heyetinden, kurucularındanım. İlhan'ın tarihçiliği yanında benim tarih bilgim çok zayıf kalır. Planlamada çalıştığım yıllarda, doğu ve güneydoğuda birtakım araştırmalar yaptık. Yerele inerek sahada çalışmalar yaptık. Bu çalışmalarda da bizim akıl hocamız danışmanımız yine İlhan Tekeli'ydi. Amerika'ya gidip gelmişti, yeni birtakım yöntemler geliştiriyor-

du. Bu yöntemleri de bizimle paylaşıyordu. Biz onu sahada uygulamaya çalışıyorduk. İlhan'ın da hem bilim hem de teknik dünyası son derece zengindir ve hatta eşsizdir. Yani böyle olunca, örneğin doğuda kalkınmada öncelikli yöreler dediğimiz, 33 il üzerinde araştırmamız oldu ve o araştırmamızın modelini İlhan kurdu. Yiğit ile de birlikte çalıştık. Daha başka değerli arkadaşlar da. Ben, yöneticiydim o dairenin içerisinde onlar bize akıllarını cömertçe veren insanlardı. Biz, Türkiye'de, Türkiye'nin bu yörelerindeki yoksulluğu, bu yerlerdeki sosyal değerleri ve sorunları yine İlhan'ın ortaya koyduğu modellerle araştırdık. Bu araştırma da, Devlet Planlama Teşkilatı tarihinde hala raflarda duran ilk güzel yerele ilişkin araştırmadır. Yerleşmelerin Kademelenmesi araştırması Türkiye genelinde yaklaşık 35.000 köyde, muhtarlarla yüz yüze görüşme yaptık. Onun organizasyonu çok özeldir. İçişleri Bakanlığı'nun, bütün valilerin, kaymakamların desteğini alarak büyük araştırma ekiplerini mobilize ettik ve aşağı yukarı sahada 130 kadar anketör ile birlikte olduğumuz bir süreç içinden geçtik. Tabii bu tür araştırmaların, belli dönemler içerisinde tekrar aynı yöntemlerle yapılması gerekir. Yani, o yörelerde 70'lerin başında yapmış olduğumuz bu araştırmanın 20 yıl sonra tekrar yapılması, toplumsal devinimi, oradaki hareketlerin nasıl değiştiğini ve geliştiğini görmek ve ona göre de yorumlamak, trendler oluşturabilmek gerekirdi. Bu konularda da dediğim gibi her zaman olduğu gibi, akıl hocamız hep İlhan Tekeli olmuştur, hiç değişmez. Esasında İlhan'la bu tip maceralarımız bir hayli fazladır. Ben kamu hizmetinde görevler yaptım, bir dönem Tekel Genel Müdürlüğü, sonra müsteşar yardımcılığı yaptım, bilim kurulu üyeliği yaptığım TÜBİTAK'ta, bütün buralarda da İlhan yine hep yanımda olduğu için söylüyorum. Benim yapmış olmam önemli değil, İlhan'ın yanımda olmuş olması önemli. Her konuyu müzakere edebiliriz, hiçbir çekincesi olmadan cömertlikle düşüncelerini, duygularını ve bilgilerini bizimle paylaşır. Esasında herkesle paylaşır, yani İlhan'ın o konuda cömertliği yalnız bana değildir. Siyasete ilişkin öngörülerini de çok yüksektir. Dernek olarak biz, sosyal demokrat siyasetin başarısı için çalışan bir derneğiz. Sizin başlangıçta sorduğunuz sorunun şimdi açılımına geliyoruz. Sosyal Demokrasi Derneği'nin amacı sosyal demokrasinin Türkiye koşullarında yaygınlaştırılması ve katılımcı demokrasinin her alanda işlerliğini sağlamaktır. Bu amacımız ve etkinliklerimiz tam olarak İlhan Tekeli'nin birikimlerinin uygulamaya taşınacağı geniş bir alan oluşturuyor. Dolayısıyla derneğimizin bugüne kadar yakaladığı başarı çizgisinin bütün unsurlarıyla, İlhan Tekeli danışmanlığıyla, İlhan Tekeli'nin önermeleri ile ortaya çıktığını söyleyebilirim. İlhan Tekeli, benim arkadaşım olmasının, birçok kimsenin arkadaşı olmasının ötesinde, bu değerleri Türkiye'de en iyi üretebilen, bu

değerlerin sözcülüğünü en iyi yapabilen, müthiş bir beyindir. Şimdi biraz önce size göstermiş oldum, derneğimizin yayını olan 3 yayın, demokrasi adına yayın, İlhan Tekeli'nin çeşitli yerlerde yaptığı konuşmaların bir bütünlük içerisinde birbirine eklemenecek şekilde bir araya getirilmesidir. Ve bu işin başlangıcı da benim bir önerimle ve bir ricamla ortaya çıktı. Yıllar önce İlhan Tekeli bir konferansını verdiği zaman, bu konferansı bana ver, ben yayınlayacağım dedim. Ben dernekteydim o sırada. Tamam dedi. Ondan sonra bu ilişki gelişti, konuşmaları bir kitap haline geldi. 8-10 konuşmasının hepsi birbirine eklemenecek nitelikteydi böylece bir bütün temel kitap ortaya çıktı konuşmalar yapıldı. Kitabın adı, ki iddiamız odur bizim, Katılımcı Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları, oldu. Yazarı da İlhan Tekeli. İkinci kitabımızı yine İlhan Tekeli'nin yazdığı bilgilerden ve konuşmalardan oluşturduk. Bunların hepsi bir bütünün parçaları. O çok önemli bir niteliğidir, konuşmalarının. Derinleştirici Demokrasi, üçüncü kitabıdır. İkinci kitabı, Kucaklayıcı Demokrasi. Bu üç kitap bizi birçok demokratik sivil toplum kuruluşundan ayıran, bize değer katan yayınlardır. Ayrıca bizim çok sayıda yayınıımız var. 30'dan fazla yayınıımız var. Her türlü yayına katkıda bulunan çok değerli dostlarımız var. Biz mesela, yoksulluk ve eşitsizlik konularında da güncel temel konularda araştırma yapıyoruz. İlhan bizimle olan birlikteliğinin ötesinde, siyasetçinin de ihtiyaç duyduğu zamanlarda onlara da büyük bir cömertlikle düşüncelerini söyler. Diyelim ki Kılıçdaroğlu'nun ve hatta partili bir yetkilinin ihtiyacı olan bir tartışma ve değerlendirme birlikteliği gerekirse, İlhan davetlidir, ona katılır. Konuşmasını yapar. İlhan, hakikaten çok donanımlı bir insan olduğu için dinlenen bir konuşmacıdır. İtibar edilen konuşmacıdır. İnsanlar İlhan'ın yanında tartışmaya katılır. Katılırken çok dikkatli davranır. Dolayısıyla siyasetçinin istediği bir görüşü paylaştığı zaman onu orada bırakmaz, akşam gelir, o notlar alarak yaptığı konuşmayı 30 sayfalık bir rapora döker. Akşamdan sabaha hiç fark etmez, yazar ve ertesi gün kayıtlara girer. Böyle sistematik düşünüp yazabilen insanın aynı zamanda bizim derneğimiz içinde büyük bir zenginlik olduğunu söylemek isterim. Örneğin İmamoğlu, Büyükşehir Belediyesi'ne aday oldu. Aday olduğunun hemen yakın günlerinde hiç vakit kaybetmeden İlhan Hoca'yı Ankara'dan rica etti. İlhan bindi uçağına gitti, düşüncelerini söyledi ve geldi. Şimdi bunun ne anlama geldiğini çok iyi takdir ederseniz, İlhan'ın bu vasfı hiç değişmez. İlhan çocuklarla, gençlerle de çok iyi arkadaşır. Bizim çocuklarımızın hepsinin İlhan amcasıdır. Bunlar bir insanı insan yapan, bütün öğelerin rafine ifadeleridir. Biliyorsunuz son yıllarda İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu'nun başkan olduğu yıllarda, aynı zamanda İzmir Belediye Başkanının itibar ettiği, yanından ayır-

madığı, hocam dediği, söylediklerini büyük ölçüde uygulamaya taşıyan bir sürecin içerisinde bulundu. Dokuz ya da on yılını birlikte geçirdi. İzmir kentinin Aziz Kocaoğlu, zamanındaki başarılarının bir anlamda temelini oluşturdu. İlhan bütün bunları da her zamanki gönül zenginliğiyle dile getirdi, katıldı ve yazdı. Şimdi onu bize de yapıyor. Biz aynı zamanda yerel yönetimlere de hizmet üretiyoruz. Dernek olarak o hizmetin çerçevesini belirlememiz gerektiği zaman ben telefon ediyorum, İlhan'ım geliyorum diyorum. O zamanı belirliyor, gidiyoruz. Ben giderken kendisine aşure mi istersin, sütlaç mı istersin diye soruyorum. İstemez, kilo alıyorum der. Ve böyle güzel konuşmalarla oturup bunu yapıyoruz. Şunu da yapıyorum, zaman zaman mesela ben bir konuda analitik bir konuşma yapacaksam, kendi hazırlığımı yapıyorum ama İlhan'ım geliyorum sana, 15 dakika serbest konuşacaksın diyorum, kayıt cihazımı yanıma alıyorum. Önüne koyarım şu konuda 15 dakika ona göre konuş diyorum. O anda aklına gelen şekilde. Harika görüşleri çıkıyor yani benim böyle birkaç kitap okuyarak çıkaracağım birtakım sonuçları 15 dakika içinde bana bir özet olarak veriyor. Görüşler düşünceler benim konuşmamın esasında çok güzel yerlerine yerleşiyor. İlhan YÖK üyeliği yaptı, Yükseköğretim Kurulu'nda orada da boş durmadı. Onlarca YÖK üyeliği yapan insan vardır, hepsi birbirinden değerlidir ama İlhan bu görevi yaparken aynı zamanda bir üniversite raporu yazdı. O rapor üniversiteler üzerine yapılmış, YÖK bünyesinde yapılmış, bana kalırsa en kapsamlı, en içerikli rapordur. Onun tam değerlendirilmediğini bilmiyorum. Bütün bunlar böyle bir zenginliğin, güzelliğin, ürünü olarak altı çizilecek etkinliklerdir, çabalar, üretimlerdir. Şimdi başka ne diyebilirim size? Yani bugünlere geldik, daha çok şey söyleyebilirim ama bu kadar, bilmiyorum yeter mi?

En değerli çalışması diyebileceğiniz bir çalışması var mı?

En değerli çalışması diye bir ayırım yapmak yanlış olur. Bana kalırsa yaptığı bütün çalışmalar birbirinden değerli. Galiba şöyle bir şeye ihtiyaç var, ben ısrarla dikkat ederseniz benim yaptığım görevlerle, yaptığım işlerle bağlantısını kurmaya çalıştım, onun etkinliklerinin. Bunu bilerek yaptım, çünkü ben İlhan'la birlikte olmanın, onunla düşünce düzeyinde, her zaman tartışma fırsatını yaşamamanın bir anlamda onun altını çizdiği yerleri okumuş olmanın getirdiği birikimle kendimi uygulamada buldum. Ben yöneticilik yaptım, bir ömür boyu planlılık yaptım. Dolayısıyla İlhan'dan aldığım her görüş, tartışmanın sonunda bir uygulama malzemesi haline gelmiştir. Biraz önce değindiğim gibi Türkiye'de yerleşmelerin kademelenmesi çalışması dediğin zaman, o modeli çizdiği zaman ben onu içinde bulunduğum görev

yerini de doğru değerlendirerek yakın arkadaşlarımla, yalnız ben demek yetmez burada biz demek daha doğru olur. Türkiye genelinde bir araştırma kapsamına taşındık. 35.000 küsur köyde muhtarlarla yüz yüze anket yapan, o bilgileri bir şekilde değerlendiren, Türkiye’de ilk defa o yıllarda yine büyük odalar dolusu bilgisayarlarda bu araştırmanın çıktılarını değerlendiren, onu rapora dönüştüren, ışıklı masalarda onların süper pozisyonlarını yapan falan böyle bir süreci işlettik. Bu işlenirken İlhan’ın görüşleri vardır ama uygulamayı da dediğim gibi biz veya grup arkadaşlarla kucaklayıp yaptık. İlhan onların temelini atıyordu. Düşünce temelini, modellerini kuruyordu, yorumunu yapıyordu. Ve dolayısıyla biz de süreçleri işler hale getirirdik. Doğru uygulamaya çalışıyorduk. Bu tabii güzel bir birlikteliktir, asıl söylemek istediğim o. Birçok kimseyle de bunu yapmıştır. O birliktelik konusunda kalem alır, düşünür, üretir, yazar ama bilgileri toplayıp getiren insanla ortaklaşa yayına adını koyar. Burada ben, o yoktur yani sadece İlhan vardır bize göre.

Teşekkür ederiz

Murat Güvenç ile İlhan Tekeli Üzerine: “Daha uzun yıllar kutup yıldızı gibi bizim yolumuzu gösterecek.”

İlhan Hoca ile ne zaman, nasıl tanıştınız, nasıl bir hocaydı? Bir hoca olarak size nasıl ilham verdi biraz anlatır mısınız?

Şimdi ben Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne 1972 yılında girdim. 76 yılında da mezun oldum. O dönem çok çalkantılı bir dönemdi ve İlhan beyi 1978'de ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama bölümünde yüksek lisansımı bitirdikten sonra doktora programına başlarken tanıdım ve kendisini ziyaret ederek benim doktora danışmanım olup olmayacağını sordum. Olabileceğini fakat bazı ön koşulları olduğunu söyledi. Bir tanesi, dedi ki 1978 yılında bu bilgisayar işi çok geliyor, bizim bilgisayardan anlayan, bilen bir doktora öğrencisine ihtiyacımız var, onun için bilgisayar becerileri, yeterliklerini geliştirmen lazım her şeyden evvel. Ben de o vesileyle ODTÜ'de doktora programına başlarken işte Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde verilmekte olan ileri düzey programcılık dersleri almak durumunda kaldım. Bunu niye söylüyorum çünkü İlhan Bey ile çalışmanın ilk koşullarından bir tanesi çalışmaya başladığımız zaman çok hızlı bir şekilde o sizi o anki bilgi üretim çerçevesinin en uç noktalarına kadar gitmeye teşvik ediyor. Yani o anda nerede bir zafiyet varsa, nerede bir eksiklik varsa, nerede bir yetersizlik varsa o noktalarımızı telafi etmenizi, geliştirmemizi teşvik ediyor. Kısa bir süre onun doktora öğrencisi oldum ondan sonra iki buçuk yıl Belçika'da bir başka yüksek lisans programında doktora ile ilgili dersler aldım. İlhan Tekeli ile benim asıl bir araya gelmem, Belçika'dan döndükten sonra ve tez çalışmaya başladıkten sonra oldu. İki büyük projede beraber çalıştık. ODTÜ'de benim çalıştığım 25 yıl içerisinde aynı araştırma grubunun içinde olduk. Bunlardan bir tanesi 1984 yılında yapmaya başladığımız, 1985-2015 Ankara Yapısal Plan çalışmasıdır. Bu, Ankara'da yapılan önemli bir plan çalışmasıydı. Diğer çalışmalar-

dan da ayrılır: yaklaşım, yöntem itibariyle o dönemdeki uygulanan planlama çalışmalarından çok farklı bir yaklaşımdır. O dönemde Ankara'da bir raylı toplu taşıma sistemi yapılması gerekiyordu. Fakat bu raylı toplu taşıma sistemi içinde Ankara'nın 2015 yılına kadar mekânsal gelişme alternatiflerinin sınanması ve bir Nazım Plan şemasının yapısının hazırlanması gerekiyordu. Şimdi pek hatırlayamıyorum ama bu planlama çalışmasını aşağı yukarı altı ay gibi dönemine göre çok hızlı sayılabilecek bir sürede bitirdik. 1985'lerin çalışma ortamını bugün tahayyül etmek bile biraz zor çünkü o dönemde daha bizim PC diye bilinen kişisel bilgisayarlar yok. Daha bugün kullandığımız Windows sistemi dahi piyasada yok. Fare denilen şey de yok. Bilgisayarda çalışmak için her dakika büyük bilgisayarlarda program yazmak gerekiyor ve o programları büyük ölçüde kart delgi makineleriyle veya onun muadili olan, bugüne göre hantal diyebileceğimiz modellerle çalışılması gerekiyor. Harita gösterim, görsel üretimi konusunda da bugün kullandığımız teknolojilerin hiçbirisi yok. Bunların olmadığı bir yerde altı aylık bir sürede Ankara için bir yapısal planın hazırlanmasının nasıl bir insanüstü gayret gerektirdiğini anlatamam. Şimdi bu proje eğer bugün izlenebiliyor, çünkü nefis iki tane kitabı var. Hem İngilizcesi hem Türkçesi ve içerisinde çok önemli haritalarda var. O dönemin Ankara'sını anlatan ve bunların büyük kısmı da elde yapılmış haritalar. Yani daha o zaman bugün kullandığımız coğrafi bilgi sistemleri, bilgisayar ortamında görselleştirme imkanları yok. Ve yöntemde çok yeni daha önceden denenmemiş bir şey, işte bu anlattığım bu birinci proje bence İlhan Bey'in bir araştırma ekibinin başkanı olarak ne kadar ayırt edici müstesna, benzersiz bir işleve sahip olduğunu gösteriyor. Çünkü burada birbirinden çok farklı alanlarda çalışmış bir ekip var. Bunun tamamını bir insanın yapması mümkün değil ama o ekibin de bir orkestra şefi gibi idare edilmesi gerekiyor. İşte orkestra ne kadar yetenekli sanatçılardan olursa olsun, nihai ürün biraz şefin eseri oluyor. Onun için klasik müzik dinlediğimiz zaman, bestecinin adını orkestrayı, hem de bir de yöneticiyi dinliyoruz. Aynı şekilde bu bilimde, araştırma projelerinde de var. İşte İlhan beyin Ankara projesindeki Ankara 1985-2015 projesindeki liderliği bence üzerinde durmaya değer ve çalışılmaya değer bir şey. Bu kitaba her zaman olduğu gibi en önemli katkıları yine İlhan Tekeli'nin kendisi yaptı. Ben bende o programda o kitapta, o projede çok genç yaşında olmama rağmen Ankara'yla ilgili bir sürü model, bilgisayar modeli yaptım, çalıştırdım. Bazı İlhan beyle ortak yazılar yazdık. Ve Ankara şehrinin gelişmiş şemasını orada denedik.

O proje biter bitmez bir başka proje başladı ki bu da çok önemli bir proje oda Kanada'nın IDRS diye bir örgütünün desteklediği, İstanbul'da dar gelirli katmanların, nüfusun konut sorunuyla ilgili bir projeydi. Projenin kapsamı

aslında konut sorunuyla ilgili oldukça dar bir projeydi. Bu proje İlhan Beyin liderliği altında, başkanlığı altında yeniden tanımlandı. Bir süre bu Kanadalı proje destekleyicileri ile müzakere edilmek zorunda kalındı. Çünkü onlar bu işi sınırları belli, sıradan bir proje olarak yapıp bitirip raporu alıp bir yere koymak istiyorlardı. Ama biz bu proje desteğini İstanbul'un tarihi sürecini anlamak, geliştirmek, yapısını anlamak için bir vesile olarak görmek istiyorduk. Burada ben görev aldım. Benimle ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden Ali Türel, Tansı Şenyapılı, Erhan Acar ve İlhan Tekeli'den oluşuyordu bizim ekibimiz. Bunun sonunda çok kapsamlı bir İstanbul imar tarihi, sosyal tarihi ve gecekondu süreçlerini inceleyen araştırmalar çıktı. İlhan Bey'in bu kitaba yazmış olduğu giriş bölümü İstanbul'un imar tarihi ile ilgiliydi. 1839'da Tanzimat'tan 1985'lere kadar İstanbul'un imar tarihini anlatan bir giriş bölümünden bahsediyoruz. Bu daha sonra Tarih Vakfı tarafından ayrıca bir kitap olarak yayınlandı. İngilizcesi de yayınlandı. Ve İstanbul'un bugüne kadar benim bildiğim kadarıyla en önemli imar tarihi çalışmalarından bir tanesidir. Tarih Vakfı, bunu 2000'li yıllarda tekrar yayınladığı zaman, bu 1985'lerde bizim bıraktığımız noktadan, 2015'e kadarki bölümleri de kapsayan yeni bir bölüm eklenerek, bugün elimizde çok kapsamlı bir İstanbul İmar Tarihi çalışmamız var. Daha sonra yaptığımız Ankara'da sanayinin dağılımıyla ilgili başka projeler de vardı. Bu projeler, benim akademik formasyonumda çok yer etti. En heyecanlı taraflarından bir tanesi bu projelerin hiçbirisi bildiğiniz bir projenin tekrarı değildi. Her birinde yeni yöntemlerin, yeni yaklaşımların denendiği ve o zamanın bilgi kuramının en uç noktalarına kadar gidilmenin denendiği projelerdi. O yüzden de İlhan Bey ile çalışmak bilinmeyene açılan kapıyı zorlamayı ve oralarda heyecan verici araştırmalar yapmayı gerekli kılar. Bilinenin tekrarının, inanın İlhan Bey'i hiçbir zaman heyecandırdığını görmedim. Bu tür büyük projelerin yönetimi yıllar süren işlerdir. Büyük ekiplerin yönetilmesi gerekir. Ve de bu büyük ekiplerin yönetilmesinde de insan kaynaklarını değerlendirme konusunda beceri gerekir. Çünkü bu projeler öyle bir günlük üç günlük bir haftalık işler değil, aylar yıllar süren şeylerdir. Beklenen, beklenmeyen her türlü zorluklarla karşılaşılır ve bu zorluklar içerisinde bu geniş ekiplerin çalışma şevklerinin kırılmadan, birbirleriyle anlaşmazlığa düşmeden ve de birlikte çalışma heyecanı duyarak uzun zaman çalışabilmelerini gerektirir. İşte bu projelerin yürütülmesi noktasında bir orkestra şefi metaforunu kullandım, böyle çok usta bir orkestra şefi olmadan projelerin başarıyla sonlanması zordur. Projeler başlar, projeler biter ama projenin anımsanabilmesi ve kendinden beklenen etkiyi yapabil-

mesi için bütün o sürecin çok iyi yönetilmesi gerekir. Eğer bir şeyler yapabiliysek burada tabii İlhan hocanın ustalığı ve orkestra şefliğini, liderliğinin altını çizmek isterim.

Bu süreçte Tarih Vakfı'nın kurulması araya giriyor sanırım. O süreçten bahsetmek ister misiniz?

Bizim İstanbul çalışmasını bitirmemiz ile Tarih Vakfı'nın kurulması aşağı yukarı aynı tarihlere rastlıyor. 1990'ların başında bizim İstanbul çalışması bitti. Aynı tarihte de Tarih Vakfı, o zamanki adıyla Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı kuruldu. Vakıf tabii İlhan Bey'in, sivil toplum alanında çığır açan yeni yaklaşımları gündeme getirdiği çalışma oldu. Vakıf o zamana kadar bilinen, böyle arkasında büyük parasal desteklerin olduğu bir vakıf olmaktan çok, Türkiye'deki entelektüel kapitalin bir vakıf, yani vakfedilen şeyin entelektüel kapital olduğu bir grubun yönetimiydi. Türkiye'nin en ileri gelen entelektüelleri İlhan Beyin liderliğinde, Vakıf'ta 1990'lardan 2000'lere kadar çok önemli çalışmalar yaptılar. Burada sayılması gereken iki önemli katkıdan bir tanesi Toplumsal Tarih Dergisi'dir ve hala devam etmektedir. İkincisi de maalesef 2007'lerde yayın hayatına son veren İstanbul Dergisidir. Bu iki dergi Tarih Vakfı'nın Türkiye'ye kazandırdığı çok önemli katılardır. Tarih Vakfı bu dönemde iki önemli proje gerçekleştirdi. Yaptığı büyük sergiler, etkinlikler arasında bir tanesi Habitat II'nin İstanbul'da düzenlenmesidir. Bir de Cumhuriyetin 75. yıl etkinlikleridir. Cumhuriyetin 75. Yıl etkinlikleri, 1998 yılında oldu. Sonra tabii araya deprem girdi, kriz girdi, siyasi çalkantılar girdi. Ben 2000'li yılların başında Tarih Vakfı'nın Yönetim Kurulu'nda İlhan Bey ile çalıştım, mütevellî oldum. Dünya Kenti İstanbul Sergisi, Habitat-II etkinlikleri ve 75. Yıl Programında Tarih Vakfı çok önemli yayın ve sergi etkinliklerinde bulundu. Toplumsal Tarih Dergisi ve İstanbul Dergisi gibi bugün referans niteliği taşıyan yayınlara imza attı. Bu dönem içerisinde İstanbul Ansiklopedisi ve Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi gibi iki büyük ansiklopedi yayınlandı. Yani Tarih Vakfı Türkiye'de entelektüel sermayeye sahip bir sivil toplum kuruluşunun neler yapabilecekleri konusunda çok önemli bir referanstır. İlhan bey oranın başkanlığından ayrıldıktan sonra, bir dönem ben vakfın başkanlığını yürüttüm.

İlhan beyle çalışmanın bana kattığı neler var diye düşünürsek, bugün birbirimizi tanımamız, birlikte çalışmamız 40 yıl olmuş, az bir şey de değil baktığımız zaman. Ben bugün uzun süre birlikte çalışmayı, birlikte işler yapma deneyimini, dönüp geriye bakarak yeniden değerlendirdiğimde şunu görüyorum. Bizim üzerinde çalıştığımız projeler, 1980 sonrası dönem Türkiye'de

ve dünyada toplumbilim yaklaşımlarının çok kapsamlı biçimde yeniden yapılandığı bir dönemde oldu. Bu dönem artık yerleşik yaklaşımın büyük bir hayal kırıklığı yarattığı, postmodern yaklaşımların yükseldiği modernite projesinin yetersizliklerinin gündeme geldiği, yepyeni yaklaşımların öne çıktığı bir dönem oldu. Bu dönem içerisinde Türkiye'deki koşullara yabancı olmayan, siyaseten ve sosyal olarak geçerli bir sosyal bilim nasıl yapılabilir sorunu irdeleyen, kendisine soran yeni yaklaşımlara gerek vardı. İlhan Bey her zaman bu sorgulamayı sosyal bilimlerin hemen her alanında çok zengin eserler vererek hem kendisi yaptı hem de etrafındakileri bu alanlarda çalışmaya teşvik etti. Bu noktada iki boyutunun ben vurgulanmaya değer olduğunu düşünüyorum. Bir tanesi çok özverili buluşçu, yaratıcı bir akademisyenden bahsediyoruz. İkincisi de birlikte çalışmayı verimli kılan ve etrafındakilerin verimliliğini arttıran bir orkestra şefinden bahsediyoruz. İlhan Tekeli yanında çalışanları daima bilimin uç noktalarını, çalışılmamış projelere ele almaya, sorulmamış soruları gündeme getirmeye teşvik eden bir takım lideridir. Bir araştırma başkanıdır diyebiliriz. Bir orkestra şefi gibi araştırma ekiplerini yönetir. O yüzden benim kendi akademik formasyonumun şekillenmesinde çok önemli katkıları vardır. Eğer onun sağladığı böyle görünmez eli olmasaydı ve koruyucu çerçevesi olmasaydı ben o tarihlerde denediğim yeni yaklaşımları denemeye hiç fırsat bulamazdım. Yani İlhan Tekeli'nin yanında çalışabilmek desteklenmeye değer bulduğu projelerin gelişebilmesi için de çok ilginç fırsatlar elde etmek demektir, bu da bir ayrıcalıktır diyebilirim.

Hocaların hocası olarak İlhan Tekeli'nin öğrencisi olduğumuz, siz de öğrencilerinizle birlikte İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı'nın kuruluş sürecini başlattınız. Bize bu süreci anlatır mısınız? Kuruluş amacı ve vizyonunu da aktarırsanız seviniriz.

2000li yıllardan sonra özellikle, 2010 yılında sonra hem dünyada hem Türkiye'de şehir araştırmaları alanı çok büyük bir yeniden yapılanma süreci içerisine girdi. Bu yeniden yapılanma süreci içerisinde bizim 1980'lerde, 1990'larda hatta 2000'lerin başında düşündüğümüz bazı çerçevelerin bile giderek aşındığını, geçerliliğini yitirdiğini, yeni yeni yaklaşımların ortaya çıktığını gördük. İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı adını verdiğimiz vakıf da yine İlhan Tekeli'nin öncülüğünde, onun yanında doktorasını yapmış, onunla çalışmış bir grubun kendi kendilerine yaptığı bağımsız bir toplantılar dizisi içerisinde şekillendi. Bunun bir vakfa dönüşeceği ilk başta belli değildi. Biz o zaman yeni döneme, 2000'li yılların ilk çeyreğine uygun bir şehircilik araştırmaları programı nasıl yapılabilir, nasıl yaklaşımlar anlamlıdır, nasıl yeni yöntemler uygulanabilir, bu tür sorular üzerinde yani zaman zaman bir

araya gelip birtakım toplantılar yapıyorduk. Bu toplantıların bazılarında yapılan konuşmalar Youtube'a kondu, bazıları birer kitap oldu. Ama sonunda bunun bir vakıfla neticelenmesi, kurumsallaşmasının daha uygun olacağı konusunda bir uzlaşma oldu. İlhan Bey de bu fikri beğendi. Biz de vakfın adını yani İlhan Bey'in bu alana yaptığı katkıyı yansıtacak şekilde İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı şeklinde adlandırdık. Vakıf şunu yapmayı düşünüyor: Türkiye'deki şehir çalışmalarını izlemek, bu alanın bir anlamda vicdanı olmak, bu alandaki iyi, doğru, verimli, anlamlı, geçerli girişimleri desteklemek, tersine verimsiz sığ pratikleri ve geçerliliği yiten pratikleri de giderek bu alanda daha ikinci planlara göndermek, yani alanın yeniden yapılanmasına katkıda bulunmak. Çok genç bir vakıf, arkasında büyük sermaye desteği yok. Ama Tarih Vakfı'nda edinilmiş birçok zengin ve değerli bir deneyim var. Bu durumda biz çok büyük projelere hemen girmektense entelektüel vurgumuzu ve entelektüel katkıyı öne çıkaran bir sivil toplum girişimi olarak biraz yavaş yavaş gelişmeyi planlıyoruz. Buna rağmen iki önemli iş başardık. Bunlardan bir tanesinde lisansüstü tez ödülleri verdik. Türkiye çapında hazırlanmış otuza yakın çok değerli mastır ve doktora tezi bu yarışmaya katıldılar ve çeşitli üniversitelerden çok farklı hocaların katıldığı jüri tarafından bunlar uzun bir süreçte değerlendirdi ve geçtiğimiz 2019 sonbaharında bunların merasimini yaptık. İkinci olarak iki yılda bir Türkiye'de bir şehircilik bienali yapmayı düşünüyoruz, yani iki yılda bir şehircilik alanındaki olumlu gelişmeleri, ilginç fikirleri, yeni yaklaşımları gündeme getiren bir izleme programı olacak.

Şu anda üzerinde çalıştığımız bir şey, bu dönemde 2000'li yılların ilk çeyreğinin sonuna geldiğimizde şehircilik alanının, şehir çalışmalarının, planlama çalışmalarının ve şehir yerel demokrasi diyebileceğimiz çalışma alanının nasıl yeniden yapılanabileceği, eski yerleşik ele alış biçimlerinden nasıl kopabileceği, yeni ele alış biçimlerinin temel varsayımlarının, ilkelerinin ne olabileceğini öne çıkaran bir çalışmanın hazırlıkları içerisindeyiz. Bu çalışma çeşitli başlıklar altında yürüyor ve önümüzdeki yıllarda da kamuoyuyla paylaşılacak. Vakfın geliştirdiği model, tarih içinde örnekleri batıda çok görülen bir model bu sivil toplumun girişimi ile şekillenmiş ve yerleşik akademik disiplinlerin yeniden yapılanmasını özgün katkılarla hızlandırmayı amaçlayan bir yeniden dönüşüm manifestosu hazırlamaya çalışıyor. Yani şehircilik alanı acaba yeniden nasıl yeni kurulabilir, nasıl yeniden şekillendirilebilir gibi sorulara cevap vermeye çalışıyoruz. Çünkü artık şehirler biliyorsunuz, sınırları belli olan, nerede başladığı, nerede bittiği belli oluşumlar değil, bugün 21. yüzyılın şehirleri artık ayak izleri yerkürenin her yerinden izlenebilen çok bo-

yutlu, çok taraflı ağ tipli ilişkilerle yönetilen çok karmaşık yapılar. Bu yapıların nasıl kavramsallaştırılması gerektiği konusunda yepyeni ele alış biçimlerine, bakış açılarına ve modellere ve yaklaşımlara gerek var. Şimdi İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı bünyesinde biz kendi seferber edebildiğimiz entelektüel emekle birlikte, önümüzdeki 25 yılın şehircilik paradigmasının ne olabileceğini şekillendirmeye çalışacağız.

İlhan Hocadan hala öğrenmeye ve bu öğrendiklerinizi öğrencilerinize aktarmaya devam ediyor musunuz?

Bu sorunun cevabı tabii ki evet. Çünkü İlhan Tekeli'nin akademik üretimi hiçbir zaman durmuyor. Yani kitaplar birbiri arkasına yayınlanmaya devam ediyor ve bizim şahsen itiraf edeyim ki benim okuma hızımın daha ilerisinde bir hızla kendisi kitap yayınlıyor. Her yayınladığı alan benim doğrudan çalışma yaptığım alanlar değil, bu yüzden bazı zamanlar kenarda bıraktığım kitapları daha sonra yeni baştan okuma, ele alma durumum ortaya çıkıyor ve yani İlhan Tekeli'nin bugün ürettiği akademik birikim, külliyat öyle kolay kolay tüketilecek boyutlarda değil. O yüzden İlhan Tekeli daha uzun yıllar bizim gibi araştırmacılara bir esin kaynağı, bir referans kaynağı, bir kutup olmak işlevini uzun yıllar yapacak. Kutup yıldızı gibi bizim yolumuzu gösterecek diye düşünüyorum.

Çok teşekkür ederiz.

Metin Şenbil ile İlhan Tekeli Üzerine: *“Türkiye’de şehircilik bugüne kadar bilim alanı olarak gelişip serpilebilmişse, bunda İlhan Tekeli mesaisinin katkısı büyüktür.”*

Bize İlhan Hoca’yla ne zaman, nasıl tanıştığınızı anlatır mısınız?

İlhan Hoca’yla, öğrencilik yıllarımızda tek taraflı tanınmamız söz konusu. Öğrenciliğinden aklımda kalan, İlhan Tekeli benim için “beyaz saçlı” hocaydı. Benim öğrencilik dönemimde (1991-1995), lisans dersleri vermez, yüksek lisans, doktora derslerine girerdi. O zamanları, ne çok kitap yazıyor, sağda solda konuşmaları oluyor, bize de ders vermesini istedim. Sonrasında yüksek lisansta tanışma fırsatımız oldu hocayla. Yüksek lisansa ne zaman başladım? 1995 senesinde. Zannedersem, 1996 senesinde de dersini aldım. Ben, o zaman çalışıyordum. Bizde, şehir plancılarında kimsenin lafını sözünü etmediği, etmekten kaçındığı bir ekmek kavgası vardır; çetindir. Bir özel şirkette çalışıyordum, şirketin Bodrum Belediyesi’nde almış olduğu bir iş üzerine inşaat ve iskan ruhsatlarına ait veri tabanı oluşturmuştuk. Çok çalışkan bir sınıf arkadaşım (Sinan Atasagun: sınıfımızda herkes onu dalgacı zannederdi, ama ancak kutsal kitaplarda geçecek kadar çalışkandır), zehir gibi bilgisayar bilgisi olan bir diğer sınıf arkadaşım (Devrim Ersanlı: Alice’in sıfır ve bir dünyasından bir lord) yanı sıra ben çalıştık Bodrum’da. Hatırlıyorum da bir buçuk yıl sigortamız olmamış o dönemde. Böyle bir zamanda İlhan Hocamızın Ankara’daki dersine de gidiyorduk, geliyorduk gücüm nispetinde. Sağ olsun, hocamız anlayış göstermişti o zaman, bir ödevle beni geçirmişti. Evet, bunlar unutulmuyor, mıh gibi hafızada kalıyor. Onun dışında hocanın çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalara giderdik. Bunların ötesinde kişi olarak tanışmam 2009-2010 senelerindedir açıkçası.

İlhan Hoca nasıl bir kişiydi ve nasıl bir hocaydı?

Hoca olarak babacandı, dersine koşa koşa gelen havasını hatırlıyorum. Klasik ders hocasından ziyade, konuya hâkim, dersini irticalen anlatan, o yıla ait çalışılmış notları elinde olan bir hoca. Son dönemde bizde bir hoca tipi gelişti; bu tip hocalar, genelde hazırladıkları sunumu yansıtıcıdan okur, sırtı da öğrenciye dönüktür. Ben planlama bölüm başkanlığı yaptığım dönemde öğrencilerimiz bundan şekvaciydılar. Ben ise İlhan Tekeli'ye öykünmeye çalıştım hep; bu konuda ondan öğrendiğim yegâne şey şudur: önce hazırlan, ama iyi hazırlan, yaz, ama iyicene oku, yine yaz, sonra da derste “şovunu” yap. Ders, bilgiye hâkim olan hocanın, öğrenciyle yüz yüze etkileştiği zaman mekân kesişimi olmalıdır bana göre. Hoca öğrenciye kapı açabilmelidir ya da her öğrenci hocada bilgiye açılan bir kapı bulabilmelidir. İlhan Hocanın derslerinde ben bunu buldum, yıllar sonra konuşmalarımız da böyle oldu. İrticalen konuşması, beni cezbeden konulardan birisidir. Öğretim üyeliğim zamanında derste elimdeki notlara bakmadan ama ona sadık olarak dersimi anlatabilmiş olmak, dersten çıktığımda bu dersi iyi yaptım demem için gerekli koşullardan birisi olmuştur. Hocanın bana yaptığı en temel katkılardan birisi budur.

2009-2010'da eşim Emine Hoca'yla (Prof. Dr. Emine Yetişkul) Japonya'dan henüz dönmüştük. Japonya da bir 10 seneye yakın kaldık; bu süre içinde Kyoto Üniversitesi'nde doktora yaptık. Doktora sonrasında Emine Hoca, Kyoto Üniversitesi'nde, ben ise Hiroşima Üniversitesi'nde araştırma asistanı olarak çalıştık; araştırma görevliliği ile yardımcı doçentlik arasında düzeye geliyor Türkiye'de. Bu dönem zarfında bir dönem Kaliforniya Üniversitesi'nde de bulundu Emine Hoca. Çok disiplinli, alanının da en iyileri arasındaki hocalarla çalışma fırsatı bulduk açıkçası. Öyle bir noktaya geldik ki ya kalıp devam edecektik, ya da Türkiye'ye dönecektik. Biz dönmeyi tercih ettik. Bu dönemin sonuna doğru, internet üzerinden sipariş vererek Türkiye'den kitap getirme imkânını da keşfettik. Bir de baktık ki İlhan Hoca, Tarih Vakfı-Yurt Yayınları'ndan seri kitaplar çıkarmaya başlamış. Bu kitap serisi, en son ortak yaptığımızı da sayarsak, 26 kitaba erişerek külliyat niteliği kazandı artık. El memlekette biz de bir iki almaya başladık. Bu kitaplar uzun giriş yazılarıyla açılışı yapılan, eski yazıları belirli temalar altında bir araya getiren kitaplar; toplu eserler şeklinde bir araya gelmişler. Toplu eserleri okuduğunuzda, yatayda çok geniş bir alanı kaplayan ve derinlikli yazılar olduğunu fark ediyorsunuz. Türkiye'ye döndüğümüzde de bir e-posta attım hocaya. O aralar benim bir hiperaktivitem vardı; hala da var ya, neyse... Gerçekten kimi zamanlar çok aktifimdir. Hocaya bir e-posta, biz geleceğiz yanınıza falan diye. Gazi'den bir grup hoca arkadaşlarla gittik. Hocayla derinlemesine

tanışmamız bu şekilde gerçekleşti. Çok iyi karşıladı bizi, sağ olsun. Hocam dedik, bir sürü kitap çıkardınız. Yazdıklarınız 70'lerden, 60'lardan bugüne kadar olan yazılar. Bizim bu yazıları günümüz sorunlarıyla ilişkilendirmek istiyoruz. Zira günümüz problemleriyle de o zamanki problemler birçok açıdan örtüşüyor. O zaman Sn. Bülent Tanık da Çankaya ilçe belediye başkanıydı. Afiyette olsunlar, o da bizi destekledi, sohbetlerimizi videoya kaydetme imkânı sağladı. Çalışmayı, hepsi şu an Gazi'de profesör olan arkadaşlarımızla gerçekleştirdik. Spontan gelişen bu projeye "İlhan Tekeli ile Günümüz ve Geleceğe Dair" ismi koyduk, söyleşi grubumuza da bunun ekibi ismi verdik; sohbetlerimiz nehir söyleşi şeklinde geçti. Bu gönüllü proje sayesinde İlhan Hoca ile bizim tanışıklığımız başlamıştır. Kendi namıma, kişi olarak İlhan Hocayı yakından tanıma fırsatını, bu proje esnasında bulduğumu söyleyebilirim. Tabii Hocanın toplu eserlerinin ilk otuz, kırk sayfasının hepsini okudum; bu giriş yazıları sohbetlerimizde çıkış noktamız oldu. Onlarla, hocanın önüne oturunca, daha başka bir bakış açısına sahip oluyorsunuz ve sorular sordukça da onu çok yakından tanıma imkânınız da doğuyor. Rahatlıkla söyleyebilirim ki o sayfalar bir bilim insanının onurlu hayat hikâyesini de taşımaktalar; bu nedenle ağırdır o sayfalar. Sağ olsun, bu vesileyle İlhan Hoca kendi dünyasına ve yakın çevresine bizleri de dahil etti.

İlhan Hoca'nın farklı çizgileri var. Bilim çizgisi, demokrasi çizgisi, tarih çizgisi gibi. Siz bu çizgilerin hangisinde berabersiniz, hangi alanlarda birlikte, çalışmalar yaptınız?

2010'lar sonrasında İlhan Hoca'yı tam olarak tanıdık ve yakın çevresinde olma şansını elde ettik dedim. İlhan Tekeli ile Günümüz ve Geleceğe Dair Projesi dışında, İzmir'de İlhan Hocanın içinde bulunduğu bir çalışmaya katılma fırsatı buldum. Bu projede aşağı yukarı iki, iki buçuk sene İlhan Tekeli'nin kolaylaştırıcılığında birçok akademisyenle birlikte çalışma fırsatı buldum. İlhan Hoca, 2004-2019 yılları arasında İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapan Aziz Kocaoğlu'nun başkan danışmanlığı görevinde de bulunmuştur. Bana göre bu zaman zarfında İzmir'de Sn. Kocaoğlu başkanlığının kendine has özellikleri ile harmanlanan, İlhan Tekeli'nin teorik çerçevesini çizdiği bir belediyecilik anlayışı gelişti; İlhan Hoca bu modele "İzmir Modeli" adını vermiştir. Aslında İlhan Tekeli'nin 1970'lerde fikri altyapısına büyük katkı verdiği toplumcu belediyecilik modeli vardır; dönemin belediye başkanları Erol Köse (İzmit), Vedat Dalokay (Ankara) ve Ahmet İsvan (İstanbul) aracılığıyla da uygulama alanları elde etmiştir. İzmir Modeli'ni toplumcu belediyeciliğin devamı niteliğinde, onun 21.yy sürümü, günümüz koşullarına uyarlanmış hali olarak görüyorum. İzmir gibi kendine has özellikleri olan bir

yerde uygulanabildiği için “İzmir Modeli” olarak ayrılmıştır, orası ayrı. Bu model kapsamında altyapı, bölgesel ulaşım, kırsal kalkınma vb. alanlarda uygulanan politikalar bütünü Türkiye ve Dünya için yeni bir yerel yönetim önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmir Modeline ilişkin çalışmalar İzmir Akdeniz Akademisi’nden yayınlandı; akabinde İzmir Modelinin sempozyumu ve diğer çalışmaları da oldu. İlhan Tekeli ile bu çalışmaların hepsine iştirak ettim, katıldım.

Bunların dışında, İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı çalışmaları var. Vakıf 2018 yılında kuruldu. İlhan Tekeli ile Günümüz ve Geleceğe Dair ekibi ve Murat Güvenç Hocanın vakıf kurucuları olduğu bir süreç yaşadık, Tekeli Hoca da bu sürecin gözlemcisi oldu diyebilirim. Burada vakfın kurucuları adına konuşmam uygun olmaz. Öte yandan İlhan Tekeli’nin kurumsal kişiliğini temsilen geniş mütevelli heyeti de var. Bu heyet içinde İlhan Tekeli’den yaşça küçük 58 fikir işçisi var. Heyet içindeki tek istisna hocanın aile üyeleri; sekiz yaş büyüğü olan ağabeyi Sn Doğan Tekeli ve mahdumu Sn Faik Tekeli’de mütevelli heyet üyeleri olarak aramızda. Ben asıl kurucular olarak mütevelli heyetini görüyorum. Zira onların bize verdiği güç ve cesaret ile bu işe giriştik, kuruluşun ameliyesini yaptık ve devamını getirdik. Bu bir avuç insanın şehircilik kültürü alanındaki toplumsal katkıları, İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı’nın kuruluşu ile yukarılara çıkardıklarını rahatlıkla söyleyebilirim.

Siz de biraz önce İlhan Tekeli’nin farklı çizgileri olduğunu belirttiniz. Kendi çalışma alanımı temel alarak ifadenizi şu şekilde şu şekilde formüle edebilirim. Türkiye’de şehri ele alan kim varsa İlhan Tekeli’yi bilir. Şehir ekonomisini ekonomistler, şehir tarihini tarihçiler, şehir sosyolojisini de sosyologlar çalışabilir, şehir jeolojisini mühendisler çalışabilir; her kim ki bu konulara adımını atar, muhakkak İlhan Tekeli çalışması ya da çalışmalarıyla karşılaşılır. Emin olunuz bu çalışmalar onlar için ufuk açıcudur. Maruf olduğum birçok çalışmada bunu bizzat gözlemliyorum; ya okudum ya da konuşmalara şahit oluyorum Tekeli etkisine. Türkçede bu kadar geniş bir alanda referans gören, şehircilik alanında başka bir kişi olduğunu zannetmiyorum. Tekeli’nin her dalda kendi üslubuna uygun çalışmaları var. Bu çalışmalar, örneğin beni bir şehirci olarak etkilediği ve yönlendirdiği kadar, ilgili dalda çalışan ve uzmanlaşmış kişilerin dikkatini çekecek kalitede olduğunu da rahatlıkla söyleyebilirim. Tekeli hocamızla en son mesaimiz İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı diyebilirim Burada benim muradım, Tekeli’nin farklı alanların bileşkesi olma özelliği doğrultusunda faaliyetlerine devam etmesidir.

İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı neden ve nasıl kuruldu biraz anlatır mısınız?

Altmış seneyi aşan bir fikir işçiliği var İlhan Tekeli'nin. Biraz önce ifade ettim, Türkiye'de şehircilik bugüne kadar bilim alanı olarak gelişip serpilebilmişse bunda İlhan Tekeli mesaisinin katkısı büyüktür. Bu mesainin geleceğimizi aydınlatacağı da açık, zira burada büyük bir birikim söz konusudur. Türkiye'de şehircilik geleceğe taşınırken, buna ışık tutacak, yol gösterecek olan İlhan Tekeli'nin kurumsal kimliğidir. Vakıf bu ışık tutma eyleminin aracı olarak düşünüldü diyebilirim. Açıkçası, birçok değer verdiğimiz şahsiyet var alanımızda; onları küçültmek anlamında zinhar söylemiyorum ama şaka yollu da olsa diyebilirim ki İlhan Tekeli ismi alanımızın korunması gerekli (yaşayan) kültür varlığıdır. Camiamız devam edecekse, İlhan Tekeli isminin ortaya koymuş olduğu ilkeleri koruyabilmeli, bu ismin ortaya koymuş olduğu çalışmaların açtığı yolları ilerletebilmelidir.

Hocanın bizim alanımızın derinleşmesine, zenginleşmesine neden olan arka planı ileriye götürmek gelecek nesillere taşımak istedik. Nedir bu arka plan? Devamlı çalışmak, merak etmek ve sorgulamak, yazmak, yazarken öğrenmek ve yine sorgulamak. Bir şekilde insanlar bugün var, yarın yok. Tekeli isminin şehircilik camiamız için bir sürekliliğin taşıyıcısı olması gerektiğine inanıyoruz. Bize yol gösteren fenerin ışık saçmaya devam etmesi gerekiyor. İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfının arkasında yatan nedenleri tam da burada toplayabiliriz. Bu fenerin ziyasının, müşterek eylemimizdeki gönüldaşlık olduğunu biliyorum. Bunun da kendi içerisinde tabii birtakım farklı kulvarları muhakkak olacaktır. Vakıf kuruluş senedimizde de belirtildiği gibi İlhan Tekeli'nin demokrasi, yerel yönetimler, üniversite, yükseköğretim gibi konularda yazmış olduğu yazılar doğrultusunda çalışmaların yapılması söz konusudur.

Aktif olarak şu anda vakıfta hangi çalışmalar yapılıyor?

Vakfın kuruluşuyla ilgili bazı anekdotlar da var onlarla devam edeyim. Bir insana senin adına vakıf kuralım demek gerçekten zordur. Halen Kadir Has Üniversitesi'nde İstanbul Araştırmaları Merkezinin başında çalışmalarına devam eden Murat Güvenç hocamızı 2013 yılı başlarında Ankara'ya davet ettiğimiz bir günü fırsat bildik günümüz ve geleceğe dair ekibi olarak -bu ekibe Emine Hoca da dâhildir. Murat Hoca, İlhan hocanın hem öğrencilerinden hem de ODTÜ'de yakın çalışma arkadaşlarından, benim de yüksek lisans hocam; şu an vakfımızın da başkanı kendisidir. Davet ettiğimiz gün Murat Hoca TEPAV'da gayet leziz, bilgi dolu bir sunum yaptı. Sağ olsun o gün

TEPAV’da Dr. Tunga Köroğlu ev sahipliği yapmıştı bize. Murat Hocanın kartografya, sayısal teknikler, mekânsal istatistik ve genel şehircilik konularında çok değerli çalışmaları vardır. Şu sıralar, yanlış bilmiyorsam, mesleklerin tarih içindeki mekânsal değişimi üzerine İngiltere’de önemli bir çalışmaya da katkı sunuyor.

Büyüğümüz olduğu Murat Hocaya daha önce açmıştık konuyu diye hatırlıyorum. İlhan Hocanın çalışmalarının devamlılığını sağlamak için vakıf kurmak isteğimizi iletmıştik kendisine. Aslında biz bunun planını günümüz ve geleceğe dair çalışması esnasında yapmıştık ama araya epey zaman girdi. Murat Güvenç sunum yaptığı akşam hocayla beraber oturduğumuzda bu sefer İlhan Hocaya vakıf fikrini topluca açtık. İlhan Hoca da bizim teklifimizi samimiyetle kabul etti. Onun da onayını aldıktan sonra kuruluş hazırlıklarına başladık. Uzun bir süreyi aldı. Arada ben bir Amerika’ya gittim, geldim falan. Vakıf kuruluşu 2018’de gerçekleşti. Vakıf kuruluşu esnasında, ki zor bir süreçtir, hiçbir aşamada profesyonel destek almadık. Vakıf senedini de kendimiz yazdık, İlhan Hocamız kontrol etti. Acemilikten kimi hususları eksik fazla yazdığımızı hatırlıyorum, olsun. Bu arada mütevelli heyeti belirlendi. Mütevelli heyetinde hocayla aynı jenerasyondan olanlar yok, daha çok bizim jenerasyon ile hocanın jenerasyonu arasındaki isimler var. Hepsiyile birebir temasa geçtik, olurlarını aldık. Vakıf senedini Ankara 18. Notere tescil ettirdik, vakıf siciline yazılması amacıyla asliye hukuk mahkemesi nezdinde dava açtık. Bizim fakültenin (Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi) bulunduğu Maltepe’den adliye ek binasının olduğu Dışkapı’ya bizzat yürüyerek gittiğimi hatırlıyorum. Mahkemeye dilekçeyi verdik, mahkeme günü tayin edildi, mahkemeye çıktık. Hatta hâkim üniversite kuracak mısınız diye bir soru sorunca, şaşkınlıktan birbirimize bakarak kalakaldık, cevap veremedik. Bu iş için milyonlarca lira gerekiyor; biz ise hin-i hacette bin liramız varsa seviyoruz. 28 Eylül 2018’de İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfının kuruluşu resmî gazetede yayımlandı. Mütevelli heyet toplantımızı 2018 Kasım ayında yaptık. O zamandan bu zamana vakıfta birtakım işler yapmaya başladık. İlk başlarda belirli bir adresimiz, yerimiz, yurdumuz yoktu. Elimizde bir tane dosya dolanıyoruz, İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı diye. 70’li yıllardan beri, hatta 60’ların sonlarından itibaren, İlhan Tekeli’nin yakın çalışma arkadaşı ve dostu Yiğit Gülöksüz hocamız, aynı zamanda Oran Onbir Evler’de hocanın komşusu. Aynı yerde Yiğit Gülöksüz’ün iki evi var; biri boştu o zaman. Sağ olsun Yiğit Hocamız, o evin kullanımını bize tahsis etti. Böylece vakıf mekânımıza da kavuşmuş olduk. Buranın ismini “Yiğit Gülöksüz İmece Evi” olarak belirledik. İlhan Tekeli’nun yanı sıra Yiğit Gülöksüz ismini de bir şekilde vakfımıza kazandırmış olduk. Vakfa olan destekler tamamı ile gönül

esasına dayalı; bin lira, bin beş yüz lira, yirmi lira fark etmiyor. Tabii Tekeli'nin yanında birçok önemli insan var. Tarık Okyay var, çok önemli bir öğrencisi, uzun yıllar birlikte çalışma yaptıkları Selim İlkin var. Zamanla bu değerli isimlerin cümlesini bir şekilde vakfa kazandıracağız.

Biz dikeyde örgütlenen değil, yatayda örgütlenen bir vakıfız. Esnek örgütlenmiş bir yapımız var. İki ana aktivite belirlendi senedimizde. İlki İlhan Tekeli Şehircilik Bienali. 2021'de yapmayı planladığımız şehircilik bienalinin hazırlık çalışmalarını yürütüyoruz. Bienali sürekli yapacağız. Önümüzdeki bienalde 1996 yılında gerçekleştirilen Habitat II'yi ana tema olarak belirledik. Habitat II, Türkiye'nin cumhuriyet tarihinde yapmış olduğu en büyük uluslararası toplantıdır. Birleşmiş Milletlerin üye tüm ülkelerinin temsilcilerinin bulunduğu, Türkiye'nin de ev sahibi olduğu ilk toplantı diyebiliriz. Toplantı başından sonuna Yiğit Gülöksüz başkanlığında bir ekibin sorumluluğunda gerçekleşmiştir. Ekibin içinde İlhan Tekeli de vardır. Açılış gösterisi de görkemli olmuş bu nedenle. Havai fişek gösterisi, kılıç kalkan ekibi, semazenler, halk müziği yanı sıra Itri'nin eserleriyle Habitat II, bir tanıtım kampanyası da olmuştur. Aynı zamanda 1980 askeri darbesinin etkileri de bir şekilde silinmeye çalışılmıştır.

Habitat II öncesinde Türkiye'de uluslararası etkinlikler çok yapılmamıştır ya da bu ölçekte hiç olmamıştır denilebilir. Bu nedenle HABİTAT'a katılan o entelejansiyanın örgütlenmesi çok önemli. Biliyoruz ki HABİTAT II'de İlhan Tekeli'nin katkısı çok büyük. Dünyaya bu vesile ile kazandırılmış kavramlar da var. Velhasıl Türkiye açısından dönüm noktası niteliğinde olan bu çalışmanın da anılması, geriye bakarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Vakıf olarak HABİTAT II'nin sözlü tarih çalışmasını da başlattık. Habitat II'nin devamında Türkiye'de neler yapıldı veya yapılmadı. HABİTAT II bize neler kazandırdı gibi farklı boyutlarda çalışmalara başladık. Bunu zannedersem uzun bir süre işleyeceğiz gibi. Yirmi yıl sonra 2016 yılında HABİTAT III gerçekleştirildi. Onunla ilişkilendirebilmemiz lazım bu çalışmalarını. İsimleri temsili olarak kullanacak olursak, Habitat II'deki İlhan Tekeli ile Habitat III'deki Richard Sennett arasında bağı kurarak geleceğe bir menfez açabileceğimizi düşünüyoruz. Aslında İlhan Hoca'nın son dönemde çalışmamızı istediği konular da burada yoğunlaşıyor bence.

Öte yandan düşünce paylaşım platformumuz mevcut. Vakıfta aralıklarla daha önce ayda bir platform çalışması yapalım dedik. Örgütlenmesi biraz zor olsa da bir şekilde gidiyor. Bizim akademide özellikle son dönemde biraz durgunluk ve cansızlık var. Bu nedenle vakıfta yaptığımız çalışmalar en azından bana çok heyecan veriyor. Kendimi öğrenci gibi hissediyorum. Çay ser-

visi dahi yapıyorum, koskoca adam çay servisi yapmaz gibisinden söyleyenler de olmuyor değil. Bense seve seve yapıyorum bunları, hele hocayla çay kahve eşliğinde tartışmak, ara ara şakalaşmak, birlikte düşünmek güzel şeyler. İki lafın belini kırmak, bunu demek istiyordun, a öyle miydi kabilinde şakalaşmalar, kitap tavsiyeleri, makaleler üzerine konuşmalar adeta vakfı akademik kulüp haline getiriyor. Bir araya gelişimizin insani yönü de yoğunlaşıyor, bu birlikte öğrenmeyi de teşvik edici oluyor. Tabii daha önce erişilmez hoca olarak gördüğümüz kişinin (İlhan Tekeli) insan haliyle karşılaşınca yakınlaşıyorsunuz. Bu vakıf vesilesiyle bir insanı tanımanın ne olduğunu, ne kadar değerli olduğunu açıkçası tecrübe ediyorum.

Bir diğer çalışmamız ise İlhan Tekeli Tez ödülleri. İlhan Tekeli adına ODTÜ’de uzun yıllar verilmiş tez ödülleri zaten vardı. Lisansüstü öğrencilere verilir. Vakıf olarak biz bunu kurumsallaştırarak, tüm ülkeye yaydık. İlkini 2019 senesinde verdik. Yaklaşık 30 tane başvuru oldu. Jüri heyetimiz on akademisyenden oluşturuldu. Geçen yaz, başından sonuna tez okudular, şaka yollu şikâyet edenler de oldu. Ama Türkiye’de bizim alandaki çalışmaların çok çeşitli veya nitelikli olduğunu tespit etmeleri hepimizi sevindirdi. Tez ödülü, şehircilik alanında çalışanları birbiriyle tanıştırmayı, iletişim sağlamlarına olanak tanıyarak aralarındaki iş birliğini arttırmayı hedefliyor. Kendince tetiklenen bir süreci çalıştırdığını düşünüyoruz. Ve bu bizim açımızdan çok daha anlamlı ve Tekeli’nin de tam istediği bu aslında. Faaliyetlerimiz süreklilik kazanırsa kendi bilgisini üretebilen epistemolojik bir topluluk olabileceğiz düşüncesindeyim. Nihayetinde bu topluluk şehircilik kültürü alanında toplumun vicdanı olabilecektir. İlhan Tekeli de bu vicdan konusuna özellikle dikkat çekiyor.

Vakfımızın Mütevelli heyet üyelerinden Faruk Malhan Bey vakıf ismimizdeki “kültürü” kelimesinin müellifidir. Sadece şehircilik olmasın bunun yanında “kültür” kelimesi de olmalıdır önerisinde bulundu. Faruk Malhan Bey mimardır, ötesinde dünya çapında önemli bir tasarımcıdır; ODTÜ’deki öğrenciliğinden bu yana da Tekeli’nin yanındadır. Diyeceğim şu Faruk Bey bunu laf olsun diye söylemez. Düşünmeye başladım, kendi kendime dedim ki hakikaten Faruk Bey’in söylediği doğru. Çünkü ilk şehirlerin kurulduğu coğrafyalardan birisi Anadolu ve yakın çevresi. Dokuz bin yıl önce kurulmuş Çatalhöyük, daha yeni yeni anlaşılmaya çalışılan, kazı halindeki Göbeklitepe bize neyi anlatıyor? Şehircilik kültürünün tam da göbeğindeyiz. Bizim, asıl kültürümüz bu, şehir kurmak kültürümüzde olan bir şey, adeta bizim yazgımız bu coğrafyada. Oysa ecnebi memleketlerden getirdiğimiz kurumlarla şehircilik yapmaya çalışıyoruz. Kendimiz bu konunun dünyadaki ilk müellifleriyiz, o sebeple kültürü eklentisini kendi namıma çok benimsedim. Kültürü

nereden çıktı, şehircilik yeterdi falan diye söyleyen çok kişi olmuştur, ama benimsendi artık. Kültür kavramıyla vakfımız benim için çok daha anlamlı bir vaziyet almış durumda şu an. Daha da derinleşeceğimiz zaman içinde...

İlhan Bey'in "bence en değerli çalışması diyebileceğiniz bir çalışması var mı" ve genel olarak bütün bu çalışmalarını düşününce çalıştığı disiplinler ve de toplum üzerindeki etkisi nedir?

Şimdi bu soruyu bir tarihçiye sorsanız farklı bir cevap verecektir. Ekonomiste sorsanız farklı cevap verir. Bende kendime göre cevap vereyim, benim uzmanlık alanım ulaşım. Bana göre İlhan Tekeli'nin beni çok etkileyen iki önemli çalışması vardır. Birincisi rahmetli Tarık Okyay ile neşrettiği "Dolmuşun Öyküsü". Bir diğeri ise Yiğit Gülöksüz ve rahmetli Tarık Okyay'la birlikte kaleme aldığı "Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir" adlı eseri. Türkiye'de bu iki eserin öncesinde ya da sonrasında dolmuşa ilişkin sosyolojik boyutunu da işin içine alan bir çalışma yapılabilmiş değildir. Ülkemizde, bu değer, kalitede ve orijinallikte bir çalışma yapılamamıştır; bu çalışmalarını üçüncü dünya adına yapılmış önemli çalışmalar arasında da sayabilirim. Dışarıda üretilen teorinin tüketildiği ülkemizin uluslararası bilgi üretimine katkı sunacak nitelikte çalışmalar olduğunu rahatlıkla ileri sürebilirim.

Özellikle "Dolmuşun Öyküsü" kitabı beni çok etkilemiştir, çok feyz almışumdur o kitaptan. O benim belki ulaşımı sevmeme de sebebiyet vermiştir. Her iki üç senede bir o kitabı okurum. Nedendir bilmiyorum ama iki, üç senede bir, bir Kemal Tahir serisi okur bitiririm, yanı sıra Tekeli kitapları gelir. Her cümlesinden bir şey çıkarır, ondan bir şey üretmeye çalışırım. Zaten özel arabam yok, hiç de ilgim olmadı özel araca. Tekeli de bunu beni övmek için söyler sağ olsun, ulaşım çalışıyor ama arabası da yok der. Araba da alamaz oldum şimdi, bu övgüden mahrum kalmamak için. Şaka bir yana, açıkçası ben bu iki çalışmasını çok değerli buluyorum.

Türkiye'de kurum tarihleri genel itibariyle yazılmaz. Kurumdan kastım, bir kuruluşun tarihi değil, böyle bir kurum tarihinden bahsetmiyorum. Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin imar, ulaşım, planlama gibi konulardaki safahatını şehircilik adına İlhan Tekeli'den başka inceleyen azdır. Tabi bunlar başta ben olmak üzere çok kişiye feyiz vermektedir. Selim İlkin'le birlikte yapmış olduğu Cumhuriyet'in Harcı çalışmasının Türkiye'nin bayındırlık tarihini ortaya koyan son cildi beni çok etkilemiştir. Yani umur-u nafia programlarından tutun, cumhuriyetin ilk dönemi ve sonrasında karayolu, demiryolu programları başta olmak üzere Türkiye'nin bayındırlık tarihi çok kapsamlı ve nitelikli bir şekilde ele alınmıştır. Kitap ayrıca Tanzimat sonrası geçiş

dönemlerini de çok iyi işlemiştir. Türkiye'deki bu bayındırlık tarihi konusunda belki en zirve çalışma bu kitaptır.

Öte yandan, Tekeli eylem adamı da olmuştur. 70'lerdeki toplumcu belediyeçiliğin fikri önderi Tekeli ve arkadaşlarıdır. İlhan Tekeli'yi arkadaşlarından ayırmamak lazım. Açıkçası eylem adamlığının en önemli özelliklerinden birisi arkadaşlarıyla birlikte hareket edebilmek olduğunu görüyorum ben. Onlara fikri önderlik yapsa bile bir ekibin, bir camianın, bir oluşumun parçası olmak onun için çok daha önemlidir. Dolayısıyla kişiler onun hayatında çok önemli yer tutar. Yiğit Gülöksüz, Tarık Okyay, Selim İlkin, Esat Turak, Tansı Şenyapılı yanında bir sürü insan sayabiliriz açıkçası. 70'lerdeki toplumcu belediyeçilik seneler sonra karşımıza yeni toplumcu belediyeçilik olarak Sn. Bülent Tanık'la, onun sonrasında Sn. Aziz Kocaoğlu'yla İzmir Modeli olarak çıkmıştır. Ve Sn. Aziz Kocaoğlu bana göre Türkiye'de belediyeçilik tarihinde, İlhan Tekeli'nin ortaya koymuş olduğu yaklaşımı, en iyi uygulayabilen kişilerden birisi olmuştur. Bana göre çok başarılı bir belediye başkanlığı vardı. İzmir Modeli çalışmalarında inceleme fırsatı bulduğum İZBAN'ın İzmir'e kazandırılması kadar Türkiye'de yenilikçi bir örgütlenme modeli daha yoktur. Devlet denilen devasa mekanizmayı ahenkli bir şekilde harekete geçirebilmiş bir şahsiyettir Sn Aziz Kocaoğlu. Bu özellikle siyasetçilerde bulunması durumunda çok değerli olan bir meziyettir. Bizim çalışmalarımızda ya da alanımızda karşılaştığımız aktör temelli modelin canlı versiyonuyla karşılaştım diyebilirim. Yenilikçi, girişken, tuttuğunu koparabilen nitelikte bir aktör aracılığıyla İlhan Tekeli'nin fikirlerinin hayata geçip, topluma kazandırılması çok önemli olmuştur. Zamanında Ahmet İsvan'ın, Erol Köse'nin, Vedat Dalokay'ın çalışmalarının arkasında da Tekeli düşünce yapısını görürüz; temellerinde bu vardır. Ve aynı şekilde günümüzde Aziz Kocaoğlu'nun belediyeçiliği de önemli, incelenmesi ve Türkiye'ye kazandırılması gereken bir model olmuştur. Yani çok önemli bir aktörün eylemlerinin fikri arka planını kurmuş ve bunu formüle etmiş, süreci izlemiş, sürecin içinde olmayı da başarmıştır Tekeli.

Çok teşekkür ediyoruz hocam.

Mehmet Ural ile İlhan Tekeli Üzerine:

“İlhan Hoca dediğiniz an, aklımıza her zaman dünya çapında bir iddia ortaya koymak gelir.”

İlhan Bey’le tanışıklığımız ne zamana dayanıyor? Yollarımız nasıl birleşti, nasıl devam etti bize özetlerseniz, anlatırsanız seviniriz.

İlhan Hoca’nın çalışmalarını yakından izliyor, konferanslarına fırsat bulduğum her zaman katılıyordum. Ama İlhan Hoca’yla yakın çalışma fırsatım, TÜSES (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) başkanı olduğum döneme, 2004 yılına rastlar. TÜSES, Erdal İnönü’nün önderliğinde kurulmuş olan bir sosyal demokrat düşünce kuruluşudur.

TÜSES olarak 2004 yılında sosyal demokrat vakıflar ve derneklerle birlikte, “Türkiye’de siyaset kültürünü ve pratiğini değiştirmek” konusunda bir çalışma yapmaya karar verdik. Bu kadar iddialı bir çalışmayı ancak İlhan Tekeli’nin düşünsel önderliğinde yapabiliirdik. Bu proje aşağı yukarı iki yıl sürdü. Çok sayıda atölye çalışmaları yaptık, konferanslar düzenledik: Bugün maalesef aramızda olmayan, Erdal İnönü, Atilla Karaosmanoğlu gibi çok değerli katılımcılar, çok sayıda bilim insanı, araştırmacı isimler bu çalışmamıza katıldılar, önemli katkılar yaptılar. Biz bu çalışmayı daha sonra TÜSES yayını haline de getirdik. 2007 yılında ise İlhan Tekeli hocamıza, sosyal demokrasiye teori ve uygulamalı alanlardaki katkılarından ötürü, adına bir konferans düzenleyerek TÜSES’in Üstün Hizmet Ödülü’nü takdim ettik. Daha sonra da İlhan Hoca ile TÜSES’in çalışmalarında yine beraber olduk.

2008 sonunda, 2009’da yapılacak yerel seçimler öncesinde İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı (İBB) Aziz Kocaoğlu beni kampanyasında danışmanlık yapmak üzere İzmir’e davet etti. Kampanya çalışmalarında gördüğüm en büyük boşluk, İzmir için yeni bir vizyon eksikliğiydi. Aziz Kocaoğlu başkanlığı döneminde İzmir’i gelecekte nereye taşımak istiyor, nasıl bir İzmir vadediyordu? Bir vizyon geliştirmeniz gerektiğinde, bu yolculuğu beraber yapabileceğiniz tek isim İlhan Tekeli hocadır. Ben derhal İlhan Hoca’yı aradım.

Biliyorsunuz hocanın kendisi de İzmirlidir. Böylece İzmir’de seçim kampanyası sürecinde, Hoca ile tekrar birlikte çalışma fırsatım oldu. Daha sonra Aziz Bey, İlhan Hoca’ya sürekli danışmanı olması için talep ve ricada bulundu. Biz iki “başkan danışmanı” olarak 10 yıl süreyle İzmir’de birlikte çalıştık.

Doğrusu benim için hocayla çalışmak hayatımdaki en büyük şanslardan bir tanesidir. Biliyorsunuz Orhan Pamuk’un bir kitabı şöyle başlar, “bir kitap okudum hayatım değişti” diye. Ben de şöyle diyebilirim; “bir insan tanıdım, gerçekten hayatım değişti, çok zenginleşti.” O yüzden teşekkür borçluyum Hocaya, ondan öğrendiklerime. İzmir’de çok sayıda büyük proje yaptık Hocayla. Daha doğrusu ben onunla beraber bu çalışmalar içerisinde yer aldım. Ama elbette yalnızca bizler değil, çok sayıda değerli danışman, bilim insanları, yaratıcı insanlar bu çalışmalara katıldılar. Bu arada belirtmem gerekir ki, bu başarılı çalışmaların önemli bir ögesi de Aziz Beyin bize duymuş olduğu güven ve sağlamış olduğu olanaklardı. Hatta kendisi de bizzat bir öğrenci gibi bütün çalışmalara katılmış ve önemli katkılar yapmıştır.

İlhan Bey’le İzmir’de yaptığımız çalışmalardan söz edebilir misiniz?

İlhan Hocanın en önemli özelliklerinden bir tanesi, ortaya her zaman büyük bir vizyon koyabilmesidir. İzmir için katılımcı süreçlerle bir vizyon geliştirmek üzere ilk adım olarak 2009 Ekim ayında bir Kültür Çalıştayı düzenledik. Bu çalıştayda İzmir için bir vizyon geliştirildi. Katılımcı bir anlayışla ortaya çıkan bu vizyon, artık sadece bir Büyük Şehir Belediye Başkanının değil İzmirlinin vizyonu haline gelmişti.

Bu vizyonun bir parçası olarak İzmir Deniz Projesi, yine İlhan Hoca’nın önderliğinde başladı. İzmirliler biliyorsunuzdur ev dışarıda yaşamayı severler. Deniz ve kıyı İzmirliler için hem piyasa yapılan alandır, hem de şehrin çeperinde yaşayanların, merkezin kültürüyle buluştuğu kamusal bir alandır. İzmir’in önemli bir özelliği insanları ötekileştirmemesidir, ötekileştiren bir pratik yoktur İzmir’de.

İzmir Deniz projesinde, körfezi çevreleyen yaklaşık 45-50 kilometrelik sahil, aralarında mimarlar, peyzaj mimarları, endüstriyel tasarımcılar olmak üzere yüzün üzerinde yaratıcı uzman tarafından yeniden tasarlandı. Bu ekibe çok sayıda belediye bürokratu ve yöneticileri de destek ve katkı verdi. Bu insanların bir arada çalışabilmesi için hepsinin kabul edeceği bir isme ihtiyaç vardı. İlhan Hoca zaten çoğunun da hocası olduğu için, onun getirdiği vizyon, anlayış ve disiplinle muazzam bir çalışma yapıldı.

İlhan Hoca katılımcı süreçlerle iş yapılmasını ister ve teşvik eder. Ayrıca yapılan çalışmanın mutlaka o yerin dinamiklerine uygun, özgün ve yenilikçi

olmasına özen gösterir. İlhan Hoca, katıldığı her çalışmanın evrensel düzeyde iddia taşıyan bir proje olmasını hedefe koyar. Yaptırır da. İzmir Deniz projesi de dünyada da değişik ödüller kazandı. Yani İlhan Hoca dediğiniz an, aklınıza her zaman dünya çapında bir iddia ortaya koymak gelir.

İzmir Deniz projesinin uygulama çalışmaları sürerken, İlhan Hoca'yla İzmir Tarih diye büyük bir proje başlattık. Bu projede, Kadifekale'den başlayarak bütün Kemeraltı'nı, Basmane'yi, eski limanı içine alan tarihi alanın yine katılımcı süreçlerle yeniden planlanması amaçlanıyordu. Bu projede de yine çok sayıda bilim insanı, yaratıcı insan ve tabii ki bölgede yaşayanların da katılımıyla, karşılaşılan zorluklara rağmen önemli çalışmalar yapıldı. Hala da yapılıyor.

Bu noktada Hoca'nın bir başka önemli özelliğini belirtmek isterim. Bir sorunla karşılaştığı zaman, Hoca onu yeniden formüle eder ve çözülebilecek biçimde tanımlar. Zaten yaratıcı düşünce dediğimizde budur. Esasında Hoca'yı farklı kılan, bu kadar üretken kılan da bu özelliğidir kanımca. İlhan Hoca'nın entelektüel merakı, derin birikimi yanısıra, bilgi kümeleri arasındaki bağlantıyı bulmak, ilişkileri kurmak gibi müthiş bir yetisi vardır. Hoca bizlerin görmediği o ilişkileri bağlantıları görerek, her seferinde öngörüleni değil, şaşırtıcı ve yeni olanı bulur, getirir. Ve bizi de bu yönde düşünmeye teşvik eder. Düşünülmeveni ancak bu şekilde düşünebilirsiniz der.

Biraz önce söz ettim, İlhan Hoca yaptığı her çalışmada bunun Türkiye'de veya dünyada iddia taşıyan bir çalışma olmasını ister. Hemen hemen bütün yaptığınız çalışmalara da bu boyutu kazandırmıştır. Sözüünü ettiğim İzmir Deniz, İzmir Tarih projeleri veya kurmuş olduğumuz İzmir Akdeniz Akademisi, bütün bunlar gerçekten hem Türkiye hem de dünya çapında iddia taşıyan projelerdir, yani çıta çok yüksektir. Onunla çalışmak için sizin de çok yükseğe sıçramanız gerekir.

İlhan Hoca'nın geniş bilgisinden söz ederken söylemeden edemeyeceğim, başlarda her alandaki bilgisiyle bizi şaşırtıyordu. Bir lokantaya girdiğimiz zaman vitrindeki balıkların hangi denizden gelmiş olduğunu, nasıl pişirilirse iyi olacağını, hatta İzmir'e özgü bir balık türünün Körfez'in hangi noktasındaki bir batıktan yuvalanıp ürediğini söyleyecek kadar geniş bilgi sahibi idi. Veya gezdiğimiz herhangi bir tarihi eserdeki taşların hangi morfolojik özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliyordu. Birlikte çalıştığımız 16 yıl boyunca o kadar çok şaşırdım ki, artık şaşırmıyorum, öyle olmasını bekliyorum. Hoca'nın her alanda sonsuz merakı vardır. Mesela Hoca'dan bir konuda çalışma yapmasını istemenin en kestirme yolu, bu konuyu Hoca'nın merakını çekecek bir soru olarak formüle etmektir. Hoca'nın bir başka özelliği de, soru aynı kalsa bile yeni edindiği bilgilerle cevaplarının gelişip değişmesidir. Yani siz

onun bir konferansına gitmişseniz, aynı konuyla ilgili ikinci bir konferansına gittiğiniz zaman aynı şeyleri duyamazsınız. Mutlaka yeni edindiği bilgilerle konuyu başka bir yere taşımıştır.

İzmir Modeli özgün bir sosyal demokrat yerel yönetim modeli olarak Sunuldu. Kısaca bahsedebilir misiniz?

Hoca'nın İzmir'e önemli bir başka katkısı İzmir Modeli çalışmalarıdır. Aziz Kocaoğlu 15 yıllık başkanlık döneminde İzmir'de, hem demokratik hem de ekonomik kalkınmaya öncelik veren önemli pratikler geliştirmiştir. İzmir Modeli çalışmalarının başlıca iki amacı olmuştur. Birincisi geliştirilen bu özgün çalışmaların, siyasetten bir rehber ve yol gösterici olabilmesi için normatif bir dille yeniden bir model olarak kurgulanmasıydı. İkincisi ise, Aziz Kocaoğlu'nun 15 yıllık icraatının bilimsel veriler ışığında, bilim insanlarının çözümlenmeleriyle kamuoyuna hesabını verebilmesiydi. Bunu bir anlamda Türkiye'nin demokratik arayışlarına yerelden bir katkı sunmak olarak da görebiliriz.

İzmir Modeli çalışmaları, 30 akademisyen ve uzmanın katıldığı 18 aylık katılımcı ve yoğun bir çalışma sürecinin sonunda 10 ciltlik bir yayın demetiyle sonuçlandı. İzmir Modeli de diğer projeler gibi iddia taşıyan, yenilikçi bir çalışma oldu. Şimdiden 50 civarında bilimsel çalışmada İzmir Modeli'ne atıf yapıldı. Bütün bunları İlhan Tekeli Hoca'nın düşünce önderliğine borçluyuz. O olmadan bu çalışmalar yapılamazdı.

İlhan Tekeli İstanbul'un kazanılması için katkı yaptı mı?

Yaptı. Kampanyayı yürüten arkadaşımın isteği ile, İlhan Hoca'dan Ekrem İmamoğlu ile görüş ve önerilerini paylaşması için ricada bulunmuştum. Ekrem İmamoğlu'nun başkan adaylığı açıklandığı gün birlikte büyükçe bir toplantı yaptık. Hoca İstanbul'la ilgili nasıl bir vizyon düşündüğünü ve kampanya ilgili görüşlerini Ekrem Beyle paylaştı. İzmir'de elde ettiğimiz deneyimlerin de ışığında 2-3 saatlik uzunca bir sohbet toplantısı yaptık. Hoca'nın önerileri daha sonra kampanyaya oldukça yansdı. Değınmeden geçemeyeceğim, İlhan Hoca 1970 yılların "toplumcu belediyecilik" kavram ve uygulamalarının mimarlarının önde gelenidir.

Çok teşekkür ederiz, ağzımıza sağlık.

Prof. Dr. İlhan Tekeli 2017-2018 Tez Ödülü

İlhan Tekeli Tez Ödülü Yüksek Lisans ve Doktora kategorisinde şehircilik alanında yapılmış tez çalışmalarına verilmektedir. 2017-2018 İlhan Tekeli Tez Ödülü doktora kategorisinde Dr. Emrah Söylemez ve Dr. Bürge Elvan Enginli'ye, Y. Lisans kategorisinde ise Esmâ Aksoy Khurami'ye verilmiştir. Bu bölümde Prof. Dr. Çiğdem Varol'un danışmanlığında Dr. Emrah Söylemez tarafından hazırlanan tezden üretilmiş "Sınır Bölgelerinde Sosyo-Mekânsal Etkileşim ve Yönetişim: Türkiye Örneği" başlıklı makale ile 26.10.2019 tarihinde gerçekleştirilen 2017-2018 İlhan Tekeli Tez Ödülleri Töreni'nde yapılan "Şehircilik Alanında Lisansüstü Tezlerin Yönü ve Tez Ödül Süreci Değerlendirmesi" Açık Oturumun dökümü yer almaktadır.

Sınır Bölgelerinde Sosyo-Mekânsal Etkileşim ve Yönetişim: Türkiye Örneği*

*

Emrah Söylemez¹

ORCID: 0000-0003-4150-3184

Çiğdem Varol²

ORCID: 0000-0002-2432-5745

Öz

Ulus devlet sınırlarının geçirgenliklerinin artması ile sınır bölgeleri eskiye kıyasla daha yoğun mal ve insan akışına ev sahipliği yapmakta ve çeperde kalan dışlanmış mekânlar olmak yerine, daha merkezi ve önemli aktivitelerin mekânlarına dönüşmektedir. Hacimsel olarak artan etkileşimler, sınırların çok boyutlu ve analitik olarak değerlendirilmesini ve bu çerçevede ortak yönetim arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin ulusal sınırlarındaki, sınır ötesi ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal etkileşim seviyelerinin, merkezi düzeyde elde edilebilen nesnel göstergeler yardımıyla ölçülmesi, etkileşimin görece yüksek seviyede olduğu sınır bölgelerinde sosyo-mekânsal etkileşim biçimlerinin ağ analiz yöntemleri ile tanımlanması ve sınır bölgelerinin özgün nitelikleri bağlamında ortak yönetim çerçevesi geliştirilmiştir. Bu çalışma ile; sınır bölgeleri için ulusal düzeyde Çok Değişkenli Sınır Geçirgenlik Endeksi (ÇDSGE) geliştirilmiştir. Yapılan ağ analizleri, sınır bölgelerindeki merkezi yerleşimlerinin ağ karakterlerine bağlı olarak farklılaştığını, sınır bölgelerinin etki alanının literatürde ve uygulamadaki mesafelerin ötesine geçebildiğini, sınırın mekânsal etki alanı dışında bulunan ulusal düzeyde merkezi özellik taşıyan yerleşmelerin de sınır ötesi ile önemli derecelerde ilişkilerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yönetişim boyutunda ise, kırılabilirlik ve komşu devletler arasındaki hassas dengelerin sınır bölgeleri için kuvvetli bir yönetim çerçevesinin sürdürülmesine olanak sağlayamadığı ve bu çerçevede sınır bölgeleri için "ortak yönetim aralığı" kavramının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır bölgeleri, sosyo-mekânsal etkileşim, yönetim, Türkiye, AB, Gürcistan

---

* Bu yazı İlhan Tekeli Tez Ödülleri kapsamında 2017-2018 Doktora Tez ödülünü alan Dr. Emrah Söylemez'in 2017 yılında Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde Prof. Dr. Çiğdem Varol Özden danışmanlığında tamamladığı "Sınır Bölgelerinde Sosyo-Mekânsal Etkileşim ve Yönetişim: Türkiye'nin AB ve Gürcistan Sınır Bölgeleri" isimli tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr., Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, E-mail: emrah.soylemez@csb.gov.tr

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, E-mail: cvarol@gazi.edu.tr

Socio-Spatial Interaction and Governance in Border Regions: The Case of Turkey

*

Emrah Söylemez³

ORCID: 0000-0003-4150-3184

Çiğdem Varol⁴

ORCID: 0000-0002-2432-5745

Abstract

With the increased permeability of the nation state borders, border regions host more intense flows of goods and people when compared to the past and turn into spaces of more central and important activities, instead of being excluded places in the periphery. The growing volumetric interactions have led to a multi-dimensional and analytical assessment of the border regions. In this respect, it is aimed to measure the cross-border economic, social, administrative and spatial interaction levels in Turkey's national borders with the help of objective indicators that can be obtained at the central level; to define the socio-spatial interaction forms by network analysis in the border regions where the interaction is relatively high; and to develop a governance framework in the context of the specific characteristics of the regions. With this research; Multivariate Border Permeability Index was developed to measure border permeability at the national level. The network analysis; revealed that the central settlements in the border regions differed depending on the characteristics of the network, the spatial domain of the border regions could go beyond the distances in the literature and in practice, and the settlements that had central features at the national level but outside the spatial domain of the border had significant relations with the cross-border. In the governance dimension, the importance of the concept of "common governance gap" for the border regions was emphasized that vulnerability and sensitive balances between neighbor states do not allow a strong governance framework to be maintained for border regions

Keywords: Border regions, socio-spatial interaction, governance, Turkey, the EU, Georgia

³ Dr., Ministry of Environment and Urbanization, E-mail: emrah.soylemez@csb.gov.tr

⁴ Prof. Dr., Gazi University, E-mail: cvarol@gazi.edu.tr

Giriş

Toplumların çizilmiş sınırlar içerisinde yaşaması, ilkel topluluklardan günümüze değin öncelikle güvenlik kaygısı (Grosby, 1995) olmak üzere çeşitli nedenler ve işlevlerle ortaya çıkmıştır. Modern toplumlarda sınır, 18.yy ile birlikte ulus devletlerin inşası ile sonuçlanan politik oluşumları ifade etmek üzere kullanılmış; modern ulus devlet ve küresel sistemde ise, politik bölünme veya sosyal yapıların ürünü olarak tanımlanmıştır (Baud ve Schendel, 1997). Sınır literatürünün 1970'li yıllardaki coğrafi ve işlevsel yaklaşımlar çerçevesindeki ilk evrelerinde yapılan çalışmalarda devlet sınırları, barışı sağlama ve koruma fikri çerçevesinde uluslararası çatışmalardaki rolü ile ele alınmıştır (Kolossoy, 2005). 1980 ve sonrasındaki yıllar, yaklaşımların çeşitlendiği ve sınırın çok boyutlu olarak ele alındığı dönemler olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde küresel sistem ve bölgesel kimlikler yaklaşımı, jeopolitik yaklaşım, sosyal yaklaşım, sınır yönetimi ve işbirliği yaklaşımları, çevresel konular ağırlıklı modellemeler ve kavramsallaştırmalar ile uluslararası ticaret öne çıkan konular olmuştur (Hansen vd., 1981; Hooghe 1996; Krugman, 1992). 2000 sonrası süreçte ise; sosyal bilimciler ulus devlet ve sınırını, sosyal ve ekonomik ilişkiler bağlamında tanımlamış; yaşanan küreselleşme ile birlikte sınır kavramını klasik anlamdaki bariyer tanımlaması dışında, insanların ve malların kolay geçişini ifade eden mobilité, akışkanlık ve melezlik kavramları ile kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde bölgelerin dinamik ve statik özellikleri üzerinden avantajları, uluslararası ticaret alanındaki konumları ile sosyal ve beşerî sermaye konularında değerlendirmeler yapılmıştır (Diener ve Hagen, 2012, Haselsberger, 2014, Kolejka vd., 2015, Paasi, 2005; Popescu, 2006).

Hansen vd. (1981) ve Sassen (2001) sınır mekânını merkezi yerler kuramı bağlamında "kentler hiyerarşisi" çerçevesinde ele almışlardır. Küreselleşmenin ürettiği kentler hiyerarşisi, karmaşık ağlar içeren bir üretim sistemidir. Kentler ise bu sistemde ulusal kimliklerinden çok uluslararası kimlikleri ve ürettikleri ile ön plandadır (Sassen, 2001). Bu durum uluslararası ticaretin gerçekleştiği sınır bölgelerini daha da önemli hale getirmektedir. Bu kapsamda uluslararası literatürde sınır kavramı, bir hat olarak ifade edilen sınır kavramından, belirli bir bölgeyi ifade eden, sosyal ve ekonomik farklılıkların iletişim kurdukları eylem mekânlarına evrilmiştir (Van Houtum, 2005; Waterhout, 2010). Üzerinde çeşitli sosyo-mekânsal etkileşimlerin olduğu bu özel alanlar, devletleri birbirinden ayıran ve egemenliklerini pekiştiren çok katmanlı, karmaşık ve seçici geçirgenliğe sahip niteliktedir. Martinez (2004)

bölgesel düzeyde etkileşimlere sahip olması nedeniyle bu alanlar için “sınır bölgesi” kavramsallaştırmasını önermektedir. Bu tanımlama yapısal olarak komşu sınırdaki sosyo-mekânsal akımlarla birlikte oluşan sınır geçirgenliğini, sınırın her iki tarafının farklı dinamikler ile var olan ağlarını ve sınır bölgelerinin özel koşullarına yönelik idari yapılanma ve kurumsallaşma biçimlerini ortaya koymaktadır.

Sınırdaki sosyo-mekansal nitelikli akımlara paralel olarak sınır hattının geçirim düzeyi, miktarı ve şartlarının ölçülmesi (Harrison, 2012) ile sınır geçirgenliği analitik olarak ortaya konabilmektedir. Geçirgenliğin çeşitli parametreler ile ölçülmesi sınır bölgelerindeki bağlantısal ilişkinin anlaşılması açısından ilk basamaktır. Böylelikle farklı geçirgenlik düzeylerine sahip sınır bölgeleri için bir değerlendirme çerçevesi ortaya konulabilmektedir. Söz konusu geçirim devletin egemenlik hakları çerçevesinde ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal ayakları olan bir akımlar bütünüdür. Sınırın diğer tarafı ile ilişkili akımları seçerek geçiren sınır bölgeleri, birbiriyle bağlantılı ağ tabanlı bir yapıya dönüşmektedir (Jessop, Brenner ve Jones, 2008; Paasi, 2005). Ağ tabanlı bu yapıların farklı dokulara sahip olması ve bu durumun ölçülen geçirgenlik düzeyleri ve bölgenin özgün karakteri ile birleşmesiyle sınır bölgelerine özgü yönetim yaklaşımlarının irdelenmesi ve tartışılması potansiyelini yaratmaktadır. Bu durumda, öncelikle sınır mekânının etki alanının sınır geçirgenliği ölçülerek tanımlanması, mekân üzerindeki ağsal ilişkilerin analiz edilerek akımlara ilişkin bilginin elde edilmesi ve sınırdaki aktörlerin değerlendirmelerinin çok boyutlu olarak yapılması önem arz etmektedir (Painter, 2000).

Sınır kavramının taşıdığı farklı ve karmaşık içerikler ile birlikte sınırın çok katmanlı ve disiplinlerarası ele alınışı, sınırın kavramlaştırılmasında idari, jeo-politik, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutları gündeme getirmiştir (Donnan ve Wilson, 1999; Haselsberger, 2014; Newman, 2003; Paasi, 2005; Popescu, 2006; Scott, 2000). Sınırlar jeopolitik, sosyo-kültürel, ekonomik ve mekânsal yönleri, süreçleri ve güç ilişkilerini tanımlamakta, sınıflamakta ve kontrol etmektedir. Sınır, akışkan niteliği sayesinde (Bauman, 1999) mekânsal ve zamansal olarak biçim değiştirmektedir. Bu çerçevede yapılan çalışmalarda sınırın fiziksel ayırıcı olarak rolü incelenirken, değişken doğası göz ardı edilmektedir. Sınır ötesi ilişki analizlerinde temel belirleyici fonksiyon olan “geçirgenlik”, sınırın mekândaki niteliğine göre farklılaşmakta ve farklı ölçeklerde analizleri gerektirmektedir. Sınır salt fiziksel bir yaklaşım üzerinden değil, jeopolitik, sosyo-mekansal, sosyo-kültürel, ekonomik, güvenlik

gibi ulus devletler sınırlarına ilişkin oluşan çerçevedeki düzlemlerini olabildiğince kapsayan ve bu çerçevede ekonomik, sosyal, yönetsel ve mekânsal boyutları dikkate alan bir analiz biçimi, sınır bölgesinin bir üst kavrama dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

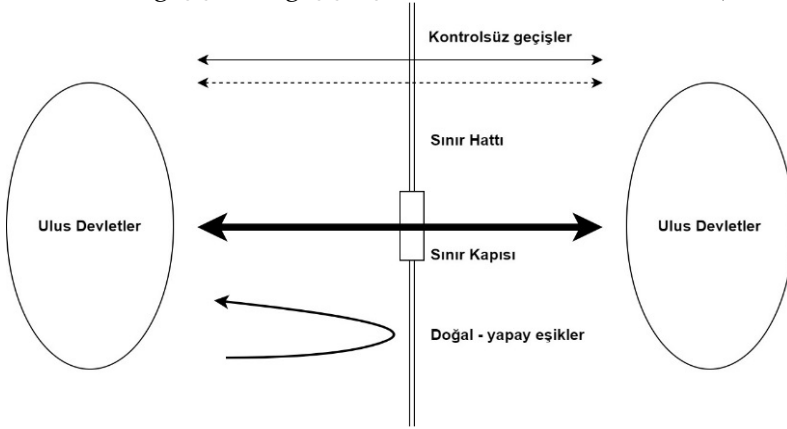
Geçirgenlik ve Boyutları

Geçirgenlik (permeability) kelimesinin kökeni Fransızca ve Latince sözlüklerde 1580'li yıllara kadar gitmekte ve temelde, içinden geçilen, arasından geçilen gibi anlamlar içermektedir. Uygulamalı bilimlerde başta olmak üzere, sosyal bilimlerde de kullanılan kavram, sınır ile ilgili çalışmalarda, farklı modlar arası geçişi ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Nathalie, 2006). Fizik, akışkanlar mekaniği, uzay bilimleri gibi uygulamalı bilimlerde özel tanımları yapılmış olan ve ölçülebilen bir kavram olan geçirgenlik, benzetim yoluyla sosyal bilimlere geçmiş, ancak ölçmeye yönelik bütüncül bir çerçeve geliştirilememiştir.

Çok disiplinli çalışmalara konu olan sınır literatüründe “geçirgenlik” kavramı ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte farklı boyutları ile ele alınmıştır. Başlangıçta ulus devletlerin korumacı yapısına uygun olarak güvenlik temelli geçirgenlik çalışmaları gündeme gelmiştir. Bu yaklaşım temelde sınır çizgisinin diğer tarafından kendi belirlediği ölçütlere uygun olanları geçiren, kimi zaman hiç geçirmeyen bir idari/politik sınır yönetim biçimidir. Fiziksel engeller ve kontrol noktaları temel araçlar olarak kurgulanmıştır. Merkezi hükümetler sınır mekânını politik ve askerî açıdan değerlendirerek sosyal ve ekonomik boyutlarını ikinci plana atmaktadır (Anderson ve O'Dowd, 1999). Bu göz ardı edilme durumu, sınırı ekonomik ve sosyal olarak daha da çeperde konumlandırır. Bu nedenle güvenlik temelli yapılan geçirgenlik analizleri ulus devlet sınırlarındaki kaçak geçişler, denetim altında olmayan geçişler ve bunların mekânsal analizi şeklinde oluşmuştur (Nathalie, 2006). Diğer yandan sınır geçirgenliğini sadece jeopolitik düzeyde etkileşim kolaylığı olarak değil (Starr ve Thomas, 2001), sınırın yasal, coğrafi, tarihi ve sosyal kimlikleri üzerinden insanlar, mal, sermaye, fikir vb. tarafından oluşturulan baskının ürünü olarak tanımlayan çalışmalar da (Stephene ve Pesaresi, 2006) yapılmıştır. Bu çalışmalarda sınır geçirgenliğinin açıklık, akımların geçişi, sınır işbirlikleri gibi kavramlarla birlikte sınırın bariyer özelliğine karşı bir ifade olarak kullanıldığı da görülmektedir.

Bu çerçevede geçirgenlik ile ilgili yapılan çalışmaları; sınır geçişini engelleyici veya kısıtlayıcı önlemler ile birlikte değerlendiren *güvenlik temelli yaklaşımlar*, sınır bölgelerinde oluşan formel ve enformel ilişki türlerini dikkate alan ekonomik ilişki ve akımları ön planda tutan *sosyal ve ekonomik geçirgenlik temelli yaklaşımlar* ile mekânsal eşiklerin geçirgenliğe etkilerini analitik öğeler ile ölçen *coğrafi tabanlı yaklaşımlar* olmak üzere üç temel başlıkta sınıflandırabiliriz. Bu üç yaklaşım kendi içlerinde tutarlı ve sınırdaki geçirgenliği ortaya koyan önemli çalışmalar olmakla beraber, hepsinin bir arada değerlendirildiği bütüncül bir sınır geçirgenliği modeli ortaya koyamamaktadır.

Sınır bölgeleri, ulus devletler arasında doğal ve yapay eşiklerle fiziksel olarak belirlenmiş sınır hatları ve hudut kapıları etrafında, sınırın geçirgenliği ile nitelendirilen aktivite mekanları olarak tanımlanabilirler. Sınırın diğer tarafına geçişler formel yollar ile çeşitli kurallar çerçevesinde gerçekleşirken, bu süreçte kontrolsüz geçişler ve geçiş teşebbüsleri de olabilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Sınırdaki meydana gelen akımlar

Geçirgenlik ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal boyutlar ile tanımlanabilen ve tekil değerlerin birleştirilmesi ile elde edilebilen bir kavramdır. Bu çerçevede bir geçirgenlik türü olan ekonomik geçirgenlik temelde yerli ve yabancı sermaye arasındaki bağı sağlayan bir faktör olarak tanımlanmaktadır (Castel-Branco, 2014). Bu kapsamda ulus devlet sınırlarında ekonomik geçirgenliğin belirleyicileri olarak; ekonomik akımların karşılıklı olarak diğer tarafa geçiş hacimleri, yerli ve yabancı sermayenin yer seçimi, pazarlara yakınlık gibi göstergeler referans alınmıştır. Sınır üzerinden gerçekleştirilen ticaret,

ülkeler arası yatırım hacimleri (karşılıklı doğrudan yabancı yatırımları), sınırda ekonomik hareketliliğin sürdürülmesini sağlayan hudut kapılarındaki gümrük işlemlerindeki kolaylık ve hızlilik ve ülkeler arasındaki mal alım satımlarının dengesi geçirgenliğin ekonomik boyutlarını yansıtmaktadır.

Sosyal geçirgenlik ise, sınır bölgesi ve çevresindeki toplumların kimlikleri ve ilişkilerini ele alan bir kavramdır. Bu çerçevede; sınır bölgesindeki dinsel ve mezhepsel farklılık ve benzerlikler ile, farklı ülke sınırları içerisinde kalınmış olsa da milliyet ve tarihsel köken benzerlikleri, sosyal geçirgenliğin boyutlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan sosyal geçirgenliği ölçmeye yönelik yapılacak çalışmalarda, daha detaylı olarak yerel bilgiye (tarihsel ve kültürel köken birliktelikleri, akraba ilişkileri, sınırın diğer tarafından göç edilip edilmediği, diğer taraftaki tarihsel isimlerin korunup korunmadığı vb.) ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca yerleşmelerde yaşayan nüfus yoğunlukları ve sınıra olan yakınlıkları da sosyal geçirgenliğin olumlu anlamda birer göstergesi olarak ele alınmaktadır.

Ülkeler arası ilişkileri merkezi düzeyde yönlendiren ve geçirgenliğin bir başka boyutu idari geçirgenliktir. Merkezi hükümetlerce belirlenen ve karşı tarafa geçiş kolaylığının en açık göstergesi sayılan vize düzenlemeleri, gümrük kapılarının nitelikleri, yoğunlukla politik yakınlıkla gerçekleştirilen kardeş kent sayıları ve tipleri, ulusal ve daha çok yerel düzeyde ülkeler arasındaki ilişkiler ile birlikte sınırda gerçekleştirilen enformel kaçak geçiş teşebbüsleri, sınırda yakalanan kaçakçılık olay sayıları idari geçirgenliği temsil açısından değerlendirilmesi gerekli değişkenlerdir.

Diğer üç geçirgenlik türünden bağımsız yanları olan mekânsal geçirgenliğin temel göstergeleri yoğunlukla doğal eşiklerdir. Yüksek eğimli alanlar, fiziki olarak geçişi zorlaştıran doğal engellerin (dere, göl vb.) yanı sıra güvenlik kaygıları ile oluşturulan ve geçişi zorlaştıran yapay eşikler de mekânsal geçirgenliği belirlemektedir. Diğer yandan mekânsal, ekonomik ve politik bağlam çerçevesinde inşa edilen ulaşım altyapısının kalitesi, yerleşimler arası ortalama uzaklık gibi değişkenler de mekânsal geçirgenliğin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Sosyo-Mekansal İlişkiler Ağı

Ağ kavramı temelde, insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler üzerine kurgulanmış bir metafordur. Ancak nicel yaklaşımların gelişmesiyle birlikte formel hale dönüşmüş ve matematikle ilişkilendirilmiştir (Scott, vd. 2000). Bu çerçe-

vede ağ analizleri diğer araçlarla karşılaştırıldığında karmaşık sistemleri tanımlayan ve onlarla ilgili hipotezleri test etmeye yarayan yaygın bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Hidalgo, 2016). Grafik kuramında ağ; sonlu nokta kümelerinin çizgiler kümesiyle bağlantılı veya yarı bağlantılı olarak oluşturdukları doku olarak tanımlanmaktadır. İlişki ise, sadece iki noktayı bir çizginin birleştirdiği sınırlı ağ şeklindedir (Mitchell, 1969, s.3). Bağlantılar ağların temeli olarak ağlara yapıyı tanımlama kabiliyeti ve aynı zamanda ağdaki noktanın kimliğini tanımlama gücünü sağlamaktadır. Sosyal bilimlere aktarıldığında ise ağlar, kişileri, nesnelere veya olayları birbirine bağlayan belirli bir ilişki biçimi/bağlar (Mitchell, 1969) olarak tanımlanmaktadır.

Sınır bölgelerindeki ilişkiler ağı, sınırın çok boyutluluğu ve karmaşıklığı ile birlikte sosyal, ekonomik, idari ve mekânsal boyutlardaki ilişkilere yönelik veriler ile çok boyutlu değerlendirilmektedir. Sınır bölgesindeki aktörlerin ilişki deseni, oluşan ağın morfolojik özellikleri incelenerek, ağın etkileşim boyutu ve sınır bölgelerinin ilişkisel karakterleri ortaya konabilmektedir. Sosyal ağ analizi ile sınır ötesi kentlerin kimliklerine ilişkin kestirimde bulunulabilmekte, sınır kentlerinin ağdaki merkeziliği, arasındalığı, karşılıklılığı, geçirgenliği ve yoğunluğu test edilebilmektedir.

Sınır Bölgelerinde Yönetişim

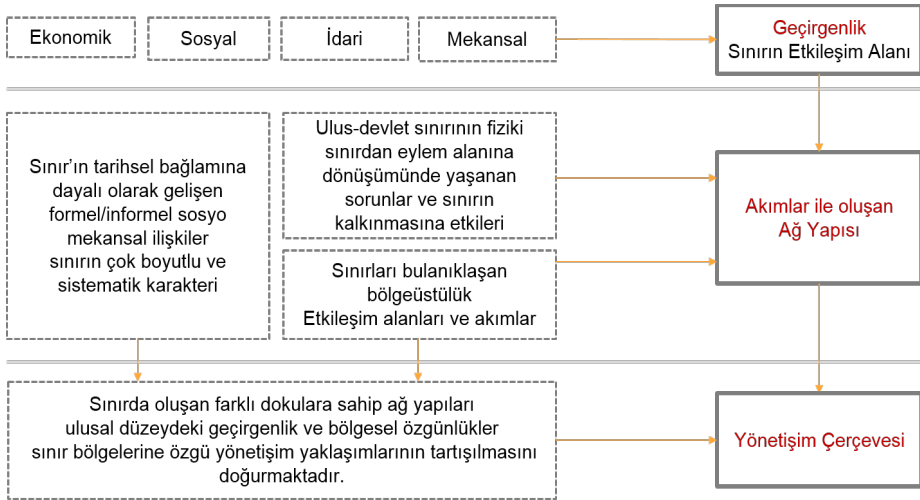
Küreselleşme ile ilişkili gelişmelerde ulus devletlerde egemenlik, bölge, kimlik ve sınır konuları öne çıkmaktadır. Sınırlardaki ekonomik, politik, sosyal ve kültürel süreçler gün geçtikçe ulus devletlerin bakış açıları ile örtüşmeye başlamış (Popescu, 2006) ve bu çatışma, ortak yönetim arayışlarını gündeme getirmiştir. Yönetişim kuramının devlet ve piyasa mekanizmasına alternatif olarak ortaya çıkmış olması, sınır bölgesi için uygulanacak yönetişimi de kolaylaştırmaktadır. Rhodes (2007) ulusal çerçevede yönetişimi, hükümetin anlamının değişimi ve farklı bir yönetim sürecinin gündeme gelmesi olarak tanımlanmıştır. Yönetişimin birbirini etkileyen aktörlerin etkileşimini içeren yapısı, kamu ve özel sektör arasındaki sınırın yumuşatılmasına sebep olmaktadır. Sınır bölgelerinde yönetişim; temelde iki farklı bakış açısı ile ele alınmaktadır. Bunlardan ilki; alan üzerinden, ulusal aktörlerin yürütücülüğünde federal idari sistemlerde hayata geçirilen yönetişim türüdür. İkincisi ise; farklı düzey ve sektörlerdeki aktörleri içeren, seçmeci ve farklı ölçeklerde hayata geçebilen fonksiyonel yönetişimdir (Blatter, 2004). Bu yaklaşımlar sınır bölgelerini çeperde kabul edip, merkezden çeperi tanımlamaktadır. Buradaki temel kısıt, sınırı küresel değişimlere paralel olacak şekilde fonksiyonel

olarak değerlendiren ve merkeze koyan bir yaklaşımın geliştirilememiş olmasıdır. Jessop vd. (2008) sınır ötesi yönetişimi, içerdiği işbirliği, karşılılık ve dayanışma kavramları ile “öze dönüşlü bir örgütlenme” (*reflexive self-organization*) olarak dar anlamda tanımlanmıştır. Tekeli (2004) yöneten ve yönetilen ikililiğini ortadan kaldırma iddiasının yönetişimi bir demokrasi türevi haline getirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda sınır bölgelerinde, demokrasi tanımında tam olarak içerilmeyen, ağ yönetişimi çerçevesinde ortaya çıkan bir yönetim türü tartışması ortaya çıkmaktadır.

Sınır ötesi yönetişim, ulusüstü olmasından dolayı daha karmaşık bir yapıda ve farklı normlar ile ağsal ilişki içerisinde bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni biçim, sınırın bulanık işlevleri ile şekillenmekte ve bu süreçte uygulamada ortaya çıkan sorunlar ile birlikte yeniden tanımlanan bir süreç olarak ilerlemektedir. Bu anlamda sınır bölgelerinde yönetişimin önünde kırılğan bir yapı mevcuttur. Bu yapı, sınır bölgeleri için kurgulanacak yönetim modelinin ana omurgasını belirlemektedir. Bu yapı çerçevesinde, yönetişimin devlet sınırlarının ötesinde kavramsallaştırmasında çeşitli prensiplere göre yeniden tasarlanması gerektiğini savunan ve “yönetişimin yönetişimi” (Kooiman ve Jentoft, 2009) olarak adlandırılan üst-yönetişim (*meta-governance*) kavramı ortaya atılmaktadır. Yönetişimin epistemolojisine yönelik bir üst-kuram olan üst-yönetişim; değerler, normlar ve prensiplerin yönetim sistemlerini ve yönetim yaklaşımlarını nasıl desteklediğine ilişkin sorular sormaktadır. Bununla birlikte, ulus devlet dışında da farklı aktörlerin (hükümetler, bölgesel otoriteler) dengeli ve koordineli bir şekilde, yerindenlik ilkesi çerçevesinde, sistematik bir bütünleşme ve katılımını ifade eden “çok düzeyli yönetim” (*multi-level governance*) (European Commission, 2011, s.85) kavramı ise; AB bölgesel uyum sürecinde mekânsal plancılar tarafından “çok katmanlı bölgesel yönetim” olarak tanımlanmıştır. Çok katmanlı yönetim, kamu politikalarında karar alma sürecinde bir yandan devlet, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu çoğulcu bir yapıya; öte yandan, ulus-üstü, ulusal, ulus-altı kademeler arasındaki hiyerarşinin kalkmasına işaret etmektedir.

Bu çalışma, sınır bölgelerindeki sosyo-mekânsal etkileşim ve yönetişimin ortaya konulmasında, öncelikle ulus devletlerarası geçirgenliğin ölçülmesine yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesini; ardından sınır üzerinden gerçekleşen ve devletlerarasında oluşan çok boyutlu akımlar ile oluşan ağ yapısının yerleşmelerin ağsal ilişkileri çerçevesinde analiz edilmesini ve sınır bölgesinin özgünlükleri çerçevesinde bir yönetim çerçevesi sunulmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle teorik olarak sınır geçirgenliği

kavramı sosyo-mekânsal olarak tanımlanmış ve oluşturulan parametreler çerçevesinde ulusal sınırlarda Çok Değişkenli Sınır Geçirgenlik Endeksi (ÇDSGE) elde edilmiştir. Elde edilen endeks çerçevesinde sınır geçirgenliğinin orta ve yüksek olduğu sınır bölgelerinde yerel düzeydeki akımlar ile oluşan ağ yapıları, makro ve mikro düzeyde ağ metrikleri ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda yerel düzeyde çok boyutlu akımlar ile oluşan ağ yapısı, yerleşmelerin sınırın ötesi ile kurdukları ilişkiler çerçevesinde oluşan ilişkiyel coğrafyayı ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında sınır bölgelerinin özgünlükleri çerçevesinde bir yönetim çerçevesi tanımlanmıştır. Yüksek ve orta geçirgenliğe sahip sınır bölgeleri için ortaya atılan ortak yönetim çerçevesi bu tanımlamanın omurgasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Şekil 2’de sınır geçirgenliğinin belirlenmesi ve akımlar ile oluşan ağ yapıları değerlendirilerek, yeni bir yönetim yaklaşımının ortaya konulmasına yönelik yöntemsel çerçevesi verilmektedir.

Şekil 2. Çalışmanın sınır ve sınır ötesi ilişkileri ele alış biçimi

Yöntem

Sınır bölgelerindeki ilişkiler ağı, ulus devletlerin çizdiği katı sınırların ötesinde daha fazla çaba isteyen kolektif bir algılama gerektirmektedir. Bu çalışmada sınırın çok boyutluluğu ve karmaşıklığı, sınır bölgelerinde merkezi ve yerel düzeyde toplanan sosyal, ekonomik, idari ve mekânsal boyutlardaki veriler ve yerel düzeyde gerçekleştirilen görüşmeler ve anketlerin analizi ile

değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışmada izlenen yöntem, birbiri ile bağlantılı üç aşamadan oluşturulmuştur.

Çalışmada ilk aşamada; Çok Değişkenli Sınır Geçirgenlik Endeksi (ÇDSGE) olarak tanımlanan endeks çalışması geliştirilmiştir. ÇDSGE, şimdikiye kadar farklı disiplinlerce tekil olarak ele alınan sınırdaki geçirgenliği, ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal göstergeler ile çok boyutlu olarak inşa ederek, ulus devletlerin sınırlarındaki geçirgenliğini ölçmeye yönelik bir yöntem önerisi getirmektedir. Söz konusu endeks, sınırlar arası ilişki düzeylerinin çeşitli belirleyiciler ve öncelikler üzerine kurulduğundan yola çıkarak, çalışma kapsamında yapılan tanım çerçevesinde ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal düzenlemeler çerçevesinde oluşturulan göstergeler ile oluşturulmaktadır.

ÇDSGE olarak tanımlanan kavramı elde etmek için öncelikle ekonomik, sosyal, idari/yönetimsel ve mekânsal boyutlarda değişken türleri belirlenmiştir. Ülke düzeyinde her bir boyutta (ekonomik, sosyal, idari/yönetimsel ve mekânsal) merkezi kurum ve kuruluşlardan 2013-2014 yıllarına ait veriler ülke, bölge, il ve sınır kapısı boyutları ile zaman, kapsam, tiplerine göre analize konu edilmiştir. Belirlenen gösterge değişkenlere yönelik tekrarı engellemek için yüksek korelasyona sahip değişkenler dışarıda bırakılmıştır. ÇDSGE'nin oluşturulmasında toplam 22 adet değişken kullanılmıştır.

ÇDSGE açısından en önemli aşamalardan olan değişkenlerin coğrafi boyuta taşınması aşaması olduğundan, değişkenler öncelikle nokta, çizgi, çoklu çizgi olarak sınıflandırılmıştır. ÇDSGE için geliştirilen göstergeler farklı düzeylerde olduğu için öncelikle tüm değişkenler mekânsal düzleme uyarlanmıştır. Bu uyarılma, ekonomik gösterge değişkenlerinin il sınırı, ülke sınırı, gümrük kapısı; sosyal gösterge değişkenlerinin il sınırı, ülke sınırı ve idari gösterge değişkenlerinin ülke sınırı şekline dönüştürülmesi ile yapılmıştır. Mekânsal olarak elde edilen değişkenler ise yapılan mekânsal analizler ile coğrafi veri tabanına aktarılmıştır. Ülke düzeyinde elde edilen ekonomik değişkenler yönlerine göre değil, geçirgenlik açısından tüm sistem içerisindeki skalar düzeyin belirlenmesi açısından hacimsel verilere dönüştürülerek hesaplamalara katılmıştır. Bu sayede ekonomik ekseninde ülke düzeyinde geçirgenliğin belirleyicisi olabilecek gösterge setleri oluşturulmuştur.

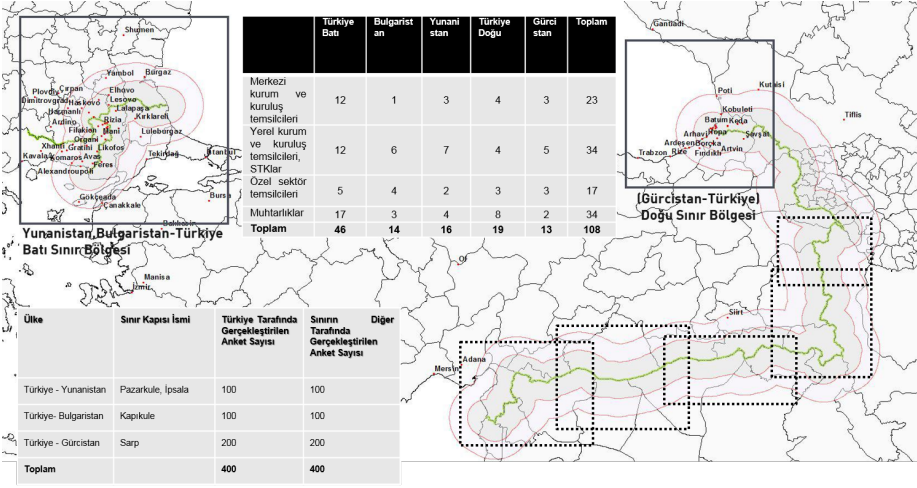
Coğrafi boyutta resim (raster) hesaplamaları yapabilmek için, tüm ülke kara sınırları hattı 10x10 km boyutunda raster formatına dönüştürülmüştür. Değişkenlerin aynı birimde olmamaları ve diğer değişkenlerin endeks puanına daha fazla etki etmemesi için ilk oluşturulan haritalar ayrıca normalleştirilmiş ve standartlaştırılmıştır. Veri tipi ve çalışmanın amacı doğrultusunda

uygun normalleştirme algoritması (bulanık küme üyelik fonksiyonları) seçimi yapılmıştır. Bu noktada hangi bulanık küme üyelik fonksiyonunun kullanılacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede hesaplanan veriler bulanık üyelik fonksiyonları kullanılarak 0-1 arasına standartlaştırılmıştır. Bileşenler arası negatif pozitif ilişkiler belirlenerek ilgili bulanık fonksiyona ilişkin hesaplamalar yapılmıştır. Ardından her bir boyut (ekonomik, sosyal, idari/yönetimsel ve mekânsal) için 10x10 km'lik ızgaralarda resim (raster) hesaplamaları yapılarak ilgili boyutun geçirgenliği hesaplanmıştır. Bu noktada her bir eksen için ilgili ağırlıklandırma metodları kullanılarak basit ağırlıklandırma ile raster hesaplamaları yapılmış her bir eksene ait alt endeks değerleri elde edilmiştir ve her bir değişkene eşit önem verilerek endeks oluşturulmuştur.

ÇDSEGE endeksinden yola çıkılarak, geçirgenlik dereceleri ve sınır bölgelerindeki güvenlik koşulları çerçevesinde geçirgenlik düzeyi orta ve yüksek olan Türkiye-AB (Yunanistan ve Bulgaristan) ve Türkiye-Gürcistan Sınır Bölgeleri alan araştırması yapılmak üzere seçilmiştir (Şekil 3).

İkinci aşamada, geçirgenlik analizi sonuçlarına göre belirlenen yüksek ve orta düzeydeki geçirgenliğe sahip bu iki sınır bölgesinde alan araştırması yapılmış ve merkezi düzeyde elde edilen verilerin ötesinde, yönetim sürecinde önemli rol oynayan yerleşimler arası sosyal ağlar, enformel ilişki ağları ve sınır ötesi etkileşim düzeylerine yönelik veriler elde edilmiştir. Bu süreç, ilgili yerel aktörlerle (kamu kurum/kuruluş teşkilatları, kalkınma ajansları, belediyeler, sivil toplum örgütleri, muhtarlar, vb.) yapılan derinlemesine görüşmeleri ve bu görüşmelerden elde edilen bilgileri içermektedir. Yerel düzeydeki alan araştırmasının ikinci kısmı, sınır bölgesi olarak tanımlanan, sınırın Türkiye tarafı ve diğer tarafında ilk 100 km de sınır ötesi ile işbirliği bulunan yaşayanlara uygulanmak üzere sınır kapılarında yapılan ve toplamda 800 kişiyle gerçekleştirilen anket çalışmasıdır (Şekil 3). Bu çerçevede hem derinlemesine görüşmeler hem de anketler ile sınırın her iki tarafında ekonomik, sosyal, yönetimsel ve mekânsal ilişkiler hakkında bilgi toplanmıştır. Böylece, iki sınır bölgesinde sosyal ağ analizi yöntemleri ile sınır bölgelerindeki sosyo-mekânsal etkileşimler değerlendirilmiş, sınır bölgelerindeki sosyal ve enformel etkileşim düzeyleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

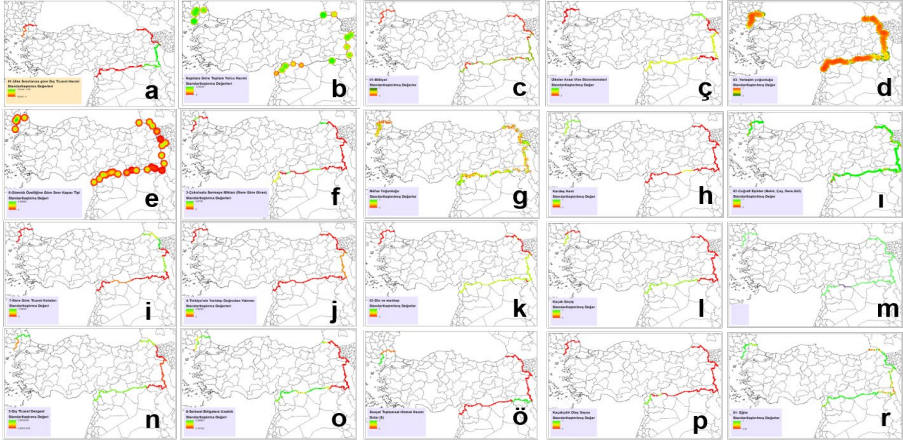

Şekil 3. Çalışma Alanı

Üçüncü aşamada ise; birinci ve ikinci aşamada yapılan analizler neticesinde oluşturulan endeks ve uygulanan yöntemsel yaklaşımlar çerçevesinde, bölgelere ve etkileşimde olduğu ülkelere özgü farklılıklar taşıyan, sınır bölgeleri için bir yönetim çerçevesi geliştirilmiştir.

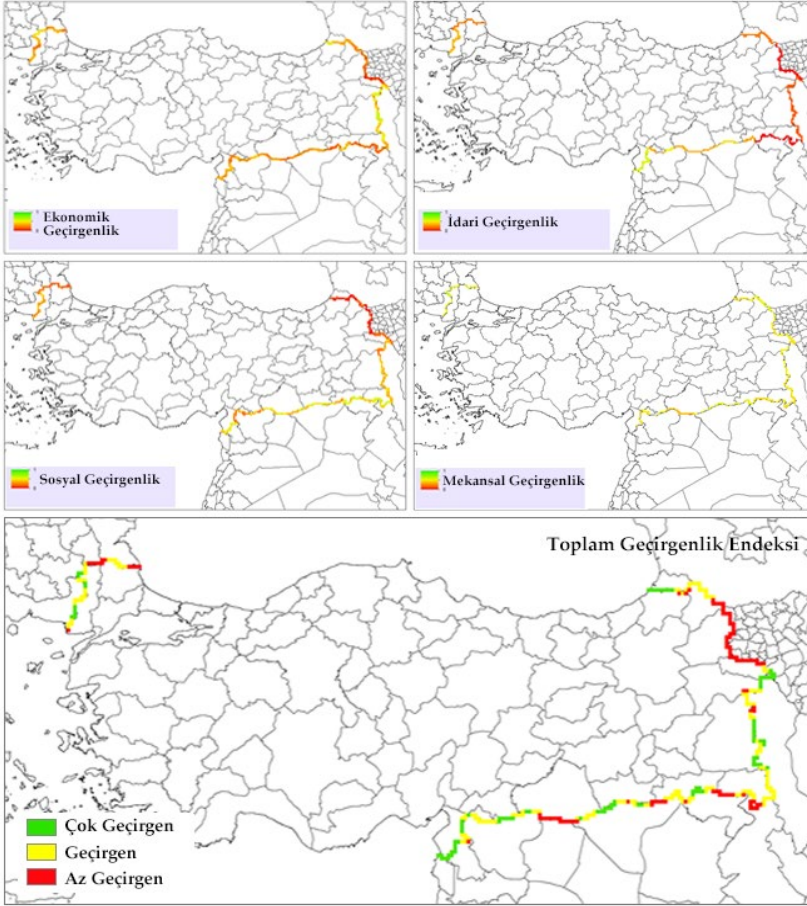
Türkiye Sınır Bölgelerindeki Sosyo-Mekânsal Etkileşim ve Yönetişim Geçirgenlik Endeksi

Ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal geçirgenlik olmak üzere dört ayrı başlık altında belirlenen göstergeler ile değerlendirilen ÇDSGE için her bir katmanda veriler toplanarak 10x10 kilometrekarelik büyüklüklere çevrilerek raster hesaplamaları yapılmıştır. Ülke düzeyinde toplanan 22 adet değişken ile oluşturulan katmanlarda sınır hattı boyunca her iki taraftan 50 şer kilometrelik bir alanda analizler gerçekleştirilmiştir. Çok değişkenli sınır geçirgenlik endeksinin merkezi verilere dayanarak oluşturulduğu bu çalışma ile sınır geçirgenliği tanımı yeniden yapılarak 22 adet değişkene bağlı geçirgenlik düzeyleri Türkiye sınırlarında test edilmiştir. Şekil 4'de seçilen 20 değişken için gerçekleştirilen analiz sonuçları verilmektedir.

Şekil 4. a) Ülkelere göre ticaret hacmi (\$) b) Kapılara göre toplam yolcu hacmi (kişi) c) Milliyetlerine göre coğrafya komşuluğu ç) Vize düzenlemeleri d) Yerleşim Yoğunluğu e) Gümrük özelliğine göre sınır kapısı tipi f) İllere göre giren çok uluslu sermaye miktarı (\$) g) Nüfus yoğunluğu (km²/kişi) h) Kardeş kent sayısı ı) Coğrafi eşikler (nehir, çay, dere, göl) i) İllere göre ticaret kotaları (TL) j) Türkiye'nin sınır bölgesinde yurtdışı doğrudan yatırımları k) Din ve mezheplerine göre coğrafya komşuluğu l) Kaçak geçiş teşebbüsü m) Sınır çizen yapay eşikler n) Dış ticaret dengesi (\$) o) Serbest ticaret bölgelerine uzaklık (km) ö) Sosyal ve toplumsal nitelikli ticaret hacmi p) Sınır ilinde yakalanan kaçakçılık olay sayısı

ÇDSGE'yi oluşturan her bir değişkene ait değerlerin toplanması ile elde edilen ızgaralar 0 ile 1 arasında değerler alabilmektedir. Bu çerçevede çalışmanın sonuçlarını basitleştirerek sunmak adına üç adet geçirgenlik düzeyi tanımlanarak az geçirgen, geçirgen ve çok geçirgen olarak bir sınıflandırma yapılmıştır. 22 değişkenin tamamından en yüksek 1 değeri alındığı düşünüldüğünde, toplam geçirgenliğin en yüksek düzeyde 1 olabileceği anlaşılmaktadır. Analizler sonucunda tanımlanan 10x10 km'lik alanda toplam 22 değişkenin her birinden alınan farklı değerler neticesinde en geçirgen ızgara, 0,47 geçirgenlik değeri ile Gaziantep/Suriye sınırında yer almaktadır. En az geçirgen ızgara ise 0,04 geçirgenlik değeri ile Kırklareli/Bulgaristan sınırında gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Türkiye çok değişkenli sınır geçirgenlik endeksi

Şekil 5'te Türkiye kara sınırları üzerinden elde edilen ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal geçirgenlik endeksleri ile tüm boyutlardan toplamda elde edilen geçirgenlik endeksi sunulmaktadır. Ekonomik geçirgenlik endeksi çerçevesinde Van, Edirne ve Artvin il sınırları ve buralardaki hudut kapılarındaki geçirgenlik seviyesi yüksek çıkarken, sınır kapılarının etkin olmadığı, ekonomik ilişkilerin düşük seviyede seyrettiği ülke sınırlarındaki geçirgenlik değerleri düşük çıkmaktadır. Ülke olarak İran, Gürcistan ve Bulgaristan ile yüksek ekonomik geçirgenliğe sahip bir ilişki seviyesi saptanırken, Ermenistan ile sınırların kapalı olması sebebiyle sınır hattında düşük geçirgenlik öne çıkmaktadır.

Ermenistan ile sınır hattı boyunca düşük sosyal geçirgenlik seviyesinin belirgin olarak gözlenmesi sosyal geçirgenlikte de ekonomik geçirgenlikte olduğu gibi bütüncül bir politik arka planın geçirgenlik üzerinde etkili olduğunu doğrulamaktadır. Diğer yandan Gürcistan ve Bulgaristan tarafındaki yerleşme nüfuslarının düşük olması, bu bölgelere ait sosyal geçirgenliğin daha düşük çıkmasında öne çıkan bir durumdur. Sosyal geçirgenliğin ülke sınırları boyunca aynı karakteri yansıtması il ve sınır kapısı düzeyinde sosyal olarak sınır geçirgenliğini ölçecek göstergelerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Ülkelerin kendi çıkarlarını koruma önceliğiyle oluşturdukları politik kararlar sınırların geçirgenliğini etkileyebilmektedir. Sınırı korumak ve geçiş rejimini belirlemek üzere geliştirilen politikalar neticesinde geçirgenliği yansıtma düzeyi yüksek olan göstergeler belirlenmiştir. Yönetişim ilişkiler düzeyinde Suriye, Bulgaristan ve Yunanistan daha fazla geçirgenliğe sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Diğer yandan Ermenistan ve Irak daha az geçirgen iken, İran ve Gürcistan ise bunlardan görece daha fazla geçirgenliğe sahiptir.

Mekânsal geçirgenlik diğer geçirgenlik türlerine göre daha somut olarak değerlendirilebilen ve üzerinde daha çok çalışma yapılmış bir alandır. Bu çalışmada mekânsal geçirgenlik göstergeleri doğal ve doğal olmayan eşikler, altyapının durumu ve yerleşmeler açısından ele alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Mekânsal geçirgenlik göstergeleri altında; eğitim, doğal eşikler, yerleşim sıklığı, karayolu ve demiryolu ulaşım altyapısı ve sınır çizen yapay eşik verileri kullanılarak elde edilmiştir. Ülke sınırlarının tamamı değerlendirildiğinde en geçirgen sınır boyu sırasıyla Suriye, İran, Irak, Gürcistan, Yunanistan, Ermenistan, Bulgaristan ve Nahçıvan sınırları olarak ortaya çıkmaktadır. Suriye ile geçirgenliğin yüksek çıkması uzun sınır hattı ve fiziki engellerin çok az olması ve mayınlı arazi dışında diğer tüm göstergelerin geçirgenliği olumlu yönde etkilediği bir sınır hattı olmasından kaynaklanmaktadır. Nahçıvan ile düşük çıkmasının nedeni ise Nahçıvan-Türkiye sınır hattının tek bir ızgaraya sığmasından kaynaklanmaktadır.

Sınır geçirgenlik endeksi sonucunda geçirgenliği orta ve yüksek olarak ortaya çıkan iki sınır bölgesi olan Türkiye-AB (Bulgaristan ve Yunanistan) ve Türkiye-Gürcistan sınır bölgelerindeki sosyo-mekânsal etkileşimi araştırmak ve analiz etmek üzere alan araştırması yapılacak bölgeler olarak seçilmiştir. Türkiye AB sınırını oluşturan Türkiye-Bulgaristan, Türkiye-Yunanistan ve kuzeydoğu sınırını oluşturan Türkiye-Gürcistan sınırları politik ve idari ör-

gütlenmeleri, kültürel, sosyal, ekonomik, tarihsel süreçleri ve benzeri konularda önemli farklılıklar göstermektedir. Bu çerçevede Tablo 1’de iki sınır bölgesinin genel özellikleri ve ortalama geçirgenlik düzeyleri yer almaktadır.

Tablo 1. AB ve Gürcistan Sınır Bölgeleri Özellikleri

	AB Sınır Bölgesi	Gürcistan Sınır Bölgesi
Komşu Ülkeler	Yunanistan, Bulgaristan	Gürcistan
Aktif Sınır Kapıları	Pazarkule, İpsala, Kapıkule Hamzabeyli, Dereköy	Sarp Posof-Türkgözü
Sınır Uzunluğu (km)	465 km	252 km
Sınırdan itibaren ilk 100 km’lik hatta yaşayan nüfus	1.250.000	550.000
Ülke Düzeyi Sınır Geçirgenlik Ortalamaları	0,23	0,27
Yerleşme Morfolojisi	Düz ve engebeli arazide dağınık yerleşme deseni	Sahil şeridine paralel yerleşme deseni

Alan araştırmasından elde edilen veriler sosyal ağ analizleri ve çok boyutlu parametreler yardımıyla sosyo-mekansal etkileşimi tanımlamada kullanılmış ve sınır bölgelerinde yönetim yaklaşımına altlık oluşturmuştur.

Sosyo-Mekansal Ağ Analizleri

Çalışma çerçevesinde sınır bölgeleri çok merkezli ağ yapılarından oluşan sosyo-mekânsal etkileşimin mekânı olarak tanımlanmaktadır. Analizlerde, sınır yerleşmelerinde ikamet eden ve sınırın diğer tarafına geçenler bileşen, bu bileşenlerin sınırın diğer tarafı ile kurdukları bağ ise ilişki olarak ele alınmıştır. Buradaki ilişki tek boyutlu bir ilişkiden çok, yerleşimler arası akımın taşıdığı sosyal, ekonomik, idari ve mekânsal özellikleri bulunan çok boyutlu bir ilişkiye denk gelmektedir. Sosyal ağ analizi kavramları kullanılarak yapılan analizlerde oluşan ağın genel özelliklerinin yanı sıra bileşen düzeyindeki ilişkiler de analiz edilmiştir. Sınırdaki gerçekleştirilen anketler ile elde edilen geliş noktası, gidiş noktası, konum ve koordinatlar, sınıra olan mesafe vb. veriler ile (i) makro düzey ağ analizleri (düğüm ve bağlar, kümelenme, derece, ağırlıklı derece ve ağ çapı) (ii) mikro düzey ağ analizleri (yakınlık, derece, arınsaldık merkeziliği (Freeman, 1978) ve özvektör merkeziliği (Bonacich, 1972) ve (iii) ağ dokusu analizleri olmak üzere üç düzeyde ağ analizi ortaya konmuştur.

Makro düzeyde yapılan ağ analizleri ile ağın geneline ilişkin olarak düğümler, bileşenler arası kurulan bağlar, benzer nitelikli oluşan kümeler ile ağın derece sayısı ve çapının elde edilmesi önem kazanmaktadır. Buna göre

ağın bileşenleri arasında kurulan ilişki sayısını ifade eden derece kavramı, yönlü ilişkilerden oluşan ağlarda giden ve gelen bağlar olarak ölçülebilmektedir (Opsahl vd., 2010). Bir bileşenin bağlantı sayısını gösteren derecenin artması o bileşen için daha fazla seçenek olasılığını göstermektedir. Ağırlıklı derece ise bileşenlerin birbirleri ile kurduğu ilişkilerin toplamıdır. Ağdaki bileşenlerden birbirine en uzak bireylerin uzaklığı ağın çapını vermektedir. Sınır bölgesinde kurulan ağlar özelinde ağırlıklı derece bir yerleşimin kurduğu ilişki düzeyini verirken ağırlıklı ortalama derece ise yerleşmeler arası kurulan ilişkilerin toplamı üzerinden alınan ortalamayı vermektedir.

Mikro düzeyde, ağdaki bileşenlerin konum ve ilişkileri ile ortaya çıkan sosyal ağ yapısının analiz edilmesinde kullanılan merkezilik ölçümleri (Valente, 1997) kullanılmaktadır. Mikro düzey ağ analizleri ile bileşenin konumunu diğer bileşenlere göre analiz ederek çeşitli algoritmalar ile ağın homojenliğine, coğrafi konumuna, ulaşılabilirliğine, diğer bileşenlere kolay ulaşılmasına, konumu sebebiyle diğer komşu bileşenleri etkileme vb. gibi ilişkişelliğine ilişkin ipucu elde edilebilmektedir (Borgatti, 2005). İlişki sayıları (birincil), ilişki yönü (dışarı ve içeri merkezilik), ayrıksılığı (eccentricity) merkezilik ölçümleri sınır yerleşmelerinin ilişkişel yapılarını ortaya koymaktadır (Scott, 2000). Sınır bölgesi ilişkiler analizi için merkezilik ölçümleri yerleşmenin konumuna bakılmaksızın ilişkiler ağı dikkate alındığında ortaya çıkan ölçümlerdir. Böylelikle ağ içindeki bir yerleşmenin konumundan bağımsız olarak ulaşılabilirliği ve bunun konumu ile korelasyonu test edilmiştir.

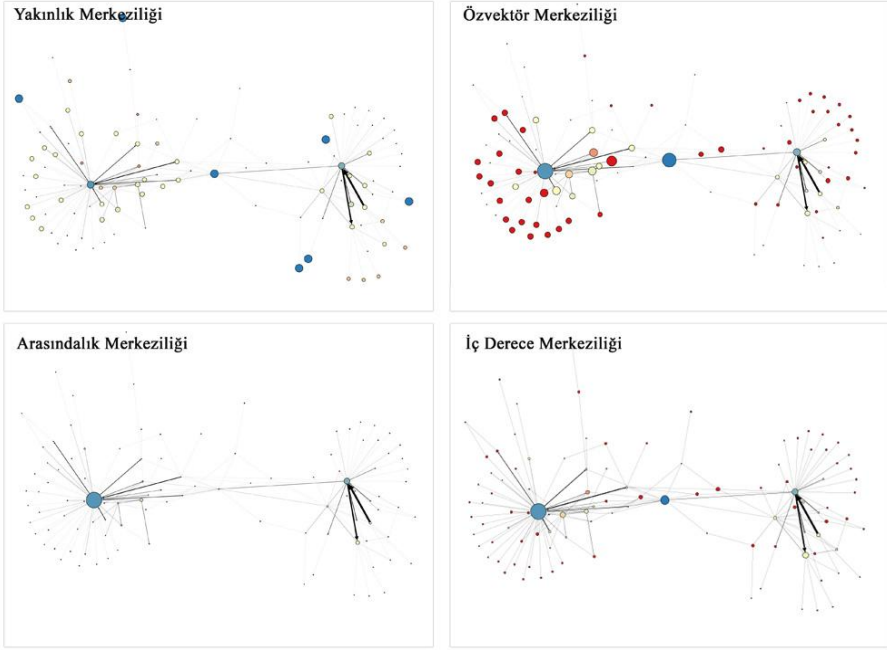
Ağdaki anonim ilişkilerin yapısını analiz ederek ağın ilişkişel dokusunu ortaya koyan ve istatistiksel olarak anlamlı frekansların oluşturduğu doku olarak tanımlanan ağ dokusu (Milo vd. 2002), ağdaki farklı tür ve sayıdaki rastgele oluşabilecek bağların hesaplanması ile tespit edilmektedir (Shen-Orr S vd. 2002). Ağ dokularının tespitinde öncelikle farklı tipteki motifler sayılmakta, uçların dereceleri korunarak rastgelelikleri sağlanmakta, rastgeleliği sağlanan ağdaki motiflerin frekansları hesaplanmaktadır. Bu çerçevede elde edilen ağ dokusu sınır bölgesindeki yönetişimin çerçevesini çizecek önemli bir argümandır.

Çalışma kapsamında seçilen sınır bölgeleri arasındaki temel yapıyı ortaya çıkarmak ve farklılıkları tespit etmek üzere üç farklı ağ yapısı analiz edilmiştir. Bunlardan ilki Türkiye ile AB arasında olan Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-Yunanistan sınırlarının yer aldığı Batı Sınır Bölgesini kapsayan ağ, ikincisi ise Türkiye-Gürcistan sınırının yer aldığı Doğu Sınır Bölgesini kapsayan ağ ve üçüncüsü ise Batı ve Doğu sınır bölgelerini kapsayan tüm ağdır.

Ele alınan üç farklı ağda, sınır bölgesi etkileşiminde yer alan ve sınırın diğer tarafı ile ilişkili olan yerleşmeler bileşenler olarak değerlendirilmiştir. Buna göre Türkiye-Avrupa Birliği ağında toplam 69 bileşen 98 adet bağ, Türkiye-Gürcistan ağında toplam 48 bileşen 66 adet bağ, tüm ağ ele alındığında ise; toplamda 117 bileşen 164 adet yönlü ilişki içerisinde yer alarak ağırlıklı bir ağ yapısı meydana getirmektedir. Sosyal ağın içindeki var olan ilişki sayısının olası tüm ilişki sayısına oranı ağın yoğunluk değerini vermektedir. 0 ile 1 arasında değişen bu değer çalışmanın kapsamı ve ağın türünden dolayı 0'a yakın değerler almıştır. Buna göre ele alınan üç ağın yoğunlukları Türkiye-AB (0,020), Türkiye-Gürcistan (0,029) ve tüm ağ ise (0,012) olarak hesaplanmıştır. Bu durum, sınır bölgelerinde diğer tarafa geçişler üzerinden kurgulanan ağ yapılarının ülke içindeki yerleşimler arası bağları göz ardı ettiğinden daha seyrek çıkması olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu değerlerin aynı şartlarda toplanan veriler ile farklı bölgeler için kıyaslanması sınır bölgelerindeki ilişki yoğunluğuna ilişkin önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye-Gürcistan sınır bölgesinde ağ yoğunluğunun görece fazla olması daha az yerleşmenin daha fazla etkileşime girdiği sonucunu doğurmaktadır. Ağın bileşenleri arasında kurulan ilişki sayısını ifade eden derece kavramı yönlü ilişkilerden oluşan ağlarda giden ve gelen bağlar olarak ölçülebilmektedir (Opsahl vd., 2010). Bir bileşenin bağlantı sayısını gösteren derecenin artması o bileşen için daha fazla seçenek olasılığını göstermektedir. Ağırlıklı derece ise bileşenlerin birbirleri ile kurduğu ilişkilerin toplamıdır. Ağdaki bileşenlerden birbirine en uzak bireylerin uzaklığı ağın çapını vermektedir. Sınır bölgesinde kurulan ağlar özelinde ağırlıklı derece bir yerleşimin kurduğu ilişki düzeyini verirken ağırlıklı ortalama derece ise yerleşmeler arası kurulan ilişkilerin toplamları üzerinden alınan ortalamayı vermektedir. Sınır bölgesi özelinde ağırlıklı ortalama derecenin görece yüksek olduğu Türkiye-Gürcistan arasındaki yerleşmeler arası ilişki düzeyi Türkiye-Trakya Bölgesi arasındakine göre daha yüksektir.

Makro ve mikro analiz sonuçları sınır bölgesinde oluşan ağın yapısal özelliklerine (merkezilik, karşılıklık, simetriklik, geçişkenlik vb.) ilişkin bazı çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan nüfus, sınıra olan uzaklık, altyapı, sosyo-kültürel ilişkiler ve günlük ekonomik ilişkiler bu bulguları etkileyen temel parametrelerdir. Batı ve Doğu sınır bölgelerini içine alan tüm ağ "merkezilikler" açısından değerlendirildiğinde (Şekil 6) her bir merkeziliğin tanımı uyarınca farklı ağırlıklı gösterimler elde edilmiştir.

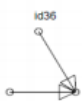
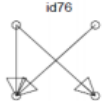
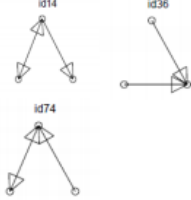
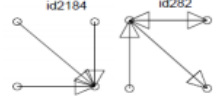
Şekil 6. Tüm Ağın Merkezilik Değerlerinin Karşılaştırılması

Buna göre sadece doğrudan bağların dikkate alındığı iç derece merkeziliğinde sırasıyla Edirne, İstanbul ve Batum yerleşmeleri ağda merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu merkezilik türü sınır bölgesi çerçevesinden değerlendirildiğinde en fazla yönlü bağı üzerinde toplayan veya doğrudan en fazla gelen yerleşim yerini göstermesi açısından önemli görülmektedir. Ağı bir bütün olarak ele aldığımızda iç derece merkeziliği yüksek olan yerleşimlerin ikisi Türkiye tarafında diğer ise Gürcistan tarafında çıkmaktadır. Komşu bileşenleri de dikkate alan yakınlık merkeziliğine göre komşu bileşenlerden daha merkezi olanları hesaplamaya katan özvektör merkeziliğinde yerleşmeler arasındaki merkezilik hiyerarşisi daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Burada İstanbul her iki sınır bölgesinden de bağlar ve ilişkiler içermesi açısından ön plana çıkmaktadır. Arasındalık merkeziliği değerleri ise ağdaki yerleşmenin köprü olabileme özelliğini ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Çalışma kapsamında ele alınan sınır bölgeleri ve tüm ağdaki ağ dokusunun analizinde Alon (2007) tarafından geliştirilen ve ağdaki baskın dokuları ortaya koyan DOS ortamında çalışan "Mfinder 1.2" programı kullanılmıştır.

Buna göre her üç ağ için 3 ve 4 bileşenli ağ dokuları ortaya çıkarılarak dokunun merkezilik, geçişkenlik ve karşılıklılık yapısına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır (Şekil 7).

Sınır Bölgesi	Baskın Ağ Dokusu (3 Bileşenli)	Baskın Ağ Dokusu (4 Bileşenli)
Türkiye-Gürcistan Sınır Bölgesi	 <p>2 ve 4 Numaralı dokular baskın dokular olarak tespit edilmiştir. Ağın Geçişkenlik ve Merkezilik (otorite) karakteri ön plana çıkmaktadır.</p>	<p>Ağda 4 Bileşenli baskın doku tespit edilememiştir. İlişkiler coğrafi olarak tek ve güçlü merkezler aracılığı ile gerçekleşmektedir.</p>
Türkiye-Yunanistan, Bulgaristan Sınır Bölgesi	 <p>4 Numaralı doku baskın dokular olarak tespit edilmiştir. Ağda merkezilik karakteri ön plana çıkmaktadır. 3 adet ülke sınırına olmasına rağmen bir geçişkenlik tespit edilememiştir.</p>	 <p>4 Bileşenli analizde yerleşimlerin merkezilik ve hub (dağıtıcı merkezlik) özellikleri baskın ağ dokusu olarak ortaya çıkmaktadır.</p>
Türkiye Doğu ve Batı Sınır Bölgeleri	 <p>3, 4 ve 7 numaralı dokular baskın dokular olarak tespit edilmiştir. Karşılıklılık, Merkezilik, Dağıtıcı-Toplayıcı Merkezilik ve Geçişkenlik karakterleri ön plana çıkmaktadır.</p>	 <p>4 Bileşenli analizde yerleşimler arasında merkezilik, karşılıklılık ve Toplayıcı merkezilik dokuları tespit edilmiştir.</p>

Şekil 7. Sınır bölgesi 3 ve 4 bileşenli ağ dokusu

Sınırdaki ağ dokuları tespit edilirken klasik ağ dokusu tespitine ek olarak 7 aşamalı bir süreç izlenmiştir. Analizin ilk aşamasında ağ merkezilikleri hesaplanmış ve baskın olan merkeziliğe sahip yerleşimi ortaya çıkarmak üzere bağ sayısına göre bir indirgeme yapılmıştır. Ardından ağırlık parametresi olarak nüfus parametresi eklenmiştir. Sonrasında ağırlıktan bağımsız olarak hesaplanan temel ağ dokuları tespit edilmiştir. Ardından elde edilen temel ağ

dokuları ile merkezilik analizi çalışmaları birleştirilerek yerleşmelerin coğrafi konumları ile karşılaştırılmak suretiyle sınır ağı dokuları her bir sınır bölgesi için elde edilmiştir (Şekil 8).

Sınırdaki ağ dokusu

	Yakınlık	İç Derece	Dış derece	Arasındalık	Özvektör
Tüm Ağ					
Doğu Sınır Bölgesi					
Batı Sınır Bölgesi					

Merkezilik sonuçlarının bağ sayısı çerçevesinde indirgenmesi

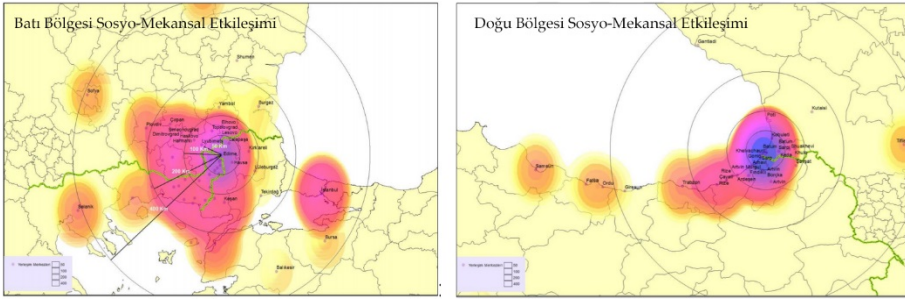
Doğu Sınır Bölgesi					
Batı Sınır Bölgesi					

Şekil 8. Sınırdaki ağ dokusu ve merkezilik sonuçlarının bağ sayısı çerçevesinde indirgenmesi

Temel ağ dokusu ile tespit edilebilecek 3 bileşenli tüm olasılıklar ve sınır bölgesi analizinde baskın karakterli yerleşmeler ve aralarındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi için *aktarma merkezi (hub)*, *otorite*, *geçişkenlik* ve *karşılıklılık* kavramları çerçevesinde elde edilen sonuçlar sınıflandırılmıştır. Buna göre 3 bileşenli ağ dokusu sonuçlarına göre aktarma merkezi görevi gören yerleşmeler Türkiye'den Edirne ve İpsala; Bulgaristan'dan Haskova, Svilengrad,

Harmanlı ve Simeonograd ve Yunanistan'dan ise Komaros'tur. Otorite (bölgesel merkez) potansiyeli olan yerleşimler ise Türkiye'den Edirne, Keşan; Yunanistan'dan Komotini ve Kastaniastr. Geçişkenlik özelliğine sahip yerleşmelerde ise Türkiye'den Edirne; Keşan Yunanistan'dan Dedeağaç öne çıkmaktadır. Bölgesel merkez nitelikteki kentlerin içinde olduğu karşılıklılık ve geçişkenlik içeren yerleşmeler Edirne ve Keşan kentleridir.

Sınırın ilk 100 km'lik kısmında ikamet eden ve sınırın diğer tarafı ile etkileşimi olanların hedef kentleri ile ilişki yoğunluğu hesaplanarak sınır bölgesinin etki alanı ve merkezleri haritası elde edilmiştir (Şekil 9). Buna göre Türkiye-AB sınırının ilk 50 km'si çok yoğun olmak üzere 100 km'lik çapı içinde yoğunlaşmanın devam ettiği 200 km civarında bulanık sınırların ortaya çıktığı bir etkileşim alanı tanımlanmaktadır. Diğer yandan sınır bölgesinin etkileşim alanı dışında sınır ülkelerinin büyük kentleri (Sofya, Bükreş, Selanik ve İstanbul) sınır bölgesi ile ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Şekil 9. Sınır bölgeleri sosyo-mekânsal etkileşimi

Türkiye-Gürcistan sınır bölgesinde ise sınırının ilk 50 km'si çok yoğun olmak üzere 100 km'lik çapı içine alacak şekilde homojen sayılabilecek lineer bir yoğunlaşma sınır bölgesinin bulanık sınırlarını belirlemektedir. Bu lineer etkileşim alanı Türkiye tarafında Rize, Trabzon, Ordu ve Samsun'a kadar ulaşmakta, Gürcistan tarafında ise sınır bölgesinin merkezi Batum'un yanı sıra Tiflis gibi Gürcistan'ın büyük kentleri sınır bölgesi ile ilişki halinde bulunmaktadır. Diğer yandan sınır bölgesinde yer alan ve sınıra yakınlığı ve geçiş avantajı nedeniyle sınır ötesi ile yoğun ilişki içerisinde ufak yerleşimler yer alabilmektedir. Türkiye-Gürcistan sınır bölgesi iki ülke arasındaki idari yapılanma türlerinin farklılığı, yerleşmelerin morfolojik özellikleri, topografik yapının etkileri, sınır geçişinin kolaylığı gibi bölgeleri birbirinden farklılaştıran bir kimliğe sahiptir. Coğrafi koşulların etkisi ile doğrusal bir hat boyunca yer alan yerleşmelerin ulaşım avantajlarını kullanarak daha merkezi

konuma geldikleri ortaya çıkmıştır. Diğer yandan doğu sınır bölgesindeki en merkezi ve tekil ağ aktörü nüfus, ekonomik yapı ve ulaşım gibi avantajları ile Gürcistan tarafında yer almaktadır.

Ağ analizlerinde ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu, sınır bölgesinin merkezi yerleşmesinin her zaman ekonomik olarak güçlü tarafta olmadığıdır. Ülkelerin ekonomik gayri safi milli hasılları üzerinde yapılan değerlendirmelerde, Türkiye Gürcistan'dan yaklaşık 50 kat daha büyük bir GSMH'ya sahip olmasına rağmen, sınırdaki yerleşim sistemi Batum'u bölgenin merkezi ve tekil ağ aktörü haline getirmiştir. Türkiye tarafındaki yerleşimlerin bölgedeki merkezilik değerleri düşük olduğundan tekil ve baskın bir aktör bulunmamaktadır.

Sınır Bölgesi Yönetişimi

Değişen ihtiyaçlar ile birlikte sınır bölgelerinde yönetim yapısı değişiklik gösterirken sınırların daha az katı hale gelmesiyle birlikte, geleneksel katı idari sınır yapıları da bulanık bir yapıya doğru evrilmektedir. Sınır bölgesinde yönetim; karmaşık sosyal ve idari yapıları ile farklı yapıdaki aktörleri artı değer üretme amacıyla bir arada tuttuğundan, ulusal düzeyde ele alınan yönetim kavramından farklılaşmaktadır. Sınır bölgelerinde yürütülen işbirlikleri düzeyinde uygulanan yönetim yapıları; kendi kendine organize olabilmek, koordinasyon ve etkileşim, stratejik zekâ ve öğrenmeye açıklık gibi göstergeler ile karşılaştırmalara konu olabilmektedir. Bu sebeple, her bölgenin kendi işbirliği ve kendi iyi yönetişimini gerçekleştirmesine yönelik olarak ortaya konulacak yöntem, bölgenin içsel dinamiklerini, özgünlüklerini, kapasitesini, kültürel ve coğrafi konumunu, ekonomik faaliyetlerini, sosyal ilişkilerini ve ağlarını içerecek şekilde kurgulanmalıdır. Çok aktörlü mekânlar olmalarından dolayı sınır bölgelerinde koordinasyon, işbirliği ve ortak aktiviteler oluşturulması tamamıyla başarılı yönetim model ve süreçlerine bağlıdır (Scherer ve Zumbusch, 2011). Bu kapsamda komşu ülkelerle etkileşim ve uyumun artmasını sağlayacak yönetim modeli ve politika önerileri, karşılıklı etkileşim ve uyumun gelişme potansiyeli olduğu bölgeleri ön plana çıkaracaktır. Uygulanabilecek yönetim modeli, bu işbirliklerinin başarısını doğrudan etkileyerek, bölgelerin kalkınması açısından önemli bir araç olacaktır.

AB deneyimleri ile birlikte gelişen çok katmanlı yönetim, interaktif yönetim, yumuşak yönetim ve sınır ötesi yönetim gibi yönetim türlerinin uygulama modelleri, AB'nin entegrasyon üst hedefine uygun bir kurgu çer-

çevesinde şekillenmiştir. Bu durumda entegrasyon üst hedefinden uzak ancak ortak hedefleri olan, ekonomik, sosyal, idari ve mekânsal ilişki düzeyleri çeşitlilik gösteren sınır bölgelerine yönelik sınır bölgesi yönetim yaklaşımının eksikliği ortaya çıkmaktadır.

Çalışma alanındaki sınır bölgeleri için yönetim yaklaşımı yönetim ve sınır dinamikleri ile birlikte yönetimin ve sınırın çok boyutlu dinamik yapısı ayrı ayrı değerlendirilmeye alınmıştır. Her bir sınır bölgesi için sınır bölgesinin ortak yönetim özellikleri tespit edilerek birbirleri ile ilişkileri sorgulanmıştır. Buna göre her bir sınır bölgesine özgü olarak tanımlanabilecek yönetimin, sınır eksen ve yönetim eksen adı verilen iki boyutlu ele alınabileceği tartışılmıştır. Bir tarafta, bölgenin içsel dinamikleri, özgünlük kapasitesi, ekonomik faaliyetleri, sosyo-kültürel ilişkilerinin yanı sıra sosyo-mekansal ağlar ve geçirgenlik fonksiyonunun tanımlandığı sınır eksen; diğer tarafta aktörler, süreçler, kurumlar, ortak normlar ve sınırlılıkların yer aldığı yönetim eksen, ortak yönetim aralığını tanımlayarak, yönetim çerçevesi çizilmesine katkı sağlanmıştır.

Sınırdaki yönetim bölgenin içsel dinamikleri, özgünlük, kapasite, kültürel ilişkiler, coğrafi konumu, ekonomik faaliyetler, sosyal ilişkiler ve ağlar değerlendirilerek kurgulanmıştır. Bu kurgu içinde, sınır bölgeleri için temelde dinamik bir ortak yönetim aralığı olduğu ve katmansal düzeydeki parametrelerin bu aralıkta iki bölge arasındaki ilişki düzeyine göre şekillendiği savunulmaktadır. Sınır bölgelerinde tam bütünleşme düzeyinden, ilişkinin olmadığı düzey aralığı içerisinde bir ilişki bulunmaktadır. Sınırdaki yönetim bu ilişki aralığında bir yerde bulunabilir. Bu durum o bölge için bir yönetim modeli üretmek için engel olmamaktadır. Diğer yandan kırılabilir yapıdan dolayı sınırdaki yönetim bir denge mekanizmasına benzetilmiştir. Dengenin bir tarafında ekonomik, sosyal, kültürel boyuttaki ulusal devletler dışı aktörler yer alırken, diğer tarafında egemenlik alanları, ulusal hassasiyetler, öteki algıları gibi ortak yönetim aralığını daraltacak nitelikte etkenler bulunmaktadır. Bu dengenin ülke içi dinamikler, ülkeler arası siyasi ilişkiler, yerel düzeydeki benzer ilişkiler ile olumlu veya olumsuz yönde değişebilmesi çok olasıdır. Kamu politikaları açısından bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye tarafından sınır bölgesi dinamiklerini de içine alan üst ölçekli bütüncül bir stratejik çerçeve çizilmesi önem taşımaktadır. Buradaki temel hedef, ağ analizlerinde ortaya çıkan asimetric ilişki deseninin daha dengeli simetric ilişki desenine doğru çevrilmesi olmalıdır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, coğrafi olarak ulus devletlerin çeperlerinde yer alan sınır bölgelerinin, bölgesel düzeyde etkileşimin/geçirgenliğin artması ile merkezi hale gelmeleri ve yerleşmeler arası artan sosyo-mekânsal etkileşimle bağlantılı ağsal ilişkilere dayalı, sınır bölgeleri özelinde bir yönetim çerçevesi geliştirilmesi tartışmalarını içermektedir. Söz konusu çerçevenin geliştirilmesi için öncelikle sınırın geçirgenliği ölçülerek, geçirgenlik düzeylerine göre seçilen bölgelerde saha çalışması ile veri toplanması hedeflenmiş, elde edilen verilerden sosyal ağ analizi yapılarak ağın işleyişi ve dokusu ortaya çıkarılmıştır. Sınır geçirgenlik endeksi, ağ analizleri ve ağ dokusu sonuçlarının girdi sağladığı sınır bölgelerine özgü bir ortak yönetim aralığının tanımlanması, sınır bölgeleri için sadece entegrasyon durumunda geçerli bir yönetim çerçevesi tanımlamanın ötesinde bölgenin özelliklerine göre şekillenen özgün bir yönetim bir çerçevesi sunmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle sınır bölgelerinin etkileşim düzeylerinin bütüncül bir şekilde ölçülmesine yönelik yeniden tanımlanan geçirgenlik kavramı ile, farklı geçirgenlik düzeylerine sahip sınır bölgeleri için ulusal düzeyde ortak bir değerlendirme çerçevesi ortaya konulmaktadır. Seçilen AB ve Gürcistan sınır bölgesinde ağ yaklaşımından elde edilen somut sonuçların analitik olarak yorumlanması, sınır bölgelerindeki merkezi yerleşimlerinin ağ karakterlerine bağlı olarak farklılaştığını ortaya çıkarmıştır. Literatürde kullanılan 50 ve 100 km'lik sınır bölgeleri tanımlarının fonksiyonel bölge sınırları değerlendirmesi ile uyumlu olduğu, ancak sınır bölgelerinin etki alanının bunun ötesine geçebildiği tespit edilmiştir. Sınırın mekânsal etki alanının dışında bulunan ulusal düzeyde merkezi özellik taşıyan yerleşmelerin de sınır ile belirli derecelerde ilişkilerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan ağın mekândan bağımsız olarak ortaya çıkan gruplaşma düzeylerinin büyük ölçüde mekânsal doku ile ilişkili olduğu saptanmış ve sınır kapılarının ağın gruplaşma düzeyinin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Sınırın merkez-çeper ilişkisi ile kurgulanan sınırlayıcı fiziki bir hattan ağ tabanlı ilişkiler üzerinden yakınsama bölgelerine dönüşmesi ile birlikte sınır ötesi akımlar ve ilişkiler artmakta, kültürel ve kurumsal değişiklikler ortaya çıkmakta, ekonomik büyüme, rekabet ve teknolojik gelişme hızlanmakta ve bu değişimler yeni yönetim pratiklerinin ortaya çıkmasını zorlamaktadır. Bu çerçevede çalışmada sınır bölgesi yönetimi, bölgenin içsel dinamikleri, özgünlük, kapasite, kültürel ilişkiler, coğrafi konum, ekonomik faaliyetler,

sosyal ilişkiler ve ağsal ilişkiler birlikte tartışılarak, sosyo-mekânsal özgünlükleri içerecek şekilde yeniden tanımlanmıştır. Sınır geçirgenlik endeksi, makro ve mikro ağ göstergeleri ve ağ dokusu çalışmalarının girdi sağladığı sınır bölgelerine özgü bir ortak yönetim aralığı tanımlanarak, bu özel bölgeler için sadece entegrasyon durumunda geçerli bir yönetim çerçevesi önermenin ötesinde, bölgenin özelliklerine göre şekillenen özgün bir yönetim çerçevesi tanımlanabileceği ortaya konulmuştur.

Sınır bölgelerinin idari olarak çok katmanlı yapılardan meydana gelmesi, farklı kurumsal yapılar ve pratiklerin olması, geleneksel güvenlik odaklı politikaların baskın olması; ekonomik olarak sosyal ve ekonomik yaşamın kutuplaşmalarının olması, kendi kendine organize olabilen yapıların bulunması; sosyal olarak ulusal hassasiyetlerin varlığı, koordinasyon ve işbirliği eksikliği, sosyal ağlar ve akımların etkilerinin olması ve bölgeler arasında teknik altyapı farklılıklarının bulunması sınır bölgelerinin karşılaştıkları temel sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sorunlar, farklı kurumsal-idari yapılar, farklı öncelikler ve bölgelere özgü kırılğanlıklar değerlendirildiğinde sınır bölgesinde yönetim modeli için bazı ön şartların asgari düzeyde sağlanması gerekmektedir. Sınır bölgesi için ortaklaşmış vizyon ve hedeflere ulaşmak için üst düzey politik destek ve uzun dönemli taahhütler ilk ön şarttır. Ancak bu noktada yerelin dinamikleri devreye girebilmektedir. Yerel yönetimlerin Housen ve Couriel, (1994:2)'nin belirttiği gibi "etkin uluslararası kapasiteye sahip olması ve işbirliğini yürütebilmesi" gerekmektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin de ortak vizyonu sahiplenmesi ve işbirliklerinden fayda sağlayacağı öngörüsü olmalıdır. Bu anlamda ortak yönetim/yönetişim aralığı, tarihsel, kurumsal ve politik ortamın değişkenliğine istinaden kabuk değiştirebilen bir yapıda tanımlanmaktadır.

Ulusal politikalar ile şekillenen, üzerinde sosyal ve ekonomik ilişkiler kurulan ve mekânsal eşikler ile yönlenen yakınsama mekânları olarak sınır bölgeleri, politik ve idari yapıların egemenlik alanları olarak çizdikleri çizginin ötesinde bir etkileşime konu olmaktadır. Sınırları, idari ve ülke sınırlarından çoğu zaman ayrışan dinamik ve bulanık bir yapıda olan bu bölgeler, ulusal sınırlar ve egemenliklerin sarmaladığı bir alanda istikrarın çoğunlukla yerel aktörlerden bağımsız olarak dalgalandığı bir karakter sergilemektedir. Sınır bölgelerinde kurumsal düzeyde yerel aktörlerin içinde olduğu bir katılım platformu eksikliği büyük ölçüde hissedilmektedir. Bu çerçevede yerel düzeyde katılıma odaklı sürekli bir yönetim platformu kurularak iletişim köprüsü kurumsallaştırılması sürekliliğinin sağlanması önem taşımaktadır. Sınır bölgelerinin kırılğan yapısı, hassas dengelerin olması bu bölgelerde kuvvetli

bir yönetim çerçevesinin sürdürülmesine olanak sağlayamamaktadır. Bu çerçevede güçlü bağların ortaya çıkardığı yerleşimler arasında öncelikli olmak üzere, sürekliliği sağlanan bir kurumsallaşmanın sınırın her iki tarafı için de faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde; sınırların çeşitli mekânsal ölçekler üzerine kurgulanan sosyal kurumların karmaşık bir kümesi oldukları ve içinde üretildikleri ve anlam kazandıkları sosyal pratikler ve söylemlerle ilişkili oldukları görülmektedir. Buradan yola çıkarak sınırların bağlam-bağımlı yapılarının, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik süreçler ve söylemlere gömülü olmalarının, farklı ve karmaşık kavramsal içerikler taşımalarına sebep olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda genel bir sınır kuramı yaratmak yerine, sınırların politik, sosyo-ekonomik ve mekânsal ele alışlarını ve ilişki düzeylerini ele alarak politika oluşturma, sınırların her ölçekteki karar mekanizmaları açısından kavramın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Teşekkür: Bu çalışma, TÜBİTAK-SOBAG tarafından desteklenen 114K887 nolu projenin saha çalışması bulgularına dayalı olarak geliştirilmiştir.

Extended Abstract

Socio-Spatial Interaction and Governance in Border Regions: The Case of Turkey

*

Emrah Söylemez⁵

ORCID: 0000-0003-4150-3184

Çiğdem Varol⁶

ORCID: 0000-0002-2432-5745

This study discusses the governance approach in border regions by considering different methodological approaches within the complexity of social sciences field. The increase of permeability at the borders of the nation states has caused a more intense flow of goods and people compared to the past, and instead of being excluded places left in the periphery, border regions have become places of more central and important activities.

The multi-dimensional approach for the governance of border regions is discussed in three stages. First, the definition of border permeability is reconstructed in a socio-spatial context and a “Multivariate Border Permeability Index” is obtained by using national scale data. A comprehensive, systematic and integrated model for measuring the permeability across the land borders of nation states is produced despite the limitations in the available data types. While obtaining the index, fuzzy logic is used as a standardization method. The index, produced by 22 variables, differs from one-dimensional and abstract indices used so far in the literature, since it reflects geographical and non-geographical data together by using the composite index methodology. This approach not only contributes to the theoretical framework, but also helps to guide public policies at national borders.

Secondly, the socio-spatial interactions in the border regions are analyzed with approaches focused on multi-dimensional network analysis and network metrics, macro- and micro-level network structures and patterns. In this process, the data are gathered by in-depth interviews with local institutions and organizations and surveys with households living on both sides of the

---

⁵ Dr. Ministry of Environment and Urbanization, E-mail: emrah.soylemez@csb.gov.tr

⁶ Prof. Dr., Gazi University, E-mail: cvarol@gazi.edu.tr

selected border regions (Turkey-EU/Greece and Bulgaria and Turkey-Georgia) which have high and moderate levels of permeability. The aim of the multi-dimensional network analyses is to develop comparative results in economic, social, administrative and spatial dimensions. According to the results obtained from the network analysis, it is revealed that the centralities of the settlements in the border regions differ depending on the character and pattern of the network. Correspondingly, it is determined that the definitions of border regions with a depth of 50 and 100 km from the borderline used in the literature are compatible with the evaluation of functional regional borders, but the area of impact goes beyond this measure. On the other hand, it is determined that modularity levels occurring in the network are largely related to the spatial pattern of the network. This demonstrated that border crossings have important effects on the clustering level of the network on the border. In addition, when the locational advantages of the settlements at the border region network are evaluated together with centrality, clustering and general network metrics, it is revealed that the settlements gain a high centrality if they have appropriate population, economic and social structure within their own country.

Finally; border region governance is redefined to include socio-spatial specificities by discussing the internal dynamics of the region, originality, capacity, cultural relations, geographical location, economic activities, social relations and network relations. Thus, a "mutually agreed governance framework" specific to the border regions is defined using the border permeability index, macro-micro network indicators and network patterns. Thus, it is revealed that a specific governance framework, which is not only valid in the case of integration but is shaped according to the characteristics of the region, can be defined for these special regions. The fragile nature of the socio-spatial relations in the border regions shows that a balance mechanism is needed in the search for a soft governance at the border. On one side of the balance, there are actors with economic, social and cultural characteristics outside the national states, while on the other there are factors that narrow the range of mutually agreed governance, such as sovereignty areas, national sensitivities, and perceptions for the other side of the border. The balance can change positively or negatively with the dynamics within the country, political relations between the countries, or relations at the local level.

Borders appear to be a complex set of social institutions built on various spatial scales and are associated with social practices and discourses in which

they are produced. From this point of view, it is possible to say that the context-dependent structures of the borders are embedded in economic, social, cultural and political processes and discourses, causing different and complex conceptual contents. In this sense, instead of creating a general border theory, developing policies by addressing the political, socio-economic and spatial consideration and relationship levels of the borders will contribute to the understanding of the concept in terms of the decision mechanisms for borders at all scales.

Kaynakça/References

- Anderson, J. ve O'Dowd, L. (1999). Contested borders: globalization and ethno-national conflict in Ireland. *Regional Studies*, 33, 681-691.
- Baud, M. ve Schendel, W. (1997). Toward a comparative history of borderlands. *Journal of World History*, 8(2), 211-242.
- Bauman Z. (2005). *Liquid life*. Cambridge: Polity Press
- Blatter J. (2004). From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in cross - border regions in Europe and North America, *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(2).
- Bonacich, P. (1972). Technique for analyzing overlapping memberships. *Sociological Methodology*, 4(1), 176-178.
- Borgatti, S. P. (2005). Centrality and network flow. *Social Networks*, 27(1), 55-71.
- Castel-Branco C. N. (2014). Growth, capital accumulation and economic porosity in Mozambique: social losses, private gains, *Review of African Political Economy*, 41(1), 26-48.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society, the information age: Economy, society and culture*. Oxford, UK: Blackwell.
- Diener, A., C. ve Hagen, J. (2012). *Borders. A very short introduction*. Oxford and NewYork: Oxford University Press.
- Freeman, L. C. (1978). Centrality in social networks conceptual clarification. *Social Networks*, 1(3), 215-239.
- Grosby, S. (1995). Territoriality: The Transcendental, Primordial Feature of Modern Societies. *Nations and Nationalism*, 1(1), 143-162.
- Hansen, J. D., Johnson, A., Lacin, S., Lebedeff, P., Lee, D. ve Russell, G. (1981). Climate impact of increasing atmospheric carbon dioxide. *Science*, 213, 957-966.
- Harrison, J. (2012). Configuring the new 'regional world': on being caught between territory and networks. *Regional Studies*, 47(1), 55-74.
- Haselsberger, B. (2014). Decoding borders: appreciating border impacts on space and people. *Planning Theory and Practice*, 15(4), 505-526.

- Hidalgo, C. A. (2016). Disconnected, fragmented, or united? a trans-disciplinary review of network science. *Applied Network Science*, 1(6), 300-328.
- Hooghe, L. (1996). *Cohesion policy and European integration: building multi-level governance*. Oxford: Oxford University Press, 126.
- Housen-Couriel D. (1994). *Some principles of cooperation in the management and use of international water resources*. Tel Aviv:Tel Aviv University.
- Jessop, B., Brenner, N. ve Jones, M. (2008). Theorizing sociospatial relations. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 389-401.
- Kolejka, J., Wiesława, Ż., Kateřina, B., Stanisław, C., Sylwia, D., Karel, K., Tomáš, K., Andrzej, R., Waldemar, S. ve Jana Z. (2015). Permeability of Czech-Polish border using by selected criteria. *Geographia Technica*, 10(1), 51-65.
- Kolossov, V. (2005). Theorizing borders border studies: Changing perspectives and theoretical approaches. *Geopolitics*, 10, 606-632.
- Kooiman, J. ve S. Jentoft (2009). Meta-governance: Values, norms and principles, and the making of hard choices. *Public Administration*, 87(4).
- Krugman, P. R. (1992). Does the new trade theory require a new trade policy? *The World Economy*, 15(4), 423-442.
- Martinez, P. (2004). "Noble" Tlaxcalans: Race and ethnicity in Northeastern New Spain: 1770-1810. USA: The University of Texas at Austin,
- Milo, R. (2002). Network motifs: simple building blocks of complex networks. *Science*, 298(5594), 824-827.
- Mitchell, J.C., (1969) The concept and use of social networks. (Ed. J.C. Mitchell), *Social networks in urban situations: Analyses of personal relationships in Central African Towns* içinde, Manchester University Press: England.
- Nathalie, S. (2006). Permeability models for the monitoring of border crossings, içinde Schneiderbauer vd. *Remote sensing from space - Supporting international peace and security - GMOSS Book*, (1. Bsm). Springer.
- Newman, D. (2003). On borders and power: a theoretical framework. *Journal of Borderlands Studies*, 18(1), 13-25.
- Opsahl, T., Agnessens, F., ve Skvoretz, J. (2010). Node centrality in weighted networks: Generalizing degree and shortest paths. *Social Networks*, 32(3), 245-251.
- Paasi, A. (2005). Generations and the 'development' of border studies. *Geopolitics*, 10(4), 663-671.
- Painter J, (2008). Cartographic anxiety and the search for regionality. *Environment and Planning A*, 40 342-361
- Popescu, G. (2006). *Geopolitics of scale and cross border cooperation in Eastern Europe: the case of Romanian-Ukrainian-Moldovan borderlands*, Aldershot Ashgate. 35-51.
- Rhodes, R. A. W. (2007). Understanding governance: Ten years. *Organization Studies*, 28, 1243.
- Sassen, S. (2001). *The global city*, (2. bsm). NJ: Princeton University Press, Princeton.
- Scott, J. (2000). *Social network analysis: A handbook*. London: SAGE Publications.

- Scott, J. W. (2012). European politics of borders, border symbolism and cross-border cooperation. T. M. Wilson ve H. Donnan (Ed.), *A Companion to Border Studies*, içinde (s.83-99).Chichester: Wiley-Blackwell.
- Shen-Orr, S. S., Milo, R., Mangan, S., ve Alon, U. (2002). Network motifs in the transcriptional regulation network of *Escherichia coli*. *Nature Genetics*, 31(1), 64–68.
- Starr, H., ve Thomas, G. (2001). The nature of borders and conflict: Revisiting hypotheses on territory and war. *2001 annual meeting of the American Political Science Association*, San Francisco.
- Stephene, N. ve Pesaresi, M. (2006). Spatial permeability model at the European Union land border, EUR report 22332 (*Luxembourg: European Commission / DG-JRC / IPSC*).
- Tekeli, İ. (2004, Haziran). Katılımcı demokrasi, sivil ağlar ve sivil toplum kuruluşları. 15. *STK Sempozyumu*. İstanbul.
- Van Houtum, H. (2005). The geopolitics of borders and boundaries. *Geopolitics* 10(4), 672-679.
- Waterhout, B. (2010). Soft spaces and governance: The transformation of planning, 24. *AESOP Konferansı*, Helsinki, 7-10 Temmuz 2010.

Şehircilik Alanında Lisansüstü Tezlerin Yönü ve Tez Ödül Süreci Değerlendirmesi

2017-2018 İlhan Tekeli Tez Ödülleri Töreni
(Açık Oturum)
26.10.2019

“Şehircilik Alanında Lisansüstü Tezlerin Yönü” Paneli

Kolaylaştırıcı: Prof. Dr. Murat Güvenç, (Kadir Has Üniversitesi)

Konuşmacılar: Prof. Dr. Baykan Günay, (TED Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Türel (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayda Eraydın (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferhan Gezici Korten (İstanbul Teknik Üniversitesi)

“Tez Ödül Süreci Bilgilendirmesi”

Konuşmacılar : Prof. Dr. Tanyel Özelçi Eceral (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Çiğdem Varol (Gazi Üniversitesi)

Derleyen: Emine Şeyda Satılmış
(İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı)

Prof. Dr. Murat Güvenç: Vakfın ilk önemli etkinliklerinden bir tanesi de yüksek lisans ve doktora tez ödülleri yarışmasının düzenlenmesi oldu. Bunun eğitim ve mesleği anlamamız üzerindeki önemi üzerinden benden burada kısa bir konuşma yapmam istendi. Şu soruyla devam etmek isterim. Şu anda dünya üniversite sisteminde yüksek lisans ve doktora tezleri acaba nasıl süreç içerisinde üretiliyor? Bu konuyu biraz açarak irdelemek istiyorum.

Bugün *geldiğimiz noktada, son derece* performansa yönelik, yarışmacı ama birlikte üretmeye değil de her çeşit yarışmacının bir ortam içinde bulunduğu, yarı işbirliğine dayanan bir üniversite ortamı var. Şehircilik bilgisi üretim süreci böyle bir ortamda gerçekleşiyor. Bu yarışmacı ortam içinde acaba tez nasıl üretiliyor?” diye baktım. Tez süreci içerisinde öyle iki, üç tane değişik model var.

Bir tanesi bizim Türkiye’deki klasik model diyebileceğim ki, bu durumda öğrenci kendi kendine bir konu düşünüyor, olur mu olmaz mı diye. Sonra literatür önerisi ile hocaları kapı kapı dolaşmaya başlıyor. “Hocam ben bu

konuyu sizinle çalışabilir miyim?" diye. Sonra da hoca bulduğu zaman, hocanın ilgi alanı ile öğrencinin ilgi alanının bir noktada örtüşmesi ve tezin ne anlama geleceği konusunda öğrenci ve hocanın fikirlerinin tam olarak da uyuşması gerekir. Çünkü hoca da, öğrenci de o başlıktan başka bir şey düşünüyor olabilir. Hoca ile öğrenci arasındaki tez macerası bu şekilde başlıyor. Sonunda çoğu kez iki tarafında tam beğenmediği ama teslim baskısı altında bitirilmesi gereken bir tez ortaya çıkıyor; tez bir şekilde bitiyor. Tabi ki Türkiye'deki yapılan bütün tezler bu şekilde değildir, tenzih ederim; muhakkak başka tezlerde vardır. Bizim örgütlenmemiş arkasındaki argümanı çokta belirgin olmayan bir tez sürecinden bahsediyoruz. Yurtdışındaki tezlere bakıldığı zaman orada başka bir model var. O modelde de ben bir doktora tezi yapmak istiyorum veya doktora programına girmek istiyorum denildiği andan itibaren, ama bizim bu konuda bir araştırmamız yok, bir konumuz yok, araştırma hocamız yok, siz o konuda bir tez yapmak istiyorsunuz ama bizim o konuda araştırma fonumuz yok, filanca konuyla gelerseniz belki şansınız olur. Bu durumda şimdi tezin kapsamı elimizdeki araştırma fonları üzerinden yapılan bir modeli ortaya koymaktadır. Bu durumda da artık tez konusunun seçiminde ne hocanın ne de öğrencinin seçme şansı yok; eldeki araştırma programları tez konularını belirler hale geliyor. Üçüncü bir yöntemi bizim şu anda içinde bulunduğumuz vakıf üniversiteleri tez konusunda yeni bir model geliştirmeye başladılar. Yüksek lisans programı açıyorlar; yüksek lisans öğrencisi alabilirsiniz eğer araştırma fonunuz varsa. Çünkü hiç kimse yüksek lisans öğrenimi için para ödemek istemiyor. Kamuda bu bela var. Vakıf üniversitesinde çalışmak istiyorsanız da hocanın bir araştırma projesi olacak ki sende bu araştırma projesinin asistanı olacaksın. Tez konusundaki bütün o tılsım, yani o heyecan verici tarafı üç modelde de yok. Eldeki modele göre uydurulan bir şeyden bahsediliriz. Bu tezin içeriği bu olmamalı diye bizim düşünmemiz gerekiyor. Çünkü bu tez kendisi bir keşif süreci, bir macera süreci, bir araştırma süreci. İşte vakfımız bu tez yarışmasıyla bu var olan durumun kaçınılmaz olmadığını, bunun alternatifleri olabileceği konusunda bir duyarlılık, bir ürün yaratmak istiyor. Ürünlerde ancak elle tutulduğu zaman ele gelir. Bu yarışma da elde edilen en güzel örneklerinden bir tanesi. Çünkü pasta tarifi üzerinden güzel olmuyor; pasta yenildiği zaman güzel oluyor. Onun için ortaya bu konuda bir eylem olarak ortaya koymak gerekiyor. Ben vaktimi daha fazla aşmak istemiyorum. Şimdi bu tez sürecinin başından sonuna kadar yaşamış birçok tezin önce birinci, ondan sonra ikinci defa okuyup onlar hakkında raporlar hazırlamış bunları birbirleriyle paylaşan jüri üyelerine hem burada teşekkür ediyorum. Hem de onların bu konudaki görüşle-

rini, değerlendirmelerini duymak istiyorum. Bu toplantıya katılan ve bu toplantıyı düzenleyen yönetim kurulu başkanı olarak. Çünkü biz yönetimdeki bireyler fiilen bu değerlendirme sürecinde içerisinde değiliz.

Ben kolaylaştırıcı olarak buradan sola doğru Ali Hoca'dan (Ali Türel) başlayarak sözü veriyim. Ondan sonra Başkan Hoca ve bu konuşmayı da böyle karşılıklı konuşma, etkileşimli bir biçimde yürütebiliriz.

Prof. Dr. Ali Türel: Teşekkür ederim. Önce Murat'ın (Murat Güvenç) söylediği yüksek lisans, doktora eğitimi konusuna birkaç şey eklemek istiyorum. Son bir, iki yıl içinde gözlemlediğimiz, ki bu yıl çok daha net olarak ortaya çıktı, Türkiye'de lisansüstü eğitim-öğretim konusunda birdenbire müthiş bir artış söz konusu oldu. Mesela bir rakam vereyim, mimarlık alanında Ankara dışındaki bulunan bir vakıf üniversitesine, kontenjanı 60-70 civarında iken, 28 öğrenci kayıt olmuş; ama tüm fakülte yöneticilerinin hayret ettiği olay yüksek lisans için 46 başvuru olmuş. Son zamanlarda, özellikle vakıf üniversitelerinde, yüksek lisans ve doktora yaptıracak kapasiteleri geliştirme konusunda büyük bir gayret var. Kemal Gürüz zamanında, o YÖK Başkanı iken ve ondan önceki dönemde, üniversitelerde doktora yaptırma konusunda pek bir düzenleme yoktu. Yani profesör yok, doçent yok, hoca kadrosu son derece yetersiz üniversiteler doktora eğitimi vermeye başladılar. Kemal Gürüz ona ilk defa müdahale etti, "belirli miktarda, belirli sayıda profesör, doçent olmadan doktora, yüksek lisans tezi veremezsiniz" dedi. Çünkü doktora tezini kabul ettirip doktora vizesini alınca ondan sonra profesörlüğe kadar yollar tümüyle açık bir şekilde gidiyor. Şimdi buna kalite açısından bir düzenleme gerektiği için Kemal Gürüz'ün YÖK başkanlığı sırasında ilk müdahale yapılmıştır. Şu anda bir üniversitenin doktora programı açabilmesi için bir anabilim dalının en az iki profesörünün olması gerekiyor. Tabii onunla birlikte doçent ve yardımcı doçent de olması gerekiyor. Fakat bunu yaparken, "kütüphanenin kapasitesi nedir?" şeklinde bir sorgulamanın yapıldığını pek sanmıyorum. Önemli bir gelişme oldu, ODTÜ'den kaynaklanan... Profesör Doktor Bülent Karasözen, matematik profesörü arkadaşımız, o da yakında emekli oldu, kütüphane müdürlüğüne tedviren görevlendirildi. ODTÜ kütüphanesini yönetirken online dergiler, internet üzerinden erişilen dergilere ODTÜ'nün çok para verdiğini fark etti. Ve üniversiteleri örgütledi, üniversitelerin büyük çoğunluğu şu anda yılda sanırım 150-250 bin dolar arasında (tıpçıların daha çok dergisi var, yani ona göre biraz daha farklılaşıyor) bir ücret ödeyerek dergilere online erişilebiliyor. Bu aslında Türkiye'de başta doktora, yüksek lisans çalışmaları başta olmak üzere tüm eğitim için çok önemli

bir gelişme ve kütüphane zaafiyeti dediğimiz konuyu kısmen azaltan bir gelişme oldu. Fakat üniversitelerin, birçok vakıf üniversitesi buna dahildir, kütüphane bütçeleri, hele bizim devlet üniversitelerinin çok daha sıkıntılı, bütçeleri yeterli olmadığı için kütüphanenin kitap getirme konusundaki girişimleri, çabaları, kitap sayısı oldukça sınırlı. Dolayısıyla lisansüstü eğitimin gelişmesi söz konusu ama onun kütüphane altyapısı konusunda online dergiler dışında kapasitenin halen pek gelişemediğini görüyoruz.

Şimdi bir iki cümleyle şunu söyleyeyim. Niçin yüksek lisansa böyle bir başvuru var? Çünkü Anadolu'daki üniversitelerin, mesela mimarlık alanını ben oldukça iyi biliyorum, geçenlerde bir arkadaşım mühendislik alanı için de aynı şeyi söyledi, durumu gerçekten vahim. Hocası olmayan, bir yardımcı doçentin başında bulunduğu bir bölüme, kapasitesi 20 kişilik bir bölüm için rektörlük kapasite olarak 70 kişi olarak talepte bulunuyor. Anadolu'daki bize uzak olmayan bir yerdeki bir yerdeki üniversiteye 89 kişi giriyor. Mimarlık Bölümünde derslere mesela oradaki bir kamu kuruluşunda görev yapan mimar esas hoca, bir de asistan var. Şimdi böyle bir okuldan mezun olan çocuklar eğitim eksikliğini hissediyor herhalde ki 46 kişi birden bir vakıf üniversitesine, vakıf üniversitesindeki yüksek lisans eğitimi 20-25 bin lira civarındadır, yüksek lisans eğitimi için para ayırmak zorunda kalıyor. Burada tabii tez meselesi daha gündemde yok. Yani başka bir düzeyde bu işi tartışıyoruz. Doktora için de şöyle bir durum var... 205 üniversite oldu Türkiye'de, 205 oldu ama hoca yok. O zaman hızla doktor öğretim üyesi yetiştirme konusunun gündeme geldiğini, İlhan Hoca (İlhan Tekeli) YÖK üyesi iken bu konuyu gündeme getirdiğini, YÖK'te uzun uzun tartışıldığını biliyorum, bizim ODTÜ'de de tartışmıştık. Dolayısıyla Türkiye'de, vakıf üniversiteleri de bu işin içinde olarak, hızla doktoralı kişiler, doktora derecesi olan kişileri mezun etme çabası içindeler. Yani nitelikli eleman yetiştirebilirsek, çok ihtiyaç var. Ama bunu istenen kalitede yapabiliyor muyuz? Bu esas sorgulanması gereken konu.

Şimdi bu çerçevede ben yazın 29 tez okudum ve bir bölümünü 2 defa okudum. Bir şeyler yazacaktım onları yazamadım, daha zorunu yaptım. Dolayısıyla çok mutlu oldum açıkçası. Çünkü tezlerin genel kalitesi bence oldukça iyiydi. Yani bu tezleri yazan arkadaşlarımızı, hocalarını kutlarım en başta. Konular oldukça farklı alanlardan geliyor. Bu yaz çok yaygın dergi taraması yaptım. Mesela Urban Studies dergisi eskiden dört tane, altı tane sayı yaparken, şimdi galiba 16 tane sayı üretiyor yılda. Araştırma konuları inanılmaz derecede değişmiş, farklılaşmış. Housing Studies dergisi o da yılda herhalde sekiz, on sayı yapıyor. Bütün dergilerde çok sayıda makale var ve konular

oldukça farklılaşabiliyor. Çok değişik konular. Bazıları niye bu kadar çok minimal bir konu filan diye düşünebilirsiniz. Ele alınmış, üzerinde araştırma yapılmış ve yayınlanıyor. Dolayısıyla günümüzde bizim alanda, üzerinde çalışılan konular oldukça yaygınlaşmış durumda. Bazı dergiler bunu sınırlandırmak için özel sayı belirliyor; o konuda makaleleri alıyor ve yayınlıyor.

Ödül için başvuranların tümüne yakını ilginç konular üzerinde yapılan araştırmalardan oluşuyor. Akademik kaliteleri oldukça yüksek ve seçilen konuların önemli bölümü, gündemde önem taşıyan konular üzerinde, konular. Mesela göç, göç üzerinde en az en iki tane çalışma var. Konutun ödenebilirliği mesela, yine önemli bir konu; günümüzde en önemli konulardan bir tanesi. Planlama kararlarıyla ilişkili olarak kentsel hareketler, politik hareketler; Türkiye’de her gün gazetelerde ve televizyonlarda da görüyoruz. Kentsel alanlarda sosyal ayrışma ve entegrasyon sorunları; bazı ekonomik yatırımların, bazı bölge ve kent düzeyindeki politikaların sonuçlarını irdeleyen çalışmalar, mesela karayolu yatırımlarının ekonomik etkilerine yönelik güzel bir tez vardı. İklim değişikliği ile ilgili olan, meydanların ısınması gibi konular, çok güzel bir tespit. İklim değişikliği kentsel meydanlarda ısınmayı ne şekilde etkiliyor ve bunu ölçmüş bir tez; gayet de güzeldi. Bu şekilde daha birçok ilginç konu var, tek tek saymayayım ama pek çoğu Türkiye’nin gündeminde olan konular. Mesela konut, “airbnb”. Benim oğlum, bir yere gittiğim zaman oteli oradan bulmaya başladı; mesela bunun üzerine güzel bir tez var, İstanbul’da yapılmış, soylulaştırmaya nasıl etki yapıyor? gibi... Yani, çok gündeme gelen konular üzerinde çalışılmış. Bazı tezler ise dünya akademik gündeminde ortaya çıkan yeni kavramlar ve kuramsal oluşumlar üzerine yazılmış. Kentsel alanlarda mekânın yok olması daralması mesela, planlamada karmaşık ve belirsizliğin artmış olması, dördüncü sanayi devrimine giderken ideal geleceği kurgulamaya yönelik kentle ilgili ütopyaların gündeme gelmesi gibi konular bu kapsamdadır.

Şimdi bizde gerek yüksek lisans gerek doktora tezi yazmada, bana göre iki tane önemli sorun var. Bir tanesi kütüphane kaynağı meselesi. Kütüphane kaynağı, dediğim gibi “online” dergiler çok önemli katkı sağladı/sağlıyor, fakat kitap konusunda üniversitelerimizin durumu oldukça yetersiz. Bu birinci konu. İkincisi, bizim şehirler ve bölgelerle ilgili, ülke mekânsal alanıyla ilgili çalışmalarımız kaçınılmaz olarak kantitatif bazı araştırmaları da içermek durumunda oluyor. Yani pozitivist bir tutkunluk değil bu, incelediğimiz birçok konuyu rakamsal olarak da bilmek ve görmek zorundayız. Fakat şu sıralarda tabii ki 2000 yılından bu yana sayım yapılmamış olması... Mesela güzel bir tezde 2000 yılı sayımı kullanılmış; çünkü yenisi yok ki, o sayımı kullanabil-

mişiz. TÜİK'in gayrimenkullerle ilgili, konutlarla ilgili, bina sayımlarıyla ilgili, mesela o da 2000'de kaldı, dolayısıyla bizim kullanacağımız verileri üretmede TÜİK'in şu son 2000'den sonra etkinliğinin çok azaldığını biliyoruz. Mesela konutla ilgili TOKİ'nin verdiği kaynaklar, 2011'de bir araştırma yaptılar; ondan sonra bir araştırma yok. Yine bizim alanlarda son derece önemli, fiyatlarla ilgili, gayrimenkul fiyatları mesela en başta olmak üzere. Gayrimenkul fiyatlarıyla ilgili, bir tek Merkez Bankası'nın çıkarttığı bir kaynak var, o da gerçek alış-veriş fiyatını değil, konut kredisi kullanmak için, bankaya başvuranlar için bankaların hazırlattıkları ekspertiz raporlarını esas alan çalışmalardır. Dolayısıyla ne yapı stoku ile ilgili bir verimiz var, ne de fiyatlarla ilgili verimiz var. Bu ciddi bir eksiklik. Onun için araştırmacıların kaynak kullanarak, kendi verilerini kendilerinin toplaması gibi bir zorunluluk ortaya çıkıyor. Bu tür araştırmaların gelişmesinde önemli bir handikap olarak ortaya çıkıyor.

Şimdi tekrar yapılan tezlerle ilgili birkaç bir şey daha söylemek istiyorum. Ülke gündeminde önem taşıyan konuların kuramla ilişkilendirilmesi, gerekli sayısal ve görsel verilerle ampirik analizlerin yapılması önem taşıyor. Yani dünyada önem taşıyan yeni kavramlar, yeni kuramsal açılımlar üzerinde birçok araştırmacı son derece güzel çalışmalar yapmışlar. Yani entelektüel olarak, kuramsal olarak çok zengin çalışmalar. Bunları okumaktan büyük mutluluk duydum açıkçası. Ancak yalnızca dünya örneklerine referansla yetinildiğinde, evet, yapılan araştırmanın kapsamı içinde konular, bazı referanslar alınabiliyor, fakat Türkiye ile ilgili konular, gelişmeler hakkında bilgi üretilmemiş oluyor. Dünyada önem taşıyan bir teorik tartışmayı Türkiye'ye referanssız yaptığımız zaman Türkiye'deki bu gelişmeyi tanımlayamamış oluyoruz, bu bence bir eksiklik.

Şimdi dünya akademik gündemine giren konular seçildiğinde, yalnızca kuramsal tartışma düzeyinde kalınması halinde (yani Türkiye örneklerine gitmeden, zaten bazılarının gitmesine gerek yok ama giden de var) kuramsal katkının uluslararası endekslerde taranan dergilerde, yabancı dilde yayın yapılarak üretilen bilgilerin akademik dünyanın bilgi ve değerlendirmesine sunulması gerektiğini düşünüyorum. Yani bir tür çerçeve gelişmiş dünyada, birçok kişi buna katkı yapıyor, siz burada bir katkı yapıyorsunuz ama dünyaya sunmuyorsunuz bunu. sadece Türkiye içinde kalıyor; bu bence bir eksiklik olur. Dünya ölçüsünde bilgi üretiyorsak, bilgi üretimine katkıda bulunuyorsak, bu konularda çalışanların değerlendirmesine, görüşüne, bilgisine sunmamızın gerekli olduğunu düşünüyorum. Yoksa eksik olacağını düşünüyorum. Böylece bir tezin literatür değerlendirmesi şeklinde yapılarak yeni bilgi üretmeden ve kuramsal katkı yapmadan sonuçlandırılması halinde

böyle bir çalışmadan üretilecek makaleleri yayınlayacak uluslararası bir dergi bulunabilmesi, bu durumun olmayabileceğini düşünüyorum. Dolayısıyla buradaki temel kavram, yeni bilgi üretmek ve bu bilgiyi dünya ortamında sunabilmek. Ben konuların Türkiye'deki örneklerle incelenmesi, bu konulardaki bilgi üretiminin zenginleştirecektir diye düşünüyorum.

Tezlerde ikinci veri veya anket gibi yollarla kullanılan verilerin istatistiksel veya ekonometrik yöntemler kullanarak veya model kalibrasyonu ile niceliksel analizin kullanılması konusu tez çalışmalarının geliştirilmesi gereken yönüdür. Yani kantitatif analiz tekniklerimizi biraz daha geliştirmek gerektiğini düşünüyorum. İncelenen tezler de bu konuda çok başarılı örnekler bulunmakla birlikte böyle çalışmaların artırılması tezlerin bilgi üretimine katkısını artıracaktır. ABD'deki üniversitelerde sayısal analiz yapmaya olanak sağlayacak tekniklerin öğretildiği dersleri, doktora yeterlilik sınavı öncesinde öğrencinin aldığını biliyoruz. Doktora yapmak için gidenlerin, gitmeden önceki durumlarıyla geldikten sonraki durumları arasında çok ciddi farklar var. Türkiye'de de araştırma teknikleri, araştırma yöntemleri bunların en önemli parçası. Türkiye'deki şehir ve bölge çalışmaları planlaması konusunda doktora derecesi veren programlardan öğrencilere ilgili bölümlerle işbirliği yapılarak benzer derslerin verilmesinin tez çalışmalarına katkı yapacağını düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Baykan Günay: İyi günler. Öncelikle, İlhan hocama (İlhan Tekeli) saygılarımı sunuyorum. Ardından bu etkinlikleri düzenleyen gruba teşekkürlerimi iletiyorum. 1971 yılında yüksek lisans tezini yazmış biri olarak konuya ilişkin küçük bir tarihçe ile başlamak istiyorum. O dönemde, ben mezun olduktan sonra hem büro açtım hem de yüksek lisansa katıldım. Yani *praksisten* geliyorum, farkım o. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi koşullarında dayak yiyerek geldim böyle bir yere. Bu eğitim hayatımda da öyle sürdü, çünkü hiçbir zaman o *praksisten* ayrılmadım. Ve yapılan araştırmaların hepsinin altında sadece anket, sadece bir şey yoktur, o (*praksis*) vardır benim kafamın bir yerinde, oradan yola çıkarak öğrencilerin problemlerini tanımlamaya çalıştım. O bir şey. O dönemde yine mesela bizim alandan Raci'nin (Raci Bademli) yüksek lisans savunmasını hatırlıyorum. İlhan hocam (İlhan Tekeli) sende var mıydın? Mübeccel Hanım (Mübeccel Kıray), Atilla, sen, ben. Raci'ye kızdılar ama Raci oturmuş Ankara'nın maketini yapmış ve buraya tüketim modeli üzerinden bir kent coğrafyası oluşturmuş. Bu çok önemli bir şeydi diye düşünüyorum. (İlhan Tekeli: *nesne kavramı değil, eylem kavramı vardı...* Baykan Günay: *Eylem zaten.*) Eylemleri koymuştu oraya, hatta iğneler çakmıştı.

Şimdi mesleği icra ederken ne yapacağız peki? Bu konuda birkaç şey öğrendim onları anlatayım. O sırada yüksek lisansa kayıt olmuşum Nejat Erder, Atilla Sönmez gibi kişilerden siyaset bilim dersi alıyoruz. Yani bilmediğimiz konular önümüze açılıyor. İşte bu dönemde de Marx çok önde, sınıflar tartışılıyor. Onları okuyoruz. Dolayısıyla benim tezimin konusu da Türk toplumsal yapısı içinde planlama nedir gibi bir soru sordum kendime. Sınıfların analizini de belediye başkanlarının mesleklerinden çıkardım. Şimdi gülebiliyorsunuz ama oydu yapabileceğimiz, kurgu oydu. Daha sonra onu kullandım ama, hemen arkasından bir Gaziantep yarışması vardı. Tümüyle Gaziantep'in sınıfsal yapısını irdeleyip o sınıfların yer seçimlerini ve sınıfların nasıl bir kent modeli oluşturabileceği üzerinden yarışmaya katıldık. Çok Marksist denildi ama sınıfların yer tüketim normunun farklı olabileceğini dahi ortaya koymaya çalışmıştık.

Daha sonra 1980 yılına kadar akademik dünyadan uzaklaştım. 1980 yılında ihtilal oldu, bize iş yapma kravat tak dediler, İlhan hocam da (İlhan Tekeli) bizi okula aldı ve doktora kaydolduk. Hatta ilk toplantıların birisinde... ODTÜ'de doktora yazma alışkanlığı yok, böyle kurulmamış; başka bir dünyadan gelen ama çok değerli ve kişiler var, yani dünyayı biliyorlar, mesleği biliyorlar. Oradan yetişmiş kişiler yavaş yavaş doktora başladılar. Bu sefer beni Tansı (Şenyapılı) Hanım sıkıştırdı, niye yapmıyorsun diye kafa vurdu. İki tezimi de Gönül hanımla (Gönül Tankut) yaptım ama Gönül hanıma sadece şu konuyu yapıyorum dedim ve Gönül hanım bitmiş halini gördü, o tezlerin; yani kendisiyle tez sürecinde bir daha temasım olmadı, benim öyle çalışan bir kişiyim. Ve bu sefer (*doktorada*) ben ne yaparım acaba dedim... Yüksek lisansta başladığının mütemmim cüzü olarak mülkiyet ilişkileri üzerinden konuya bakayım dedim ve mülkiyet ilişkileri ile mekan nasıl örtüşüyor, bunu aradım. Şimdi ise bu benim hayatım...

Beni en çok etkileyen tabii kentsel tasarım yüksek lisans programını kurmam oldu. O başlı başına başka bir konular bütünü açtı. Bu konuların çoğu "ampirizm" ile çözülemiyor. Bu konuların çoğunda kavramlar üzerinden tartışıyorsunuz. O kavramlar, konu da değil; ben onun üzerinde çok duracağım. Konu değil, kavram önemli olmaya başladı. Çünkü "bak" diyoruz, "neyi ölçsün" deniliyor; ölçtüğünde de sonuçla... Ben öyle bir adam değilim, o çıktı ortaya...Onun için gerek lisans tezlerinde gerek yüksek lisans tezlerinde konuya nasıl baktığımı söyleyen birkaç mottom var. Bir diyorum, "bana bir cümle söyle, bunu 150 sayfada yaz". İki, "önüme yazılı metin getirme, algoritmik düşünce ve algoritma getir". Yazılan o şey aklımdan kaçıyor ama bana kareler, şunlar bunlar, üçgenler gelince aklımda kalıyor. Hatta Nejat Erder'den biz ders alırken, bizim mimarlıktan dersi alanların hepsi rengarenk

gittiler, öbürleri konuşuyor, anlamıyorum ki konuşmayı.. İşte matrisler çıkarıyor, şunlar oluyor, bunlar oluyor, ben böyle bir dünyanın adamı olarak bakıtım. Bir başka mottom, “konu önemli değil, seç bir an önce de, ne yaptığın önemli”. Bir yıl sonra geliyor ya konu... boşver konuyu, bana bir cümle ile bir problem söyle. Ondan sonra yap.

Çok kızdığım bir başka konu ise öğrenci okuyor, okuyor, belki tezin dörtte üçü alıntı, sonuna bir şey ekleniyor. Konuyu seç, sonra ona göre oku. Hayır kardeşim, önce okuyup, sonra problem çözezsün konun belli değilse. Dolayısıyla bu çerçevede baktım tezlere. Benim son öğrencim yüksek lisansta Feridun’du (Feridun Duyguluer). (Feridun geldi, herkes diyor ki bu koca adam ne yapıyor. Sen gel benimle yap başkası ile yapma dedim.) Ne biliyorsan onu yazacaksın dedim. Ya sen bu kadar, Türk İmar Hukukunu, Türk planlamasının bütününe biliyorsun. Sen onu yazacaksın, sen onu biliyorsun. Başka bir şey istemiyorum dedim. Ondan sonra karışmadım. O da onu yaptı. Çünkü bilgi temeli oydu. Düşünce sistemi de onu getiriyordu. Dolayısıyla bu tezleri okurken biraz o gözle okudum.

İlk gördüğüm temel problem... Gene meslekten gelmenin önyargılarıyla, “mesleğe geri dönüşen bilgi üretmiyoruz” gibi bir düşüncem var, katılabilir, katılmayabilir, bunu önemsiyorum. Çünkü birçok tez yayın yapmaya yöneliyor, Türkiye’de planlama kuramını kurmaya yönelmiyor diye bir gözlemim var. Bizim üniversiteye (TEDÜ) gidince, öyle devlet üniversitesi gibi öğrenciler hazır değil, velilerle geliyor oturuyor karşına, ne işe yararsınız diye soruyor veli. Ne diyeceğim ben? Yalnız araştırma yaparım, hayır diyorum... Bizim mesleğin size ilk verdiği en önemli şey, imza yetkisi alıyorsunuz. Ben kendimi böyle koyuyorum. Ondan sonra diyorum, düşünün. Bundan sonra her alana gidebilecek adam yetiştiriyorum. Ondan sonra öğrenci ne isterse ben onu sezmeye çalışıyorum şu anda. Ona göre ikinci sınıftan başladım artık, sen şu yönde gitmelisin diyorum. Bu çerçevede baktım konuya.

Bir başka konu, değerlendirme sürecinde birçok yerde değerlendirme yapmamış gibi görünüyor; bu o tezleri okumadığım anlamına gelmiyor, okudum. Ama bilmediğim konuda, bilmediğim yazarlarla yazılmış konularda kendimde değerlendirme yapma şeyini görmedim. Yani onlar odur, değersiz anlamına gelmiyor katiyen. Kendi bilgi temelim neyse onlar üzerinde değerlendirme yaptım. İkinci aşamada da sadece ödüle layık olduklarını değerlendirdim. Çünkü öbürlerine başlarsam eleştirmen gerekiyor, bunu doğru bulmadım. Bu da benim yöntemim.

Bir başka bir konu, “metodoloji” sözcüğünü yanlış kullanıyoruz. Eğer metod tartışması yapıyorsanız onun adı “metodolojidir”, yapmıyorsanız “metot-

tur”, “yöntem”, o kadar basit. Ama beş tane yöntem inceleyeceğim ben diyorsanız o metodolojik yaklaşımdır, ona yürekten katılırım. Onu da Türkçe tezlerde “metodoloji” yazıyorlar, çünkü Türkçe yazınca açığa çıkıyor şu, “yöntembilim”. Benim diyeceklerim sanıyorum bu kadar. Katılan bütün arkadaşları kutluyorum. Pierre de Coubertin’ miydi? “Olimpiyatlara katılmak esastır” demiş. Yani alırsın, almazsın. Biz de birçok yarışmaya ödül almak için katılmadık. Sonuçta boyunuzun ölçüsünü alırsınız o kadar. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ferhan Gezici Korten: Öncelikle böyle bir daveti aldığım için teşekkür ediyorum. Ama önce İlhan hocaya (İlhan Tekeli) saygımı sunarak başlayayım ben de. Ben İlhan hocanın (İlhan Tekeli) öğrencisi olmadım. Ben kimim? İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyesi olarak burada bulunuyorum. İlhan hocanın (Tekeli) öğrencisi hiç olmadım ama Yıldız Teknik Üniversitesi ilk Şehir ve Bölge planlama öğrencileri olarak, biz İlhan Tekeli, Ruşen Keleş, Cevat Geray’ın yazdıklarını okuyarak başladık bu işe. Dolayısıyla işin başından beri aslında İlhan Tekeli’yi biz hep okuduk. Sonrasında benim akademik yaşamım bölge planlama alanında devam ettiği için de çok kesişen konularımız oldu, çeşitli ortamlarda denk geldik, sohbet etme şansım oldu, ama öğrencisi olmadım. Burada olmaktan çok memnunum, emeği geçenlere teşekkür ederim. Bu teklif bana geldiğinde, yurtdışındaydım, Bilge Armatlı Köroğlu’ndan bir telefon geldi. Hocam böyle böyle, tez ödülü için jüride yer alırmısınız? Tabii dedim, memnuniyetle ama beni ne beklediğini bilmiyordum, 29 tane tezi gerçekten beklemiyordum. Bu hocanın başta söylediği gibi bir cesaret işi. Bu kadar tezin ortaya çıkması da bunu gösteriyor ve bu çok olumlu bir durum. Diğer tarafından bizi çok zorlandı, bütün jüri üyeleri çok zorlandığını düşünüyorum. Tezlerin %45’i ikinci aşamaya geçti, bu çok önemli bir sayı diye düşünüyorum. Onun için Bilge’ye (Bilge Armatlı Köroğlu) de teşekkür ediyorum, beni bu zorlu sürecin içine atmış olduğu için.

Şimdi yine önceki konuşmaları referans vererek devam etmek istiyorum. Bence de hem İlhan hocanın (İlhan Tekeli) hem diğer hocalarımızın söylediklerinden başlamakta fayda var. Şimdi bu lisansüstü çalışmalara yönelme meselesi; aslında şehir ve bölge planlama bölümü son beş yılda çok zorlu bir dönemden geçiyor. Türkiye’de ne yazık ki bölüm sayısı artıyor, kontenjanlar artıyor. Mezun olan öğrencilerimizin şu an büyük bölümüyle işsiz, ne yazık ki ve biz öğretim üyeleri olarak bu vebalin altında hissediyoruz kendimizi. Peki, o zaman lisansüstüne başvurularda neden bu kadar yüksek rakamlar var? Bizde, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde Şehir Planlama, Bölge Planlama

Yüksek Lisans programları dışında Kentsel Tasarım ve Gayrimenkul Geliştirme gibi bizlerin de “interdisipliner” olarak katkı koyduğu programlar var ve hiç bir program 50 öğrencinin altına düşmüyor son beş yıldır. Bu neyi gösteriyor? Önceden askerliği ertelemek için erkek öğrenciler yüksek lisansa başlıyordu, ama artık değil; lisansüstü başvurularda artışın işsizlikle bir ilişkisi var. Yüksek lisansı bir tarafa koyalım. Yüksek lisans akademisyenliğe doğru gitmek için hiçbir şeyi göstermiyor, doktora kesinlikle akademisyenliğe adım atmış oluyorsunuz. Doktora başvurularının da sayısı arttı, burada da yine aynı sorunu görüyoruz.

Bir de ayrıca doktora sayılarının artmasında başka bir neden, ODTÜ'nün belki daha uzun yıllardır içinde olduğu öğretim üyesi yetiştirme programına İstanbul Teknik Üniversitesi yaklaşık yedi, sekiz yıldır dahil ve bizim araştırma görevlilerimizin yarısından fazlası ÖYP programı kapsamında bölümde bulunuyor. Ben bu işe başladığımda İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde bir öğretim üyesinin en fazla iki doktora öğrencisi vardı. Şimdi ise minimum 10 doktora ve yüksek lisans öğrencisi var; tabi ki hepsi aynı anda tez süreci içinde değil. Yine de bir öğretim üyesinin taşıyabileceği yükün çok üstüne çıkmış durumda öğrenci sayıları. Tabi ki biz mesai saatleri dışında kafelerde buluşarak tezleri yürütmeye devam eder durumdayız.

İlhan hoca (İlhan Tekeli) dedi ki başlangıçta doktora tezleri öğrenci ile hoca arasında bir gizlilik içerisinde yürütülüyordu. Aslında İstanbul Teknik Üniversitesinden, hatta Elvan'ın (Elvan Gülöksüz) öğrencisinin jürisinden örnek vereceğim, kendisi de burada, bizim tez izleme komitelerimiz var. Altı ayda bir, hiç değilse sadece öğrenci ve hoca değil, dışarıdan iki kişinin daha görüşünü alarak bu süreci yürütme şansına sahibiz. Ama Murat hocamın (Murat Güvenç) dediği gibi hasbelkader, konu seçimi, hoca seçimi? Muhtemelen öğrenciler daha önceden hocayı tanıyorlar, o hocayla çalışabileceklerini düşünüyorlar ve kafalarındaki konuyla birlikte hocaya geliyorlar. Böyle bir durum var, akademik hayata giriyorsa bu arkadaşımız, hoca da hayır sen bu konuda çalışamazsın diyemiyor. Tez İzleme Komiteleri dediğim gibi, hoca ve öğrencinin baş başa olmasını biraz değiştiriyor.

Onun dışında kongre katılımlarının artması konusu var. Gençlerin kongrelere katılımıyla, hem yurtiçinde hem yurtdışında tezlerini tartışabilme, tezleriyle ilgili geri bildirim alabilme şansına sahip oluyorlar. Tabii tez sonuçlanmadan önce sunumlar yapılıyor. Yine bir başka şey, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uygulanan, başta çok itiraz edilen, zorlanabileceğimizi düşündüğümüz, bir yayın yapmadan doktora unvanı alamama koşulu. Dolayısıyla doktoradan bir yayın ürettiğimizde de doktoranın daha çok kitlelere ulaşması,

görünürlüğü ve daha uzun sürede aldığı atflarla da aslında değerinin artması söz konusu olabiliyor. Bu da başlangıçta zorlayıcı bir süreç olmakla birlikte, bir şekilde uygulanıyor ve yurt dışı örnekleriyle karşılaştırdığımızda da bütün olumsuzluklara rağmen gayet iyi şeyler yapabildiğimizi de görüyorum. Bu aşamada ben de Ali hocaya aynen katılıyorum, 29 tez sonrası ikinci aşamaya kalan tezlerde de gördüğüm, belirli bir düzey var, ki kesinlikle memnun edici bir düzey. Hatta yüksek lisans tezlerinin bazıları neredeyse doktora düzeyine yakın çalışmalar. Bunlar umut verici diye düşünüyorum, ama tabii ki sorunlar yok mu? Sorun olmaması mümkün değil, elbette sorunlar da var.

Bu genel açıklamalardan sonra biraz daha özele inersem, birçok tezin bir şekilde bir yerlerde sunulmuş ya da yayınlanmış olması olumlu bir şey. Tezlerin bir bölümü ise hiçbir yerde sunulmamış ve bunun üzerinde düşünülmesi gerekir, belki bunu da teşvik etmek gerekir. Başvurular arasında konu çeşitliliğini rahatlıkla görebiliyorum. Özellikle kentsel tasarım, şehir planlama ve bölge planlama dediğimizde, bölge planlamanın ağırlığının biraz daha az olduğunu söyleyebilirim. Buna karşılık kentsel tasarım, kentsel morfoloji alanında daha fazla çalışma, araştırma olduğunu gördüm. Yöntemler açısından, aslında, tabii ki yine yıllar içerisinde önemli bir değişiklik var; çünkü bizim alanımızda kullanılan yöntemlerde gelişme söz konusu. Hem nicel hem nitel yöntemler anlamında, görece az sayıda nicel yöntem kullanan başvurular olduğunu görüyorum. Ama benim tespitim her iki yaklaşımı, nicel ve nitel yaklaşımı birbirini tamamlayıcı olarak kullanma eğiliminin de biraz öne çıkmaya başladığı yönünde.

Şimdi performans dediğimizde, aslında biraz giriş yaptım, iki konu karşımıza çıkıyor. Bir tanesi araştırma sonuçlarının katkıları ve görünürlüğü. Bunun için temel gösterge, akademik olarak diğer çalışmalara referans oluşturmaması, özellikle ulusal ve uluslararası nitelikli dergilerde yayın ile görünürlüğü ve etkisinin aldığı atflarda artması, bu birinci konu. Bence ulusal platformlarda yayınlanıyor olmasının aslında bu görünürlük üzerinde bir olumsuz etki olduğu söylenebilir ama ben umut olduğunu da düşünüyorum. Buna karşılık ikinci konu üretilen bilginin karar verme mekanizmalarına ulaşması meselesi, ki bence Türkiye'de çok daha problematik bir konu olduğunu düşünüyorum. Yani yayın yapmak ve bunun görünürlüğünü sağlamak yolunda daha fazla bir çabamız var, başarı elde edebiliyor gibi görüyoruz. Bunu genelleyemiyoruz, daha çok oturmuş, büyük üniversiteler üzerinden konuşuyorum tabii. Yeni kurulan üniversiteler, Anadolu üniversiteleri açısından yine aynı sıkıntılar söz konusu. Ama en azından İstanbul Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Yıldız

Teknik Üniversitesi gibi üniversiteler adına bunu söyleyebiliyorum. Böyle bir çaba var, ama karar verme mekanizmalarına ulaşma konusu nasıl çözülebilir? Üretilen bilginin, akademik üretimin değerinin olmadığı bir ortamda Türkiye gündeminde bu nasıl daha iyi gerçekleşebilir? Bu konu herhalde en çok kafa yorulması gereken konulardan, belki de İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfının en çok kafa yorması gereken konulardan biri bu. Bu benim tespitimdir naçizane.

Tespit ettiğim bir başka husus daha var. Bu yetersizlik çerçevesinde iyi şeyler yaptığımızı düşünüyorum ben halen. Ama bir araştırmanın yapılabilmesi mutlak surette bir veriye dayalı, çoğunlukla da bir alan çalışmasıyla kendimizin bu veriyi elde etmesi gibi bir zorlukla karşı karşıyayız. Çünkü Türkiye İstatistik Kurumu'nun yeterli düzeyde veri üretmediği, ürettiği bilgiyi paylaşmadığı bir noktadayız. Bu da araştırmaların önünü tıkayan en önemli yetersizliklerden birini oluşturuyor. Dolayısıyla biz kendi araştırmalarımız için nasıl veri elde etmeliyiz üzerinde çalışırken, aslında bu işte sorumlu olan kurumların bu konuda araştırmacılarla bilgiyi paylaşması konusunda, nasıl bir baskı oluşturabiliriz bunu da aynı şekilde gündemimizde tutmalıyız diye düşünüyorum.

Bir başka konu aslında planlama alanında son yıllardaki değişimler, karmaşıklık meselesi. Eğitimimizin başından beri şehir planlama, bölge planlama disiplinlerarası bir bilim alanı olarak tarif edilmiştir. Ama günümüzde uzunca bir süredir bunu daha da fazla hissediyoruz ve daha çok diğer disiplinlerle birlikte çalışma, birlikte üretme ihtiyacı duyuyoruz. Ben bunu tezlerle de gözlemledim. Doğrudan tezler başka bir disiplinle çalışarak üretilmiyor belki ama, örneğin dayanıklılık kavramı ekoloji biliminin ürettiği bir bilgi ya da kavramı, sosyoloji alanında geliştirilen sosyal ağlar gibi bir kavramı şehir ve bölge planlama olarak kullanıyor. Bu kavramsal ilişki önemli ve üzerinde düşünmemiz gereken konular arasında yer alıyor. Yöntemlerdeki gelişmeleri söylemiştim. Ali Hocanın (Ali Türel) dediği gibi sayısal yöntemlerle ilgili ben de daha çok gelişmenin sağlanması gerektiğini düşünüyorum ama veriye dayalı olarak veri kısıtları bunu önemli ölçüde kısıtlıyor tabii. Hem eğitim programlarında bu tür değişikliklerin yapılmasını hem de tezlerde daha gelişmiş sayısal yöntemlerin kullanılabilir olmasını diyebilirim.

Bunun dışında başvuran tezler arasında bir konu çeşitliliği var ve bunlar aslında güncel, Türkiye'nin şu aşamada üzerinde durması, tartışması gereken konu alanları gibi ama bazı şeyler de var gibiydi, diğer hocaların da söylediği ve yazdığı üzere, örneğin kırsal alanlar konusunda fazla bir çalışma yoktu. Ama şunu söyleyebilirim, yine İstanbul Teknik Üniversitesi örneğini verece-

ğim, Bölge Planlama Yüksek Lisans Programında özellikle, kırsal alanlar konusunda oldukça fazla çalışma yapılmaya başlandı, kır-kent ilişkisi bağlamında çalışmalar var, kentsel yayılma, kent çeperinin yeniden tanımlanmasına konularında çalışmalar var. Bunun dışında benim bugün ve geleceğe yönelik üzerinde durulması gereken konular olarak, ben sanayisizleşme diyemiyorum tamam ama tam olarak böyle bir trendin olduğu ve sanayinin yer değişikliği sürecinde sadece firmaların değil, ama emeğin bundan nasıl etkilendiği konusunda çalışmaların olması gerektiğini düşünüyorum. Bu arada tarım konusu oldukça geri planda tutulmuş, kırsal alanlar dedik ama sektör olarak tarım konusu oldukça geri planda tutulmuştur şehir ve bölge planlama alanında. Bu konuda da çalışmaların son dönemde başladığını görüyorum. Hem İstanbul Teknik Üniversitesi'nde hem Yıldız Teknik Üniversitesi'nde izlediğim tezlerde tarım, gıda güvenliği, gıda ağları konularında çalışmaların arttığını görüyoruz. Göç konusu bugün var çalışmalar arasında, yarın da olmaya devam edecek. Bu konuyu da aslında, belki de daha çok birlikte yaşam, birlikte yaşam alanlarını planlamak ve tasarlamak anlamında nasıl düşünebilirizi konuşmak gerekiyor. Yerel yönetimlere düşen rollerin aslında, bizim alanımızda çok daha çeşitlendiğini görüyoruz ve bunun mutlaka çalışılması gereken alanlardan olduğunu söylemek mümkün. İklim değişikliği bugün söz konusu ama uzunca bir süre de üzerinde çalışılmaya değer bir konu olacağını söylemek mümkün. Yine tezlerde şunu da gördük. Aslında hemen hemen büyük bir çoğunluğu büyük kentler üzerinde çalışmıştı. Yani bölgesel çalışmalardı. Türkiye genelinde, Türkiye bölgeleri üzerinde çalışmalar vardı. Ama tasarıma yönelik tezler dahil olmak üzere büyük kentler üzerinde çalışılıyor. Hep söylenir ve biz de söyleyelim, İstanbul bir laboratuvar dır ve hangi konuda çalışacak olursanız olun İstanbul'da çalışabilirsiniz diye. Büyük kentler halen bizim araştırma alanlarımız olmaya devam ediyor ama büyük kentlerin yanı sıra orta ölçekli kentleri de mercek altına almamız gerektiğini ben düşünüyorum. Yani bir boşluk alanı olarak düşünüyoruz orta ölçekli kentleri diye bitireyim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ayda ERAYDIN: Ben de öncelikle bu ödül etkinliği düzenleyen bütün arkadaşlara teşekkür etmek isterim. Bu tür düzenlemelerin ne kadar zor olduğunu, ne kadar emek gerektirdiğini biliyorum. Onun için emeklerine teşekkür ederim. İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı'nın önemli bir katkısı, bu bilim alanında yapılan çalışmaların da biraz daha tartışılması ve birbiriyle etkileşimin artması yönünde, ve bu tezlerin incelenmesi, hatta sadece ödüle layık görülmesi değil, ondan sonra da buna başvuran tezlerin değişik tartışma platformları oluşturarak genç arkadaşlarımızın yaptıkları

çalışmaları tartışmaları ve duyurmalarını sağlayacak bir takım ek toplantılar yapılabilirse onların da bu işten onur duyacaklarını düşünüyorum. Aslında teker teker tezlerin üzerinden geçmek istemiyorum. Yaz aylarında birden bire bana 29 tane tez geldi; bir an şok olduğumu itiraf etmeliyim. Çünkü ben dört beş tane tez okuyacağımı umuyordum. Ama sonra baktığım zaman, her ne kadar tatil aylarına denk gelse de, bu tezlerin hepsini okumaktan da çok mutlu oldum.

Genel olarak şunu söyleyeyim. Dünya akademiyasıyla ve özellikle Avrupa Birliği projeleriyle son on, on beş yılda çok yakından, birlikte olan bir kişi olarak ben, gerçekleştiren tezlerin çoğunun niteliğinin çok da geride kaldığını düşünüyorum. Onun için ödül alsın veya almasın, bütün genç arkadaşlarımızın buraya başvuran arkadaşlarımızın hepsini kutlamak istiyorum. Çünkü bir taraftan performansına bakıyorsunuz tezin, diğer taraftan eğilimine bakıyorsunuz ve o düzeyin Avrupa düzeyini yakaladığını görüyorsunuz. Hatta bazı konularda tartışmalar daha ileride bile olabiliyor. Ama olanaklara baktığımız zaman bizim gençlerimize sağladığımız olanaklar çok daha kısıtlı. Çünkü Avrupa Birliği'nde her ne kadar Murat Güvenç'in söylediği güdüm meselesi olsa bile, çok büyük finansal destekler de sağlanabiliyor. Bilgiye ulaşım çok daha kolay. Bilgi hazır olarak elimize geliyor. Ondan sonra bunu duyurabilmek için yurtdışı toplantılara gidebilme şansları çok fazla. Yani koşulların çok daha farklı olduğunu da görmek lazım. Bizde yaşanan olumsuz koşullar sadece akademiya yaşanan bazı sıkıntılar, ülkenin yaşadığı sıkıntılar da göz önüne alındığında, aslında başvuran hem yüksek lisans tezlerinin hem de doktora tezlerinin büyük bir çaba, büyük bir adanmışlık ile gerçekleştirildiğini düşünüyorum ve tekrar tekrarlayım, onların hepsini kutluyorum. Kazananları belki daha fazla dinleyeceğiz ama, diğer tezlerin de sunulması, paylaşılmasının da kendi adıma çok yararlı olacağını düşünüyorum.

Şimdi aslında ben tezlerle ilgili irdeleme yapmadan önce genel olarak kent, şehircilik ve mekanla ilgili son dönemlerde ve de günümüz koşullarında karşı karşıya kaldığımız sorunlar ve bunların nasıl üstesinden gelebileceğimiz konusunda kısa bir tartışma başlatmak istiyorum. Şimdi bugüne baktığımız zaman mevcut araştırmalarında, lisansüstü veya doktora tezlerinde de belirleyici olacak dört tane temel gerçeklik var. Bunları bir miktar irdelemek gerekiyor. Şimdi bunlardan birincisi sadece Türkiye'de değil, dünyada da kuram oluşturmada yaşanan sıkıntı var. Politika güdümlü kuram (*policy-led theory*) dediğimiz birilerinin öne sürdüğü ama ondan sonra da o politikaya kılıf uydurmaya çalıştığınız bir kuramlaşma çabası var. Pek çok

mekânla ilgili yeni kavramlar aslında akademik dünyadan gelmiyor, uygulama dünyasından geliyor. Sonra da akademik dünya onları kavramlaştırma ve kuramlaştırmaya çalışıyor. Son on yıl, yirmi yıl içerisinde ortaya çıkan bir gelişme olarak ortaya çıkan bir şey; aslında bizim kuramlarla ve hipotezlerle başlayan bir tez yürütme sürecini tekrar düşünmek zorunda kaldığımız bir nokta olarak ortaya çıkıyor.

İkinci söylemek istediğim nokta, politika ve uygulamaları irdeleyen araştırmaların “*policy, practice and research*” diyebileceğimiz, yani yapısal sorunlara çok fazla girmeden, politikada ne oldu, uygulamada ne oldu bunları irdeleyen bir çalışma gündeminin oluşması. Birileri, politika koyucular, bürokrasi olabilir veya özel sektör uygulayıcıları olabilir, onlar bir takım gündem oluşturuyorlar ve siz o gündem sonucu ortaya çıkanları irdelemek üzerine akademik çalışmalar yapıyorsunuz. Bu da araştırmacıyı biraz daha daha edilgen hale getiren bir nokta olarak ortaya çıkıyor.

Üçüncüsü ise son dönemde Türkiye için en önemli şeylerden biri, güncel söylemin aslında hem akademik çalışmalara, lisansüstü, doktora tezlerine hem de diğer çalışmalara egemen hale gelmesi gibi bir sorunsalı yaşıyoruz. Şimdi burada araştırma ajandası şu andaki gün, yani günlük konular üzerinde oluştuğu için aslında yine bir yanılısma ortaya çıkıyor. Halbuki Türkiye'nin veya dünyadaki bütün ülkelerin sorunları bunlar üzerinde odaklanmış gibi, bizim plancı olarak ilgilenmemiz gereken konular sadece bunlarmış gibi edilgen bir tavır ortaya çıkıyor.

En son söyleyeceğim şey aslında biraz daha bugünün gerçek ötesi dediğimiz gündemlerin ortaya çıkması. Tartıştığımız bazı konuların bir sanal gerçeklik içerisinde oluşması ve bu sanal gerçeklik içerisinde oluşan konular çok fazla bizim enerjimizi alıyor. Akademiya olarak bunları tartışmaktan, farklı konulara ve tartışılmayan başka sorunlara eğilmemek sorun yaratmaya başlıyor. Yani aslında gerek Türkiye, gerekse dünyadaki akademiya baktığınızda, bir güdümlenmiş ve de birilerinin belirlediği piyasa koşullarında veya piyasa koşulları gibi piyasa aktörleri gibi davranan bürokrasi içerisinde belirlenen konular, bizim akademiya içerisinde bir yanılısma oluşturabiliyor ve tartışılan konular da daha fazla gündeme gelebiliyor. Şimdi, onun için de belki de bu edilgenlik meselesini de tartışmak gerekiyor. Yani bu kadar edilgen olmak, bazı konuları göz ardı edebilmek, ben bunu yapısal konuların gündemden düşmesi olarak tanımlıyorum; bu sorun alanlarından bir tanesi. Gündemle belirlendiğiniz zaman, gündem artık eskisi kadar, modernist dönemdeki kadar uzun aralıklı değil, gündem o kadar sık değişiyor ki, siz gündem güdümlü bir kuramsallaştırma, kavramlaştırma ve araştırma yaptığınız

zaman belki beş sene sonra yaptığınız çalışmanın çok kadar da anlamı da kalmamış oluyor. Çünkü günümüz gerçekten hızlanan döngü içerisinde.

Bütün bunları toparlarsak, günümüzde hem planlama kuramında hem de planlama pratiğinde bunalım yaşadığımızı zaten söylüyoruz. Bu bunalım koşulları nasıl aşılması gerekli? Bu bunalımın çıkış noktaları nedir? Belki tez aşamasındaki arkadaşlarımız için erken sorular olabilir ama bunun için, bu yeni oluşturulan komünite, bilimsel ve kent alanındaki yeni oluşturulan bu komünitenin de bunu bir tartışma alanı olarak gündeme almasını yararlı olacağını düşünüyorum.

Şimdi tezler ve ilgili de çok kısa iki şey söylemek istiyorum. Bütün bunlar çok güzel ama başka neler olabilir diye katkı koymak isterim. Birincisi, bizim gibi ülkelerde özellikle “temellendirilmiş kuram” dediğimiz “grounded theory” türü çalışmaların da önemli katkısının olabileceğini düşünüyorum. Çünkü siz bazı hipotezlerden yola çıktığınız zaman birtakım varsayımları çok net olarak koyupta onu irdelemeye çalıştığımız zaman, acaba bir şeyleri kaçırıyor musunuz? Yoksa alana gidip, biraz daha boş bir varsayımsal kafayla gittiğimiz zaman, acaba o yeni gelişmeleri ve ülkedeki yeni uyum süreçlerini, yeni uyumlaşmama süreçlerini daha iyi anlayabilir miyiz diye kafamda bir nokta var, bunu söylemek isterim. İkincisi ise, yine daha çok yurt dışında başlatılan beşeri çalışma, daha Türkiye’de çok fazla uygulamasını yapmadık. Yaşam laboratuvarları dediğimiz olguyla aslında bir araştırma alanı olarak bu tezlerin içerisine sokmak da mümkün mü? Pek çok ülkede “living labs” dediğimiz uygulama çok fazla gündeme gelmeye başladı. Bu insanların sadece fikirlerini anket çalışmalarıyla almak değil, ama doğrudan onların katılabileceği birtakım araştırmalar tasarlanmak da aslında belki bu kadar edilgen bir gündem içerisinde, hem tezlere “temellendirilmiş kuram” çerçevesinde bakmak, hem de araştırmayı ve tezleri biraz daha yaşamın içerisine taşımak bu edilgenlikten çıkmanın bir yolu olabilir mi diye sizlere soruyorum. Teşekkürler ederim.

Prof. Dr. Murat Güvenç: Önce iki konuda bir özeleştiri yapmak istiyorum. Bir tanesi Ferhan hocanın (Ferhan Gezici Korten) söylediği çok önemli. Ben tez izleme komitesi kısmını, sürekli katılmama rağmen unuttum. Onun yararlı bir şey olduğunu düşünüyorum. Yani eski modele oranla böyle bir tez izleme komitesi yapmanın yüksek lisans tezlerinin kalitesinin geliştirilmesinde çok önemli katkıda olduğunu düşünüyorum. İkinci olarak da Ayda hocanın (Ayda Eraydın) söylediği de çok önemliydi. Yani Avrupa genelindeki bütün araştırmalar böyle güdümlü değil. Mesela Hollanda da hoca bir doktora tezini bitirdiği zaman, hocaya hatırı sayılır bir ödül veriliyor. Yani bu

öyle azımsanacak küçük bir şey değil. Avrupa’da hocanın bir doktora tezini bitirmiş olmasının onun mesleki performansı için çok önemli bir şey olduğunu düşünüyor. Tabi bu ödülün de bir havuç olarak, destekleyici bir tarafı da var, bu da kalite yükselmesinde önemli bir işe yarar.

Bura veri temini konusunda son olarak iki üç şey söyleyeceğim. Veri konusunda çok değerli eleştirileri burada dile getirdik ki, 2000 yılından beri veri sayım yapıyor. Bilgi toplumuna geçilen yerde veri üretilmeyen bir ortamdayız. Fakat yine de bir iki tane küçük umut ışığını da burada değerlendirmek istiyorum. Bir tanesi son yıllarda Tarım ve Orman Bakanlığı’nun getirdiği CORINE sistemi diye bir sistem var. Avrupa Uzay Ajansı tarafından bütün Türkiye’yi de kapsayan, Avrupa’yı da kapsayan bölge ve kent ölçeğinde 49 arazi kullanım türünde ölçülebilir ve CBS ortamı ile bağlanabilir veri var; ve bunları ben denedim ve çok da hassas. Harika sonuçlar veriyor. Çok hassas bir veri ve bu sistem bizim bölge ölçeğinde arazi kullanım tespitleri ve dönüşümleri yapmada çok değerli olabilir. Bu bilgiler şu anda 1990, 2000, 2006 ve 2012 yılları itibariyle elde edilebiliyor ve Türkiye peyzajındaki dönüşümü buradan izlemek mümkün. Biz bu veriyi kullanarak, üçüncü köprü’nün peyzaj üzerindeki etkilerini araziden toplayamayacağımız kalitede topladık. Veri konusunda ikinci olarak şehir çalışacak arkadaşlara “European Urban Atlas” projesini söylemek isterim. Bu proje de şehir düzeyinde çok yüksek ayrıntıda şehir bilgisi üretiyor, parsel, ada bazında ve adaların ortasındaki yeşil alanları ölçmek düzeyinde bilgiye sahibiz.

Veri konusunda son olarak söyleyeceğim ise “İmage Processing” diye bir alan var. Yani görüntü işleme diye bir alan var. Bunun bizim şehircilik alanında muazzam bir katkısı olabileceğine dikkat çekiliyor. Bizim kullandığımız askeri haritaların büyük bir kısmında semboller var. Yani ağaçlar bataklıklar vb. Bu sembolleri makineye taratıp bu sembollerde yeni coğrafi bilgi üretirmek mümkün. Nasıl OCR ile makine karakterleri tanıyorsa, “image processing” alanında sembolleri üzerinden mekânsal bilgi üretmek mümkün. Bunu da gündeme getirelim, bizim şehircilik alanında görüldüğü gibi veri alanında da yeni gelişmeler var. Son olarak da sayısal beşeri bilimler alanında geliştirilen metin ve veri madenciliği ki bunun içinde “web madenciliği” diye bir alan çıktı. Web’in tamamını bir veri deposu olarak alıp, buradan işlenebilir veri elde etmek konusunda da bilgisayarlılarla bizim yapabileceğimiz yeni açılımlar, yeni ortaklıklar var. Bu vesile ile bunlara da değinmiş olayım. Bu toplantıya katılan herkese çok teşekkür ediyorum.

Tez Ödül Süreci Bilgilendirmesi

Prof. Dr. Tanyel Özelçi Eceral: İlhan Tekeli tez ödülü 1996 yılından 2016 yılına kadar ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü bünyesinde verilmiştir. En son 2016 yılında verilen bu ödülün, Vakfın kurulmasıyla birlikte, Türkiye'ye yayılması düşüncesi benimsenmiş ve İlhan (İlhan Tekeli) Hoca ile birlikte vakıf olarak bu işe başlanmıştır. Bu yılki ödüllerimizi 2017-2018 yılında yapılan tezler için gerçekleştirdik. Seçici Kurulumuzu mümkün olduğunca Türkiye'deki diğer üniversiteleri kapsayacak şekilde ve farklı alanlarında uzmanlaşmış hocalarımızdan oluşturmaya çalıştık. Kendileri bizi kırmadılar ve çalışmalarını ele aldılar.

Toplam başvuru sayısı 29 oldu. Bunlardan 11'i doktora tez ödülü, 18'i ise yüksek lisans tez ödülü başvurusu idi. Ankara ve İstanbul'dan 11 başvuru geldi. İzmir'den beş, Isparta'dan ise iki başvuru geldi. Doktora tez başvurularının dördü İTÜ'den, üçü ODTÜ'den, ikisi Dokuz Eylül Üniversitesi'nden, biri Gazi Üniversitesi'nden, biri ise İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi'nden geldi. Yüksek lisans başvuruları ise yedi başvuru ODTÜ, dört başvuru İTÜ, iki başvuru Dokuz Eylül Üniversitesi, iki başvuru Yıldız Teknik Üniversitesi, iki başvuru Süleyman Demirel Üniversitesi, bir başvuru Mimar Sinan Üniversitesi'nden yapıldı. Anahtar kelimeler olarak, kentsel tasarım, kentsel coğrafya, bölge planlama, göç, koruma, soylulaştırma, dayanıklılık, konut, dönüşüm, ulaşım, yönetim, kümelenme, sürdürülebilirlik gibi kavramlar ifade ediliyordu. Tezleri gerçekleştirme sürecinde Proje destekleri önemli tabii. Başvuran on bir doktora tezinden ikisi TÜBİTAK desteği almış, üçü BAP desteği almış; yüksek lisans tezlerinde bu sayı daha düşük, 18 başvurudan üçü BAP, biri ise hem BAP hem de Belediyeler Birliği desteği almış. Başvuran 29 tezin 22'sinden toplam 68 adet yayın üretilmiş. Bunlar, 24 ulusal bildiri, 22 uluslararası bildiri, 14 indeksli dergide makale, dört hakemli dergide makale, iki ulusal kitapta bölüm, iki uluslararası kitapta bölüm olarak gerçekleşmiş.

Değerlendirme süreci ile ilgili hocalarımız iki aşamalı bir inceleme yaptılar. Seçici Kurulumuz ilk olarak bir ön inceleme gerçekleştirdi. Bu aşamada verilen puanların ortalaması alındı ve her iki kategoride hem doktora hem yüksek lisans başvurularının yaklaşık %45'i ikinci aşamaya kaldı. İkinci aşamada detaylı olarak yazım dili, konu, yöntem, güncellik, sonuçlar, literatüre katkı çerçevesinde değerlendirildi. Detaylı inceleme sonucu seçici kurul tarafından verilen puanların ortalamaları alınarak sıralama yapıldı ve ödüle hak kazanan tezler belirlenmiş oldu. Tüm bu sürecin sonucu seçici kurulumuzun

verdiği değerlendirmelerin hepsi bir rapor şeklinde tekrardan herkesin görüşüne açılacak. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Çiğdem Varol: İlhan Tekeli Tez Ödülleri hakkında hocalarım bilgiler verdi. Ben size bu sürecin ödül simgesi olarak somutlaştırılması hakkında detaylı bilgi vereceğim. Ödül simgesi, bizim için çok önemliydi. O yüzden de bunun profesyoneller yerine, daha çok gençlerin katılacağı bir yarışma sonucu ortaya çıkmasını istedik. Bununla ilgili 2019 Nisan ayında, Gazi Üniversitesi Endüstri Ürünleri Tasarımı bölümü ile ortaklaşa bir çalıştay gerçekleştirmeyi planladık. Bu kapsamda Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşan 27 kişinin katıldığı bir çalıştay organize edildi. Bu çalıştayda iki konunun ön plana çıkarılması hedeflendi. Birincisi, İlhan Tekeli'nin ve Vakfın ruhunu yansıtacak bir ödül tasarlanması, ikincisi ise, bir bilim ödülü olma özelliğini taşıyacak bir tasarımın ortaya konulmasıydı. Bu doğrultuda 25 tane tasarım geliştirildi. Tasarımları değerlendirmek üzere de, hem yönetim kurulu üyelerimiz, hem İlhan Hoca, hem de Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama ve Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümleri öğretim elemanlarının katılımıyla bir jüri oluşturuldu. Hakikaten hem yüksek lisans hem doktora tezlerine verilecek ödülleri yansıtan çok değerli ve özgün ürünler üretildi. Seçmede gerçekten çok zorlandık, hatta son üçe kalanlar üzerinde de bayağı bir tartıştık hangisi olsun diye. Sonuçta Kerem Aydın'ın tasarımı birinci olarak ilan edildi. Birinci gelen Kerem Aydın'ı, biz de ürettiği ödül simgesi için kişisel çizim tableti ile ödüllendirdik.

Bu ödül sürecinin ve üretilen tüm simgelerin yer aldığı afiş, vakfın kurumsal kimliğine katkı sağlaması amacıyla Vakıf İmece Evimize da asıldı. Seçilen tasarımın genel konseptinden bahsetmek gerekirse; farklı malzemeleri bir arada kullanan, kendi hiyerarşisini, kaosunu ve düzenini bir arada tanımlamaya çalışan bir anlam taşıyor ve bu çeşitlilik ve yükseliş temel anlamda hem şehirciliğin hem de İlhan Tekeli'nin çok yönlü kimliğine referans vermeyi amaçlıyor. Farklı malzemelerden oluşan simgesel bir anlatım biçimi var ödülün. Burada kullanılan metal, ahşap, şeffaf akrilik dikdörtgen prizmaların bir araya getirilmesi ve ürünün somutlaştırılmasında Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim elemanı Dr. Ogan Kırsaçlıoğlu'nun katkıları yadsınamaz. Kendisine ve ödül simgesi çalıştayının düzenlenmesinde büyük emekleri geçen başta araştırma görevlileri Ebru Gedik ve Elif Ulu Türkman olmak üzere Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü hocalarımıza bir kez daha teşekkür ederim. İlhan Tekeli Tez Ödülü Simgesi, bu törenle birazdan sahiplerini bulacak. Hepinize çok teşekkürler.

Yorum / Commentaries

Arsa Üretiminde Kamu Payı ve Kayseri Örneği

Şükrü Karatepe¹

“Bu kısa denemeyi, arsa üretimi ve şehir rantı konularındaki araştırmalarından esinlenerek hazırladığım, kıymetli Hocam Prof. Dr. İlhan Tekeli’ye ithaf ediyorum.”

Arsa Üretimi ve Spekülasyonu

Şehri yöneten kamu otoritesinin planlama ve imar kararlarıyla, şehir toprakları ve çevredeki araziler arsa niteliği kazanır. Arsa, bina yapmaya hukuken uygun olan ve kent yönetiminin sunduğu hizmet ve donanımlardan yararlanabilen şehir toprağıdır. Kent içindeki topraklar, ancak planlanarak imar hakkı verildiğinde arsa niteliği kazanır. Arsalara hangi tür ve miktarda inşaat yapılacağı imar planında gösterilir. Kentsel alanda ihtiyacı karşılayacak miktar ve nitelikte arsa üretilmeden, düzenli kentsel gelişme sağlanamaz.

İmar planlarının öncelikli amacı, sürdürülebilir düzenli şehirleşmeyi sağlamaktır. Plan kapsamına alınması araziye değer kazandırır, fakat salt araziye değer kazandırmak için planlama yapılmaz. Ancak, planlama kararları, sonuçları itibariyle, arsa sahiplerine yüksek seviyede ekonomik değer ve “rant” kazandırır. Rant, ilave emek ve sermaye harcamadan taşınmazda kendiliğinden meydana gelen değer artışıdır. Şehir rantı ise, şehir yönetiminin planlama ve imar kararları ile hizmet ve donanımlarından yararlanmanın taşınmaz mallara kazandırdığı yüksek değer artışıdır.

İnşaat yapmaya uygun şehir toprağı olarak arsanın ekonomik değeri, her koşulda araziden daha yüksektir. Arsanın yüksek seviyede kazanç ve rant sağlaması, sadece yeni imara açılan araziler için söz konusu değildir. Planlı alanlarda yapılan imar değişikliğinde, katsayı artırılmak suretiyle de arsa sahiplerine rant sağlanabilir. Türkiye’de 2020’ye kadar, özellikle parsel ve bina bazında plan değişikliği yapılarak, şehir rantı arsa sahiplerine haksız kazanç

---

¹ Prof. Dr., Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu Başkanı,
E-mail: sukrukaratepe@gmail.com

olarak aktarılmıştır. Oysa arsa sahiplerinin emek harcamasına ve bedel ödemesine gerek olmadan şehirde birlikte yaşamının ve kentsel gelişimin sonucu olarak ortaya çıkan kentsel rant kamunun hakkıdır.

Plan değişikliği yapılarak inşaat miktarının artırılmasında, arsa sahibinin emeği ve katkısı yoktur. Bu nedenle, planlı alanlarda yapılan imar değişikliğinde, katsayı artırılarak arsa sahiplerine rant sağlanmasına, 2020’de yapılan yasa değişikliği ile son verilmesi yerinde bir düzenlemedir. İmar Kanunu’nun Ek 8.maddesinde 7221 sayılı kanunla yapılan bu düzenlemeye göre, *“Parsel bazında; nüfusu, yapı yoğunluğunu, kat adedini, bina yüksekliğini arttıran plan değişiklikleri yapılamaz. Taşınmaz maliklerinin tamamının talebi üzerine ada bazında yapılacak imar planı değişikliği sonucunda değerinde artış olan arsanın artan değerinin tamamı değer artış payı olarak alınır. Emsal, inşaat alanı, yapı yüksekliği ve kullanım amacı değiştirilmemek kaydıyla yapılacak ruhsat tadilatları hariç, değer artış payı ödenmeden yapı ruhsatı düzenlenemez.”*

Tarımsal üretim aracı olarak arazinin piyasa fiyatı, arazide yetişebilen ürünlerin potansiyeline göre oluşur. Coğrafi konumu, ulaşım imkânları, toprak yapısı, sulanabilir veya kıraç olması, sebze, meyve veya tahıl üretilmesi gibi faktörler arazinin fiyatını etkiler. Planlanarak arsa niteliği kazanan tarım toprağı, başka bir etken ve işleme bağlı olmaksızın kendiliğinden değer kazanır. Bu değer arsanın bulunduğu semt ve uygun olduğu yapı türü ve miktarına göre değişse de her zaman arazinin fiyatından daha yüksektir.

Şehir topraklarının kıymetli olmasının ve arsa değerlerinin hızlı artış göstermesinin tek nedeni planlama ve imar kararları değildir. Arsanın içinde bulunduğu yerleşimde, belediye ve öteki ilgili kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilen çevre, eğitim, enerji, ulaşım, sağlık, su, temizlik gibi hizmetleri karşılayan pahalı altyapı yatırımları yerleşime şehir niteliği kazandırır. Tarıma elverişli olsun veya olmasın, planlanarak arsaya dönüştürülen arazinin değerindeki artış, şehirdeki altyapı yatırımlarının ve kamusal hizmetlerin kalitesine, şehrin büyümesinden kaynaklanan talep artışına bağlı olarak değişir.

Hızlı büyüyen kentlerde, kısa dönemde arsa talebi artacağından, arsa daha fazla değer kazanır ve oluşan şehir rantı daha yüksektir. Bütün mallar gibi, arsa fiyatları da kısa dönemde düşüş veya yükseliş gösterebilir. Ancak, arsa durdukça kıymetlenen bir maldır, uzun dönemde arsa değerlerinde düşme beklenmez. Varlıklı toprak sahipleri ise, şehir içindeki arsalarını ve şehrin çeperindeki arazilerini uzun süre boş tutabilirler. İmara açılacak arazilerin ve şehir içindeki arsaların yüksek rant beklentisiyle uzun süre boş tutulması “arsa spekülasyonu” oluşturur.

Spekülatör, arazi ve arsaları uygun olan şartları kollayarak ucuz fiyata alıp, gelecekte yüksek fiyata satmayı hedefler. Kamuoyu denetimine açık ve

rasyonel bir yönetim sisteminin oluşmadığı şehirlerde, iktidar çevreleri, kent muhtemel gelişme alanlarını içeriden izleyerek küçük mülk sahiplerinin ellerindeki arsaları spekülasyon amaçlı olarak toplayabilirler. Spekülasyon, arsa fiyatlarını yükseltir, mülk sahiplerine emek harcamadan ve riske girmeden, şehrin bütünündeki olumlu gelişmenin yansıması olarak hak etmedikleri kadar yüksek rant sağlar. Arsa spekülasyonu, plan uygulamaları üzerinde, büyüme alanlarının değişmesi ve yoğunluğun artırılması yönünde baskılar da oluşturabilir.

Düzenli ve sağlıklı bir kentsel gelişmenin sağlanabilmesi için şehir topraklarına, kamu yararını gözeterek, haksız kazanç oluşmasına fırsat vermeyen adil bir sistemle arsa statüsü kazandırılması gerekir. Türkiye’de uygulanan sistem, arsa sahiplerine yüksek kazanç sağlaması nedeniyle spekülasyonu teşvik etmektedir. Şehirler bugünkü gibi büyüdüğü sürece, mülk sahiplerine risksiz ve haksız yüksek kazanç sağlayan arsa spekülasyonu engellenemez.

Arsa Spekülasyonuna Karşı Alınacak Önlemler

Hızlı büyüyen şehirlerdeki talep artışının, arsa spekülatörlerine aşırı kâr sağlamanın doğurduğu adaletsizliği gidermek için değişik önlemler alınmaktadır. Dar gelirli kesimleri gözeterek, toplumsal adaleti sağlamaya yönelik olan bu önlemlerden yaygın olarak uygulananları şunlardır:

Devlet veya belediyelerin yaptığı konutların dar gelirlilere düşük bedelle satılması veya kiralanması: Bu uygulamada devlet veya belediyeler, kamu arazilerini veya kamulaştırdıkları arazileri planlayarak yaptıkları sosyal konutları, dar gelirli kesimlere düşük bedelle kiraya vermekte veya kira bedeli gibi düşük taksitlerle satmaktadır. Hollanda’da yapılan böyle bir uygulamayı yerinde görme imkânım oldu. Türkiye’de TOKİ’nin ürettiği sosyal konutları, düşük gelirli kesimlere kura ile makul fiyata satması da bu kapsamda görülebilir.

Şehrin genişleme alanlarındaki arsaya dönüştürülecek arazilerin kamulaştırılması: Bu modelde, gelişme alanı olarak şehre katılacak araziler, şehir yönetimi tarafından kamulaştırılmaktadır. Kamulaştırılan alanda yapılan planlamaya göre üretilen arsalar, üzerlerine kamu payı eklenerek inşaat yapacaklara satılmakta veya konut yapılarak uzun süreli kiraya verilmektedir. Bu modeli, ilk olarak faydacı düşünür John Stuart Mill Londra için savundu. Stuart Mill, 19. yüzyılın ortalarında hızla büyüyen Londra’da planlama ka-

rarlarıyla oluşan yüksek rantı fark ederek, Londra topraklarının kamulaştırılmasını öngören bir yasa teklifi hazırladı. Bu yasayla, imara açılacak bölgeler kamulaştırılarak, yapılan konutlar ihtiyaç sahiplerine 50-100 yıl gibi uzun sürelerle kiraya verildi. Böylece, oluşan kent rantının arsa sahiplerine haksız kazanç sağlaması önlenildi.

Çok üyeli kooperatiflere belediye veya devletçe ucuz arsa temin edilmesi: Şehri istediği yöne ve yere doğru genişletme yetkisi, araziye arsaya dönüştüren kamunun elindedir. Belediye veya devlet, kent merkezinin dışındaki alanlarda düşük maliyetle ürettiği arsaları, toplu konut ve işyeri kooperatiflerine makul fiyatlarla tahsis edebilir. Ankara Batıkent'te toplu konut kooperatifleri yapılırken uygulanan bu model, konut maliyetlerinin oldukça düşük düzeyde oluşmasını sağlamıştır. Serbest ticaret ve sanayi bölgelerine yer temininde uygulanan bu model, arsa spekülörlerinin haksız yüksek kazanç sağlamasını engellemektedir.

Planlamayı yapan kamunun adil oranda düzenleme ortaklık payı alması: Araziyi planlayarak arsaya dönüştüren veya imarlı alanlarda plan değişikliği yaparak inşaat artışı sağlayan idarenin araziden alacağı kamu payı adaleti sağlayacak seviyede tutulabilir. Düzenleme ortaklık payı (DOP) olarak adlandırılan bu uygulamada, plan yapan kamunun payı 2014'e kadar yüzde 35 idi. Bu tarihte yüzde 40'a, 2020'de yüzde 45'e yükseltildi. Planlama yapan kamunun payının kademeli olarak yüzde 10 artırılması yerindedir, fakat bu miktar ancak ortak alanları karşılayacağı için yeterli değildir. Sosyal amaçlı olarak dar gelirli kesimlere tahsis etmesi ve yerel hizmetlerin karşılanmasında kullanması için, kamunun düzenleme ortaklık payı yüzde 50'nin üzerine çıkarılmalıdır.

Şehir içindeki arsaların boş tutulmasına sınırlama getirilmesi: Yoğunluk artışı beklentisiyle şehir içinde boş tutulan arsalar, yüksek oranda vergi uygulanmalı veya arsanın boş tutulması belli süreyle sınırlanmalıdır. Böyle bir uygulama, arsa spekülasyonunu önleyeceği gibi, şehrin düzenli gelişmesine ve konut fiyatlarının düşmesine de katkı sağlayacaktır.

Kayseri Modeli: Arsa Anlaşması

Planlama kararlarıyla şehir topraklarında sağlanan yüksek değer artışından kamunun daha yüksek pay almasını sağlayan bu modellerin bir kısmı Kayseri'de de uygulanmaktadır. Özellikle Belediyelerin öncülüğünde kurulan 8-

10 bin üyeli büyük toplu konut projeleri, düzenli kentsel gelişmeye büyük katkı sağlamaktadır. Türkiye’de gecekondulu yapımının yaygın olduğu yıllarda, Kayseri’deki belediyeler dar gelirli kesimlere, uzun vadeli düşük taksitlerle ucuz arsa temin etmişlerdir. Kayseri’yi diğer illerden ayıran esas uygulama ise, tamamen kendine özgü olan “arsa anlaşması” modelidir.

1932’de Nazmi Toker’in Vali atanmasıyla, Kayseri’nin imarında yeni bir dönem başladı. Asker kökenli Vali Nazmi Toker, atandıktan dokuz ay sonra, Dâhiliye Vekâleti’nin çıkardığı bir kararnameyle Belediye Başkanlığı görevini de üstlendi. Dört yıllık valiliğinin üç yılında, aynı zamanda Belediye Başkanlığı yetkilerini de kullanan Nazmi Toker, şehirle ilgili her konuda karar veren tek yetkiliydi. Kayseri’den önce Dersim, Malatya, Gaziantep Valiliklerinde bulunan Nazmi Toker, modern Cumhuriyet şehrinin nasıl olması gerektiği konusunda kesin görüşlere sahipti. Başkan atandığında, görüşlerini hayata geçirmek için hemen işe koyuldu. Ancak aynı yıl yürürlüğe giren 2290 Sayılı Yapı ve Yol Kanunu, belediyelerin öncelikle imar planı hazırlamalarını ve imar uygulamalarını bu plana göre yapmalarını öngörüyordu.

İmar operasyonlarını başlatmak için sabırsızlanan Nazmi Toker, Kayserili İmar Mühendisi Burhanettin Çaylak’ı imar planını hazırlamakla görevlendirdi. Şehrin yeni haritasının çıkarılması zaman alacağı için, Osmanlı Nafia Nezareti’nin (Bayındırlık Bakanlığı) 1882’de “Yolların Düzeltilmesi Projesi” olarak hazırlattığı harita plana altlık alındı. Burhanettin Çaylak’ın kısa sürede hazırladığı 1/8000 ölçekli “Kayseri Şehrinin Müstakbel Planı” 7 Kasım 1933’te Belediye Meclisi’nde onaylanarak yürürlüğe girdi. Nazmi Bey, 1/2000 ve 1/500 ölçekli uygulama planlarının hazırlanmasını beklemeden, hatta 1/8000 ölçekli şematik proje Bakanlıkça onaylanmadan kent meydanı ve çevresinde eski yapıların yıkımını başlattı.

1/8000 ölçekli şematik plandan iki yıl sonra Belediye Meclisi’nden geçen 1/2000 ölçekli asıl plan 1936’da Bakanlıkça onaylanarak yürürlüğe girdi. Nazmi Toker, plan yürürlüğe girene kadar, kent merkezinde yapacağı modern düzenlemelerin çoğunu hayata geçirmişti. Plan yürürlüğe girdikten dört ay sonra da Sivas Valiliği’ne tayini çıktı. Çaylak projesinin 1/500 ölçekli uygulama planı ise hiçbir zaman hazırlanmadı. Nazmi Toker göreve başladığında, hukuken zorunlu olduğu için aceleyle bir plan hazırlatmıştı. Fakat imar uygulaması yaparken, hazırlanan plana uyma konusunda bir çaba göstermedi. Tek Parti döneminin asker kökenli Vali Belediye Başkanı’na plana uymaya zorlayacak bir otorite de mevcut değildi.

Nazmi Toker’in imar uygulamaları iki temel düşünceye dayanıyordu. Birincisi, Kayseri’de modern Cumhuriyet şehrinin şanına yakışır genişlikte

cadde ve meydanlar açmaktı. İlk etapta geleneksel dokuda yapılan geniş kapsamlı yıkımlarla bu düşünceyi hayata geçirme yönünde önemli adımlar atıldı. İkincisi, genişletilen meydan ve caddelerin üzerinde üretilen arsalarla Cumhuriyetin ilkelerini ve çağdaş yaşam tarzını simgeleyen anıtlar ve yeni binalar yapmaktı. İkinci düşünceyi Cumhuriyet Meydanı'nda hayata geçirmenin ilk adımı olarak, modern bir sinema ile Atatürk Anıtı yaptırdı.

Nazmi Toker, 1934'te yürürlüğe giren 2497 sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu'nun sağladığı imkânları kullanarak, ana caddelerin iki yanında, üzerinde bina olan ve olmayan yerlerin tamamını kamulaştırdı. Kamulaştırılan alandaki dükkân ve evler yıkılarak, genişletilen caddeler üzerinde 4-5 katlı modern apartmanların yapılmasına uygun parseller oluşturuldu. Dükkân ve evleri yıkılanlarla görüşülerek anlaşmak suretiyle, mülklerinin bedelini arsa veya parayla ödedi. Vali, anlaşmalardan artan arsaları yüksek bedellerle sattı. Açılan geniş caddeler üzerinde üretilen arsalar, kamulaştırma bedelini karşıladığı gibi, belediyeye yüksek miktarda gelir de sağladı.

1935'te kurulan Sümer Bez Fabrikası, bir sanayi işletmesi olmanın ötesinde, lojman ve sosyal tesisleriyle şehrin kuzeyinde bir tür uydu kent oluşturdu. Şehrin nüfusu arttı ve şehir şematik Çaylak Planı'nda belirlenen sınırların dışına taşı. 1945'te Gustav Oelsner ile Kemal Ahmet Aru'ya yeni bir plan hazırlatıldı. Bu plan 1950'de Demokrat Parti iktidara geldiğinde, hızla büyüyen şehrin ve gelişen inşaat sektörünün arsa ihtiyacını karşılamak için tam olarak uygulamaya kondu.

1950'de Belediye Başkanı seçilen Osman Kavuncu, şehrin eşrafından, saygı duyulan ve güvenilen bir insandı. Tek parti döneminin asker kökenli Vali Belediye Başkanı Nazmi Toker'in kamu gücünü kullanarak başlattığı mülk sahipleriyle görüşerek anlaşma modeli, Osman Kavuncu'nun kişiliğine bağlı olarak kurumlaştı. Kavuncu ile başlayan imar geleneğinde, Kayseri'de planlama, ada bazında veya imara girmeyen boş alanlarda yapılır. O tarihten beri Belediye Meclislerinden, yanlışlıkların düzeltilmesi dışında, bina veya parsel bazında plan değişikliği kararı çıkmamıştır.

Arsa anlaşması modelinde Belediye, imar planı yapılan bölgelerde geniş kapsamlı bir inceleme yaparak, yol, yeşil alan, sosyal donatı ve diğer ortak alanlar için gerekli olan arsa miktarını ve bölgeye harcanacak altyapı bedelini hesap eder. Bu hesaba göre, arazi sahiplerinin Belediyeye terk etmeleri gereken arsa miktarı tespit edilir. Yapılan bu ön hazırlıktan sonra, imar izni için belediyeye başvuran arsa sahibi ile Belediye Başkanı arasında gerçekleşen bir pazarlık sonucunda, arsa sahibinin ve Belediyenin alacağı arsa miktarı belirlenir.

Arsa anlaşmasında Belediyenin aldığı pay, ham toprak üzerinden değil, yapılacak inşaat üzerinden hesaplanır. Başka bir ifadeyle, belediye ile mülk sahibi arsa üzerine yapılacak inşaatı bölüşür. Bu nedenle, inşaatın yoğunluğu arttıkça, belediyenin aldığı imar payı da yükselir. 1980'lere kadar arsa anlaşmalarında belediyenin payı yüzde 70-80'i buluyordu. 1990'lardan beri Belediye payı yüzde 60-70'lerde seyretmektedir. Belediye Başkanı ile varılan anlaşmadan sonra, toprak sahibinin, arsasının anlaşmaya varılan miktarını belediyeye terk ettiğini belirten bir dilekçe vermesiyle arsa anlaşması tamamlanır. Arazisi yola, yeşil alana giden mülk sahiplerine de o bölgede Belediyenin payına düşen parseller, takas işlemi yapılmak suretiyle verilerek mağduriyetleri önlenir.

Yapılan anlaşmadan, arazi sahibi üzerine inşaat yapacağı temiz parseller aldığı için, belediye de bölgeyi şehre dönüştürmek için gerekli olan finansmanı sağladığı için memnundur. Belediye, arsa anlaşmasıyla alınan paylardan geniş cadde sokak ve parklar oluşturur, payına düşen parselleri de ihaleyle satarak gelirini altyapıya harcar. Belediyenin elinde her zaman, imar anlaşmalarından edindiği bol miktarda arsa bulunur. Şehrin en büyük emlakçısı belediyedir, bu konuda kimse belediye ile yarışmayı göze alamaz ve arsa spekülasyonu yapmaya cesaret edemez.

Yasal bir dayanağı olmayan arsa anlaşması, Belediye ile toprak sahipleri arasında güvene dayalı olarak yürütülen bir işlemdir. Bu güvenin eseri olarak 1980'lere kadar Türkiye'de belediyelerin düzenleme ortaklık payı (DOP) yüzde 25 iken, Kayseri'de arsa anlaşmasıyla yüzde 70-80 olarak uygulanıyordu. Bugün de Türkiye'de belediyeler, planlamada kamu payı olarak yüzde 45 alırken, Kayseri'de yapılan arsa anlaşmalarında, Belediye yüzde 60-70 oranında pay almaktadır.

Arsa anlaşmasının, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir yönü de vatandaş memnuniyetidir. Yasal dayanağı olmayan bu işlemlerden dolayı dava açıldığı bugüne kadar görülmemiştir. Bu yazıyı hazırlarken Mehmet Özhasseki'den bazı bilgiler aldım. Melikgazi Belediye Başkanlığı'nda binden fazla arsa anlaşması yaptığını ve bunlara hiç itiraz eden olmadığını söyledi. Düzensiz kentsel gelişme ve adaletsiz gelir dağılımının tek nedeni şüphesiz ki arsa rantı ve spekülasyonu değildir. Ancak, imar kararlarının arsa sahiplerine yüksek kazanç ve rant sağlaması, sosyal adalete ve kamu yararına aykırıdır. Bu konuda yapılacak adil bir düzenleme için Kayseri'de başarıyla uygulanan "arsa anlaşması modeli" örnek alınabilir.

İlhan Tekeli Düşüncesi: Çözüm Odaklı Bilgi Üretimi ve Yorumlama

Uğur Tanyeli¹

“İlhan Tekeli düşüncesi” gibi bir ifade bir çarpıtma. Tümel yapıtı onlarca kiptan, yüzlerce makaleden oluşan bir akademisyenin her yazdığını birbirine bağlayan tekil bir güzergahtan söz etmek düpedüz imkansız. Tek bir Tekeli düşüncesinden değil, farklı rotalarda ilerleyen Tekeli düşüncelerinden konuşmak gerekir. Dolayısıyla, Tekeli'nin ayrıntılı bir entelektüel biyografisini yazmak zorundayız. Onda Tekeli'nin yaşadığı ardzamanlı düşünsel değişimleri ve farklı bilgi alanlarına ilişkin yazdıklarındaki eşzamanlı çeşitlenmeleri birlikte çok karmaşık bir koreografik anlatı içinde ele almak aydınlatıcı olacaktır. Ne var ki, bu kısa makalede böyle bir deneme yapılmayacak; sadece bir tek düşünsel güzergaha ilişkin bir anlama denemesinde bulunulacak: Tekeli'nin modernleşme ve modernlik meselesi üzerindeki birkaç makalesini ele alacağım yalnızca.

Bence, İlhan Tekeli metinlerini okuyan birinin ilk farkına vardığı özellik, hiçbir metnin, araştırmanın ve argümanın sonuç üretmeksizin bırakılmamasıdır. Tekeli anlamak ve saptama yapmakla yetinmez; tartıştığı konuyu kuramsallaştırmakla kalmaz; ucu açık bırakmaz. Onun olası açıklamalar karşısında kararsız kalması da söz konusu değildir. Tekeli belirli bir mesele üzerine yazıyorsa mutlaka bir yanıtı vardır. Bu tavrı, olası veya aktüel bir imkana işaret etmek biçiminde somutlaşabilir, ama o asla bir çözümsüzlüğü, çelişkiyi, olanaksızlığı ya da belirsizliği ortaya koyup yoluna devam etmez.

Bu yaklaşımının hem kişisel-biyografik, hem de toplumsal-tarihsel açıklamaları yapılmalıdır. İlki için lisans düzeyinde gördüğü mühendislik öğretiminin uzanımlarını dikkate almak anlamlı olabilir. Onun akademik öğrenim yaşamı araçsal düşüncenin cenneti olan inşaat mühendisliğinde başlar. Bu

---

¹ Prof. Dr., Dekan, İstanbul Şehir Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
E-mail: ugurtanyeli@sehir.edu.tr

alan, sadece Türkiye için değil, dünya genelinde pratik-pragmatik bir düşünsel kararlılık kuvvözüdür. Türkiye’de daha da fazla öyleydi; belki hala öyledir. Üstelik teknik düşünce burada onyıllar boyunca, kabaca 1940’lardan 2000’e kadar teknokratik alışkanlıklarla ittifak halinde olmuştu. Bilim ve teknolojinin dünyayı değiştiren temel dinamikler olduğu, onları vareden “yararlı insan”ın toplumsal mutluluk ve kurtuluşu sağlayacağı gibi argümanlarsa zaten daha 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yaygındı¹. Hatta Türkiye’de 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bir tür gizli-Sensimonizm’in ya da daha doğrusu Saint-Simon’suz bir Sensimonizm’in inşası gerçekleştirilmiş gibi de gözükür². Mühendisler, bilim insanları, entelektüeller gibi modern araçsal bilgilerle donatılmış toplum gruplarının değişim ve atılım önderleri olarak nitelenmesine yaslanan bir tür ideolojik özgüven inşa edilmişti burada. Ülkeyi somut anlamda kuranlar, inşa edenler onlardı; yönetenler de onlar olmalıydı. Sözkonusu inancın herkesin bildiği pratik siyasal uzanımları vardır: 1960’lardan ‘80’lere, Demirel’den Özal’a dek ülkeyi epey ağırlıklı biçimde mühendisler yönettiler. Ancak, gündelik teknokratik politikanın dışındaki düşünce dünyasının rotaları içinde de mühendis egemenliğini farketmek zor değildi³. Aynı zihinsel çerçevede -yine St-Simon’dan habersiz, ama çok benzer bir yaklaşımla- din ile bilim çok pratik ve kolay biçimde buluşturulmuş gibiydi. Araçsallaştırılmış bilim Sağ’da da Sol’da da, ülkeyi karmaşık ve tehlikeli (çünkü tereddütler yaratan) düşünsel komplikasyonlarla karşılaşmadan dönüştürme iktidarında diye tahayyül edildi. Bunun özellikle Sağ için toplumsal değişimi ve gelişmeyi salt teknik bir mesele olarak tanımlama imkanı verisi nedeniyle yaşamsal bir “deus ex machina” olduğu söylenebilir. O sayede, teknik ve bilimin örneğin ne dinle, ne de mevcut geleneksel toplumsal yapılarla çelişmesi sözkonusuydu. Sol ise teknik ve bilimsel gelişmeden toplumsal değişime uzanan neredeyse mekanik bir süreç düşleyebildi. Teknoloji ve bilimsel düşünce aracılığıyla toplum bir tür otomatizm içinde dönüştürülebilirdi.

Böyle bir iyimser ve naif siyasal-entelektüel ortamda Tekeli’nin mühendislikten toplumbilim ve tarihyazımına yumuşak geçiş yapması herhalde kolay olmuştu. Aynı bağlamda, toplumsallığa düzen getirmeye ve sonuç almaya odaklı bir yönelim geliştirmesi de şaşırtıcı olmasa gerek. Ancak, bu davranışının kökenlerini mühendislikte aramaya da gerek yok. Tanzimat sonrası Osmanlı/Türk düşünce tarihinde de başat olan, hemen daima çözüm merkezli konuşma güzergahlarıydı. Neredeyse her “okumuş”un elde ettiği bilgiyi işeyarar bir ilerleme ve dönüşüm aleti gibi değerlendirmeyi öngördüğü yüzyılı aşkın bir süreden söz edilebilir. Entelijensiyanın ülkeyi yöneten elitten özerk olmadığı, hatta tam örtüştüğü bu ortamda, kaçınılmaz olarak,

modern bilginin bilmekten çok daha fazlasını yapabileceğine ve çözüm üreteceğine yönelik güçlü bir inanç egemendi. Bu, bilimle silahlanmış bir siyasal iktidar kavrayışı olarak nitelenebilirdi. Dahasını söylemek bile mümkün: Osmanlı/Türk entelijensiyası dünyayı anlamak, bilmek, yorumlamakla yetinmekten çok, bugünü ve geleceği yeniden biçimlemek, “memleketi kurtarmak” gibi somut hedeflere yönelik pratik amaçları olan bir epistemik rejim inşa etti. Entelijensiya yönetici elite bütünleşik olduğu için, kendi rolünü de açık biçimde operasyonel nitelikte görüyor, yönetim işlevlerinin modernleştirilmesi aracılığıyla toplumun dönüştürülmesi dışında bir “kurtuluş” düşünmüyordu. Temel bilimlere (matematik, fizik, kimya, biyoloji) yönelik bugün bile devam eden ilgisizlik, işeyararlığı merkeze alan bu rejim için kaçınılmazdı. “Soyut” bilginin değil, hemen kullanılarak geri kalmışlığı gidereceği umulan uygulamalı pratiklerin yüceltilmesi, çözüm merkezli düşünmenin olağan bir sonucudur.

İlginç olan, sosyal bilimlerin de aynı bilimciliğin (scientism) ve aynı toplumsal teknolojinin (sosyal bilimlerin toplumu dönüştürme aracı olarak tahayyül edilmesi) bileşeni haline gelişidir. 1960’lardan sonra bile -hatta en fazla o dönemde- Niyazi Berkes gibi tarihçiler, İdris Küçükömer gibi iktisatçılar, Cavit Orhan Tütengil gibi sosyologlar, Doğan Avcıoğlu gibi gazeteciler böyle bir yaklaşımla ülkeyi dönüştürücü, sorun çözücü, gelişme önündeki engelleri teşhis ederek deva önerici düşünce adamları olarak çalışıyorlardı. İlhan Tekeli’nin o kuşağın ardılı olduğunu dikkate almak gerekir. Onların dünyasında işe başladı, onların mirasıyla beslendi ve giderek onların araçsal yaklaşımından epey uzaklaştı. Bu ortamda yetişmenin sonucu olarak, Tekeli’nin Osmanlı-Türkiye modernleşme tarihine birbiriyle sağlamca bağlantılı üç teşhis koyması galiba kaçınılmazdı: Zayıf Tarihsellik, Aydınlanma ve Modernite Projesi. Bunların üçü de açık veya örtük olarak eylem imkanları ve çözüm yolları tanımlayan teşhisler. Aşağıda kısaca tartışılacaklar.

Zayıf Tarihsellik

“Zayıf tarihsellik” Nilüfer Göle’nin icadı; ancak Tekeli’nin aynı “wording”le hiç kullanmadığı terim, onun tarihyografik ve toplumbilimsel yorumlarının da anahtar kavramlarının başında geliyor. Göle bu kavramı sayısız kez tanımlamış ve kapsamını sürekli genişletmiş gözükür. Ancak, epey genelle-yici tanımı, modernliğin içsel ve yerel bir süreç olarak ortaya çıkmadığı toplumların tarihsel değişimine işaret eder. Bu tür toplumlar kendi kendilerine, kendi tarihsel değişim serüvenleri bağlamında üretme iktidarında olmadık-

ları modernliği Batı modernliği örneğinde inşa etmeye çabalarlar. Kendi tarihsel değişimleri, aslında “sağlam tarihsellik”⁴ toplumlarına ait olan modernleşme süreçlerini yaşamalarına imkan vermez; modernite onlara dışsaldır. O nedenle, aynı toplumun yönetici seçkinleri iradi olarak kendilerini dışarıdan öğrendikleri moderniteye doğru yönlendirmeyi hedeflerler. Bunun Türkiye’de çok eskitse de hala yaygın kullanımında olan “tepeden inme modernlik” gibi popüler tanımları vardır. Şöyle ki, zayıf tarihsellik “modernlik üretme özürülü” bu toplumda, zorunlu olarak küçük yönetici seçkinler grubunun modernlik açığını kapatmak için dışarıya sürekli müracaatını gerektirmiştir. Dolayısıyla temel argüman odur ki, modernite üretilmemiş, ithal edilip yukarıdan aşağıya empoze edilmiştir.

Terimin ifade ettiği ideolojik pozisyon, hemen daima tarihsel bir olanaksızlığa işaret eder: Osmanlı/Türk özne asla kapanmayacak bir modernlik açığının kapatılmasıyla yükümlüdür. Yükümlülüğü Sisyphos’a biçilen mitolojik görev gibidir: Tanrı Hades ona bir tepeden aşağı yuvarlanan dev bir kayayı yeniden tepenin zirvesine taşıma cezası vermiştir; ne var ki kaya tam zirveye ulaştırıldığında yeniden aşağı yuvarlanmakta ve görev bitimsizce sürüp gitmektedir. İlginç olan şu: Osmanlı/Türk modernleşmecilerinin grup kimlikleri inşa eden, toplumsal misyonlarını tarif eden de aynı olanaksız görevle “cezalandırılmalarıdır”. Zayıf tarihsellik yaşayan bir toplumda onlar kazanılması imkansız savaşları verenler, ama asla yılmayan idealistlerdir. Çünkü Osmanlı kendi iç dinamikleriyle modernlik üretememiş, onu modernleştirici “kahramanlar” eliyle dışarıdan ithal zorunda kalmıştır. Bu ithalatın neden olduğu yabancılaşmaysa neredeyse son iki yüzyılı karakterize eder. Aynı süreçte hem o ithalata girişenler kendi toplumlarına yabancılaşırlar, hem de o toplum sürekli olarak yabancı bir metayı içselleştirmeye zorlanır. Değişim (ve daha şık deyimle modernleşme) böyle tarihselleştirilince, Osmanlı/Türk ortamında bir aydınlanma meselesi inşa etmek kaçınılmaz olur. Sorun şu ki, zayıf tarihsellik ortamında oldukları için kendi kendilerine aydınlanamayanları, pasif olanları, aktif seçkinlerin aydınlatması gerekir.

Bu akıl yürütme Türkiye modernleşmesinin sık sık eleştiri konusu yapılan tepeden inmeciliğine hem bir açıklama sunar, hem de gerekçe ve meşruiyet sağlar: Modernleştirici zorlamalar yaparak zayıf tarihsellikte yaralı bir toplumsallığa müdahale etmek zorunlu hele gelmiştir. “Aydınlanan (...) aydınlanmayı topluma götürme misyonunun yüklenmek”⁵ durumundadır. Bunun iki yüzyıl boyunca Osmanlı/Türk iktidar dilinin hep örtük bırakılmış, ama en bildik paradigmalarından biri olduğu söylenebilir.

Bu noktada Tekeli'yi de aşacak kapsamda şu soruyu sormak gerekecek: Türkiye tarihinin gerçekten de toplumun kendi modernliğini üretme iktidarında olmadığı savı dışında açıklanması imkansız mı? Kuşkusuz mümkün. Ama bunun için modernliği Aydınlanma ile eşanlamlı kılmamak gerekir. Osmanlı toplumundaki değişimleri tüm toplumsal grupları ve tüm pratikleri içerecek kapsamda ve merkezi yönetimin eylemleriyle sınırlı olmayan çoğul bir çerçevede araştırmak, tarihselleştirmek ve kuramsallaştırmak gerekir. Ne var ki, Tekeli bunu yapmaz. Onun öncelikli hedefi gündelik yaşamdaki değişimler, estetik duyuşun başkalaşımı, din kavrayışının farklılaşması gibi, yönetilenlerin kendiliğinden vuku bulan dönüşümleri türünden konular olmaz. Onun bu doğrultuda araştırmaları yoktur. Tekeli yönetenlerin ve onlarla bütünleşik entelijensiyanın kendilerine 18. yüzyıldan beri dert bildikleri alanlardaki değişimleri araştırmayı yeğler. Bunun anlamı, modernleşmeyi "vatanı kurtaracak" epistemik bir rejim değişimi ve öncelikle rasyonalizmin inşa süreci olarak okumaktır. Doğrudan böyle değişimlere eklemelenmeyen dönüşümleri görmezden gelir. Daha önce bilmedikleri estetik beklentiler üreten, yeni bir domestisite ve yeni bir gastronomik dünya kuran, kadın-erkek ilişkilerini dönüştüren, mesirelerde özgürleşen, ayaklanan, ayaklanalara pencerelerinden sıcak su dökerek yardımcı olan kadınlar yetiştirmeye başlayan⁶, hatta modern kamusal örüntüleri icat eden sokaktaki Osmanlılarla/Türklerle ilgilenmez.

Öte yandan, tepeden inmecilik yapanların, Aydınlanma'yı topluma götürmeye çabalayanların da olağanlığını dikkate almaz. Burada küçük bir azınlığın devasa bir çoğunluğa aydınlık götürmeye çalıştığı savınıysa çok ciddiye alır. Neredeyse başka bazı toplumlarda topyekun bir Aydınlanma yaşanmıştır inancıyla yazar. Oysa ister Aydınlanma, ister modernleşme olarak tanımlansın, değişim tüm toplumlarda dar bir ortamdan başlayıp sarsakça yayılır. Monoblok bir Aydınlanma yoktur. Metropolle küçük kent ve kırsal, eğitilmiş kentliyle eğitimsiz, farklı ekonomik ve etnodinsel gruplar, farklı meslekler ve entelijensiya türleri, vs. hiçbir yerde eşzamanlı ve eşbiçimli değişmezler. Tekeli çok iyi bildiği bu tarihyografik gerçeği ikinci plana atar. Aynı nedenle, Osmanlı/Türk tarihinin neden ayrıksı bir oluşum gibi yazılması gerektiği sorunsalını yanıtızsız bırakır. Hemen daima bunun adeta tartışma-dışı bir temel aksiyom gibi kullanılarak işe başlanmasını öngörür. Tüm modernleşmelerin ayrıksı ve tikel olduğunu da benzer biçimde tartışma-dışı kılar. Tüm modernleşen toplumların bu yola girerken kendinden öncekileri bir biçimde örnek aldığını, yeryüzünde mutlak özgün modernliğin hiçbir yerde bulunmadığını da tartışmaz. En azından böyle bir kuramsal imkanı kullanmayı denemez.

Aydınlanma

Belki de Tekeli'nin toplumsallığa yaklaşımı bağlamında en örnekleyici ve genelde en önemli metinlerinden biri olan "Geç Aydınlanan Bir Ülkede Erken Aydınlananların İnkilemi ve Popülizm"⁷ şöyle başlar: "Aydınlanma insanlığın gelişmesinde en önemli dönüm noktası. Temelde insanın kendisine güvenmesini sağlıyor. Bu güvenin biri diğerini besleyen iki yönü var. Bir yönü insan aklına güvendir. İnsan aklının, ister doğal, ister toplumsal olsun, gerçeği gözleyerek onun kurallarını çözümlenebileceğine ve elde edeceği bilgiler kanalıyla toplumu daha ileriye götürebileceğine inanılmaktadır. Güvenin bu birinci yönü insanlığa akılcılığı getirmiştir. Güvenin ikinci yönü ise insanın kendisini yönetebileceğine güvendir. Bu yönü de demokrasiyi getirmiştir."

Historiyografik anlamda çok tartışmalı bu yorum, "Aydınlanma" kavramını ait olduğu Batı ve Orta Avrupa'nın geç 17. ile erken 19. yüzyıl bağlamından koparıp evrenselleştiriyor. Bunun kuramsal açıdan işlenseydi önemli bir açılım üretebileceği aşikar. Sadece Avrupa bağlamında tanımlı bir epistemik değişimi dünya ölçeğinde genelleştirmek, modernliğin çoğullaşmasına benzer teorik imkanlar oluşturabilir⁸. En azından alternatif modernlikler, Avrupa-dışı modernlikler, "Avrupa'yı Taşralaştırmak"⁹ gibi kuramsal açılımları Aydınlanma için de üretmek mümkündür. Ancak Tekeli bunu denemiş gözükmez. Onun amacı bu devasa düşünce ailesini evrenselleştirmekten çok, bu ülkede zihnen temellük etmek olmalıdır. Zaten genelde de Tekeli ele aldığı her meseleyi, evrenselleşme potansiyeli olsa bile, Türkiye bağlamında tartışmaya öncelik verir. Onu daha geniş bir historiyografik ve coğrafi alana şamil bir fırsata dönüştürmez. Dolayısıyla, Aydınlanma'yı Osmanlı/Türk tarihinin son iki yüzyılını açıklayan bir merkezi kavrama dönüştürmekle yetinir. Nitekim, Tekeli'nin en geniş ölçüde yayılan ve popüler mecralarda da en çok benimsenen argümanı bu olmalıdır: Türkiye'de de bir Aydınlanma yaşanmıştır.

Oysa bu kadarıyla bırakıldığında, yani üzerinde Frankfurt Okulu'nun yaptığına benzer emek harcamadıkça, Tekeli'nin iyimser yorumunun ve/veya kuramsallaştırmasının Aydınlanma'yı tarihsel bağlamından koparıp yayılım alanını Türkiye'ye kadar uzatmasından konuşmak zor. Ayrıca terim sadece aklın egemenliğiyle veya duyularla algılananların akıl aracılığıyla yorumlanması mitolojisiyle açıklanamayacak kadar karmaşık uzanımlara sahip. Kaldı ki, Avrupa'da düşünce alanını rakipsiz biçimde egemenliğine aldığı da söylenemez. Sadece romantizmin oluşturduğu akla güveni tereddütlü kılan aykırı düşünce güzergahı bile Aydınlanma bağlamından bağımsız sayılamaz. Kaldı ki, Aydınlanma'nın aktörleri arasında varlıkları yalnızca

rasyonalizmle açıklanamayacak Masonlar gibi yarı-gizli örgütler, Protestanlık şemsiyesi altında yer alan onlarca mezhep gibi dinsel örgütlenmeler veya siyasal alanda Çariçe 2. Katerina ve Büyük Friedrich gibi “aydın despotlar”, Winckelmann gibi sanatta Grek Antikitesi’nin aşılmazlığına inanan nostaljik sanat kuramcıları da vardır. Hatta, Aydınlanma’nın Musevi-Hıristiyan din öğretilerine muhalefet ederken -bence paradoksal olarak- Antikite’yle ilişkilendirme ısrarı üzerinde de durulmuştur¹⁰. Dolayısıyla, Aydınlanma’nın “sıfırdan düşünmeye başlamak, sadece akla güvenmek” gibi kendi klasik ve popüler argümanları da tartışmalıdır. Ne var ki, Tekeli Aydınlanma’nın bu gibi meselelerini değil, sadece rasyonalizmini görmeyi yeğler. Rasyonalist olmayan bir düşünsellikten rasyonalizme doğru olan değişimi eksen alır.

Bu sayede Osmanlı/Türk değişim süreçlerinin eksenini oluşturan bir rasyonalizm meselesi inşa eder. Ama, onun Aydınlanma’sı Adorno ve Horkheimer’in kötümser rasyonalizmi ve Aydınlanma’sı¹¹ değildir. “Aydınlanmanın Diyalektiği”ni yazan ikili, Nazi Almanyası gerçeğini yaşamış olmanın travmasıyla düşünmüşlerdi. Onların ardından Faşizm’in ve Faşist devletin modernliğinden konuşacaklar da çıkacak¹², “temiz” bir modern rasyonalite inancı aşındırılacaktır. Tekeli’nin rasyonalizmiyse hala umutla doludur. Belki de bu nedenle Weber’in bürokrasinin rasyonalizasyonu merkezli açıklamasına kabaca benzer. Ne var ki, Max Weber, bürokrasi kavramını modern finans ekonomisinin artan önemini, hukukun rasyonalizasyonunu, kitlesel kültürel fenomenlerin önem kazanmasını, merkezileşme ve devlet müdahaleciliğini, teknik rasyonalizasyonu, toplumsal ilişkilerde tırmanan kişisellik-dışılığı ve dünyanın giderek büyüünün bozulmasını (Entzauberung der Welt) yaşayan bir toplumun rasyonelleşmesi bağlamına yerleştirmişti¹³. Tekeli ise bunların hiçbirini yaşamamış (ya da yaşadığı tariyografik olarak pek anlatılmamış) bir toplumda rasyonelleşen ve rasyonelleştiren bir bürokrasi+entelijensiyanın rolünü ortaya koymayı dener. Çünkü, o toplumun yukarıda sıralananları zaten bir biçimde yaşamakta ve üretmekte olduğuna inanmaz. Dolayısıyla, rasyonelleşen pratiklerin varedtiği bir Aydınlanma yerine, Aydınlanma’nın varedtiği ve rasyonelleştirdiği pratikleri teşhis eder.

Sözgelimi kent planlama ona göre Aydınlanma’nın çocuğudur¹⁴. Hatta nesnel sosyal bilimin kuruluşuyla planlama düşüncesi arasında bir bağlantının varlığına da inanır. Öncesindeki dört yüzyıllık modern kent planlama uygulamalarının karmaşık tarihçesini özellikle amaçlayarak tartışma dışı bırakır. Olsa olsa kısa değinmelerle yetinir. Konu Osmanlı/Türk kent planlama alanına geldiğinde, ülkenin rasyonaliteyle açıklanması kolay kolay mümkün olmayan, hayallerin gerçeklerden daha hızlı işlemesi umularak gündeme geti-

rilmiş planlama deneyimlerine asla sert eleştirilerle yaklaşmaz. Çelişkiler teşhis etmekten neredeyse kaçınır. Oysa, Geç Osmanlı'dan bugüne dek kent planlama Türkiye'de toplumsal ve fiziksel gerçeklikle çatışma pratikleri bütünü olarak bile nitelenebilir. Neredeyse olanaksız bir kentsel disiplin rejimi tesis etmek için uğraşmaktır planlama burada. Ne var ki, Tekeli kötümser değildir; bu gibi argümanlarla konuşmaz.

Benzer bir iyimserliği de Aydınlanma'yı demokrasiyle doğrudan bağlantılandırması olur. Ona göre akılcı davranış kaçınılmaz olarak kendi kendini yönetme iktidarındaki özgüven sahibi yurttaşı ortaya çıkaracaktır. Sonucun bu iyimserliği desteklemediğini kendisi de görür. Demokrasi hiç de öyle işlememektedir. Çok sayıda makalesinde bunu anlatır ve nedenleri üzerine yazar. Ancak, Aydınlanma'nın o olumluluklar vadeden başlangıç tanımından fedakarlık etmez.

Modernite Projesi

Modernite projesi, terimi Habermas'tan¹⁵ alıntılanmış gibi gözükür. Fakat, Habermas'ın Postmodernite yazınının yeni doğduğu bir sırada yazdığı "Moderne, ein unvollendetes Projekt" (Modernlik, Tamamlanmamış Bir Proje) modernitenin sonlandığı savına yönelik bir itiraz metnidir ve modernliğin henüz çağı dolmamış bir dünya-tarihsel durum olduğunu savunur. Tekeli ise modernite projesi ifadesiyle vurguyu modernitenin üzerinden kaldırır ve projenin üzerine yerleştirir. Dolayısıyla, onun Habermas'ın temin ettiği bir teorik imkanı kullandığı veya kullanmaya çalıştığı söylenemez. Kendi düşüncesi bağlamında yaşamsal bir terminolojik aktarma yapar. Hatta, Tekeli'nin Modernite Projesi Habermas'inkine uzaktan bile benzemez. Tekeli'ye göre Osmanlı-Türk modernleşmesi hemen daima bir dönüşme değil, dönüştürme projesidir. "Proje" kavramı ise, bir grubun (projeyi hazırlayanların) özne, diğer bir grubun da kendileri için modernleştirici proje hazırlanan nesnelere olduğunu ima ediyor. Aktif ve pasif elemanlardan oluşan ikili bir toplumsallık tahayyülüdür bu. Zayıf tarihselliğe inanınca modernliğin bir proje olmaktan başka şansı yoktur da.

Modernlik, Tekeli için çok önemli ve hatta asla vazgeçilemeyen bir temel özelliğe sahiptir: O sağlam bir düzenlilik ve içtutarlılık epistemisidir. Açıkça bu şekilde hiç ifade etmese de, anladığım kadarıyla, modernlik onun için "dünya-tarihsel bir durum" değildir. Epistemik bir rejimdir. Ona olan ya da "büyük anlatılar"a olan imanını hiç yitirmez. Modernliği belirli bir zaman aralığını dolduran karmaşık, çelişkili sayısız toplumsal olgunun, uçsuz bu-

caksız düşünme imkanlarının disipline gelmez toplamı olarak görmez. Aydınlanma'da da, modernitede de adeta mimari ve konstrüktif bir disiplinin içkin olduğuna inanır. Zaten moderniteyi proje olarak görmesi de herhalde bundan kaynaklanır. O, adım adım bir dizi başlangıç argümanından başlayarak, temelden çatıya kadar, biri diğerini mümkün kılan ve gerekçelendiren bir ussal yapılanmaya inanır. Onun modernliği sarsak ve ihtilaçlı bir modernlik değil, projelendirilmiş ve inşa edilmiş sistematik bir modernliktir.

Ne var ki, modernliğe proje olarak bakması, projelendirme yaklaşımlarının tekil olmadığını görmesini engellemez. Dönem ve tavır farklılıklarını görür. Ancak bu kez de farklılıkları değer yargılarıyla tanımlayacaktır. Örneğin, "Osmanlı modernleşmesi 'sıkılgan' bir modernleşmedir"; "'yumuşak' bir modernite projesidir"¹⁶. Erken Cumhuriyet "radikal"¹⁷, çok partili dönem "popüler" modernlikler ortaya koyacaklardır. Bunların hepsi de Tekeli'nin merkezi yönetimin kimi tercihlerine koyduğu teşhislerdir. Oysa, merkezi yönetimin iktidarı dışında kalan, yönetimin ilgilenmediği, farkına bile varmadığı, ideolojik ajandasında yer tutmayan alanların aynı sıfatlarla nitelenmesi belki de mümkün değildir. Ama Tekeli bu meseleyi araştırma menziline dahil etmez. Örneğin, 1920'ler ve '30'larda Türkiye'de "radikal" modern kapsamında ele alınabilecek bir sanatın (müzikten görsel sanatlara) mevcut olmadığını hesaba katmaz. 1950'lerden başlayarak doğan modern sanatın, popüler kültürün ve cılız Amerikanizmin ne denli radikal değişimlerle bağlantılı olduğunu değil, dönemin iktidarının popülist tavizkar dilini dikkate alır. Tekeli belli ki, siyasal iktidarların muktedir olduğuna inanır. Bu açıdan da entelijansiyanın Tanzimat'tan başlayan "modern" tarihine eklenir. Yönetimin doğru ya da yanlış kararlarının, savrulmalarının, rasyonel ya da irrasyonel yaklaşımlarının varedici ve denetleyici gücüne merkezi önem atfeder. Siyasal iktidarları küçümsemez. Kuşkusuz, Tekeli'nin girmediği bir yolda ilerleyerek siyasal iktidarları küçümseyerek kuramsallaştırma ve tarihselleştirme olasılıkları mevcuttur.

Modernitenin olumlanması Tekeli'nin hiç unutmadığı bir "Leitmotiv" dir; onu sürekli gündeme getirir. Nietzsche'nin yaptığı gibi "hayır ve şerrin ötesinde"¹⁸ bir modernlik düşlemesi pek sözkonusu olmaz. Bununla modernliğin sadece değişim olarak kuramsallaştırılıp, metafizik yargılara ve ne iyi, ne de kötü şeklindeki nitelermelere imkan vermediği yaklaşımları kastediyorum. Tekeli böyle düşünmediği için, modernite eleştirisi güzergahında da hevesle ilerlemez. Ya da onun modernlik eleştirisi Alain Touraine'inkine¹⁹ benzer. O da Touraine gibi aklın egemenliği ve özgürlüğü modernlikle içsel bir bağlantı içinde düşünür. Ancak onun aksine, Tekeli'nin yaklaşımı kapitalist pazar

ekonomisinin denetleyici iktidarıyla mücadele halindeki kişi ve grupların eylemleriyle varedilmiş bir başka modernlik arayışı değildir. Objektivite ve rasyonallite merkezli bir modernliktir.

Bir Tavır Olarak Normatif Düşünmek

Tekeli'nin düşünsel konstrüksiyonlarının gerçek fiziksel konstrüksiyonlara benzer olduğundan, temelden çatıya uzanarak birbiri üzerine oturan ve herbiri diğerini gerekçelendiren yapısından yukarıda söz etmiştim. Yine abartılı bir değerlendirmeye, onun mühendislik geçmişi bu alanda bir kez daha görünürlük kazanır diyeceğim. Hemen her yazısında önce başlangıç kabullerini sıralar, sabit değerleri ve normları tanımlar, ardından da o kabul ve normların doğrulandığı çözümü ya da doğrulanmadığı açmazı sunar. Açmazdan nasıl çıkılacağını kapsamlı anlatmadığı hallerde, olası çözümü de bir anlamda ima eder. Ama kabul ve normları tartışmaz veya ender olarak tartışır. O, metaforik bir anlatımla, matematiksel bir zihinsel kuruluşla aksiyonlardan, teoremlerden yola çıkar ve problem çözümlerine doğru ilerler. Örneğin, "kentli yurttaşın oluşamayışı"²⁰ gibi Türkiye'de çok etkili olmuş ve bugüne dek yaşamaya devam edecek bir normatif yargı verir: "Çevre ülkelerinde hızlı kentleşme olgusu yaşanmaya başladığında pozitivist bir toplumbilim anlayışı içinde beklenen, köylerden koparak gelen bu kitlelerin bir kültürel değişim geçireceğiydi. (...) Ama bu kent sosyolojisi yazınının beklediği doğrultuda olmadı"²¹.

Bu argümana itiraz edilemeyeceği aşikar. Fakat, ondan çıkarılabilecek sonuçlardan biri, o kitlelerin mevcut teorik aparatlarla anlamlandırılmayan kültürel değişiminin ne olduğunu sormaktı belki de. Bu, kent sosyolojisi yazınının eleştirel bir gözle revize edilmesine yol açabilirdi. O yazının üretildiği yerlerde bile geçerli olup olmadığı sorgulanabilirdi de... Tekeli, postkolonyal yazının tereddütsüz yöneldiği bu güzergaha yönelmeye niyet etmez. Bir kez daha yinelersem, başlangıç argümanlarını feda etmez. Örneğin, farklı kuramsal bir temellendirmeye ve farklı ölçütlerle ele alınırsa, burada da farklı "kentli yurttaşlar" oluştuğu söylenebilirdi. Ya da "kentli yurttaş" gibi bir kavramın teorik gerekliliği tartışılabilirdi. Belki kentsel-toplumsal gerçekliği "kentleşme" ve "yurttaşlaşma" kavramlarından vazgeçerek tartışmak da mümkündür. Tekeli, böyle düşünmek yerine, mevcut toplumsal ve siyasal düzende yanlış işleyenlerin, "kurala uymayanların" neler olduğunu araştırmaya koyulur. Sözelimi, "(...) bir ülkede siyaset yapma biçimi popülizme ve

patron-adamı ilişkilerine hapsoldü mü, yurttaşın ortaya çıkmasının olanakları kalmamıştır”²² yargısını vererek yine başlangıç argümanlarına uymayan sonuç-durumu teşhis eder.

Tekeli düşüncesinde hemen daima örtük veya yarı-örtük bırakılmış bir ideal-tip kavrayışı vardır belki de. Bazen kendisinden önce icat ve/veya tesis edilmiş ideal-tipleri kullanır, bazense yeni ideal-tipler inşa eder. Kent planlama, demokrasi, popülizm, yurttaş, rasyonalite vs. hep böyle ideal-tipler olarak tanımlanmışlardır. O nedenle, Tekeli sık sık vuku bulmakta olanları tanımlayan ideal-tipten yola çıkıp, giderek amaçlansa da vuku bulamayan durumu ortaya koyar. Örneğin, Türkiye’de demokrasinin bir türlü kuvveden fiile çıkamayışı meselesi onun önemli sorunsallarından biridir. Onu da nasıl olması gerektiği önkabulünden yola çıkarak açıklar: “Oysa böyle kurumsallaşmış bir siyasal gücü kimin kullanacağını belirleyen araçsal bir temsili demokrasi yerine, siyasal gücün oluşmasını sağlayan bir demokrasi pratiği gelişmiş olsaydı, hem aydın böyle bir ikilemle karşılaşmayacak hem de böyle bir popülizme gereksinme doğmayacaktı.”²³ Yine itiraza imkan vermeyen bir argümandır karşımızda olan. Tereddütsüz katılabiliriz.

Sorun şu ki, aynı argümanın içinde gizli çok kapsamlı -dolayısıyla yayılımı Türkiye’yi aşan- “araçsal temsili demokrasi” gibi ideal-tip olarak nitelenmesi beklenecek bir ideal-tipi üretmez. Bunun nedenini anlamak zor değil: Tekeli’nin ideal-tipleri daima olumlulukla tanımlıdır. Onun ideal-tipleri karmaşık toplumsal gerçeklikleri, kurumları, davranışları yalın kalıplara indirgeyerek anlamayı denemenin teorik araçları değildir. Onun ideal-tipleri adeta mihenk taşlarıdır. Toplumsallığı Weber’vari bir vuzuhla açıklamaktan çok, ideal-tipe uymayan olguları daha bile belirgin bir vuzuhla teşhise ve tedaviye yöneliktirler. Olguların o ideal-tipe başvurularak kalibreleri, “ayar”ları saptanır. İdeal-tipin tanımladığı “olması gereken”e ne kadar yakın, ne kadar uzak oldukları belirlenir. İdeal-tip, onun düşüncesinde bir asgari zorunlu içerik listesi gibidir.

Makalenin en başındaki iddialarıma dönersem, Tekeli çözüm ister; özgül sorumluluk taşıyan bir bilim insanı kimliğiyle olanla olması gerekenin gerilimini hissetmekten bir türlü uzaklaşamaz. Toplumsallığı kuramsallaştıran biri olmakla yetinemez, onun sorumluluğunu da duyar gibidir. Ondan yanıtlar beklenmektedir. Bu, sadece farazi veya kendisine kendisi tarafından empoze edilmiş bir beklenti değildir; Türkiye’de genel olarak da bilim insanından böyle bir çözüm bulucu otorite kimliğiyle konuşması beklenir. Tekeli de kaçınılmaz olarak öyle davranır; Tanzimat’tan başlayan bir entelektüel güzergahta ilerler: Onun her “teşhis”i açık veya örtük olarak “tashih” ve “tan-

zim"e işaret eder. Ama, ele aldığı kuramsal araçları değil, kuramın açıkladığı/yorumladığı, kendisine nesne kıldığı toplumsallığı tashih ve tanzim etmeyi önerir. Ne var ki, o güzergahta kendisinden önce yol alanların hepsinden ve eşzamanlı olarak ilerleyenlerin çoğunluğundan çok önemli bir farkı vardır: Sık sık vülger olmak durumunda kalmış "toplumsal sorumluluk sahibi ve yol gösterici düşünür" tipini o vülgerizasyonundan kurtarıp reel bir akademik zemine taşır. Ziya Gökalp'ten başlayarak gündelik siyasetlere eklenen ve açık ya da örtük olarak siyaset iktidar talepleri dile getiren sosyal bilimler araştırmalarını ait olmaları gereken yere doğru yönlendirir. O müthiş çalışkanlığıyla bıkmadan usanmadan uğraştığı ve başardığı şey tam da budur.

¹ Osmanlı materyalizminin bu özellikleri için bkz. Şükrü Hanioğlu, "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion and Art", *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. E. Özdalga, Routledge, Londra, 2005, s. 28-116.

² St.-Simon'dan ve eserlerinden haberli bir Osmanlı ve Erken Cumhuriyet entelektüeli bilmiyorum. Genelde Saint-Simon ve Sensimonizm için bkz. Pierre Ansart, *Sociologie de Saint-Simon*, PUF, 1969; François Gallice, "Les Ingénieurs saint-simoniens: Le Mariage de l'utopie et de la raison", *Recherches contemporaines*, no 2, Université Paris-X (Nanterre), 1994, s. 5-25; Pierre Musso, *La religion du monde industriel: Analyse de la pensée de Saint-Simon*, Editions de l'Aube, 2006; Olivier Pétré-Grenouilleau, *Saint-Simon, l'utopie ou la raison en actes*, Biographie Payot, Paris, 2001; Antoine Picon, *Les Saint-simoniens: Raison, imaginaire et utopie*, Belin, Paris, 2002.

³ Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İletişim, İstanbul, ilk baskı 1986.

⁴ Bu terim ne Göle'de ne de Tekeli'de var. Ancak "zayıf tarihsellik" ifadesi kaçınılmaz olarak modernleşmeyi böyle bir zayıf zeminde yaşamayan "sağlam tarihsellik" toplumsallıklarından söz etmeyi ima ediyor. Burada "zayıf"ı varolduğuna göre, bir yerlerde de "sağlam"ı bulunsa gerek.

⁵ İlhan Tekeli, "Geç Aydınlanan Bir Ülkede Erken Aydınlananların İnkilemi ve Popülizm", *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara, 2001, s. 36.

⁶ Kadınların ayaklanmalardaki rolü için: Uğur Tanyeli, "Spatiality of the Rebellions: The Female Rebels of Istanbul and Architectures of Discontent (1730-1908)", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of Istanbul Studies*, 7, 2019, s. 147-158.

⁷ Tekeli, "Geç Aydınlanan Bir Ülkede...", s. 35.

⁸ Bu çoğullaşma imkanı için önemli bir başlangıç metni: Dilip Parameshwar Gaonkar, "On Alternative Modernities", *Alternative Modernities*, ed. D.P. Gaonkar, Duke University Press, 2001, s. 1-23

⁹ Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, ilk baskı 2000

¹⁰ Örneğin: George E. McCarthy, *Romancing Antiquity: German Critique of the Enlightenment from Weber to Habermas*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, MD., 1997.

¹¹ Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*, Querido Verlag N.V., Amsterdam, ilk baskı 1947.

¹² Örneğin Faşizm'in modernizmle ilişkisi için: Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, 2007

¹³ Carlos Miguel Ferreira ve Sandro Serpa, “Rationalization and Bureaucracy: Ideal-Type Bureaucracy by Max Weber”, *Humanities & Social Sciences Reviews*, Vol 7, No 2, 2019, s. 188

¹⁴ İlhan Tekeli, “Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, *Modernite Aşırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara, 2001, s. 9 vd.

¹⁵ 1980’de Adorno Ödülü törenindeki konuşmadan başlayarak sayısız kez basılmış bu metnin kitapçık formatındaki hali: Jürgen Habermas, *Die Moderne, ein unvollendetes Projekt*, Reclam, Leipzig, 1994.

¹⁶ Tekeli, “Bir Modernite Projesi Olarak...”, s. 22.

¹⁷ İlhan Tekeli, “Modernist Meşruiyet Çerçevesinin Yetersiz Kalışının Bir Örneği Olarak İstanbul’un İkinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Büyüme Öyküsü”, *Modernite Aşırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara, 2001, s. 74.

¹⁸ Friedrich Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*, Leipzig, ilk basım 1886.

¹⁹ Alain Touraine, *Critique de la modernité*, Fayard, Paris, ilk baskı 1992

²⁰ İlhan Tekeli, “Popülist Politikalar, Kentsel Rant Ekonomisi ve Vatandaş Oluşturmayan Kentleşme Deneyi”, *Modernite Aşırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara, 2001, s. 45-56.

²¹a.e., s. 50-51

²² a.e., s. 52

²³ Tekeli, “Geç Aydınlanan Bir Ülkede...”, s. 44.

Yerleşmelerin Değişen Özellikleri Üzerinden İzmir Modeli'nin Yorumlanması¹

Emine Yetişkul²

ORCID: 0000-0003-0829-1562

Metin Şenbil³

ORCID: 0000-0003-3123-1621

Giriş

Geçmişte yerleşmeler tanımlı sınırlarıyla özdeşleştiriliyordu. Ne zaman ki mekan ile etkileşen teknolojiler (ulaşım teknolojileri, bilgi ve iletişim teknolojileri vb.) liberalleşti ve yaygınlaştı, kentleşme küresel bir yaşam biçimine döndü ve yerleşmelerin sınırları giderek anlamını yitirdi. Yerleşmelerin gelişme dinamikleri değişti ve ilişkileri farklılaştı. Buna bağlı olarak da yerleşmelerin sorunları küresel, bölgesel ve yerel ölçeklerde birbiriyle bağlaşıklık, bağlantılı ve bağlantılı olmaya başladı. Bugün Türkiye'de kentsel nüfus %90 ve üzerinde midir? Bu soruya farklı yanıtlar alabilirsiniz fakat büyükşehirleri il sınırlarına kadar genişleten yasal düzenlemeyi dikkate alırsanız, Evet! %90'ı kentsel nüfustur. Köy diye bildiğimiz yerleşim biriminde yaşayanlar bir büyükşehir sınırları (yani il sınırları) içerisinde kentlidir. Bu durum uzunca süredir yazında tartışılan gelen küresel kentleşme sürecinin Türkiye'ye özgü yansımalarından başka bir şey midir? Yaşam biçimlerinden üretim ilişkilerine kadar kent ile kır arasındaki farklar hızla ortadan kalkmakta; ve kent ile kentsel özdeşliği de aynı hızda çözülmektedir. Kent ile kır arasındaki farkların kalktığı hem dünyada hem de Türkiye'de işlenen bir konudur (Örneğin: Brenner, 2014; Tekeli, 2016). Genelleştirme yaparken dikkatli olmamız gerekiyor. Ancak çeşitli coğrafyalar için şunu söyleyebiliriz ki köy yaşamı kent yaşamının (değiştirilmiş) bir uzantısı haline gelmiş ve köy ile özdeş cemaat yaşantısı kent yaşamından tamamen ayrılmamış onun içine konumlanmıştır.

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK 117K824 no.lu 'İzmir Örneği ile Türkiye'de Değişen Yerleşme Örüntüsünün Yorumlanması' başlıklı projenin kuramsal çerçevesi temel alınarak geliştirilmiştir.

² Prof. Dr., ODTÜ, E-mail: yetiskul@metu.edu.tr

³ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, E-mail: senbil@gazi.edu.tr

Türkiye coğrafyasında da yerleşmeler ve bölgeler değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Yerleşme kademelenmesini sadece nüfus büyüklükleri sıralaması olarak değerlendirirsek belki büyük bir değişiklik olmadığını söyleyebiliriz ama artık ölçeklerin ötesine geçen ilişkilerin yerleşmeleri farklı dinamikler içine soktuğunu görürüz. Örneğin, alt-kademe bir merkez tarih, kültür-sanat veya turizm açısından özelleşebilmekte ve uzmanlaşabilmekte; veya eğitim, üretim veya teknoloji odağı olarak uluslararası ölçekte yer alabilmektedir. Kıyı alanları metropol kentlerden belirli nüfus gruplarını çekebilmektedir. Geleneksel tarım, tarım-dışı ikilemesi dışında kırsal alanların dönüşümü yeni mekansal birimler ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik ilerlemelerin yanı sıra özellikle ulaşım sistemindeki gelişmeler karşısında yığılma ekonomileri çözülmektedir. Dahası bu değişimler, sadece yerel veya bölgesel değil ulusal hatta küresel ilişkiler sonucu oluşmuş ve nüfusun ağırlık merkezini değiştirmiştir. Bu doğrultuda kent bölgeleri de kendi içindeki kademelenmeyi aşarak bir bütün olarak işlemeye başlamış, bu yapıya uygun strateji ve politika üretmek de başarı olarak karşımıza çıkmıştır. İzmir Modeli de bu nitelikte bir başarı hikayesidir.

Son dönemde yerleşmelerin özellikleri ne şekilde değişmiştir?

Son dönemde teknolojinin ilerleyişi ve bilgi işleme kapasitesi arttıkça farklı alanlarda yerleşmeler ile bölgelere ilişkin düşünceler çeşitlenmiş ve pek çok özgün tanım ile kavram da ortaya atılmıştır. Bu özgün tanımlar ve kavramlar kimi zaman mekansal (mega bölge, kent-bölge, çok-odaklı bölge, çok merkezli metropolis) veya ekonomik (öğrenen bölge, rekabetçi bölge, yaratıcı bölge, dirençli bölge), kimi zamansa politik (NUTS bölgeleri, uluslar-üstü bölge, sınır-ötesi bölge, geo-politik bölge) veya çevresel (sürdürülebilir bölge, biyo-bölge) öğeleri vurgulamaktadır (Paasi vd., 2018). Bu çeşitlilikle neden yerleşmelere ve bölgelere ilişkin farklı tanımların veya kavramsallaştırmaların ortaya çıktığı ve hangi durumlarda bu tanım ve kavramların birbiriyle örtüştüğü, çeliştiği veya rekabet ettiği de sorgulanmaya başlanmıştır (örneğin, MacLeod ve Jones, 2007). Coğrafya kurumsallaşmaya başladığında, Kıta Avrupası (çoğunlukla Fransız ve Alman coğrafyacılar aracılığıyla) yeni fikirlerin ana hatlarını belirleme konusunda kritik bir konumda yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ve özellikle niceliksel devrimin yükselişiyle birlikte sayısal modeller, etkileşim ve fonksiyonel bölgelere ilişkin yeni fikirlere yol açmıştır. Genellikle Walter Christaller ve August Lösch gibi Alman iktisatçıların ve coğrafyacılarının çalışmalarına dayanan bu yeni fikirler, daha

çok İngilizce konuşan ülkelerde ortaya çıkmıştır (Paasi vd., 2018). Yerleşmelerin ve bölgelerin araştırılmasında kavramsal temelin geliştirilmesi elbette basit bir süreç değildir. Bazı tanımlar ve kavramlar uzun süre kullanılmış bazıları kalıcı olarak reddedilmiş, bazıları ise tekrar benimsenmiştir. Ancak bu tanımların ve kavramların bu derece çeşitlenmesi ve sorgulanması bunların farklı coğrafyalarda tartışılmasından ve dinamik bir biçimde yenilerinin oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Aslında bu durum yerleşmelerin ve bölgelerin karmaşık sosyo-mekansal dinamiklerle ortaya çıktığını, yeniden üretiltiğini ve şekillendiğini de açıklamaktadır.

Yeni yaklaşımlar özellikle iki şekilde eskiye nazaran farklılık göstermektedir. Birincisi daha geniş mekansal bir çerçeve tanımlanmaktadır. Yerleşmeler ve bölgeler artık sınırları belirgin ve yalıtılmış alanlar değildir. Aksine, kendi özelliklerini ve ayrıcalıklarını korurken ulusal sınırların ötesindeki ağlara da bağlanabilen ve ilişkiler kurabilen yapıları vardır (Amin, 2004). İkincisi ise yerleşmeler veya bölgeler arasındaki farklılıkların fiziksel veya çevresel bir kaç öğeyle belirlenmemesidir. Bu eğilim, bölgelerin dinamik ve açık varlıklar olarak görülmesi gerektiğini öne süren ilişkişel düşüncenin, geleceksel yaklaşımlara meydan okuması ile yaygınlaşmıştır. Bu şekilde, bölgeler sosyal ve ekonomik içeriklerinin ve ilişkilerinin genişleyebildiği kadar sınırlar ötesindeki ağa bağlanabilmekte ve mekanda genişleyebilmektedir. Aslında bu ağ bölgeyi tanımlamaktadır. Bu nedenle, bölgesel sınırların ve kimliklerin birbirlerini dışlaması gerekmemektedir. Doreen Massey'nin aktarışıyla bölgeleri açık olarak görmek '*ilerici*' bir yaklaşımdır (Massey, 2005). Bu ilişkişel düşünce, insanların nerede buldukları değil ne kadar hareket edebildiklerini vurgulayan 'yeni hareketlilik paradigmasını' temsil eden akademisyenlerin (örneğin, Sheller ve Urry, 2006) fikirlerini de yansıtmaktadır.

Sadece coğrafya açısından değil ekonomi ve politika açısından da yerleşmeleri ve bölgeleri idari bölünmelerle açıklamak veya sadece seçmen grupları temelinde düşünce ve politika üretmek de doğru değildir. Bölgelerin sosyal, iktisadi ve politik ilişkileri, aslında yetki alanlarını ve güçlerini belirlemektedir. Ancak bu ilişkiler de durağan değil aktif süreçler içinde oluşmaktadır. Bu da hareket halinde olanı, sürekli değişeni ve hatta öngörüleemeyeni aramayı gerektirir (Allen vd., 1998). Burada önemli olan, yerleşmeleri ve bölgeleri uygulama ve pratiklerle anlamak ve bu doğrultuda politika ve strateji geliştirmektir. Son dönemde bölgelerin değişen özelliklerine göre şekillenen ve ilişkişel düşüncenin yönlendirdiği yaklaşım, sadece bölgeleri genel olarak açık, sınırsız ve akışkan olarak kavramsallaştırmamış bölge ve bölgeselliği de birbirinden ayırmıştır (Allen ve Cochrane, 2007). Daha doğrusu bölgenin sı-

nurlarıyla meşrulaşmış yetki alanını ve güç alanını mekandan ayırmıştır. Yerleşmelerin nasıl değiştiğini ve neden bölgeler ile bölgeselliği farklı gören düşüncelerin ortaya çıktığını üç farklı açıdan aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağız.

Ölçekler ve Kademelenme: Günümüzde yerleşmeler arasındaki ölçek farklılıkları ve kademelenme teknolojinin, bilişimin ve iletişimin sunmuş olduğu olanaklarla ortadan kalkmaya başlamıştır. Kademelenmenin en üstünde teknoloji, bilişim ve iletişimi bir araya getiren sanal mekanlar ve onun zaman-mekan coğrafyası vardır. Fiziksel mekanın kısıtlarını aşan teknolojiler aracılığıyla nerede olursak olalım modern yaşamın sunduğu her şeye erişebiliyor, üretim ve tüketim süreçlerine katılabiliyoruz. Bu nedenle yaşam alanlarımız olan yerleşmelerin mekansal bağlamları değişmiştir. Sınırların gevşemesi, bu çerçevede ulus devletin gücünün sınırlanması, küreselleşme ve serbestleşme, yerleşmeleri çeşitli ilişkiler ağına dahil etmiştir. Bu hızlı geçiş sürecinde yerleşmelerdeki değişimleri büzülme, adem-i merkezileşme, yayılma gibi idealize edilmiş kentsel süreçler açıklamada yetersiz kalmış ve ilişkiselliğin ortaya çıkardığı yerleşme örüntüsünü tanımlayamamıştır.

Yeni yüzyılın başında yukarıda bahsettiğimiz gibi Amin (2002), Allen (2010), Allen ve Cochrane (2007) ile yeni yaklaşımlar öne çıkmıştır. Massey'in çalışmasıyla temellenen bu düşüncelerin ortak noktası, ölçeklerle ilgilidir. Özellikle Massey'in mekanın tesadüflerle bir araya gelen ilişkilere koşullu olarak üretildiğine dair görüşü benimsenmiştir (Massey, 1999; 2005). Buradaki tesadüflük daha çok yan yana bulunma veya tarihsel olarak eklenme olarak da görülebilir. Ölçeklerin kademelenmesi eleştirilerin ana odağını oluşturmaktadır. Yerel ile küresel ya da yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında olduğu gibi alt-üst ilişkilerin ölçekleri nasıl sınırlandırdığı vurgulanmıştır. Dikey ilişkiler, devletin iç içe geçmiş yapısında üst kademe kurumlarının alttakileri sınırlayan ilişkilerini ifade ederken, yatay ilişkiler, yukarıdan aşağıyı belirlemeye karşı çıkan daha olasılıklı ve açık bir yapıda çözümler ve çözümler içeren ilişkileri tanımlamaktadır. Dikeylik aynı zamanda merkezi bir yapıyı da işaret etmektedir. Üst kademede alınan kararların uygulanmak üzere alt kademelere dağıtılmasıdır (Cox, 2018). Ağlar, daha ziyade, karar alma sürecinin adem-i merkezileşmesi olarak görülmektedir. Bu yüzden de daha demokratik bir araç olduğu düşünülmektedir. Yatay olarak tanımlanan ağlar ölçekleri, bölgeleri, meşrulaşmış güç ve yetkileri bozmakta ve yeniden şekillendirmektedir. Yerele ve yere bağlı biçimleri üretmektedir.

Yaratıcılık ve Mekan-üretim: Sanayileşmeyi veya kentleşmeyi açıklamak için yerleşmeleri veya bölgeleri kullandığımızda söz konusu süreçlerin yerin özelliklerinde gömülü olduğunu söylemekteyiz. Bu bakış açısıyla bölgeleri

sadece sınırları belirgin olmayan bir alan olarak da açıklamak doğru olmaz. Aksine, çakışan ve kesişen ilişkiler içinde bölgeleri tanımlamak gerekir (Agnew, 2000). İlişkisel yaklaşım, bölgelerin bireysel aktörlerden (çalışanlar, yöneticiler, tüketiciler ve politikacılar gibi) ve kolektif aktörlerden (firmalar, hükümet organları ve diğer kuruluşlar gibi) oluştuğunu ileri sürer. Bu aktörler gömülü bir şekilde sosyo-kurumsal ilişkiler ile aktör ağlarında yer almaktadır. Çoklu kararları aldırان, hedef ve stratejileri yönlendiren ve eylemleri belirleyen aslında aktörlerden çok içinde yer aldıkları ilişkiler ve ağlardır (Bristow, 2018). 'Bölgeyi Yeniden Düşünmek' adlı kitabında Allen vd. (1998) bölgeyi harita üzerinde sınırlı bir alan olarak değil çeşitli aktörlerin temsili (ya da temsiliyeti) ve ilişkilerin izdüşümü olarak açıklamıştır. İlişkisel yaklaşım bireylerin, kurumların ve sosyal yapıların karşılıklı bağımlılıklarını ve yerel ile küreselin karşılıklı oluşumunu vurgulamaktadır (Massey, 2007). Bu vurgu kentliliği veya kentleşmeyi mekansal ve sosyal arasındaki ilişkiler olarak alan-sallığın ötesine taşımaktadır; aynı şekilde bu vurgu bölgeleri sadece çeşitli faaliyetlerin ve sosyal ilişkilerin gerçekleştiği nesnel bir ortam olarak görmememizi gerektirmektedir (ayrıca bkz. Amin, 2004).

Bir başka açılım da katılımı ilgilidir. Karşılıklı yükümlülük, ortak girişim duygusu ve ortak kaynakların müşterek kullanımı katılımın ehliyetini belirlemektedir. Bir mekanı üretmek ve bir yeri yaratmak, karşılıklı yükümlülük, ortak girişim ve kullanım boyutlarıyla doğrudan ilişkilidir (Amin ve Roberts, 2008). Bu nedenle, topluluğun uygulamaları ve pratikleri, öğrenme ve bilgi oluşumunun itici güçleri olarak görülmektedir. Fiziksel ve sosyal çevrenin ürettiği süreçler, yaratıcı insan sermayesini oluşturur ve üretim-tüketimi destekler (Gertler, 2003). Üretim-tüketim, yaratıcı insan sermayesi, öğrenme ve bilgi oluşumu, mekan üretmek veya yer yaratmak arasındaki ilişki önemlidir. Mekan üretmede veya yer yaratmada kamu, özel, sivil toplum kuruluşları, kar amacı gütmeyen topluluklar, sektör temsilcileri, birlikleri bir mahallenin, ilçenin, şehrin veya bölgenin fiziksel ve sosyal karakterini şekillendirmekte veya stratejik bir şekilde yönlendirmektedir. Bu uygulamalar ve projeler özel ve kamusal alanları canlandırmakta, yapıları ve sokakları yenilemekte, yerel işletmeleri kıymetlendirmekte, yaşanabilirliği geliştirmekte, kamu güvenliğini sağlamakta ve farklı grupları bir araya getirmektedir (Comunian ve England, 2018). Bu uygulamaların veya müdahalelerin temel unsuru özel ve kamusal mekanın yeniden üretimi ve tüketimi ile kent merkezi, liman çevresi, endüstri alanları gibi bölgelerin gelişimidir. Kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri, mekan üretmek ve yer yaratmak için geliştirilen politika ve stratejileri içermektedir.

Bölgesel Yönetişim: Sınırları ve alanları temel olarak aldığımızda yerleşmeleri ve bölgeleri tanımlamakta, ve kavramsallaştırmakta zorlanıyoruz. Bu, nüfusun dinamikliğinden ve insanların, maddelerin ve enerjinin akışkanlığından kaynaklanmaktadır. Yang ve Hillier (2007) mekanın içsel olarak kendi kendine yapılandığı ve dışsal yapı ile ilişkisinden kaynaklı '*bulanık sınırlar*' dan bahsetmektedir. Daha önce, Lynch (1961) kentsel alanların birbirinden farklı ayrıık yapıları olmasına rağmen keskin sınırlarla bir bütün haline getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak kentsel veya bölgesel yönetimde veya yönetişimde bu dikkate alınmamaktadır. Çoğu araştırmacı ve politikacı varsayılan veya meşrulaşmış coğrafi, sosyolojik, politik veya yönetimsel çizgileri kabul ederek nüfus veya yoğunluk gibi demografik öğelere odaklanmaktadır. Mekanın fiziksel, sosyo-ekonomik, politik boyutları kadar nüfus, yoğunluk, ekonomik özellikleri ve yönetim modelleri de göz önünde bulundurularak bu öğeler belirlenmelidir. Neoliberal piyasa ekonomilerinde öne çıkan pro-büyüme sosyal ve mekansal dışlamaya sebep olurken yukarıdan aşağıya yönetim modelleri bazı hizmetlerin sunumunda eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple genellikle çeşitli aktörler tarafından yönlendirilen aşağıdan yukarıya yaklaşımlar öne çıkmaktadır (Mitullah, 2018). Çeşitli modellerin üst üste gelebileceğine dikkat etmek önemlidir, çünkü belirli bir yerleşme için takip edilen belirli modeli bulmak genellikle zordur.

Putnam (1993) yüksek '*sosyal sermaye*'ye sahip bölgelerin daha yüksek ekonomik performansa ve daha etkili bölgesel yönetişime sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşte bölge, hem kurumsal ağların hem de '*kurumsal kapasitenin*' gelişebileceği en uygun düzey olarak görülmektedir. Bölge, yüz yüze işbirliğinin ve güvenin kurulmasına izin verecek kadar küçük ve ölçek ekonomileri ile kapsam ekonomilerine izin verecek kadar da büyüktür. Bu düşünce, yerel bir demokrasiyi teşvik ederek nasıl somut ekonomik ve sosyal avantajların sunulabileceğini göstermektedir. Putnam (1993) aktif vatandaşlığının ve sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya ve dönüşüme nasıl bir etkisi olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, bölgesel düzeyde sosyal sermaye, sivil katılım ve işbirliği normları olarak algılanmaktadır. Sivil dernekler, kooperatifler, birlikler, sanayi ve ticaret odaları, iş tanıtım grupları iletişimi kolaylaştırarak ortak normları geliştirme kapasitesinde önemlidir. Yatay ilişkilerin ön planda olduğu bölgelerde, sosyal organizasyonlar, ortak girişimler ve müşterek kullanımlar artmakta ve daha yüksek katılımlı sosyal sermaye ortaya çıkmaktadır (Goodwin vd., 2012). Bölgesel yönetişim ekonomik üretkenliği teşvik etmektedir

İzmir Modeli Nedir?

Dünyadaki yerleşmelere ve bölgelere ilişkin bu değişim ve dönüşüm Türkiye’de de yaşanmakta ve gözlenmektedir. İzmir, bu değişim ve dönüşümün çarpıcı şekilde gözlendiği yerlerden birisi, belki de yegane örneğidir. Aynı zamanda, İzmir ili Türkiye’nin yerleşme coğrafyasına benzer özellikler taşıdığı için Türkiye’deki değişim ve dönüşümü de örneklendiren bir bölgedir (Yetişkul, 2019). Büyük bir metropoliten merkezi ve ona rağmen büyümekte olan kıyı ve alt-bölge yerleşmeleri Türkiye’yi yansıtan en belirgin özelliğidir. Kırsal alanlarda görülen kentleşme ile kent-kır ayrımının ortadan kalkması, ulaşım ağının gelişmesi sonucu giderek gelişen kuzey ve güney ilçe merkezleri, karayolu bağlantılarının kıyı alanlarındaki hızlı büyümeye etkisi, kıyı ve çeper bölgelerin sosyo-demografik yapısındaki değişiklikler ve görece nüfus yoğunluğu düşük, ekonomisi de tek sektörlü bir güneydoğu alt-bölgesi, İzmir’e Türkiye yerleşme coğrafyasının örneği olma ayrıcalığını vermektedir. Diğer taraftan 2000’li yıllar sonrasında Türkiye’de yerel yönetim düzeyinde gerçekte yasal ve yönetsel değişiklikler de İzmir’de çarpıcı bir şekilde gözlenmektedir. İzmir Modeli bu mekansal yapı ve ilişkileri üzerine kurgulanmıştır.

İzmir Modeli, 2000’li yıllara damgasını vuran, genişletilmiş adı ile ‘İzmir için Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi’ olan bir yerel yönetim modelidir. Daha doğrusu bu yöndeki bir oluşumun hikayesidir. Kapsamlı, rasyonel, ofiste planlanan, her alanda hedefleri olan bir yerel yönetim modeli yerine yaşam kalitesi odaklı katılımcı, aktör tabanlı, girişimci, yenilikçi ve süreçlere müdahil olan bir yerel yönetim modeli olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede İzmir Modeli aynı zamanda bir yönetim modelidir. Pierre (1999) tarafından tanımlanan modellerinin hepsinden bir parça içermektedir: İzmir Modeli’nde hem *işletmeci*, hem *kollektif*, hem *büyüme*, hem de *refahçı* yönetim modellerinin karşılıklarını görmekteyiz. Gözlemediğimiz kadarıyla İzmir Modeli’nin başarısı farklı yönetim modellerini içermesi ve uygulamasıdır. Dolayısıyla, İzmir Modeli aşkın bir model özelliği taşımaktadır. İlhan Tekeli ve Şehircilik başlıklı bu özel sayıda İzmir Modeli’nin anılması önemlidir. İzmir Modeli, İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB) Başkanı Aziz Kocaoğlu ile İlhan Tekeli danışmanlığında inşa edilmiştir. Aziz Kocaoğlu ile İlhan Tekeli’nin birlikte vermiş oldukları mesai, İzmir Modeli’ni Türkiye’nin önüne bir seçenek olarak getirmiştir. İzmir ‘yaptım oldu belediyeciliği’ni kabul etmemiş, ‘katılımcı kollektif bir karar verme belediyeciliği’ne geçiş yaşamıştır (Tekeli, 2019). ‘Bir kenti geliştirmek, o kenti iyi bilmek ve iyi analiz etmekle başlar.’

diye sonu değil başlangıcı tarifleyen Aziz Kocaoğlu ile yerel demokrasi modelini 'İzmir Modeli' olarak tanımlayan İlhan Tekeli'nin beraber, bir anlamda Türkiye'nin yerel demokrasi konusundaki talebini karşılamak için geliştirdikleri bir modeldir.

İzmir Modeli çalışmalarında bu yerel oluşumun teorisi ve hikayesi 2017 ile 2018 yılları arasında yazılmıştır. Modelin temel tasarımı yapan İlhan Tekeli kolaylaştırıcılığında ana grup adı verilen dar bir ekip ve çeşitli alanlardaki uygulamalar hakkında değerlendirme yapan geniş ekip İzmir Modeli'nin temel özelliklerini yazıya dökmüştür. İzmir Modeli'nin ana grubu, modelin ana eksenleri olan 'yaşam kalitesi', 'katılımcılık ve yönetim', 'yenilikçilik' ve 'sürdürülebilirlik' temalarını İzmir Modeli kapsamında işlevsel hale getirmiştir (Şenbil, 2018). Geniş ekip ise bu eksenlerde ortaya konulan temel esaslar çerçevesinde yirmi farklı alandaki uygulamalardan İzmir Modeli'nin işleyiş dizgesini ortaya çıkarmıştır. Bu yirmi araştırma üzerine toplanan çalıştayların sonuncusu, 2 Aralık 2017 tarihinde tamamlanmış ve İzmir Modeli'nin geniş bir külliyatı oluşmuştur.⁴ İzmir Modeli çalışmaları 'Ortak Kavramlar', 'Yönetim Stratejileri', 'Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı', 'Fiziki Planlama' ve 'Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme' adlı beş kitapta 26 akademisyen/uzman tarafından bir araya getirilmiştir. Dünya'nın ve (dolayısıyla) Türkiye'nin son 20-30 yıldır gündeminde olan ve iyi bir yerel yönetimin başarması gereken evrensel ölçütler haline gelen bu dört kavram 'Ortak Kavramlar' kitabında tartışılmıştır. Diğer üç kavram 'yaşam kalitesi'nin gerçekleştirilmesinde izlenecek yolu belirlediği için görece olarak 'yaşam kalitesi' daha geniş yorumlanmıştır.

İBB'nin Aziz Kocaoğlu dönemindeki hikayesini araştırmalar yaparak İzmir Modeli pratik ve uygulamalarını derleyen diğer dört kitap çeşitli konulara odaklanmıştır. Merkezi yönetim ve ilçe belediyeleriyle ilişki kurma biçimi, mali yönetim stratejisi ve performansı, yerel kalkınmaya verilen önem, katılımcı süreçlerle geliştirilen büyük tasarım projeleri, kentsel dönüşüm uygulamaları, kent içi ulaşım konusunda atılan adımlar, çevre koruma ve geliştirme yaklaşımı, Körfezi yeniden canlandırma ve İzmir için yeniden işlevlendirme projesi, kültür ve sanat alanındaki faaliyetler, sosyal yardım projeleri ve sağlık, tanıtım, halkla ilişkiler, kitle demokratik örgütleriyle ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkiler şeklinde özetlenebilecek ana konular İBB deneyimi üzerinden tartışılmış, akademisyenler/uzmanlar tarafından yazılmıştır. Bu belediyeçilik hikayesinin sentezi niteliğinde 'İzmir Belediyeçiliğinde 2004-2018 Döneminin Öyküsü' adlı 'görgül' kitap ile İzmir Modeli çalışmalarının

⁴ Bakınız <https://www.izmirmodeli.com/> Erişim: 15.02.2020.

'normatif' kitabı *İzmir Modeli İzmir İçin Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi* İlhan Tekeli tarafından yazılmıştır. 2017–2018 yılları arasında süren çalışmalar sırasında belediye bürokrasisinden, akademisyelerden, uzmanlardan ve ilgililerden oluşan çok sayıda katılımcı ile toplam 31 çalıştay yapılmıştır (Tekeli, 2018a). Ortaya çıkan İzmir Modeli çalışmaları onların katkılarını içermektedir (Resim 1).

İzmir Modeli çalışmalarında bu belediyecilik hikayesini kavramsallaştırmaya ve aktarmaya çalışanlar olarak İzmir Modeli'ni kısaca kalkınma odaklı demokratik bir yerel yönetim modeli olarak tanımlarız. Yerele dayalı, yer bağlamını ve yerin özelliklerini öne çıkaran model, üretim ve tüketim ilişkilerini de bu doğrultuda yönlendirmiştir. İzmir Modeli'ni ilginç (aynı zamanda değerli) kılan yirmi yıla yakın bir süre içinde önüne çıkan yeni durumlara göre evrilebilmesidir. Bu süreçte kendine has direnç geliştirmiştir. Dolayısıyla uygulama içinde kendi özelliklerini oluşturmuştur; zira büyükşehir belediyelerinin yetki ve sorumluluk alanları 2004 ve 2012 yıllarında iki kere değiştirilmiştir. Birincisinde 5216 sayılı Yasa kapsamında valilik binası merkez kabul edilerek yarıçapı 50 km olan daire içine giren yerleşmeler kapsanarak sınırlar genişletilmiş; ancak Körfez içi metropoliten alan ağırlıklı yerleşmeler genel olarak sınırlar içinde kalmıştır. İkincisinde ise 6360 sayılı Yasa, büyükşehir belediyesi yetki ve sorumluluklarını il mülki sınırlarına genişletmiştir. İzmir Modeli'nin süreç içinde evrimi sınırların genişlemesi üzerinden açıkça izlenebilmektedir. Büyükşehir belediyesi bu yasal ve yönetsel değişiklikleri kendi bünyesinde massedecek şekilde organizasyonunu yeniden yapılandırabilmiş ve çeşitli birimleri üzerinden hem İzmirliyle hem de merkezi yönetim, ilçe belediyeleri, sivil dernekler, kooperatifler, birlikler, sanayi ve ticaret odaları, iş tanıtım grupları ve firmalar gibi kolektif aktörlerle ilişkiler geliştirebilmiştir.

Resim 1. Ahmet Adnan Saygun Sanat Merkezi'nde İzmir Modeli Çalışmaları Tanıtım Toplantısı, 26.09.2018

Yerleşmelerin değişen özellikleri karşısında İzmir Modeli nasıl konumlanıyor?

Bu bölümde bir öndeki bölümdeki alt-başlıklar üzerinden İzmir Modeli'ni örneklendireceğiz. İBB'nin farklı alanlardaki ve çeşitli bölgesel ve kentsel konulardaki pratik ve uygulamalarını aktaracağız. Bu çerçevede ilk olarak, ölçekler ve kademelenme ile ilgili olarak Büyükşehir Belediyesi'nin yönetsel yapısındaki esneklikleri, sonrasında yaratıcılık ve mekan-üretmeye yönelik katılımcı süreçlerle hazırlanan 'İzmir-Deniz' ile 'İzmir-Tarih' projeleri ile kentsel dönüşüm uygulamalarını, son olarak da bölgesel yönetime ilişkin havza esaslı çalışmaları ve tarımsal üretim kooperatifleri ile işbirliklerini ele alacağız. Diğer taraftan da bu örnekler üzerinden İBB'nin geleneksel dikey ilişkilerin yanı sıra yatay ilişkileri nasıl yürüttüğünü, mevcut ağlara nasıl dahil olduğunu göstereceğiz. Bu yönetim modeli hem İBB'nin kısa erimde performansının iyileşmesine hem de uzun erimde performansının katılımçılığa, yenilikçiliğe ve sürdürülebilirliğe açık girişimleri üretmesini sağlamıştır.

2004 yerel seçimleri sonrasında '*yerelde kalkınma*' hedefiyle ilk önce İBB 2006–2017 Stratejik Planı'nı hazırlamış ve programını gerçekleştirecek yatırımları yapabilmek için merkezi yönetimle uzlaşma ve işbirliği olanaklarını aramıştır. Özellikle 2005 yılı 23. Dünya Yaz Üniversite Oyunları için tesislerinin tamamlanması, TCDD bölgesel raylı sistem hattının kent içi toplu ula-

şımda kullanılması ve Hazine Müsteşarlığı'na olan borcun yeniden yapılandırılması konularında müzakerelerle uzlaşma sağlamıştır (Esen, 2018). Üniversite Oyunlarının mali yükünü merkezi yönetimle paylaşma konusundaki girişimler karşılık bulmuştur; 5255 sayılı İzmir Kentinde Yapılacak Dünya Üniversitelerarası Spor Oyunları (UNIVERSIADE) Kanunu⁵ aracılığıyla Hazırlık ve Düzenleme Kurulu ile bu kurula bağlı Organizasyon Komitesi ve İcra Kurulu oluşturulmuştur. 2004 yılında, bugün Aliğa-Selçuk arası hizmet veren İZBAN banliyö sisteminin TCDD ile görüşmeleri başlamış ve Türkiye kamu yönetiminde belki de bir ilk olan protokol, İBB ile TCDD arasında imzalanmıştır. Hat modernizasyonu TCDD sorumluluğunda ve tüneller, alt-üst geçitler ve istasyonlar Büyükşehir Belediyesi sorumluluğunda olmak üzere İZBAN etaplar halinde tamamlanmıştır (Şenbil, 2018; Şenbil vd., 2020). Hazine Müsteşarlığı'na olan borcun uzlaşma görüşmeleri 2007 yılına kadar sürmüş ve borç ödeme takvimi belirlenmiş ve uzun vadeli düşük maliyetli kaynak arayışına girilmiştir. Mali performansının değerlendirilmesi için 2007 yılında uluslararası derecelendirme kuruluşu Fitch'e başvurmuş ve kredibilitisini yükseltmiştir.

Mali yönetimi iyileştirerek mali disiplinini de sağlayan İBB, 2009 yerel seçimlerine kadar 2006–2017 Stratejik Planını uygulamaya koymuştur. Kentsel altyapı yatırımlarına öncelik verilmiştir. Seçim sonrasında belediyenin ilk yaptığı iş, katılımcı yönetim anlayışı doğrultusunda Kültür Çalıştay'ı'nı düzenlemesidir. Aziz Kocaoğlu'nun Yerel Seçim Bildirgesi'ne giren 'kent demokrasisi modeli'nin dönüm noktası Kültür Çalıştay'ıdır (Kaya, 2018). Çalıştay'da İzmir'in vizyonu ve vizyon ile uyumlu stratejisi belirlenmiştir. İzmir vizyonu, '*yenilikçilik ve tasarım kenti İzmir, Akdeniz de bir odak olarak İzmir ve yönetim felsefesi olan bir İzmir*' olarak üç ögeli oluşturulmuştur (Balkır, 2018). Bu çerçevede 2011'de de İzmir Tasarım Forumu'nu düzenleyen İBB bu vizyonu gerçekleştirmek ve 'Akdeniz'in kültür, sanat, tasarım kenti İzmir' hedefi için 2012'de İzmir Akdeniz Akademisini kurmuştur. İlhan Tekeli, akademiye bir 'düşünce kuruluşu/think tank' ve 'demokratik platform' olarak nitelendirmektedir. İzmir Modeli bu özgün kuruluşla beraber İzmir Ekonomik Kalkınma Koordinasyon Kurulu (İEKKK), İzmir Kent Koleji, Meslek Fabrikası, Fabrikasyon Laboratuvarı (FabLab) gibi yerel aktörleri içermektedir.

Kültür Çalıştay'ında geliştirilen vizyon ve Tasarım Forumu'nda ortaya konan görüş ve öneriler doğrultusunda İBB Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü tarafından İlhan Tekeli danışmanlığında 'İzmirliilerin Denizle İlişisini Güçlendirmekte Uygulanacak Tasarım Stratejisi' tartışmaya

⁵ 13.11.2004 gün ve 25642 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

açılmış; 'Nasıl bir ürün, Nasıl bir süreç olmalı?' sorularına yanıt aranmış, proje tasarımının nasıl gerçekleşeceği ve izleneceği tartışılmış, ayrıca tasarımcılara yönelik iş bölümünün ne şekilde olacağı, kimlerin görev alacağı kararlaştırılmıştır (Tekeli, 2018b). İzmir'de yaşam kalitesinde belirleyici olan ve İzmir'i özel kılan deniz olgusudur. Bu doğrultuda iç körfez İzmirililer için bir gösteri mekanı olarak tasarlanmış; Mavişehir' den İnciraltı'na kadar uzanan bir sahil şeridi özel mülkiyete konu olmadan oluşturulabilmiştir; bu çerçevede kentin yamaçlarına kent terasları önerilmiştir. Kendi pratiği içinde şekillenen 'İzmir-Deniz' İzmirililerin müşterek bir projesi olarak uygulanmaktadır. Benzer bir şekilde 2013 yılının sonuna doğru 'İzmirlilerin Tarihle İlişkisini Güçlendirme Projesi' geliştirilmeye başlanmıştır. Aziz Kocaoğlu, 2014 yerel seçimlerinden önce 'İzmir Tarihiyle Buluşuyor' toplantısını düzenlemiş ve ilk arayışları başlatmıştır. Projenin tasarım stratejisi belirlenirken İzmirililerin kentleriyle ilişkili belleklerinin geliştirilmesi ve yeniden inşa edilmesi ile proje alanında ortaya çıkacak çöküntü alanlarının oluşumunun engellenmesi ve tersine çevrilmesi hedeflenmiştir. 'İzmir-Tarih' projesinin İzmirililerin yaşamına nasıl girebileceğinin bir örneğini İBB Meclisi, 12 Eylül 2017 günlü toplantısını Agora'daki Roma Forumu'nda gerçekleştirerek vermiştir (Tekeli, 2018b).

'Daha yaşanabilir İzmir için, sağlıklı ve güvenli konutlarla, kentsel çevre standartlarında yaşam alanları sağlamayı' hedef olarak belirleyen İBB, kentsel dönüşümü kapsamlı bir süreç olarak tasarlamıştır. İzmir Modeli'nin kentsel dönüşüm uygulamaları, sadece 1/25.000 ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı'na dayanmakla kalmamakta, proje alanlarının seçiminden projenin başlatılmasına kadar çeşitli stratejik kararları içermektedir. Geleneksel planlama yaklaşımının ötesine geçerek kentsel dönüşüm, büyük bir yıkım ve yer değiştirme ile değil, farklı mahallelerde sürecin devamlılığını sağlayacak ve yenilenmeyi tetikleyecek şekilde yerinde dönüşüm hedefi ile başlamıştır (Yetişkul, 2018). İBB'nin hak sahipleri ile %100 uzlaşma arayışı, her ne kadar kısa vadede İletişim Tanıtım Merkezlerinin kurulmasından, projelerin hazırlanmasından tanıtılmasına ve anlatılmasına yoğun bir program içerse de uzun vadede sürecin adil ve sorunsuz ilerlemesini sağlamaktadır. Hak sahipleriyle yükleniciyi, yükleniciyle de hak sahiplerini karşı karşıya getirmeyen İBB, süreç içinde her iki çıkar grubuyla ayrı ayrı görüşerek aralarında uzlaştırıcı rol üstlenerek, (İzmir Modeli'nin kentsel dönüşüm uygulamalarında) proaktif girişimci ve uzlaştırıcı kimliğiyle öne çıkmaktadır.

İBB'nin kalkınmanın yerelden başlaması politikasının hayata geçirilmesi 2008 yılında açılan 'Urla-Çeşme-Karaburun Ulusal Kalkınma Fikir Yarışması'na kadar gitmektedir. Kazanan projenin yaklaşımı İzmir Kalkınma

Ajansı tarafından da benimsenince İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi ve Ege Üniversitesi işbirliğinde ‘Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi’ geliştirilmiştir. Yerel Kalkınma Stratejisini, 2015 yılında ‘İzmir Gediz–Bakırçay Havzaları Sürdürülebilir Kalkınma ve Yaşam Stratejisi’ ve 2016 yılında ‘İzmir Küçük Menderes Havzası Sürdürülebilir Kalkınma ve Yaşam Stratejisi’ izlemiştir. Varlık-odaklı yaklaşım, yerelin bilgisiyle hareket etme, çok disiplinli çalışma, çok düzeyli perspektif, çok katmanlı ve bütünleştirilmiş uygulamalar, sinerji ve senkronizasyon olmak üzere altı ana başlıkta özetlenmektedir (Velibeyoğlu, 2018). Beraberinde İBB’nin ‘Okul Sütü’ projesiyle Tire Süt Müstahsilleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nden okul sütlerini alması yerelden kalkınma yaklaşımını örneklemiştir (Uysal, 2018). Havza temelinde kooperatiflerle kurulan işbirlikleri, tarımsal üretimin çözülmeye yüz tuttuğu bir dönemde üretimin devamını sağlayacak düzey ve çeşitliliği getirmiştir. İzmir kent bölgesinde kent ile kırsal bir aradamlığı, üretim ağlarının ve ‘kurumsal kapasitenin’ geliştirilmesiyle sağlanmış ve kırsal nüfusu destekleyen dirençli bir sosyo-ekonomik yapı oluşmuştur. Yerleşmelerin değişen özellikleri karşısında İzmir Modeli kendini uyarlayarak yeni durumlara karşı dirençlilik göstermiştir.

Sonuç

Dünyada yerleşmeler ve aralarındaki ilişkiler özellikle son dönemde büyük ölçüde değişmiştir. Bunun itici gücü ise zaman-mekan coğrafyasını değiştiren teknolojik ilerleme ile bilişim ve iletişim uygulamalarının yaygınlaşmasıdır. Kentsel ile kent arasındaki özdeşlik kalkmış, kentsellik yerden bağımsızlaşmıştır. Yerleşmelerin ölçekleri ve aralarındaki kademelenme kaybolmuş, yeni ilişkiler ve ağlar oluşmuştur. Bölgeler de dinamik ve açık varlıklar olarak sosyal ve ekonomik içerik ve ilişkilerinin genişleyebildiği kadar sınırlarının ötesine genişleyebilmiştir. Bölge ve bölgesellik birbirinden ayrılmış, daha doğrusu bölgenin sınırlarıyla meşrulaşmış yetki alanı da mekandan ayrılmıştır. Türkiye’de de bu yerleşmelere ve bölgelere ilişkin değişim bütün özellikleriyle görülmektedir. İzmir, bu değişimleri izleyebileceğimiz iyi örneklerden birisi, belki de en iyisidir. İzmir kent bölgesi ve yerleşme yapısı, son yirmi yıla yayılan strateji, politika ve uygulamaların bütünü olarak aktarmaya çalıştığımız İzmir Modeli’nin de arka planıdır.

Bugüne kadar İzmir Modeli belediye başkanı, belediye bürokratları, iş adamları, hak sahipleri, üreticiler gibi bireysel aktörler üzerinden veya kurumlar, idareler, firmalar ve sivil toplum kuruluşları gibi kolektif aktörler

üzerinden açıklanmaya çalışılmış ve aktörlerin etkisi tartışılmıştır; ancak yerleşmelerin değişen özellikleri, daha doğrusu İzmir kent bölgesinin değişen özellikleri üzerinden açıklanmamıştır. Zira İzmir Modeli'nin zaman içerisindeki gelişimi yerleşmelerin değişen yapısına uyum sağlayabilecek şekilde esnek kurgulanarak yerleşmelerle model arasındaki tamamlayıcılık sağlanmıştır. Değişen yerleşme özelliklerini dikkate alan stratejik adımların atılması, yönetsel yapıya esneklikler getirilmesi, bölgenin kendi dinamikleri içinde örgütlenmesine ve uyumlanmasına olanak sağlayan yaklaşım, dikey ve yatay ilişkiler içinde bir çok aktörün biraraya gelmesi oluşları ortaya çıkarmıştır. Oluş, bir sistemin parçaları ya da dizgeleri arasında etkileşim sonucu ortaya çıkan ve başında gözlemlenemeyen yeni süreçlerdir. Oluşları bir araya getiren İBB'nin eylemliliği, İzmir Modelidir. Bunu olanaklı kılan ise yerleşmelerde son zamanda ortaya çıkan değişimdir. Mevcut yazı her iki süreci bir araya getirmeye çalışmıştır.

Kaynakça/References

- Agnew, J.A. (2000). From the political economy of regions to regional political economy. *Progress in Human Geography*, 24 (1), 101–110.
- Allen J., D. Massey ve Cochrane, A. (1998). *Re-thinking the Region*. London: Routledge.
- Allen, J. (2010). Powerful city networks: more than connections, less than domination and control. *Urban Studies*, 47 (13), 2895–2911.
- Allen, J. ve Cochrane, A. (2007). Beyond the territorial fix: regional assemblages, politics and power. *Regional Studies*, 41 (9), 1161–1175.
- Amin, A. (2002). Spatialities of globalization. *Environment and Planning A*, 34 (3), 385–399.
- Amin, A. (2004). Regions unbound: towards a new politics of place. *Geografisker Annaler*, 86(B), 33–44.
- Amin, A. ve Roberts, J. (2008). Knowing in action: beyond communities of practice. *Research Policy*, 37 (2), 353–369.
- Balkır, C. (2018). İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin sivil toplum kuruluşları ve demokratik kitle örgütleri ile ilişki kurma biçimi. *İzmir Modeli Çalışmaları Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme* içinde (s. 93-140). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bistow, G. (2018). New regionalism. A. Paasi, J. Harrison ve M. Jones (Der.). *Geographies of Regions and Territories* içinde (s. 67-78). Cheltenham ve Northampton, MA: Edward Elgar.
- Brenner, N. (Der.) (2014). *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*. Berlin: Jovis.

- Comunian, R. ve England, L. (2018). Creative regions: from creative place-making to creative human capital. A. Paasi, J. Harrison ve M. Jones (Der.). *Geographies of Regions and Territories içinde* (s. 169-181). Cheltenham ve Northampton, MA: Edward Elgar.
- Cox, K. (2018). Scale and territory, and the difference capitalism makes. A. Paasi, J. Harrison ve M. Jones (Der.). *Geographies of Regions and Territories içinde* (s. 57-66). Cheltenham ve Northampton, MA: Edward Elgar.
- Esen, O. (2018). Yerel kalkınmanın odağında mali yönetim stratejisi. *İzmir Modeli Çalışmaları Yönetim Stratejileri içinde* (s. 120-204). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gertler, M.S. (2003). Tacit knowledge and the economic geography of context, or the undefinable tacitness of being (there). *Journal of Economic Geography*, 3 (1), 75–99.
- Goodwin, M., Jones, M. ve Jones, R. (2012). *Rescaling the State: Devolution and the Geographies of Economic Governance*. Manchester: Manchester University Press.
- Kaya, Y.A. (2018). İzmir Akdeniz Akademisi raporu. *İzmir Modeli Çalışmaları Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme içinde* (s. 141-192). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Lynch, K. (1961). *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press.
- MacLeod, G. ve Jones, M. (2007). Territorial, scalar, networked, connected: in what sense a 'regional world'? *Regional Studies*, 41 (9), 1177–1191.
- Massey, D. (1999). Spaces of politics. D. Massey, J. Allen ve P. Sarre (Der.). *Human Geography Today içinde*. Cambridge: Polity Press.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London: Sage.
- Massey, D. (2007). *World City*. Cambridge: Polity Press.
- Mitullah, W.V. (2007). The fuzzy boundary: The spatial definition of urban areas. *Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium içinde* (s. 91-101), Istanbul.
- Mitullah, W.V. (2018). Urban governance Transcending conventional urban governance. D. Iossifova, C.N.H. Doll, A. Gasparatos (Der.). *Defining the Urban: Interdisciplinary and Professional Perspectives içinde* (s. 153-162). Oxon: Routledge.
- Paasi, A., J. Harrison ve Jones, M. (2018). *Geographies of Regions and Territories*. Cheltenham ve Northampton, MA: Edward Elgar.
- Pierre, J. (1999). Models of urban governance: the institutional dimension of urban politics. *Urban Affairs Review*, 34 (3), 372–396.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Sheller, M. ve Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A*, 38 (2), 207–226.
- Şenbil, M. (2018). İzmir yerel yönetim modelinin yaşam kalitesi boyutu üzerine. *İzmir Modeli Çalışmaları Ortak Kavramlar içinde* (s. 52-77). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Şenbil, M. (2018). Kent içi ulaşımda atılan adımlar. *İzmir Modeli Çalışmaları Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı içinde* (s. 322-411). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Şenbil, M., Yetişkul, E., & Gökçe, B. (2020). İzmir Kent Bölgesinde İZBAN'ın mahalle üfus değişimine etkisi. *METU JFA*, DOI: 10.4305/METU.JFA.2020.1.3.
- Tekeli, İ. (2016). *Dünya'da ve Türkiye'de Kent-Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Tekeli, İ. (2018a). *Sorularla İzmir Modeli*. İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2018b). *İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Döneminin Öyküsü*. İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2019). Değerlendirme konuşması. *İzmir Belediyesi'nin 150. Kuruluş Yıldönümünde Uluslararası Yerel Yönetimler Demokrasi ve İzmir Sempozyumu Bildiriler* içinde (s. 441-448). İzmir: Akdeniz Akademisi Yayınları.
- Uysal, Y. (2018). Yerel kalkınmaya verilen önem (tarım). *İzmir Modeli Çalışmaları Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı* içinde (s. 24-96). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Velibeyoğlu, K. (2018). Havza esaslı çalışmalar. *İzmir Modeli Çalışmaları Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı* içinde (s. 165-185). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yang, T. ve Hillier, B. (2007). The fuzzy boundary: The spatial definition of urban areas. *Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium* içinde (s. 91-101), İstanbul.
- Yetişkul, E. (2018). İzmir Modeli – Kentsel dönüşüm uygulamaları. *İzmir Modeli Çalışmaları Fiziki Planlama* içinde (s. 56-102). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yetişkul, E. (2019). İzmir örneğiyle bir araştırma projesi: Türkiye'de değişen yerleşme örüntüsünün yorumlanması. *İzmir Belediyesi'nin 150. Kuruluş Yıldönümünde Uluslararası Yerel Yönetimler Demokrasi ve İzmir Sempozyumu Bildiriler* içinde (s. 261-280). İzmir: Akdeniz Akademisi Yayınları.

Zihin Haritalarını ve Geleceğin Gizli Sokaklarını Aydınlatan Bir Bilim İnsanı: Prof. Dr. İlhan Tekeli

Gökmen Argun¹

Şehircilik disiplininin mimarlıktan farkının yeterince ortaya konmadığı bir dünyaya ve Cumhuriyetin geleceğine inanan eğitilmiş bir avuç insan dışında kimsesiz olduğu bir coğrafyaya doğar İlhan Tekeli. Eve gazetelerin geldiği, radyo gazetesinin birlikte dinlendiği, akşam yemeklerinde ülke gündeminin konuşulduğu, babaannelerin, enişterin olduğu ve meraklı bir çocuğu hayal gücüyle kucaklamaya yetecek kadar büyük bahçesi olan bir evde büyür. Doğduğu kenti tepeden seyredebildiği gibi süslü arabasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın büyükelçisini, savaşa İzmir'in uzun süren romansını ve meydanları, sokakları ve insanlarıyla bir şehrin şekil almasını gözlemlene fırsatını bulur. Bir yaz tatilini Kemeraltı sahaflarının önünde oturup her gün bir kitap bitirerek geçirir. Az sayıda olan ve dönem aydınlarının öğretmenlik yaptığı lise eğitiminden sonra İTÜ'de mimarlık okumaya giden kardeşinin ardından, mimarlığın o zaman kardeşi sayılan inşaat mühendisliği okumak için ayrılır İzmir'den. Annesi uğurlarken bu gidişin geri dönüşü olmayacağını Tekeli'nin bundan sonra hep geleceğe yürüyeceğini öngörür.

Dönemin Türkiye'deki ekonomik, siyasi ya da sosyal her gelişmeyi takip eden duyarlı biridir. Tek partili dönemin ardından 1960 darbesine kadar iktidarda kalan Demokrat Parti'nin şehirlerde bıraktığı yaralar üzerine düşünür, konuşur, tartışır. İnşaat ölçeği rol almak istediği kapsama yeterli gelmez, askerliğini yaparken aynı anda şehircilik eğitimi almayı aklına koyar. Sınırlara itaat etmek, gözünü geleceğe dikmiş tutkulu bir adam için uygun değil-

---

¹ National Coordinator, GEF Small Grants Programme Turkey,
E-mail: gökmen.argun@undp.org

dir. Bir yedek subay asker için, eğitimine devam etme engeli, sürpriz bir gezinin neticesinde kurulan dostluğun ve güvenin sonucu bizzat paşa tarafından kaldırılır. Yeni kurulan ODTÜ'nün ilk şehir planlama öğrencilerinden olur, ki 3 kişiliktir ve asıl hikâyeye şimdi başlar.

Bu yeni ortam; deneysel, kapsayıcı, tam anlamıyla ülkenin planlama ve kalkınma gündeminde yaşanan sorunları anlamak ve çözmek için hocalarla öğrencilerin görgü ve deneyimlerini çekinmeden çarpıştılabilecekleri farklı bir ortamdır. Geleceğe yön vermede kararlı, düşünen ve tartışan bir zihin için uygun verimli bir zemin işlevi görür ODTÜ. İnegöl-Hayriye Köyü'nün kırsal kalkınmasına yönelik üniversiteye gelen plan hazırlama teklifleriyle başlayan pek çok çalışmada titizlikle merakını ve birikimini ortaya koyar. Akademiden bir süredir uzak kalıp birikmiş heyecanını yanında getiren Mübeccel Kıray'la teorikle ampirik, rasyonel planlama ve sosyal bilim metodlarının çarpıştığı tartışmalarda Tekeli başı çeker. Dönemin en değerli aydınlarının düzenli toplanıp yemek masasında görüş alışverişinde bulunduğu akşamlara, başlangıçta bir öğrenci olarak davet edilir. Yaşar Kemal, Behice Boran gibi isimlerin de katıldığı bu yemeklerde ülke meselelerini farklı açılardan dinleme olanağı yanında kendi bilgi ve gözlemlerini üretme ve paylaşma olanağını bulur. Buna bir de felsefeci ve tarihçi Nusret Hızır'ın salı akşamları Ayşe Abla Koleji sıralarında verdiği mantık ve felsefe dersleri eklenir. Kendi tabiriyle rahle-i tedrisatın sağladığı felsefe akımları yanında bilginin doğasını, kaynağını, kapsamını değerlendirmeye ilgili epistemoloji bilgisi Tekeli'ye sahadaki güncel tanıklık ve örneklerin özgünlüğünü ayırt edebilmek yanında kürenin uzak köşelerinde geliştirilmiş her türlü teori ve önermenin geçerliliğini değerlendirme ve sınama kabiliyeti kazandırır.

Üniversite sonrası resmî kurumlarda, çeşitli ulusal planlama çalışmalarında önemli roller alır, tanıklığını ülkenin en az erişilen en az ayak basılmış bölgelerine kadar genişletir. Bu sırada ABD'de eğitime gider. Pennsylvania Üniversitesi yanında MIT ve Harvard Üniversiteleri'nde de derslere katılır. Dönemin büyük planlama projelerini bizzat yerinde ziyaret eder. Ders öncesi tüm önerilen makaleleri okuyarak ve kendi coğrafyasının deneyimleriyle karşılaştırarak önerilen kuram ve kavramları sınyayabilen, geliştirebilen ve dönemin Walter Isard, William Alonso gibi önemli isimleri karşısında iddia ortaya koyabilen bir bilim insanına dönüşür. Ağırıklı olarak ekonomistlerin tasarladığı bölge planlama alanının kendi ayakları üzerinde yükselmesinde uluslararası ölçekte katkı koyar, sayısız kuramın, yöntemin tanımlanmasını ve uygulanmasını sağlar. John Friedmann'ın davetiyle UCLA'de ve 50 yılı aşkın ODTÜ'de deneysel ortamın korunmasını ve geliştirilmesini gözeterek ve her bir planlama deneyimine yeni ve çarpıcı bir arayış ve çözüm ekleyerek

öğrencilerini yetiştirir. Şehir Plancıları Odası gibi pek çok sivil örgütün kurulmasında da öncülük eder. Türkiye'nin şehir planlama, bölge planlama, makro coğrafya, iktisat politikası, tarih, belediyeçilik, sivil toplum, demokrasi ve bilim felsefesi alanındaki yüzlerce araştırma, uygulama ve yayınında -ansiklopediler de dahil- emeği geçer. Bu yayınlar iddialı yeni kuram ve kavramlar getiren yayınlardır. Kütüphanesi sanılan evindeki büyük kitaplıkta sadece bizzat ürettiği ya da katkı koyduğu eserlerine yer verir. Arşivlerin, saray kitaplıklarının ya da kayıtların eksik olduğu bir coğrafyada kişisel çabalara ihtiyaç olduğundan yola çıkarak bir apartman katında nadide belge ve haritaların da bulunduğu, kataloğun ve yerleşimin sahibinin zihninde olan paha biçilmez bir kişisel kütüphane kurar.

Tekeli, şehir ve bölge planlamayı disiplinler arası ve salt diğer disiplinlerin ortaya koyduklarını kullanan, onları bir araya getiren bir disiplin olarak tanımlamaz. Bu çoklu disiplin ortamında kendi disiplininin içini dolduracak nitelikte kavramlar geliştirebilen bir alan olarak konumlandırır. Kavramlar ve disiplinler arası seyahat eder ve planlama alanının geliştirilmesinin altını özenle çizer ve meslektaşlarını cesaretlendirir. Merak alanına yeni disiplinler eklerken geçmiş birikimlerine sırt çevirmez, aksine aralarındaki bağları inceler; örneğin, mühendisliğin kantitatif deneyimini sosyal çalışmalarına yansıtır ve teorik ve pratik arasında bırakılmaya çalışılan mesafeyi reddeder. Çok disiplinli olmanın temel işleyişini *"...bir yerde yaşıyorsun, belirli problemlerle karşı karşıyasın ve bir plancı olarak o sorunlara müdahale etme ihtiyacını her an hissediyorsun ve o problemlerle yaşarken bir alanın bilgisi yetmiyor, var olan kavramlar yetmediğinde yeni kavramlar üretip yolculuğuna devam etmen gerekiyor"* diye ifade eder Tekeli.

Yeni disiplinler arasında planlama tarihinden başlayarak Selim İlkin'le birlikte giriş yaptığı tarih alanı bir ölçüde öne çıkar denilebilir. Öte yandan, tarih mekân ilişkisine dair yenilikçi birkaç çalışma Tekeli'nin ilk ürünleri arasında da halihazırda yer almaktadır. Ancak bu yakınlama güçlendikçe, geniş bir kavrayışın alışkanlığıyla alanda ilerler ve modern tarih yazımı, tarih eğitimi ve çarpıcı dönemlere ışık tutan araştırmalarla öncü yayınlarda önemli rol oynar. Bu daha da öteye Türkiye'nin en değerli sivil toplum kurumlarından birinin kurulmasına kadar uzanacaktır. Tarih bilinci ve yazımını; temelde sivil toplum üretim alanı olarak tanımlayan; araçsal olmaktan olabildiğince uzak, yaşama anlam katabilen, ülkenin yurttaşları arasında çağdaş ve güçlü bir dayanışmayı olanaklı kılan bir alan olarak ifade eden Tarih Vakfı'nın kuruluşu pek çok açıdan yenilikçidir. Kendine özgü çalışma alanı yanında vakıf, sivil toplumun örgütlenme biçimleri üzerinde de geri bildirim

vereabilen ve örnek olan tutumuyla bir demokrasi arayışının uygulanması niteliğini de taşır.

Tekeli'nin siyaset sahnesi de dahil hem bilim insanı hem de sorumlu bir vatandaş olarak aktif rol oynadığı pek çok alan bulunuyor. Ancak bunu özetlemeye çalıştığımız yayın çalışmasının neredeyse iki yıldır sürdüğünü düşünürsek bu alanların tümüne değinmenin pek de kolay olmayacağı açıktır. Kısaca, Kalkınma Atölyesi'nin "Kalkınmaya Katkı Verenler" adlı programı kapsamında 5. Kitap; Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kalkınmaya verdiği katkıyı yaşam hikayesi üzerinden anlatmayı hedefler. Bir bilim insanının kendini disiplinli bir şekilde güncelleyerek, kavramlar setini yenileyerek ve yeni kavramlar üreterek kurduğu yaşam hikayesini ülkemizde ve dünyada kalkınmanın kelime olarak kapsayamadığı tüm geleceği üretme ve dünü ve bugünü anlama biçimleri üzerinden anlatmaya çalıştığımız bir yayındır bu.

Programın temel hedefi, kalkınma alanında aktif roller üstlenen kişilerin deneyimleri aracılığıyla genç kuşakları teşvik etmek, bu alanda katkı verme potansiyeli olan gençlerin arasında iletişim ağları kurmak, onları yaşam hikayelerinin sahipleriyle bir araya getirmek ve cesaretlendirici ara etkinlikler düzenlemektir. Tüm bu süreçler öz kaynak ve gönüllü katkılarıyla yürütülür, bir yandan da gençlerin yayına ulaşabilmesi için toplu alımla gençlere hediye etme vb. dağıtım fırsatları için kurumlara yol gösterilir.

Böyle bir yayın çalışması hikâye edilen kişilerin farklılıklarına duysız değildir. Bu nedenle başlamadan önce çok kez bir araya geldik, anlatımı bir anlamda deneysel bir yapının üzerine Tekeli'nin temel hayat pratiğini takip ederek kurmaya çalıştık. Salt bu kurgu; doğrusal olmayan ve tarihsel bağlamda, akitildiğinde iç içe geçen çoklu doğasıyla kendine özgüdür. Okuyucunun hikayelerin dizilişinde bulacakları kolaylaştırılmış arka plan çok pencereli olması yanında Tekeli'nin konuşmalarından da alışkın olduğumuz zorlamayan, davetkar ve merak uyandıran bir anlatımla sunulur. Adeta kırıklı, çok yüzeyli ve içinden bir mekanizmayla parçaların yer değiştirebildiği dev bir heykelin etrafında dolaştığımız duygusu yaratır. 2020 yılının ikinci yarısında metinleri tamamlanacak olan bu hikâyenin görsel yerleştirilmesiyle en geç yıl sonunda tamamlanması hedefleniyor.

Kitapta ilk görüşmelerimizde anlatılan yaşam öyküsünde Tekeli'nin dört temel konuda saptamaları yer alır. Bu sorular karşısındaki tercihleri, Tekeli'nin yaşamının pozitif değerleri olarak ortaya çıkar ve temel pozisyonunu belirler. Kitapta anlatılan hayat öyküsünün temelinde yer alan bu dört kısa cevabın altında değerler problemlerine referanslar vardır. Yine de bu referansların birer sabit kabul edilmesi, Tekeli'nin yaşam pratiği ve yaklaşımının özüne aykırı olduğu unutulmamalıdır:

- **Birinci soru:** *Yaşam nedir, yaşamı yaşam yapan nedir?* Biri bireyci diğeri toplumu esas alan felsefi yaklaşımı Tekeli yeniden formüleştirecek cevaplar, ona göre yaşamak, yaşamın anlamlı olması ya da yaşamın temel işlevi toplumda kendine yer açabilmek, bir nevi kamusal özne olmaktır. Bu alan açabilmenin kişinin bireysel tatmini (hedonik) üzerine kurulu olup olmaması bu cevabın anahtarındır. Üretmenin hem bireyci hem toplumsal yaklaşımı kapsadığına ve mutluluğun başkalarıyla birlikte aranabileceğine inanır, bu anlamda yaşama bakışı başından beri toplumdur.
- **İkinci soru:** *Yaşamı denetleyebilmek mi yahut kadere razı olmak mı?* Tekeli sorunun soruluş şekli; insanın yapabildikleriyle isteklerini uyumlu hale getirmenin dinamiğini kendisinde yaratabilmiş midir şeklinde değiştirir. Mutluluğu üretebilmek ancak yapabildikleriyle isteklerini uyumlu hale getirmektir bu sorunun da cevabı. Kapasite, koşul ve potansiyelleri dürüst ve hayale kapılmadan ele almayı gerektirir. Bu soruda vurgulanan, kişilerin yaptıkları sonucunda koşullara kızgın, kapasite konusunda hayal kırıklığına uğramış ve motivasyonunu yitirmiş olmaya sürüklenebileceğidir. Tam da bu aşamada ancak koşul ve potansiyelleri doğru anlamının ve yerleştirmenin sonucu ulaşılabilir kılacağı, gelişimin ortaya bir hedef koymaktan ibaret olmadığına işaret edilir.
- **Üçüncü soru,** ilkiyle ilintilidir: *Toplumun bir parçası olabilmek özgürlükle nasıl dengelenebilir?* Bu Tekeli'ye göre toplumun bir parçası olacağım diye çabalarırken iç dünyadaki özgürlüğümü kaybediyor muyum sorusudur. Tekeli, bunu özgürlüğüm ayakta değilse ben toplumun aktif bir parçası olamam ve bu beni mutlu yapmaz ve mutlaka bir denge gerektirir şeklinde cevaplar. Bu öte yandan, toplumun kabul ettiği ve sırtını sıvazladığı bir konuda içindeki şüphelere kulak kabartacak kadar cesur olmak demektir.
- **Dördüncü soru:** *Yaşam bakımından kendi geleceğine ve dünyanın geleceğine nasıl yaklaşılır?* Bunu sonsuz olma yani bir tarihte ölecek olmaya karşı bir çözüm aramak olarak ifade etmek mümkün. Sistem içinde bazı çözümler önerilmiş: tıbbi kullanıp yaşamı uzatmak, çocuk sahibi olmak ve bir şekilde genlerini geleceğe bırakmak gibi çözümler, bir de bunun yanında tüzel kişilikler kurarak üretime ve geleceğin sorularını cevaplamaya devam etmek var. İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı bu tercihin sonucu kurulan bir tüzel kişiliktir. Tekeli bu vakfın başkanı değildir. Vakıf, bu birikim etrafında ve ortak değerler üzerinde birleşen alanın uzmanlarının oluşturduğu başta Anadolu olmak üzere dünyada yerleşmelerin gelişim ve dönüşümü alanında düşünürken Türkiye'nin vicdanı olmayı hedefleyen bir yapıdır. Öte yandan Tekeli asıl cevabı "filmin sonuna geldik"

duygusunun doğmasını önlemek olarak düşünür, bu yolculukta önünde geçmiş mi yoksa gelecek mi var diye sorar, emekliliğinin peşinde kenara çekilmeyi arzulayanlara da bir sorudur bu. Bu kez anne Tekeli'nin yıllar önce hep ileriye yürüyecek, gözünü geleceği şekillendirmeye diken oğlu adına cevabı verdiğini söyleyebiliriz.

Kalkınmaya Katkı Verenler Programı çerçevesindeki gençlere yol göstericilik hedefine uygun olarak Tekeli'nin kısa tanışmalarda, kitaplarını okumada, konuşmalarını dinlemede farkında olmadan karşısındakine öğrettikleri üzerine şahsıma ait belki bir iki not eklemem uygun olur diye düşünüyorum:

Düşünme dürtüsünü temel insani becerilerden biri olarak adeta verilmiş kabul ederiz, böylece düşünme yöntemimizi, sürecimizi gözden geçirmek pek aklımıza gelmez. Tekeli'den düşünme eylemimizin ön kabulleri, hipotezleri, dayanak verileri, kavramlarını gözden geçirebileceğimizi, epistemolojik referansları kullanarak bu eylemi; sonucu zenginleştirme veya sorunu çözmeye yöneltebileceğimizi öğreniriz. Zihnimizdeki haritayı sadece iki boyutlu okuyabilsek bile bir düşünme pratiği geliştirmek, hiç olmazsa analitik, zihnimizin geçmediğimiz sokaklarında, ışıkları hiç yakılmamış meydanlarında adeta şalteri kaldırmak gibidir. Aydınlanan yollar yeni yatay hatta dikey bağlantıları görmemizi sağlar. Bu başlı başına eğlencelidir bir yandan da. Bu gezintinin kendisine hiç bahsetmediğim bir yanı daha var benim için. Kitap için buluşmalarımızda arka planda zihnimde Mozart çalıyormuşçasına bir coşku başlar, melodilerden önce güçlü ritmi öylesine geliverir, bu coşku kavramamı kolaylaştırır, dikkatim bu sayede bozulmaz, zamanın nasıl geçtiğini anlamam.

Ne kadar çok sayıda kitap okunduğu gerçekçi bir gösterge değildir. Tekeli, bir kitabı eline aldığı anda hangi kavramların kullanıldığını, yeni ne söylendiğini, bu temel üzerinde kurduğu ilgilerle tutarlı bir anlatım sunup sunmadığını gözlemleyebileceğimizi söyler. Yığınla kitap okumak, sayısız toplantıya katılmak ya da birbirinin aynı sunum veya konuşma dinlemek yerine; yeni ne öğrendiğimize ve onu birikimimize nasıl kattığımızı, hangi yeni soruları bize getirdiğine kısaca nitelik ve kalite referanslarına bakabileceğimizi hatırlatır.

Büyük ve eski kütüphanelerde kalın ve tozlu kitaplarla çalışan, kasabanın olay kayıtlarını, kişilerin yüzlerce yıl öncesinde tutulmuş gezi notlarını, günlüklerini, fotoğraf, belge ya da koleksiyonlarını inceleyen karakterleri çoğunlukla filmlerde görürüz. Ancak ülkemizde padişahlara ait büyük kütüphaneler, özenle ve en küçük detayına kadar saklanmış belge, kayıt, gezi yazıları,

günlükler türünden sahip olduklarımız kısıtlı sayıdadır. Dağınık ve sınıflandırılmamış yayın belge ve haritalara kişisel kütüphanesiyle sahip çıkan Tekeli, tarihi belgeler üzerine çalışmalarıyla bize kişisel ve özenle tutulmuş bir bilginin geçmişi olduğu kadar geleceği de aydınlatabileceğini gösterir. Ailemize, kendimize, çalışma ve merak alanımıza dair öznel tarihimizin anahtar belgelerinin; pasaportların, fotoğrafların, lisede çizilmiş portrenizin, taslaklarınızın düzenli bir şekilde erişilebilir olması yanında sanatsal öğelerin -tablo, heykel vb.- zihin ve duygu haritamıza zenginlik kazandırdığını anımsatır.

Özeleştirici bana göre eski bir kavram der Tekeli, inatlaşıp 50 sene sonra özeleştirici yapılması yerine her an değişebilen, seçilen yolun olası getirilerini izleyebilen, sonuçlarını olabildiğince öngörebilen ikinci bir gözün varlığı düşünme dinamiğinde yer almalıdır. Önemli bir karar aşamasında ya da planlama sürecinde salt birkaç kişinin değil daha kolektif aklın ve katılımcılığın da vurgulandığı bir anlayıştır bu.

İddialı bir tutum yanında iktidar arzusunu nasıl getirmez diye bir soru da ben eklemek isterim. ODTÜ’de hoca ve öğrenci ilişkisinde kimin sözü geçere odaklanılmaz. Odak, yaşayan bir soruna çözüm getirmektir. Oysa değerli bir birikimi bilgiyi ya da öneriyi elinde tutanlar için bu yolu izlemek ve iktidar aramamak öyle kolay değildir. Bazen bu iktidar arzusuyla bilginin uzun süreler hatta geçerliliğini yitirene kadar saklı kaldığına tanık oluruz. Tekeli konuşmalarına ve yayınlarına özenli bir giriş notuyla başlar, ne anlatacağının çerçevesini çizer ve anlatımını kendi değerini vurgulamak yerine ciddiyetle konuyu anlaşılır kılmaya odaklanır. Başlangıçta kurduğu çerçeveye sadık kalacak şekilde konuyu karıştırmadan ve beklenmedik ayrıntılar eklemekten sonuçlandırır. Bu temel bir tutumun yansımasıdır. Ayrıca karşısındakini dinler, geri bildirimler yetersiz olsa bile açık ve karşılıklı bir iletişimi özenle kurar. Bu, ülkemizde büyük adamlar karşısında edilgen, itaatkâr, karşılıklı bilgiyi işleme dinamiğinden yoksun, soru sormadan, bağlantılar kurmadan pasif hatta bir ölçüde korkak dinleyici kültürüne karşı demokratik bir duruştur.

İddiası olmayan bir hayat eksiktir. Tekeli mevcut sorunlara eski ya da mevcut kavramlarla yaklaşmanın tekrarlar yarattığını, nitelikli bir çözüm ve cevap bulmak adına sorunun kısır döngüsünü bozmak için her meseleyi ele alırken yeni kavram veya kavram setleri üretmek gerekeceğini vurgular. Bu kavramları ortaya koymak iddia ve bu iddiayı güçlü kılacak kadar güçlü bir ön çalışma ve sınama gerektirir. Teorik ve ampirik çalışma işte burada birbirinden ayrılmaz ve tek başlarına düşünülemez.

İlişkilerinde yol arkadaşlarına duyduğu derin sevgiyi ve saygıyı yayınlarda emeği geçen isimleri özenle anmasından, bir ödülü karşılama mütevaziliğinden, tanımadığı birinden gelen telefona cevap verirken ya da eski

bir öğrencisinin günlük sızlanmalarını dinlerken gösterdiği candan tavırdan, kapısının önünü tutmuş kediyi gülümseyerek kollamasından ve bir plancı olarak şehre, şehrin insanlarına bir araya gelebilecekleri mekanları, kararlara dahil olma fırsatını sağlayabilmek ve derinleştirilen bir demokrasiyi hayatımıza sunmak için gösterdiği amansız gayretten hemen anlarız. Bu duyarlı ve iddialı bilim insanının dört soruda değerlendirdiği dengeyi yakaladığına şüphe yoktur.

Prof. Dr. İlhan Tekeli, öğrencilerine, çalışma arkadaşlarına, meslektaşlarına, tarihçilere, siyasetçilere, yerel yöneticilere, diğer bilim dallarındaki uzmanlara ve çok önemli sanatçılara ilham vermiştir ve önünde sadece gelecek ve ürettikleriyle üretilen, o ürünlerin de ürün verdiği dallanmış budaklanmış bir sonsuzluk vardır.

Platon'un Devlet'inden Mekan Organizasyonuna: Sosyo-Mekansal Süreçleri Anlamak için bir Kavramsal Çerçeve Önerisi

*

Ozan Hovardaoglu¹

Giriş

Bu çalışmanın kuramsal altyapısını, 2004 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doktora öğrencisiyken İlhan Hoca'dan almış olduğum "CRP 602 Space Concepts and Organization in the New Age" adlı ders için hazırlamış olduğum ödev kapsamında oluşturmuştum. Dönemin ilk dersinde İlhan Hoca'nın bizleri yüzleştirdiği soru her ne kadar ilk bakışta basit gibi görünse de, çok çarpıcı bir soruydu: "Mekan nedir, mekanı nasıl tanımlayalım"? Bu soruya yanıt vermek için derste oturduğum yerde düşündüğümde ilk fark ettiğim, bu sorunun, gündelik yaşamda karşılaştığımız ve "nedir" ile biten tanımlama sorularına verilebilecek birkaç cümlelik yanıtlara asla sığmayacak bir yanıtı olduğuydu. Muhtemelen İlhan Hoca'nın beklentilerinden biri de bizlerin bu soruya bir yanıt vermemizden çok, bu yanıtın zorunlu derinliğini kavramamızdı.

"Mekan nedir, mekanı nasıl tanımlayalım" sorusuna, örneğin David Harvey'in 1973 yılında yazdığı "Sosyal Adalet ve Şehir" kitabının giriş kısmında yaptığı mutlak mekan, görelî mekan, ilişkişel mekan tanımlarını yanıt olarak verebiliriz elbet. Ayrıca İlhan Tekeli'nin 1979 yılında yazdığı "Mekan Organizasyonlarına Makro Yaklaşım: Türkiye Üzerinde bir Deneme" adlı kitabında da Newton'a göre mutlak mekanın ve Leibniz'in açıklamalarıyla görelî mekanın tanımlarına ulaşabiliyoruz. Ancak atalet kuvvetlerinin varlığına dayandırılarak açıklanan ve sadece insan eylemlerini değil, "şeyleri" de içeren bir varlık (Harvey, 1973; Tekeli, 1979) olarak açıklanan mutlak mekan kavramı da, varlıkların birbirine göre olan konumlarının teşkil ettiği ilintiler bütünü (Tekeli, 1979) olarak açıklanan görelî mekan kavramı da tek başlarına

---

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, E-mail: ozanhovardaoglu@erciyes.edu.tr

mekan anlayışı oluşturmaktan çok, böyle bir anlayışın oluşumu için kuramsal hatta felsefi bir zemin sağlamakta ve mekanı kavrayabilmek için birbirinden farklılaşan yollara ışık tutmaktadır.

Bu ders kapsamında İlhan Hoca'nın bizden fark etmemizi beklediği en önemli noktalardan birinin de, bu farklılaşan yolları yürümediğimiz sürece bir mekan anlayışına erişemeyeceğimiz gerçeği olduğunu düşünüyorum. İdeal Kent Dergisi'nin İlhan Tekeli Özel Sayısı için hazırladığım bu çalışma, bu farklılaşan yolları yürüme çabamı temsil ediyor ve bu yolda bana rehberlik eden başta İlhan Hoca olmak üzere tüm ustalara minnettarım.

Mekanın Derinliği

Bu felsefi yolculuğun ne kadar zorlu ve bu yolda rehberliğin ne kadar önemli olduğunu böyle bir yolda yürüyen herkes biliyordur. Ancak şunu söylemeliyim ki böyle bir yolculuğun iki büyük tehlikesi var: rehberden mahrum kaldığınızda ya da hiçbir rehberle güvenmediğinizde ve hatta rehberliği reddettiğinizde, açıkça kaybolursunuz. İkinci tehlikeyse, kaybolmamak için sadece ayak izlerine basarak ilerlediğinizde ortaya çıkar ve daha önce yürünmüş olan bir yolu kat etmiş ve daha önce söylenmiş olanları söylemiş olursunuz. Farklı bir açıdan bakabilmek için farklı bir yol izleyebilmek ise iki tür rehberliğe ihtiyaç duyuyor: bir ustanın rehberliği ve aynı Grimm Kardeşler masalındaki Hansel'in ormanda kaybolmamak için geçtiği yollara çakıl taşı bırakan kendi kendine rehberliği.

Bu rehberlik meselesini biraz uzattığımı düşünebilirsiniz ama buradaki konu açısından rehberlik meselesinin iki hayati önemi var. Görelî mekan görüşü, mekanı bir varlık değil bir ilinti, "varlıkların birbirlerine göre olan konumlarının teşkil ettiği ilintiler bütünü" (Tekeli, 1979, s. 21) olarak tanımlamayı öneriyor. Ama tam da burada "bu varlıklar 'nerede' birbirlerine göre konumlanıyor" şeklinde bir soru sormak, bize Hansel ve Gratel'in kaybolduğu ormandan çok daha zorlu bir felsefi karmaşıklığın kapısını aralıyor.

Varlıklar "nerede" konumlanıyor ki biz bu konumlanmalar arasındaki ilintiyi mekan olarak tanımlayabilelim? Bu "nerede" sorusunun akla ilk gelen yanıtı "boşluk" gibi duruyor olsa da, Farabi'nin dünyanın ilk deneysel çalışması ve modern bilimsel düşüncenin ilk tohumlarından biri olarak kabul edilen "Boşluk Üzerine Risale"si, bu yanıtın "boşluk" olamayacağını açıkça söylüyor. Dahası "boşluk" insan zihni tarafından gerçekten kavranabilir mi? Mutlak bir hiçlik olarak boşluğun kavranabilmesinin neden insan zihninin sınırları dışında kaldığını ise, 20. yüzyılın en sıra dışı astrofizikçilerinden biri

olan Carl Sagan'ın "Cennetin Ejderleri: İnsan Zekasının Evrimi Üzerine Düşünceler" adlı kitabında bulabiliyoruz.

Peki ama varlıklar "nerede" konumlanıyor sorunun yanıtını "nerede" aramalıyız? Günümüz fizik bilimine damga vurmuş yine sıra dışı bir düşünür de olan Stephen Hawking (1988), "Zamanın Kısa Tarihi" adlı kitabının ilk bölümüne şöyle başlıyor:

"Günlerden bir gün ünlü bilimci (söylentiye göre Bertrand Russel) gökbilimi üzerine söylev vermektedir. Dünyanın güneş etrafında nasıl döndüğünü, güneşin de galaksi denen uçsuz bucaksız yıldızlar kümesi etrafında nasıl devindiğini anlatır. Konuşmasının sonunda salonun en arkasında oturan ufak tefek yaşlı bir bayan ayağa kalkar ve 'Bütün söyledikleriniz saçma sapan şeyler. Aslında dünya dev bir kaplumbağanın sırtında bir tepsi gibi durmakta' der. Bilimci ise yüzünde esaslı bir gülümseme ile yanıtlar: 'Peki, ya kaplumbağa neyin üstünde duruyor?'" (Hawking, 1988, s.13).

Hawking kitabın ikinci bölümünde de konum ve konumlanma üzerine göreliliği açıklayan şöyle bir tespit yapıyor ve hareket halindeki bir trende geçen olay için diyor ki "olayların konumu ve aralarındaki uzaklık trendeki bir kişiye göre başka, tren yolunda duran bir kişiye göre başkadır ve birinin konumunu ötekine yeğlemek için herhangi bir neden yoktur" (Hawking, 1988, s. 29-30).

Sadece "varlıklar birbirlerine göre 'nerede' konumlanıyor" sorusunun açtığı kapıdan geçiverdiğimizde, daha henüz eşikten adımımızı atar atmaz bir anda Albert Einstein'ın "Görelilik Kuramı"yla, Heisenberg belirsizliğiyle, Stephen Hawking'in "Zamanın Kısa Tarihi" ile ve aslında teorik fiziğin felsefeye karıştığı bir alanda buluveriyoruz kendimizi. İşte ilk rehberlik, ya da usta rehberliği olarak adlandırdığım rehberlik tam da burada devreye giriyor.

Ders çıkışı peşinden yetişip İlhan Hoca'ya "varlıklar birbirine göre 'nerede' konumlanıyor" sorusuyla ilgili yaşadığım bu açmazı anlattığımda onun verdiği yanıt benim için çok değerli bir rehberlikti: "Evet bu çok önemli bir soru ve bunu kurcalamaya devam etmelisin. Ancak planlama disiplini pratik açıdan bu sorunun cevabının 'fiziksel coğrafya' olması gerekmiyor mu"? Varlıklar "nerede" birbirlerine göre konumlanıyor sorusunun açtığı kapıda ilk gördüğüm Einstein'ın "Görelilik Kuramı"nı anlamam gerektiği, bu hala çok değerli; ancak beni siste kaybolmuş denizcilerin Siren'lerin davetkar sesine gider gibi teorik fiziğin sonsuzluğuna düşmekten kurtaran da bu "fiziksel coğrafya" uyarısıydı.

Ama sorun burada da son bulmuyordu. Çünkü şimdi sorulacak bambaşka sorular ortaya çıkıyordu. Varlıklar fiziksel coğrafyada birbirlerine göre

tesadüfen konumlanıyor olamazdı. Kentsel mekanı anlamak açısından varlıkların fiziksel coğrafyada tesadüfen konumlanmadığını, bu konumlanmaları belirleyen ya da üreten ilişkiler, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan konumlanmaların ürettiği ilişkiler ve bunların birbirleri üzerindeki etkisini en derinlemesine anlatanlardan biri Henri Lefebvre değil mi? Lefebvre (1974) "Mekanın Üretimi" kitabında tam da bunlara vurgu yapıyor ve bu anlatım açısından varlıkların "nerede" konumlandığı sorusunun önemi azalırken, üst-anlatıda varlıklar "neden" bu şekilde konumlanıyor sorusu önem kazanıyor.

Bu sorunun açtığı kapının ardında da bir önceki sorudakine benzer karmaşık bir orman var. Varlıklar "neden" bu şekilde konumlanıyor şeklindeki üst-anlatı soruyu daha elle tutulur hale getirip bir sosyal bilimci ve bir plancı olarak anlamaya çalıştığımızda karşımıza şu soru çıkıyor: "Hangi güçler ya da hangi değişkenler kent mekanını üretiyor ve / veya biçimlendiriyor ve bunu nasıl yapıyorlar"? Bu sorunun açtığı kapı her ne kadar teorik fizik terminolojisiyle karşılaştığımız zamanki gibi bir korku yaratmasa da içimizde, en az onun kadar karmaşık ve hatta ondan çok daha geniş bir literatür alanına atıveriyor bizleri.

Sosyo-Mekansal Süreçler

Burada da bir rehberlik çok işimize yaramaz mıydı? Ben böyle bir rehberliği yine İlhan Hoca'dan 2003 yılında aldığım "RP 511 Planning Theory" dersinde verilen okumaların içinde buldum: planlama mesleğinin hepimizin bildiği duayeni John Friedmann'ın 1997 yılında yayımladığı "Planning Theory Revisited" makalesinde tanımladığı sosyo-mekansal süreçler. Friedmann'a (1997) göre kentsel yaşam alanı (urban habitat) bir dizi gücün birbiriyle etkileşimine bağlı olarak şekillenmektedir ve Friedmann (1997) bunları sosyo-mekansal süreçler olarak adlandırarak 6 sosyo-mekansal süreci sıralamaktadır:

- *"Kentleşme (urbanization)*
- *Bölgesel ekonomik büyüme ve değişim (regional economic growth and change)*
- *Kentin inşası (city building)*
- *Kültürel farklılaşma ve değişim (cultural differentiation and change)*
- *Doğanın dönüşümü (transformation of nature) ve*
- *Kentsel politikalar ve güçlendirme (yetkilendirme) (urban politics and empowerment)" (s. 251)*

Friedmann sosyo-mekansal süreçleri sıraladıktan sonra, yerleşik yaşadığımız çok boyutlu yaşam alanlarını bu altı sosyo-mekansal sürecin ürettiğini söylemenin yeterli olduğunu belirtiyor (s. 251). Ayrıca sosyo-mekansal süreçlerin, planlama disiplini diğer alanlardan ayıran en önemli temeller olduğunu vurguluyor (s. 251).

Ben bu çalışmada sosyo-mekansal süreçlerin ne olduğunu ya da kent mekanını üreten güçlerin veya değişkenlerin neler olduğunu yeniden anlatmaya girişmeyeceğim. Bunun yerine sosyal organizasyon ve mekan organizasyonu kavramları arasında yeni bir bağlantı kurarak, hem sosyo-mekansal süreçlerin hem de mekanın üretiminin daha derinlemesine anlaşılabilmesi ve kavranabilmesi çabalarına kolaylaştırıcı bir kuramsal katkı yapabilmeyi amaçlıyorum. Bu katkının zemini ise, insanlık tarihinin en önemli filozoflarından biri olan Platon'un "Devlet" adlı eserinde oluşturduğu toplum kurgusunu temel almaktadır.

Sosyo-mekansal süreçlerin ve mekanın üretiminin daha derinlemesine anlaşılabilmesine yardımcı olacağını düşündüğüm böyle bir kolaylaştırma, öncelikle sosyal organizasyon meselesini anlamaya ve anlaşılabilir hale getirmeye dayanıyor. Mekan organizasyonu terimi ise, İlhan Tekeli'nin yukarıda da sözünü ettiğim 1979 tarihli "Mekan Organizasyonlarına Makro Yaklaşım" kitabındaki kavramlaştırmayla eş yönlü bir anlam içeriyor. Sosyal organizasyon terimi ise en basit anlamıyla insan türünün sosyalleşmesini, bu sosyalleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan işleri, işbölümünü ve kurallar bütünü adlandırabilmek amacıyla kullanılmıştır. Bu terimin kesinlikle toplumun mahiyetini açıklama iddiası taşıyor. Literatürdeki olası tüm anlamlarından soyutlayarak, sadece sosyalleşmeye bağlı ortaya çıkan işleri, işbölümünü ve kuralları temsil ediyor. Buna ek olarak, mekan organizasyonu teriminin de kuramsal bir bütünlüğü olma amacını içeriyor.

Ayrıca, biraz pozitivism bulaşmış bir tümevarımcı bakışla, sosyo-mekansal süreci, sosyal organizasyon ve mekan organizasyonu olarak adlandırılan bu iki kavrama bölerek anlamaya ve kurgulamaya çalıştığımı belirtmeliyim. Bununla birlikte bu çabanın, insan yerleşmesinin doğasını anlamak konusunda oldukça kolaylaştırıcı bir yardımcı olduğunu da ifade etmek gerek. Sosyal organizasyon ve mekan organizasyonu arasındaki ilişkiyi anlattığım kuramsal ağırlıklı derslerde kendi öğrencilerimden aldığım geri dönüşlerde bu kolaylaştırıcı yardımın işlevselliğine uzun süredir tanıklık ediyor olmam da, bu çerçeveyi böyle özel bir sayıda paylaşabilmek konusunda beni cesaretlendirdi açıkçası.

Platon'un Devleti'nden Mekan Organizasyonuna

Sosyo-mekansal süreç terimini, sosyal organizasyon ve mekan organizasyonu arasındaki ilişkiye bağlı biçimde anlayabilmeyi amaçlayan bu çerçeve, Platon'un Devlet adlı eserinin ikinci kitap ilk kısmında anlattığı toplum yapısı kurgusuna dayanıyor. Bu kurguyu çözümlemeye başlamadan önce ise Platon'un eserlerini kaynak göstermek meselesiyle ilgili küçük bir bilgilendirme yapmamız gerek. "Devlet" (Republic), uzun zamandır birçok farklı yayınevi tarafından yayımlanmış ve birçok farklı çevirmen tarafından Türkçeleştirilmiş bir eser. Bugün bile bir kitapçıya girdiğinizde bu farklı yayınevlerinin baskılarına denk gelebilirsiniz. Bunun yarattığı en önemli sorun, farklı basımevleri tarafından yayımlanmış versiyonlarda aynı diyalogların farklı sayfalarda olması. Örneğin benim ilk okumalarımın bu yana başvurduğum versiyon, 1962 yılında Remzi Kitabevi tarafından yayımlanan ve Sabahattin Eyüboğlu ile M. Ali Cimcoz'un Türkçeleştirdiği eser.

Farklı versiyonlarda, eğer bir sadeleştirme yapılmamışsa, diyalogların içeriği değişmediği için farklı basımevlerinden yayımlanmış versiyonları okumak, gerçekte anlatılmak istenilenin değişmemesini sağlıyor. Ancak dikkat etmişsinizdir, Platon'un tüm eserlerinde metnin kenarlarında numaralar ve harfler vardır. Platon'un eserlerine referans vermek istediğimizde işte bu numara ve harfleri kullanmak gerekiyor. Bunlar, Platon'un tüm eserlerini 3 ciltte toplayarak bugüne ulaşmasını sağlayan Rönesans dönemi hattatı Henri Estienne'in (1528–1598) ya da Latin adıyla Stephanus'un 1578 yılında kaleme aldığı versiyonun sayfa numaralarıdır. Örneğin benim bu çalışmada çözümlenmeye çalıştığım diyaloglar Remzi Kitabevi baskısında 90'ncı sayfada başlar, Palme Yayınevi baskısında 72'nci sayfada yer alıyor. Ama felsefe literatüründeki uluslararası kabul, Platon'a referans verirken Stephanus versiyonundaki sayfa numaralarını kullanmak yönündedir. Ben de bu kabule uyarak referans vereceğim. Bu yüzden çözümlenmeye çalıştığım diyaloglar aslında 368_d sayfasından başlamaktadır. Dolayısıyla bu diyalogları takip etmek isteyen her okur, elinde hangi basımevinin yayımladığı versiyon olursa olsun, 368_d sayfasını bulduğu anda, bu çalışmada çözümlenmeye çalıştığımız diyaloglara erişebilecektir. Bu çok özgün kaynak gösterme meselesine dair küçük bilgilendirmemizden sonra çözümlenmemize başlayabiliriz.

Zengin tüccar Kephalos'un, Atina'nın Pire kentindeki evinde geçen diyaloglarda konu dönüp dolaşır doğruluk ve eğriliğin (ya da iyinin ve kötünün) ne olduğuna, nasıl tanımlanabileceğine gelir. Platon'un küçük kardeşleri olan Glaukon ve Adeimantos, Sokrates'e eğrilik ve doğruluğun ne olduğunu, her

ikisinin de gerçekten neye yaradığını anlatması konusunda yoğun bir ısrarda bulunurlar. Sokrates bu ısrarı kırmaz ve bunu toplum üzerinden anlatmanın çok daha anlaşılabilir olduğunu belirten bir metaforla başlar:

- *“Giriştiğimiz iş kolay değil. Çok keskin bir göz ister buna. Bu da bizde olmadığına göre araştırmaya şu yoldan gidelim: Gözü çok keskin olmayan kimse- lere uzaktan küçük harfler okutulmak istense, bunların biri, aynı harflerin başka bir yerde daha büyük olarak bulunabileceğini akıl etse, bu iş ne kadar kolaylaşır. Önce büyük harfleri okur, sonra da küçük harflerin büyüklerin eşi olup olmadığına bakar (...).”* (Devlet, 368_d; 368_e).
- *“Doğruluk varsa, bir tek insanda olduğu kadar bütün bir insan topluluğunda da vardır değil mi? (...).”* (Devlet, 368_e).
- *“Peki toplum tek bir insandan daha büyük bir şeydir diyemez miyiz? (...).”* (Devlet 368_e).
- *“Bundan şuna geçebiliriz: Daha büyük olan bir şeyde doğruluk, daha büyük ölçüde vardır. Onu orada görmek daha kolaydır. Onun için isterseniz, önce toplumda arayalım doğruluğun ne olduğunu.”* (Devlet, 369_a)

Bu önermesiyle Sokrates, doğruluğu önce toplumda arayacağını, sonra aynı araştırmayı tek bir kişi üzerinde gerçekleştireceğini söyler. Ama bunun için önce düzenli bir toplumun doğuşunun incelenmesi gerektiğini de belir- tir. Sokrates’e göre ise toplumun doğuşunun başlangıç noktası, insanın tek başına kendi kendine yeterli olmamasıdır (Devlet, 369_b). Sokrates’in halihazırda sivri bir dili olmasına rağmen, bu önermenin köşelerini, günümüz ter- minolojisiyle biraz daha sivriltebiliriz: İnsan tek başına doğada hayatta kalamayacağı için mecburen sosyalleşmek, başka insanlarla yardımlaşmak ve bir işbirliği oluşturmak zorundadır. Bu açıdan sosyalleşme biyolojik tür olarak insanın doğasının bir parçasıdır ve türün biyolojisinden gelen fiziksel zayıflığından; onun tek başına olmasının yarattığı eksiklikten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle mecburen, hayatta kalabilmek için kendi türünün diğer bireyle- riyle bir araya gelmeli ve bir işbirliği oluşturmalıdır.

Platon, Devlet’inde bu mecburi işbirliğinin gerekliliğini, Sokrates’in ağzın- dan, insanın yaşaması için gereken zorunlu ihtiyaçlarına (ya da insanın biyo- lojik varlığını devam ettirebilmesi için gereken zorunlu ihtiyaçlarına) dayana- rarak açıklamaktadır. Bunlar ise beslenme, barınma ve giyinmedir. Kepha- los’un evinde başlayan bu diyalogda Sokrates’in asıl önermesi ise, tüm bu ih- tiyaçların toplum içindeki işbölümü sayesinde karşılanabileceğidir. Buna

göre insan tüm bu ihtiyaçlarını tek başına karşılama konusundaki doğasından gelen eksikliğini, bu ihtiyaçların her birinin işbölümü içinde toplumdaki bireyler tarafından karşılanması sonucunda giderebilecektir.

Bu yüzden Sokrates her bir ihtiyacın toplumsal işbölümü içindeki görev (ya da iş) karşılığını da tanımlamakta ve beslenme ihtiyacından çiftçinin, barınma ihtiyacından duvar ustasının (farklı yayınevi baskılarında mimar olarak da çevrilmiş) ve aslında bedeni doğanın etkilerine karşı korumak anlamı taşıyan giyinme ihtiyacından ise bir dokumacı (ya da terzi) ve bir ayakkabıcının sorumlu olduğunu belirtir (Devlet, 369_d). Her ne kadar diyaloglar içinde açıkça ifade edilmiyor olsa da, Platon'un bu diyaloglar aracılığıyla Sokrates'e "yerleşik" bir yaşamın toplumunu kurgulattığını, hiç değilse beslenme ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesinin açıklamalarına bağlı olarak anlıyoruz.

Şu halde Platon'un, toplumu, insanın doğası gereği sahip olduğu eksikliklere karşı bir hayatta kalma yöntemi olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Diyaloglarda Sokrates'in ileri sürdüğü önermelere bakarak da, bu toplumun hiç değilse başlangıç noktasında, her biri bir zorunlu ihtiyaçtan sorumlu olan en az dört kişiden oluşması gerektiğini vurgulayabiliriz: çiftçi, duvar ustası, terzi ve ayakkabıcı. Ama durun, hemen itiraz etmeyin. Çünkü "bir toplum en az dört kişiden oluşmalıdır" şeklindeki bu başlangıç önermesinin aslında doğru olmadığını Sokrates zaten söyleyecek. Bunun için şöyle bir dizi soru sorar Sokrates:

"Bunlardan her biri kendi sanatını ötekilerin hizmetine koymalı mıdır? Örneğin çiftçi dört kişi için tek başına mı yiyecek sağlamalı? Yani dört kişiye yiyecek sağlamak için dört misli vakit ve emek mi harcayacak? Yoksa onları düşünmeden zaman ve emeğini dörde bölüp yalnız kendi için birini yiyeceğine, birini ev yapmaya, birini elbise, birini de kundura (ayakkabı) yapmaya mı harcayacak? Kendi emeği ile elde ettiğini başkalarıyla paylaşacak yerde, kendi işlerini kendi mi görecek?" (Devlet, 369_e; 370_a).

Sokrates'in bu sorusuna Platon'un kardeşi Adeimantos kendinden çok emin bir şekilde yanıt verir ve kolay olanın paylaşmak olduğunu söyler. Bu sorulara dayanarak Sokrates, bu küçük toplumcuğun en temel kurallarını dile getirir. Bunlar iki temel kuraldır: Birincisi, her iş zamanında bitmelidir, çünkü zamanında bitmeyen iş, bu küçücük toplumdaki bireylerin hayatta kalmasına engel olabilir. Sokrates'i yorulmak zorunda bırakmadan açıklamayı biz yapabiliriz. Örneğin çiftçinin işi yiyecek sağlamak ise, bu işi bu küçük toplumdaki bireyler aklıktan ölmeden önce yapmalıdır, ya da terzinin işi

giyecek sağlamak ise, bu işi bu küçük toplumdaki bireyler donarak ölmeden önce yapmalıdır.

İkinci kural ise, birinciyi yerine getirmenin koşulu olarak ortaya çıkar: herkes kendi işiyle uğraşmalıdır, çünkü kendi işiyle uğraşmak yerine ya da kendi sorumluluğunu yerine getirmek yerine başka işlerle uğraşan kişi, kendi sorumluluğundaki işin zamanında bitmesini sağlayamaz. Dolayısıyla her işin zamanında bitebilmesi için herkes kendi işiyle uğraşmalıdır. Platon, diyaloglarda Sokrates'in ağzından toplumdaki hangi bireyin hangi işle ilgilenmesi gerektiğinin nasıl tespit edilebileceğini de açıklar. Ona göre yaradılıştan farklı olan kimseler, kendi yatkın oldukları işe yönelmelidir (Devlet, 370_b). Bu sayede hem işin nitelikli olması ve zamanında bitmesi sağlanır, hem de yatkın olunmayan bir işle uğraşmak şeklinde ortaya çıkan emek israfının önüne geçilebilir. Bu konuya, çalışmanın son bölümünden önce yeniden değineceğim. Aklınızda bazı tereddütler oluştuğunu tahmin edebiliyorum. Ama çözümlenmeye başladığımız kurgunun dağılmaması için sabrınızı rica ederek, bu meseleyle ilgili açıklamaları biraz öteleyeceğim. Şu aşamada anlamayı kolaylaştırmak için Sokrates'in diyaloglarda bu noktaya kadar kurmuş olduğu toplum yapısını şematize edelim:

Beslenme →	Çiftçi
Barınma →	Duvar ustası
Giyinme →	Terzi (dokumacı)
	Ayakkabıcı
Kurallar: Her iş zamanında bitecek. Herkes kendi işiyle uğraşacak	

Şekil 1. Sokrates'in Diyaloglarda Kurmakta Olduğu Toplum Yapısının Şematik Gösterimi, Birinci Aşama.

İlk bakışta en az dört kişiden oluşması gerektiğini düşündüğümüz bu küçük toplum, iki temel kuralı kabul ettiğimiz andan itibaren karmaşık bir yapı kazanmaya başlar. Sokrates diyaloglarda çok önemli bir soru daha sorar: eğer her iş zamanında bitecekse ve her işin zamanında bitmesi için herkes kendi işiyle uğraşmalıysa, bir işte kullanılması gereken aletleri, araç ve gereçleri kim üretecektir (Devlet, 370_d). Bu sorunun yanıtı açıktır. Örneğin eğer çiftçi sadece kendi işiyle uğraşacaksa, bu işi yapması için gereken aletleri, araç ve gereçleri başka kişilere (sanatçılara ya da zanaatkarlara) ihtiyaç duyacaktır ve bu durum duvar ustası, terzi ve ayakkabıcı için de geçerlidir (Devlet,

370_d). Bu kabule göre de toplumun artık en az dört kişiden oluşması olasılığı kalmayacak ve başka insanlara ihtiyaç duyulacaktır. Bu durumda yukarıdaki şemayı “aletler, araç ve gereçlerin üretimi” değişkenini ekleyerek yeniden oluşturmamız gerekir:

Beslenme → Barınma → Giyinme →	Çiftçi Duvar ustası Terzi (dokumacı) Ayakkabıcı	Alet, araç ve gereç üretimi +P
Kurallar: Her iş zamanında bitecek. Herkes kendi işiyle uğraşacak		

Şekil 2. Sokrates'in Diyaloglarda Kurmakta Olduğu Toplum Yapısının Şematik Gösterimi, İkinci Aşama.

“P” sembolünü demografide nüfusu temsil ediyor olması nedeniyle kullandım. İngilizce “population” teriminin baş harfi. Türkçe nüfus teriminin baş harfi olan “N” de kullanabiliriz ama biz plancılardan da sıklıkla kullandığı matematiksel formülasyonlardaki genel kullanım eğilimini ben de sürdürdüm. Şu aşamada çok daha önemli bir vurgu yapmamız gerekli: Platon'a göre toplumun doğuşuna neden olan bu işbölümünü ve toplumun varlığını sürdürmesini sağlayan bu iki öncül kuralı ilk “toplum sözleşmesi” olarak tanımlayabiliriz. Gerçekten de 1962 yılı Remzi Kitabevi baskısının;

“Okuyucu, önsöz okumazsın sen, biliyoruz. Kendimizden biliyoruz bunu. Haksız da değilsin hani. Önsözlerin çoğu anlayışına sınır koyar; bir gözlük takar gözüne. Öyle bir gözlük ki ne kadar güzel de gösterse görülmüş bir dünyayı gösterir sana. Önsözün eserin sahibi de yazmış olsa, sana dilediğini göstermeye hakkı yoktur o eserde” (Platon, Devlet, Remzi Kitabevi 1962 yılı baskısı, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cımcoz'un Önsözü s. 5).

şeklinde başlayan önsözünde Sabahattin Eyüboğlu ve Ali Cımcoz, pek de hakları olmadıklarını düşünmelerine rağmen, Rousseau'ya açıktan atıfta bulunmuş ve onun düşüncelerini anlamak açısından Platon'un Devlet'inin eşsiz bir kaynak olduğunu vurgulamışlardır (s. 11). Aslında hiç de haksız değiller. Ben de bu çalışmada sosyo-mekansal süreci anlamak için başvurduğum Platon'un Devlet'ine ve son bölümden önce başka birçok düşünceyi anlamak için de eşsiz bir kaynak olduğunu söyleyeceğim. Ama şimdi Sokrates'in di-

yaloglardaki kurgusuna geri dönelim. Platon, Sokrates aracılığıyla bu diyaloglarda “alet, araç ve gereç üretimi” değişkeninin peşi sıra yeni bir meseleyi dile getirir. Ben bunu “Güç ya da Enerji” değişkeni olarak adlandırdım.

Platon’a göre çiftçinin toprağı sürmek için, duvar ustasının yük taşıtmak için güce ihtiyacı vardır. Ayrıca terzinin veya dokumacının yüne ve ayakba-bıcının da deriye ihtiyacı bulunur. Tüm bu ihtiyaçlar bu toplumda belli oranda evcilleştirilmiş hayvan gücünün beslenmesi gerekliliğini ortaya çıkar-maktadır ve bunlar için çobanlar, sıgırtmaçlar ve benzeri kişiler de bu top-luma eklenmelidir (Devlet, 370_e).

Bu noktada küçük bir parantez açarak “güç ya da enerji” olarak adlandırdığımız bu değişkenin önemini biraz açıklamak gerek. Modern dünyada çok kolaylıkla eriştiğimizi gücün doğasına oldukça yabancılaşmış olabileceğimiz endişesi taşıyorum. Bazı “birim”ler o kadar sıradanlaştı ki, o birimlerin ger-çekliğine oldukça uzak kalmış gibiyiz. Günümüzde birçokları 100 beygir gü-cündeki bir otomobili pek de güçlü bulmamakta; ancak bu 100 beygir gücü-nün gerçekte ne ifade ettiğini, nasıl bir gücü temsil ettiğini de pek biliyor gö-rünmemektedir. 1 beygir gücü olarak adlandırılan güç, 75 kilogramlık bir yükü 1 saniyede yer çekimine dik ve ona ters yönde 1 metre taşıyan güçtür. Çoğumuza oldukça az gelen böyle bir gücün bir insan tarafından kesintisiz ve uzun süreli sağlanması olasılığı ise, hiç kuşkusuz yoktur. 1 beygir gücü, yaklaşık 745 watt veya 0,745 kilowatt güce eşdeğerdir. Bu değerleri anlaşıla-bilir hale getirmek, ya da hiç değilse bunların sıradanlaşması nedeniyle or-taya çıkan yabancılaşmadan sıyrılabilmek için Denis Guedj’in 1998 yılında Kabalcı Yayınevi tarafından basılan “Metrenin İcadı” kitabının oldukça fay-dalı olacağını düşünüyorum. Hemen her şeye olan hayretimizin acımasızca tükendiği bir dönemde, gündelik yaşamımızın en sıradan ölçü birimlerinin tarihini okumanın hayret etmenin heyecanını özleyen herkesin ilgisini çeke-bileceğini düşünüyorum. Platon’un sözünü ettiği güç ise hayvansal bir güç-tür hiç kuşkusuz ve bunu “organik kökenli güç” olarak adlandırdım. Orga-nik kökenli güç meselesini de sonuç bölümünden önce yeniden gündeme ge-tireceğim.

Şimdi bu parantezi de kapatarak Platon’un toplum kurgusuna geri döne-biliriz. Güç ya da enerji olarak adlandırdığımız bu değişkenin eklenmesi, aynı alet, araç ve gereç üretimi değişkeninde olduğu gibi, kurgusunu oluşturdu-ğumuz toplumumuza yeni bireylerin katılması; diğer bir deyişle nüfusun bi-raz daha artması sonucunu doğuruyor. Platon’un kurgusunda şöyle bir özel-liğe dikkat çekilesi gerek: eklenen her değişken bir nüfus artışı sonucunu do-ğurmaktadır ve başlangıçtaki “dört kişi” önermesinden sonraki her aşamada

Platon artan nüfus miktarını bilerek muğlak bırakmaktadır. Ancak Platon aynı zamanda her nüfus artışının, başlangıçta açıkça tanımlanmış olan işlerle uğraşan kimselerin sayısında da bir artış doğuracağını vurgular. Öyle ya, nüfus arttıkça artık tek bir çiftçi o nüfusa yetecek yiyeceği üretemeyecek ve daha fazla çiftçiye ihtiyaç doğacaktır. Bu durum başlangıçta açıkça tanımlanmış olan işlerle uğraşan herkes için geçerlidir ve eklenen her bir değişken, kendinden önceki değişkenlerde bulunan işlerle uğraşan kimselerin sayısının artmasına neden olmaktadır. Artan nüfusun ise her kademedede biraz daha fazla toprağa ihtiyacı olacağını vurgulamaya gerek bile yok. Şu halde şemamızı da yenilememiz gerekiyor:

Beslenme → Barınma → Giyinme →	Çiftçi Duvar ustası Terzi (dokumacı) Ayakkabıcı	Alet, araç ve gereç üretimi +P	Güç ve Enerji +P
Kurallar: Her iş zamanında bitecek. Herkes kendi işiyle uğraşacak			

Şekil 3. Sokrates'in Diyaloglarda Kurmakta Olduğu Toplum Yapısının Şematik Gösterimi, Üçüncü Aşama.

Platon'un önermelerini bu aşamadan itibaren çok daha dikkatle okumak gerekli. Çünkü diyaloglarda Sokrates'in "bu toplumu nerede kurarsak kurulum, gene de başka şehirlerden öteberi getirtmek zorunda kalacağız" (Devlet, 370_c) şeklindeki önermesi, çok önemli dört kavramı bu toplum kurgusunun yapısına eklemiş oluyor. Bunlar: (a) coğrafi ve iklimsel koşullar; (b) ticaret, tüccar ve satıcı; (c) artı ürünün değişen yapısı ve (d) değer ve değerlerin tanımlanması olarak sıralanabilir. Coğrafi ve iklimsel koşullar kavramı, bu koşullar nedeniyle insan yerleşmeleri arasında da, aynı toplumdaki bireyler arasında olana benzer bir işbölümünün zorunlu olduğu; dolayısıyla her yerleşmenin bu koşullara bağlı eksikleri ve fazlaları olduğu ve bunlara bağlı bir yerleşmeler arası ilişkiselliğin zorunluluğu kabulünü doğurmaktadır. Buradaki önermeyi anlamak, hiç kuşkusuz ki David Ricardo'nun "Karşılıklı Üstünlükler Teorisi"ni çok daha iyi kavramamıza olanak sağlayacaktır. Ricardo'nun kuramı makro-ekonomik düzeyde uluslararası ticareti açıklamaya odaklı olsa da, bu üstünlüklerin coğrafya ile olan ilişkisini anlamak açısından Platon'un bu önermeleri hayati önem taşımaktadır. Platon'un önermeleri, Friedmann ve Alonso'nun (1975) Bölge Planlama disiplininin başlangıç noktası

olarak belirttikleri iki soruyu, “ekonomik başarı coğrafyada neden farklılaşıyor” ve “bu farklılaşmanın sınırlarını çizebilir miyiz” sorularını daha derinlemesine anlamamıza da fırsat sağlamaktadır.

Bu önermenin eklediği ikinci önemli kavram, yerleşmeler arasındaki ticaret, bu ticareti sağlayan bir tüccar ve yerleşimden gidecek olan ürünün alımından ve yerleşime gelen ürünün satışından sorumlu olan satıcı kavramlarıdır. Her ne kadar Platon tüccara “gezgin” (Journeyman) dememiş olsa da, anlatımlarından ve satıcılık gibi bir işin kurgulanmasından, tüccarın yerleşmeler arasında sürekli gidip geldiğini ve sadece bununla ilgilendiğini anlıyoruz. 371_c sayfasında anlatılan satıcı kurgusu böyle bir sonuca varmamıza neden olmaktadır. Ticaret, tüccar ve satıcı kavramlarını, özellikle tüccarın rolü açısından sonuç bölümünden önce yine gündeme getireceğim. Ama bu aşamada, önermenin toplum kurgusuna eklemiş olduğu üçüncü kavram olan artı ürünün değişen yapısından söz etmeliyiz.

Platon, diyaloglarda Sokrates’in ağzından, artı ürünün değişen yapısını açıkça vurgulayarak, bir yerleşmeden başka bir yerleşmeye “istenen şeyleri almak için giden tüccar eli boş gitmeyecek herhalde; yoksa eli boş döner” (Devlet, 371_a) demektedir. Platon’un kurgusunda bu aşamaya kadar üretim hep yerleşmedeki toplumun ihtiyacı kadar bir miktarı temsil eder. Ama ne zaman ki bir yerleşme başka bir yerleşmeyle ticaret yapmak zorunda kalır, o zaman o yerleşmede üretilen ürün, o yerleşmenin ihtiyacından çok daha fazla bir miktarda üretilmelidir. Ancak bu sayede başka bir yerde üretilen ürünle değiş tokuş yapılacak bir olanak yaratılabilir.

Son önemli kavram ise, değer ve değerlin tanımlanması kavramıdır. Bu kavramdan, Platon’un anlatım sırasını biraz değiştirerek aşağıda söz edeceğim çünkü bu kavramın açıklaması, yeni bir değişkenin toplum yapısına eklenmesini gerektirecek. Öncelikle halihazırda çözümlenmeye çalıştığımız değişkeni ekleyerek Platon’un kurgusundaki toplum yapısını anlatan şemamızın son halini oluşturalım:

Beslenme → Barınma → Giyinme →	Çiftçi Duvar ustası Terzi (dokumacı) Ayakkabıcı	Alet, araç ve gereç üretimi +P	Güç ve enerji +P	Coğrafi ve iklimsel koşullar +P
Kurallar: Her iş zamanında bitecek. Herkes kendi işiyle uğraşacak				

Şekil 4. Sokrates’in Diyaloglarda Kurmakta Olduğu Toplum Yapısının Şematik Gösterimi, Dördüncü Aşama.

Coğrafi ve iklimsel koşullar olarak adlandırdığımız değişkenin eklenmesiyle ortaya çıkan nüfus artışı, bundan önceki değişkenlerin eklediği nüfus miktarından oldukça fazla gibi görünmektedir. Bunun en önemli nedeni, yukarıda da belirttiğimiz gibi bir yerleşmenin artık başka yerleşmelerle yapacağı ticaret için daha fazla ürün üretmesi gerekliliğidir. Bu gereklilik, kuşkusuz, üretimle uğraşan nüfusun artmasını zorunlu kılmaktadır. Platon bir yanda artan nüfusa sahip olan bu toplumun, öte yanda ise artan nüfusla beraber ortaya çıkması olası bir daha konforlu yaşam arayışının, toplumun yerleştiği coğrafyadaki kaynağı çok daha hızlı tüketmesine ve hiç değilse daha fazla toprağa ihtiyaç duymasına neden olacağını vurgulamaktadır. Bu vurguya, Platon'un açıkça söylemese de üstü kapalı bir şekilde geçiştirmiş görüldüğü bir soruyu ekleyebiliriz: üretmekten daha kolayı nedir? Hiç kuşkusuz ki hazıra konmak ve el koymaktır. Ama aynı zamanda kendi üretimimize el konulmasını engelleyebilmek de çok büyük önem taşımaktadır.

Platon 373_e ve 374_e sayfaları arasında savaşçının ve koruyucunun; bir anlamda ordunun varlığının gerekçelerini anlatır ve ilerleyen kısımlarda da savaşçının ve bekçinin ya da koruyucunun özelliklerini ayrıntılandırır. Platon'un bu kurguyu oluşturmaktaki amacı, başlangıç diyaloglarında da belirtildiği gibi, doğrunun ve eğrinin ya da iyi ve kötünün ne olduğunu ve nasıl tanımlanabileceğini topluma bakarak anlamak olduğu için, konuyu makul uzunluğun sınırları içinde tutabilmenin pratikliği adına ben bu çalışmada söz konusu ayrıntılara değinmeyeceğim. Ama kısaca şöyle bir sonucu vurgulayabiliriz: üretimimize el konulmasını engelleyebilmek (ve her ne kadar Platon önermiyor olsa da tarihten öğrendiğimiz kadarıyla başkasının üretimine el koyabilmek) için bir savaşçı – koruyucu grubunun da bu topluma eklenmesi kaçınılmazdır. Bu değişken ise kuşkusuz toplumumuzda en fazla nüfus artışına neden olması beklenen değişkenlerden biridir.

Platon'un Devlet'indeki diyalogların bu aşamaya kadarki kısmından, sosyo-mekansal süreci anlamak için gerekli tüm rehberliği, bir değişken hariç, elde etmiş durumdayız. Son değişkenden de kısaca söz ederek yukarıda oluşturmaya başladığımız şemamıza son şeklini verebiliriz. Bu son değişkeni "yönetici" olarak adlandırmamız mümkün. Sokrates'in diyaloglarında 374_e sayfasındaki sonraki kısımlarda anlatılan doğruluk ve eğrilik tartışması sonucunda yöneticinin erdemli bir insan olması gerektiği ve bir felsefeci olmasının daha doğru olacağı anlaşılmaktadır. Bunun çok önemli iki gerekçesi var. İlki, yöneticinin, bu toplum yapısında bireyler arasında ortaya çıkabilecek tüm uyuşmazlıkları adaletli bir biçimde çözme sorumluluğuyken, ikincisi "değer" konusunda bir belirleyicilik hakkına sahip olması ve değeri de yine

adaletli bir biçimde sağlama sorumluluğudur. Yukarıda da belirttiğim gibi, bu son değişkeni de eklediğimiz durumda sosyo-mekansal süreci anlamak için Platon'un Devlet'inden gereken tüm rehberliği elde etmiş oluyoruz. Ancak Devlet'in ilerleyen bölümlerindeki diyalogların da çok değerli rehberlikler sağladığını ifade etmeliyim. Şu halde, oluşturmaya başladığımız şemanızın son halini görebiliriz:

Beslenme → Barınma → Giyinme →	Çiftçi Duvar ustası Terzi (dokumacı) Ayakkabıcı	Alet, araç ve gereç üretimi +P	Güç ve enerji +P	Coğrafi ve iklimsel koşullar +P	Savaşçı ve koruyucu +P	Yönetici +P
Kurallar: Her iş zamanında bitecek. Herkes kendi işiyle uğraşacak						

Şekil 5. Sokrates'in Diyaloglarda Kurduğu Toplum Yapısının Şematik Gösterimi, Son Aşama.

Platon'un doğruluk ve eğrilik üzerine oluşturduğu tüm kurguyu bir an için kenara bırakacak olursak, bu şemanın aslında antik dönemdeki bir toplumsal yapının sosyal organizasyonunu temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan yukarıdaki şemayı, başlangıçta sadece biyolojik varlığını devam ettirmek amacıyla bir araya gelen insanların oluşturduğu "birlikte yaşamın" sosyal organizasyonu olduğunu düşünebiliriz. Benim burada en çok dikkat çekmek istediğim nokta ise şu: başlangıçta bir araya gelen dört kişinin arasındaki işbölümünden itibaren, bu organizasyona işlevsellik kazandıran ya da bunun işlevselliğini devam ettiren hiçbir unsur tesadüfi değildir, tesadüfen ortaya çıkmamıştır ve mutlaka bir gerekçeye, bir rasyonele bağlıdır.

Tüm bu sosyal organizasyon, Platon'dan öğrendiğimiz kadarıyla, üst-anlatı düzeyinde insan türünün biyolojik varlığının sürdürülmesi amacına hizmet eder ve buna işlevsellik kazandıran hiçbir kural da, bu üst-anlatı amaca doğrudan bağlı olması nedeniyle, asla tesadüfi biçimde ortaya çıkmamıştır. Buna göre toplumdaki her bireyin sosyal organizasyonun devamlılığı ve işlerliği konusunda bir sorumluluğu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belli hakları bulunmaktadır.

Mekan, Sosyal Organizasyon ve Mekan Organizasyonu

Bu aşamada çalışmanın en başındaki mekan tartışmasını yeniden gündeme getirelim: eğer mekanı görelî mekan anlayışının önerdiğine eş yönlü bir biçimde kavrayacaksak, mekanı, birbirlerine göre konumlanmış varlıklar arasındaki ilinti olarak anlamamız gerekecekti. Bu görelî konumlanmanın nerede olacağı sorusunaysa “fiziksel coğrafya” şeklinde planlama disiplini açısından pratik bir yanıt verdiğimiz zaman, yukarıda anlattığımız sosyal organizasyonun fiziksel coğrafyada konumlanmasını nasıl anlayabiliriz şeklindeki bir soruya çok daha rahat bir yanıt verebiliriz: sosyal organizasyonun fiziksel coğrafyada konumlanmasını “mekan organizasyonu” olarak adlandırabiliriz. Bu tanımlamayı ters yönlü de kurabiliriz: mekan organizasyonunu, sosyal organizasyonun fiziksel coğrafyada konumlanması olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir tanımlama, sosyo-mekansal süreçleri kavramak ve daha derinlemesine anlamak için bize çok işlevsel bir kapı açmaktadır.

Bu aşamada hemen vurgulanması gerekiyor ki, sosyal organizasyonla mekan organizasyonu arasında oluşum açısından herhangi bir öncelik sıralaması yoktur, sosyal organizasyon ve mekan organizasyonu eş zamanlı oluşur. Biri ötekinin nedeni ya da sonucu değildir; ancak birbirlerini doğrudan etkilerler. Sosyal organizasyondaki bir değişim mekan organizasyonunu etkilerken, bunun tam tersi bir durum da geçerlidir. Bu bağlantıyı daha görünür hale getirmenin en kolay yolu, sosyal organizasyondaki “iş”ler ile mekan organizasyonundaki “kullanım”lar arasındaki bağlantıyı vurgulamaktır. Örneğin sosyal organizasyondaki barınma ihtiyacının karşılanması işinin mekan organizasyonundaki karşılığı ya da izdüşümü konut olacaktır. Benzer biçimde sosyal organizasyondaki alet, araç ve gereçlerin yapılması ihtiyacını karşılayan işin mekan organizasyonundaki izdüşümü zanaat atölyeleri ve işlikler olabilir. Dolayısıyla sosyal organizasyondaki her bir işin mekan organizasyonundaki izdüşümünü bulabiliriz; dahası, mekan organizasyonundaki her bir kullanım ya da konumlanmanın da sosyal organizasyondaki izdüşümlerini bulabiliriz.

Ancak altını çizmemiz gereken en önemli nokta şu: nasıl ki sosyal organizasyondaki hiçbir iş, işbölümü ve kural tesadüfen ortaya çıkmıyorsa, mekan organizasyonunu oluşturan hiçbir konumlanma da tesadüfen ortaya çıkmaz, her konumlanmanın gerekçesi ve rasyoneli mutlaka olmalıdır. Benim bu bağlamda sormayı en sevdiğim ve yaratıcı bulduğum sorulardan biri, sosyal organizasyondaki hangi işlerin mekan organizasyonunda birbirlerine en

yakında ya da en uzakta konumlanabileceği ve bunların gerekçelerinin neler olabileceği sorusudur. Hippdamus'un Milet Kenti planını bu sorunun tuttuğu ışıkla yeniden anlamaya çalışmanın verdiği mesleki doyumu umarım tüm okurlar paylaşır.

Anadolu'daki tüm antik kentleri bu bakışla yeniden anlamaya çalışmanın mesleki hazzını daha fazla övmeden vurgulamam gereken son önemli noktaya geçeceğim. Platon'un Devlet'te Sokrates'in ağzından diyaloglarla kurguladığı bu sosyal organizasyon, antik dönemdeki bir sosyal organizasyonu temsil etmektedir. Bu nedenle şu soru çok haklı bir sorudur: Platon'un Devlet'teki sosyal organizasyon kurgusuna dayanan (ya da kökenlenen) bir anlayış, günümüz kentlerini anlamak açısından bize nasıl bir ışık tutacaktır?

Bu sorunun yanıtı çok kısa; ancak bunu gerçekleştirebilmek oldukça zaman ve yoğun bir çaba gerektiriyor görünmektedir. Modern toplum, hatta giderek post-modern toplum hiç kuşkusuz ki Platon'un Devlet'te anlattığından çok daha karmaşık bir sosyal organizasyon yapısına sahiptir. Bu yüzden günümüzün sosyal ve mekansal organizasyonlarını anlamak çok daha yoğun bir çaba gerektirir. Ama günümüzü anlamak da, değişimlerin tarihini ve bu değişimlerin oldukça kabarık sayıdaki gerekçe ve sonuçlarını anlamadan pek de mümkün olmayacak gibi görünüyor. İlhan Hoca'nın derslerde yeri geldikçe tekrarlamaktan hiç üşenmediği önemli bir uyarısı vardı: "Tarih bugünden geçmişe bakarak yazılır" derdi ve "Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek" kitabında bu uyarısını derinlemesine anlatıyor. Bu uyarı bana da her defasında tarihi farklı kaynaklardan yeniden okumak gerektiğini hatırlatıyor ve hiç bitmeyen bir yeniden anlama çabası üretiyor. Değişimi ve değişimin tarihini yeniden anlama çabası kapsamında her ne kadar ilk bakışta göze çok basit gelse de bana çok önemli rehberlik yapan ve Platon'un kurgusunu anlattığımız bölümde hep öteleyerek buraya taşımış olduğum üç soruyu paylaşmak istiyorum.

Bunların ilki, "organik kökenli güç insanlığa neden yetmez oldu" sorusudur. Platon'un sosyal organizasyonu kurgularken alet, araç ve gereç üretiminden hemen sonra ikinci sırada eklediği zorunlu gereklilik güç ya da enerji kullanımı olarak adlandırdığımız değişkendi. Ama Platon'un, insan gücünün yetmediği durumlarda kullanılmasını önerdiği güç, zamanın gerçekliği nedeniyle hiç kuşkusuz ki, hayvan gücüydü ve biz bunu çözümlememiz içinde organik kökenli güç diye adlandırdık. Sanayi devrimini, onun güç kullanımını yüzeyi açısından, organik kökenli güçten mekanik kökenli güce geçiş olarak anlayabiliriz. Peki böyle bir geçişi zorunlu kılan neydi? Buna basitçe "daha fazla üretme gerekliliği" diye yanıt verebilirsiniz. O zaman şöyle bir

soru daha sormamız gerekir: “daha fazla üretme gerekliliği ortaya çıkaran neydi”? Bu soruya da basitçe “toplumun ihtiyaçları” diye bir yanıt verilebilir. Ama hatırlayın lütfen, Platon’un kurgusunda sosyal organizasyondaki hiçbir iş, işbölümü ve kural tesadüfen ortaya çıkmıyordu, hepsinin gerekçeleri ve rasyonelleri vardı. Bu yüzden, çok da haklı olarak, “neden toplum daha fazla üretime ihtiyaç duydu” diye sormamız gerekiyor.

Anlama çabası, hiç kuşkusuz, sonlu yargılara ulaşma arayışından çok, anlayışımızı ve kavrayışımızı daha da olgunlaştıracak yeni soruların arayışını temsil etmektedir. “Organik kökenli güç neden yetmez oldu” sorusuyla başlayan bu bağlamdaki anlama çabamda, burada söz edemediğim diğer birçok kaynağın yanı sıra Eric Hobsbawm’ın “Sanayi ve İmparatorluk” kitabıyla, Raimondo Luraghi’nin “Sömürgecilik Tarihi” kitaplarının anlayışımızı ve kavrayışımızı olgunlaştıracak yeni sorulara erişmek konusundaki önemli rehberliğini paylaşmak isterim.

Sözünü ettiğim ikinci soruysa, toplum yapısının neden ve nasıl değiştiğine odaklanıyor. Örneğin herkesin “yatkın” olduğu işle uğraşması gereken bir toplum anlayışından, herkesin her işe yatkın olabileceğini kabul eden bir anlayışa geçiş nasıl oldu? Bu sorunun yanıt arayışının başlangıç noktasına Aydınlanma döneminin sıra dışı filozoflarından biri olan John Locke’un çalışmalarını koymalıyız. Locke’un kuşkusuz en ateşli tartışmalara yol açan çalışması, 1690 yılında yayınladığı (bazı kaynaklarda 1689 olarak da geçiyor) “An Essay Concerning Human Understanding” adlı eseridir. Bu eser 2004 yılında Kabalcı Yayınevi tarafından, Vehbi Hacıkadıroğlu’nun çevirisiyle “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme” olarak Türkçeleştirilerek yayımlanmıştır. Locke’un bu eserinde sözünü ettiği “boş zihin” kavramlaştırması, yukarıda sorduğumuz sorudaki değişimi anlamak açısından hayati bir önem taşıyor.

Zihnin ve bedeninin birbirinden ayrı anlaşılması gerektiğini ve boş zihin kavramlaştırmasına ilişkin düşünceleri John Locke öncesi bazı filozoflarda, örneğin İbn-i Sina’nın çalışmalarında bulmak mümkün. Ama Locke’un düşünsel anlamda bir kırılma noktası yaratan katkısı, “herkes boş zihinle doğar ve bunu doldurmanın yegane yolu eğitimidir” şeklinde açıkçası biraz fazla basitleştirerek özetleyebileceğimiz katkıdır. Platon’un herkesin yaradılıştan farklı olduğu kabulüne karşılık, John Locke’un herkes boş zihinle doğar önermesi, aslında bizi “herkes eşit doğar” gibi bir sonuca götürmektedir.

Ancak burada çok önemli bir tehlikeyi savuşturmamız gerekiyor: Platon, farklılaşmaları bir üstünlük sırasına sokmaz. Bu çalışmadaki odak noktasının dışına taşacak nitelikte bir iddiam yok; ancak bu konudaki sorumluluğu üstlenerek söylemeliyim ki, benim anladığım kadarıyla Platon’un düşüncesinde

üstünlük “erdemli olma” arayışından kaynaklanır ve erdemli kişi kendini diğerlerinden üstün görmek yerine, bu erdemini toplumun faydasına kullanır. Aynı şekilde, “Locke’un düşüncesi budur” şeklinde bir iddiam yok, benim özellikle “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme” (2004) ve “Eğitim Üzerine Düşünceler” (2004) başlıklı eserlerine odaklanan Locke okumalarımın varlığım sonuç bu.

Son olarak yukarıda sözünü ettiğim üçüncü soruyu da dile getirerek bu bölümdeki çözümlemeyi toparlayabiliriz. Bu son soru, “tüm bu değişim sürecinde tüccarın rolü neydi” sorusudur. Bu soruyu çok ayrıntılandırmayacağım. En geniş kapsamlı başlıca yanıtların Karl Marx’ın Kapital’inde olduğunu ekonomi tarihiyle uğraşan herkes biliyordur. Ancak tüm coğrafi keşifler tarihini bu soru kapsamında yeniden anlamaya çalışmanın tüm bu değişimi anlamak konusunda çok daha yüksek çözünürlüklü perspektifler sağlayabileceğini vurgulamak gerek.

Son Verirken

Son aşamada hala net olarak yanıtlanmamış olabileceği kuşkusuna kapıldığımız bir soruyu hemen dile getireyim: tüm bu anlatım sosyo-mekansal süreçleri anlamamız için bize nasıl bir kavrayış çerçevesi öneriyor? Bu soruya verebileceğim en basitleştirilmiş ve açık yanıt şu: mekan organizasyonunu, sosyal organizasyonun fiziksel coğrafyada konumlanması olarak kavrama önerisidir bu çerçeve. Mekan organizasyonunda, sosyal organizasyonla hiçbir ilgisini hiçbir bağlantısını kuramayacağımız konumlanmalar yok mudur? Açıkçası benim aklıma gelmiyor. Hatta bunu bir adım öteye götürerek, mekan organizasyonundaki tüm konumlanmaların sosyal organizasyondaki izdüşümlerini bulabileceğimiz iddiasını da dile getirmek isterim. Günümüzden aşağı yukarı 24 yüzyıl önce yazılmış bir eser olan Devlet’te, Platon’un kurguladığı ve bizim burada sosyal organizasyon olarak adlandırdığımızın yapıyı, mekan organizasyonunu ve bunların birbirleriyle olan ilişkisini kavramış olmanın, mekanın üretimi konusunda çok kolaylaştırıcı bir kavrayışa yardımcı olacağını ümit ediyorum. Bu kavrayışın günümüz kentini çözümlenebilmek ve anlayabilmek için de mekanla uğraşan tüm disiplinler için bir kapı açabileceğini düşünüyorum. En azından kendi kişisel deneyimimin bu yönde olduğunu belirtmeliyim.

Sosyo-mekansal süreci kavrayan hiçbir profesyonelin de, kendini, mekana tahakküm eden, mekanı tüm boyutlarıyla değiştirme gücüne sahip ve

mekandan üstün bir pozisyona konumlandırmayacağına inanıyorum. Kendini mekandan, mekan organizasyonundan ve dolayısıyla sosyal organizasyondan daha üstün görmeyen plançılara ve tasarımcılara ihtiyacımız var. Bu önermemizi bir adım ileriye taşıyarak, kendini doğadan üstün görmeyen plançılara ve tasarımcılara ihtiyacımız olduğunu söyleyebiliriz.

İlhan Hoca'nın, derslerinde üzerinde önemle durduğu konulardan biri, "iyi toplum" meselesiydi. Platon'un Devlet'inde anlattığı sosyal organizasyona dayanarak kurgulamaya çalıştığımız sosyo-mekansal süreç kavrayışı, iyi toplum ile iyi mekanın eş zamanlı oluşabileceğine işaret ediyor. Mekan organizasyonuna ve coğrafyaya müdahale yetkisi olan meslek alanlarındaki bugünkü ve gelecekteki profesyonellerin iyi toplumu anlamadan iyi mekan müdahaleleri oluşturma olasılıkları var mı? Dilerim ki bu çalışma böyle bir anlayışın geliştirilmesi süreçlerine de katkıda bulunacaktır.

Kaynakça/References

- Altıntaş, H. (1985). *İbn Sina metafiziği*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 177.
- Dasgupta, P. (2011). *İktisat*. (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007).
- Dosay-Gökdoğan, M. (2007). Farabi'nin boşluk üzerine çalışması. *Bilim ve Ütopya*, 154, 19-21.
- Einstein, A. (1989). *İzafiyet teorisi*. (G. Aktaş, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1916).
- Friedmann, J. (1997). Planning theory revisited. *European Planning Studies*, 6(3), 245-253. <https://doi.org/10.1080/09654319808720459>
- Friedmann, J., ve Alonso, W. (1975). Introduction: Efficiency, equity and national integration in regional planning. J. Friedmann ve W. Alonso (Der.), *Regional Policy: Readings in Theory and Application* içinde (ss. xvi-xxi). Massachusetts: MIT Press.
- Guedj, D. (1998). *Metrenin icadı*. (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir*. (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1973).
- Hawking, S. H. (1988). *Zamanın kısa tarihi: Büyük patlama'dan kara deliklere*. (S. Say, M. Uraz, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1988).
- Hobsbawm, E. (1998). *Sanayi ve imparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1969).
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (D. N. Smith, Çev.). Oxford: Blackwell Publishers. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).

- Locke, J. (2004). *Eğitim üzerine düşünceler*. (H. Zengin, Çev.). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1693).
- Locke, J. (2004). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V. Hacıkadıroğlu, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1689).
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik Tarihi*. (H. İnal, Çev.). İstanbul: e Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1964).
- Marx, K. (1975). *Kapital: Kapitalist üretimin eleştirel bir tahlili 1. Cilt*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1867).
- Platon. (1962). *Devlet*. (S. Eyuboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi. (Stephanus versiyonu yayın tarihi 1578; Orijinal eserin yayın tarihi yaklaşık MÖ. 375).
- Platon. (2007). *Devlet*. (H. Demirhan, Çev.). Ankara: Palme Yayınevi. (Stephanus versiyonu yayın tarihi 1578; Orijinal eserin yayın tarihi yaklaşık MÖ. 375).
- Ricardo, D. (2000). *Ekonomi politişin ve vergilendirmenin ilkeleri*. (T. Ertan, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1817).
- Sagan, C. (1983). *Cennetin ejderleri*. (K. Şentın, Çev.). İstanbul: e Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi: 1977).
- Tekeli, İ. (1979). *Mekan organizasyonlarına makro yaklaşım: Türkiye üzerinde bir deneme*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih yazımı üzerine düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Makaleler/Articles

Bir Bilim İnsanının Kavramlarla Yolculuğu: İlhan Tekeli ve Alternatif Bir Patika

*

Nihal Ekin Erkan¹

ORCID: 0000-0003-2557-7116

Çiğdem Aksu Çam²

ORCID: 0000-0001-6328-1290

Zeynep Arslan Taç³

ORCID: 0000-0002-5260-0054

Öz

Bu makalede bilim insanlarının bilgi üretim sürecinde kullandıkları kavramların yeri ve önemi, bir bilim insanı olarak Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kavramlarla olan ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Kavramlar, sosyal bilimcilerin toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama uğraşısında temel dayanakları, araçlarıdır. Tekeli'nin kavram oluşturma serüveni, bilim insanlarının dünyanın düşünce macerasının bir parçası olmak ve bilimsel olanı gündelik hayata taşımak iddialarını sorgulamak için bir vaka çalışmasına olanak verecek nitelik ve kapsamdadır. Bu nitelik ve kapsamı ortaya çıkaran, Tekeli'nin Türkiye kent ve bölge planlama alanının kurucularından biri olarak önerdiği kavramlarla alana yön vermekte etkili olmasından ziyade, kavramları epistemolojik sorgulamalarla ele almasıdır. Çalışmada Tekeli'nin kent çalışmaları alanında oluşumuna katkı sunduğu çok sayıda ve çeşitli kavramı içeren geniş kavram setinden iki örnek incelenmiştir. Örnek olarak seçilen "yönetişim" ve "konut sunum biçimi" kavramları üzerinden Tekeli'nin kavram oluşturma serüveni kesitlerle tasvir edilmiştir. Araştırmada çeşitli veri toplama teknikleri ve analiz stratejilerini bir araya getiren karma yöntem kullanılmıştır. Benimsenen karma yöntem içinde verilerin bulgulara dönüştürülmesinde katılımcı nesneleştirme ve söylem analizi belirleyici olmuştur. Çalışma bulgularıyla bir bilim insanının bilimsel bilgi üretimi sürecinde kavramlar aracılığıyla özgün katkı geliştirme olanakları tartışmaya açılmış ve Tekeli'nin kavramlarla ilişkisinde alternatif bir patika oluşturduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlhan Tekeli, kent çalışmaları, kavram oluşturma, yönetim, konut sunum biçimi.

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, E-mail: nekin@marmara.edu.tr

² Dr. Öğr., Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, E-mail: caksu@atu.edu.tr,

³ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, E-mail: zeynep.arslan@marmara.edu.tr

A Scientist's Journey with Concepts: İlhan Tekeli and an Alternative Path

*

Nihal Ekin Erkan⁴
ORCID: 0000-0003-2557-7116

Çiğdem Aksu Çam⁵
ORCID: 0000-0001-6328-1290

Zeynep Arslan Taç⁶
ORCID: 0000-0002-5260-0054

Abstract

This article discusses the position and the importance of the concepts used in the process of scientific knowledge production basing on an analysis of Prof. Dr. İlhan Tekeli's relation with concepts as a scientist. Concepts are the main tools for social scientists to grasp and explain social reality. İlhan Tekeli's journey of concept building as a social scientist is portrayed to present an exemplar to scientists being a part of the world's shared ideas and claiming to convey scientific facts to everyday life. Tekeli not only guided the field of urban studies by presenting new concepts and conceptualizations as one of the founders of the field of urbanism in Turkey but also engaged in epistemological interrogation on concepts of the field. Two samples among the set of broad-spectrum of concepts that Tekeli contributed to the development of urban studies are examined. Tekeli's adventure of concept building is portrayed through analyzing his contribution to the concepts of "governance" and "mode of housing provision". The study applies mixed-method as the research method to combine various forms of data collection techniques and analysis strategies. Participatory objectification and discourse analysis are conducted for converting data into findings within the mixed method. The opportunities for developing authentic contributions of a scientist to the scientific knowledge production process through concepts are opened for discussion basing on the findings of the study. It has been argued to conclude that Tekeli has developed an alternative path with regards to his relations with concepts.

Keywords: İlhan Tekeli, urban studies, concept formation, governance, mode of housing provision.

---

⁴ Prof. Dr., Marmara University, E-mail: nekin@marmara.edu.tr

⁵ Asst. Prof., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, E-mail: caksu@atu.edu.tr,

⁶ Research Asst., Marmara University, E-mail: zeynep.arslan@marmara.edu.tr

Giriş

Kavramlar, sosyal bilimcilerin toplumsal gerçekliği anlama ve açıklama uğraşısında temel dayanakları, araçlarıdır. Sosyal bilimlerin alanının “sözlere” doğrudan ve muazzam etkiler atfedilerek inşa edilen bir alan niteliği gösterdiği hatırlanacak olursa, alandaki gelişimde bilim insanlarının kavramlarla ilişkisinin önemi daha açıklık kazanır. Sosyal bilimciler, kavramları kullanarak dilsel bir üretim sürdürürler. Üretim araçları olarak kavramlara olan hakimiyetleri, yaşadıkları toplumu ve zamanı etkileme ve değiştirme çabalarını doğrudan etkiler. Kavramlara sahiplilik biçimleri, içinde buldukları dönemin ve ortamın bilgi üretim tarzıyla doğrudan bağlıdır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında bilimsel bilgi üretiminde kavramlar, zihinde temsil nesnelere olarak işlev görmekteydi. Zira bu dönemde, Tekeli'nin (2019) belirttiği gibi bilimsel bilgi üretimi temsili kuramlar çerçevesinde yürütülüyordu. Ağırlıklıla pozitivist nitelikli bu kuramlarda; sosyal gerçekliğin kavramlar yardımıyla zihinde nesnel olarak temsil edilebileceği kabul edilerek, evrensel geçerlilik iddiası taşıyan nesnel bilgi üretimi amaçlanıyordu. Bununla birlikte 1980'li yıllarda post-modern ve post-yapısalcı eleştirilerle nesnellik tartışması yükseldiğinde iki eğilim ortaya çıkar. İlk eğilimde mutlak öznelci yaklaşımla bilimsel bilgi üretiminin olanaksızlığı üzerine yoğunlaşılınca, kavramlar referans değerini kaybeder. İkincisinde eleştirel gerçeklik içinde hermonotik temelli kavramlar özneller arası uzlaşmanın, oydaşmanın sağlanacağı ya da sağlanması gereği üzerinde durulan birimler olmaya doğru evrilir. Sonuç olarak, kavramlar üzerinde anlaşma sağlanamazsa Neuman'ın da (2009, s.82) ifade ettiği şekliyle, “insanlar kavramlara dair terimleri ve tanımlarını paylaşmazsa bir değeri olmaz.”.

Dolayısıyla her koşulda, sosyal bilimlerde kavramların varlığı hem bu alandaki bilimsel faaliyeti mümkün kılar, hem de ister özneller arası isterse mutlak öznellik savunulması olsun epistemik topluluğun iletişimini sağlayacak ana birimler olarak vazgeçilmez işlevlerini sürdürür. Sosyal bilimlerin, kavramlarda uzlaşmaya ve kavramların paylaşımına dayalı ortaklık temelli bir üretim alanı olarak nitelenebilir.

Bu üretim alanı Bourdieu'nun (2016) akademi için ifade ettiği gibi, rakibin aynı zamanda müşteri olduğu bir alandır. Benzer şekilde kavramlar, bir yandan üretim sürecinin araçlarıken, öte yandan sosyal bilimcinin yaratım sürecinin ürünleri olur. Buradaki yaratıcılık, gerçekliği etkileme ve değiştirme potansiyelini barındırır ve bu potansiyeli geliştirir. Bu potansiyelin bilim insanlarının deneyimiyle bağını kurmak ve kavramları gündelik hayat akış

performanslarına taşımak için günümüzde henüz gelişmekte olan temsili olmayan kuramlar önemli bir olanaktır. Thrift (2008) temsili olmayan kuramların varlık temelli değil, oluşan/olan temelli olduğunu vurgular (Vannini, 2009). Bu kuramların oluşan/olan temelli niteliğiyle, birlikte yaşam deneyimi içinde ifade biçimi kazanması dolayısıyla kuramdaki kavramlar da dinamikleşir. Bu durumda önemli olan kavramlar değil, kavramsallaştırma olur. Temsili olmayan kuramların gelişmeye başlamasının kavramlara yaklaşımımızda ne tür değişiklikler ortaya çıkaracağı günümüzde henüz araştırılmayı beklemektedir.

Bu makalede temsili olmayan kuramların gelişmesini Türkiye’den takip eden bir bilim insanının, Prof. Dr. İlhan Tekeli’nin, kavramsallaştırma serüveninden kesitler sunularak böyle bir araştırmaya giriş için adım atılmaktadır. Makalede bir bilim insanını nesneleştirerek kavramlarla ilişkisine dair bilgi üretimi yoluyla, hem kavramlara dair ilgi toplamak ve anlayış geliştirmek, hem de çalışmalarını izlenerek İlhan Tekeli’nin kavramlarla yolculuğuna tanıklık etmek amaçlanmıştır. Tekeli’nin kavram oluşturma serüveni, bilim insanlarının dünyanın düşünce macerasının bir parçası olmak ve bilimsel olanı gündelik hayata taşımak iddialarını sorgulamak için bir vaka çalışmasına olanak verecek nitelik ve kapsamdadır. Bu nitelik ve kapsamı ortaya çıkaran, Tekeli’nin Türkiye kent ve bölge planlama alanının kurucularından biri olarak önerdiği kavramlarla alana yön vermekte etkili olmasından ziyade, kavramları epistemolojik sorgulamalarla ele almasıdır. Makalede konu, Prof. Dr. İlhan Tekeli’nin kavramlarla olan ilişkisi, bu ilişkinin Türkiye kent (yerleşim) çalışmaları alanı ile etkileşimi ve alana kazandırılmasında önemli rolü olan kavramlardan seçilen örneklerle ele alınmaktadır.

Karma Araştırma Deseni

Tekeli’nin kavramsallaştırma serüveninin tasvirinin kendisinin altmış yıla yakın bir sürede çok çeşitli konularda yüzü aşkın kitap, altı yüz elli kadar makale üretmiş olması nedeniyle hem niceliksel hem niteliksel açıdan güç olduğu açıktır. Bununla birlikte Tekeli’nin kavramsallaştırma deneyimi, Türkiye kent çalışmalarındaki katılımcılar için kavramlar üzerinden ortak bir deneyime/oluşa davetiye çıkarmakta, bir fırsat yaratmaktadır. Bu makale bu daveti kabul etme sorumluluğu üstlenerek kaleme alınmıştır. Sorumluluğun yerine getirilmesi, daha ileriki çalışmalarda, şehircilik alanının kavramlarla düşünme pratiğinin içinde kolektif olarak ve performatif şekilde sağlanabilir.

Bunun için alandaki katılımcıların iletişim, iş birliği, eleştirel düşünce ve yaratıcılık yetilerini kullanması hem olanaklı hem zorunludur.

Makalede sunulan vaka çalışmasında, çeşitli veri toplama ve analiz stratejilerini birleştiren karma araştırma deseni (Biesta, 2017) kullanılmıştır. Üçü makalenin yazarı olmak üzere, dört katılımcının yer aldığı veri toplama teknikleri arasında derinlemesine görüşme ve doküman taraması öne çıkmıştır. Dokümanter taramada, kişisel dokümanlardan ve ilgili politika metinlerinden yararlanılmıştır. Kişisel dokümanlar Ekin Erkan'ın Tekeli ile görüşmelerine ait 1990'lı yılların başından itibaren sistematik olarak derlediği notlardır. Notlar arasında telefon görüşmeleri, toplantı tutanakları, tartışma notlarının üzerine işlendiği makaleler bulunmaktadır. Kişisel dokümanlar katılımcı nesneleştirme (Bourdieu, Wacquant, 2007) metodu benimsenerek söylem analizine (Fairclough, vd 2011) tabi tutulmuştur.

Bu analiz sonucunda Tekeli'nin Türkiye kent çalışmaları alanına kazandırdığı ya da içerik değişimine katkı sunduğu kavramlarının çeşitlenerek bir kavram seti oluşturduğu saptanmıştır. Kavram setinin içinde, "kentleşme" ve "kentleşme" gibi alanın anahtar kavramları yanı sıra özgün nitelime olarak "imar operasyonu" ve "azman sanayi şehri" kavramları, sivil toplum alanının iskeletini oluşturan ve STK'lar kısaltmasıyla anılan "sivil toplum kuruluşları" gibi her biri çeşitli açılardan özgünlük taşıyan kavramlar bulunmaktadır. Bu geniş yelpazeden örnek olarak iki kavram seçilmiştir: "Yönetişim" ve "konut sunum biçimi". Söz konusu kavramların seçilmesinin nedeni, bu iki kavramın Tekeli'nin kavramsallaştırma serüveninin deneyimsel olarak analizini destekliyor olmasıdır. Her iki kavramda da düşününsel olan, eylemsel olanla ilişkilendirilmiş, Tekeli'nin gündelik hayat pratiği içinde oluşan/olan temelli olarak yaşam deneyimi içinde ifade biçimi kazanmış ve evrilmiştir.

Örneklemedeki kavramlarla ilgili Tekeli'nin eserleri yanı sıra karşılaştırmalı analize olanak verecek şekilde uluslararası alan yazın taranmıştır. Ek olarak Yükseköğretim Kurulu tez veri tabanı taranmıştır. Çalışmanın omurgasını oluşturan, odak konusu kavramlar olarak belirlenerek gerçekleştirilmiş olan üç derinlemesine görüşmenin ilk ikisi 2013 yılında, sonuncusu içinde bulunduğumuz 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. İlk iki görüşme TÜBİTAK tarafından 101K406 numara ile desteklenen *Şehir Çalışmaları Alanında Kavramlar Hattası ve Tarihi* başlıklı araştırma projesi kapsamında Burcu Temiz ve Nihal Ekin Erkan tarafından yapılarak kayıt altına alınmıştır (Ekin Erkan, 2014). Görüşmelerdeki zamansal ara Tekeli'nin kavramlar odaklı düşüncesinin artzamanlı tespitini olanaklı kılmıştır. Tekeli'nin kavramsallaştırma sürecine dair anlatısında tekrar eden deseni ve farklılıkları, dolayısıyla evrimi çıkarmak mümkün

olmuştur. Farklı dönemlerde gerçekleştirilen görüşmeler karşılaştırılarak bilimsel bilgide geçerlilik ve güvenilirlik ölçütlerinin niteliksel araştırmadaki karşılığı olan tutarlılık ölçütü sağlanmıştır. Dolayısıyla hem nicel hem nitel veri kullanılarak, bir bilim insanı olarak İlhan Tekeli'nin kavramsallaştırma serüveni kısıtlı bir çerçevede tasvir edilebilmiştir.

Kavramlarla Yolculuk Başlıyor

Tekeli kavramlar konusunda ihtiyaç ve farkındalığının gelişmesinde 1960'lı yıllarda Nusret Hızır'dan felsefe dersleri almasının etkili olduğunu belirtir. Pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesinin değiştirilmesi gerektiğini belirten Hans Reichenbach'ın asistanlığını yapmış olan Nusret Hızır'ın katkısıyla kavramlarda soyut-somut ilişkisini çözümlemesi mümkün olmuştur. Somuttan soyuta gitmenin kolay, asıl zorluğun soyutu somuta dönüştürmekte olduğunu, bu uğraşının alternatifli bir süreç olduğunu deneyimlemiştir. Bu deneyimde, soyutu somuta taşıırken herkesin farklı önermeler geliştirebilmesinin yaratıcılığa alan açtığını keşfetmiştir. Bu durum sayesinde bilgi üretiminde kuramsal boyuta geçişi mümkün olmuş ve bu geçişte kapıyı aralayan kavramlar olmuştur. Tekeli kavramların düşününsel pratiğiyle bilginin kuramsal üretimini yakalamış ve bu üretime henüz 1964 yılında ilk makalesinin yayınlanmasıyla katılmıştır. Kavramlarla olan ilişkisinde başlangıçta kurulan bu epistemolojik yaklaşımı günümüze dek sürekliliğini korumuştur. Bir sosyal bilimci olarak sosyal dünyaya dair gizli olanı bulmak, sorgulamak ve aktarmak (Bauman, 2010) konusunda tükenmeyen merak ve hayret duygusunu, Deleuze ve Guattari'ye (1992, s.38) göre "felsefeye, yalnızca felsefeye ait olan kavramlarla" yakalamış, plancı sorumluluğuyla etkinleştirip günümüze dek korumuştur.

Felsefede kavramı sonsuz hızda işlem yapan düşüncenin eylemi olarak ni-teleyen Deleuze ve Guattari kavramların sosyal bilimlere ödünç verilmesine karşı dururlar ve şeylerin durumu ve koşulları ile uğraşan bilimin kavramlara gereksinimi olmadığını belirtirler. Kavramlar sosyal bilimler sistemine dahil olduğunda önermeler haline, yargılarla karışmayan önermeler haline dönüşür (Novak ve Gowin, 1984). Kavramlar, sahip olduğu yoğunlaşmayı yitirir. "Önermeler kendi gönderimleri aracılığıyla tanım kazanırlar ve gönderim de olayı değil ama şeylerin ve cisimlerin durumuyla bir ilişkiyi, aynı şekilde, bu ilişkinin koşullarını kapsar." (Deleuze ve Guattari, 1992, s.29)

Sosyal bilimlerin merkez eksenindeki ilişki düşünce ile görgül olan arasındaki ilişkidir. Düşüncenin görgül olan ile ilişkisinin kurulmasına dayanan

üretimde yapılan, en sade haliyle olgu, terim ve atf (tanım) üçlemesi üzerinde yükselen bir kavramsallaştırmadır. Gerring (2001) Ogden-Richards Üçgeni kullanarak bu kavramsallaştırma sürecini analitik hale dönüştürür. Farklı soyutlama düzeylerindeki her bir kavramı bu analitik şemada ayrıştırıp, zihnimizde tekrar bütünleştirebiliriz. Piaget'e göre (aktaran Vygotsky, 1998) "Bir zihinsel işlemin bilincine varmak demek, onu eylem düzleminden dil düzlemine aktarmak, yani onu sözcüklerle ifade edilmesini olanaklı kılacak biçimde düş gücünde yeniden yaratmak demektir." Ancak Vygotsky'nin (1998) bilimsel kavramların ve gündelik kavramların gelişmesi arasındaki ilişkiyi incelerken ortaya koyduğu gibi, "bir kavramın bilincine ve tasarlanmış bir denetime ancak bir sistemin parçası olduğu zaman tabi kılınabileceği, bize açık bir gerçek olarak gözükmektedir. Üst düzeyde bir kavram, alt düzeyde bir dizi kavramın varlığını gerektirir ve aynı zamanda farklı genellik düzeyleri arasında bir sıradüzeni öngörür. Dolayısıyla verilen kavram genellik ilişkilerinin oluşturduğu bir sistem içinde yer alır" (s.137). Sosyal bilimlerde genellik ilişkilerinin doğa bilimlerindeki netlik ve istikrardan yoksun olması alandaki kavramlara da şüphe ile yaklaşılmasına zemin hazırlar. Bu zemin sosyal bilimlerin metoda bağlılığını ve metod testleriyle sınanmaya açık olmasını daha önemli hale getirir.

Uygulamalı bir bilim dalı olarak kent ve bölge planlama, geçerlilik ve güvenilirlik testini sadece bilimsel alanda değil, gündelik hayatta da sürekli vermek zorunluluğunu ve şansını taşıyan disiplinler arası bir düşünce ve eylem alanıdır. Bir plancı kendisini farklı ontolojik kabulleri olan disiplinlerin kesişiminde konumlandırarak, "kuramsal bilginin sistemli bir biçimde eyleme uygulanması" (Friedman, 1987) sorumluluğunu üstlenir. Planlama alanındaki bir bilim insanını "bilim bilim içindir" den uzak tutan bu sorumluluk, aynı zamanda kavramlara olan ihtiyacını şekillendirir. Planlamada kavramlar, analizin sonuçlarını değiştirmeye yaraması için, Tekeli'nin ifadesiyle, "çifte kavrulmuştur". Planlılar kavramsal ve kuramsal açıdan "enlerle" ilgilenir, çifte uğraş verirler. Örneğin eleştirel kuramın önermelerini benimseyen bir plancı, kuramın temel önermesini, eleştirel kuramcılarının, kuramı acil, pratik veyahut araçsal ihtiyaçlar için yardıma çağırma anlayışını reddetmelerini (Brenner, vd. 2014, s. 39) eleştirmek durumunda kalabilir. Bu, eleştirilenin eleştirisini yapmaktır. Aynı şekilde planlamada kavramlar soyutlama düzeyleri açısından "enler" arasındaki yelpazeye yayılır. Bir uçta henüz gerçekleşmemiş ve hatta düşünülmemiş olanı imleyen en soyut kavram, diğer uçta bu soyuttan korunmanın ya da bu soyutu hayata geçirmenin yollarını çizen, nesnel olanı ele veren en somut kavram vardır. Tekeli'de kavram oluşturma,

bu uçlarda gelgit yapan, düşünsel ile nesnel olan arasında bir aracı bulma çabası olarak anlaşılabilir. Çabası duysal, duygusal, düşünsel olanın davranışsal hale bürünmesidir. Çalışmalarında kavramlar, kimi zaman temsili kuramlar çerçevesinde bir nesneyi etiketleyebilir, kimi zaman iletişimsel rasyonalite arayışında bir oydaşma birimine dönüşebilir. Ya da son yıllarda olduğu gibi temsili olmayan kuramlarda kolektif bir üretme ve öğrenme deneyimine karşılık gelebilir. Tekeli'nin yazılarına birçok yazarın genellikle yaptığı gibi, terim ve tanımları şeklinde başladığına tesadüf etmeyiz. Kuramsal çerçeveleri değişkenlik gösterse de Tekeli'nin çalışmalarında kavramlar her daim dinamik nitelik gösterir ve çatışmalı bir şekilde içeriklendirilir. Tekeli kavramları araçsal üstünlük kazanmak ve bilimsel alanını genişletip korumak için kullanır.

Makalede bu saptamalar Türkçe kentsel siyaset ve politika alanyazınına kazandırdığı “yönetişim” ve “konut sunum biçimi” kavramları örnekleriyle incelenmektedir. Her iki terim için de inceleme, terimlerin uluslararası yazındaki kavramsallaştırmalarıyla başlamaktadır. Ardından Tekeli'nin getirdiği kavramsallaştırmanın uluslararası yazından ayrılan yanları ve özgün katkısının evrimi betimlenerek sınırları çizilmektedir. Son olarak, kavramsallaştırma deneyiminin alandaki etkileşim içinde nasıl bir oluş ortaya çıkardığı tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde ise bilim insanlarının kavramsallaştırma serüvenine dair sorular sorulmaktadır. Ancak, makale sorularla bitmiyor, oluş devam ediyor.

Yönetişim Kavramının Ortaya Çıkışı⁷

Yönetişim kavramı, 1990'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde küreselleşme tartışmaları çerçevesinde, değişen devlet-toplum ilişkilerini kavramak ve açıklamak için kullanılır. Aslında kavram ilk olarak bilimsel bilgi üretimi süreçleri içerisinde ortaya konmamıştır. Yönetişimi ilk kullananlardan Dünya Bankası (1991), kavramı kendisinin temel faaliyet alanı doğrultusunda, ekonomik kalkınma ve büyüme için farklı ülkelerde desteklediği programların başarısını hedefleyerek yolsuzlukla mücadele gündemi doğrultusunda içeriklendirir ve siyaset, demokrasi ve katılım ilişkisini de bu bağlamda kurar. Diğer taraftan, siyaset bilimi, kamu yönetimi, kent ve bölge planlama gibi disiplinlerde üretilen çalışmalarda “yönetişim”, farklı anlamlar yüklenir; yazarların önceliklerine ve benimse-

⁷ Bu başlık altında sunulan yönetişim kavramının ortaya çıkışı ve kentsel siyaset alanındaki gelişiminin daha geniş bir kuramsal tartışması için bkz. Aksu Çam, 2017.

dikleri yaklaşıma, çalışmanın odaklandığı konuya göre farklı olgular temelinde tanımlanır.

Bu disiplinlerde “yönetişim” yaklaşımı “devletin değişen rolü” argümanına dayanır. Yönetişim modelinde devlet artık, “kürekleri çeken” konumunda değil, “dümeni idare edendir”. Yönlendiricilik rolünü üstlenir (Pierre, 2000). Tek taraflı olmaktan çıkan, yöneten ile yönetilen arasındaki keskin sınırların kalktığı politika-yapma, karar-alma ve uygulama süreçlerini işaret eden yönetim kavramı böylece farklı yazarlar tarafından “etkileşimli sosyo-politik yönetim biçimleri” (Kooiman, 2000), “sektörler arası ortaklıklar” (Waddell & Brown, 1997), “kendi kendini örgütleyen ağlar aracılığıyla gerçekleşen toplumsal eşgüdüm biçimleri” (Rhodes, 2000), “aktörler arasında eşgüdüm ve uyum durumu” (Pierre, 2000) gibi ifadelerle tanımlanır. Tüm bu farklı ifadelerde sektörler (devlet-piyasa-sivil toplum) ve aktörler arası karşılıklılık ilişkisini ifade eden terimlerin kullanılması dikkat çeker: Etkileşim, ortaklık, eşgüdüm, uyum. Özetle, yönetim tek taraflı yönetim biçimi yerine gücün farklı sektörler ve aktörler arasında dağıtılmış ve paylaşılmış olduğu bir yönetim sürecini ifade eder.

Diğer taraftan, Batı yazınında “kentsel yönetim” kavramı, yönetim kavramından farklı olguları işaret edecek şekilde içeriklendirilir. Çok-aktörlü, etkileşimli yönetim anlamında yönetişimin kullanımı kentsel yönetim perspektifinden anlamlıdır. Bunun nedeni siyaseti yatay, enformel ilişki ağları temelinde işleyen bir süreç olarak kentsel kararların alınmasında müdahil olan aktörler temelinde okuyan (yeni) kurumsalcı geleneğin kentsel siyaset çalışmalarında köklü bir yeri olmasıdır. Bu geleneğin izleri kentsel siyasal gücün nasıl ve kimlerden oluştuğuna ilişkin seçkin ve çoğulcu yaklaşımlarda, siyaseti himayecilik-kayırma ilişkileri üzerinden okuyan çalışmalarda, “kentsel koalisyonlar” ve bunun devamı olarak nitelenebilecek 1980’lerin sonundan itibaren öne çıkan kentsel rejim analizinde sürülebilir. Böylelikle kentsel bağlamda yönetim kavramı, 1990’lardan beri kentsel siyaset yazınında giderek merkezi bir konum edinir ve ulus-altı ölçekte işleyen yönetim modelinin yanı sıra, kentsel siyasal iktidarın büründüğü biçimi de ifade eder. Özellikle çok-katmanlı yönetim kavramsallaştırması kent-bölge çalışmalarında öne çıkar (Peters ve Pierre, 2001). Bu kavram sadece farklı yönetim kademelerindeki kurumlar arasındaki ilişkileri değil, farklı kademelerde gerçekleştirilen yönetim süreçleri arasındaki ilişkileri de kapsar. Kjaer ise yönetişimi, siyasal iktidarın merkezden yukarıya, ulus-üstü birimlere doğru ve aşağıya, yerinden yönetim birimlerine doğru hareket ederken aynı zamanda dışarıya doğru –küresel ve yerel sivil toplum aktörlerine– kayması şeklinde “oto-

rite göçü” olgusuyla kavramsallaştırır (2009, s.138-9). Kentsel yönetim bu bağlamda çıkar, politika ve stratejilerini, hiyerarşik yönetim kademelenmesi dışında, uluslararası ve ulus-üstü kademedede savunma kapasitesine sahip ulus-altı ölçekte oluşturulan yönetim (yönetim + ağ ilişkileri / ortaklık / koalisyon / koordinasyon) modelini ifade eder. “Çok-katmanlı yönetim” ya da “otorite göçü” olarak ifade edilen dönüşüm, yerindenlik ilkesiyle uyumlu olarak kent yönetimlerinin güçlenmesini içerir.

Diğer taraftan yönetim, devlet-toplum-piyasa ilişkilerinde dönüşümü imleyen bir model olarak Marksist gelenekten gelen eleştirel şehirçiler ve coğrafyacılar tarafından çok farklı olguları işaret edecek şekilde kavramsallaştırılır. Bu bağlamda kentsel yönetim, 1970’ler sonrası yaşanan kapitalizmin kriziyle küresel düzlemde değişen toplumsal ve ekonomik ilişkilerin kentsel mekânı nasıl dönüştürdüğü, bu dönüşümün beraberinde getirdiği yeni krizler temelinde ele alınır. Çünkü kentsel olan, kapitalizmin çatışmalı ve sürekli değişen toplumsal ilişkileriyle ilgilidir. Harvey 1989 tarihli makalesinde bu dönüşümleri, 1970’lerin sonundan itibaren Keynezyen refah devletinin içine girdiği kriz sonucunda neoliberal ideolojinin kurumsallaşmasına paralel olarak, kentsel siyasetin hizmet sunumu ve yeniden dağıtıma odaklanan önceliğinin yerini şehre yatırım çekme, istihdam yaratma gibi amaçlarla kendini gösteren girişimci özelliğinin almasıyla açıklar. Devletin kamusal hizmet sunumu yoluyla gördüğü yeniden dağıtım işlevi yerini “girişimci” devlete bırakır. Kent yönetimlerinin bu yeni ekonomik işlevleri yerine getirmesiyle devletin mekânsal olarak yeniden yapılanmasıyla mümkündür. Bu yapılanma “devletin yeniden ölçeklendirilmesi” olarak kavramlaştırılır ve kentsel yönetim süreci devletin yeniden ölçeklendirilmesinin temel mekanizmasıdır (Brenner, 2004). 1970’ler sonrası görülen küresel siyasal ve ekonomik dönüşümlerin etkisiyle ulusal devletin bazı düzenleyici yetkileri ve hakları yeniden ölçeklendirilir, bazıları doğrudan kent ölçeğiyle irtibat kurabilen Avrupa Birliği (AB) gibi ulus-üstü kurumlara, çoğunlukla gelir yaratıcı nitelikteki diğer bazı yetkilerse yerele, yerinden yönetim birimlerine aktarılır (Brenner, 2004; McCann, 2017, s.314). Kentsel yönetiminin mülki sınırları artık belediyeler gibi yerel yönetim kurumlarıyla sınırlı değildir, bu durum kent-bölgeler ölçeğinde anlaşılmalıdır (McCann, 2017, s.316). Soja (2000), kent-bölgelerin oluşumunu çok-katmanlı, bölgesel kentleşme süreci olarak tanımlar. Kentin bu şekilde yeniden tahayyülü, kentsel hizmetlerde çeşitlenme ve farklılaşma, yerel seçim sistemi tartışmaları, katılımcı yönetim, kentsel-mekânsal işlev dağılımının yeniden tanımlanması gibi kentsel yönetimle ilgili meselelerin bölgesel ölçekte yeniden tanımlanması, yeni planlamaları ve politikaları gerektirir. Ulus-

lararası yazında yönetim ve kentsel yönetim kavramlarının ortaya çıkmasıyla bu gereksinimler de tartışmaya açılmıştır. Türkiye’de ise yönetim kavramı 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşkeleeri Konferansı (HABITAT II) gündemiyle beraber Türkçe kentsel siyaset yazınında yerini almıştır.

Tekeli’nin Yönetişim Kavramına Verdiği Yön

HABITAT II Konferansı, Türkiye’de demokratikleşme tartışmalarının yapıldığı, karar alma süreçlerinde temsili demokrasi aracılığıyla seçilen yöneticilerin ve teknokratların hâkim rolünün sorgulanmaya başladığı bir döneme rastlar. Yönetişim kavramı, böyle bir siyasal ve yönetsel tartışmanın gerçekleştirildiği bir bağlamda, Türkiye demokrasisi ve siyasetine ilişkin endişelerle Birleşmiş Milletler’in geliştirmekte olan ülkeler için önerdiği *governance* modelinin örtüşmesiyle öne sürülür. Böylelikle yönetim kavramı Türkçe alanyazında, Batılı *governance* kavramından farklı bir bağlamsal çerçevede gelişir (Aksu Çam, 2014, s. 209). Gerek içerden gerek dışardan seslendirilen demokratikleşme talepleri Türkiye’de yönetim kavramının geliştiği tarihsel ve siyasal bağlamın temel meselesidir. HABITAT II Konferansı’na hazırlık çalışmalarında yer alanlar, yönetim kavramını demokratikleşme bağlamında, özellikle katılımcı demokrasi ilkesini öne çıkararak içeriklendirir ve Türkçe’deki etkileşim sözcüğünde olduğu gibi karşılıklılığa yapılan vurgu ile Türkçeleştirirler.

Tekeli’nin yönetim kavramını ele alışı ve içeriklendirmesi, kavramı gündemde tutan çok sayıda makale üretmesiyle, Türkiye alanyazınında, kentsel siyaset ve kentleşme deneyimi içerisinde belirleyici ve kurucu olmuştur. Tekeli, yönetişimin toplumu yönlendirmede sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymasını işaret ettiğini ve hükümet dışı aktörleri de dahil eden bir yapı içerisinde demokratiklik, açıklık, hesap verme, çoğulculuk, kararın ilgililere en yakın yerde üretilmesi, yerindenlik gibi ilkeleri de kapsadığını belirtir. Yönetişimi, devlet-toplum arasında yeni bir ilişki biçimi olarak ele alır. Yönetişime geçiş sürecinde devlet artık işleri bizzat gerçekleştiren değil, yönlendirendir. Böylece Tekeli yönetişimi, tek öznel, merkezi ve hiyerarşik bir işbölümü içinde, araçsal rasyonelliği ön plana alan, yapan, üreten, bunun için kaynakları ve yetkileri kendinde toplayan eski yönetim modeline karşıt bir alternatif olarak, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştiren, çok aktörlü, desantralize, ağsal ilişkiler ve iletişimsel bir rasyonellik anlayışı içinde, toplumdaki aktörleri etkin kılan, kaynakların yönlendi-

rilmesini kolaylaştıran bir model olarak kavramsallaştırır (Tekeli, 1999, s. 247-249).

Tekeli'nin kavramsallaştırmasının temel dayanağını "iletişimsel rasyonellik" oluşturur ve bu temelde bir yönetim modelinde katılımcılık merkezi ilkelere biri olmak durumundadır. Yönetişim kavramı HABITAT II günlerinden itibaren kent çalışmaları alanında bir oydaşma birimi olmaya aday şekilde sunulur. Ancak yeni bir kavram olarak birden ortaya çıkması Türkiye kent çalışmaları alanında tepki oluşturur. Hem Türkçe dil yapısı açısından hem de içerik açısından dirençle karşılaşır. Kavram, Koselleck'in (2009) hareket kavramları niteliğinde olduğu gibi Türkçe alanyazınında bir yandan geleceğin beklentileri doğrultusunda şekillenirken, diğer yandan kavramları kullananların sosyo-ekonomik yaşam koşullarından türeyen bilinç tutumları ile eleştirilir. Tekeli'nin yönetişimi kavramsallaştırma pratiği, Birleşmiş Milletler alanında temsili demokrasi teknisyenlerine karşı tetiklenir, yerelde kavramın demokratiklik talebinde bir araç işlevi görebilmesi için sürer. Tekeli'nin serüveninde kavram tam bir fikir birliğine varmayı değil, başlangıçtakinden daha fazla uyuşmayı sağlamakla bir oydaşma birimi olma niteliğini örnekler. Kavramın terim, tanım, olgu üçlemesindeki olgu esası, yine Tekeli'nin katkısının olduğu İzmir örneğinde evrimleşir.

Yönetişim Modelinin Hayata Geçmesi: İzmir Modeli

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2017-2018 yıllarında Tekeli'nin danışmanlığında demokratik belediyecilik pratiğinin bir model oluşturacak şekilde kurumsallaştırılması amacıyla başlattığı çalışmalar "İzmir Modeli" olarak anılmaktadır. Model kapsamında gerçekleştirilen projelerin tasarlanma ve uygulanma süreçlerinde Tekeli'nin yönetim kavramsallaştırmasında öne çıkardığı ilke ve değerler benimsenmiştir. İzmir Modeli çalışmaları Tekeli'nin yönetim kavramsallaştırmasının Türkiye koşullarına özgü bir yerel ölçekte somutlaştırılması, hayata geçirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Aziz Kocaoğlu'nun on beş yıllık büyükşehir belediye başkanlığı pratiklerinin katılımcı yollarla geliştirilmesi ve modelleştirilmesi çalışması olarak nitelenebilecek İzmir Modeli'nin hedefi demokrasi açığı sorunudur. Bu sorun, yerel demokrasi güçlendirilemeden çözülemez. "Halkın demokrasi talebini daha açık ve somut olarak formüle etmesi, başarılı demokratik yönetim örneklerine sahip çıkması gerekmektedir" (Tekeli, 2018a, s.13). Dolayısıyla, yerel demokrasinin güçlendirilmesi demokratik bir yönetim modelinin geliştirilmesinin ön koşuludur. Tekeli, İzmir Modeli çalışmasını önemser. Model kap-

samunda gerçekleştirilen çalışmaların dayandığı temel kavramsal değerlerin spekülâtif idealleştirmeler olmadığını, Kocaoğlu'nun model çalışmalarını önceleyen on beş yıllık belediye başkanlığı dönemindeki belediyeçilik pratiklerinden yola çıkıldığını belirtir (Gürsel, 2020). Dolayısıyla İzmir Modeli olgusal gerçekliğe dayanmaktadır. Kocaoğlu belediyeçiliğine ilişkin görgül olan normatif değerlere dönüştürülmüş, kuramsal temel kazandırılmış ve aktarılmıştır.

İzmir Modeli çalışmaları başlangıçta dört kavramsal hedef belirler: Yaşam kalitesi, katılımcılık ve yönetim, yenilikçilik ve sürdürülebilirlik. "Katılımcılık ve yönetim", "yaşam kalitesi" hedefinin alt boyutlarından biridir, ona hizmet etmektedir. Bu hedeflere ulaşmak içinse kilit kavram katılımdır (Tekeli, 2018b, s.22). Tekeli, eski tarz yönetim ile yönetim arasında ayırım yapar: "Yönetim karşısında yönetişimin gelişmesiyle, toplumun bireyleri kendilerine emrivaki halinde gelen kararlara uyum göstermeye zorlanmayacaktır. Yönetim halinde verilen kararlar karşısında yabancılaşmış birey, yönetim halinde kendisinin alınmasına katıldığı kararlar karşısında, kendisini kamusal özne olarak görmeye başlayacak ve ona adanmışlık duygusuyla sahip çıkacaktır" (Tekeli, 2018a, s. 24). Merkezi ve hiyerarşik yönetim anlayışının ortaya çıkardığı iş bölümü terk edilerek, insanların birbirinin haklarına saygılı, yatay ilişkiler/ağ ilişkileri içinde bir yönetim anlayışının ortaya çıkardığı yeni bir toplumsal iş bölümü kurulacaktır. "Bu yeni iş bölümünde, kendi gereksinimlerini ve önceliklerini algılayabilen, bağımsız karar alabilen ve eylemde bulunabilen, kendilerini ve başkalarını yönlendirme kapasitesine sahip aktörlerin (sivil toplum kuruluş ve topluluklarının) ağırlıklı yeri olacaktır" (Tekeli, 2018b, s.22). Tekeli, böyle bir toplumsal yapıyı daha demokratik olarak değerlendirir.

Tekeli, İzmir Modeli kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda benimlenen katılımcı yolu kuramsallaştırırken özellikle Habermas'ın iletişimsel rasyonellik ve kamusal alan tezlerine sıklıkla atıf yapar. Eski yönetim modelinin meşruiyet çerçevesi araçsal rasyonellik üzerine kuruluyken, yönetim modelinde siyasal meşruiyet, insanların dahil edilmesine dayanan "müzakereci" ya da "katılımcı" demokrasi kapsamında kurulur. Meşruiyetini insanların karar alma süreçlerine dahil edilmesinden alan demokrasi anlayışı güçlendikçe, yönetim kavramı yerini iletişimsel rasyonellikle temellendirilen yönetim anlayışına bırakır. Bu değişim aynı zamanda yurttaş anlayışından, ağdaş anlayışına geçiş olarak da ifade edilebilir (Tekeli, 2018b, s. 21-211). İşte bu demokrasi anlayışı "kamusal alanda" gelişip serpilir: Yurttaşların ortak sorunları üzerine müzakere ettikleri kurumsallaşmış bir söylemsel etkinlik alanı (Tekeli, 2018b, s.117) bir nevi yönetim kavramsallaştırmasının cisimleşmesidir.

Habermas'ın kamusal alan formülasyonu illa ki mekânsal bir alanı işaret etmez, ancak Tekeli İzmir Modeli çalışmasını aktardığı eserlerinde İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katılımcı yöntemlerle gerçekleştirdiği mekânsal planlama çalışmalarını kamusal alan geliştirilmesi olarak değerlendirir ve demokratikleşme yolunda mekânsal kamusal alanların yerel yönetimler tarafından artırılmasını önemser. Bir toplumda kamusal alan ekonomik, kültürel ve toplumsal alanların tümünü kapsayacak şekilde genişletilebildiği ölçüde, o toplumda katılımcı demokrasinin ve yönetişimin başarılı bir şekilde hayata geçirilebildiği iddia edilebilir (s.23).

İzmir Modeli kapsamında gerçekleştirilen projelerde yaratıcı katılım, kolektif yaratıcılık olarak nitelenen bir yöntem izlenir. Burada önemsenen husus, gerçekleştirilecek projenin -tasarım, planlama ya da tarımsal üretim faaliyetlerine ilişkin olsun- kolektif bir ürün olmasıdır. Ortaya çıkan eser / ürün, bir tasarımcı adıyla ya da icracı kurumun unvanıyla değil, İzmirililerin projesi olarak sunulmaktadır. Kolektifliğe yapılan vurgu İzmir ölçeğinde bir komünite yaratmakla ilgilidir. Yaratılması hedeflenen kolektif kent yaşamında ve yönetişiminde yerel yönetimin üstlendiği rolse katalizörlük olarak belirlenir. Bu rol Tekeli tarafından, "belediyenin kendisini toplumdaki bireylerin yerine koymadan onların kalkınmaya katkılarını kolaylaştırmak" olarak tanımlanır. Büyükşehir Belediyesi bu rolü üç farklı faaliyet türüyle yerine getirebilir. İlki, temel kentsel altyapıları yapmak ve kentsel kamusal hizmetleri sunmaktır. Böylece, kentte yaşayanların üretim ve tüketim seçeneklerini arttırarak, onları "yaşam kalitelerini" geliştirmek konusunda özgürleştirir. İkinci olarak, İzmirililerin üretim kapasitelerini geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Son olarak, özellikle üreticilerin örgütlenmelerini sağlamaktır (Tekeli, 2018b, s.61). Böylelikle yönetişim kavramı soyut düzeyden somut düzeye faaliyetler şeklinde taşınmaktadır. Kavram soyut düzeyden somut düzeye doğru geçiş yapmaktadır. Bununla birlikte faaliyetlerin gerçekleşme düzeyi, olgunun ortaya çıkışının temel ölçüsüdür. Bu çalışmanın konusu dışında kalan bu ölçümü yapan araştırmalar geliştirilmeyi beklemektedir. Makalenin konusu ile sınırlı kalarak Tekeli'nin yönetişim kavramsallaştırmasının oluşa olanak veren şekilde evrimini sürdürdüğü belirtilebilir.

Özetle Tekeli'nin çalışmaları yönetişim teriminin Türkçe'deki evrimine eşlik eder, süreklilik taşıır; kavramı çalışmalarında ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve yönetim koşullarını analiz ederek ve tespit ettiği "demokrasi açığı" sorununun üstesinden gelmeye yönelik yeni bir siyaset yapma-yönetme anlayışı olarak içeriklendirir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tekeli'de yönetişim kavramı değer ve misyon yüküdür. Yönetişimin merkezinde ülkenin

demokratikleşme süreci ve süreçte karşılaşılan engelleri aşma talebi vardır. Tekeli’de demokratikleşme süreci “temsili demokrasinin” yarattığı pasif yurttaşlık sorununun aşılarda “müzakereci, “katılımcı” demokrasi modellerine geçişi ifade eder. Yerel yönetimlerin, özellikle belediyelerin, katılımcı demokrasiye geçişte ve pekiştirilmesinde merkezi önemi vardır. Başarılı bir yönetim modelinin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılabilmesi katılımcılıktan ve güçlü yerelliklerin ortaya çıkabilmesinden geçer. Dolayısıyla Tekeli için güçlü yerel yönetimler demokratikleşme sürecinin en önde gelen aktörleridir. Sonuçta Tekeli’nin yönetim kavramsallaştırması uluslararası yazındaki kavramsallaştırmalardan ve kullanımlardan ayrılır. Görgül olarak yönetimin / siyaset yapma biçiminin aldığı biçimi ya da bir neoliberal dayatmayı ifade etmenin ötesine geçer ve normatif bir değer yüklenir. Tekeli’nin bu yönetim anlayışı İzmir Modeli çalışmalarında görgül olarak uygulanma olanağı da bulmuştur. Tekeli bir yandan kent çalışmaları alanında kavramı manipüle eder, diğer yandan sosyal gerçekliğe müdahale eder, bu müdahaleyi kent yöneticileri ve yaşayanlarıyla birlikte verme mücadelesi sergiler. Tekeli’nin yönetim kavramı üzerinde süren çalışmalarıyla Türkiye kentsel siyaset alanına getirdiği açılım, kentleşme politikası alanı için henüz 1980’li yıllarda konut sunum biçimi kavramıyla söz konusu olmuştur.

Konut Sunum Biçimi Kavramının Yarattığı Olanaklar

Konut, kent çalışmalarındaki birçok terim gibi, çok boyutlu bir olguya işaret eden, tanımlanması güç bir terimdir. Konut, hane halkı ve yaşadığı mesken arasındaki ilişkiyle sınırlı olmayıp daha geniş toplumsal çıkarımlar içeren bir kavramdır (Kemeny, 1992). Konut hakkında düşünmek, çalışmak tek bir yöntem ya da yaklaşımla sınırlandırılmamıştır. Konut çalışmalarının özel bir disiplin odağı yoktur, bunun yerine sadece konutun kendisine odaklanır (King, 2017). Bununla birlikte konutun çok boyutlu yapısı, konut çalışmalarında başvurulan kavramların birbiri üzerinden açıklanması, konutla ilişkili olarak tutulan verilerin veriyi tutan ülke veya kurumca farklı biçimlerde tanımlanıp, hesaplanması evrensel bir konut kuramı geliştirmeyi güçleştirmiştir. Yine de, genel bir konut kuramı geliştirmek mümkün olmasa bile konutla ilgili kuramlara ihtiyaç vardır (Ruonavaara, 2018). Konut çalışmalarının karşılaştığı bu güçlüğü aşmak için karşılaştırmalı konut çalışmaları oldukça önemlidir. Karşılaştırmalı konut çalışmaları iki veya daha fazla vakadaki benzerlikler, farklılıklar, eğilimler ve örüntüleri açıklamayı amaçlar. Bu bağlamda birçok ülke arasında konut sistemleri özelinde benzerlikler bulmaya odaklanabileceği

gibi, izlenen farklı politikalara rağmen farklı ülkelerdeki benzer sonuçlara da odaklanabilir.

Konut sunumu, konut sunum yapısı, konut sunum biçimleri bir ülkenin konut sistemini, bu sistemin yapısını ve aktörlerini anlamak için günümüzde başvuru alan temel kavramlardır ve güncel karşılaştırmalı konut çalışmaları yazınında da oldukça sık kullanılır. İngilizce alanyazında *housing provision, mode of housing provision, structure of housing provision, form of housing provision* şeklinde birbirinin yerine kullanılabilen kalıplar, aslında terimlerin ifade ettiği olguyu karşılayamasa da, yerine kullanılacak başka bir kavram da geliştirilememiştir. *'Mode' of housing provision kavramı* ilk kez 1983 yılında Michael Ball tarafından yazılan *Housing Policy and Economic Power: The Political Economy of Owner- Occupation* kitabında kullanılır (Badcock, 2012). Ball, konut çalışmalarındaki vurguyu konut tüketiminden dağıtım ve bölüşüm zeminine taşımak ister ve *konut sunum biçimi/ yapısını* arsa geliştirme, bina üretimi gibi fiziksel süreçlerle birlikte konutun nihai kullanıcıya transferiyle ortaya çıkan konuta özel oturan (*tenure*) tipiyle ilişkili, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal ilişki seti, bu ilişkilerin bir ürünü olarak tanımlar (Ball, 1983, s. 13-17). Konut sunumu, konut piyasasına çıkarılan konut birim sayısı anlamına gelen konut arzından daha fazlasıdır. Konut sunumu yaşanılacak yerin fiziki olarak üretimi ile hâkim ekonomik çıkarların dahil olduğu toplumsal bir süreci kapsayan daha geniş bir anlamı içerir ve bu özelliği sebebiyle “konut sunumu” kavramı sıklıkla “konut arzı” kavramının yerine kullanılır (Türel, 2012).

Konut sunum biçimi kavramsallaştırması konut ve ekonomi arasındaki ilişki, konut ve kamusal alan tasarımı, konut politikaları ve konut sunumuna yönelik çok katmanlı karar-alma mekanizması, konut ve sağlık, eğitim gibi kamu politikaları arasındaki ilişki, sürdürülebilirlik ve ulaşılabilirlik, konut sınıfı gibi çok farklı bileşenleri kapsar. Diğer bir ifadeyle, konut sunum biçimleri kesişen ve karmaşık sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkileri içerir. Devlet, özel sektörün ya da kamu kurum ve kuruluşlarının araçlarıyla konut istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla konut politikaları yoluyla konut sunumunu düzenleyebilir, konut sunum biçimlerine müdahale edebilir. Ülkelerin siyasal sistemlerine, refah rejimlerine, benimsediği konut politikalarına ve ilgili diğer toplumsal süreçlerin tarihselliğine bağlı olarak ülkelerin konut sunum biçimleri birbirinden farklılık gösterir. Refah devleti ve konut sistemi ilişkisinden yola çıkılarak modellenen ideal-tipin farklı konut politikalarını açıklama ve sınıflandırmada yaşadığı güçlük, konut politikasının analizinde “konut sunumu biçimleri” kavramsallaştırmasıyla aşılmış, konut sunumu oynadığı bu kritik rolle ayrı bir politika alanı olarak özgünlüğünü de

ortaya koymuştur (Bengtsson, 2012). Bengtsson konut çalışmalarında birçok araştırmacının konut politikalarına odaklandığını, ancak çok azının siyaset bilimi perspektifini benimseyerek, konut sunumuyla ilgili siyasal kurumlara ve karar-alma süreçlerine, elit ve yurttaş arasındaki etkileşim süreçlerine odaklandığını belirtir. Ona göre konut sunumu kavramsallaştırması, siyaset biliminin konut politikası ve siyaseti anlayışına ilişkin en belirgin katkıdır. Konut sunumu, politika (siyasa) alanı kadar siyaset alanının farklı düzey ve ölçeklerinde önemli kuramsal, özgün çıkarımlar sunar. Özetle, konut sunum biçimi kavramı uluslararası yazında konut meselesini anlamak, açıklamak ve dahası, müdahale yollarını işaret etmek için 1980'li yıllardan itibaren anahtar bir kavram niteliğini kazanır.

Konut Sorununa Çözüm: Tekeli'den Kavram Önerisi

Konut sunum biçimi kavramı, Türkiye'de 1981 yılında Kent-Koop tarafından düzenlenen Konut Sempozyumu'nda konut krizine çözüm arayışında Tekeli'nin kavramı sınırlı bir amaç için kullanmasıyla uluslararası yazından hemen önce ortaya çıkar. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren ortaya çıkan konut ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılaşmasına yönelik benimsenen politikalar neticesinde ortaya çıkan konut sorununun 1923-1950 döneminde kapsamlı olarak incelenmediğini, araştırılmadığını, 1965-1980 döneminde ise nüfus artışı, konut ihtiyacı ve kentleşme dinamikleri bağlamında tartışıldığını belirtmek mümkündür. 1980'li yıllara gelindiğinde konut sorunu tüm ülkeye yayılmıştır. O zamana kadar konut hakkında değil, konut üzerine yeterince düşünülmemiş ve konut sorunu bütünsel ve sistemsel bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Aykırı bir örnek Tekeli tarafından *Kapitalistleşme Sürecinde Türkiye'nin Konut Üretimine Bir Bakış* adıyla 1978 yılında Mimarlık Dergisi'nin 16(1) sayısında yayınlanır⁸. Türel (1989), Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana konut sunumundaki değişimlerin, özellikle sermaye birikimiyle ilişkili olarak Tekeli'nin, bu eserinde ortaya konduğunun altını çizer (s. 145).

Sonrasında, 24 Ocak 1980 kararları sonrası yaşanan ekonomik bunalımın konut sektörüne yansımaları üzerine büyüyen konut sorununa çözüm arayışında Tekeli, bir bilim insanı olarak soruna müdahale etmeyi kolaylaştıran,

⁸ Tekeli'nin 1982 yılında yayınlanan değişik zamanlarda yazdığı farklı dergi ve kitaplarda yayınlanmış yazılarından oluşan *Türkiye'de Kentleşme Yazıları* kitabının içinde yer alan bu çalışmasına dair kitaptaki dipnotta yazının 1974 yılında yazıldığı belirtilmektedir.

politika odaklı bir analiz birimi olarak konut sunumu kavramını kullanır. Kavram, konut sisteminde arz ile konut sunumunu birbirinden ayırır; konut sunumunun salt arzla ilişkili olmadığını ortaya koyar ve konut sorununu çok yönlü olarak tanımlar. 1982 yılında yayınlanan *Konut'81* kitabında *Türkiye'de Konut Kesiminde Ortaya Çıkmış Olan Değişik Konut Sunum Biçimleri* altbaşlığıyla Tekeli'nin bir yazısı da bulunur. Yazı, konut sunum sisteminin hangi konut sunum biçimlerinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu görebilmek için önce konut sunum biçimlerinin birbirinden hangi ölçütlere göre ayrıldığını açıklararak başlar. Tekeli konut sunumu kavramsallaştırmasının merkezinde konut yapımındaki üç davranışsal birim bulunur: konut sahibi, girişimci ve devlet. Bu üç davranışsal birim arasında konut yapımına ilişkin işlevlerin bölüşümü konut sunum biçimini belirler. İşlev dağılımı aynı olsa bile bölüşümün farklı zamanlarda gerçekleşmesi sonucu değiştirebilir (Tekeli, 1982b, s. 61, 2009a, 2009b).

Tekeli konut sunum biçimi ifadesiyle, klasik ekonomi perspektifinin arz-talep çözümlerinde ortaya çıkmayan politika önerilerini kavramsallaştırmak için, toplum içinde konut çevresinde dönen ilişkileri adlandırdığını belirtir. Böylelikle başlangıçtan itibaren içerik olarak dinamik bir yapıya sahip olan konut sunum biçimi kavramı toplumsal ilişkilerin temsilini nesnelere üzerinden yapar. Tekeli konut sunum biçimi kavramsallaştırmasının gücünü ve faydalarını ilerleyen yıllarda, özellikle kent formunun tarihini yazmaya başladığında fark eder. Kentlerin kaynakların kıt olduğu dönemde tek tek binaların eklenmesiyle yağ lekesi şeklinde büyüme biçimine karşın, özellikle 1980'li yıllardan sonra kent parçası olarak adlandırılacak büyük parçaların eklenmesiyle büyümesini anlayıp, açıklamakta konut sunum biçimi kavramı önemli bir işlev kazanır. Kavram Tekeli'ye Türkiye kentleşme tarihinin yazılmasında, kentin büyüme dinamiğini yakalayan temel bir analiz çerçevesi kurar.

Kavram özellikle Türkiye kentleşme tarihi, mekânsal gelişim, konut politikalarıyla ilgili yazında yaygın olarak kullanılır. "Yapsatçı sunum biçimi", "toplu konut sunum biçimi", "ruhsatlı sunum biçimi", "alt gelir gruplarına konut sunum biçimleri", "sosyal konut sunumu", "spekülatif konut sunumu" gibi örneklerde görülebileceği gibi farklı bağlamlar için çoğaltılır ve kullanımı genişletilir. Konut sunumu ve konut sunum biçimi kavramı sadece 1980 sonrası izlenen konut politikalarıyla ilgili yazında değil, 1980 öncesi dönemi de kapsayan bir biçimde Türkiye'nin karşılaştığı konut sorunlarını, bu konut sorunlarını doğuran koşulları ve bu koşullara hangi aktörlerin hangi cevapları verdiğine yönelik inceleme ve araştırma çalışmalarında da kullanılır. Kavram,

kentin formunu açıklamakta ya da sosyal yapı ilişkilerini kurmakta elverişli bir araç haline gelerek evrimleşir. Konut sunum biçimleri coğrafi, tarihsel, kültürel koşullar içinde üretilir, bu sebeple zaman içinde değişir, yeniden tanımlanır, farklı coğrafyalarda farklı yapısal özelliklerle gerçekleşir. Tekeli'nin konut sorununa çözüm arayışında yararlandığı kavram önce soruna dair anlayışını geliştirmiş, sonra Türkiye kentleşmesine dair kavrayışını genişleterek dinamizmini sürdürmüştür. Türkçe kent çalışmaları alan yazınında yer eden kavram aynı zamanda politika metinlerine de girmiştir.

Tekeli'nin Konut Sunum Biçimi Kavramsallaştırmasının Etki Menzili

Güncel alanyazında konut sunumu ve konut sunum biçimi kavramlarının gelişmekte olan ülkelerin konut politikalarının tarihsel gelişimi ve durumunun analiz ve açıklanması ile karşılaştırmalı konut çalışmalarında kullanılması, Türkçe yazın ile uluslararası yazın arasındaki bütünlüğün korunması, alanyazının takibi ve hem yerel hem de uluslararası yazına katkı sunması nedenleriyle önemlidir. Konut sunum biçimi kavramının bir analiz çerçevesi olarak işlevselliği Türkiye kent çalışmaları yazınında birçok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle bilimsel bilginin yeniden üretiminin önemli bir basamağı olan lisansüstü tezlerde kavramın ayak izleri aranmıştır.

YÖK Başkanlığı tez veri tabanında tez adı ve tez özetini kapsayacak biçimde konut sunumuyla birlikte kullanılan konut arzı ve konut politikası kavramlarının ele alındığı tez çalışmaları taranmıştır. 1987-2019 yılları arasında on altısı doktora olmak üzere toplamda yetmiş lisansüstü tezde yukarıda belirtildiği şekilde konut sunumu kavramının kullanıldığı, yetmiş tezin on yedisinde ise doğrudan "konut sunum biçimi" kalıbının kullanıldığı; altmış dört tezde ise konut arzı kavramının kullanıldığı, tamamı şehircilik alanında üretilen dört tezde konut arzı ve konut sunumu kavramlarının tez ad veya özetinde birlikte kullanıldığı görülmüştür. Konut arzı kavramının ele alındığı tezler içinde ekonomi alanında yapılan üretimler önemli bir ağırlık taşımaktayken, konut sunum kavramının yer verildiği tezlerde ekonomi alanında yazılan tez yoktur. Hem konut arzı hem de konut sunumuyla ilgili daha geniş kullanımı olan konut politikası kavramının kullanıma ilişkin aynı kriterlerde arama yapıldığında yüz seksen dokuz tezin üretildiği görülmüştür. Bu tezler içinde de on dokuzu, hem *konut sunumu* hem de *konut politikası* kavramlarına yer vermiştir. Konut sunum kavramına tez adı ve özetinde yer veren tezler başta Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) olmak üzere on yedi farklı üni-

versitede üretilmiştir.⁹ Tezlerin altmışı mimarlık ve şehircilik alanında, geri kalanlar peyzaj, kamu yönetimi, işletme, siyasal bilgiler ve sosyoloji alanlarında yazılmıştır. Yazılan tezlerin ikisi yabancı uyruklu öğrenciler tarafından Suriye ve Sudan konut politikalarının değerlendirilmesi üzerine hazırlanmış, yerel ölçekte konut sunum biçimleri analizi ve farklı ülke örneklerinin konut politikalarının karşılaştırılmasında kullanılmıştır. Konut arzı ve konut politikası kavramlarını ele alan tezlerin araştırma alanlarının ekonomi, endüstri mühendisliği, çevre mühendisliği, hukuk, sosyal hizmetler, ekonometri, inşaat mühendisliği, çalışma ekonomisi, maliye, bankacılık gibi daha geniş bir yelpazeye yayıldığı, konut sunum kavramının ise şehircilik ve mimarlık alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. 2016 yılında ODTÜ'den Prof. Dr. Ali Cengizkan ve The Royal Danish Academy of Fine Arts'dan Doç. Dr. Peder Deulund Mortensen'in ortak tez danışmanlığını yürüttüğü *Sosyal Konutun Geleceğini Güvenceye Almak: Alternatif Bir Yenilemeden Öğrenmek / Gyldenrisparken, Danimarka* başlıklı doktora tezinde Nezih Burak Bircan "konut sunum biçimi" kavramının ilk olarak 1981 yılında İlhan Tekeli tarafından tanımlandığını ve ilgili akademik alanyazında farklı türdeki konut çözümlerini ifade etmek için yaygın olarak tercih ettiğini belirtir (Bican, 2016, s. 3).

Konutun disiplinler arası doğasında kabul gören bu kavramın kullanımı sadece tezlerle sınırlı kalmamış, Türkçe konut ve kentleşme yazınında sayılamayacak kadar çok inceleme ve araştırmada da konutun zaman içindeki değişim sürecini açıklamada başvurulan temel bir kavram haline gelmiş ve politika metinlerine girmiştir. Hükümetlere ekonomik ve toplumsal kalkınma konularında yardımcı olan Devlet Planlama Teşkilatı (Keleş, 2010, s. 391), bugünkü adıyla Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı planlarda konut sorunlarını tanımladıktan sonra politika önerilerinde bulunur ve uyulması gereken ilke ve hedefleri belirler. Bu nedenle, politika metni olarak Kalkınma Planları ve Özel İhtisas Komisyon Raporları incelenmiştir. 1993 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında kurulan Konut Özel İhtisas Komisyonu Gecekondu Alt Grubu'nun hazırladığı rapor *Alt Gelir Gruplarına Konut Sunum Biçimleri ve Gecekondu Dönüşüm* başlığını taşır. 1999 yılında hazırlanmaya başlayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda da konut sunumu, Tekeli'nin kullandığı anlam ve çizdiği çerçeve ve yaptığı sınıf

⁹ Bu üniversiteler; Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi'dir.

landırma bağlamında kullanılmıştır. Raporda konut sunum politikasının başarılı olması için konut kredisi, konut üretimi, konut yatırımı ve arsayı imara açma katsayısı ölçütleri belirlenmiş, kooperatif konut yoluyla konut sunumu, yap-sat sunum biçimi, ruhsatlı konut sunum biçimi kalıplarına yer verilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yerleşme Şehircilik Özel İhtisas Komisyonu raporunda “yap-satçı”, büyük ölçekli yapı firmaları türü üretimlere referans veren sunum biçimlerine ek olarak, yerel toplulukların güçlendirilmesi ve yerel toplumsal gruplar için fırsat oluşturulması amacıyla ödenebilir konut sunumunu vurgulamıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2007). On birinci Kalkınma Planı Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu ve Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporlarında *konut sunumu biçimi* seçilmiş ülkelerin konut sistemlerinin ve Türkiye’de genel durumun analizinde konut sunum biçimleri ve değişimler şeklinde kullanılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018b, 2018a). Raporlarda ayrıca, konut sunumu ve konut sunum biçimi konut pazarına çıkarılan, üretilen konut sayısını, Tekeli’nin sınıflandırdığı konut sunum biçimlerini kapsayacak ve üstüne genç ailelere hitap edecek kiralık sosyal konut gibi sosyal çeşitliliği de içeren anlamda kullanılmıştır. Kentleşme Şura’sında ise etkin konut sunum sistemleri, konut gereksinimini karşılamada yapılabilir ve kalıcı konut politikası oluşturmanın temel bileşeni olarak ele alınmış, kâr amacı gütmeyen konut sunumu, herkes için yeterli, sürdürülebilir, yaşanabilir ve hakça konut sunumu konut politikalarına yönelik temel hedefler arasında yer almıştır (T. C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009).

Konut sunum biçimi kavramsallaştırması, bu makalenin yazarlarının yer aldığı güncel bir araştırma projesinde de analiz çerçevesinin kurucu unsuru olarak kullanılır. TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K778 numaralı *Türkiye’de Kentsel Konut Rejimi: Yapı, Aktörler ve Değişim* başlıklı projede, Tekeli’nin konut sunum biçimleri kavramsallaştırması uluslararası yazınla ilişkilendirilir. Kentsel rejim analizine dayalı bir saha araştırmasını kapsayan projede konut sunum biçimleri, kentsel rejim analizine olanak verecek anahtar bir kavramsallaştırma olarak kullanılır. Adana kenti örneğinde 1950-2015 yıllarını kapsayan araştırmada görgül olarak tespit edilen bulgular, konut sunum biçimleri kavramsallaştırması kullanılarak yapı-aktör ilişkisi analizine tabi tutulur ve Bengtsson’un ifadesiyle “konut siyaseti” kapsamında değerlendirilir (Aksu Çam, 2018).

Konut sunumu biçimi kavramının karar alıcılar için bir araç haline dönüşmesinde saptanan performansı, bilimsel alandaki performansı paralel-

lik gösterir. Gerring'in (2001) kavram oluşturmada belirlediği ölçütlere göre değerlendirildiğinde, kavram tutarlılıkla kendini dıştakilerden (örneğin komşu kavram olarak konut arzından) farklılaştırır, açıklamada işlevsellik ve geçerlilik taşır, alanda yüksek kullanılabilirliğe sahiptir ve görgül araştırma tasarımı için uygundur. Bu özellikleriyle konut sunumu kavramsallaştırması Türkiye kent çalışmaları alanında bir mihenk taşıdır. Kavram, kent çalışmalarının diğer disiplinlerin ürettiği kavramları tüketen konumundan kavram üreten konumuna doğru evrilmesinde pay sahibidir, alanın gelişimine katkı sağlamıştır. Kavramın Tekeli'deki kullanım deneyiminin geçirdiği evrim, kavram oluşturmanın devingen niteliğini gözler önüne serer. Bu evrimin merkezinde, Türkiye kentleşmesi bağlamında Tekeli bulunmakla birlikte, uluslararası alanyazında Tekeli yer almamaktadır. Eşzamanlı kavramsallaştırmaya karşın Tekeli'nin katkısı uluslararası yazına ulaşmamıştır.

Sonuç Yerine: Sorularla Devam

Çalışmanın başlangıç soruları, geline bu noktada -makalenin sonunda- yarıtsız araştırma soruları olarak ortada durmaya devam eder: Bir bilim insanının bilgi üretim sürecinde kavramların yeri nedir? Bir bilim insanı kavramlarla ilişkisini nasıl kurar? Ödünç kavramlar yerine özgün kavramlar nasıl oluşturulur? Bu oluşum nasıl bir evrim geçirir? Bir bilim insanı olarak, dünyada akan büyük verinin içinde bir kod (veri) olmayı aşmamızda kavramların yeri nedir? Kavramlar bilim insanlarına ne vaat eder? Kavramlar alternatif patikalar yaratmamıza aracılık edebilir mi? Alternatif patikayı uygun ve uygulanabilir kılan nedir? Alternatif oluşturmakta işbirliği neden ve nasıl önemlidir? Dayanışmanın şartlarını anlamaktan uzaklaşmadan, bilimsel alanda özne olmak olası mıdır?

Bu makalede bir bilim insanı olarak İlhan Tekeli'nin Türkiye kentsel siyaset ve politika alanında oluşumunda belirleyici olduğu iki kavramın – “yönetişim” ve “konut sunum biçimi” kavramlarının– izi sürülmüştür. İki kavram örneğinde Tekeli'nin kavramlarla olan ilişkisi tasvir edilmiştir. Bu ilişki felsefe, sosyal bilim ve planlama alanlarından beslenir ve kuramsal arayışla bağı hiç kesilmemiştir. Tekeli'nin arayışında kavramlar kimi zaman düşünce, son zamanlarda eylem araçları olmuştur. “Kuram hevesinin peşinden giderken, bu hevesi indirgemeci ve sadeleştirici çerçevelerle beslememeye dikkat etmek lazım; yapılması gereken şey, daha ziyade, hem düşünce hem de eylem için yeni sorular ve ufuk doğuran kavramlar ve yöntemler bulmaktır.” (Brenner, vd., 2014, s.157). Nitekim Tekeli'nin kullandığı kavramların

dinamik ve çatışmalı yapısı yeni sorular üretimini desteklemiştir. Kavramlardan doğurttuğu sorularıyla kimi zaman yeni bir anlayış geliştirmiş, kimi zaman gerilim üretmiştir. Düşünsel yolculuğu yazılarının eşliğinde kesintisiz olarak devam etmiştir. Tekeli'nin yolculuğu bugün geldiği aşamada, kavramları yazılarında ve gündelik hayatında kolektif bir deneyime dönüştürmeye yönelmiştir.

Dünyanın farklı toplumlarında olduğu gibi toplumumuzda da bilimsel bilgi üretimi tarihsel koşullara özgü ve güç ilişkileri, ağlar dolayısıyla gerçekleşir. Türkiye'de kent çalışmaları alanında kavramlara dayanan epistemik bir topluluk henüz oluşmamıştır. Tekeli kent çalışmaları alanında kavramların bu epistemik topluluk oluşumunda anahtar bir işlevi olacağını belirtir. Bu yöndeki çalışmalarını üniversite, meslek odası, sivil toplum kuruluşları gibi çeşitlenen kurumlarda ve adına kurulan İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı'nda katkıda bulunarak, üreterek, direnerek, dünya düşünce macerasının parçası kalarak sürdürür.

Tekeli dünya düşünce macerasının bir parçası olmasına karşın, yıllar önce yaptığı tercihle uluslararası ağlar içinde bulunmak yerine, duygusal etki faktörünün hüküm sürdüğü ulusal alanda kalmış ve Tekeli'nin eserleri yıllar içinde Türkiye'de üretim ve atf yoğunluğunda bir düğüm noktası oluşturmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tekeli seçimleri, çalışmalarında kullandığı kavramlar, kavramlarla ilişkisi ve kavramsallaştırma evrimiyle alan yazında ve gündelik hayatta alternatif bir patika yaratmıştır. Bu patika, ana akımdan ayrılır, özgün tırmanışlar barındırır; diğer yandan araştırmacılara yeni düşünsel olanaklar, takip edilecek izler sunar. Tekeli bu alternatif patikayı, dünyadaki bilimsel bilgi üretimini takip ve transfer ederken oluşan sorulara özerk yanıtlarını önceleyerek ve yeni sorular sorarak olanaklı kılmıştır. Tekeli'nin yanıtlarının ve yeni sorularının daha çok ve daha nitelikli eleştirilmesi, kavramsallaştırmalarının yaygınlık ve özgünlük etkisini arttıracaktır. Tekeli'nin kavramlarla ilişkisi, kavramsallaştırmanın önemini ve gücünün kavramlara içkin olmadığını, asıl önemli olanın kavramlarla dünyayı anlaşılır kılmak ve değişimini tetiklemek olduğunu gösterir.

Extended Abstract

A Scientist's Journey with Concepts: İlhan Tekeli and An Alternative Path

*

Nihal Ekin Erkan
ORCID: 0000-0003-2557-7116

Çiğdem Aksu Çam
ORCID: 0000-0001-6328-1290

Zeynep Arslan Taç
ORCID: 0000-0002-5260-0054

This paper discusses the position and the importance of the concepts used in the process of scientific knowledge production basing on an analysis of Prof. Dr. İlhan Tekeli's relation with concepts as a scientist. Concepts are the main tools for social scientists to grasp and explain social reality. As social sciences is a field built by attributing direct and immense power of influence to "words", the significance of scientists' relation to concepts in the development of the field becomes more clear. Social scientists, by using concepts, are involved in a linguistic production process.

The article aims to develop an understanding of knowledge-building processes by objectifying a scientist's relation with concepts. İlhan Tekeli's journey of concept building as a social scientist is portrayed to present an exemplar to scientists being a part of the world's shared ideas and claiming to convey scientific facts to everyday life. Tekeli not only guided the field of urban studies by presenting new concepts and conceptualizations as one of the founders of the field of urbanism in Turkey but also engaged in epistemological interrogation on concepts of the field. The paper attempts to depict Tekeli's relation to concepts and interaction of this relationship with the field of urban studies by focusing on two selected concepts presenting Tekeli's significant contribution to the process of conceptualization. Tekeli's experience of concept building is therefore interpreted through analyzing his contribution to the concepts of "governance" and "mode of housing provision".

The study applies mixed-method to combine various forms of data collection techniques and analysis strategies. In-depth interviews and docu-

ment analysis are the primary data collecting techniques used in the study. Document analysis covers personal documents and policy papers. Personal documents mostly consist of notes taken systematically and personally by Ekin Erkan during her interviews with Tekeli since the 1990s. Participatory objectification and discourse analysis are conducted on documents to convert data into findings within the mixed method.

The first concept portrayed through Tekeli's work is "governance". Tekeli constantly refers to the term governance throughout his scientific and linguistic production and his works accompany the evolution of the term governance in Turkish. He conceptualizes the term as a new approach of governing and making politics that would be capable of overcoming the "democratic deficit" that he asserts as the most significant problem of Turkey considering the political and governmental conditions of the country. Tekeli thus attributes value and mission to the term governance. Value-loaded conceptualization of governance indicates the demand for democratization and overcoming any barriers to democratization. For Tekeli, the process of democratization requires a transition to "deliberative" and/or "participative" models of democracy, by which the problem of passive citizenship generated by "representative democracy" would be overcome. Local governments, more precisely municipalities, are central to this democratization process oriented towards participatory democracy. Strong localities and participation are required to develop a successful and institutionalized model of governance. Tekeli thus prioritizes strong local governments as the most significant actors of the democratization process. The conceptualization of governance by Tekeli differs from the conceptualizations and uses of the term in international literature. Empirically, it goes beyond pointing out a particular form of governing/making politics or expressing a neoliberal imposition; governance, as it is conceptualized by Tekeli, is loaded with normative values. This understanding of governance had the opportunity to be applied empirically in the Model of İzmir studies during Mr. Kocaoğlu's last term of mayoralty in İzmir in 2017 and 2018. On the one hand, Tekeli manipulates the concept of governance as it is conceptualized in the field of urban studies, on the other hand, he intervenes in the social reality. This intervention takes, in fact, a form of struggle in cooperation with local politicians, city managers, and inhabitants.

Secondly, this paper analyzes and tracks the evolution of the concept of "mode of housing provision", which Tekeli introduces to the field of urban studies in Turkey in early 1980 to induce a new perspective in the percep-

tion and understanding of the housing problem in Turkey. *Housing provision, structure of housing provision, modes of housing provision* are the main concepts to grasp the structure and actors of the housing system in a given country. Those concepts are widely used in comparative housing studies in the international literature. The concept of mode of housing provision is first used in 1983 in a book entitled “*Housing policy and economic power: The political economy of owner-occupation*” by Michael Ball in international literature. Ball defines mode of housing provision as a production of a set of historically determined social relations associated with a tenure type that incorporates physical processes to the final occupier of the house. A mode of housing provision thus refers to a much wider social reality than housing supply, which would be simply expressed by numbers of housing units. The concept of mode of housing provision is introduced to the Turkish context by Tekeli during the *Housing Symposium* organized by *Kent-Koop* in 1981, just before it emerged in international literature, as a key that might offer a new perspective to deal with the housing crisis in Turkey. Tekeli starts to conceptualize the mode of housing provision by identifying the criteria to distinguish one mode of housing provision from another. Tekeli identifies three behavioral units that are central to the conceptualization of mode of housing provision: the owner, the entrepreneur, and the state. It is the distribution of functions related to housing construction among those behavioral units that determines the mode of housing provision. Tekeli discovers the strength and benefits of the concept of modes of housing provision when he attempts to write the history of urban form in Turkey. The concept offers a basic framework for analysis to grasp the dynamics of urban growth in depicting the history of urbanization in Turkey. The concept of mode of housing provision is widely used in the Turkish context, especially in the studies focusing on the history of urbanization, spatial expansion, and housing policies. The concept evolves as a helpful tool to explain the urban form or to link relations amongst social structures. Modes of housing provision are produced within geographic, historic, and cultural conditions. They, therefore, change in time, are redefined, and occur with different structural features in different geographies.

The paper concludes by stressing the alternative path Tekeli builds and follows in scientific knowledge production in the field of urban studies by engaging in concept building and reconceptualization processes to point out peculiar dynamics and phenomena of urbanization in Turkey. His work constitutes a nodal point combining scientific production and references in

the field of urban studies. His path differs from the mainstream featuring unique climbs; on the other hand, it offers researchers new intellectual possibilities and traces to follow. Tekeli made this alternative path possible by prioritizing its autonomous responses to questions that emerge while following and transferring the scientific knowledge produced at the international level and by generating new questions. Any qualified criticism addressing Tekeli's questions and answers will increase the dominance and authenticity of his conceptualizations. Tekeli's relation with the concepts shows that the importance of conceptualization is not inherent to the concepts; it resides in its power to make the world more understandable and to trigger the change.

Kaynakça/References

- Aksu Çam, Ç. (2014). Yönetişimin Türkçe serüveni. N. Ekin Erkan (Ed.), *Şehir kavramlarının yolculuğu* içinde (197-241). İstanbul: İdeal Kültür.
- Aksu Çam, Ç. (2017). Kentsel siyasetin yeni sloganı: yönetim. *Şehir ve Toplum*, 8,31-39.
- Aksu Çam, Ç. (2018). *Kentsel konut rejimi: yapı, aktörler ve değişim*. Yayınlanmamış proje raporu, TÜBİTAK. 29.04.2020 tarihinde <https://trdizin.gov.tr/publication/show/pdf/project/TVRnd016azU> adresinden erişildi.
- Badcock, B. (2012). Mode of housing provision. *International Encyclopedia of Housing and Home* içinde (s. 122). Elsevier.
- Ball, M. (1983). *Housing policy and economic power*. London and New York: Methuen & Co.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik düşünmek*. Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bengtsson, B. (2012). *Housing politics and political science*. D. Clapham, W. A. V. Clark, ve K. Gibb (Eds.), *The SAGE handbook of housing* içinde (s. 206-229). Sage Publications.
- Bican, N. B. (2016). *Securing Future of social housing: learning from an alternative reneration/ Gyldenrisparken in Denmark*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Biesta, G. (2017). *Karma yöntemler*. (Çev. E. Büyükköksüz) , eğitimde araştırma yöntemleri ve metodolojileri, Arthur, J, Waring, M, Coe, R., Hedges, L. V. Çev. A. Erözkan ve E. Büyükköksüz, Ankara: Anı Yayıncılık, s. 241-251.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik aklın eleştirisi: Pascalca düşünme çabaları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. J., (2007). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. Çev. N. Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brenner, N. (2004). Urban Governance and the production of new state spaces in Western Europe, 1960-2000. *Review of International Political Economy*, 11(3), 447-488.
- Brenner, N., Marcuse, P., ve Mayer, M. (2014). *Kar için değil halk için eleştirel kent teorisi ve kent Hakkı*. Çev. Ali Yağız Şen, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Deleuze, G., ve Guattari, F. (1992). *Felsefe nedir?*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: YKY.

- Dünya Bankası. (1991). *Managing development: the governance dimension* (A discussion paperno:34899).
http://www.ds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/WDSP/IB/2006/03/07/000090341_20060307104630/Rendered/PDF/34899.pdf
- Ekin Erkan, N. (2014). *Şehircilik kavramlarının yolculuğu*, İstanbul: İdealkültür.
- Fairclough, N., Mulderring, J. and Wodak, R. (2011). Critical discourse analysis. Dijk, van T. A. (Ed.), *Discourse Studies: A multidisciplinary introduction* (357-378). 2nd edition. London: Sage Publications.
- Friedmann, J. (1987). *Planning in the public domain: from knowledge to action*. Princeton University Press.
- Gerring, J. (2001). *Social science methodology: A criterial framework*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gürsel, E. (Mülakat yapan) ve Tekeli, İ. (Mülakat yapılan). (2018). *Şehir hepimizin: konuk: İlhan Tekeli* [Mülakat transkripsiyonu]. Medyascope TV web sitesinden 16 Aralık 2020 tarihinde <https://medyascope.tv/2018/12/24/sehir-hepimizin-izmir-modeli-prof-ilhan-tekeli-ile-soylesi/> adresinden erişildi.
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17.
- Keleş, R. (2010). *Kentleşme politikası* (11. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kemeny, J. (1992). *Housing and social theory*. London and New York: Routledge.
- King, S. (2017). *Thinking on housing: words, memories, use*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2017.1366935>
- Kjaer, A. M. (2009). Governance and the urban bureaucracy. Davies J. S. ve Imbrosio, D. L. (Ed.), *Theories of urban politics*. London: Sage Publications.
- Kooiman, J. (2000). Societal governance: Levels, modes, and orders of social-political interaction, Pierre, J. (Ed.), *Debating governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar tarihi politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar* (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCann, E. (2017). Governing urbanism: Urban governance studies 1.0, 2.0 and beyond. *Urban Studies*, 54.2, 312-326.
- Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar*: 1. cilt. Yayın odası.
- Novak, J. D. and Gowin, D. B. (1984). *Learning how to learn*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peters, B. G. and Pierre, J. (2001). Developments in intergovernmental relations: towards multi-level governance. *Policy & Politics*, 29(2), 131-135.
- Pierre, J. (2000). Introduction: Understanding governance. In Pierre J. (Ed.), *Debating Governance* (1-13). Oxford: Oxford University Press.
- Rhodes, R.A.W. (2000). Governance and public administration. Pierre J. (Ed.), *Debating Governance* (54-91). Oxford: Oxford University Press.

- Ruonavaara, H. (2018). Theory of housing, from housing, about housing. *Housing, Theory and Society*, 35(2), 178–192. <https://doi.org/10.1080/14036096.2017.1347103>
- Soja, E. (2000). *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*. Oxford: Basil Blackwell.
- T. C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2009). *Kentleşme Şurası 2009 - Kentsel Dönüşüm, Konut Ve Arsa Politikaları Komisyonu Raporu*. Ankara. http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/kitap3.pdf
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı konut özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013) yerleşme-şehirleşme özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018a). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018b). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Tekeli, İ. (1978). Kapitalistleşme süreci içinde Türkiye'nin konut üretimine bir bakış. *Mimarlık*, 16(1), 34–38.
- Tekeli, İ. (1982a). *Türkiye'de kentleşme yazıları. ekonomik ve sosyal araştırmalar:3*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1982b). Türkiye'de konut sunumunun davranışsal nitelikleri ve konut kesiminde bunalım. *Konut '81 içinde* (s. 57–101). Ankara: Kent-Koop.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite aşılırken siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2009a). *Konut sorununu konut sunum biçimleriyle düşünmek*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009b). Türkiye'nin konut tarihine konut sunum biçimleri kavramını yaklaşmak. *Konut Sempozyumu içinde* (s. 283–297). İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.
- Tekeli, İ. (2018a). *Sorularla İzmir modeli*. İzmir: Dinç Matbaa.
- Tekeli, İ. (2018b). *İzmir modeli. İzmir için demokratik bir belediyecilik önerisi. II. Kitap*. İzmir: Dinç Matbaa
- Tekeli, İ. (2019) Temsili olmayan kuramların gelişimi planlama anlayışımızda ve kente bakışımızda ne tür değişimler yaratıyor, *Efil Journal*, 2(7), 8-37.
- Thrift, N. (2008). *Non representational theory; space, politics, affect*, London: Routledge.
- Türel, A. (1989). 1980 sonrasında konut üretimindeki gelişmeler. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 9(1), 137–154.
- Türel, A. (2012). Konut arzı. In M. Ersoy (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük* (s. 291). İstanbul: Ninova Yayınları.
- Vannini, P. (2009). Nonrepresentational theory and symbolic interactionism: shared perspectives and missed articulations. *Symbolic Interaction*, 32(3), 282-286. doi:10.1525/si.2009.32.3.282.

- Waddell, S. and Brown, D. L. (1997). *Fostering intersectoral partnering: A guide to promoting cooperation among government, business, and civil society actors*. Institute for development research (IDR) reports no.13.3. http://commdev.org/files/1305_file_fostering_intersectoral_partnering.pdf
- Wygotski, L. S. (1998). *Düşünce ve dil*. Çev. S. Koray, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı.

Katılımlı Yaklaşımla Ortaya Çıkarılan Örtük Bilginin Kodlanmış Bilgiden Farkının Ortaya Konulması*

*

Neslihan Kulözü-
Uzunboy¹

ORCID: 0000-0002-1945-2635

Gürel Çetin²

ORCID: 0000-0003-3568-6527

O. Cenk Demiroğlu³

ORCID: 0000-0001-7012-4111

Öz

Bu çalışma Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kodlanmış ve örtük bilgiyi ele alışı ile bu bilgi türleri arasındaki farklara ilişkin yaklaşımı temel alınarak geliştirilmiştir. Buradan hareketle çalışma günümüz dünyasında demokratik bir insan hakkı olarak tanımlanan katılımın yönetsel bir yaklaşım olarak benimsendiği bilgi üretim sürecinde elde edilen örtük bilginin, kodlanmış bilgiden farklı olacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı yerelin örtülü bilgisi ile ikincil kaynaklara dayalı bilgi üretme süreçleri ile elde edilen bilimsel bilginin karşılaştırılması yoluyla, katılımlı yönetsel yaklaşımla elde edilen bilginin nasıl fark yarattığının ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kapsamında Erzurum'da Kış Turizminin İklim Değişikliğine Uyumlanma Stratejilerinin Katılımlı Yönetsel Yaklaşımla Belirlenmesi başlıklı projenin farklı aşamalarında GZFT analizi tekniğiyle üretilen bilgi karşılaştırılacaktır. Bu bağlamda karşılaştırılacak GZFT analizlerinden ilki projenin ilk aşamasında (Kasım 2018 – Ocak 2019), Erzurum'da kış turizminin mevcut durumunun analiz edilmesi amacıyla ikincil kaynaklara dayalı olarak, ikincisi ise aynı amaçla ilgili aktörlerin katılımı ile gerçekleştirilen çalışmada (Haziran 2019) elde edilen bilgi ile üretilmiştir. Birbirinden bağımsız olarak aynı amaçla ancak farklı yaklaşımlarla üretilen GZFT analizlerinin karşılaştırılması ile bu çalışmanın sonucunda katılımlı yönetsel yaklaşımla ortaya çıkarılan yerelin bilgisinin kodlanmış bilgiden farkının ortaya konulması yoluyla katılımın önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katılım, bilgi üretme, kodlanmış bilgi, örtük bilgi, GZFT analizi

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen 118K191 kodlu projeden üretilmiştir. Katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç biliriz.

¹ Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, E-mail: nkulozu@atauni.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi E-mail: gurelc@istanbul.edu.tr

³ Doç. Dr., Umeå Üniversitesi E-mail: cenk.demiroglu@umu.se

Determining Difference of Implicit Knowledge Obtained through Participatory Approach with Coded Knowledge

*

Neslihan Kulözü-
Uzunboyy⁴

ORCID: 0000-0002-1945-2635

Gürel Çetin⁵

ORCID: 0000-0003-3568-6527

O. Cenk Demiroğlu⁶

ORCID: 0000-0001-7012-4111

Abstract

This study has been developed on the basis of Prof. Dr. İlhan Tekeli's approach to coded and implicit knowledge and the differences between these types of knowledge. From this point of view, the study is based on the assumption that the implicit knowledge obtained through participatory approach will be different from the coded knowledge. In this context, the aim of the study is to reveal how the generated knowledge makes a difference by comparing with the coded knowledge. For this purpose, within the scope of the study, the knowledge produced with the SWOT Analysis technique at different stages of the project titled "Determination of Winter Tourism Adaptation Strategies in Erzurum with a Participatory Methodological Approach" have been compared. The first of the SWOT analyzes has been produced in the first stage of the project based on secondary sources for the purpose of analyzing the current situation of winter tourism in Erzurum. For the same purpose, second SWOT analysis has been produced in the workshop realized with the participation of relevant actors. At the end, this study has emphasized the importance of participation and knowledge generation process by revealing the difference of the generated knowledge from the scientific knowledge extracted from the literature.

Keywords: *Participation, knowledge generation, coded knowledge, implicit knowledge, SWOT analysis.*

⁴ Assoc. Prof., Atatürk University, E-mail: nkulozu@atauni.edu.tr

⁵ Assoc. Prof., İstanbul University E-mail: gurelc@istanbul.edu.tr

⁶ Assoc. Prof., Umeå University E-mail: cenk.demiroglu@umu.se

Giriş

Günümüz dünyasının içinde olduğu çok yönlü dönüşüm sürecini açıklamak için kullanılan senaryolardan birisi, diğer senaryolar içerisinde de merkezi konuma sahip olan Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş'tir. Tekeli (2010)'nin ifadesiyle sanayi toplumunda şekleşen insanın kapasitesi kaslarının uzantısı olarak geliştirilmişken, bilgi toplumunda beyninin uzantısı olarak geliştirilmektedir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde yaşanan bu ve benzeri değişimlerin etkisiyle insanların yaşam kalıpları yeniden tanımlanmakta, üretimin niteliği ve toplumun örgütlenme biçimi değişmektedir. Bütün bunların sonucunda ise bilgi ile üretim ilişkisinin kurulma biçimi değişmekte ve bilgiyi bilenle ilişki içinde anlamaya yönelik adımlar atılmaktadır (Tekeli, 2010). Bilgi ile üretim ilişkisinin kurulma biçimindeki değişim kapsamında, bilginin de emek ve kapital gibi temel üretim faktörü haline geldiği, bilginin üretiminin de iş içinde olmaya başladığı ve üretime bağlandığı belirtilmelidir (Arrow, 2000; Luque, 2001; Tekeli, 2010). Bu çalışmada bilginin bilenle ilişkisini anlama çerçevesinde kodlanmış bilgi ile örtük (tacit) bilgi⁷ ve katımlı bilgi üretim süreçlerine odaklanılmaktadır.

Bilgi insanın kapasiteleri tarafından üretilmektedir. İnsanın bu yeteneği kendi dışındaki dünya ile ilişki kurması ve bu ilişkileri denetleyebilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda bilgiye yaklaşımda en önemli kırılma noktası, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Aydınlanma ile başlayan, Bilimsel Devrim, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile devam ederek insanlığı modernleşmeye ulaştıran süreçte yaşanmıştır. Bu dönemde, evrensel geçerliliği olan, nesnel sosyal bilim yasalarının belirlenebileceği ve bunların insan eylemlerine doğru yolu göstereceği kabul edilmiştir. Araçsal aklın insan eylemlerini en doğru şekilde yönlendirebilecek olduğu kabulü ise demokratik karar süreçlerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır (Tekeli, 2010:130). Dolayısıyla 19. yy.'da bilimsel bilginin dogmatik bilgi karşısında üstünlük kurmasıyla insanın özgürlüğünü kendi ellerine veren araçsal akılçılık, insanlığın geldiği noktada "*demokratik politik öğeler üzerinde bir tehdit oluşturmuştur* (Tekeli, 2010, s.130)". Diğer bir ifadeyle teknik akıl politik içerdiğinden vazgeçememiştir. Böylece, bilimsel bilginin araçsal akılçılık anlayışı

⁷ Gizil (implicit) ve bilenden ayrılmayan (embodied) bilgi olarak da adlandırılmaktadır (Tekeli, 2010).

içinde demokratik seçmelere yer bırakmayacak şekilde kullanılmasyla ortaya güç ilişkisi çıkmıştır. Bilginin genelleştirilmiş bir kapasite olduğunun kabul edilmesiyle güç ile ilişkisi de kabul edilmektedir.⁸

Dolayısıyla aydınlanmanın insanı dini dogmaların baskısından kurtararak özgürleştiren ancak araçsallaşarak insanı var olan düzene hapsedici hale gelen akılçılığı insanı ikinci kez özgürleştirmek görevi ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu defa özgürleştirme görevini toplum bilimin nesnel olarak değil, ancak öznellerarasılıklara dayalı olarak kurulabileceği kabulüne dayanan eleştirel akılçılık üstlenmiştir. Var olan güç ilişkilerini pekiştirmek yerine değişebilecek olanı değiştirmeyi amaçlayan bu yaklaşımın toplum bilimleri ve bilgiyi ele alışı içerisinde, araçsal akılçılıktan farklı olarak, bilimsel bilgi demokrasiyi dışlayıcı konumda görülmez. Çünkü eleştirel gerçekçiliğe göre gözlenen olgular daha önceki tarihsel süreç içerisinde öznellerarası uzlaşmanın sonucudur ve yeni uzlaşmalarla değişebilir (Tekeli, 2010). Böylece öznellerarası uzlaşmaların sağlanması yoluyla değişebilecek olan değişir (Sayer, 1992). Ayrıca öznellerarası uzlaşmaların ortaya koyduğu çözümleri iletişimsel rasyonellik gerçekleştirir; böylece hem iletişimsel rasyonellik gerçekleştirilir, hem de rasyonellik ile demokrasi arasında uyumsuzluk ortadan kalkmış olur (Tekeli, 2010). İletişimsel rasyonelitate, temel olarak, modernizmin araçsal rasyonelitesinde, birbirinden ayrılmış olan bilimin doğrusu ile ahlakın iyisi, yani teori ile pratiği ilişkilendirilmeye çalışmaktadır (Kulözü, 2011).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci ve bu süreçte yaşanan araçsal akılçılıktan iletişimsel akılçılığa geçiş gibi değişimlerin etkisiyle bilgiye yaklaşım da değişmiş; bilimsel bilgiden farklı olarak bileninden kolayca ayrılmayan örtük bilginin önemi anlaşılmıştır. Bu geçiş nesnel bilgiden öznellerarası uzlaşmanın bilgisine geçiş olarak da adlandırılabilir.

Bilgi üretim sürecinde, temel olarak, insan kendi dışındaki dünyadan ham veriler elde eder. Bu veriler kodlanmalarının ya da sembolleştirilmelerinin ardından işlenerek enformasyona ve sonra da kavrama dönüştürülür. Bu kavramlar aracılığıyla dış dünya basitleştirilmiş olarak temsil edilebilmektedir. Ayrıca bilginin kodlanması ya da sembolleştirilmesi sayesinde iletişim kurulabilmekte ve bilgi aktararak biriktirebilmektedir (Tekeli, 2010, ss. 111-112). Dolayısıyla bilenden kolayca ayrılabilen kodlanmış bilgi kodlar ve

⁸ Bu ilişki Tekeli (2010)*'ye göre, bilginin demokratik seçmelere yer bırakmayacak şekilde kullanılmasına ilaveten 3 farklı şekilde daha kurulmaktadır. Bunlardan birincisi, bilginin genelleştirilmiş bir kapasite olmasıyla ilgilidir; bilginin denetlenmesi de güç oluşturmaktadır. İkincisi, bilginin toplumun her noktasında iktidarı yeniden üretme aracı olarak ele alınmasıdır. Üçüncüsü ise bilginin bir eylemi yönlendirmekte kullanılması halinde ortaya çıkmaktadır.

sembollerle ikincil kaynaklara kaydedilmiş bilgidir. Kodlanmış bilgi saklanabilir, biriktirilebilir, aktarılabilir ve diğer bilgilerle bütünleştirilebilir. Ancak günümüzde artık bilgi sadece kodlanmış ve bilenden kolayca ayrılabilen bilgi olarak kabul edilmemektedir (Hellstom ve Raman, 2001). Kodlanmış bilgiden farklı olarak örtük bilgi kodlanmamış olduğundan ancak yakın ilişki içinde yaşayarak ve görerek elde edilebilmektedir (Stiglitz, 2000). Örtük bilginin kodlanmış bilgiye dönüşebilecek bir kısmı bulunmakla beraber bir kısmının niteliği kodlanmasına olanak vermemektedir. Bu nedenle de günümüz dünyasında örtük bilginin taşınabilecek, saklanabilecek, biriktirilebilecek ve aktarılacak hale getirilmesi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan örtük bilgiye ilişkin bu özellik yerel olma eğilimini attırmakta ve bilgi ile demokrasi ilişkisine yeni açılımlar getirmektedir (Tekeli, 2010). Çünkü bilimsel bilgi denildiğinde genel olarak evrensel geçerliliği olan bilgi anlaşılmakta ve yerel bilgi bilim dışı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bilgi genel bilgi ve yerel bilgi olarak 2 başlık altında incelenebilir. Genel bilgi kültürler üstü, her yerde ve her zaman geçerliliği olan bilgidir. Yerel bilgi ise yerellik içinde geçerli olan, yerelin özgün koşullarından beslenen bilgidir (Tekeli, 2010). Buradan hareketle bir yerelde geçerli olan bilginin, başka bir yerelde geçerli olmayabileceği, yani bilginin bağlam bağımlılığı da, kabul edilmelidir.

Modernleşme sürecinde evrensel bilgi ve yerel bilginin işlevlerinin farklılığının bilincinde olunmadığı dönemde yerelin bir sorununa yönelik çözüm yollarının dıştan empoze edilmesine oldukça sık rastlanmıştır. Araçsal akılcılığın yönlendiriciliğinde gerçekleşen bu uygulamaların yansımaları planlama alanında, kentlere evrensellik iddiasına sahip kestirimde bulunan kuramlarla yaklaşılması şeklinde deneyimlenmiştir (Tekeli, 2012). Ancak böyle bir yol izlendiğinde bir sorunun çözüm yolları, yerel öğrenme süreçlerine kapalı bir şekilde aranmakta, yerel karar vericiler pasifleştirilmekte ve yerel aktörlerin öğrenme kapasiteleri devre dışı bırakılmaktadır. Ayrıca dışarıdan empoze edilen bilgi yerelle uyumlanamayarak, gelişmeye kapalı kalmaktadır. Bu doğrultuda da planlama alanında, 1960'ların ikinci yarısından sonra, yerelin katılımını önceleyen ve böylece öznellerarası uzlaşmayı ve iletişimsel rasyonaliteyi gerçekleştiren planlama yaklaşımları kabul görmeye başlamıştır (Kulözü, 2011). Dolayısıyla planlama alanında deneyimlendiği gibi bilginin dışarıdan empoze edilmesi yerine yatay ilişkiler içinde yayılmasına öncelik verilmelidir. Diğer bir ifade ile katılıma, planlama ve diğer bilgi ve karar üretme süreçlerinde önemli roller verilmelidir. Katımlı yaklaşımların benimsendiği

süreçlerde yayılan bilgi gelişme ve yaratıcılığı beraberinde getirmektedir (Tekeli, 2010).

Bu bağlamda sanayi devriminin ardından kentlerde ortaya çıkan ve insan sağlığı ve hayatını tehdit eder boyutlara ulaşan sorunların çözümü için araç olarak geliştirilen akılcı kapsamlı planlama yaklaşımı (Kulözü, 2015a) özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sıklıkla eleştiri konusu olmuştur (Kulözü; 2011; Ersoy, 2017). Tepki olarak geliştirilen ve katılımın amaç olarak kavramsallaştırıldığı planlama yaklaşımlarından bazıları müzakereci ve işbirlikçi, iletişimsel, pratik tepkisel, taahhütçü ve stratejik planlamadır (Kulözü, 2011; Kulözü ve Tekeli, 2014). Bunlardan, önceleri yapısal planlama olarak da anılan, stratejik planlama yaklaşımı 1980'li yıllarda dünyada yaşanan liberal politikaların hâkim olması ve postmodernist akımların yaygınlaşması gibi gelişmeler sonucunda yeniden tanımlanmıştır. Stratejik planlamanın o güne kadar gelişmiş diğer planlama yaklaşımlarına göre farklı özellikleri arasında planlama sürecine farklı toplum kesimlerinin katılımı ve GZFT analizi yer almaktadır (Bryson ve Roering, 1987; Gedikli, 2012; Ersoy, 2017).

Katılım kavramı 1960'ların ikinci yarısından sonra dünyada yaşanan dönüşümlere paralel olarak planlama ve diğer pek çok siyasal ve yönetsel alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kulözü, 2011). Bu bağlamda katılım aktörlerin resmi ve resmi olmayan mekanizmalarla direkt olarak karar verme sürecine dâhil olması olarak tanımlanmıştır (Burke, 1979). Günümüzde insanın kendisi ve yaşam çevresine ilişkin kararlara katılımı demokratik hak olarak kabul edilmektedir (Kulözü, 2012; Kulözü, 2014; Kulözü, 2016b). Bu bağlamda her türlü karar ve bilgi üretme sürecinde öznellerarası uzlaşmayı sağlamanın yolu olarak katılım iletişimsel rasyonalitenin gerçekleştirilmesi ve örtük bilginin ortaya çıkarılması anlamına da gelmektedir. Ancak katılım farklı düzeylerde gerçekleşebilmektedir (Arnstein, 1969; Tekeli, 1991; Pretty, 1995; Cornwall, 1996; White, 1996; Kulözü, 2011) ve bu düzeylerden bazılarında öznellerarası uzlaşmayı sağlama hedefinden uzaklaşarak araçsallaşmaktadır (Kulözü, 2014; Kulözü, 2016b).⁹

Katılımın gerçekleştiği düzeye bağlı olarak katılımlı süreçlerde bilgi akışının yönü de değişmektedir. Araçsallaşmış bir katılımın gerçekleştiği süreçlerde tek yönlü bir bilgi akışı söz konusudur. Diğer taraftan iletişimsel rasyo-

⁹ Tekeli (1991)'nin planın halka benimsetilmesi ve katılım yoluyla planıcının bilgilenmesi düzeylerinde tanımladığı katılım düzeylerinde katılım araçsallaşmış bir katılım iken; plan kararlarına halkın katılımı, eleştirel gerçekçiliği gerçekleştirme yolu olarak katılım ve paylaşmanın değil, yaratmanın heyecanına katılma düzeylerinde tanımladığı katılım, öznellerarası uzlaşmayı sağlamayı hedefleyen katılımcı sürecin amacı olarak kavramsallaştırılmıştır (Kulözü, 2011).

nalite temelinde gelişen katılımlı süreçlerde katılımı sağlamanın amacı öznel-lerarası uzlaşmayı sağlamak, ahlakın iyisi ile bilimsel bilginin doğrusunu bir araya getirmek ve birlikte öğrenerek birlikte üretmektir. İletişimsel rasyona- liteyi gerçekleştiren katılımlı süreçte çift yönlü bir bilgi akışı söz konusudur ve karşılıklı etkileşim ve iletişim gelişmektedir (Kulözü ve Tekeli, 2014; Ku- lözü, 2016a). Katılımın araçsallaştığı sürecin meşruiyet kaynağı bilimsel bilgi iken, katılımın amaç olduğu süreç meşruiyetini öznellerarası uzlaşma ve bil- giden almaktadır. Ancak burada bahsedilen yalnızca bilimsel yani kodlanmış bilgi değildir; katılımlı planlama sürecinde örtük bilgi de çok önemli bir kay- nak oluşturmaktadır (Kulözü, 2011).

Katılım ile birlikte stratejik planlamayı tanımlamak için kullanılabilir bir diğer kavram GZFT analizidir¹⁰. GZFT analizi iç çevredeki güçlü ve zayıf yönler ile dış çevredeki, diğer bir ifade ile yerleşimin dışında bulunan, fırsat- lar ve tehditlerin sistematik olarak analiz edilmesidir (Gedikli, 2012; Ersoy, 2017). Güçlü ve zayıf yönler ile fırsatlar ve tehditler sadece mekânsal alanda değil sosyal, kültürel, ekonomik, yasal ve yönetsel vb. alanların tamamına ilişkin olabilmektedir. Kısaca, planlama alanında GZFT analizi plana konu olan bölge ise ulusal ve uluslararası, kent ise bölgesel, ulusal ve uluslararası bağlamdaki fırsat ve tehditler ile bölgenin veya kentin kendisine ilişkin güçlü ve zayıf yönlerin değerlendirilmesidir. Çevresel bir analiz olarak GZFT ana- lizinde destinasyonların mikro anlamda güçlü yönleri ve zayıflıkları ile makro anlamda fırsatları ve olası tehditler sıralanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında örneklenen GZFT analizleri “Erzurum’da Kış Tu- rizminin İklim Değişikliğine Uyumlanma Stratejilerinin Katılımlı Yaklaşımla Belirlenmesi” başlıklı proje kapsamında, projenin farklı aşamalarında üretil- miştir. Proje kapsamında stratejik planlama yaklaşımı izlenmektedir. Bu bağ- lamda projenin ilk aşamasında Erzurum’da kış turizminin mevcut durumu tespit edilmiş, elde edilen bilginin sistematik bir biçimde sunulabilmesi ve projenin sonraki aşamalarında yönlendirici olabilmesi için GZFT analizi ya- pılmıştır. Diğer taraftan stratejik planlama yaklaşımının ikinci aşaması olarak Erzurum’da kış turizmi sektörünün aktörleri belirlenmiştir. Ardından aktör- lerin katılımı ile Erzurum’da kış turizminin mevcut durumunun analiz edil- mesi için odak grup çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda düzenlenen çalış- tayda katılımlı yaklaşımla üretilen bilgi GZFT yöntemiyle organize edilmiş- tir.

¹⁰ GZFT ülkemizde yaygın olarak İngilizce karşılığı olan SWOT kelimesi ile anılmaktadır.

Dolayısıyla proje kapsamında birincisi ikincil kaynaklara dayalı olarak, ikincisi ise aktörlerin katılımıyla ortaya çıkarılan yerelin bilgisine dayalı olarak 2 farklı GZFT analizi üretilmiştir. Bu çalışmanın amacı da birbirinden bağımsız olarak ancak aynı amaçla farklı bilgi kaynaklarından yararlanılarak üretilen GZFT analizlerinin¹¹ karşılaştırılması yoluyla, bilgi üretme sürecinde katılımın ve elde edilen örtük bilginin nasıl fark yarattığının ortaya konulmasıdır. Çalışma kapsamında sunulan GZFT analizleri araç olarak ele alınmıştır. GZFT analizlerinin amacı değil, nasıl farklılık gösterdikleri çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın izleyen bölümünde araştırmanın materyal ve metodolojisinin sunulmasının ardından, GZFT analizleri sunulacaktır. Sonraki bölümde GZFT analizleri karşılaştırılacak ve çalışma sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

Materyal ve Metodoloji

Bu çalışmanın materyalini aynı projenin farklı aşamalarında üretilen GZFT analizleri oluşturmaktadır. GZFT analizlerinden ilki, projenin Kasım 2018-Ocak 2019 tarihleri arasında ikincil kaynaklara dayalı olarak üretilirken, ikincisi GZFT analizi ilkinden bağımsız bir şekilde Haziran 2019 tarihinde Erzurum'da düzenlenen çalıştayda katılımlı yöntemsel yaklaşımla üretilmiştir. Bu nedenle, GZFT analizlerinin elde edilmesinde kullanılan yaklaşımlar ile bu çalışmada izlenen yola açıklık getirilecektir.

İlk GZFT analizinin üretilmesinde Erzurum'un turizm potansiyeli ve Erzurum'da kış turizmine ilişkin (Altaş vd., 2015; Bayraktar vd., 2017; Büyükşehir Belediyesi Erzurum Spor, 2019; Ejder3200 Word Ski Center, 2019; Elmas vd., 2013; Koca vd. 2007; Korgavuş, 2017; Koşan ve Güneş, 2008; KUDAKA, 2014, KUDAKA 2019a, KUDAKA 2019b; Kulözü, 2015b; Kulözü-Uzunboy, 2017; Soyak, 2013; Erzurum Valiliği, 2019;2019; Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019; Üniversite Sporları Federasyonu, 2012; Yurttaş vd. 2008) kaynaklar ile birlikte daha önce Erzurum ve çevresinde kış turizmi gelişimi için yapılan çalışmalardan (Çetin ve Demiroğlu, 2017) faydalanılmıştır.

---

¹¹ GZFT analizlerinin proje ekibinde yer alan farklı araştırmacılar tarafından üretilmiş olması, katılımlı yaklaşımla elde edilen bilginin GZFT yöntemiyle sistematik hale getirilmesi aşamasında ilk üretilen GZFT analizinden etkilene riskini ortadan kaldırmıştır.

İkinci GZFT analizi ise 21 Haziran 2019 tarihinde Atatürk Üniversitesi'nde kış turizmi sektöründen 20 aktörün katılımı ile gerçekleştirilmiştir.¹² Kış turizminin mevcut durumuna ilişkin yerelin örtülü bilgisini ortaya çıkarmayı amaçlayan çalıştayda arama konferansı yöntemi kullanılmıştır. Katımlı olarak yönetilen gelecek planlama çalışması yöntemi olan arama konferansı yönteminin ilk iki aşaması bu çalıştayda uygulanmıştır. Çalıştayın birinci aşamasında, katılımcılarla birlikte Erzurum'daki turizm faaliyetlerini bugün ve gelecekte etkilemeye devam edecek çevre şartlarının, gidişatlarının, oluşumların ve akımların tespiti ve değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci aşamada ise katılımcılarla birlikte Erzurum'daki turizm faaliyetlerinin bugünkü durumunun tespiti ve değerlendirmesi yapılmıştır. Her iki aşamada, katılımcıların görüşleri önceliklendirilerek ortaklaştırılmıştır. Böylece çalıştayda aktörlerin katılımı ile üretilen yerelin bilgisi GZFT analizi yöntemi kullanılarak organize edilmiştir.¹³

İkincil kaynaklara bağlı olarak elde edilen GZFT analizi ile katımlı yöntemsel yaklaşım izlenerek üretilen GZFT analizi bu çalışmanın amacı doğrultusunda karşılaştırılacağından, ortaklıklarını ve farklılıklarını gösterecek şekilde organize edilerek Tablo 1, 2, 3 ve 4'de sunulmuştur.

Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen ve Katımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen GZFT Analizleri

İkincil Kaynaklardan Elde Edilen Kodlanmış Bilgiye Dayalı Olarak Üretilen GZFT Analizi

Kodlanmış bilgiye dayalı olarak üretilen GZFT analizine göre, Erzurum ilinin kış turizmi için güçlü yönleri kar kalitesi ve yapay karlama olanakları, iklim özellikleri ve uzun sezon, uzun ve çeşitli pistler, gece kayağı olanağı, ulaşılabilirlik, alternatif turizm potansiyeli, tanınırlık, kış turizmi altyapısı, karar vericilerin ilgisi başlıkları altında toplanmıştır (Tablo 1). Zayıf yönler ise halktan kopuk turizm gelişimi, araçların eksikliği, bütüncül destinasyon yönetimi eksikliği, tanıtım ve pazarlama eksikliği, turistik ürün eksikliği, hava kirliliği, kış turizmi üstyapısı ve yatırımların eksikliği, insan sermayesi eksikliği ile veri toplama ve arşivleme eksikliği başlıkları altında kategorize edilmiştir (Tablo 2). Erzurum ilinde kış turizmi aynı zamanda makro çevredeki

¹² Bu çalışmanın parçası olduğu proje kapsamında yapılan aktör analizi sonucunda Erzurum'da Kış Turizmi sektörünün 55 aktörü olduğu belirlenmiş ve aktör olarak belirlenen kurum ve kuruluşlardan temsilciler çalışmaya davet edilmiştir.

¹³ Çalıştay Prof. Dr. Anlı Ataöv'ün moderasyonunda gerçekleştirilmiştir. Katkılarından dolayı teşekkürü borç biliriz.

bazı fırsat ve tehditlerden de etkilenmektedir. Çalışma kapsamında belirlenen fırsatlar ulusal plan ve politikalar, kış turizmi pazarında iyileşme, proje ve yatırımlar, toplumsal yapı, alternatif turizm potansiyeli ile küresel ısınma ve iklim değişikliğidir (Tablo 3). Tablo 4`de de özetlendiği gibi Erzurum ilinde turizm gelişimi önünde bazı tehditler de mevcuttur. Bu tehditler, toplumsal yapı, güvenlik tehditleri, doğal afetler ve küresel ısınma başlıkları altında toplanmıştır.

Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Ortaya Çıkarılan Yerelin Bilgisine Dayalı Olarak Üretilen GZFT Analizi

Erzurum`da kış turizminin mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla düzenlenen çalıştayda yerelin bilgisi odak grup tekniğiyle ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bilgiler GZFT analizi tablolarında (tablo 1,2,3,4) katılımlı yöntemsel yaklaşımla üretilen Erzurum ilinin kış turizmi için güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri alt başlıkları altında sunulmuştur. Bunlardan güçlü yönler; kar kalitesi ve yapay karlama olanakları, iklim özellikleri ve uzun sezon, uzun ve çeşitli pistler, gece kayağı olanağı, ulaşılabilirlik, alternatif turizm potansiyeli, köklü kayak geçmişi, toplumsal yapı, coğrafi konum ve tanınırlık/ulusal medyada yer bulması başlıkları altında toplanmıştır (Tablo 1). Zayıf yönlerin toplandığı başlıklar; halktan kopuk turizm gelişimi, kapalı toplum yapısı, araçların eksikliği, turist rehberi eksikliği, tanıtım ve pazarlama eksikliği başlığı altında ele alınabilecek alternatif turizm ürünlerinin tanıtımda kullanılmaması ve tanıtım ve pazarlama fırsatlarından yararlanılmaması, bütüncül destinasyon yönetimi eksikliği, turistik ürün eksikliği, kayak pistlerinin plansızlığı, hava kirliliği, kış turizmi ürününün maliyeti, sürdürülebilir planlama/tasarım eksikliği, insan sermayesi eksikliği, merkezî karar verme süreçleri, siyasi gücün etkin kullanılmaması ve üniversitenin aktif rol oynamamasıdır (Tablo 2).

Tablo 1. Güçlü Yönler: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analizleri	Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen Güçlü Yönler	Katımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen
Ortak Güçlü Yönler	Kar Kalitesi & Yapay Karlama Olanakları Kar kalitesinin (toz kar) yüksekliği, Kar yapma sistemlerinin bulunması,	Kar Kalitesi & Yapay Karlama Olanakları Çabuk erimeyen özelliği ile kar kalitesinin yüksekliği (kristal kar-toz kar), Suni kar yapma sistemleri olması,
	İklim Özellikleri & Uzun Sezon Kayak sezonunun uzun olması,	İklim Özellikleri ve Uzun Sezon Karn dağda kalma süresinin 6 ay olması,
	Uzun ve Çeşitli Pistler 12 km'lik tek parça pist uzunluğu ile Türkiye'de en uzun 1. ve dünyada en uzun 3. piste sahip olması,	Uzun ve Çeşitli Pistler 12 km'lik tek pist uzunluğu ile dünyanın en uzun ilk on pistinden biri olması
	Gece Kayağı Olanığı 6 km'lik pistte gece kayağı yapma olanağı sunulması,	Gece Kayağı Olanığı Akşam vakitlerinde (21.00'e kadar) tamamen aydınlatılmış 6 km'lik pistte gece kayağı yapma olanağı olması,
	Ulaşılabilirlik Kayak merkezinin şehir merkezine 4 km ve uluslararası havaalanına 10 km uzaklıkta bulunması,	Ulaşılabilirlik Hava alanından kayak merkezine mesafe 15 km, şehir merkezinden kayak merkezine mesafenin 8 km olması,
	Alternatif Turizm Potansiyeli Yüksek irtifa kamp merkezi olması,	Alternatif Turizm Potansiyeli Yüksek irtifa kamp merkezi ile farklı spor türleri için kamp merkezine sahip olması,
	Kar Kalitesi & Yapay Karlama Olanakları Suni çığ düşürme sistemlerinin bulunması,	İklim Özellikleri ve Uzun Sezon Palandöken kayak merkezinin, kar sezonunu açan ilk kış turizm merkezi olması,
	Uzun ve Çeşitli Pistler Uluslararası Kayak Federasyonu tarafından tescillenmiş pistlerinin olması, Farklı eğimlerdeki kayak pistlerine sahip olması nedeniyle her seviyeden kayakçıya hizmet verilebilmesi,	Uzun ve Çeşitli Pistler Tüm pistlerin toplam uzunluğunun 46 km olması, Doğal pistlerinin olması, Kayak alanının doğal manzaraya sahip olması,
		Ulaşılabilirlik Kayak merkezine ulaşım ve ulaşılabilirlik kolaylığı, İstanbul-Erzurum arası uçakla 1.5 saat olması,
	Farklı Güçlü Yönler	Alternatif Turizm Potansiyeli Alternatif turizm çeşitleri için mevcut ve potansiyel ürünler bulunması,
Tanımlılık Dünya Üniversiteler Arası Kış Olimpiyatlarına ev sahipliği yapması nedeniyle Türkiye ve dünyada bilinirliğinin artmış olması,		Köklü Kayak Geçmişi Erzurum ilinin, ilk askeri kayak alanının kurulduğu yer olması ve kayağı turizmle bütünleşmesinin 90'lı yıllara dayanması,
Kış Turizmi Altyapısı Erzurum'da Palandöken, Konaklı, Kandilli ve Gez Yaylası olmak üzere 4 adet kayak merkezi alanı bulunması, Personel, arazi ve girdi maliyetlerinin nispeten düşük olması, Farklı kayak merkezlerinde kış turizmi ve sporlarına yönelik çeşitli aktiviteler yapılabilmesi, Mevcut spor tesisi yatırımları sayesinde ulusal ve uluslararası düzeyde spor organizasyonlarına ev sahipliği yapması,		Toplumsal Yapı Erzurum halkının sıcakkanlı ve misafirperver olması, Köklü, güçlü, toplumsal güçlenmeyi yakalamış ve şehir ekonomisine katkısı olan üniversitenin öğrenci ve memur sayısının fazlalığı,
Karar Vericilerin İlgisi Yerel yönetimlerin kış turizmi kapsamında çalışmalar yapıyor olması,		Coğrafi Konum Şehrin stratejik konuma sahip olması, Tanımlılık/Ulusal Medyada Yer Bulması Erzurumlu ünlülerin olması.

Erzurum ilinde kış turizmi aynı zamanda makro çevredeki bazı fırsat ve tehditlerden de etkilenmektedir. Bu bağlamda GZFT analizi sonucu ortaya

çıkan fırsatlar; sürdürülebilir planlama, ürün geliştirme ve çeşitlendirme, bölgesinde lider şehir olma, siyasal destek, ulusal yatırımların artması, düşük döviz kurları-ülke ekonomisinde iyileşme, toplumsal yapı, alternatif turizm potansiyeli, dijital platformlar, uluslararası pazarın artan önemi, ulaşım kolaylığı ve kalitesi, ulusal plan ve politikalar başlıkları altında toplanmıştır (Tablo 3). Son olarak tehditler; politik belirsizlikler, güvenlik tehditleri, artan bölgesel rekabet, kapalı toplum yapısı, iklim değişikliğine yönelik farkındalık eksikliği, artan hava kirliliği, plansız yapılaşma, yabancı turistlere yönelik ürün eksikliği, ulaşım ve ulaşımında fiyat politikaları, bütüncül destinasyon yönetiminin olmaması, iç pazarın kaybedilmesi, devlet desteği / mevzuat eksikliği, çevresel farkındalık arttırmaya yönelik çalışmaların eksikliği, aktörler arası işbirliği eksikliği, küresel ısınma, tanıtım ve pazarlama olanaklarından yararlanılmaması, başlıkları altında toplanmıştır (Tablo 4).

GZFT Analizleri Karşılaştırması

GZFT analizlerinin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklılıklar Tablo 1, 2, 3 ve 4'de sunulmuştur. Buna göre GZFT analizlerinde ortaya konulan güçlü yönler karşılaştırıldığında, ortaya çıkan ortak alt başlıkların Kar Kalitesi ve Yapay Karlama Olanakları, İklim Özellikleri ve Uzun Sezon, Uzun ve Çeşitli Pistler, Gece Kayağı Olanakları, Ulaşılabilirlik ve Alternatif Turizm Potansiyeli olduğu görülmektedir. Bu alt başlıklar altında iki GZFT analizi sonucunda da belirlenen ortak güçlü yönler bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın amacı doğrultusunda farklılıklara odaklanması daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü, katılımlı yöntemsel yaklaşım ile üretilen yerelin bilgisinin kodlanmış bilgidен farklılık gösterdiği kısımlarının yerelin kodlanmamış bilgisini, diğer bir ifade ile örtük bilgisini, oluşturduğu söylenebilir. Bu bilginin kodlanması, biriktirilebilecek ve aktarılabilir hale getirilmesi ise günümüz bilgi toplumunda gelişme ve yaratıcılığı beraberinde getirecek önemli bir üretim ve birikim biçimidir.

Güçlü yönler bağlamında iki analiz sonucunda ortaya çıkan farklılıklar Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre ikincil kaynaklara bağlı olarak yapılan GZFT analizinde, katılımlı yöntemsel yaklaşım ile yapılandırılan farklı olarak, uzun ve çeşitli pistler, tanınırlık, kış turizmi altyapısı ve karar vericilerin ilgisi başlıkları altında güçlü yönler ortaya konulmuştur. Diğer taraftan katılımlı yaklaşımla elde edilen GZFT analizinde farklı olarak iklim özellikleri ve uzun sezon, uzun ve çeşitli pistler, ulaşılabilirlik, köklü kayak geçmişi, toplumsal yapı, coğrafi konum ve tanınırlık/ulusal medyada yer bulma başlıkları altında toplanan güçlü yönler ortaya çıkmıştır.

GZFT analizlerinde zayıf yönler karşılaştırıldığında, ortaya çıkan ortak alt başlıkların halktan kopuk turizm gelişimi, araçların eksikliği, bütüncül destinasyon yönetimi eksikliği, tanıtım ve pazarlama eksikliği ve hava kirliliği olduğu görülmektedir. Farklılıklara odaklanıldığında ise ikincil kaynaklara bağlı analizde kış turizmi üstyapısı ve yatırımların eksikliği, insan sermayesi eksikliği, veri toplama ve arşivleme eksikliği başlıkları altında farklı zayıf yönler olduğu görülürken; katılımlı yaklaşımla halktan kopuk turizm gelişimi, kapalı toplum yapısı, turist rehberi eksikliği, tanıtım ve pazarlama eksikliği, turistik ürün eksikliği, kayak pistlerinin plansızlığı, kış turizmi ürününün maliyeti, sürdürülebilir planlama/tasarım eksikliği, insan kaynağı, merkeziyetçi karar verme süreçleri, siyasi gücün etkin kullanılmaması ve üniversitelerin aktif rol oynamaması başlıkları altında zayıf yönler belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Zayıf Yönler: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analizleri	Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen Zayıf Yönler	Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen
Ortak Zayıf Yönler	Halktan Kopuk Turizm Gelişimi Toplumda kış turizmine yönelik farkındalığın olmayışı/düşüklüğü,	Halktan Kopuk Turizm Gelişimi Kış turizm kültürünün olmaması,
	Araçların Eksikliği Erzurum turizm potansiyelini kapsamlı olarak pazarlayan tur operatörünün/lerinin bulunmaması,	Araçların (Acentelerin) Eksikliği Bölgede ciddi anlamda acente eksikliğinin olması,
	Bütüncül Destinasyon Yönetimi Eksikliği Merkezi bir destinasyon yönetim anlayışının ve uzun vadeli planların eksikliği,	Bütüncül Destinasyon Yönetimi Eksikliği Merkezi bir destinasyon yönetim biriminin olmaması,
	Tanıtım ve Pazarlama Eksikliği Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği,	Tanıtım ve Pazarlama Eksikliği Tanıtım ve pazarlama politikasının olmaması,
	Turistik Ürün Eksikliği Kayak dışında dağda eğlence aktivitelerinin sınırlı olması,	Turistik ürün eksikliği Kayak haricinde dağa gelen misafirlerin vakit geçirebilecekleri alternatiflerin olmaması (dağ köyü gibi olması),
	Hava Kirliliği Kışın yaşanan hava kirliliği,	Hava Kirliliği Kayak merkezinin şehre yakınlığında hava kirliliğinin önemli bir dezavantaj oluşturuyor olması,
Farklı Zayıf Yönler	Kış turizmi üstyapısı & yatırımların eksikliği Otel yatırımlarının ve kış turizmi tesislerinin kapasitelerinin yetersizliği,	Halktan kopuk turizm gelişimi Toplumsal yaşamın turizme entegrasyonunun sağlanamaması (Toplumsal yaşam-turizm bütünlüşmesi. Turistin şehir merkezine gitmemesinde en önemli nedenlerden biri dil yetersizliklerinin olması), Turist – halk kopukluğunun olması,
	İnsan Sermayesi Eksikliği Kalifiye işgücü eksikliği,	Kapalı Toplum Yapısı Toplumda farklı eğlence türlerine karşı kapalılık olmaması,
	Veri Toplama & Arşivleme eksikliği İstatistiki bilginin yetersizliği, kış turizmi ile ilgili verilerin etkin olarak toplanmaması ve eşleştirilmemesi,	Turizmin ideoloji, din, dil, ırk gibi kavramlarla ilişkilendirilmesi, Uluslararası turizme hazır olunmaması, Kapalı toplum yapısı,

Tablo 2 (devamı). Zayıf Yönler: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analiz-leri	Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen Zayıf Yönler	Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen
Farklı Zayıf Yönler	Toplumun turizmi olumsuz/tehdit olarak algılaması, Toplumsal yapının değişmesi,	
	Turist Rehberi Eksikliği Turist rehberlerinin olmaması,	
	Tanıtım ve Pazarlama Eksikliği Dağın 'Ejder 3200' markasının sadece operasyonel olarak kullanılıyor olması- yönetsel anlamda eksiklik sorununu ortaya çıkartması ve markanın tanıtım yetersizliklerinden dolayı bilinmemesi/ Palandökeni çağrıştırmıyor olması,	
	Alternatif turizm ürünlerinin tanıtımında kullanılmaması Pazarlama anlayışında şehrin kültürüne, mutfağına yönelik anlatımların olmayışı; gelen turist profiline sadece kayak turizmine yönelik olması,	
	Tanıtım ve pazarlama fırsatlarından yararlanılmaması Ulusal ve uluslararası fuarlar katılım olmaması, (Bu sebeple Polonya'dan charter seferlerini Erciyes'in alması; bu durumun sebebi ise devlet teşviklerinin bu bölgeye olmaması),	
	Turistik Ürün Eksikliği Erzurum'a uçak seferlerinin sayısının yetersizliği ve uçak biletlerinin yüksekliği (otele verilen ücretleri bile aşiyor) ve ek seferlerin olmaması, Palandökende mevcut durumda eğlence merkezlerinin olmaması,	
	Kayak Pistlerinin Plansızlığı Kayak pistlerinde toplanma alanlarının dar olması (bu durum göz korkutuyor),	
	Kış Turizmi Ürünün Maliyeti Gece kayağı alternatif talep edilmeyen günlerde yapıldığından maliyetleri artırdığı için bir dezavantaj oluşturması (hafta içinde belirlenen bazı günlerde yapılıyor oluşu),	
	Sürdürülebilir Planlama/Tasarım Eksikliği Kayak alanının çevresinde ağaçlandırma eksikliği olması, Doğal zenginliklerin bilinçsizce kaybediliyor olması,	
	İnsan Kaynağı Kış dönemleri haricinde personel ihtiyacı sorunu olması,	
	Merkeziyetçi Karar Verme Süreçleri Devlet eliyle yapılan yatırımlar sorunu (kararların tek bir merkezden verilmesi),	
	Siyasi Gücün Etkin Kullanılmaması İlin siyasi güç potansiyeli olmasına karşın siyasi yaptırımların olmayışı,	
	Üniversitenin Aktif Rol Oynamaması Üniversitenin turizm farkındalığı oluşturmada aktif rol almaması.	

GZFT analizleri karşılaştırması sonucunda fırsatlar karşılaştırıldığında bu çalışma kapsamında yapılan sınıflandırmaya göre, ortaya çıkan ortak alt başlıkların ulusal politika ve planlar, toplumsal yapı ve alternatif turizm potansiyeli olduğu görülmektedir. Ancak, bu alt başlıklar ortak olarak belirlenmiş olmasına karşın, bunların altlarında yer alan fırsatlar farklılık göstermektedir.

İki GZFT analizindeki fırsatlar bağlamında farklılıklara odaklanıldığında ikincil kaynaklara bağlı analizde ulusal plan ve politikalar, kış turizmi pazarında iyileşme, proje ve yatırımlar, toplumsal yapı, küresel ısınma ve iklim

değişikliği ile alternatif turizm potansiyeli başlıkları altında farklı fırsatlar ortaya çıkarken; katımlı yaklaşımla elde edilen analizde sürdürülebilir planlama, ürün geliştirme ve çeşitlendirme, bölgesinde lider şehir olma, siyasal destek, ulusal yatırımların artması, düşük döviz kurları - ülke ekonomisinde iyileşme, toplumsal yapı, alternatif turizm potansiyeli, dijital platformlar, uluslararası pazarın artan önemi, ulaşım kolaylığı ve kalitesi, ulusal plan ve politikalar başlıkları altında farklı fırsatlar belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Fırsatlar: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analizleri	Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen	Katımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen
Fırsatlar		
Farklı Fırsatlar	Ulusal Plan & Politikalar Ulusal politika alanında Erzurum'un güçlü temsili, Devlet plan ve politikalarında kış turizmine yönelik çalışmaların yapılması, fonlar sağlanması,	Ulusal Plan & Politikalar Siyasi politikaların turizmi olumlu etkileyecek yönde değişecek olması,
	Toplumsal Yapı Bölgedeki genç nüfus,	Toplumsal Yapı Bölgeye kaliteli göç olacak ve bunun turizme olumlu yansımalarının olacak olması,
	Alternatif Turizm Potansiyeli Turizmi tüm yıla yayma hususunda kış turizminin önemli bir alternatif olması,	Alternatif Turizm Potansiyeli Farklı spor dalları için Erzurum ilinin çekiciliğinin artacak olması ve farklı dallardan sporcuların bölgeye kamp için gelecek olması (Yüksek İrtifa Kamp Merkezi, Bu durum özellikle turizmin 12 aya yayılması konusunda oldukça önem arz etmektedir), Bölgede tarihi ve kültürel değerler ön plana çıkartılacak olması (Göbekli Tepe gibi),
	Kış Turizmi Pazarında İyileşme Kış turizmi ve kış sporlarına yönelik ilginin artması, İran ve Azerbaycan pazarındaki olumlu gelişmeler,	Alternatif turizm taleplerinde artış olacak (kongre turizmi vb.) olması, Doğa ve kültür turizmine yönelik talebin artacak (kuş gözlemciliği gibi) olması,
	Proje & Yatırımlar Bölgedeki ulaştırma projeleri, Çevre illerde kayak merkezleri olması ve bölgede Erzurum'u da içine alan kış turizmi koridoru projesinin yapılıyor olması,	
	Küresel Isınma & İklim Değişikliği İklim değişikliği, Birçok popüler kış turizmi destinasyonunda kar kalitesinin düşmesi,	

Tablo 3 (devamı). Fırsatlar: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar&farklılıklar.

Gzft Analizleri	Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen Fırsatlar
Farklı Fırsatlar	Sürdürülebilir Planlama Palandöken etrafındaki mevcut tesislere ek olarak herhangi bir yayılma olmayacak, odaklı tesis gelişimi olacak olması, Palandöken ve çevresinin daha çevreye duyarlı hale getirilebilir olması,
	Ürün Geliştirme & Çeşitlendirme Palandökende eğlence merkezlerinin olmasına yönelik yeni yatırımların artacak olması, Kuşaklar arası geçişte devlet desteğinin eksik olması nedeniyle yeni kuşaklara göre yatırım stratejileri geliştirilecek olması (Ürün çeşitlendirme kapsamında hostel yatırımları, dijitalleşme vb.) Yabancı turistlere yönelik ürün geliştirmeye yönelik pazar araştırmalarının önem kazanacak olması,
	Bölgesinde Lider Şehir Olması Erzurum ilinin ekonomik ve kültürel açıdan bölgesel liderliğinin devam edecek, güçlenecek olması,
	Siyasal Destek Bakanlık düzeyinde kış turizm toplantılarının Erzurum'da gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecek olması,
	Ulusal Yatırımların Artması Ucuz destinasyon merkezleri küresel olarak artacak (Lift-konaklama kapasitesi dengesizliği sorunu devam edecek) ve ülkesel yatırımların yüzü Erzurum'a dönecek olması,
	Düşük Döviz Kurları-Ülke Ekonomisinde İyileşme Ülke ekonomisi iyileşecek, Euro ve Dolar değerleri düşecek ve böylece alım gücü yüksek yabancı turistin bölgeyi tercih edecek olması, Yurt dışından alım gücü düşük turistlerin bölgede tatil yapma durumu azalacak ve alım gücü daha yüksek turist bölgeyi tercih edecek olması,
	Dijital Platformlar (Turizmin güven ve tanıtıma dayalı olmasından hareketle) dijital platformların daha da önem kazanacak olması, Dijitalleşme ve sosyal medyanın bölgede farkındalık yaratacak olması (Örneğin Kars Doğu Ekspresinin sosyal medyada paylaşılması ile tekrar gündeme gelmesi gibi),
	Uluslararası Pazarın Artan Önemi Yerli turist pazarının yetersiz olmasının gelecekte de devam edecek olmasından dolayı uluslararası pazarın önem kazanacak olması,
	Ulaşım Kolaylığı & Kalitesi Ulaşım teknolojilerinin gelişmesinin turizmi olumlu yönde etkileyecek olması, Şehir merkezlerinden kayak merkezlerine ulaşımın iyileşecek olması.

GZFT analizleri karşılaştırması sonucunda tehditler karşılaştırıldığında, ortaya çıkan ortak alt başlıkların toplumsal yapı, güvenlik tehditleri ve küresel ısınma olduğu görülmektedir. Bu alt başlıklar altında iki GZFT analizinde de ortak olarak belirlenen tehditler bulunmaktadır. Analizlerde ortaya çıkan farklı tehditlere odaklanıldığında ikincil kaynaklara bağlı analizde doğal afetler başlığı altında belirlenen çevresel afetler ile katılımlı yaklaşımla ortaya konulan politik belirsizlikler, güvenlik tehditleri, artan bölgesel rekabet, toplumsal yapı, iklim değişikliğine yönelik farkındalık eksikliği, artan hava kirliliği, plansız yapılaşma, yabancı turistlere yönelik ürün eksikliği, ulaşım ve ulaşımında fiyat politikaları, bütüncül destinasyon yönetiminin olmaması, iç pazarın kaybedilmesi, devlet desteği/mevzuat eksikliği, çevresel farkındalık arttırmaya yönelik çalışmaların eksikliği, aktörler arası işbirliği eksikliği, ve

tanıtım ve pazarlama olanaklarından yararlanılması altında farklı tehditler belirlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Tehditler: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analizleri	Kodlanmış Bilgiye Dayalı Üretilen Tehditler	Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen
Ortak Tehditler	Küresel Isınma Küresel ısınmanın sezonu kısaltması,	Küresel Isınma Kentsel ısı adaları ve barajların iklimi olumsuz yönde etkileyecek olması,
	Toplumsal yapı Sosyal sürdürülebilirlik, olası kültürel çatışmalar,	Toplumsal Yapı Turizmin gelişimiyle birlikte halkın turizme entegrasyonunun sağlanamaması sorununun gelecekte de devam edecek olması,
	Güvenlik Tehditleri Bölgede var olan terör sorunu algısı,	Güvenlik Tehditleri Politik anlamda yaşanan belirsizlikler devam edecek ve bunların özellikle dış pazarı etkileyecek olması (terör olayları),
Farklı Tehditler	Doğal Afetler Çevresel afetler,	Politik belirsizlikler Siyasi politikaların değişiminin turizmi olumsuz yönde etkileyecek olması,
		Güvenlik Tehditleri Politik anlamda yaşanan belirsizliklerin devam edecek ve özellikle dış pazarı etkileyecek olması,
		Artan Bölgesel Rekabet Bölgenin kış turizmine yönelik örgütlenme çabasının olmaması, bölgedeki kış turizm merkezleri arasında birlik olmaması, Bölgede açılan yeni kış turizm merkezlerinin rekabeti artıracak olması, pazarın dar ve kış turizm merkezlerinin çokluğu nedeniyle rekabetin olumsuz yansıtacak olması,

Tablo 4 (devamı). Tehditler: GZFT Analizleri sonucunda ortaya çıkan ortaklıklar & farklılıklar.

Gzft Analizleri	Katılımlı Yöntemsel Yaklaşımla Üretilen Tehditler
Farklı Tehditler	Toplumsal Yapı Taksicilerin yabancı dil, kılık kıyafet düzensizliği ve tavır gibi konularda yetersiz olmaları ve ha- vaalanı-otel ulaşımında kaçak transferlerin turizmi etkileyecek olması,
	İklim değişikliğine yönelik farkındalık eksikliği İklim değişikliğine yönelik mikro/makro düzeyde farkındalık olmaması,
	Artan Hava Kirliliği Hava kirliliğinin artacak olması, bunun Türkiye'deki tüm kış turizm merkezlerini etkileyecek ol- ması. Isınma, araç yoğunluğu, Erzurum ilinin yerleşimi gibi nedenlerle mevcutta var olan hava kirliliğinin artacak olması ve bu durum yerli ve yabancı turistleri olumsuz etkileyecek olması,
	Plansız Yapılaşma Kayak merkezlerindeki yanlış yapılanma, tesislerin yanlış konumlandırılması ve pistlere yakın noktalarda yapılan yapılaşmaların devam edecek olması, Planlama eksikliği nedeniyle Palandöken çevresinde yapılaşmaların artacak olması,
	Yabancı Turistlere Yönelik Ürün Eksikliği Eğlence merkezlerinin yetersiz olması nedeniyle ulaşılabilirliği yüksek ve eğlence merkezlerine sahip olan destinasyonların daha fazla turist çekecek (Uludağ gibi) olması,
	Ulaşım ve Ulaşımında Fiyat Politikaları Fiyat politikaları nedeniyle charter seferlerinin yapılmaması ve bunun sonucunda mevcut Rus pazarının kaybedilecek olması, Uçak firmalarının bölgeye yönelik yeterli sayıda sefer düzenlememeleri ve pahalı uçak biletleri- nin uçakla ulaşımı zorlaştıracak olması,
	Bütüncül destinasyon yönetiminin olmaması Kamu/özel sektör destinasyon rekabetinden kaynaklanan çatışmanın devam edecek olması, Ejder 3200 için önemli yatırımlar yapılmış olmasına karşın tesisler arası iletişim kopukluğunun devam edecek olması, Destinasyon yönetim merkezinin olmaması; oteller bireysel yönetiliyor ve gelecekte de bunun devam edecek olması,
	İç Pazarın Kaybedilmesi İç pazardaki taleplerin yurt dışına doğru kayacak olması,
	Devlet Desteği / Mevzuat eksikliği Kış turizminde devlet desteğinin eksikliğinin olumsuz etkileyecek olması, Turizme yönelik mevzuat eksikliğinin destinasyonları olumsuz etkileyecek olması,
	Çevresel farkındalık arttırmaya yönelik çalışmaların eksikliği Çevresel farkındalığa yönelik çalışmaların yetersiz olması,
	Aktörleri arası işbirliği eksikliği Bilim/sektör/politika işbirliğinin eksik olması,
	Tanıtım ve pazarlama olanaklarından yararlanılmaması Ulusal ve uluslararası platformlarda gerçekleştirilen fuarlara katılım sağlanmıyor olması.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada biri kodlanmış bilgiye, diğeri ise yerelin bilgisine dayalı olarak aynı amaç doğrultusunda üretilen iki GZFT analizi karşılaştırılmıştır. Bu yolla çalışmada, bilginin sadece bilen öznedenden ayrılmış, nesnel ve tarafsız olarak ele alınışından uzaklaşmış olduğu günümüzde dünyasında, Prof. Dr. İlhan Tekeli tarafından demokratik bir insan hakkı olarak tanımlanan, katılım

yoluyla üretilen yerelin bilgisi ile kodlanmış bilginin farkının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın sonucunda yerelin bilgisi ile üretilen GZFT analizinde, bilimsel bilgiye dayalı olarak üretilen GZFT analizine kıyasla, özellikle zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler anlamında niceliksel ve niteliksel olarak daha fazla bilginin üretildiği görülmüştür. Aynı zamanda katılımlı yaklaşımla üretilen GZFT analizi içerik olarak daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda üretilen yerelin bilgisi içerisinde, ikincil kaynaklara dayalı olarak üretilen bilgilerden farklı olarak, özellikle topluma ve toplumsal yapıya ilişkin (halkın sıcaakkanlı ve misafirperver olması, Erzurum’lu ünlülerin olması, turist-halk kopukluğunun olması vb.), gündelik yaşam ve deneyimlere dayalı (kayak alanının doğal manzaraya sahip olması, kayak pistlerinde toplanma alanlarının dar olması, İstanbul – Erzurum’un uçakla 1.5 saat olması, dijital platformlar vb.) bilginin; ve ulusal ve uluslararası alanda yaşanan güncel gelişmelere dayalı (düşük döviz kurları, ülke ekonomisinde iyileşme vb.) örtük bilginin ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Bilimsel bilgiye dayalı olarak yapılan GZFT analizinde ise farklı olarak istatistiki veriye dayalı olarak açıklanabilecek (otel yatırımlarının ve kış turizmi tesislerinin kapasitelerinin yetersizliği, birçok popüler kış turizmi destinasyonunda kar kalitesinin düşmesi vb.) bilgilerin ve örnek alan ile ilgili teknik detaylara ilişkin (Uluslararası Kayak Federasyonu tarafından tescillenmiş pistlerinin olması, suni çığ düşürme sistemlerinin bulunması vb.) bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bunlarla birlikte ikincil kaynaklarda yer alan kodlanmış bilgiye dayalı olarak hazırlanan GZFT analizinde araştırmacının araştırma, ilgili kaynaklara ulaşma ve bilgiyi aktarma kapasitesi ve bu kapasitedeki sınırlılıklarının ortaya çıkan ürünün kalitesine etki ettiği de ortadadır.

Ortak güçlü yönler arasında yer alan alternatif turizm potansiyeli örneğinde görüldüğü gibi, katılımlı yöntemsel yaklaşımla üretilen bilgi yerelin değerlerini yerelin bakış açısı ile yansıtırken, kodlanmış bilgi araştırmacı tarafından indirgenmiş ve genelleştirilmiştir. Bu durum nesnellik iddiası taşıyan bilimsel bilginin araştırmacının öznel bakış açısı ve yorumundan soyutlanmasının her zaman mümkün olmayacağına göstergesi niteliğindedir. Bu nedenle de, bu çalışma kapsamında karşılaştırılan nesnel bilgiye dayalı GZFT analizinin öznellik içerdiği, yerelin bilgisine dayalı GZFT analizinin ise bilgi üretim sürecine katılan aktörlerin öznellerarası uzlaşmasına dayandığı belirtilmelidir.

Diğer taraftan, bu çalışmada aynı amaçla üretilen GZFT analizleri üzerinden ortaya konulduğu üzere katılımlı bilgi üretme süreçlerinde ortaya çıkarılan bilginin tamamı örtük bilgiden oluşmamaktadır. Çalışmada 2 farklı yaklaşımla üretilen GZFT analizinde görülen ortaklıklar katılımlı süreçte örtük bilgi ile birlikte kodlanmış bilginin de ortaya konulduğunu göstermektedir. Buradan hareketle de katılımlı yöntemsel yaklaşımla üretilen GZFT analizinin, kodlanmış bilgiye bağlı olarak üretilen GZFT analizinden farklı olarak ortaya koyduğu bilginin yerelin bilgisi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan katılımlı süreçleri sadece ortaya çıkarılan yerelin bilgisi ve bu bilginin kalitesi üzerinden değerlendirmek indirgeyici bir yaklaşım olacaktır. Çünkü katılımlı süreçlerin başka getirileri de olmaktadır. Bu getirileri çalışmanın amacı doğrultusunda bilgi üzerinden değerlendirdiğimizde, öncelikle örtük bilgiye verilen önem arttıkça, bu bilginin üretilmesi ve öğrenilmesinde en etkili değişken olarak yerelliğe verilen önemin artacağına vurgu yapılmalıdır. Yerelde birlikte üretilen ve paylaşılan bilgi karşılıklı güveni arttıracaktır. Ayrıca bilgi üretme sürecinde yakınlık kurulacak, bu yakınlık sonraki deneyimlerde öğrenme sürecini hızlandıracak; karşılıklı yarar, sinerji ve sosyal ilişki ağlarının kurulmasını sağlayacaktır.

Ancak örtük bilgi üretme sürecinde bu faydaları beraberinde getirebilmesi için süreçte katılımın araçsallaşmaması, amaç olarak kavramsallaştırılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü ülkemizde katılımın araçsal akılcılık temelinde kullanılarak araçsallaştığı pratikler nedeniyle Tekeli'nin (2014) de altını çizdiği gibi katılımın "*içeriği önemli ölçüde boşalmıştır*". Ancak katılımın bugüne kadar yeterince başarılamamış olması ve/veya araçsallaşmış katılımlı pratikleri deneyimleyenler arasında katılımına inancın azalmış olması katılımdan vazgeçmeyi gerektirmemektedir. Bunun yerine katılım hem günümüz bilgi toplumunda kodlanmış bilgi ile birlikte varlığı kabul edilen ve önemi anlaşılmış olan kodlanmamış bilginin ortaya çıkarılmasında kullanılacak yöntemsel bir yaklaşım hem de gerçekleştirilmesi günümüz dünyasında zorunlu olan demokratik bir insan hakkı olarak kabul edilmelidir. Bunun için de katılımlı bilgi üretme ve karar verme süreçleri özenle tasarlanmalı, katılımcıların yaratıcılıklarını güç unsurlarından arınmış bir şekilde paylaştıkları, karşılıklı güven ve sosyal ilişki ağlarının kurulduğu bir faaliyet olarak deneyimlenmesi sağlanmalıdır.

Extended Abstract

Determining Difference of Implicit Knowledge Obtained through Participatory Approach with Coded Knowledge

*

Neslihan Kulözü-Uzunboy

ORCID: 0000-0002-1945-2635

Gürel Çetin

ORCID: 0000-0003-3568-6527

O. Cenk Demiroğlu

ORCID: 0000-0001-7012-4111

One of the scenarios used to explain the multi-faceted transformation process of today's world is the transition from Industrial Society to Information Society, which has a central position in other scenarios. The life patterns of people are redefined with the impact of changes in the transition from the industrial society to the information society. Moreover, the quality of production and the organizational form of the society are changing. As a result, the way of establishing the relationship between knowledge and production is altering and steps are taken to understand knowledge in relation to the person who knows it. This study focuses on coded knowledge, implicit knowledge, and participatory information production processes in the framework of understanding the relation of knowledge to the knower. From this point of view, the study is based on the assumption that the implicit knowledge obtained in the of knowledge generation process, in which participation, defined as a democratic human right in today's world, is adopted as a methodical approach, will be different from coded knowledge.

Paralel to the transition from the industrial society to the information society, the changes such as the transition from instrumental rationality to communicative rationality has been realized. In this transition process, the importance of implicit knowledge, which cannot be easily separated from its own, unlike scientific knowledge, is understood. This transition can also be called transition from objective knowledge to knowledge of intersubjective consensus. Accordingly, after the second half of the 1960s, planning approaches that prioritize local participation and thus achieve intersubjective consensus and communicative rationality began to be accepted. In other

words, participation has started to be given important roles in planning and other knowledge generation and decision-making processes. Accordingly, one of the planning approaches developed after the 1960s, where participation was conceptualized as a goal, is the strategic planning approach.

Strategic planning approach in the field of planning was redefined as a result of developments such as the prevalence of neoliberal policies in the world and the spread of postmodernist movements. Comparing to other planning approaches developed so far, different features of the strategic planning include participation of different community groups in the planning process and the SWOT (Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats) analysis. Today, one's participation in decisions regarding himself/herself and his/her environment is recognized as a democratic right. In this context, participation means the realization of communicative rationality and exposing the implicit knowledge as a way to achieve intersubjective consensus in the process of producing all kinds of decisions and knowledge. On the other hand, SWOT analysis is a systematic analysis of the strengths and weaknesses in the internal environment and opportunities and threats in the external environment, in other words, outside the settlement. Strengths, weaknesses, opportunities and threats not only refer to spatial conditions, but may be related to all areas such as natural, social, cultural, economic, technological, legal and administrative environments.

In this study, SWOT analyses produced at different stages of the project, titled "Determination of Winter Tourism Adaptation Strategies in Erzurum with a Participatory Approach", are presented as an example. Within the scope of the project, a strategic planning approach is followed. In this context, the current situation of winter tourism in Erzurum was determined in the first stage of the project, and SWOT analysis was conducted in order to present the obtained knowledge in a systematic way and to be used as a guide in the later stages of the project. On the other hand, actors of the winter tourism sector in Erzurum have been identified as the second stage of the strategic planning approach. Then, with the participation of the actors, a focus group study was conducted to analyze the current situation of winter tourism in Erzurum. In the workshop organized within this scope, the generated knowledge with the participatory approach was organized by the SWOT analysis method. Therefore, two different SWOT analyses were produced; the first one based on secondary sources, and the second one based on the knowledge of the local with the participation of actors. The aim of this study is to reveal how participation in knowledge generation

process and the generated implicit knowledge make a difference by comparing the SWOT analyses, which are produced independently from each other, through different sources of information but with the same purposes. The SWOT analyses presented within the scope of the study were considered as a means of comparison. The focus of the study is not the content of the SWOT analyses, but how they differ.

As a result of the study, in the SWOT analysis produced with the knowledge of the local, it was observed that quantitatively and qualitatively more knowledge was produced, especially in terms of weaknesses, opportunities and threats compared to the SWOT analysis based on secondary sources. At the same time, SWOT analysis produced with a participatory approach covers a wider scope in content. In addition, with this study, it was revealed that while SWOT analysis produced based on objective knowledge includes subjectivity, the SWOT analysis based on local knowledge is based on the intersubjective consensus of the actors participating in the knowledge generation process.

Kaynakça/References

- Altaş, N., Çavuş, A. ve Zaman, N. (2015). Türkiye'nin kış turizmi koridorunda yeni bir kış turizm merkezi: Konaklı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 31, 345-365.
- Bayraktar, Y., Aksakallı Z. ve Selçuk, N. (2017). Yeni turistik ürün olarak futbol-kamp turizmi: Erzurum Yüksek İrtifa Kampı örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 199-210.
- Bryson J.M. ve Roering W.D. (1987). Applying private-sector strategic planning in the public sector. *Journal of American Planning Association*, 53(1), 9-22.
- Burke, E.M. (1979). *A participatory approach to urban planning*. New York: Human Services Press.
- Büyükşehir Belediye Erzurum Spor. (t.y) *Erzurum Yüksek İrtifa Kamp Merkezi*. 27.08.2019 tarihinden www.bberzurumspor.com/tesisler/ adresinden erişilmiştir.
- Cooke, B. ve Kothari, U. (2001). The case for participation as Tyranny. B. Cooke & U. Kothari (Der.), *Participation: the New Tyranny?* içinde (s.1-15). London: Zed Books.
- Çetin, G., ve Demiroğlu, C. (2017). Future of winter tourism in Turkey: Destination strategies for the Erzurum Erzincan Kars winter tourism corridor (WTC). *The Future of Winter Tourism Congress Proceedings*, 3-5 Nisan 2017, Rovaniemi, Finlandiya.
- Ejder3200 Word Ski Center (t.y). 11.09.2019 tarihinden <https://www.ejder3200.com/> Adresinden erişilmiştir.

- Elmas, B., Akkuş, Ç. ve Cengiz, G. (2013). Erzurum İli temel ve destekleyici turistik ürün çeşitlerinin değerlendirilmesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 84-109.
- Ersoy, M. (2017). Planlama kuramları. S.S. Özdemir, Ö.B. Özdemir-Sarı, N. Uzun (Der.), *Kent Planlama* içinde (s.127-161). Ankara: İmge Yayınları.
- Gedikli, B. (2012). Stratejik mekansal planlama: planlamada yeni anlayışlar, yöntemler, teknikler. M. Ersoy (Der.), *Kentsel Planlama Kuramları* içinde (s.237-289). Ankara: İmge Yayınları.
- Hellström, T. ve Raman, S. (2001). The commodification of knowledge about knowledge: Knowledge management and the reification of epistemology. *Social epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 15(3), 139-154.
- Koca, H., Zaman, S. ve Coşkun, O. (2007). Erzurum'un spor-kamp turizmi potansiyeli. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 205-224.
- Korgavuş, B. (2017). Erzurum Palandöken'in kış turizmi açısından değerlendirilmesi. *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi* 1(1). 11.09.2019 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/505478>. adresinden erişilmiştir.
- Koşan, A. ve Güneş, E. (2008). Erzurum, Ağrı ve Van. Gürhan Aktaş (Der.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* içinde (s. 447-468). Ankara: Detay Yayıncılık.
- KUDAKA. (2014). Erzurum İli turizm sektörü raporu. 04.12.2018 tarihinde http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr/dokumanlar/Erzurum_Turizm_Sektoru_Raporu_Ozet.pdf adresinden erişilmiştir.
- KUDAKA (2019a). *Kış turizmi*. 11.08.2019 tarihinde http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr/?page_id=289 adresinden erişilmiştir.
- KUDAKA (2019b), *Termal ve sağlık turizmi*. 27.08.2019. tarihinde http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr/?page_id=294 adresinden erişilmiştir.
- KUDAKA (2019c). *Erzurum'da yatırım*. 11.10.2019 tarihinde http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr/?page_id=298 adresinden erişilmiştir.
- KUDAKA (2018). Erzurum kış turizmi değerlendirme raporu. 27.10.2019 tarihinde <https://www.kudaka.org.tr/ekler/e4520-Erzurum-Kis-Turizmi-Degerlendirme-Raporu.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kulözü, N. (2011). Planlamaya katılım: Araç mı, amaç mı?. *KBAM Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar 2. Sempozyumu, Planlamanın Düniü, Bugünü, Yarını: Planlamada Yeni Söylem Arayışları*, 8-9 Aralık 2011, Ankara, Türkiye, s.159-170.
- Kulözü, N. (2012). 5747 sayılı kanunun ardından Seyrek (İzmir): "Seyrek'in Kadınları Seyrek'i Geri İstiyor". *KBAM Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar 3. Sempozyumu, Kent Bölgeler, Metropolitan Alanlar ve Büyükşehirler "Değişen Dinamikler ve Sorunlar"*, 6-7 Aralık 2012, Ankara, Türkiye, s. 181-196.
- Kulözü, N., (2014). Different participant groups, different success definitions: An exploratory study in the case of local government and ngo cooperation in participatory democracy project. *Boğazici Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 28(1), 47-67.

- Kulözü, N. (2015a). Place of natural environmental issues in curriculums of city and regional planning departments at Turkish Universities. R. Efe, M. Ayıışı, Ö. Düzbakar ve M. Arslan (Der.), *Turkey at the beginning of 21st Century: Past and Present* içinde (s.438-455). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Kulözü, N. (2015b). Building a modern city on historical city space the case of Erzurum Turkey. *International Conference on 'Cities, People and Places'*, 26-28 Ekim 2015, Colombo, Sri Lanka, s. 184-194.
- Kulözü, N. (2016a). Communication as a Socio-psychological dimension of participatory planning processes: The cases of the participatory processes of Gazi, Kaymaklı, Odunpazarı & Seyrek from Turkey. *International Planning Studies*, 21(2), 207-223.
- Kulözü, N. (2016b). Participation as a means to an end or as an end in itself: the Success Evaluations of Participants. *Turkish Public Administration Annual*, 41-42, 83-102.
- Kulözü-Uzunboy, N. (2017). Artificial identity elements of a historical city as cultural accumulation of civilizations: Erzurum, a case from Asia Minor. *International Journal of Social Science and Humanity*, 7, 252-259.
- Kulözü, N. ve Tekeli, İ. (2014) Socio-Psychological Factors Affecting the Participatory Planning Processes at Interactional Level, *MEGARON / Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 1, 1-13.
- Pretty, J. (1995). *Regenerating agriculture. Policies and practice for sustainability and self reliance*. London: Earthscan Publications Ltd.
- Luque, E. (2001). Whose knowledge (economy)? *Social Epistemology: A Journal of Knowledge, Culture and Policy*, 15(3), 187-200.
- Sayer, A. (2010). *Methods in social science: A realist approach*. Routledge: London.
- Soyak, M. (2013). Uluslararası turizmde son eğilimler ve Türkiye'de turizm politikalarının evrimi. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 1-18.
- Stiglitz, J. (1999). *Scan globally, reinvent locally: Knowledge infrastructure and the localization of knowledge*. First Global Development Network Conference. 25.01.2020 tarihinde https://www0.gsb.columbia.edu/mygsb/faculty/research/pubfiles/1491/Stiglitz_ScanGlobally.pdf adresinden erişilmiştir.
- T. C. Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y). Tanıtıcı materyaller:Erzurum turizm rehberi broşür. 11.09.2019 tarihinde <http://erzurum.ktb.gov.tr/Eklenti/61588,turizmrehberipdf.pdf?0> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Erzurum Valiliği. Coğrafi Yapı. (t.y). 03.12.2018 tarihinde <http://www.erzurum.gov.tr/cografya-yapı> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Erzurum Valiliği. Palandöken ve Kayak. (t.y). 31.08.2019 tarihinde <http://www.erzurum.gov.tr/palandoken-ve-kayak>. adresinden erişilmiştir.
- Tekeli, İ. (1991). Kent planlaması ve katılım üzerine düşünceler. *Planlama Dergisi*, 91(3-4), 8-13.
- Tekeli, İ. (2010). Bilgi toplumuna geçerken farklılaşan bilgiye ilişkin kavram alanı üzerinde bazı saptamalar. İ. Tekeli (Der.), *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları* içinde (s. 109-138). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Tekeli, İ. (2012). Türkiye kent planlamasının yeniden kurumsallaşmasını düzenlerken düşünülmesi gerekenler üzerine. *Planlama Dergisi*, 3-4, 25-32.
- Tekeli, İ. (2014). Türkiye demokrasi krizini aşmadan kentlerdeki sorunlarını aşamaz, yaşam kalitesini geliştiremez. *Mimarlık Dergisi*, 375. 26.01.2020 tarihinde <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&Dergi-Sayi=389&RecID=3294> adresinden erişilmiştir.
- Üniversite Sporları Federasyonu. (2011). 25. Dünya Üniversite Kış Oyunları sonuçlar & rapor. 12.09.2019 tarihinde <http://www.univspor.org.tr/images/stories/universi-ade/kis/2011.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu, D., Geyik, G. ve Kındığılı, M. (2008). *Yolların, suların ve sanatın buluştuğu şehir Erzurum*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

İlhan Tekeli'nin Fikriyatında Temsili Demokrasinin Krizine Bir Yanıt Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler

*

Hülya Eşki Uğuz¹

ORCID: 0000-0003-1583-0501

Fırat Harun Yılmaz²

ORCID: 0000-0003-2838-5400

Öz

Temsili demokrasinin modernite projesinden ve ulus devletin temel toplumsal birim olmasından kaynaklanan dayanaklarının hızla aşındığı günümüzde temsili demokrasilerin kendi meşruiyetlerinin yanı sıra katılımcı demokrasi pratiklerine yer açmak zorunda kalması Tekeli'yi, bu iki demokrasi anlayışının iç içe nasıl var olabileceği sorusu üzerine düşünmeye zorlar. Bu aslında demokrasilerin nasıl daha demokratik kılınabileceğine ilişkin bir soru olup, onun çalışmalarında soru iki farklı düzlemde yanıt bulur. Düzlemlerin ilkinde karşımıza çıkan sivil toplum kuruluşlarıdır ve ona göre STK'ların kamu alanındaki etkinliği artırılarak STK'lara yaşamı zenginleştirme, çoğulculuğu gerçekleştirme, bireylere kamusal özne olma yolunu açma olanağı sağlanmalıdır. Diğer düzlemde ise bireyin var olduğu alanlar olarak bu rol yerele biçilir ve onun anlatısında yerel, temsili demokrasinin katılımcı demokrasi ile bütünleşebilmesinin en iyi araçlarından birisine dönüşür. Büyük ölçüde onun düşünceleri etrafında şekillenen bu çalışmada STK'lar, Tekeli'nin yaptığı gibi farklı noktalardan hareketle kuşatılmaya çalışılmıştır. Öncelikle STK'lara temsili demokrasinin yetersiz kalmasından ve katılımcı demokrasi kavramının gelişiminden hareketle ulaşılmaya çalışılmıştır. Öte taraftan onun işaret ettiği üzere demokrasilerin performansının katılımcılıkla doyurucu hale gelmesinde en iyi uygulama ölçeği olarak yerel yönetimler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Temsili demokrasi, kriz, sivil toplum kuruluşları, katılımcı demokrasi, yerel yönetimler.*

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, E-mail: hukyaeski@selcuk.edu.tr

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi E-mail: firatyilmaz@selcuk.edu.tr

Civil Society Organizations and Local Governments as a Response to Crisis of Representative Democracy within the Thoughts of İlhan Tekeli

*

Hülya Eşki Uğuz³

ORCID: 0000-0003-1583-0501

Fırat Harun Yılmaz⁴

ORCID: 0000-0003-2838-5400

Abstract

The foundations of representative democracy derived from the modernity project and the nation-state as the basic social unit are eroded today. The obligation of representative democracy to make room for participatory democracy practices besides its legitimacy forced Tekeli to think about how these two understandings of democracy can exist intertwined. This is a question of how democracies can be made more democratic and in his works; the question is answered on two different levels. At the first level, civil society organizations (CSOs) step forward and according to him, by enhancing the effectiveness of CSOs in the public sphere, the opportunity to enrich life, to realize pluralism and to open the way for individuals to become public subject should be given to CSOs. At another level, the role of existence place for individuals is assigned to local and in his understanding, local becomes one of the best means to integrate representative democracy with participatory democracy. Largely constructed around his thoughts, in this study, CSOs were addressed from different viewpoints as Tekeli did. At the outset, it was tried to reach out to the CSOs through the inefficacy of representative democracy and the development of participatory democracy. On the other side, as he points out, local governments were emphasized as the best practice level in making the performance of democracies satisfactory with participation.

Keywords: *Representative democracy, crisis, civil society organizations, participatory democracy, local governments.*

³ Prof. Dr., Selçuk University, E-mail: hukyaeski@selcuk.edu.tr

⁴ R. A., Selçuk University, E-mail: firatyilmaz@selcuk.edu.tr

Giriş

Bu çalışma, şehir ve bölge planlama, planlama teorisi, göç ve siyasi davranış, Türkiye’de yerel yönetimler teorisi ve tarihi, kentleşme ve kentsel politika, ekonomi politikası, Türkiye’nin ekonomi tarihi, kent ve toplum tarihi gibi alanlarda pek çok eser vermiş, çok yönlü bir bilim insanı olan İlhan Tekeli’nin demokrasi, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler üzerine olan düşüncelerinin bir analizini içermektedir. Klasik liberal demokrasinin temsile dayanan siyaset yapma biçiminin yeni toplumun ihtiyaçlarına ve karmaşık siyasal yaşamına yanıt vermekte zorlandığı şeklindeki bir gerçeklikten hareketle Tekeli, farklı yazılarında (1997, 1999, 2000, 2002, 2004a, 2007, 2009a, 2009b, 2009c, 2009d, 2010, 2011) temsili demokrasinin içine girdiği krize yanıt üretmenin yollarını aramaktadır. Ona göre demokrasileri daha demokratik kılacak olan; “katılımcı demokrasi”, “aktif yurttaş” “sivil inisiyatif”, “sivil toplum kuruluşları” ve “yerel yönetimler”dir. Tekeli, demokrasinin bundan sonraki seyri ve salahiyeti adına, “yeni zamanların toplumsal öznelere” olarak bizleri, büyük bir heyecanla bu kavramlar üzerinde birlikte düşünmeye ve tartışmaya davet eder. Bu davete cevaben büyük ölçüde onun düşünceleri etrafında şekillenen bu çalışmada sivil toplum kuruluşları, Tekeli’nin yaptığı gibi farklı noktalardan hareketle kuşatılmaya çalışılacak, öncelikle STK’lara temsili demokrasinin yetersizliği ile katılımcı demokrasinin gelişiminden hareketle ulaşılmaya çalışılacaktır. Öte taraftan da demokrasilerin performansı katılımçılıkla doyurucu hale gelecekse bunun en iyi uygulanacağı ölçek olarak onun doğrudan varlığımızla ilişkili gördüğü/var olduğumuz yerel üzerinde durulacaktır.

Sivil toplumun ve STK’ların teorik çerçevesini başarı ile çizen çalışmalarını üzerinden yapılacak bir okuma bir taraftan sivil toplum alanının diğer taraftan da yerelin siyaset tarafından ne denli işgal edildiğini görmemize yardımcı olacaktır. Demokrasi ve yerel yönetimler üzerine kaleme aldıkları ise ancak her iki alanın, siyasetin ahlakından uzaklaşarak kendi doğalarına kavuşmaları halinde demokrasinin gerçek anlamda vücut bulabileceğini görebilme adına ufuk açıcı bir deneyim sunacaktır bizlere.

Temsili Demokrasinin Krizi, Katılımcı Demokrasi ve STK’lar

Tekeli’nin bir modernite projesi olarak değerlendirdiği temsili demokrasiler, günümüzde büyük ölçüde ulus devletinin alansal denetiminin anlamını yitir-

mesinden dolayı bir krizle karşı karşıya olup; insan toplulukları ile bu toplulukların üzerinde yaşadıkları toprak arasındaki sıkı ilişkinin aşınması toplulukların temsiline yeni bir biçimini zorunlu hale getirmiştir. Temsili anlamlı kılan, sınırları çizilmiş bir toprak parçası ve kendilerini bu alanla tanımlayan bir topluluktur. Bu topluluğun kaderini yalnızca bu sınırlar dâhilinde alınan kararlar belirleyecektir. Ancak yazara göre böyle içe kapalı bir toplum varsayımı geçerli bulunmuyorsa dahi en azından siyasi iktidarın, sınırlarının geçişkenliğini denetleyebildiğini kabul etmek gerekir. Sınırların geçişkenliğinin artması sabit sınırlarla çevrilmiş bir toplumdan söz etme imkânını ortadan kaldırdığı içindir ki temsili demokrasinin bu mantıki dayanağı da günümüzde anlamını yitirmiştir (Tekeli, 2004a).

Bizleri bugün temsili demokrasinin bir kriz içerisine girdiği fikrine götüren bir başka hususa Tekeli'ye göre bireye ilişkin temel kabullerdeki değişimde aranmalıdır. Temsili demokrasinin kurgusal mantığı içinde üretici, tüketici ve seçmen olmak üzere başlıca üç kimlikle karşımıza çıkan atomistik özgür bireyler, günümüzde kendilerine biçilen bu rollerle yetinmemektedirler. Toplumda yeni roller talep eden bireyler, siyasi karar alanını yalnızca temsilcilerin eline bırakmak istememekte, yaşam doyumlarını artırmak için kendi projelerini gerçekleştirmeye ve bir kamusal özneye dönüşmeye büyük bir anlam yüklemektedirler. Yine katılımcı demokrasi anlayışı, bireyin değişimi ile birlikte bir başka değişimi de içerir. Artık kamu alanına yeni bir aktör olarak sivil toplum kuruluşları eklenmiştir. Yazara göre, STK'ları kamusal bir aktöre dönüştüren şey bireyin kamusal özne oluşuyla yakından alakalıdır. Temsili demokrasinin kurguladığı kamusal alan, toplumun tümünü kapsayan bir politik alandır ve bu politik alanda siyasi partilerin aralarındaki yarıştan doğan çatışmacı bir mantık egemendir. Yine uzlaşmadan ziyade çatışmanın egemen olduğu bu alanda rakipler birbirlerini yarışın dışında bırakmak için bir mücadele içerisine girmektedirler. Temsili demokrasinin en temel sorunlarından bir tanesi, kamusal alanda özneye dönüşmelerini büyük ölçüde engelleyerek bireyleri adeta özel alanda kalmaya zorlamasıdır. Bir başka deyişle, temsili demokrasilerde bireyin yaşamını anlamlandırarak doyum sağlayan kamusal özne olma hali, siyasete girmeyenlere kapalı bulunmaktadır. Bu manada temsili demokrasilerde, yurttaşlar sadece kimin kamusal özne olacağını belirlemede, seçimden sonraysa yurttaşlar, bu kamusal öznelerin kararları ile üretilmiş olan kamu hizmetlerini tüketmektedirler. Bir diğer deyişle bu haliyle mevcut sistem, bireye siyasi partilere girmedikçe kamusal özne olma yolunu kapatmanın yanı sıra, bireyi daha ziyade tüketici vasfı ile

sınırlandırarak özel alanda kalmaya zorlamaktadır. Bu, demokratik toplumlarda aktif yurttaşların bireysel olarak katılım sergileyemeyecekleri anlamına gelmez. Şüphesiz ki bireyler en basit görünümü ile kamusal makamlara soru sorarak, dilekçe vererek katılım sağlayabilecekleri gibi kendilerini kamusal özneye dönüştürecek eylemlerde de bulunabilirler. Bununla birlikte ne denli aktif olursa olsun bireysel katılımın gücü, örgütlü katılımdan daima daha zayıf olacaktır. Bu sebeple kendisini gerçekleştirmek isteyen günümüzün insanı, toplum için bir şeyler yapmak, yani bir kamusal özne olmak amacıyla birleşerek farklı birlikteliklere hayat vermektedir. İş yaşamının değişme ve gelişme biçimi, bireylere işe ayrılanın dışında büyük bir boş alan bırakarak onların kamusal özne olmalarına imkân tanımaktadır (Tekeli, 2000, s.112; 2009a, s.214; 2009b, s.241-242; 2009c, s.319).

Özetle siyasal kamu alanının işleyişinin bireyleri doyurmayışı olmak üzere, yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı, günümüzde katılımcı demokrasi pratiği içerisinde kamusal alanda siyasal partiler dışında yeni bir aktör olarak STK'lar gün yüzüne çıkmış, toplumda politik alanın yanı sıra STK'lardan oluşan pek çok küçük kamu alanından söz edilmeye başlanmıştır. Gittikçe önem kazanan ve bir demokrasi göstergesi olarak kabul gören kamusal alanın bu yeni aktörleri, yani STK'lar, kamusal alan açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu kuruluşlar arasında Tekeli bir ayrıma gitmeyi gerekli görmektedir. Buna göre bu birliktelikler içerisinde sivil inisiyatifler en basit ve eşitlikçi olanlardır. Çoğu kere bir gereksinim oluştuğunda kendiliğinden ortaya çıkan bu birlikteliklere katılmanın ya da girişimden ayrılmanın hiçbir kuralı yoktur. Bu birlikteliklerde bir araya gelenler, bir soruna içten ve gönüllü tepki vermekte veyahut da o gereksinimi gidermeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda sivil inisiyatifler, STK'ların en katıksız halini temsil etmektedirler. Bu birlikteliklerce gerçekleştirilmek istenilen hizmetler süreklilik kazandığı ve mali işleri içerdığı anda sivil inisiyatifler dernekleşerek ya da vakıf formuna dönüşerek kalıcı yapılar halini alırlar. Kurumsallaşan bu aktörlerse, demokrasi bağlamında iki farklı kategoride ele alınabilir. İlk kategoride, politik alanı bir baskı grubu olarak etki altına almaya çalışan ve Tekeli'ce kitle demokratik örgütleri olarak isimlendirilen örgütler yer almaktadır. Temsili demokratik yapılarda bir baskı grubu olarak çalışan bu kuruluşlar, üyelerinin çıkarlarını korumak için oluşmuşlardır. Bu kuruluşlar siyasal çoğulculuğa imkân vererek temsili demokrasilerin bir çoğunluk sultasına dönüşmesini engellemekte, böylece demokratik işleyişi iyileştirmektedirler. Bu örgütler, kendileri bir şeyler yapmaktansa, daha ziyade kendi dışındaki ak-

törlerin yapmaları gereken şeyleri söylemektedirler. Bu manada kitle demokratik örgütleri olarak isimlendirilen örgütler, politik alanın çatışmacı ve ötekileştirici söylemleri içerisinde sonuç elde etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye’de bu kuruluşları STK’lar içinde değerlendirme eğilimi olmakla birlikte, Tekeli yerinde bir tutumla bu iki kuruluşu birbirinden ayırmaktadır. Çünkü ona göre her iki kuruluş da farklı ahlaki temellerde ilişkilerini kurmak zorundadır. Demokratik kitle örgütleri çatışmacı bir alanda, dışlayıcı bir söylemi geliştirirken, sivil toplum kuruluşları oydaşma temelli bir ilişkiyi temel alırlar. Bu nedenle farklı ilişki kurma ahlakına sahip bu kuruluşları aynı pota içerisinde değerlendirmek bir hata olduğu gibi bu durum pek çok karışıklığa da sebebiyet verebilmektedir (Tekeli, 2009c, s.319-320).

İkinci grupta yer alan sivil toplum kuruluşlarıysa, katılımcı demokrasi için anlam taşımakta ve alandaki diğer aktörlerin bir şeyler yapmasını beklemektense, oydaşmacı bir ruhla kendi küçük kamusal alanlarında bir araya gelerek kendileri bir şey yapmakta ve bu suretle bir kamusal alan öznesi olmaktadır. Tekeli’ye göre böylelikle sivil toplum kuruluşları, birer kısmi kamusal alana dönüşmektedir. Toplumda kaygı ve beklentileri benzer olan birey veya aktörler, bir mesele üzerinde uzlaşmaya vardıklarında sorunun çözümü adına bir araya gelmekte, ortaya çıkan bu küçük kamu alanında, uzlaşmaya vardıkları meseleler adına kaynak, düşünce ve emeklerini bir araya getirerek toplumsal bir meseleye çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Bireyler kendileri için harca-yabilecekleri kazançlarını, toplumsal bir iyi adına sarf etmek sureti ile kamusal bir faaliyette bulunmakta, bir diğer deyişle STK’larla bireylere, kamusal mal ve hizmet üretmenin yolları açılmaktadır. Bu gelişmeler bir yandan bireylere STK’lar aracılığıyla “kamusal bir özne” olma ve çeşitlilik taleplerini yaşama geçirebilme olanağı vermekte, diğer taraftan da bireylerin yaşamlarını anlamlı kılma fırsatını beraberinde getirmektedir. Bireyler tüketmenin değil, aynı zamanda toplumsal olana katkıda bulunmanın doyumunu yaşamaktır (Tekeli, 2002, s.22; 2009a, s.213-214; 2009b, s.243-244; 2010, s.191). Bu anlamda sivil toplum, bireyin kendini ait olduğu topluluk içerisinde gerçekleştirmesine, var kılmasına imkân tanıyan bir özgürlük alanına dönüşür ki Tekeli (2010, s.158)’ye göre aslında bu, yaşam kalitesini dıştan verilmişlerin sahipliği ya da tüketim miktarı üzerinden değil, gerçekleştirilenler üzerinden tanımlamakla ilgili bir bakış açısıyla ilgilidir. Bu bakış açısından sivil toplum kuruluşları, insanların kendi yaşamlarında kendilerinin gerçekleştirdikleri bir proje olarak görülmeye başlanırsa, bu projenin başarısının, bireyin eylem alanının genişletilmesine bağlı olduğu sonucuna kolayca varılabilecektir.

Siyasal İktidar ve STK'lar Arasındaki İlişkinin Doğası Üzerine

Sivil toplum kuruluşlarını birer kamusal alan olarak gören bu anlayış, siyasal gücü bir uzlaşya dönüştürür. Bu durumda meşruluğunu temsil mekanizmasından kazanan bir siyasi iktidarla, varlığının geçerliliğini çok sayıdaki küçük kamusal alanlar arasındaki uzlaşya borçlu olan iki farklı gücün bir arada yaşayacağı bir yapı ortaya çıkar. Bu güç ilişkisinin bir tarafında yer alan STK'lar, kamusal alanın tümünü kapsama iddiasında değildirler. Onların iddiası siyasi iktidarla beraber var olma, alanı zenginleştirme, bu suretle çoğulculuğu yaşama geçirmektir. Bu noktadan hareketle, uzun vadede STK'ların niteliksel ve niceliksel gelişiminin siyasi iktidara duyulan gereksinimi ortadan kaldıracığı söylenemez. Çok sayıda küçük sivil toplum alanı ve bu alanda faaliyette bulunan özneler, şayet bir siyasi kamusal alan ve buna dayanan bir kamu otoritesi yani devlet yoksa, kendilerinden beklenen işlevleri yerine getiremeyecek ve bir kaos ya da emrivakiler alanı yaratacaktır. Bu sebeple, ancak sivil ve siyasal kamu alanları ile bu alanların öznelerinin bir arada var olması halinde demokrasinin niteliği gelişecek ve daha tatminkâr sonuçlar üretebilecektir (Tekeli, 2009a, s.214; Tekeli, 2009b, s.244; Tekeli, 2009c, s.314).

Tekeli her iki kamusal alanın birlikte var olmasının gerekliliğini ortaya koyduktan sonra, aynı zamanda siyasal ve sivil toplum kamusal alanlarının birbirlerine göre konumları hakkında da önemli çıkarımlarda bulunur. Ona göre siyasal ve sivil toplum kamusal alanlarının ahlaklarının birbirinden farklı olması zorunludur. Politik alanda siyasi gücü ele geçirebilmek ya da etkilemek için partiler, siyasi hareketler, baskı grupları çatışmacı bir ruhla faaliyette bulunmaktadır. Bu alan gerilimli, uzlaşmadan ziyade ötekinin karşılığında örgütlenme pratiğine dayalı, bu manada da diğerlerini dışlayan bir alandır. Bu durum, söz konusu alanın ele geçirilerek denetlenmek istenilen tekli bir kamu alanı oluşundan kaynaklanmaktadır. Sivil alanın çatışmacı bir ahlakla hareket etmesi gerekmemektedir. Bilakis bu alanda güç; uzlaşya ve görüş birliğine varmaktan kaynaklanmaktadır. Bu alanın özneleri, ne suretle olursa olsun kendi düşüncelerini diğerlerine dayatmazlar ve aktörler iknaya açıktırlar. Şüphesiz ki sivil toplum alanında birbiriyle uyuşmayan görüşler de bulunacaktır. Ama bu durum, bu alanın içinde kaçınılmaz olarak bir çatışmanın yaşanacağı anlamına gelmez. Fikirleri birbirinden farklılaşanlar, ötekiyle uzlaşmıyorlarsa kendi kamusal alanlarını oluşturmak sureti ile fikirlerini hayata geçirmeye çalışabilirler. Tekeli'nin son derece yerinde tespitiyle siyasal kamu alanının çatışmacı doğasını, sivil toplumun alanına taşımanın bu alanı doğasından uzaklaştırarak bozacağı burada belirtilmelidir. Yine

ifade edilmelidir ki siyasal ve sivil kamu alanlarının farklı ahlaklara sahip oluşu bu iki alan arasında bir etkileşimin olmayacağı anlamına gelmez. STK'larda bir araya gelen bireyler, toplumsal bir iyiye katkıda bulunmak için kamu hizmeti sunumuna odaklanabilecekleri gibi amaçlarına ulaşabilmek için siyasal alanla etkileşime de geçebilirler. Bununla beraber bir sivil toplum kuruluşu, siyasal alanda etkin olmaya çalışsa dahi sivil toplumun ahlakından uzaklaşmamalıdır. Bu husus oldukça önemlidir. Sivil toplum kuruluşları alanına siyasal kamu alanının ahlakını taşımak gerekmez (Tekeli, 1997, s.20; 2009a, s.214-215).

Tekeli'nin fikriyatında siyasal ve sivil toplum kamu alanlarının yan yana getirilmesi iki farklı meşruiyet anlayışının toplumda kendilerine yer açmakta yarışması şeklinde değerlendirilir. Temsili demokrasilerle yönetilen devletlerde siyasal güç, meşruiyetini seçim sürecinden almaktadır. Sivil toplum kamu alanında ise gücün kullanımı meşruiyetini görüş birliğinden almaktadır. Bu noktada kurumsallaşmış temsili meşruiyet sistemi yanında yeni bir meşruiyet anlayışının kendisine nasıl yer açacağı sorusu temel bir mesele olarak belirmektedir. Temsil suretiyle siyasal gücü kazananlar, tüm toplum adına söz söyleyebilme iddiasını taşımaktadırlar. Toplumda belirli bir fikir birliğini ve bunun sağladığı gücü ele geçirenler, bu güçten hareketle ötekini dışarıda bırakma hakkına sahip olduğunu düşünebilecektir. Bu durumda küçük kamu alanlarının kendilerini kabul ettirebilmelerinin iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki sivil toplum kuruluşlarının işlev alanlarını devletin işlev alanının dışına taşıyarak kendileri için yeni alanlar yaratmasıdır. Bu durumda sivil toplum kuruluşları, temsili demokrasilerde temsil şansı bulamayan alanlara ilişkin faaliyetlerde bulunarak mikro düzeydeki farklılıkların temsil şansı kazanmasına yönelik arayışlara girerler. Bu ilk yolda, temsili sistemle sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi tamamlayıcılık ilişkisi olarak isimlendirmek gerekir (Tekeli, 1997, s.20; 2009a, s.214-215). Bu ilişki biçimi, devletin de sivil toplum kuruluşlarının da farklı meşruiyet noktalarından hareket ederek kamu için hizmet üretme amacını taşımasından kaynaklanan çatışma olasılığını ortadan kaldıracaktır. İkinci seçenekteyse STK'larla devlet arasında ortaklıklar kurularak iki farklı meşruiyet temeli bir araya getirilmektedir. Bir ortaklık ilişkisi olarak isimlendirilebilecek bu seçenekte, STK'lar çeşitli hizmetlerin sunumu, hizmete ilişkin politikaların belirlenmesi ve benzeri hususlarda devletle işbirliğine gitmektedir. Ulus devletlerin faaliyetlerini sadece temsili demokrasiden aldıkları meşruiyet içinde gerçekleştirmesi sonucunda ortaya çıkan ve daha çok ortalama talebi karşılayan kamusal hizmetler, literatürde "yurttaş açığı" denilen bir açığı da beraberinde getirmektedir. Bu açık

toplumda yurttaşların beklentilerinin oluşturduğu taleple, temsili demokrasilerde oy çokluğu ile alınan kararlara dayanan arz düzeyi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bu açığı, demokrasilerin kalitesine ilişkin bir gösterge olarak kabul edersek, arzın devletle STK'lar tarafından birlikte sağlanması durumunda taleple arz arasındaki fark azalacak, demokrasinin kalitesi ise artacaktır (Tekeli, 1997, s.20; 2000, s.112; 2009a, s.214-215). Bir taraftan temsili demokrasi kalıpları içinde üretilen hizmetler, diğer taraftan da sivil toplum kuruluşlarınca üretilen hizmetlerin varlığı, yani iki farklı meşruiyete dayanan kamu hizmetlerinin üretilmesine birlikte yer verilmesi devlet için anlamlı ve gereklidir. Devlet bu ortaklıkların kendi hizmet açıklarını, yenilikçilik eksikliklerini kapatmaya yardımcı olabileceğini düşünebilir. Tüm bunlardan daha önemlisi, çoğulculuğu benimsemiş bir devletin, sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklığa çoğulculuğu yaşama geçirmenin bir yolu olarak bakabilecek olmasıdır (Tekeli, 2002, s.23).

Yerel Yönetimler, STK'lar ve Siyaset

Temsili demokrasinin krizi ve bireye ilişkin temel ontolojik kabullerdeki değişim, hem demokrasinin temsili formunun daha iyi çalışmasına imkân verecek düzenlemeleri hem de demokrasi pratiğini daha doyurucu kılacak uygulamaları zorunlu hale getirmektedir. Bu noktada Tekeli, "rasyonel bir tartışmayı olanaklı hale getiren bir yerel kamu alanının var kılınması", "haklarına sahip çıkan, sorumluluklar üstlenen ve birlikte yaşama kültürünü içine sindiren yurttaşların varlığı", "yerel yönetimlerin STK'larla işbirliği geliştirmeye gönüllü olması" ve "yerel yönetimlerin yetki ve görevlerinin artırılması" olmak üzere dört farklı öneride bulunmaktadır (Tekeli, 2004b, s.362; 2012, s.171). Temsili demokrasinin katılımcı demokrasiyle bütünleşmesinin en iyi yerelde gerçekleşeceğine inanan Tekeli, bu bağlamda temsili demokrasinin kalitesinin yükseltilmesinde yerel demokrasi kademesine özel bir önem yüklemektedir. Bu özel önem, her şeyden önce yerelde demokrasiyi gerçekleştirmenin nesnel koşullarının daha uygun olmasından kaynaklanmakta olup, ona göre yerel ölçek katılımcı demokrasi pratiklerine üst kademelerden daha açıktır (Tekeli, 2012, s.185). Yerel ölçekte gerçekleştirileceklerin demokratik yollarla belirlendiğini söyleyebilmek için bir yerel kamu alanının varlığı gerekli olup, topluluk için alınacak kararlar ancak yerelde rasyonel bir müzakerelere sürecine dayanılarak alınıyorsa kararın demokratik olduğu kabul edilecektir (Tekeli, 2004b, s.35). Böylesi bir kamusal alanda tartışılmaksızın alınan kararlarsa demokratik olarak kabul görmeyecek ve seçimle gelmiş olmak da

kararı demokratik kılmaya yetmeyecektir. Yerel kamusal alanlar, bu anlamda insanların bir araya gelerek kendilerini ilgilendiren meseleleri özgürce müzakere edip karara bağladıkları, birbirlerini düşünceleriyle etkileyebildikleri mekânlardır (Tekeli, 2009d, s.229-231).

Böyle bir yerelin üyeleri aktif sorumluluk alabilen bireyler olup, çözümleri başkalarından beklemeyen, himayeci siyasal pratiklere bel bağlamayan bireylerdir. Bu bireylerden oluşan yerel topluluklar da geçmişteki yerelden niteliksel olarak farklı olup, insanların yaratıcılıklarını, özgürlüklerini besleyen, bireyleri silikleştirmeyen, baskılamayan, tek tipleştirmeyen, çoğulcu, farklılıklardan birliği türetebilen, çeşitliliği zenginlik olarak gören, yeniliklere imkân tanıyan bir topluluk olacaktır (Tekeli, 2009e, s.227; 2017, s.128).

Yerel kamu alanının işleyişinin demokratik olması adına yerel kamusal alanda karşılıklı etkileşime imkân vererek bireyin özgür iradesinin oluşumuna olanak tanıyan STK'ların da gelişmiş olması gerekir. Bu örgütlenmelerde katılımı ve bireylerin sorumluluk üstlenmelerini mümkün kılabilmek ve yaratıcı gücü harekete geçirebilmek için hiyerarşik ilişkilerden kaçınılmalı ve yatay örgütlenilmelidir. Yine örgütlenmenin gönüllü olması, bu bağlamda konu ile ilgili olanların katılımına açık, ilgisi azalanlarınsa ayrılabilmelerine izin veren bir yapı olması gerekir (Tekeli, 2017, s.197). Tekeli STK'ların yanı sıra yerel kamusal alanda temsili demokrasinin daha katılımcı bir şekle evrilebilmesi için, ikinci Habitat Konferansı hazırlıkları esnasında kullanılan ve benimsenen koza kavramına atıfla, iki tür kozanın oluşturulabileceğini söylemektedir. Bu kozaların bir kısmı mahalle kozaları, diğerleriyse o yerde yaşayanların sorunlarıyla ilgili oluşturulacak özel kozalardır. Soruna özgü kurulan kozaların, mümkün olduğu ölçüde kendi ilgi alanları dışına çıkmamasına özen gösterilmeli ve yeni oluşan sorunlar için yeni kozalar oluşturulmalıdır. Kozalarda yurttaşlar, ilgili özel ve kamu kuruluşları temsilcileri bir araya geleceklerdir. Yatay ilişkilerin egemen olduğu alanda kozaların içindeki ve kozaların arasındaki ilişkiler eşitler arası ilişkiler şeklinde gelişecek ve kozalar, toplumda gerekli gördükleri tüm aktörle yatay ilişkilere girebileceklerdir. Tekeli'nin düşünce sistematğinde birer sivil toplum kamu alanı olarak görülen kozaların, sivil toplumun çalışma ahlakına uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede kozalar, yerel siyasal aktörlerin kendilerini sergiledikleri alanlara dönüştürülmemeli ve katılımcılar buralara siyasal kamu alanının davranışlarının taşınmasına izin vermemelidirler. STK-yerel yönetim ortaklığında siyasi aktörler, kozalardaki çalışmalardan kozaları siya-

sallaştırmayı beklememelidirler. Bu, yani siyasal kamu alanının alışkanlıklarının kozalara sirayet etmesi, kozaları tahrip edecektir (Tekeli, 2012, s.176-177; 2009e, s.228).

Tekeli'nin temsili demokrasinin katılımcı demokrasiyle bütünleşmesi adına yukarıda özetlenerek verilen dört önerisi oldukça önemlidir. Bu dört öneriye ilaveten Tekeli Türkiye'de demokrasinin istenen biçimde çalışmamasının temel nedenini de bu öneriler üzerinden anlam kazanacak biçimde ortaya koymaktadır. Ona göre, "Türkiye'de yerel bir siyaset alanı tanımlanmış olmasına karşın bu siyaset alanına tekabül eden bir kamusal alan örgütlenmemiştir". Yani içinde işlerin ne şekilde gerçekleştirileceğinin müzakere edildiği, eleştirel ve rasyonel tartışmanın sürdüğü bir kamusal alan bulunmamaktadır. Oluşabilen yerel kamusal alanı da merkezi siyaset işgal etmiş durumdadır. Eğer işler bir demokrasi geliştirecekse, alanın merkezin işgalinden temizlenmesi gerekmektedir (Tekeli, 2009d, s.230; 2012, s.220). Diğer taraftan da Türkiye'de yerel yönetimler, mal ve hizmet üretme fonksiyonlarıyla anlam kazanmakta ve yerelin bir katılım alanı olduğu çoğu kez unutulmaktadır. Öte taraftan da yurttaşlık bilincinin gelişmesini engelleyen ve himayecilik kanalıyla işleyen ağlar içinde yerel birimlerce üretilen mal ve hizmetlerin tüketicisi olmakla sınırlandırılmış rolleriyle yerel halka da hemşehri oldukları unutturulmaktadır (Tekeli, 2012, s.205).

Yerel kamu alanının merkezi siyaset tarafından tamamen işgal edilmiş olması Tekeli'ye göre biri "yerel siyaset pratikleriyle yerel kamu alanları arasında sağlıklı bir ilişkinin nasıl kurulacağı" diğeri ise "kamu alanının onu işgal etme ve sağlıksızlaştırma girişimlerine karşı nasıl korunacağı" olmak üzere iki soru üzerinde düşünmeye zorlamalıdır bizleri (Tekeli, 2009d, s.232). Kanaatimizce bu sorunun yanıtı bir taraftan işler bir yerel kamu alanının varlığını diğer taraftan da genel anlamda daha iyi işleyen bir demokrasinin nasıl inşa edilebileceğinin yanıtını da içermektedir. Sorunun yanıtını Tekeli'den hareketle vermek gerekirse; merkez ile yerel arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulabilmesi ve yerelin merkezi siyaset tarafından işgal edilmemesi adına ortaklığın yerel yöneticiler için bazı yetkilerin bölüşülmesi anlamına geldiği, yerel halk için de sorumluluk üstlenmek anlamını taşıdığı unutulmamalıdır. Taraflardan her ikisi de bu bilinçle hareket ederek, bu ilişkinin siyasallaşıp bir himayecilik ilişkisi halini almasına müsaade etmemelidir. Siyasetçilerin de bu ilişkide umdukları tek şey yönettikleri yerlerde demokrasinin iyi işlemesine katkıda bulunmaktan başka bir şey olmamalıdır. Eğer bir yerel yönetici, her

şeyi en iyi kendisi bildiği yanılığısına sahip değilse ve kamu yararını önceleyerek hareket eden demokrat bir kişiliğe sahip yerel kamu alanı onun için bir tehdit değil bilakis onun en önemli gücünü oluşturacaktır.

Sonuç

Tekeli günümüzde temsili demokrasilerin bir kriz içine girdiğini kabul etmekle birlikte, demokrasinin yeni formu olarak kabul gören katılımcı demokrasinin temsili demokrasiyi bütünüyle yerinden edemediğini düşünür. Bunu katılımcı demokrasinin yetersizliklerine dayandıran Tekeli, katılımcı demokrasiye içkin anarşist eğilimlerin sistemin kendi kendini üretmesine engel teşkil edebileceğini ileri sürer. Ona göre sistem bunalıma girdiğinde müdahale yönteminin nasıl belirleneceğine ve bireylerin yaşam projelerini gerçekleştirirken uyacakları kuralların nasıl geliştirileceğine katılımcı demokrasi yanıt üretmekten uzaktır. Katılımcı demokrasinin bu yetersizliği halinde bu gereksinmeyi sağlayacak bir ulus devlet ve temsili demokrasi de varlığını koruyacaktır. Ancak kaçınılmaz olarak temsili demokrasi de kendi meşruiyeti yanı sıra katılımcı demokrasi pratiklerine de büyük ölçüde yer açmak durumunda kalacaktır. İki demokrasi anlayışının birlikte var olabilmesi ise büyük ölçüde kamusal bireyi geri getirecek sivil toplum kuruluşlarının ve yerel demokrasinin varlığına dayalı görünmektedir. Bu bağlamda Tekeli'nin fikirlerinden hareket edilecek olursa Türkiye'de demokrasinin temsili demokrasinin kısıtlarından kurtulup daha katılımcı bir hal alması isteniyorsa, merkezi siyaset tarafından işgal edilen sivil toplum ve yerel kamusal alanın işgalden kurtarılarak asıl ahlaklarına uygun bir şekilde işler kılınması gerektiği belirtilmelidir.

Extended Abstract

Civil Society Organizations and Local Governments as a Response to Crisis of Representative Democracy within the Thoughts of İlhan Tekeli

*

Hülya Eşki Uğuz

ORCID: 0000-0003-1583-0501

Fırat Harun Yılmaz

ORCID: 0000-0003-2838-5400

Eroding in the foundations of representative democracy and its crisis of legitimacy leaves us facing the problem of developing a new practice of democracy that is appropriate for the new reality in the spatial organization of the world and capable of fulfilling the expectations of individuals. In the understanding of Tekeli, who has written works on the course of this new democracy practice, civil society organizations (CSOs) have a distinct place in line with today's reality, in other words in making democracy more democratic. His understanding of CSOs as a public sphere transforms political power in a consensus. In this case, a structure emerges in which two different power coexist. One is a political power that gains its legitimacy from the representation mechanism and the other that owes the validity of its existence to the consensus among a large number of small public spheres. On one side of this power relationship, CSOs do not claim to cover the whole public sphere. They claim to co-exist with political power, enrich the public sphere and thus to realize pluralism. From this point, it cannot be said that the qualitative and quantitative development of CSOs eliminates the need for political power. If there is no political public sphere and a public authority based on it, CSOs will not be able to perform the function expected from them. For this reason, civil and political public spheres need to coexist. In this way, the quality of democracy can be enhanced and generate certain desired results. After he laid out the necessity for both public spheres to coexist, Tekeli makes important inferences about the position of political and civil society public spheres relative to each other. According to him, the morals of political and civil society public spheres must be different from

each other. In contrast, the morals of the political sphere which is tense, based on the practice of organizing in opposition to the other rather than consensus – in this sense also exclude others-, the civil sphere is not dominated by a confrontational morality. On the contrary, the power in this sphere derived from consensus.

In Tekeli's consideration, which indicates that the integration of representative democracy with participatory democracy will efficiently take place in the local area, a special emphasis is placed on the level of local democracy. Accordingly, to mention of the local democracy, certain local public sphere needs to exist. The decisions to make will only be considered democratic if they are based upon a rational negotiation process. Members of such locals are individuals who can take active responsibility, do not expect solutions from others and do not rely on patronizing political practices. On behalf of the democratic functioning of the local public sphere, CSOs that ensure the formation of the free will of the individual by enabling interaction in the local public sphere also need to be developed. Besides CSOs, for representative democracy to evolve into a more participatory form in the local public spheres, Tekeli addresses the cocoon-style organizations, some of which are neighborhood cocoons and others are specific cocoons to be created for the problems of those living in a certain place. The cocoons which are seen as civil society public spaces in Tekeli's understanding should act in the work morals of civil society. Within this framework, cocoons should be transformed into areas where local political actors present themselves and participants should not allow bringing the actions of the political public sphere to cocoons.

This study generally based upon the writings of İlhan Tekeli –outlined above- on “representative democracy”, “participatory democracy”, “active citizens”, “civil society organizations” and “local governments”. In the study, it was tried to indicate what Tekeli's response to the crisis of representative democracy is. While searching this response, CSOs were reached out from the inefficacy of representative democracy and the development of the notion of participatory democracy. On the other side, local governments as the best practice level in making the performance of democracies satisfactory with participation were addressed. It is thought that such a re-reading has the power to answer questions about why democracy is problematic in Turkey and how it can function more effectively.

Kaynakça/References

- Tekeli, İ. (1997). *Sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler*. Ankara: Türk Belediyecilik Derneği ve Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite aşılırken siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2000). *Gelişen ve saygınlığını koruyabilen bir toplum alanının oluşma koşulları üzerine düşünceler*. Tekeli, İ., (Ed.), Yasalar-etik-deprem ve sivil toplum kuruluşları içinde. (s. 111-115) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2002). *STK'lar, yerelleşme ve yerel yönetimler sempozyumu açılış konuşması*. Çamık, A., (Ed.), STK'lar, yerelleşme ve yerel yönetimler içinde (s. 5-26). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tekeli, İ. (2004a). Tek ve kademeli demokrasi kurumlarının ontolojik kabulleri üzerine. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 28, 195-225.
- Tekeli, İ. (2004b). Yerel siyaset, demokrasi ve sivil toplum. *Kent Gündemi*, 6, 33-36.
- Tekeli, İ. (2006). *Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarındaki gelişmeler ve regülasyon sorunları*. Tekeli, İ., (Ed.), Katılımcı demokrasi ve sivil toplum kuruluşları içinde. (s. 137-156) Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.
- Tekeli, İ. (2007). *Onurlu bir yaşam için yeni bir siyaset yapma biçimi*. İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009a). *Bir demokrasi projesi olarak yerel habitattlar*. Tekeli, İ., (Ed.), Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya içinde. (s. 208-220) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009b). *Küreselleşen ve moderniteyi aşan dünya artık temsili demokrasiyle yetinmiyor*. Tekeli, İ., (Ed.), Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya (s. 233-245) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009c). *Bir demokrasi projesi olarak kent planlama*. Tekeli, İ., (Ed.), Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya içinde (s. 311-327). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009d). *Yerel demokrasi için kamu alanı oluşturmak gerekir*. Tekeli, İ., (Ed.), Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya içinde. (s. 229-232) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009e). *Artık yurttaşlık bilgisi kitabına hapsolamayan yurttaşlık sorunu*. Tekeli, İ., (Ed.), Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya içinde (s. 221-228). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye için siyaset ve demokrasi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012). *Türkiye için STK'lar ve katılımcı demokrasi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2017). *Katılımcı demokrasi ve sivil toplum kuruluşları*. Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.

Doğal Yaşam ve Çevre İçin Verilen Yerel Mücadelelerin Demokratik Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi; İlhan Tekeli'nin Temsil Ettiği Rolün Gelecek Projeksiyonları Üzerine...

*

Senem Doyduk¹

ORCID: 0000-0002-1324-2506

Öz

Çalışmada, doğal varlıkların ve çevrenin korunması gibi konular üzerine odaklanan kurum ve inisiyatifler sınıflandırılarak, İlhan Tekeli özelinde akademisyen, aydın figürlerin bu sürece katkıları ortaya konup, bu figürlerin temsil ettikleri rolün gelecekteki olası senaryoları üzerine görüşler ileri sürülmektedir. Doğal ve kültürel varlıkların yitirilmesinin doğal çevreye yapılan tahribatların neden ve sonuç ilişkilerine bakıldığında korumanın bilimsel ve hukuki boyutlarının yanı sıra, koruma konusunda kamuoyu yaratmanın önemi de yadsınmaz. Kent hakkı-doğal yaşam ve çevre hakkı merkezli demokratik mücadele pratiklerinin korumanın sonuçlarına ve kazanımlarına birincil derecede etkili olduğu görülmektedir.

İlhan Tekeli'nin tarih ile doğal yaşam-çevre alanındaki ayrılmış pratik ve düşünceleri bir arada ele alıp bu ikisi arasında kurduğu ilişki ve korumaya biçimsel olarak bu iki alan üzerinden geliştirdiği argümanlarının, aşağıda detaylandırılacağı üzere koruma sürecine katkıları ortaya konacak, bazıları üzerine çeşitli itirazlar geliştirilecektir. Doğal yaşam ve çevre koruma konularında, yakın ve uzak gelecekte çevre korumanın demokratik mücadele alanında nasıl bir yol izlenebileceği konusunda görüşler ileri sürülecektir.

Çalışma kapsamında, çevrenin korunması konusundaki süreçle ilgili bilgi ve görüşler "Tarih Vakfı Yurt Yayınları" tarafından basılan iki temel kaynak üzerinden sunulmuştur: Tekeli'nin toplu eserlerinin yayımlandığı "Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak" ve İlhan Tekeli'nin açılış konuşmacısı olarak yer aldığı "Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu" kitapları.

Anahtar Kelimeler: Doğal yaşamı koruma, çevre koruma, demokratik koruma, koruma mücadeleleri

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Senem Doyduk, Sakarya Üniversitesi, E-mail: sdoyduk@sakarya.edu.tr

Evaluation of Local Struggles for Natural Life and Environment in the Context of Democratic Protection; On Future Projections of the Role Represented by İlhan Tekeli...

*

Senem Doyduk²
ORCID: 0000-0002-1324-2506

Abstract

In this research, the institutions and initiatives focusing on the issues such as the preservation of natural assets and the environment are categorized, and the contributions of the academicians, intellectual characters, specifically as İlhan Tekeli, to this process are put forward, and the opinions on possible future scenarios of the role represented by these characters are argued. Looking at the cause and effect relationships of the loss of the natural and cultural assets and the destruction made to the natural environment; besides the scientific and legal aspects of preservation, the importance of creating public opinion on protection cannot be denied. Democratic struggle practices concentrated on the right to city and the right to natural life and the right to environment are seen to be primarily effective on the results and achievements of preservation.

The contributions of the arguments regarding protection developed by İlhan Tekeli, who handled the controversial practices and thoughts on history and natural life-environment and established a relationship between these two elements, to the process of protection will be revealed, as will be detailed below, and various objections to some of these arguments will be put forth, and opinions on the roles to be played by the intellectuals in the short and long term in the issues of natural life and environmental protection and the methods to be followed will be put forward.

Within the scope of the study, information and opinions on the process of environmental protection were made through two main sources published by "Tarih Vakfı Yurt Yayınları": "Protecting the Natural and Historical Environment in the Context of Cultural Policies and Human Rights" where Tekeli's collective works were published and "The Symposium on the History of Environment and Environmental Protection in Turkey", where İlhan Tekeli participated as the opening speaker.

Keywords: *natural life protection, environmental protection, democratic protection, protection struggles*

---

² Assistant Professor, Senem Doyduk, Sakarya University,
E-mail: sdoyduk@sakarya.edu.tr

Giriş

Türkiye’de koruma konusu, mimar ve şehir plancılarının, lisansüstü eğitimle yoğunlaştığı, değerler sistemi bütününden oluşan bir bilgi alanıdır. Bu alandaki teorik ve pratik çalışmalar ağırlıklı olarak mimari unsurlar ve kent parçalarını kapsarken, son yirmi yılda yaşanan kentsel ve kırsal alanlardaki doğal çevrelerin imar projeleri aracılığıyla yok edilmesi süreçlerine karşı geliştirilen koruma pratiği pek çok meslek alanının bilgi birikimiyle gerçekleşmektedir. Doğal çevrenin korunması; mühendislik, mimarlık ve planlama disiplinlerinin yanı sıra kent sosyolojisi, tarih, coğrafya, iktisat, hukuk ve diğer ilgili disiplinlerin koruma konusuyla kurdukları ilişkiyle, her bir disiplinin deneyimlerinden öğrenilerek gelişimini sürdüren bir mücadele alanıdır. Son yıllardaki çevre kıyımlarına karşı geliştirilen ulusal ve yerel tepkilerin de ortaya koyduğu gibi, bu alanların korunmasını sağlamak için verilen bilimsel, mesleki, hukuki mücadele yeterli olmamaktadır. Bunun yanında yerel örgütlenmelerin, demokratik hak arayışlarının ve kentsel mücadele pratiklerinin varlıkları, kararlılıkları, ısrarla sürdürdükleri direniş pratikleri de çevre koruma konusunda olumlu kazanımlar elde edilmesini sağlamaktadır. Doğrudan bir kazanım olmayan pratiklerde de süreçte edinilen deneyim ve öğretiler birikerek bir sonraki eylemliliğe taşınmaktadır. Doğal ve tarihsel alanların korunması konusunda uzmanlık alanı dışında olan kişilerin katkıları, İlhan Tekeli örneğinde olduğu gibi, en az uzmanlık alanından geliştirilen argümanlar kadar kıymetlidir. Koruma konusuna insan hakkı bağlamındaki yaklaşımı buna en iyi örneklerden biridir. Tekeli (Tekeli, 2009) tarihi ve doğal çevreyi koruma sorununa iki temel kavram olarak kültür ve insan haklarını öne çıkararak yaklaşır. Koruma alanına karşı duyduğu ilgi ve sorumlulukla, düşüncelerinin gelişimindeki süreci bir uzman olarak değil bir vatandaşlık görevi olarak ortaya koyduğunu söylerken (Tekeli, 2009, s. 1), burada değerlendirilecek olan yaklaşımlarının on yıl önce kitaba alınmış, hatta bazı bölümlerdeki koruma söylemlerinin otuz yıl öncesine ait olduğunu hatırlatmakta fayda var. Bir diğer deyişle, son on ve yirmi yılda kent hakkı mücadelesinde çok yol kat edildiğini, deneyim ve öğretilerin çoğaldığını hatırlamak gerekir. Bunun yanı sıra Tekeli’nin de içinde bulunduğu bir grup aydın ve bilim insanının bu mecradaki erken tarihli katkılarının nasıl filizlendiği ve bu katkıların ne yönde evrildiğinin analiz edilmesi önem taşır. İçerisinde bulunduğu şartlarda doğal varlıkların ve çevrenin korunması konularında gelecekte nasıl yol alınacağı, araştırmacılara ne tür görev ve sorumluluklar düştüğü geçmişe ait bu birikimin ortaya konmasıyla bulunabilir.

Doğal Yaşam ve Çevre Korumaya Temellenen Hak Mücadeleleri

Çevreci hareketlerin örgütlenme yöntemleri ve içerikleri dünyada 1960'lı yıllarda resmî kurumlar aracılığıyla, 1980 sonrası ise sivil toplum merkezli oluşumlar olarak ortaya çıkmıştır. Örgütsel olarak nasıl finanse edildiği, sınırlılıkları ve pratik gösterdikleri mecralar bu kuruluşları birbirinden ayırır. Valiliklerin, siyasi parti ve yerel yönetimlerin ilgili komisyon ve çalışma gruplarıyla hukuki olarak kayıt altına alınan ve çeşitli kurumlar tarafından finanse edilen vakıf ve dernekler de kimi çalışmalarda sivil toplum örgütü olarak kaydedilmektedir. Charles Handy'nin "Understanding Organizations" (Handy, 1985) kitabından, örgütlenme sınıflandırmasını Atauz (2000) şu şekilde aktarır: "Güçlü liderliğe dayanan merkeziyetçi bir yapıya sahip 'Güç Kültürü' modeli, Bürokratik bir yapıya sahip 'Rol Kültürü' modeli, Proje gruplarıyla çalışan ve merkezi olmayan 'Görev Kültürü' modeli, Son derece gevşek, kişilerin bağımsız olduğu birlikteliklerden oluşan 'Kişi Kültürü' modeli". Atauz, Türkiye'de egemen olanın ilk gruptaki, Güç Kültürü modeline uyan örgütlenmeler olduğuna dair gözlemini paylaşır (Atauz, 2000).

Çalışmanın bu bölümünde doğal yaşam ve çevre konularındaki hak savunuculuğuna temellenen ulusal ve uluslararası kurumların attığı adımlar ve bunların toplumun çeşitli gruplarına yansımaları ve bu gruplar tarafından yorumlanma biçimleri, iki alt başlıkta ele alınacaktır: İlki, devlet kurumları ya da uluslararası kuruluşlar ve siyasi partilerin öne çıktığı programlı resmî girişimler, ikincisi programsız, örgütsüz, anlık ya da kısa süreli belirip sönmüş hareketler. İlk grupta yer verilecek gelişmeler, ulusal ve uluslararası platformda resmî kurumlar ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından hazırlanmış raporlar, konferanslar ve deklarasyonlarla gelişen süreçtir. İlhan Tekeli'nin de yer aldığı bir grup aydın ve bilim insanının katkılarıyla Türkiye de bu sürece katılmış ve uluslararası mecraya dahil olmuştur. İkinci gruptaki hareketler resmî kurumlardan bağımsız, sivil inisiyatiflerin öne çıktığı, katılımcılığı öne çıkaran, süreklilik arz etmeyen anlık ya da dönemlik bir araya gelişlerle beliren ve sonra sönmülebilen hareketlerdir. Ancak kimi örneklerde ikinci gruptaki koruma mücadelelerinin de süreç içerisinde çeşitli ulusal ve uluslararası resmî kurumlar tarafından desteklendiği görülmektedir.

Ulusal ve Uluslararası Resmî Kurumlar Çerçevesinde Gelişen Çevre Koruma Girişimleri

Günümüzdeki doğal yaşam ve çevre koruma savunuculuğunun gelişmesi için çaba gösterilen, çevre duyarlılığı çerçevesinde geliştirilen hareketlerin nüveleri ulusal ve uluslararası kapsamda yakın bir geçmişe, son 60 yıla tarihlenmektedir. Türkiye'deki koruma tarihini, kültürel varlıkları, tarihî yapıları ve doğal çevreyi bütüncül bir koruma tarihi perspektifinde ele alan çalışmasında altı aşamada inceleyen Kayın (2008), korumanın rant odaklarının karşısında mücadelecî tavrının belirginleşmesini ve topluma karşı seçkin tutumunu kısmen de olsa öteleme ve ilişki kurma çabalarının başladığı dönemi 1960-80 arasında tarihlendirir. Tekeli 1960'lı yıllarda öğrencilik hayatında şekillenen koruma konusundaki kişisel bilincini henüz sadece duygusal bir duyarlılık seviyesinde değerlendirir (Tekeli, 2009, s. 1). Uluslararası duyarlılığın gelişimi bakımından dönüm noktası olarak da BM'in Haziran 1972'de Stockholm'de gerçekleştirilen "İnsan ve Çevre Konferansı"nı işaret eder (Tekeli, 2009, s.6). Türkiye bu toplantıya Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) hazırladığı bir raporla katılmış olsa da Tekeli, Türkiye'de o tarihlerde bu konuda bir bilincin gelişmemiş olduğundan, sanayileşmeye öncelik verilip çevre sorununun görmezden gelindiğinden söz eder.

Çevre sorunları kapsamında düzenlenen sempozyum, kongre, konferans, panel, forum, çalıştay gibi bilimsel etkinlikler, 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmış olsa da 2000 yılında Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu" çevre konusundaki tarih çalışmalarının ilki ya da kapsamlı ilk derlemesi olarak nitelendirilebilir. Sümer'in 1960'lı yıllardan 2008 yılına kadarki dönemde Türkiye'de çevre konusunun bilimsel etkinliklerde ele alınış miktarını, içeriğini ve türlerini incelediği çalışmasında, çevreye yönelik örgütlenmelerin ve çevreyi sahiplenme düzeyinin nasıl artış gösterdiğini yüzdelik oranlar ve yoğunluk dağılımlarıyla ortaya koymaktadır. Sümer, bakanlık ve resmî kurumlara bağlı müdürlüklerle yerel yönetimlerin, meslek örgütlerinin, gönüllü hareketlerin çevre sorunlarına çözüm üretimi ve yerel ölçekteki sorunların dökümünün yapılması konusunda fayda sağladığını belirtirken, bu tartışma ortamlarına halkın katılımının sağlanması için çaba gösterilmesinin gerekliliğini de vurgular (Sümer, 2009).

Çevre sorunlarının kent yaşamına olumsuz etkilerinin akademik tezlerde gündeme getirilişinin 1970'li yıllarda gecekondu mahallelerinde kolera salgılarının görülmesiyle başladığı söylenebilir. Örneğin Demirkol'un tıp alanındaki tez çalışmasında Ankara'nın Abidinpaşa bölgesindeki gecekondu

çevrelerinde görülen hastalıkların dağılımı araştırması sözü edilen çevre kirliliğiyle ilişkilendirilebilecek solunum sistemine dayalı hastalıkların dağılımıyla ilgili detaylı bilgi verir (Demirkol, 1979). Tekeli, Türkiye’deki siyasal gündemde ağırlık kazanan ilk çevre sorunu olarak Ankara’daki hava kirlenmesine işaret eder (Tekeli, 2009). Kış aylarında gündeme gelen hava kirliliği toplantılarının yazın unutulduğunu, hava kirliliğinin o dönemde ancak geçici bir gündem oluşturduğunu belirtir. 1970’li yıllarda sanayi kaynaklı hava ve su kirliliği sorunları yerel yönetimlerin de gündemine girmiş ve 1973 yılında Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği (Tekeli, 2009, s.7) ve Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu kurulmuş, 1978 yılına geldiğinde müsteşarlık düzeyinde Başbakanlık Çevre Örgütü oluşturulmuştur (Tekeli, 2009, s.9). 1982 anayasasında 56. maddeyle çevre hakkı konusu yasalaşmış, 1991’de 443 sayılı KHK’yla Çevre Bakanlığı kurulmuştur.

1992 yılında Rio’da BM Çevre ve Kalkınma Konferansı Yeryüzü Zirvesi deklarasyonunda çevre sorunları insan hakkı perspektifinde ele alınmıştır ve çevre sorunlarının en büyük kaynağı olarak yoksulluk vurgusu yapılmıştır (Sezcan, 2007). Uluslararası gelişmeler ve bunun yakın takipçisi bir ülke olarak Türkiye’nin konuya dahil yalnız üyelik ve konferans katılımılarıyla sınırlı kalmamış, akademik mecradaki ilgi de bu gelişmelere paralel olarak hızla artmıştır. Deklarasyonda kullanılan kavramlar ivedilikle ülkemizde de gündem olmuş ve çevreci yaklaşımlar neredeyse tüm uzmanlık alanlarında birer araştırma konusu haline gelmiştir. Örneğin “sürdürülebilirlik” bir BM Komisyonu kavramıdır. Komisyon başkanına atıfla yapılan “Bruntland Raporu” ismiyle bilinen Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) raporu 1987’de yayınlanmış ve bu raporla sürdürülebilirlik temel bir kavram niteliği kazanmıştır (Tekeli, 2009, s. 11). Yiğit Gülöksüz ve İlhan Tekeli’nin yanı sıra farklı araştırmacıların da hazırlanmasında aktif görev aldığı “Habitat II İstanbul Deklarasyonu”nda hakçılık, yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik kavramları ilkesel olarak öne çıkarılmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının mesleki alanda nasıl bir hızla ve süreklilikle yer tuttuğu, Türkiye’deki meslek örgütünün dergisi olan *Mimarlık* üzerine yapılan terim tarama çalışmasından, sürdürülebilirlik kavramının 400 sayıdaki 43 tekrarla konu başlığı olarak yer aldığı görülmektedir (Doyduk ve Demirtaş, 2019). BM’in kabul ettiği ilkeler arasında “yönetişim” (*governance*) kavramı da kısa sürede benimsenen, resmî ve akademik raporlarda yaygın bir biçimde kullanılan bir kavram olarak yerini almıştır. “Habitat II Ulusal Rapor ve Eylem Planı”nın ve “İstanbul Deklarasyonu”nun gerek içerdiği yeni kavramlarla gerekse barındırdığı iddia-

larla yarattığı heyecanın örneğin 2016 yılında Quito kentinde toplanan Habitat III zirvesi için hazırlanan ulusal raporda bulunmadığı değerlendirilmiştir (Tekeli, 2015).

Tekeli, "Ortak Geleceğimiz" raporunun, Stockholm'den beri gündemde olan çevre kaygısıyla, kalkınmacı girişimler arasındaki uzlaşmazlığın giderilmesine çalıştığını vurgular. Bir sonraki nesle kaynakları aktarma mottosu nesiller arası sorumluluğa vurgu yaparken aynı nesil içindeki adaletsizlik de bu raporla gündeme alınmıştır. Tekeli, koyu bir korumacılık tutumu bırakılarak gelişmeye olanak tanıyan bir perspektifin bu rapor aracılığıyla kabul edilmesine işaret eder (Tekeli, 2009, s. 11). Günümüze geldiğinde ise, gelişme olarak adlandırılan bu girişimci ve kalkınmacı tutumun doğal yaşama ve çevreye nasıl yıkıcı ve yok edici bir etki yaptığı ortadadır.

1972 Stockholm konferansı, 1976 Vancouver Habitat I ve 1992 Rio'daki zirvenin ardından, 1996 yılında Habitat II buluşması İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. "Ulusal Eylem Planı, Türkiye Ulusal Raporu" nun hazırlanmasında editörlük görevini üstlenmesiyle etkin bir rol alan Tekeli, yaşamının en gerilimli günlerini yaşayarak görevini tamamladığını, Türkiye'nin hazırladığı raporun katılan delegasyonun takdirini kazandığını ancak Türkiye'nin bu eylem planını uygulamakta ısrarlı olduğunun söylenemeyeceğini belirtmektedir (Tekeli, 2009). İlhan Tekeli'nin *Habitat II Konferans Yazıları* TOKİ tarafından yayınlanmıştır. Resmî kurumların bu tür kültürel faaliyetleri hayata geçirmesine rağmen çevreyi koruma konusunda olumlu bir sonuç elde edilememesi, Tekeli'nin işaret ettiği uygulama aşamasında ısrarcı olunmaması, doğanın korunması ile kalkınma projelerinin gerçekleşmesi ikileminde, resmî makamların doğanın korunmasına yönelik tutum almamasından kaynaklanmaktadır. Bir yandan çevreye karşı duyarlı ve sorumlu davranıyormuş imajı vermek için çevre koruma söylemi içeren raporlar ve deklarasyonlar paylaşılırken, diğer yandan doğayı tahrip eden kâr odaklı projelerin onaylandığı görülmektedir. Tekeli'nin Habitat II notları örneğinde olduğu gibi, benzer doğa, çevre, sosyal sorumluluklarla ilgili etkinlikleri ve temaları yayınlayan TOKİ, günümüzde yapı ve doğal çevrenin yok edilmesinde sorumluluğu en yüksek kurumların başında gelmektedir.

Bir sonraki alt başlıkta sivil toplum dernekleri ve vakıflar ele alınacaktır. Tekeli, tüm bu deneyimlerinden, genelde devlet bürokrasisinin, özelde gerek Kültür gerekse Çevre ve Şehircilik Bakanlık bürokrasilerinin STK'lara karşı samimi olmayan bir tutum içerisinde olduğunu öğrendiğini belirtir. 1998 yılında DPT'nin Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı ile devlet öncülüğünde kalkınma temelli çevre yaklaşımından, sivil toplumun öncülüğünde

insan hakları merkezli bir yaklaşıma geçildiğini, çevreyi kirletmeyi önleme anlayışından, var olanı koruma anlayışına geçildiğini işaret eder (Tekeli, 2009, s. 16). Yani, “sivil toplum odaklı” yaklaşım devlet bürokrasisi tarafından uygun görülmuş ve çevre hassasiyeti yeni bir anlayışla “sivil topluma duyarlı” bir yaklaşıma evrilmiştir ve gerek devlet gerek BM’nin onayı ve desteğini almıştır. Bağımsız ve sivil itaatsizlik tabanlı sivil toplum odaklı inisiyatiflerin gerek oturdukları hukuki zeminle gerekse desteklendikleri fonlarla birinci grupta tanımlanan çevre kurumlarından tamamen ayrılmadığı söylenebilir.

Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Gelişen Sivil Toplum Merkezli Çevre Koruma Kuruluşları

Doğal yaşam ve çevrenin korunması konusunda yerel halkın yaşam alanlarının bütünlüğüne karşı bir tehlike ya da tehdit oluşmasına tepki olarak toplanıp bir itiraz geliştirdiği savunma tabanlı hak arayışları son yıllarda ulusal ve uluslararası ölçekte sıklıkla karşılaşılan toplumsal tepkilerdir. Yaşam alanlarını ve doğal çevreyi korumaya yönelik bu tür hareketler hak arama temelli olsa da siyasi söylemini sınıfsal bir ideolojiden ziyade, demokratik, çoğulcu, kapsayıcı, ortaklaşır, birleştirici bir söyleme temellendirmektedir. Doğal yaşamı tahrip eden imar projelerine yapılan itirazların içerikleri kapitalist sistemle ilişkilendirilse de ağırlıklı olarak, önerilen imar projesine odaklanan bir yaklaşıma sahiptir. Toplumsal hareketler, “Yeni” Toplumsal Hareketler ismiyle adlandırılarak, sistem eleştirisinden ziyade, yeni siyasal-liklara, sosyal ilişkilere ve bağlara olan eğilime odaklanır. Yeni toplumsal hareketler sınıf kavramı etrafında değil başka tür kimlikler etrafında örgütlenmektedir. Bir sosyal ya da sınıfsal grubun çıkarlarının savunulması değil, ahlaki ilkeler doğrultusunda söylem üretilir (Bozkurt ve Bayansar, 2016, s. 278).

Sezer, Avrupa’daki yeşil hareketin siyasileşmesi sürecinde bir sosyalizm eleştirisi üzerine temellenen Yeşil Parti ve partinin simge isimlerinden Bahro gibi partinin merkez kadrosunun büyük ölçüde sosyalist bir geçmişe sahip olduğu için çevresel endişelerin yanında diğer ekonomik ve sosyal sorunlarla da ilgilendiğini ancak net bir sosyalizm eleştirisi ve reddinin öne çıktığını belirtir (Sezer, 2006). Türkiye’deki pek çok toplumsal (ya da yeni toplumsal) hareket 1980’lerin başında filizlense de geçmişi daha erken tarihlere uzanan dernek ve vakıflar da vardır. Türkiye Yeşil Ormancılar Derneği 1950, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği 1955, Doğal Hayatı Koruma Derneği 1975, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı 1978 tarihlerinde kurulmuştur (Tekeli, 2009, s. 10).

Yeni toplumsal hareketler kapsamında etnik köken, cinsiyet, milliyet, çevre gibi bağlar üzerinden bir araya gelişler kendi içerisinde bir homojenlik oluşturmaz. Örneğin feminist hareket içerisindeki çeşitlilik arasında; liberal feminizm, Marksist feminizm, kültürel feminizm, sosyalist feminizm gibi grupların yanında eko-feminizm gibi bir grup da bulunmakta ve bu gruplar arasında çeşitli iç içe geçişler görülmektedir. Eko-feminizm kadın üzerindeki tahakkümle doğa üzerindeki tahakküm arasında düzenli bir ilişki olduğunu ileri sürer ve ekolojik düşünceye temellenen radikal ekoloji içerisinde sayılabilecek bir kadın hareketidir. Bir diğer grup olan sosyalist eko-feminizm, ege-menlik eleştirisiyle doğa ve yaşam alanlarında sosyal adaletin sağlanmasını hedefler (Sezer, 2006).

Resmî devlet kurumları ve görece bağımsız hareketler, yukarıda ikiye ayrılarak detaylandırıldığı gibi, hukuki olarak tanınırlıkları, bir diğer deyişle ulusal ve uluslararası mecrada resmîyet kazanmış olmaları ve maddi olarak destekleniyor olmaları gibi iki açıdan ortaklıklar barındırmaktadır. Devlet eliyle yürütülen çevre koruma hareketleri de sivil toplumcu hareketler de çeşitli eleştirilere değinse de açıktan sınıfsal bir sistem eleştirisi yapmazlar. Marksist hareketler ise kapitalist üretim biçimi ve bu biçimin şekillendirdiği yapılar aracılığıyla ve sanayi devriminin yol açtığı koşullarla, sadece emeğin değil, doğanın da sermayeye tabi kılındığını, sermaye tarafından sömürüldüğünü ileri sürer (Sezer, 2006).

Koruma Pratiklerinin Doğal Yaşam ve Çevre Mücadele Hareketleriyle İlişkısizliği ya da Yüzeysel İlişkisi

Tekeli, çevre eğitiminin çevresel hareketlerden kopuk bir mühendislik eğitimine indirgenmesinin uzmanlık bilgisiyle yerel kullanıcı arasında olması gereken bağların kurulamamasına sebebiyet verdiğini belirtir (Tekeli, 2009, s. 4). Bu tespitin salt çevre mühendisliği için değil, konuyla ilgili diğer uzmanlık alanları için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Örneğin koruma eğitimi, alan çalışması yoğunluklu bir pratiğe sahip olmakla birlikte temasları süresiz ve tek seferliktir. Bir diğer deyişle, doğal çevrenin ya da kırsal alanların korunması konusunda yerinde yapılan mesleki ve akademik çalışmalar projecilik sınırlılığında kaldığı için, salt sonuç ürün -proje, rapor, belge- üretmeye odaklanan bir sürece indirgenmiş olur. Her dönem ya da yılda birkaç kez gidilip yüzeysel tespitler yapılarak sonlandırılan ilişkiler, karşılıklı bağlar oluştura-

cak ve meslek insanlarının yere ait sorunları sahiplenmesini sağlayacak düzenli ziyaretlerden ve temaslardan yoksun kalmakta bu nedenle Tekeli'nin de değindiği gibi yerel ile kurulacak olası bağlar güçlenememektedir.

Akademisyen ve çevre duyarlılığına sahip meslek insanlarının yukarıdaki iki grupta detaylanan, resmî kurumlara mesleki katkı ve sivil toplumcu hareketlerde öne çıkan varlıkları da eğitim aşamasında olduğu gibi süreklilik içermeyen, sürdürülebilirlik tanımıyla teorize edilse de sürdürülmeyen bağları ve ilişkileri kapsamaktadır. Anlık eylemliliklerle, popülerleşen ve belirli bir zaman dilimi içerisinde de kamuoyu gündeminden çıkan kent ve çevre hakkı odaklı mücadelelerdeki kısa süreli bağlar süreklilik ve kararlılık içeren bir sahiplenmenin gerçekleşmesini engellemektedir.

Çevre koruma tabanlı hareketlerdeki kentli, eğitilmiş, orta ve üst gelir grubuna mensup çevre duyarlılığına sahip kişi ve toplulukların yerel ile kurduğu ilişki zaman zaman üsttenci ve elitist bir duyarlılık olarak yorumlanmaktadır. Tekeli, bu pozisyonu "öncü elit" tabiriyle isimlendirmektedir. Plancılar, uzmanlar gibi topluma yol gösterme misyonu yüklenen öncü elitlerin, evrensel değerlerle ve bilgiye dayanarak gerçekleştireceği bir çeşit aydınlatmacı misyonuyla ilerlemenin ve gelişmenin gerçekleştirebileceğini belirtir (Tekeli, 2009, s. 119). Evrensel değerlere ve uzmanlık alanlarıyla mesleki bilgiye temellenen bu ilerlemeci yaklaşım tek taraflı bir akışa işaret ederken, yerel halkların ve toplumsal geleneklerin getirdiği birikimden öğrenme ve bu bilgi akışının karşılıklı olması gerekliliği atlanmıştır. Bir diğer deyişle, doğal bir çevrenin korunması konusunda verilecek demokratik mücadele sürecinde, o çevrenin kullanıcılarından öğrenilecek bilgilerle koruma mücadeleleri güçlenecek ve koruma pratiği sadece uzmanlık alanına ait kişiler ya da aydınlar tarafından değil yerin sahibi olan kullanıcılar tarafından da sahiplenebilecektir. Doğal çevreyi koruma sürecinde yerel halkın sahiplendiği ve sürecin itici gücü olduğu örneklerde olumlu sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Doğal Yaşamı ve Çevreyi Koruma Hareketlerinin Sınırları

Çevre koruma konusunda ulusal çapta verilen mücadeleler, yukarıda iki ana grupta ele alınmıştır. Resmî kurumlar tarafından ekonomik olarak desteklenen ve hukuki olarak dernek ya da vakıf yapılanmasıyla kayıt altına alınan ve kontrol edilenler ile sivil toplum merkezli bir anlayışla gerçekleşmiş inisiyatifler. Her iki gruptaki hareketlerin ortaklaştığı nokta sorunun temelini sis-

temle ilişkilendirmemeleri yani kapitalist sistemin, emeği olduğu kadar doğayı, hayvanı, kadını, çocuğu, türleri sömürmesi ile geliştiği ve bunun ana kaynağının kapitalist kâr hırsı ve sömürü olduğu düşüncesini ana sorun olarak merkeze koymamalarıdır.

Doğal çevreyi acımasızca sömüren sermayenin aynı zamanda yeşil meseleler için bağış kampanyaları yapmasını Zizek, pratiğin kendisinin aynı zamanda maskesi olarak hizmet etmesi olarak tanımlar ve toplumsal antagonizmaları gizlemenin en etkili yolunun onları apaçık sergileme yolu olduğunu ileri sürer (Zizek, 2011, s.30). Demirer, kapitalist egemenler tarafından gerçekleştirilen çevre zirvelerinin “dostlar alışverişte görsün” içeriğinden fazlası olmadığını ileri sürer ve kapitalizmle ilişkilendirilmeyen çözüm yollarının güdük, yetersiz ve geçici olduğunu ileri sürer. Sorunun kaynağını doğru saptamak, çözümü doğrudan belirleyen kalıcı dönüştürücü bir yol haritası belirler (Demirer vd., 1999).

Türkiye’de çevre kısımlarına karşı verilen demokratik tepkiler ve toplumsal itirazlar kimi zaman dernek ve vakıflarca kimi zaman da yerel inisiyatiflerce gerçekleştirilmiştir. Karşı çıkışların ve itirazların içeriği ve temellendiği sorunsal, bu tepkilere verilen reaksiyonlarda belirleyici olmaktadır. Bir diğer deyişle, Atauz’un da belirttiği gibi, devletin çevresel sorunlar konusuna görece “sakıncasız” bir alan gözüyle bakması sonucunda, çevreciler daha az müdahaleyle karşılaşmış, görece daha rahat örgütlenmiş ve hareket alanı bulmuşlardır (Atauz, 2000, s. 199). Bunda, bu itirazların proje odaklı olması ve resmî vakıf ve dernekler tarafından organize edilmesinin etkisi vardır. Çevre koruma konusundaki gösterilerin hayata geçirilmesinde, gösterileri hangi kurumsal örgütün organize ettiği ve hangi çevreye ait gündem oluşturulmak istendiği belirleyici olmaktadır. Çevre kısımlarına karşı yapılan muhalefetin kimler tarafından yapıldığı ve neresi için yapıldığı, içeriğinde bir sistem eleştirisinin olup olmadığı gerçekleşmesine izin verilmesini belirleyen önemli unsurlardır. Çevre mücadelelerinin böyle bir sınıflandırma ile de ortaya konması ve yakın geçmişte yaşanan bu mücadelelerin sınırlarını, kazanımlarını ve deneyimlerden edinilen bilgiyi kayıt altına almak gerekir.

Doğal Yaşamı ve Çevreyi Koruma Hareketlerine Ait Tarihin Kayıt Altına Alınması

Türkiye’deki çevre koruma tarihi yazımında “Çevre Koruma Sempozyumu” (2000) ve Tarih Vakfının “Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi” (1996) kapsamlı ilk girişimler olarak tanımlanabilir. “Çevre Koruma Sempozyumu”nda İlhan

Tekeli bu külliyata ait temel kavramların ortaya konması ve yakın geçmişin kayıt altına alınması konularının önemine ve gerekliliğine vurgu yapar. Tekeli, bu deneyimlere ait bilginin birikmesini ve gelişmesini kültürel gelişmeyle ilişkilendirir (Tekeli, 2000, s.4). Sanayi Devrimi aracılığıyla kasların uzantısı olan makinalarla kapasitenin gelişmesi ve kalkınmacılığın öncelendiği bir vizyonun doğal yaşama verdiği tahribatın sonrasında, beynin uzantısı niteliğinde bilgisayarla artan kapasitelerle, doğa üzerinde daha duyarlı bir denetim kurma aşamasına gelineceği inancını paylaşır (Tekeli, 2000, s.5). Daha erken tarihli argümanlarında ahlaki değerlerle, geçtiğimiz yirmi yılda akıl ve kültürel gelişim ile bir iyileşme beklentisi içerisinde olan Tekeli'ye ek olarak kapitalist üretim ve paylaşım sistemi içerisinde, değil daha duyarlı, bilakis daha da vahşice bir kâr ihtiyacının olduğu ve bu ihtiyacın giderek arttığı, doğal kaynaklardan faydalanmanın adaletli bir şekilde paylaşılmadığı günümüzde bu tür beklentilerin zaman kaybettirici ve yıkımın hızına karşı korumanın başarısını düşürecek bir bekleyiş olacağı ileri sürülebilir.

Bu tür yok edişlerin karşısına, çevre hareketlerinin bütününde küçük bir yer kaplayan, ancak içeriğindeki muhalif söylem ve eylem deneyimiyle sistemin yıkıcı tarafını açığa çıkaran yerel mücadele pratiklerine ait tarih yazınının arttırılması gerekir. Örneğin siyanürle altın çıkarılmasına karşı Bergama köylülerinin on yılı aşkın süredir sürdürdüğü direniş, yerelliği ve sürekliliği, kendi gündemini yaratmasıyla ana akım medyanın dahi görmezden gelemediği bir tarihselliğe sahiptir. Eurogold şirketine karşı kendi yaşam alanını savunan direniş, antiemperyalist ve sermaye karşıtı bir duruşu da barındırmaktadır. Şahin (2018) ikinci bölümde detaylandırılan fon ve aldığı desteklerle ayrıştırılan grupları, reformist yapılar ve halkçı devrimci hareketler olarak ikiye ayırır ve Bergama örneğinde bu iki yapılanmanın da kendilerine ifade alanı bulduğunu belirtir. Bergama köylüleri, gözaltına alınma, jandarma tarafından fiziki şiddete maruz kalma, haklarında kovuşturma başlatılması gibi müdahalelerle karşı karşıya kalmıştır.

Yazgan, Türkiye'de doğal çevrenin değişimini ve uğradığı tahribatı aktarırken, çevre kampanyalarından ve çevre direnişlerinden söz eder. Caretta Carettalar, Gökova, Bergama, Fırtına Deresi gibi örnekler bir arada sıralanırken (Yazgan, 2000, s. 17), çevre tahribatı konusunda verilen reaksiyon açısından kampanya ile direniş arasındaki içerik farkını Caretta Caretta'lar için sürdürülen kampanyalara verilen tepki ile Bergama köylülerine ya da Cerat-tepe'deki maden mücadelesine verilen hukuki cezalar ve fiziki kolluk kuvveti müdahaleleri açık bir şekilde ortaya koyar. Atauz (2000) kayıt altına alınmış olan 1793 adet çevre örgütünü; ülke içindeki dağılımı, örgütlenme biçimi

gibi çeşitli açılardan analiz ettiği çalışmasında, yurttaş inisiyatifi olarak sınıflandırdığı Bergama örneği gibi hareketlerin toplamın ancak %2'sini oluşturduğunu belirtir. Bütünün içerisinde bu kadar küçük bir orana sahip olan bu hareketler, esasen kazanımların sağlandığı, sermaye grupları ve kolluk güçleri tarafından tehdit unsuru olarak görülüp müdahale edilen ya da haklarında yıllar süren soruşturma ve davaların sürdüğü çevre hareketleridir ve verdiği mücadele ile çevre kampanyaları yürüten dernek ve vakıflardan ayrışır. Bu tür yerel çevre mücadelelerinin ayrı bir grupta sınıflandırılarak akademi ve ilerici çevrelerce kayıtt altına alınması önem taşır.

Sonuç

Doğal yaşamın ve çevrenin korunması konusunda üretilecek çözümlerin başarılı olabilmesinin yerel çevre hareketlerinin örgütlülük biçimiyle ilişkili olduğu, yerel halkın sahiplenme miktarının birincil derecede etkili olduğu Tekeli tarafından da belirtilmektedir (Tekeli, 2009, s.89). Koruma düşüncesinin Avrupa kaynaklı olup sonradan öğrenilmiş olması nedeniyle yaygınlaştırılmasında başarı sağlanamadığını belirten Tekeli, halk katmanlarında etkin bir koruma talebinin ve bir tepkinin olmadığını, hatta seçkinler arasında dahi yaygın bir şekilde benimsenmediğini belirtmektedir (Tekeli, 2009, s.99). Türkiye'deki çevre mücadele pratiklerindeki potansiyel kazanımlar, Avrupa tipi bir modelin örnek alınmasıyla gerçekleştirilebileceği yanılışmasıyla değil, kadim Anadolu halkının çevreyle, doğayla ve insan dışı canlılarla kurduğu ilişki-deki bilgi ve deneyimle güçlendirilebilir. Çevre mücadelesi için geliştirilecek stratejiler bağlamında, Avrupa ya da dünyanın başka kıtalarından evrensel ilkelerden aynı zamanda bilimin, teknolojinin ve uzmanlık bilgilerinin yeni buluşlarından faydalanılırken, yerel dinamiklerin öğretici bilgisine de açık olmak gerekir.

Tekeli, yirmi yıl önce, "Çevre Koruma Tarihi Sempozyumu"nda çevresel süreçleri bütüncül bir bakış açısıyla ele alma girişimiyle bir sınıflandırma denemesi yapmıştır. İdiografik olanı ön plana çıkaran 3 farklı mekânsal ünite sınıflandırmasında 1. Küresel çevre tarihi 2. Su havzaları tarihi 3. Biyobölge tarihi olarak sınıflara ayırır (Tekeli, 2000, s. 11). Genelde son yirmi yılda, özellikle son on yılda ülkede gerçekleşen kitlesel çevre hareketleri göz önüne alınacak olursa, tepkisizlik olarak adlandırılan genel kabulün artık geçerli olmadığı ileri sürülebilir. Tekeli'nin üçlü sınıflandırmasına yerel çevre mücadelelerinin de eklenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Aynı sempozyumda yani yirmi

yıl önce Tekeli, yerel çevre tarihi üzerine kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Doğal çevre için verilen mücadelelerde, yerel halkın göstermelik katılımcı-eylemci bir pozisyonda değil, bilakis karar alıcı ve eylemi örgütleyen, strateji geliştiren pozisyonu, çevre hareketinin eleştirel içeriğini ve karşılaştığı müdahaleyi de belirlemektedir. Yerel ulusal tarih yazınında, resmî kurumlar ve devlet ideolojisinden bağımsız gelişen ve yürütülen, kimi zaman kazanımlar, kimi zaman da sadece deneyimler biriktirilen çevre mücadelelerinin bir arada kayıt altına alınması, Tarih Vakfı gibi kurumların ve İlhan Tekeli gibi figürlerin öncülüğünde gerçekleşebilecek, ülkenin insan hakları temelindeki demokratik çevre savunuculuğundaki kültürel bilgi birikimine katkı sağlayacaktır.

Extended Abstract

Evaluation of Local Struggles for Natural Life and Environment in the Context of Democratic Protection; On Future Projections of the Role Represented by İlhan Tekeli...

*

Senem Doyduk

ORCID: 0000-0002-1324-2506

Preservation issue is an information area which is concentrated by architects and urban planners through postgraduate education in Turkey, and which consists of a whole system of values. In this research, the institutions and initiatives focusing on the issues such as the preservation of natural assets and the environment are categorized, and the contributions of the academicians, intellectual characters, specifically as İlhan Tekeli, to this process are put forward, and the opinions on possible future scenarios of the role represented by these characters are argued. Urban and architectural preservation knowledge domains are more commonly concerned with preserving constructions or groups of constructions. Today, negative environmental data put forward the necessity for the narrow framework of architectural and urban preservation to expand towards nature and to the non-built environment.

The preservation practice, which has been developed against the destruction processes of natural environments in urban and rural areas through the development and zone planning projects in the last two decades, has been realized through the accumulation of knowledge belonging to many professional areas. Preservation of the natural environment; is a field of struggle that continues to develop by learning from theoretical and practical areas with the relationships that the sciences such as engineering, architecture and planning as well as urban sociology, history, geography, economics, law, and other related disciplines established between themselves and preservation. As the national and local reactions, which have been developed against the

national environmental slaughter in recent years, have demonstrated; scientific, professional and legal struggle to protect these areas is not sufficient. Looking at the cause and effect relationships of the loss of the natural and cultural assets that we live in and the destruction made to the natural environment; besides the scientific and legal aspects of preservation, the importance of creating public opinion on protection cannot be denied. Democratic struggle practices concentrated on the right to city and the right to natural life and the right to environment are seen to be primarily effective on the results and achievements of preservation. The existences, assertiveness and persistent resistance practices of local organizations, democratic rights pursuits and urban struggle practices provide positive improvements in environmental protection too. Architectural and urban conservation areas should also be included in these local and national organizations.

It is stated also by Tekeli that the success of the solutions to be produced, for the preservation of natural life and the environment depends on the organizational form of the local environmental movements, and the amount of the local people's possessiveness is primarily effective. Stating that as the idea of preservation originated from Europe and it was learned later on, so the success in generalizing it was not obtained; Tekeli expressed that there was not any effective protection demand and reaction in communal layers, and even it was not widely adopted among the elites as well. Although the spreading of awareness on environmental protection does not increase in proportion with the desired momentum; the experience and teachings obtained during the process even in practices without direct earning, are accumulated and transferred to the next action. The contributions of people, who are not experts on the field of natural and historical areas' protection, as in the case of İlhan Tekeli, are just as valuable as the arguments developed from the field of expertise related to the perspective within the context of human rights on preservation.

As İlhan Tekeli combined different practices and thoughts in the field of history and natural life-environment, as he established the relationship between these two items, as he developed arguments over these two fields formalistically, contributed to the theoretical knowledge of preservation discipline. Tekeli approaches the problem of protecting the historical and natural environment by emphasizing two essential concepts as culture and human rights. He says that he put forward the process of the development of his thoughts not as an expert, but as a civic responsibility with his interest and responsibility towards the field of protection. This responsibility, which

Tekeli undertook as an expert and as a citizen, should be developed not through individual awareness, but through organizations based on local and national environmental problems. In the fields of protecting natural life and environment; it can be projected that the relationships of environmental protection with the democratic struggle area will increase in the near and distant future. Within the framework of this foresight, the role that scientists and intellectuals will play in the organization of the environmental struggle is important. It is important to analyze how early contributions in this medium, belonging to a group of intellectuals and scientists, including Tekeli, sprouted and in which directions these contributions evolved. In the conditions we are in; the questions about how to proceed in the future regarding the protection of natural assets and the environment, about what kind of duties and responsibilities fall on the researchers can be found by revealing this accumulated knowledge belonging to the past.

Information and opinions on the process of environmental protection are presented through two main sources published by "Tarih Foundation, Yurt Publications": These two books; as the first one "Protecting the Natural and Historical Environment Within the Context of Cultural Policies and Human Rights" where Tekeli's works are published collectively and the second one "Symposium On History of Environment and Environmental Protection in Turkey" where İlhan Tekeli participated in as keynote speaker, can be regarded as the two main references in the historiography of the national environmental struggle. It is good to remind that Tekeli's approaches to be handled within these sources were taken into the book ten years ago, and that the preservation discourses in some chapters belonged to the era of thirty years before. In other words, it should be remembered that a lot of progress has been made in the struggle for the right to the city in the last ten and twenty years, and that experience and teachings have increased. The recording of environmental struggles all together, which are developed and executed independently from official institutions and state ideology, and where sometimes earnings, sometimes only experiences are accumulated, in the local/national/historical literature, will be led by institutions such as the Tarih Foundation and characters such as İlhan Tekeli; this will contribute to the cultural knowledge of the country in the democratic environment advocacy based on human rights.

Twenty years ago, Tekeli made a classification trial at the Symposium on the History of Environmental Protection with an attempt to handle environmental processes from a holistic perspective. In the classification of 3 different

spatial units that emphasizes the idiographic, he classifies as follows: the history of the global environment - the history of watersheds - the history of the biozone. Given the mass environmental movements that have taken place in the country generally in the last two decades, and especially in the last decade; it can be argued that the general acceptance, called unresponsiveness, is no longer valid. It turned out to be necessary to add local environmental struggles to Tekeli's triple classification. At the same symposium, that is to say twenty years ago; Tekeli emphasized the need for comprehensive studies on local environmental history should be made. These emphases and predictions made by Tekeli in the recent past are of primary importance considering the conditions we are in today. It is necessary for all the information fields associated with preservation, local demands for rights on the environment and their relationships with democratic right pursuit practices should be strengthened, and the scientists should take part in this process by taking an effective and guiding character.

Kaynakça/References

- Atauz, A. (2000). Çevreci sivil toplum hareketinin yakın tarihi. *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu* içinde (s. 194-220). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bahro, R. (1996). *Nasıl sosyalizm? Hangi yeşil? Niçin tinsellik?* (T. Bora, Çev.). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, Y., ve Bayansar, R. (2016). Yeni toplumsal hareketler çerçevesinde çevreci hareket ve gezi parkı olayları, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14, 276-293.
- Demirkol, O. (1979). *Ankara'nın Abidinpaşa bölgesinde apartman ve gecekondulu toplumunun bir yılda görülen hastalıkların dağılımı araştırması*. Yayınlanmamış tıpta uzmanlık tezi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.
- Demirer, T., Yapıcı, K., Görgün, T., Özbudun, S., Duran, M., Özbolat, N., Hünler, K., Demirer, G. (1999). *YDD Kıskaçında çevre ve kent*, Ütopya Yayınevi.
- Doyduk, S. ve Demirtaş, E. (2019). Arşiv Asamblaj Atölyesi. *Manifold* 30.04.2020 tarihinde <https://manifold.press/arsiv-asamblaj-atolye-deneyimi> adresinden erişildi.
- Kayın, E. (2008). Türkiye koruma tarihinde kırılmalar. *Mimarlık Dergisi*, 343, 98-105.
- Sezer, Ö. (2006). Çevre korumacılıktan radikal ekolojiye. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları*, 3(5), 1-25.
- Sezer, Ö. (2007). Küresel konferanslar ve çevre sorunları: Çevre kalkınma ve etik açısından eleştirel bir değerlendirme. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)*, 9, 10-15.
- Sümer, G. Ç. (2009). Türkiye'de bilimsel etkinlikler üzerinden çevrenin tarihsel yolculuğu: 1960-2008 dönemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 239-259.

- Şahin, Z. (2018). evre hareketlerine yaklaşım zerine. *Teori ve Politika Dergisi*, 26.
- Tekeli, İ. (2000). Türkiye evre tarihçiliğine aılırken. *Türkiye'de çevrenin ve evre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, içinde (s. 1-14) İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2005). 2016 Habitat III Zirvesi'ne Türkiye'nin hazırlığı heyecan vermiyor. *Mimarlık Dergisi*, 383.
- Tekeli, İ. (2009). *Kültür politikaları ve insan hakları bağlamında doğal ve tarihi çevreyi korumak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yazgan, N. (2000). Türkiye'de son 25 yılda çevrenin değişimi, *Türkiye'de çevrenin ve evre Korumanın Tarihi Sempozyumu*, içinde (ss. 15-20) İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zizek, S. (2011). *Mimari paralaks*, İstanbul: Encore Yayınları.

Aktif ve Pasif Yurttaşlardan Oluşan Toplumlarda Planlama Süreci ve Plancının Rolü

*

Züleyha Sara Belge¹
ORCID: 0000-0003-0500-4847

Öz

Bu yazının amacı aktif ve pasif yurttaşlardan oluşan farklı toplum yapılarında ne tür planlama süreçlerinin ortaya çıkabileceği konusunda bir tartışma yapmaktır. Aktif veya pasif yurttaşlık, bu yurttaşların oluşturduğu farklı toplumsal yapı, bu yapı içerisinde ortaya çıkabilecek liderlik biçimleri, temsili veya katılımcı demokrasi ve nasıl bir planlama sorusu bu yazının temel sorularını oluşturmaktadır. Yurttaşlık temelli ortaya çıkan toplumsal yapı farklılıklarının planın meşruiyetini, uygulanmasını, örgütlenmesini ve planlama sürecini nasıl etkilediğine dair tartışmalar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Doktora Programında Prof. Dr. İlhan Tekeli tarafından yürütülen derslerde yapılan teorik tartışmalar ve değerlendirmeler çerçevesinde gelişmiştir. Bu bağlamda, yazının yöntemi temel kavramların çerçevesinin çizilmesi ve farklı örnekler üzerinden karşılaştırmalı değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda, sosyal, ekonomik ve kültürel yığılma noktaları olan kentlerde farklı planlama ve uygulama süreçlerinin kentli yurttaşlıkla ilişkili olarak oluştuğu görülmüştür. Sonuç olarak, ortaya koyulan farklı yurttaş davranışları, toplumsal yapı ve liderlik gibi etmenler dikkate alınarak planlamanın meşruiyeti, uygulanması, örgütlenme ve nasıl bir planlama sürecinin gerçekleşebileceğine dair öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aktif yurttaş, pasif yurttaş, demokrasi, planlama süreci

---

¹ Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, E-mail: zbelge@mersin.edu.tr

Planning Process and the Role of the Planner in Communities of Active and Passive Citizens

*

Züleyha Sara Belge²
ORCID: 0000-0003-0500-4847

Abstract

The aim of article is to discuss what kind of planning processes could emerge in different community structures consisting of active and passive citizens. Active or passive citizenship, the different social structure created by these citizens, the leadership styles that emerging within this structure, representative or participatory democracy and what kind of planning approaches are the main questions of the article. Discussions on how the social structure differences that emerged based on citizenship affect the legitimacy, implementation, organization and planning process of the plan was developed within the framework of theoretical discussions and evaluations in the courses (Middle East Technical University, City and Regional Planning Doctorate Program) conducted by Prof. Dr. İlhan Tekeli. In this context, the method of study is based on defining the basic concepts and comparative evaluation through different cases. As a result of these evaluations, it was observed that different planning and implementation processes occurred in cities with social, economic and cultural accumulation points in relation with urban citizenship. As a result, suggestions have been developed regarding the legitimacy, implementation, organization and what kind of planning process can take place by considering the factors such as different citizen behaviours, social structure and leadership.

Keywords: *Active citizen, passive citizen, democracy, planning process*

---

² Inst. Dr., Mersin University, E-mail: zbelge@mersin.edu.tr

Yurttaşlık ve Demokrasi

Tekeli (2010, s.91-92) insan haklarının evrensel olmasıyla birlikte genişleyen hakların beraberinde sorumluluklar getirdiğinin de altını çizmektedir. Başka bir ifadeyle, bir toplumdaki, topluluktan ve bir aradalıktan söz ediyorsak orada "hak" kavramı söz konusudur. Bireyin eyleme koymak istediği, yapmak istediği, gerçekleştirmek istediği her eylem "hak" ile meşru olabilir. Birlikte yaşama ve bir arada olabilmek için belirlenen bu "hak" toplum tarafından tanınmalı ve toplumdaki her bir birey eğer hak sahibi olmak istiyor ve sahip olduğu hakların artmasını istiyorsa özgürlüğün bu haklar ile geleceğini bilmelidir. Ancak, sorumluluğun da yine bu haklar ile artacağına bilincinde olmalıdır. Bu durumda, Martin (1993) yurttaşlık kavramıyla da ilişkili olarak hakların ve sorumlulukların tanımlanmasında Devlet ve/ya kurumsallaşmanın rolünden bahseder.

Demokrasi teriminin kökleri, Yunanca demos (halk) ve kratos (yönetim) sözcüklerine dayanmaktadır. Temel anlamıyla demokrasi, yönetimde hükümdarların ya da sadece soylu sınıflarının değil, halkın olduğu bir siyasal düzendir. Ancak, çeşitli dönemlerde halk kavramının farklı anlamlarının olması nedeniyle, demokratik yönetim biçimleri de her dönemde farklılaşmaktadır. Başka bir deyişle, demokrasi, yönetimde halkın olduğu bir siyasal düzendir (Giddens, 2000, s. 939). Bu bağlamda, demokrasinin aldığı biçim, büyük ölçüde onun değerlerinin ve hedeflerinin nasıl anlaşıldığının ve öncelikli tutulduğunun bir sonucudur (Giddens, 2000, s. 897).

Barber (1995), siyaseti bir yaşam biçimi olarak incelemiş ve "güçlü demokrasi"nin kendi kendini yöneten yurttaşlar topluluğu" fikrine dayandığını belirtmiştir. Güçlü demokrasi kavramı içinde çatışma ve çoğulculuk barındırırken, araçsal, temsili ve liberal demokrasiye karşı geçerli bir alternatif sunar. Demokrasi sadece hedef odaklı değildir, sürecin de dikkate alınması gerekir. Bu durumu Barber (1995), "demokrasinin araç kadar amaç da olduğu önermesinden hareketle, siyasette varılmak istenen nokta (hedef) kadar gidişinde önemli olduğu, gidiş sırasında yolcular arasındaki ilişkinin de önemli bir etken olduğu" şeklinde açıklamaktadır.

Coleman ve Blumler (2009) güçlü demokrasinin enerji ve özerk sivil aktivite gerektirdiğine değinirler. Blaug'a göre demokrasi ikileminin anlaşılması için iki demokrasi modeli ele alınmalıdır. Bunların ilki yerleşik demokrasidir. Bu modelde mevcut kurumları "düzenli katılımı en üst düzeyde arttırarak ve yöneterek" korumak ve geliştirmek ön plandadır. Yerleşik demokraside etkili ve etkin olma sadece kurumlar aracılığıyla başarılabilir. Bu durum demokratik devletin

merkezi temsil yapısının uyumlu olması için gereklidir. İkincisi ise eleştirel demokrasi modelidir. Bu modelde ise yerleşik demokrasiden farklı olarak etkinlik kolektif bağlılık söz konusudur. Burada katılımın kurumsallaşması radikal enerjiyi ehlileştirmek için bir girişim olarak görülmektedir (Blaug, 2002 aktaran Coleman ve Blumler, 2009). Coleman ve Blumler ise demokratik katılımın siyasi sonuçlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması için kapsayıcı ve sorumlu kurumlara ihtiyaç olduğunu belirtirler. Çünkü bu şekilde ortaya çıkan etkileşim yurttaşlar ve seçilenler için bir alan (space) yaratabilir. Böylece temsili demokrasi kamusal söylev ve katılıma açılacaktır.

Bu şekilde kurgulanan bir katılım biçimi ile demokrasi anlam kazanacaktır. Siyaset alanında var olan "eylem, kamusalılık, zorunluluk, makul olma, çatışma ve bağımsız bir temelin yokluğu" gibi koşullar, güçlü demokrasi ile farklı bir şekilde ele alınarak katılımın, müzakerenin söz konusu olduğu siyasal durumlar ile incelenmektedir. Doğrudan demokrasi türü olan güçlü demokrasi; kamusalılıklar yaratır ve hiç yoktan toplumsal bağlar kuran atomik bireyler kurgusunu reddeder. Aynı zamanda bireylere kendilerini tanımlamaları için sosyal topluluklar ortaya atan ortakçı ve dayanışmacı düşünceleri reddeder. Çünkü demokrasinin temelinde kayırma ve yandaş ilişkisi yoktur. Güçlü demokrasi, öz olarak bir yurttaşlar topluluğu nasıl yaratılabilir sorusu ile ilgilenir, kamusal seçimde zorunluluk hissine karşı duyarlıdır. Güçlü demokrasi için eylemlilik ve sorumluluk siyasetin merkezinde temeldir. Güçlü demokrasinin başka bir şartı ise katılım esaslı ve özerk seçim yapabilen yurttaşlar gerektirmezdir.

Bireysel istem, katılım yoluyla kendi yasalarını oluşturma fikrinin özüdür. Yaklaşık çözümler arayarak kendi yasalarını oluşturma eylem kümeleri, güçlü demokrasi fikrinin özünü oluşturur. Burada makul olma soyut bir siyaset önkoşulu olarak değil, güçlü demokratik siyasetin doğurduğu bir tutumdur. Siyaset alanında yer alan çatışma yerine burada katılım, tartışma ve yurttaşlık eğitimi ile çatışmayı iş birliğine dönüştüren bir siyaset esastır. Her bireyin düşünce ve inançlarına eşit bir başlama yeri verir ve meşruiyeti kamusal tartışma ve eylem süresince olanlarla ilişkilendirir. Bu bağlamda, güçlü demokrasi söz söyleyen ve bunu eylemler ile ortaya koyan ve aktif olarak rol alan yurttaş ile mümkündür. Güçlü demokrasinin ortaya koyulabileceği en temel yurttaşlık biçimi ise hem nüfus hem sosyoekonomik yığılma hem de mekânsal yoğunluk dikkate alındığında kent yurttaşlığıdır.

Kent Yurttaşlığı

Aristoteles, "yurttaş"ı fikir vermeye ve kamu alanında görev almaya katılan kişi olarak tanımlamaktadır (Aristoteles, 1981 aktaran Held, 1998). Antik Yunan da yurttaşlık özgür, yetişkin ve toprak sahibi erkekler de kamu alanında görev almak anlamına gelmektedir. Held bu tanımın iki şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir, birincisi bu tanımın kamu görevlileri ve temsilciler dışında antik Atina'da modern demokrasi bağlamında yurttaş tanımına uygun bireyler bulmakta zorlanılması (Held, 1998), ikinci olarak da bu tarif edilen Yunan yurttaşlık anlayışının ilk süreçte ve sonrasında az sayıda toplulukta yer almasıdır (Bernal,1987 aktaran Held, 1998, s. 37). Antik demokrasilerde insanların politik bir düzenin aktif yurttaşları olabilecekleri fikri çok uzaktır, aksine bu sistemde insanlar liderin tebaası olarak yer alırlar (Held, 1998, s. 38).

Giddens (2000, s. 893) geleneksel devletlerde, kral ya da imparator tarafından yönetilen nüfusun, onları yönetenlerle ilgili pek az farkındalık ya da onlara yönelik pek az ilgi gösterdiğini belirtir. Bu durumda, yurttaşların hiçbir siyasal hakları ya da etkileri de bulunmamaktadır. Olağan olarak, yalnızca güçlü sınıflar ya da daha varlıklı topluluklar topluca siyasal bir gruba ilişkin olma duygusu hissedirdi. Buna karşıt olarak, modern toplumlarda, bir siyasal düzenin sınırları içerisinde yaşayan insanların çoğu, ortak hakları ve ödevleri olan ve kendilerine bir ulusun parçası gözüyle bakan yurttaşlardır. Siyasal sığınmacı ya da "devletsiz" olan kimi insanlar olmakla birlikte, bugün dünyada neredeyse herkes belirli bir ulusal siyasal düzenin üyesidir.

Günümüzde sosyal medyada veya günlük yaşantımız içinde; tüketici olarak, dinleyici olarak veya kişisel kimliğimiz de dahil olmak üzere birçok sosyal kimliğimiz mevcuttur ve yurttaş olma rolü ise bu kimliklerin daha karışık durumlarından birisidir. Yurttaş olmak bir siyasi topluluk -bireyin kendi oluşturduğu değil- içinde yabancılarla bir ilişkiye girmektir. Yurttaşlar olarak, birbirimizi bilmemiz veya anlamamız beklenmez, ancak, politik yapıyı oluşturmak için, bir arada yaşama normlarına ve kurallara uymamız beklenir (Coleman ve Blumler, 2009).

Bu çerçevede, Bauböck (1994) bazı insanların kendilerini dünya vatandaşı olarak gördüğünü belirtir. Kendilerini bir devlete veya ulusa bağlı hissetmezler, ancak pasaporta ihtiyaçları vardır. Uluslararası politik sistem, dünyayı farklı ulusal sınırlara böldüğü gibi insanlığı da farklı yurttaşlıklara böler. Anayasal ülkelerde yaşayanlar, anayasada öngörülen haklara ve politik katılım hakkına sahip olabilmeleri için o ülkeye yurttaşlık bağı ile bağlı olmalıdırlar.

Bauböck'ün ortaya koyduğu yurttaşlık küreselleşme ile tartışılan bir konu haline gelmiştir. Ancak, mekânsal olarak incelendiğinde yerel, bölgesel, ulusal, uluslararası ve ulusüstü yurttaşlık biçimleri ortaya çıkabilmektedir. Her düzeyin belirli sorumlulukları ve hakları bulunmaktadır. Bu durumda, aktif yurttaşlık çok kimlik, çok hak ve dolayısıyla çok sorumluluk gerektirmektedir (Bauböck, 1994).

Coleman ve Blumler (2009) yurttaşlığın akışkan ve yaygın tartışmalı bir kavram olduğunu belirtir ve bu kavram üç biçimde değerlendirilebilir. Birincisi, bir politik topluma (genellikle ulus-devlet) ve onun yürürlükteki yasa, düzenleme ve geleneklerine bağlı resmi yurttaşlık kavramıdır. İkincisi, birinci tanıma çok yakın bir siyasi yurttaşlıktır, ancak birincisinin kuralcı ve yasaklayıcı normatif şartlarını aşmaktadır. Üçüncüsü ise, etkin, aktif yurttaşlıktır. Öncelikle sivil aidiyet, bağlılık ve dayanışmayı harekete geçirmekle ilgilenir.

Başka bir tanımla, özü politik eylem olan aktif yurttaş, siyasal insan, siyaset yapan birey- "homo politicus" olarak değerlendirilmelidir. Held, "siyasal insan-homo politicus"un antitezi olarak "homo credens" i gösterir (Held, 1998: 38). Tarihte birçok defa karşı karşıya gelen siyasal insan (homo politicus) ve inanan insanın (homo credens-Held tarafından Hristiyanlığa inanan insan olarak değerlendirilmiştir) farklı siyaset anlayışına sahip olduğu ve bu bağlamda farklı toplumsal yapılar oluşturduğu açıktır. Siyaset yapan siyasal insan yani aktif yurttaş için ise demokrasi inancı esastır.

Sarıbay (1996) ise şehir-devletinden başlayıp günümüze kadar geçen sürede "yurttaş" kavramıyla kastedilen iki farklı anlayışın etkili olduğunu savunur. Bunların birincisinde, yurttaşlığı bir görev, bir sorumluluk, gururla kabul edilmiş bir yük olarak tanımlar. İkincisinde ise, yurttaşlığı bir statü, bir yetki, bir hak veya pasif şekilde kullanılan haklar manzumesi olarak görür. Birinci anlayışta yurttaşlık hayatımızın çekirdeğini oluşturur; ikincisinde hayatımızın dışsal çerçevesi olarak belirir. Hayatımızın çekirdeği olarak yurttaşlıkta aktörlerin bir diğerine sıkı sıkıya bağlılığı söz konusudur. Dışsal çerçeve olarak yurttaşlıkta bu sıkı bağa rastlanmaz; aktörlerin ayrı bağlılıkları vardır. Bu itibarla, yurttaşlığı bir görev olarak tanımlayan anlayış yurttaş aynı zamanda siyasal hayalin baş aktörü olarak görür; o hem kanun yapıcıdır hem de kendi günlük işlerinin yönetimini ifa eder. Oysa statü olarak yurttaşlık anlayışında kanun yapma ve yönetim başkalarının işidir

Aktif yurttaş devamlı tartışma ortamı sağlar, müzakere önceliklidir. Başka bir deyişle, sadece oy vermekle kalmaz, oy vermenin bir tercih belirtme aracı olduğunun bilincinde olarak "katılımın, katılımcılar gerektiren dinamik bir

yapı ve tüm kamusalıkları değerlendirerek oluşan yaratıcı bir süreç" olduğunu bilincindedir. Aktif yurttaş doğrudan demokrasi türü olan güçlü demokrasiyi kabul eder çünkü burada katılımcı tarzda siyaset söz konusudur. Barber (1995), güçlü demokrasi için "gerçek ve tam anlamıyla demokratik olan tek biçimdir" ifadesini kullanmaktadır. Pasif yurttaşlar temsili demokrasiyi kabul ederken aktif yurttaşlar özyönetimi kabul ederler. Barber'in (1995) değimi ile özyönetim gündem oluşturma, tartışma, yasama ve siyaset yapma süreçlerine yurttaşların devamlı katılımına olanak sağlayan kurumlar tasarlanması ile gerçekleşebilir.

Şahin ve Altun (2019, s. 1808) aktif yurttaşlığın kent yurttaşlığıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Kentlerin, yukarıda belirtildiği üzere sosyal, kültürel, ekonomik ve dolayısıyla siyasi hayatın merkezinde yer alması nedeniyle kent mekânı ve kent yaşamı sürekli bir dönüşüm-değişim içerisindedir. Bu nedenle, siyasal yaşam, sivil yaşam, sosyal yaşam ve demokratik-kültürel değerler kentli yurttaşlığın bağlamını belirler (Şahin ve Altun, 2019: s. 1820-21).

Bu durumda, kentli yurttaşın kentsel değişim ve dönüşüm içerisinde aktif olabilmesi sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı ile doğrudan ilişkilidir. Diğer yandan, kentsel mekânın değişim ve dönüşümünde kentli yurttaşın aktif olabilmesi, yurttaşın yukarıda bahsi geçen ilişkilerinden bağımsız olarak planlama sürecinin örgütlenmesi ve işletilmesiyle de ilişkilidir.

Planlama Sürecinin Örgütlenmesi

Planlama sürecinin örgütlenmesinde, aktif ve pasif yurttaşlığın etkilerinin daha net anlaşılabilmesi için, iki farklı toplum varsayımı üzerinden bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Varsayım olarak bir toplum yalnızca aktif yurttaş topluluğu bir diğeri ise pasif yurttaş topluluğu olduğunu kabul edersek, daha önceki bölümlerde vurgulanan çerçevede, aktif yurttaşlardan oluşan toplumda her bir yurttaşın kendisi siyasetçidir, siyaset yapar. Bireyin siyasetin içinde aktif bir şekilde yer alması ve kendini temsil etmesi doğrudan demokrasi anlayışı içinde güçlü demokrasi ile mümkündür. Güçlü demokrasi anlayışı barındıran aktif toplum, yaratıcı, müzakereci, katılımı esas alan hayal gücü geniş bir toplumdur.

Diğer taraftan bir temsilci ile siyasetin içinde olan, temsil edilmesi gereken bir birey gibi hareket eden toplum ise temsili demokrasi anlayışı ile hayatını sürdürür. Pasif yurttaş toplumunun benimsediği temsili demokrasi; otoriter,

hukuki ve çoğulcu demokrasi olarak 3 türde incelenebilir. Her bir türde ise karşımıza şu çıkmaktadır; temsil; özgürlük, eşitlik ve toplumsal adalet ile bağdaşmaz. Çünkü bu anlayış siyasal iradeyi başkasına devreder ve kişisel özerklik yitirilir. Temsili demokrasi anlayışı bugün dünyanın birçok yerinde yaygın bir yönetim sistemidir. Çoğunluğa endekslenmesi azınlığı ve azınlık haklarını yok sayarak farklı fikirlerin ve çeşitliliğin hatta coşkunun önünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkar. Pasif toplumda benimsenen temsili demokrasi anlayışı paternalist, kalıplar içine sıkışmış ve sınırları belirlenmiş, bir toplum oluşumuna neden olacaktır, bunun en büyük sebebi ise bireyin temsile ihtiyaç duyması ve bir başkasının onun için en iyiyi bildiğini kabullenmesi ile ortaya çıkar.

Tekeli (2016) kent yığılmasının niteliklerinin pasif yurttaşlardan oluşan bir toplum ile aktif yurttaşlardan oluşan bir toplum da büyük farklılıklar yaratmasından söz etmektedir. Modernitenin varsayımlarının doğal uzantısı olarak görülebilecek olan, pasif yurttaşların oluşturacağı bir kentsel yığılmanın önemli ölçüde bireyin tercihlerini geri plana iterek yabancılaştırılması durumu değerlendirildiğinde; postmodern dünyanın demokrasi arayışları içinde pasif yurttaşın yetersiz kalacağı görülmektedir. Böylece, özel alanına hapsedilemeyen, kamusal özne olma talebini canlı tutan aktif birey ortaya çıkacaktır. Kamusal özne olan birey, toplumda var olan projelere hapsolmayacak, onun yeniden biçimlenmesinde sözü olmasını isteyecektir. Gerçek, sahici (authentic) toplumdan ancak o zaman söz edilebilir (Tekeli, 2016, s. 53)

Birch (1993) ise pasif toplum için de katılımın esas olduğunu, katılımın demokratik olsun ya da olmasın her devletin araçsal gerekliliği olduğunu, çünkü katılımın insanların zihinlerinde yönetimin meşruiyetini oluşturduğunu belirtir. Ona göre siyasal reformlardan en fazla fayda sağlayacak olan eğitimsiz ve dar gelirli gruplar siyasete en az katılımı sağlamaktadır. Bu durum pasif toplumun gerçeğidir. Birch(1993), siyasal katılımın temel biçimlerini sınıflamıştır. Pasif yurttaşlar sadece ulusal seçimlerde veya referandumlarda oy vermekle yetinirken, aktif yurttaşlar seçimlerde aktif rol alırlar, siyasal bir partiye, gruba veya danışma komitelerine üye olur, protesto ve gösteri yapar, sosyal politika da istemci olur veya yerel topluluk hareketlerine katılır. Aktif yurttaşlığın özü yereldeki hakların savunması ile başlar.

Bu noktada, başka bir olgu ise liderlik sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Pasif yurttaş topluluğunda oluşan lider kendisini başkası için en iyiyi bilme tekeline sahip ve başkasının iyisini bilmek, bunu hak görmek olarak bir yol çizebi-

lir. Bu şekilde oluşan bir liderlik sürecinde, güçlü olan kendi tercihlerinin toplumun tercihleriyle özdeşleştiren ve bunu uygulamaya gücü olan olarak tanımlanabilir.

Bu durumda, liderlik kavramının daha detaylı tartışılması ve farklı boyutlarıyla ele alınması yerinde olacaktır. Basit bir tanımla, lider olacak kişinin deneyim, vizyon, motivasyon, bilgi ve güç bakımından diğerlerinden farklı olması gerekmektedir ve bu farklılıklar liderin meşruiyetini sağlar. Bu yapı içerisinde lider, liderliğini yaptığı topluluk içerisinde kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır. En temel olarak liderliğini yaptığı topluluğa misyon ve vizyon tanımlar ve ortaya koyduğu misyon ve vizyon için toplumun geri kalan kısmını motive edip yönlendirir ve topluluk içerisinde hem kendisine hem de birbirlerine güven sağlar. Bu çerçevede, liderin bir diğer önemli rolü, konumu ise liderlik ettiği grubu temsil etme durumudur.

Bu çerçevede, önemli bir kavram olarak ideoloji, liderin kendisini izleyenlerle ilişkisini kurmakta kendi dayandıracığı ön kabullerin söylemi (Tekeli, 2016) olarak kabul edilebilir. İdeoloji ile bilimsel bilgi iç içedir ve ideoloji yeni bilgi ile yeniden formüle edilir. İnsanlar ideolojiler ile eylemlerini şekillendirirler. Bu süreçte ideoloji yol göstermek için kullanılır ve gösterdiği yol çalışıkça, işe yaradıkça değişmez, ancak ideoloji izlenerek gerçekleştirilen eylemlerde yanlışlık varsa ideoloji yeniden kurulur, ya da yeniden yön verilir. Melucci (1996) ise bu durumu şöyle açıklar; ideoloji toplumsal hareketleri anlamada anahtar analitik bir seviyedir.

Toplumsal hareketle ilişkili olarak ideolojinin iki boyutu söz konusudur. Bunların birincisi "ideoloji bir bütünleşme işlevi taşımaktadır", ikincisi ise "çevreyle ilgili stratejik işlevi vardır". Yani ideoloji durgun değildir dinamiktir ve gerilimlerden çatışmalardan etkilenir. Bu açıdan baktığımızda ideolojinin duruma göre değiştiğini, başarısızlık ile yeniden tanımlandığını anlayabiliriz. Mevcut durum ve başarısızlık ideolojinin yeniden biçimlenmesini gerektirir. Başarı ise o ideolojinin işlediğini ve doğru yöne gittiğini ortaya koyabilir.

Getimis ve Grigoriadou (2005), liderlerin içlerinde yer aldıkları topluluğun yapısına ve davranış biçimlerine göre farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Liderler toplum içerisinde güçlü bir konumda yer alabileceği gibi ortak çalışma süreçlerini yönlendiren, toplum içerisinde yer alan diğer bireylerin de kendi hayat projelerini gerçekleştirebilmelerine olanak sağlayan yön gösterici veya kolaylaştırıcılar olabilir. Yukarıda hak tanımında belirtildiği üzere, her hak beraberinde bir sorumluluk getirir, liderlik ise çok fazla hak sahibi olmakla beraber daha fazla sorumluluk anlamına gelmektedir. Bu durumda, liderin elde et-

tiği haklarla tek söz sahibi mi olacağı, yoksa toplumun tamamının hayatını kolaylaştıracağı o toplumun aktif mi yoksa pasif yurttaşlardan mı oluştuğuna bağlıdır. Başka bir ifadeyle, lider özelliklerini ve farklılıklarını koruyabildiği sürece liderlik etmeye devam eder, ancak ortaya koyduğu öngörüler ile konumunu kaybetmeye başladığında, liderliğini de kaybetmesi gerekmektedir.

Tekeli (2016) plana, planlamaya ve kente dair siyasal parti yandaşlığından kaynaklanan, yüzeysel değerlendirmeler ve yaşamdan aldığı doyumunu pasif bir tüketici mantığına indirgeyen bir yaklaşımın rahatsızlık verici olduğuna değinmektedir. Bunun temelinde ise birinci sınıf bir demokrasinin güçlü bir yerel demokrasi ile mümkün olduğunu savunmaktadır. Güçlü bir yerel demokrasinin kurulması durumu büyük oranda aktif yurttaşlık anlayışının benimsendiği bir toplumsal süreç ile mümkündür. Tekeli'ye göre yerelde oluşturulabilecek bir demokrasi başarısının, yaşadığımız kent üzerinde doğurucu bir konuşma biçimi geliştirilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda, öncelikle aktif yurttaşların, gelişmiş bir STK'lar ağının ve sağlıklı yerel bir kamu alanının bulunması ile mümkün olan örgütlenmiş bir yerel demokrasi ve bununla paralel işleyecek kentler üzerinde doğurucu bir konuşma biçiminin geliştirilmiş olması gerekmektedir (Tekeli, 2016, s. 170).

Aktif yurttaşlardan oluşan toplum ile pasif yurttaşlardan oluşan toplumlar da en temel farklılık yönetimde söz sahibi olmak ile ilişkilidir. Pasif yurttaşların çoğunlukta olduğu toplumlarda, lider elde ettiği tüm hakları fazlasıyla kullanarak konumunu korumaya çalışır ve bunu sağlayabilmek için diğerleri üzerinde baskı kurar. Bu nedenle, demokraside liderlik bazı durumlarda tamamen reddedilebilir, ancak demokratik liderliğin de bir liderlik çeşidi olması göz ardı edilmemelidir. Lider demokrat olursa demokratik liderliği yapabilir ve bunu sürdürebilir. Demokratik liderlikte; lider, liderin tüm takımı ve arkadaşları da demokratik olmalıdır. Demokratik liderliğin en büyük başarısı ve göstergesi de liderliği devredebilmektir. Daha açık bir ifadeyle lider, stratejiyi lider yapar. Her zaman çalışmaz ancak stratejik karar üretir. Üretilen bu karar, liderlik ettiği aktif yurttaşların ortak hayali veya yaşam projesidir. Bu proje tüm toplumun kaderini belirleyecek bir strateji olabileceği gibi, daha küçük sivil toplum kuruluşlarının hayata geçirmek istedikleri projeler veya yaşam biçimleri olabilmektedir. Aktif yurttaşlardan oluşan topluluklarda, lider, misyonunu tamamladığı zaman rolünü teslim eder veya paylaşır.

Bu yapı içerisinde nasıl bir planlama sorusu bu yazının temel sorusunu oluşturmaktadır. Aktif veya pasif yurttaşlık, bu yurttaşların oluşturduğu farklı toplumsal yapı, bu yapı içerisinde ortaya çıkabilecek liderlik biçimleri, temsili

veya katılımcı demokrasi ve nasıl bir planlama süreci olduğu birlikte değerlendirilmelidir. Aktif veya pasif yurttaşlık temelli ortaya çıkan toplumsal yapı farklılıkları planın meşruiyetini, uygulanmasını, örgütlenmesini ve planlama sürecini doğrudan etkilemektedir.

Tekeli'ye (2016) göre, kent planlama bir demokrasi projesidir. Aktif toplumun ve pasif toplumun hangi biçimlerde ortaya çıktıkları ve hangi meşruiyet çerçevesine dayandırıldıklarını incelemek gerekir. Bu iki toplumda yürütülen kent planlaması, liderlik süreçleri ve toplumun kendisi karar mekanizmaları açısından meşruiyetini nereden alır?

Güçlü demokrasi ve aktif yurttaşın planlamada rolünü anlamak için meşruiyet kavramının ele alınması gerekir. Meşruiyet kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Beetham (1991), meşruiyetin üç şartı olduğunu bunların, gücün kanunlara ya da sözleşmelere istinaden, kurallar çerçevesinde uygulanması gerektiği, kuralların yöneten ile yönetilenlerin ortak inançlarına dayanması gerektiği, meşruiyetin yönetilenlerin açık rızasına dayanması gerektiğini belirtmektedir. Bu üç unsur meşruiyetin farklı bir yönüne odaklanır, birincisi kurallara vurgu yaparken, ikincisi inançların önemine değinmekte, üçüncüsü de eylemlere odaklanmaktadır. Güç ilişkilerinin ahlaki ve normatif yapısı meşruiyet ile oluşur, bu aşamada meşruiyet iktidar sahibi ile kitle/toplum arasında ahlaki bir iş birliği zemini oluşturur ve esas olarak meşruiyet toplumsal yapıyı belirler. Her toplumun kendine ait kuralları vardır ve gücün uygulanması ve erişimi toplumun kendi toplumsal kurallarına göre belirlenir ve buna göre uygulanır. Gücü ise meşruiyetten ayıramayız, bunun sebebi ise gücün ve meşruiyetin aynı anda oluşmasıdır.

Bu çerçevede öncelikli olarak planlamanın meşruiyeti açısından bir değerlendirme yaptığımızda, pasif toplumda planlama meşruiyetini devletten ya da planı yapan kurumun gücünden alır. Planı yapan- yaptıran, planın yapılmasına olanak sağlayan ne kadar güçlü ise planın uygulanabilirliği o kadar fazla olur. Pasif toplumda, planlılar teknik uzman olarak görev yaparlar ve kentleri tam olarak belirlenmiş sistemler olarak kabul ederler yani modernist bir bakış açısı ve determinist, belirlenimci bir yaklaşım vardır. Planlama fiziki plan olarak ortaya çıkar çünkü bu toplumda müzakere ve katılım söz konusu değildir. Pasif topluluktan oluşan toplum lidere ihtiyaç duyar. Oluşan örgüt müzakere ortamı olmadan karar verme yetkisini kendinde görebilir. Böyle bir süreçte kenti anlamaya çalışan bir planlama anlayışı değil fiziksel bir planlama anlayışı doğar. Planlı bu ortamda tek karar verici olabilir, her şeyi değerlendiren, karar veren planlı olabilir. Pasif toplumda gücü olan her şeyi yapabilir, ancak her yaptığı meşru değildir. Bir liderin yönlendirdiği planlama süreci örneği olarak

Albert Speer tarafından özellikle Berlin kenti özelinde hazırlanan ve uygulanan planlar, liderin gücünü göstermesi amacıyla anıtsallığı ön plana çıkarması ve toplumun geri kalanı üzerinde güç gösterisi niteliğinde olması nedeniyle pasif yurttaş toplumu üzerine önemli bir planlama örneğidir (Helmer, 1985, s. 39 aktaran O'Donnell, 2006, s. 219).

Birey gözlemediği, duyduğu ve algıladığı kadarını gerçek ile bağdaştırır ve bireyin gerçeği duyduğu, bildiği, okuduğu ve gördüğü ile sınırlı kalmaktadır. Tekeli (2009)'ye göre yaşantımızda gerçeğin çok az bir parçasını gözleriz veya duyarız. Örnek olarak büyük ya da küçük, insan bulunduğu mekânı nasıl yorumluyorsa öyle algılar. Toplumdaki farklı sınıflarda ve topluluklarda yer alan kişiler gerçeği farklı algılayacaklardır, demek ki gerçekte birçok yönlülük vardır. Eğer gerçek objektif olarak tanımlanmak isteniyorsa bu çok yönlülüğü ifade edebilmelidir. Bu çok yönlülüğü kavrayabilmekte imgeleme düşen rol önemli olmaktadır. Bir kişi devamlı olarak kendi günlük işlerinin dar çerçevesi içinde kalırsa, kendi durumuna karşı soru soran bir tavır takınmayacaktır. Kendisinin gerçekte daha büyük bir sistemin parçası içinde olduğunu algılayamayacaktır. Ancak belirli bir kriz anında kendisini, algıladığı çerçevenin dışını hissedebilecektir. Bu görüş genişlemesi ise kendi deneyinin verdiği imkân ölçüsünde sınırlı olacaktır (Tekeli, 2009, s. 101). Bu değerlendirme ile diyebiliriz ki, temsili demokrasi örneklerinde gördüğümüz gibi çok oy alan her konuda kendi isteğini uygulama ve azınlıkta kalanı yok sayma gücünü elde etmektedir. Bu yapının başka bir nedeni ise, tek merkezden yönetilen bir toplumun yapısı nedeniyle, yerel politika olamaması ve yerel gündem oluşturulamamasıdır. Bu duruma aktif yurttaşlığı en temel çıkış noktası olan yerelde bir kapasite yetersizliği neden olmaktadır. Bilgi ve deneyim eksikliği, beraber iş yapabilme, müzakere ve ortak karar verebilme gibi süreçlerin yetersizliği yerel kapasite, dolayısıyla aktif yurttaşlığa olanak sağlamamaktadır.

Bu bağlamda, yetkinin tek merkezde olması durumunda, merkez her ne kadar planların yapılmasını yerele bırakıyormuş gibi gözüксе de hem yasal yönetsel çerçeveye ile hem de üst ölçekli kararlar ile yerelin karar verme araçları sınırlandırılmaktadır. Bu süreç içerisinde en önemli araç olarak planların kademeli birlikteliği ilkesi kullanılmaktadır. Temelde ülkesel, bölgesel veya kentsel ölçekte genel geçerli gelişme stratejileri ve koruma-kullanma ilkelerinin belirlenmesi gereken üst ölçekli planlar, Türkiye'de Bakanlıklar aracılığıyla arazi kullanım planları olarak hazırlanmaktadır. Esnekliği olmayan ve uzun erimli hazırlanan planlar, Damokles'in kılıcı gibi yerel otoritelerin üzerinde durmakta ve tüm süreci kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Yerel yönetimler tarafından geliştirilen plan kararları ise geçersiz kalabilmektedir.

Bu duruma örnek olarak, İstanbul Metropolitan Planlama süreci değerlendirilebilir. İstanbul kentinin planlama deneyiminde merkezi otorite tarafından verilen kararlar her zaman belirleyici olmuştur. Bu durum, 1956-1960 arasında Adnan Menderes tarafından yönlendirilen Tarihi Yarımada içerisindeki ana caddelerin açılmasında ve 1970-1973 döneminde Süleyman Demirel'in bir projesi olarak ortaya çıkan Boğaz Köprüsü ve Çevre Yollarında görülmektedir (Tekeli, 1991, s. 16). Benzer etkileri günümüzde de izleyebilmekteyiz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde oluşturulan çok geniş danışman kurulu ve çok disiplinli planlama ekibi tarafından, katılımcı bir çerçeve de yaklaşık 5 yıllık bir çalışma süresi sonrasında hazırlanan 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı, 13.02.2009 tarih ve 103 sayılı Belediye Meclisi kararıyla kabul edilmiş ve 15.06.2009 tarihinde Başkanlık tarafından onaylanmıştır. Çevre düzeni planında, sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde Marmara Denizi boyunca doğu-batı doğrultulu çok merkezli ve kademelenmiş merkezler ile sıçrayarak bir gelişme öngörülmüştür. Mutlaka korunması gereken orman ve su kaynaklarının yer aldığı kuzey kesiminde ise gelişmenin kontrol altına alınması yönünde plan kararları geliştirilmiştir. Kentin batısında, Silivri yakınlarında ise üçüncü ticari havalimanı öngörülmüştür (İBB, 2009). Günümüzde ise, kentin kuzeyinde inşası tamamlanmış olan İstanbul Havalimanı, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve çevre yolları tamamen yürürlükteki 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planından bağımsız olarak gerçekleşmiştir.

Bu bağlamda, pasif yurttaş planlama sürecine müdahil olmaz, olamaz. Ancak, Türkiye'de imar planında olduğu gibi kendini ilgilendiren bir durum var ise plan askı süreçleri içerisinde mülkiyet hakkı üzerinden tartışma yürütür. Daha açık bir ifadeyle, planlama sürecine katılım, ancak planlama sürecinin son aşaması olan onay aşamasında mümkün olabilmektedir. Bu noktadaki katılımın içeriği ise genelde sadece mülk sahiplerinin kendi mülklerine ve/veya komşu mülklere ilişkin yapılaşma koşulları, arazi kullanım kararı veya ulaşım öngörülerini üzerinden gerçekleşmektedir. Bu sürecin bir diğer problemli yanı ise, katılımda planlama sürecinin temel ilkesi olan kamu yararı ilkesinin göz ardı edilmesidir. Planlara yapılan itirazlarda sosyal ve teknik donatı alanlarının dengeli ve hakkaniyetli dağılımı yerine, yapılaşma koşulları ön plana çıkmaktadır. Planlama alanı içerisinde kimse kendi mülkü üzerinde eğitim tesisi, park, sağlık tesisi gibi donatıların olmasını istemez. Ancak, her mülk sahibi komşu parselinde bu tip sosyal donatıların olmasını tercih eder.

Aktif toplumda ise planlama müzakere ile oluşur. Katılım planlama sürecinin son aşamasında değil, bilgi toplama ve karar verme süreçleri ile eşzamanlı ve güdümlü devam etmektedir. Böyle bir ortamda her bir bireyin söz hakkı

vardır. Hak kavramı bir toplumda bireyin yapmak istediklerinin meşru yolu olarak görülür. İnsan hakları burada en üst haklardır ve meşruiyet buradan gelir. Stratejik planlama ve demokratik planlama bu toplumda mümkündür ve her bir birey planlamanın parçasıdır. Aktif toplumlarda kişiye özel, bireysel plan üretilmez. Kişilerin kendi yaşam projeleri ile ilişkili olarak talepleri bulunur, ancak bu taleplerin müzakeresi ile plan yapılabilir.

Aktif yurttaşlıkta katılımcı demokrasi söz konusudur. Burada temsili demokrasi yerine katılımcı demokrasi tercih edilebilir. Bunun sebebi ise aktif yurttaş temsiliyeti kabul etmek yerine bunun bir parçası olmayı ister ve tüm süreçte yer alır. Temsili demokraside bazı gruplar dışarıda yer alabilir aktif yurttaş bunu kabul etmez. Yönetim farklılıklara önem vermek zorundadır, Sartori (1987), etimolojik demokrasiyi incelediği kitabında sınırlı çoğunluk yönetimi altında bu tanımlı yapılmaktadır. Halk tümüyle çoğunluk artı azınlıktan oluşur. Kısacası azınlık hakları demokratik süreç için zorunlu koşuldur. Azınlığın, kendi hayat projesinin gerçekleştirilebilme koşulunu sağlanması gereklidir. Harvey (2008) tarafından tanımlanan kent hakkı ise bireysel değil kolektif bir haktır.

Habermas (1984, 1987), planlama süreci ile ilişkili olarak "ideal bir konuşma durumundan" bahseder. Bu durum, tüm katılımcıların kamusal bir ortamda, karşılıklı anlayış içerisinde özgür ve karşılıklı konuşabilme durumudur ve kamusal alanı oluşturan da budur. Bireyler özelinde tanımlanan bu süreç, kurumlar ölçeğinde yönetim olarak tartışılabilir. Planlama strateji yapma, karar verme, onaylama ile bir yönetim biçimidir. Healey (1997), strateji yapma siyasalarını ve tekniklerini iki yaklaşımla incelemektedir. Birincisi bilimsel teknolojiyi geliştirerek karmaşık, bileşik, kamu politikaları bağlamında strateji yapmaya çalışan temsili demokrasilerdeki akılcı süreç yaklaşımı. İkincisi ise, bilginin etkin olarak üretildiği, işi dışarıdan izlemek yerine sürece müdahil olarak işin öğrenildiği, daha bilinçli, bilgili, deneyim paylaşılan ve müzakere edilen etkileşimli yaklaşımdır.

Bu durumda, doğru planlama anlayışı müzakereci planlama anlayışındaki gibi olmalı yani etkileşimli müzakereci bir süreç söz konusu olmalıdır. Planlamada, yerel yönetimler sürekli esneklik sağlayacak bir planlama anlayışı geliştirmelidir. Bu noktada asıl soru kim nasıl müzakere edecek sorusudur. Müzakere platformu açık şeffaf bir müzakereye olanak verecek şekilde oluşturulmalıdır. Bütün stratejik kararlar topluma emrivaki halinde verilemez. Plan topluma emrivaki olarak dayatılan bir şey değildir. Toplumda emrivaki olup olmaması toplumda huzur olup olmaması ile doğrudan ilişkilidir. Katılımcı sü-

reçlerde insanlar hayal kurabilir ütopya üretebilirler. Önemli olan ütopya üretmeye açık hale gelmektir. Kolektif hareketler, her yerellik kendi ütopyasını üretir. İnsanlar genellikle sıkıntılarını dile getirmek için kolektif harekette bulunurlar. Ancak bir aradalık ve beraber iş yapma becerileri beraberinde meşruiyeti de getirmektedir.

Tekeli katılımcılık sürecinin örgütlenmesinin ve katılımcılığın tanımlanma biçiminin aktif yurttaşlardan oluşan bir toplumda çok önemli olduğunu belirtir. Öncelikle katılımcılığın neyi gerçekleştirmeye çalıştığına açıklık kazandırmak gerekecektir. Katılımcılığın başarılı olması için sürecin özenli olarak planlanması gerekmektedir. Aktif yurttaş katılımcılığı olarak tanımlanabilecek bir durumda katılımcılardan beklenen belli bir çıkarın temsilcisi olmaktan çok, ele alınan konuyla ilgili yeterli adanmışlığı (commitment) olan, yeterli bilgiye sahip, yenilikçilik kapasitesi olan, birlikte bir iş yapmanın coşkusunu bölüşebilen bir kişi olmasıdır (Tekeli, 2016, ss. 182-183). Bu bağlamda bir çıkarı olmayan katılımcı sürecin bir parçası olur.

Pasif veya aktif yurttaşlardan oluşan farklı toplum yapılarında ortaya çıkabilecek planlama süreçlerine ilişkin yukarıda ortaya koyulan tartışmaları sonuçlandırırken, bir planlama problemi üzerinden tartışmayı somutlaştırmak yerinde olacaktır. Pasif yurttaşların yer aldığı bir kentte, kent merkezine yapılacak müdahaleler gibi bir planlama süreci sorun tespitinden başlayarak uygulama sonrasındaki izleme sürecine kadar aktif yurttaşların yaşadığı bir kentteki planlama sürecinden tamamen farklı olacaktır.

Örneğin, Ankara gibi bir kentte kent merkezinin temel problemi motorlu taşıt trafiğinin rahatlatılması olarak tanımlandığında, pasif yurttaşların bu problem tanımına herhangi bir tepkisi olmayacaktır. Şöyle ki, kent merkezinin temel problemi motorlu taşıt hareketi olarak tanımlandığında, planlama süreci içerisinde bilgi de tanımlanan probleme göre toplanmakta, analizler de bu yönde yapılmaktadır. Yapılan analizler sonucunda ise kent merkezinin tamamen motorlu taşıt trafiğine göre yeniden planlanması, kent merkezinde battı-çıktı olarak bilinen alt geçitlerin yapılması planlama sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Zamanla, kent merkezinde yayalara ait mekânlar azalmaya başlamakta, yayaların üst veya alt geçitlere mahkûm olması beklenilmektedir. Ancak, yapılan tüm bu müdahaleler rağmen hala kent merkezindeki trafik probleminin giderek artmasının önüne geçememektedir (Öncü, 2009, ss. 10-11). Ankara kentinde, ulaşım planlaması kararlarının uygulanması sonrasında izleme ve geri dönüşlerin yapılabileceği aşamalarda bile herhangi bir tepki oluşmamıştır. Bu şekilde işleyen planlama sürecinde pasif yurttaşların

aktifleşebildiği tek nokta, kendi mülkiyet haklarına yönelik yapılacak müdahaleler noktasında ortaya çıkabilmektedir. Diğer tüm planlama süreçlerinde pasif yurttaşlar tasarlanan, planlanan, uygulanan ve yeniden problem yaratan süreçlere razı olmaktadır.

Eğer, Ankara aktif yurttaşların çoğunlukta olduğu bir kent olsa idi, kent merkezinin planlama sürecinin başka bir yönde ilerlemesi olası olabilecekti. Aktif yurttaşlıkta, planlama sürecinin ilk aşamasında, problem tanımında bir grup motorlu taşıt trafiğinin rahatlatılmasını temel problem olarak ortaya koyduğunda, başka bir grup kent merkezindeki yaya hareketliliğine vurgu yapabiliirdi. Başka birileri ise kamusal mekânların korunmasının gerekliliğini vurgular, işlevsel çeşitliliklerden ve deneyim alanlarının çoğaltılması gerektiğini söyleyebilirdi. Bu durumda, planlama sürecinin ilk aşaması olan problem tanımdan başlayarak tüm süreçlerin bir müzakere süreci olması beklenebilir.

Aktif yurttaşların yer aldığı bir toplumda, liderler ancak ortaya koyabildikleri vizyonları ile kendileriyle aynı hayalleri paylaşan kişilere liderlik edebilirler. Liderin inandığından başka bir hayat projesi olan kişiler, kendileri için başka mücadele ve müdahale alanları geliştirmek isteyebilir. Bu durumda, aktif yurttaşların içinde yer aldığı bir toplumda demokratik bir lider herkese kendi yaşam projesini hayata geçirmek için eşit olanakları sağlamak ile mükelleftir. Bu durumda, farklı beklentileri olan farklı ilgi gruplarından oluşan aktif bir toplumda, problem tanımdan başlayarak analizlerin yapılması, stratejilerin belirlenmesi, planların hazırlanması, uygulanması ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi, izlenilmesi süreçlerinin her biri bir müzakere süreci olacaktır. Ancak, böyle bir müzakere ortamında yaşanılabilir kent merkezlerinin oluşmasına olanak sağlayacak alternatiflerin tartışılması ve oydaşması olası olabilecektir. Aksi durumda, aktif yurttaşlar zorla dayatılan süreçlere razı olmayacak, sürece katılarak, müdahil olarak sürecin yönlendirilmesinde rol almak isteyeceklerdir.

Aktif ve pasif yurttaşlardan oluşan toplumlarda temel farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durumu sadece planlama süreciyle değil plan stratejilerinin uygulanması ve kent bütününde kabul edilmesiyle de ilişkilendirebiliriz. Yerel kurumların kapasitelerinin yüksek olmasının yanı sıra, kentlinin de beraber iş yapabilme becerileri, gündelik hayat ilişkileri ve karşılıklı toplumsal güvenin yüksek olması gibi etmenler ile plan kararlarının uygulanabilirliği ve benimsenmesi kolaylaşmaktadır.

Örneğin, Türkiye’de tarihi kent merkezlerinde yapılan farklı ölçeklerdeki kentsel koruma pratiklerinin uygulanması ve yaygın etkisinde problemler ortaya çıkmaktadır. Ancak, Gaziantep tarihi kent merkezinde kurumsal altyapı

ve yerel halk iş birliği ile gerçekleştirilen koruma uygulamalarının yaygın etkisi diğer örnekler ile karşılaştırıldığında daha net anlaşılabilir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi kentsel koruma uygulamalarına İlçe Belediyelerinin, Vakıfların, ÇEKÜL'ün ve Koruma Bölge Kurulunun etkin katılımını sağlarken yerel halk ve esnafın da süreci sahiplenebilmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle yapılan koruma uygulamaları kentli tarafından kabul edilmiş, benimsenmiştir (Belge, 2012).

Bu çerçevede değerlendirilebilecek güncel en iyi örnek ise, İzmir Tarih Projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmir Tarih Projesi, İzmir'in tarihi kent merkezi olarak bilinen Kemeraltı ve Çevresi kentsel ve 3. Derece arkeolojik sit alanının bütüncül bir bakış açısıyla ve koruma-kullanma dengesi gözetilerek sağlıklılaştırılması ve canlandırılması doğrultusunda İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2013 yılında başlatılmıştır (Tekeli, 2015). Bu projenin tasarlanması sürecinde yurttaşların kente dair endişeleri söz konusudur ve bu durum planlama süreci ve kent için çok olumludur. Bu örnekte hikayesi olan bir vizyon ve planlama süreci söz konusudur. Bu proje de tarihsel süreç ve mekandaki bellek gibi kaygılarla mekansal farklılaşma süreçleri değerlendirilmiş ve bu bağlamda projenin yürütüleceği alt alanlar belirlenmiştir. Sonraki süreçte ise belirlenen alanların korunması ve geliştirilmesine yönelik strateji önerileri geliştirilmiştir. Projede önemli olan ise izlenen süreçte katılımın ne şekilde ve nasıl sağlandığıdır. Temel amaç ise proje alanının dışarıdan gelen ziyaretçiler için gezilecek bir yer olmaktan çıkarak, alanda yaşayanların gereksinim duyduğu kentsel hizmetlerin ötesinde, aşama aşama "deneyim" (experience) yaşanan bir "yer" (place) olmasının sağlanmasıdır. Katılım sürecinde ise her alt proje için proje alanının özelliklerine uygun (case by case) farklı katılım şemaları oluşturulmuştur. Önemli olan bu şemalarda yalnızca lider, onun çevresi değil aktif yurttaş topluluklarında olduğu gibi; belediye, üniversite mensupları, STK'lar, alt proje alanlarında yaşayan sakinler ve bu alanda faaliyet yapan ya da yapmayı planlayan girişimciler yer almaktadır. Bu çerçeve de yürütülen bir süreç; aktif yurttaşlardan oluşan toplumda yere ilişkin değerler ve hedeflerin üretildiği doğru bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar.

Sonuç Yerine

Bugünün demokrasi anlayışı ile kente dair yapılan her bir müdahale demokratik bir süreç ile gerçekleştirilmelidir. Bu şekilde, katılımcı süreçlerin başarılı olabilmesi için kamu alanına ve kente dair karar verme süreçleri bir aradalık ile mümkün olacaktır. Planlama sürecinde olması gereken ise şeffaf ve özellikle

yerel katılımın sağlandığı sosyo-mekânsal bir süreç olarak değerlendirilen ve hazırlanan, projeler olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, planlama, mekânı bir nesne gibi değil toplumsal yaşamı ve gündelik pratikleri ile birlikte, mekânı biraradalıkla dönüştürebilecek bir süreç tasarımı olmalı ve "yer" in inşası sağlanmalıdır.

Bu bağlamda, pasif ve aktif yurttaşların var olduğu toplumlarda, meşruiyet, demokrasi, hak, planlama ve plancının rolü tamamen farklılaşacaktır. Bu farklılıklar içerisinde, aktif yurttaşlık bilgi, deneyim, beceri ile bir bütün olarak sosyal kapasite gerektirir. Bu toplum yapısında planlama sürecinin farklılaşması da kaçınılmazdır. Bu durumda, plancının da sadece sentez yapabilen teknik bir personelden çok daha fazla beceriye ve kapasiteye sahip olması gerekir. Plancı sezgisi güçlü olan kişidir. Bu durumda, "plancıya sezgisel bir beceri alanı kalır" ve bu beceri ile plancının yaratıcı olması gerekir. Toplum içerisindeki çok farklı ilgi grupları ve beklentilerini anlayabilmeli, planlama sürecinde arabulucu, danışman, akıllı ve yönlendirici olmalıdır.

Extended Abstract

Planning Process and the Role of the Planner in Communities of Active and Passive Citizens

*

Züleyha Sara Belge
ORCID: 0000-0003-0500-4847

The aim of article is to discuss what kind of planning processes could emerge in different community structures consisting of active and passive citizens. Active or passive citizenship, the different social structure created by these citizens, the leadership styles that emerging within this structure, representative or participatory democracy and what kind of planning approaches are the main questions of the article. Discussions on how the social structure differences that emerged based on citizenship affect the legitimacy, implementation, organization and planning process of the plan was developed within the framework of theoretical discussions and evaluations in the courses (Middle East Technical University, City and Regional Planning Doctorate Program) conducted by Prof. Dr. İlhan Tekeli. In this context, the method of study is based on defining the basic concepts and comparative evaluation through different cases. As a result of these evaluations, it was observed that different planning and implementation processes occurred in cities with social, economic and cultural accumulation points in relation with urban citizenship. As a result, suggestions have been developed regarding the legitimacy, implementation, organization and what kind of planning process can take place by considering the factors such as different citizen behaviours, social structure and leadership.

Tekeli (2010, ss. 91-92) underlines that human rights are universal and expanding rights bring along responsibilities. In other words, if we are talking about a society or a community, there is the concept of "right". Any action that the individual wants to take can be legitimate with "right". However, citizens should be aware that responsibility will increase with these rights.

Democracy is a political order with the people in government (Giddens, 2000, s. 939). Barber (1995) examined politics as a way of life and stated that

"strong democracy" is also based on the idea of "self-governing citizens." Democracy is not just goal-oriented, the process must be taken into consideration. The most basic form of citizenship is urban citizenship, considering both population, socioeconomic agglomeration and spatial density. In this case, the ability of urban citizens to be active in urban change and transformation is directly related to their social, cultural and economic life. On the other hand, the ability of urban citizens to be active in the change and transformation of urban space is related to the organization and operation of the planning process, regardless of the above-mentioned relations of the citizen.

According to Tekeli (2016), urban planning is a democracy project. Passive citizen cannot participate into the planning process. As a condition of development plans in Turkey, there is self-interest in the plan are executed debate over property rights suspended processes. To put it more clearly, participation in the planning process is only possible at the end of the planning process, the approval phase. The content of the participation at this point is generally based only on the construction conditions, land use decision or transportation forecasts of the owners of their property and / or neighbouring properties. Another problematic aspect of this process is that public interest, which is the basic principle of the planning process in participation, is ignored. Within the planning area, nobody wants to have social-technical infrastructure such as education facility, park, health facility on their property. However, every property owner prefers to have such social infrastructure in their neighbouring parcel.

An active society, planning occurs through negotiation. Participation continues simultaneously with information gathering and decision making processes, not at the final stage of the planning process. In such an environment, each individual has the right to speak. The concept of right is seen as the legitimate way of what the individual wants to do in a society. Human rights are the highest rights here, and legitimacy comes from here. Strategic planning and democratic planning is possible in this society and each individual is an actor of planning. Individuals have demands related to their own life projects, but plans can be made by negotiating these requests. There is participatory democracy in active citizenship. Habermas (1984, 1987) mentions "an ideal speech situation" in relation to the planning process.

While concluding the discussions about planning processes that may arise in different social structures consisting of passive or active citizens, it would be appropriate to embody the discussion over a planning problem. In a city with passive citizens, a planning process, such as interventions to the city center, will

be completely different from the planning process in a city where active citizens live, from problem determination to post-implementation monitoring.

In a society of active citizens, leaders can only lead to those who share the same dreams with their visions. People with a life project other than the leader believes may want to develop other areas of struggle and intervention for themselves. In this case, in a society of active citizens, a democratic leader is obliged to provide equal opportunities for everyone to realize their own life project.

Every intervention about the city with today's understanding of democracy should be carried out through a democratic process. In this way, in order for the participatory processes to be successful, decision-making processes regarding the public realm and the city will be possible together. What should happen in the planning process should be projects that are evaluated and prepared as a transparent and especially socio-spatial process in which local participation is ensured. To put it more clearly, planning should be a process design that can transform space into a combination of social life and daily practices, rather than an object, and the construction of the "place" should be ensured.

In this context, in societies with passive and active citizens, legitimacy, democracy, rights, planning and the role of the planner will be completely different. Among these differences, active citizenship requires knowledge, experience, skill and social capacity as a whole. In this social structure, the differentiation of the planning process is inevitable. In this case, the planner must have much more skills and capacity than a technical staff who can only synthesize. S/He is the person with strong planner intuition. In this case, "an intuitive skill area remains for the planner" and with this skill the planner needs to be creative. They should be able to understand many different interest groups and expectations within the community, and they must be mediators, consultants, smart and guiding during the planning process.

Kaynakça/References

- Barber B. (1995). *Güçlü demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bauböck, R. (1994). *Transnational citizenship: membership and rights in international migration*, Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Beetham, D. (1991). *The legitimation of power*, Macmillan, Londra
- Belge, B. (2012). *The effects of local conservation capacity to the maintenance of historic city centers as a governance process: Gaziantep and Şanlıurfa case study areas*, Ph.D. Thesis, METU.
- Birch A.H, (1993). *The concepts and theories of modern democracy*. Routledge, London

- Chambers, L. D. and Taylor, M. A. (2019), Reasons for failure in planning, chambers, L. D. and Taylor, M. A (Der.). *Strategic planning: processes, tools and outcomes* içinde, Routledge, London
- Coleman, S. and Blumler, J. (2009). Introduction: anxiety and optimism about democracy. *The internet and democratic citizenship: theory, practice and Policy* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crick, B. (2004). Politics as a form of rule: politics, citizenship and democracy (p. 67-85). Cambridge: Polity
- Getimis, P. and Grigoriadou, D. (2005). Changes in urban political leadership: leadership types and styles in the era of urban governance. *Urban governance and democracy* içinde (p. 178-199). Routledge, London
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*, Volume-1, Reason and the rationalization of society, trans.by Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston.
- Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action*, Volume-2, Lifeworld and system, Polity Press, Cambridge, U.K.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *The City Reader*, 6(1), 23-40.
- Healey, P. (1997). *Collaborative planning*, UBC Press
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) (2009), *1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu*, İstanbul.
- Martin, R. (1993). *A System of rights*, Clarendon Press.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge University Press.
- O'Donnell, V. (2006). *The influence of the built environment*. Readings in Propaganda and Persuasion. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 213-223.
- Öncü, A. (2009). *Yetmişli yıllardan günümüze Ankara kent yönetimlerinin ulaşım politikaları ve uygulamaları*, Dosya 11-Yerel Yönetimler: Ulaşım ve Su, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi.
- Sarıbay, A. Y. (1994). *Siyasal sosyoloji: çözümleme çerçevesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sartori, G. (1987). *The theory of democracy revisited*, Chatham House Publishers
- Şahin, K. ve Altun, A. (2019). Kentli vatandaş katılım ölçeğinin geliştirilmesi üzerine, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1807-1826.
- Tekeli, İ. (1991). *İstanbul'un yüz elli yıllık planlama deneyimi üzerine genel bir değerlendirme*, Kent Planlaması Konuşmaları, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Akılcı planlamadan bir demokrasi projesi olarak planlamaya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2010) *Gündelik yaşam, yaşam kalitesi ve yerellik yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2015) *İzmir tarih projesi tasarım stratejisi raporu*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
- Tekeli, İ. (2016) *Dünya'da ve Türkiye'de kent-kır karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsil sorunları ve strateji önerileri*. Ankara: İdealkent Yayınları

Türkiye’de Son Dönem Otomobilleşme: 2007-2018 Arası İller Bazında Analizler

*

Metin Şenbil¹

ORCID: 0000-0003-3123-1621

Emine Yetişkul²

ORCID: 0000-0003-0829-1562

Öz

Mevcut çalışma Türkiye’nin son dönemde girmiş olduğu otomobilleşme sürecini iller bazında incelemektedir. Bu dönemde otomobilleşme, geçmiş dönemlerde olan arz ve talep kısıtlarından sıyrılmıştır. Üretim kapasitesi artmış, ithalat rejimi kolaylaşmış, otomobil fiyatları da önemli ölçüde düşmüştür. Hane halkı gelirindeki artış otomobil piyasasını talep tarafında esnetmiştir. Dolayısıyla son dönemde otomobilleşme, popülerleşme istidadındadır. Özellikle ortalama gelir seviyesi görece düşük ve orta olan illerde otomobilleşme hız kazanarak Türkiye geneline yayılmıştır. Bu iller genellikle ortalama kişi başına gelirin 7.766 ABD doların (2009 değeri) altında ya da civarında olan illerdir. Burada istisna olanlar, güneydoğu ve doğu bölgelerinde bulunan kimi illerdir. Bir ildeki kişi başına gelirin 1.000 ABD doları (2009 değeri) artması bin kişi başına düşen otomobil sayısına altı otomobil eklemektedir. Bir ilin otomobilleşme düzeyi çevresindeki illeri %31,9 oranında pozitif yönlü etkilemektedir. Önümüzdeki dönem, otomobilleşmenin yaygınlaştığı kadar yoğunlaştığı bir dönem de olacaktır. Otomobilleşme genelde her ilde artmaya devame deceptir çünkü Türkiye henüz otomobil sahipliğinde doyma seviyesine ulaşmamıştır. Otomobil sahipliği hem tüm gelir gruplarında yaygınlaşacak hem de hane başına otomobil sayısı artacaktır. Bu gelişmeler ve tahminler, yerleşmelerin büyüme dinamikleri kadar günlük yaşam döngülerini de etkileyecek bir sürecin de habercisidir.

Anahtar Kelimeler: Ulaşım, Otomobilleşme, Otomobil sahipliği, Otomobil talebi ve arzı.

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, E-mail: senbil@gazi.edu.tr

² Prof. Dr., ODTÜ, E-mail: yetiskul@metu.edu.tr

Recent Automobiliation in Turkey: Province Based Analyses Between 2007-2018

*

Metin Şenbil³

ORCID: 0000-0003-3123-1621

Emine Yetişkul⁴

ORCID: 0000-0003-0829-1562

Abstract

This study investigates late period automobiliation in Turkey at province level. Late period automobiliation has freed itself from supply and demand side constraints. Production capacity has increased, import regimes have eased, and automobile prices have decreased significantly. Increase in household income relaxed automobile market on the demand side. Thus, late period automobiliation is on the way to popularization. Particularly in low or middle income level provinces, automobiliation has gained pace, and spread to all over Turkey. These provinces are those with income levels below 7.776 US dollars per capita (2009 values) or just above. Exceptions are few provinces in the east and southeast region of Turkey. An increase of 1.000 US dollars (2009 values) in per capita income raises the number of cars per thousand population by six. A province's automobiliation level positively affects provinces in its vicinity by 31,9%. The time ahead will be a period of spread in automobiliation as well as concentration of automobiliation. It is expected that automobiliation will increase in all provinces, because ownership level is below saturation level. Automobile ownership will spread to all income groups and number of automobiles in households will increase as well. These developments herald a new era which affect urban growth dynamics as well as daily lives of households.

Keywords: *Transport, Automobiliation, Automobile ownership, Automobile demand and supply.*

---

³ Prof. Dr., Gazi University, E-mail: senbil@gazi.edu.tr

⁴ Prof. Dr., METU, E-mail: yetiskul@metu.edu.tr

Giriş

Tekeli'nin ulaştırma ya da ulaşım konuları üzerine çalışmaları, çok boyutlu, çok katmanlı ve çok taraflı olduğu gibi çeşitlilik de arz etmektedir. Örneğin, "Cumhuriyetin Harcı" adlı eserinin üçüncü cildinde bir araya getirilen çalışmalar, Türkiye'nin demiryolu ve karayolu altyapısının tarihsel gelişimini Tanzimat sonrasında modern döneme kadar içermektedir (Bkz. Tekeli ve İlkin, 2004). Gerçekten de Türkiye'nin karayolları ve demiryolları tarihi üzerine, Osmanlı döneminin "Umur-u Nafia" programlarına kadar giden, bu derece kapsamlı yazılmış çalışmalar yoktur. Öte yandan "Dolmuşun Öyküsü", saha çalışmaları arasında nev-i şahsına mahsus eserlerden birisidir (Bkz. Tekeli ve Okyay, 1981). Toplu Eserler Serisinde kentsel ulaşım konusunda Ankara ve İstanbul özelinde bir araya getirilen çalışmaların da ufuk açıcı olduğunu söylemeliyiz (Tekeli, 2009). İlhan Tekeli ile Günümüz ve Geleceğe İlişkin nehir söyleşi şeklinde icra edilen kitapta Tekeli'nin geçmişte dikkat çektiği konular üzerinde yeni tartışmalar geliştirilmiş ve bunlar arasında ulaşım konularına da yer verilmiştir (Bkz. Özelçi Eceral vd., 2015).

Mevcut çalışma, Tekeli'nin birçok çalışmasında olduğu gibi günceli yakalama kaygısıyla hazırlanmıştır. Tekeli'nin yazılarında da otomobilleşmenin ilk olarak işlenmeye başladığı 1970'lerde otomobil sektörünün kapasitesi iki yerli üretici ile kısıtlıydı; aynı dönemde uygulanan ithalat rejimi de yabancı menşeli otomobilin maliyetini önemli ölçüde artırmaktaydı. Öte yandan, ortalama hane halkı gelir seviyesi de otomobile erişimi sağlamıyordu.

Ekonomide serbestleşmenin başladığı 1980'lerde ihracat ve ithalat rejimlerindeki regülasyonlar ortadan kalkmış; ve sonrasında otomobil maliyetleri düşme eğilimine girmiştir. Bunu 1990'larda yabancı otomobil üreticilerinin Türkiye'de üretim tesisleri kurmaları izlemiştir. Otomobil piyasasındaki arz kısıtı bu yıllardan itibaren kaybolmaya başlamıştır. Nitekim 1999 yılında 222.041 olan yıllık otomobil üretimi, beş yıl sonra 2004 yılında iki katına 447.152'ye çıkmıştır (OICA, 2020). Günümüzde ise hane halkı gelirinin düşüklüğüne bağlı talep kısıtı da ortadan kalkmıştır. Bir taraftan otomobil maliyetleri inerken diğer yandan da hane halkı gelirleri artmıştır. Bu durum ister istemez otomobile olan talebi artırmıştır.

Bu zamana kadar yapılan birçok araştırma, otomobil sahipliğine etki eden en önemli faktörün gelir seviyesi olduğunu tespit etmiştir (Bkz. Dargay ve Gately, 1999). Gelir seviyesi arttıkça konut alımı ve otomobil sahipliği gibi

harcamalar hane halkı gündemine gelmektedir. Gelir artışı, otomobil maliyetlerindeki azalıştan daha fazla etkilidir (Dargay, 2001). Türkiye’de de benzer bir durum gözlenmektedir. Tokat ilinde yapılan bir çalışmada gelirin otomobil sahipliğine önemli ölçüde etki ettiği ortaya konulmuştur (Yayar vd., 2015, s. 611-612). Gelişmekte olan ekonomiler arasında yer alan Türkiye’de gelir, son yıllarda istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Buna bağlı olarak da otomobil sahipliği, son dönemde hızla artan ve rağbette olan bir talep olarak Türkiye’de karşımıza çıkmıştır. Son birkaç yıldır ekonomide yaşanan dalgalanmalar, otomobil sahipliğine olumsuz yönde etki etmiş olsa da talebin azalmayacağı, hatta artacağı yönünde tahminler de yapabildik; ancak bugünlerde küresel ölçekte devam eden 2019-20 Koronavirüs Pandemisi karşısında otomobilleşmenin geçici olarak yavaşlayacağını da beklemekteyiz.

Mevcut çalışmada otomobilleşmenin ülke coğrafyasındaki farklılıklarını açıklamaya çalışacağız. Her yerde aynı seviyede ve yapıda bir otomobilleşme sürecinin devam etmediği kabulü üzerinden çalışmamızı geliştireceğiz. Diğer bir deyişle, otomobil sahipliğinde gelirin etkisi mekana bağlı olarak değişmekte midir? Bu ileri sürülebilir mi? Diğer bir taraftan iller kırsal, kentsel, merkezi, dağınık, kümelenmiş olarak çeşitlendirebileceğimiz birçok farklı nitelikteki yerleşmeyi içinde barındırmaktadır. Bir ilin yerleşme coğrafyası ve kentsel gelişmesine ilişkin özellikleri diğer iller ile benzerlikler taşıyabileceği gibi farklılıklar da içerebilir. Bu noktada karşımıza şu soru da çıkmaktadır: Otomobilleşme süreci söz konusu olduğunda illeri benzer ya da farklılaşan özelliklerine göre gruplandırabilir miyiz? Genel olarak sorularımız Türkiye’deki otomobilleşme sürecinin bölgesel unsurlarının veya bölgeselliğinin olup olmadığına yöneliktir.

2019 yılı itibarıyla Türkiye’de 12,5 milyonun üzerinde otomobil sayısı vardır; bu sayıyı ülke nüfusuna oranladığımızda 1000 kişiye düşen otomobil sayısı 150 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oran, 2000 ve 2010 yıllarında, sırasıyla, 65 ve 102 seviyesindedir. 2019 yılı sonunda Türkiye’de ortalamada iki (ikinin az üzerinde) hane halkından birinin otomobile erişiminin olduğu söylenebilir. 2010-2019 arasında Türkiye nüfusu %12,79 oranında artarken aynı dönemde otomobil sayısı %65,72 oranında artmıştır. 2007-2018 arasında illerde ABD doları cinsinden kişi başına gelir ile 1000 kişi başına düşen otomobil sayısı arasındaki korelasyon değeri 0,65 bulunmuştur. 2007 yılında 0,77 olan korelasyon katsayısı, 2018 yılında 0,65 düzeyine gerilemiştir. Her iki değişken arasında sürekli kayda değer bir pozitif ilişki görülmektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye hızlı bir otomobilleşme süreci yaşamaktadır. Kırdan kente göçün yoğun olduğu dönemde şehircilik yazınında nasıl kentleşmeye ilişkin çalışma sayısında artış gözlemlenirse otomobilleşme konusunda da çalışma sayısının artacağına ilişkin beklentimiz bu zamana kadar karşılık bulmamıştır. Oysa Türkiye'nin küçük büyük tüm yerleşmelerinde otomobilleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar ağırlaşarak kendini göstermektedir. İlgili yazında otomobil sahipliğinin ve kullanımının giderek yaygınlaşması küresel olduğu kadar ülkesel ve bölgesel sorunların da kaynağı olarak görülmektedir. Kentsel yayılmadan trafik sıkışıklığına ve kazalarına, enerji tüketiminden karbon salımlarına ve çevre kirliliğine, otopark yetersizliğine, toplu taşımanın yolcu kaybetmesine ve sosyal ayrılmaya kadar giden sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla otomobilleşmenin yerleşmelerde birden çok süreci tetiklediğini rahatlıkla öne sürebiliriz. Buna karşın otomobil sahipliğinin ve kullanımının ilgili yazında yeterince incelenmediği açıktır.

Yukarıda verdiğimiz araştırma konusu sorularımıza ek olarak yeni sorular da akla gelmektedir. Otomobilleşme nerede daha hızlıdır, nerede görece düşük düzeydedir ve bunun olası nedenleri nelerdir? Otomobilleşme gelir artışı sonucu ortaya çıkan geri döndürülemez bir süreç midir? Otomobilleşmenin ortaya çıkardığı yerleşme yapısı ve kentsel doku içinde toplu taşımanın sunumu imkansız mıdır? Bu sorulara karşılık arayan tartışmaları çalışmanın son kısmında ele alacağız. Bu noktada bildiğimiz bir şey varsa o da başta büyükşehirler olmak üzere kentsel yerleşmelerde otomobil kaynaklı sorunların giderek artış gösteriyor olmasıdır. Buna karşılık toplu taşıma, özellikle raylı sistem yatırımlarının hız kazanıyor olması dikkate değer bir diğer gelişmedir. Fakat Türkiye söz konusu olduğunda bu iki sürecin birbirinden bağımsız ilerliyor olması da gerçektir. Diğer bir deyişle, toplu taşımadaki iyileşmelerin trafik sorununu çözemediği veya onun arkasındaki özel otomobil sahipliğini ve kullanımını azaltmadığı ya da kontrol edemediği söylenebilir.

Konumuz açısından son yılların en çarpıcı çalışmalarından birisi, otomobil bağımlılığının artık son bulduğunu muştulamaktadır (Newman ve Kenworthy, 2015). 1990'lardan bu yana otomobil bağımlılığı üzerine çalışmalar ortaya koyan mezkur araştırmacıların bu eserinde bir araya getirdikleri veriler, raylı sistemlerin eski popülerliğini kazandığını, buna bağlı olarak otomobili destekleyen arazi kullanımlarının azaldığını, ve böylece otomobil bağımlılığı sarmalının da kırıldığını desteklemektedir (Newman ve Kenworthy, 2015, s. 1-31). Oysa Türkiye'de gerçekleştirilen bir çalışmada, önemli bir banliyö hattının (İZBAN, İzmir) istasyon çevresindeki nüfus değişimine etki etmesine karşın, aynı sistemin otomobil karşısında stratejik olarak

kullanılmadığını ileri sürmektedir (Şenbil, 2019). Mevcut üst ölçekli planlarda istasyon yerlerinin sadece bir ‘düğüm noktası’ olarak ele alınması ve çevresiyle etkileşim içindeki ‘yerler’ olarak dikkate alınmaması toplu taşıma yatırımlarının stratejik olarak değerlendirilmediğine iyi bir örnektir.

Bu çalışmada, otomobilleşmenin Türkiye’de gelirin de ötesinde her ilin ya da il grubunun ortaya koyduğu kimi özelliklere dayalı olarak değişken bir yapıda olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Türkiye’de otomobil sahipliğine ve etkenlerine ilişkin araştırmalar oldukça sınırlıdır. Şenbil ve Yetişkul (2012), 2010 ve 2011 yıllarına ait kentsel nüfus verisini kullanarak otomobil sahipliğindeki değişim ile nüfusun değişimini iller bazında incelemiştir. Karşılaştırmanın yöntemi, Tekeli (2008)’de bölgesel eşitsizliklere ilişkin nüfus-gelir ilişkisi üzerine geliştirilen analiz yöntemine dayanmaktadır. Mevcut çalışmada ise 2007-2018 yılları esas alınmış ve kentsel nüfus yerine toplam il nüfusları kullanılmıştır. Buna ek olarak otomobil sahipliğinin ana etkeni olan hane halkı ortalama geliri de analizlere eklenmiştir. Panel veriye dayanarak illerdeki otomobilleşme oranı ile gelir arasındaki ilişki mekansal olmayan ve mekansal ekonometrik modellerle tahmin edilmiştir.

Yöntem

Mevcut çalışmanın yöntemi, TÜİK veri tabanları kullanılarak elde edilen veriler ışığında istatistiksel ve matematiksel analizlere dayanmaktadır. Üç temel veri setimiz bulunmaktadır. Birincisi otomobil sayısı, ikincisi nüfus bilgisi, üçüncüsü ise hane halkı ortalama gelir bilgisidir. Her üç veri setinin de mevcut olduğu 2007 ile 2018 yılları arası zaman eksenini oluşturmuş ve araştırmada esas alınmıştır. Analizlerdeki mekânsal ölçek, il ölçeğidir. Değişkenler kimi zaman otomobil sayısı ve il katma değeri gibi yalın sayılardan kimi zamanda bin kişi başına düşen otomobil sahipliği gibi oransal sayılardan oluşmaktadır.

Bulgular kısmında öncelikle istatistiksel analizler sunulmaktadır. Buradaki temel hedefimiz gelir ile otomobil sayısı arasındaki ilişkiyi bulmaya yöneliktir. Yıllara göre birleştirilmiş veri setiyle her iki değişken arasındaki ilişki elde edilmiş ve ilişkinin davranış değiştirdiği gelir seviyesi bulunmuştur. Mevcut çalışmada bu gelir seviyesini Eğilim Değişim Gelir Seviyesi (EDGS) olarak tanımladık. EDGS, gelirin otomobil sahipliği üzerindeki etkisinin değiştiği noktadır. EDGS’yi gelir ile otomobil sahipliği dağılımı üzerinden B-spline regresyonu uygulayarak elde ettik. Bu amaçla SAS-JMP İstatistiksel Analiz Paketi kullanılmıştır.

İstatistiki analizlerimizi daha ileri noktaya taşımadan önce Tekeli (2008; s. 88-109)'de kullanılan ve daha önce Şenbil ve Yetişkul (2012) tarafından adapte edilen matematiksel yöntemi uygulayacağız. Bu yöntem bir ilde tescil edilmiş otomobil sayısının ülke içindeki oranı ile nüfus ve gelir değişkenlerinin benzer oranlarını karşılaştırmaktadır; ancak bu karşılaştırma değişim oranları üzerinden yapılmaktadır. Burada nüfus ve toplam otomobil sayısında olduğu gibi gelir için de il bazında hesaplanan katma değer kullanılmıştır. Oranlar için 2008 ve 2018 yılları esas alınarak iki zaman noktası kullanılmış ve bu iki nokta arasındaki değişimlere odaklanılmıştır.

Matematiksel yöntem, iki farklı göstergeye dayanmaktadır. Bunlardan birincisi otomobilleşmedeki görece değişim büyüklüğünü (1), diğeri ise bu değişimin yönünü (2) vermektedir.

$$GDB_{2008 \rightarrow 2018}^{oto-pop} = \sqrt{\left[\left(\frac{oto_{2018}^{il}}{oto_{2018}^{tr}} - \frac{oto_{2008}^{il}}{oto_{2008}^{tr}} \right)^2 + \left(\frac{pop_{2018}^{il}}{pop_{2018}^{tr}} - \frac{pop_{2008}^{il}}{pop_{2008}^{tr}} \right)^2 \right]} \quad (1a)$$

$$GDB_{2008 \rightarrow 2018}^{inc-pop} = \sqrt{\left[\left(\frac{oto_{2018}^{il}}{oto_{2018}^{tr}} - \frac{oto_{2008}^{il}}{oto_{2008}^{tr}} \right)^2 + \left(\frac{inc_{2018}^{il}}{inc_{2018}^{tr}} - \frac{inc_{2008}^{il}}{inc_{2008}^{tr}} \right)^2 \right]} \quad (1b)$$

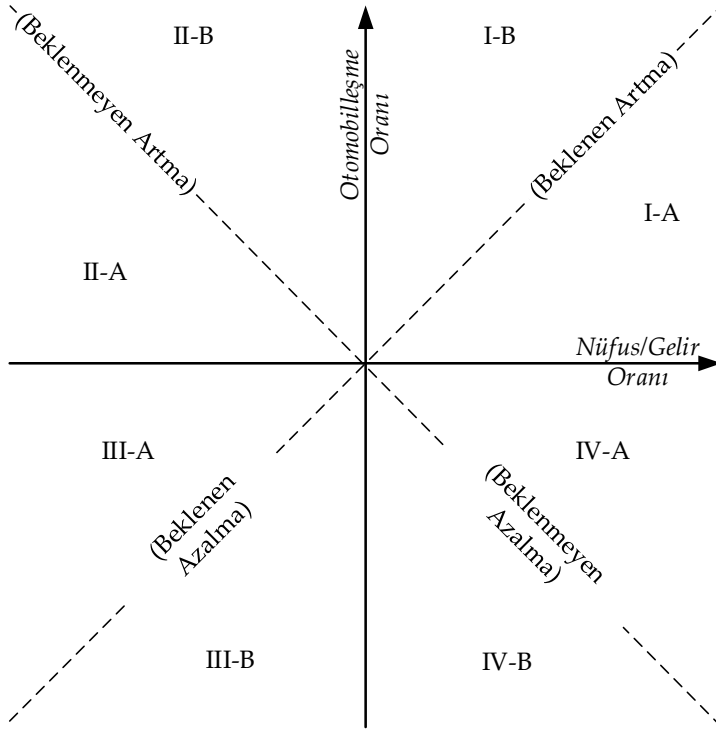
Yukarıdaki (1) numara, bir ilde (*il*) bulunan otomobil sayısının (*oto*) ülke (*tr*) içindeki oranı ile nüfus (*pop*) ve ilin katma değeri (*inc*) oranları arasındaki Görece Değişim Büyüklüğünü (*GDB*) göstermektedir. *GDB*, iki boyutlu uzaydaki bir vektörün büyüklüğünü belirlerken vektörün yönünü ise (2) numaralı gösterge (*YÖN*) vermektedir.

$$YÖN_{2008 \rightarrow 2018}^{oto-pop} = \arctan \left[\frac{\left(\frac{oto_{2018}^{il}}{oto_{2018}^{tr}} - \frac{oto_{2008}^{il}}{oto_{2008}^{tr}} \right)}{\left(\frac{pop_{2018}^{il}}{pop_{2018}^{tr}} - \frac{pop_{2008}^{il}}{pop_{2008}^{tr}} \right)} \right] \quad (2a)$$

$$YÖN_{2008 \rightarrow 2018}^{oto-inc} = \arctan \left[\frac{\left(\frac{oto_{2018}^{il}}{oto_{2018}^{tr}} - \frac{oto_{2008}^{il}}{oto_{2008}^{tr}} \right)}{\left(\frac{inc_{2018}^{il}}{inc_{2018}^{tr}} - \frac{inc_{2008}^{il}}{inc_{2008}^{tr}} \right)} \right] \quad (2b)$$

Şekil 1'de görüldüğü üzere *YÖN* göstergesi (-1,1) aralığında ise otomobilleşme A bölgelerinde, dışında ise B bölgelerinde bulunmaktadır. A Bölgesi içinde, nüfus ya da gelir oranlarındaki mutlak değişim, otomobilleşme oranındaki mutlak değişimden daha fazladır. B bölgelerinde ise nüfus ya da gelir

oranlarındaki mutlak değişim, otomobilleşme oranındaki mutlak değişimden daha azdır.

Şekil 1. Otomobilleşme Tipleri.

Şekil 1’deki kartezyen koordinatları eksenlerindeki A ve B bölgeleri kullanarak sekiz bölge tanımlanmıştır. Bu sekiz bölge farklı otomobilleşme tiplerini vermektedir. 2008 ve 2018 yıllarındaki oranlar kullanıldığı için birinci (I) ve üçüncü (III) bölgeler, her iki göstergedeki artışı ya da azalışı vermektedir. Bu bölgeler, söz konusu ilin ülke içindeki nüfusu (ya da gelirinin) oransal olarak otomobil sayısı ile birlikte arttığını ya da azaldığını ifade etmektedir. İkinci (II) ve dördüncü (IV) bölgeler ise birinde artışı diğerinde ise azalışı göstermektedir. Sekiz bölgeden örnek verecek olursak I-B bölgesinde kalan bir ilin otomobilleşme oranındaki artışı, nüfus (ya da gelir) oranındaki artıştan daha fazla olmuştur. Öte yandan IV-A bölgesinde ise otomobilleşme oranı azalırken nüfus (ya da gelir) oranı artmıştır; gelir oranındaki artış, otomobilleşme oranındaki azalıştan daha fazladır.

Son olarak, 2007-2018 yılları verilerine dayanan ikinci grup istatistiki analizlerimiz kapsamında mekansal olmayan ve mekansal panel veri regresyon modelini (Rastgele Katsayılar Regresyon Modeli) geliştirdik. Her iki veri setindeki zaman ve mekan değişkenliğini dikkate alan bu model, ekonometrik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Modelin temel kurgusu şu şekildedir (Adkins ve Hill, 2011, s. 458):

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_{2t}x_{it} + (e_{it} + u_i) \quad (3)$$

y = Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı.

x = Kişi Başına Gelir (2009 ABD Doları).

β = parametre değerleri

t = gözlem (12 yıl); 2007,...2018.

i = gözlem (81 il); Adana, Adıyaman,...,Osmaniye, Düzce.

e = Yıl ve il bazlı sapma terimi.

u = İl bazlı sapma terimi.

$$v_{it} = (u_i + e_{it}) \quad (4)$$

Birleştirilmiş sapma (v) terimi homoskedastiktir; şöyle ki,

$$\sigma_v^2 = var(v_{it}) = var(u_i + e_{it}) = \sigma_u^2 + \sigma_e^2 \quad (5)$$

$$cov(v_{it}, v_{is}) = \sigma_u^2$$

$$cov(v_{it}, v_{jt}) = 0$$

$$\rho = corr(v_{it}, v_{is}) = \frac{cov(v_{it}, v_{is})}{\sqrt{var(v_{it})var(v_{is})}} = \frac{\sigma_u^2}{\sigma_u^2 + \sigma_e^2} \quad (7)$$

Yukarıda verilen model mekansal olmayan bir modeldir. Mekansal model için değişkenlerin mekandaki dağılımını kontrol etmek amacıyla mekansal ağırlık matrisine (W) ihtiyaç vardır. Mevcut çalışmada mekansal ağırlık matrisi, komşuluk matrisinden üretilmiştir. Komşuluk matrisi bir (1) ve sıfır (0) rakamlarından oluşmaktadır; komşuluk matrisinin herhangi bir hücresinde, iki il birbiriyle karada ortak sınır paylaşıyorsa bir (1), tersi ise sıfır (0) değerini almaktadır. Mekansal ağırlık matrisi hem bağımlı hem de bağımsız değişken üzerinde gecikme (lag) etkilerini –bizim analizimizde komşuluk etkilerini– ortaya çıkarmaktadır. Mekansal regresyon modelinin temel formülasyonu şu şekildedir (StataCorp, 2019, s. 193-194):

$$\begin{aligned} \mathbf{y}_{it} &= \lambda \mathbf{W}\mathbf{y}_{it} + \beta_1 + \beta_2 \mathbf{x}_{it} + \mathbf{c}_n + \mathbf{u}_{it} \\ \mathbf{u}_{it} &= \theta \mathbf{W}\mathbf{u}_{it} + \mathbf{e}_{it} \end{aligned} \quad (8)$$

$\mathbf{y} = (y_{1t}, y_{2t}, \dots, y_{80t}, y_{81t})'$ 81 ilin t yılındaki bin kişi başına otomobil sayısı.

$\mathbf{x} = (x_{1t}, x_{2t}, \dots, x_{80t}, x_{81t})'$ 81 ilin t yılındaki kişi başına geliri.

$\lambda, \beta, \theta =$ parametre değerleri

$t =$ gözlem (12 yıl); 2007,...2018.

$i =$ gözlem (81 il); Adana, Adıyaman,...,Osmaniye, Düzce.

$\mathbf{c} = (v_1, v_2, \dots, v_{80}, v_{81})'$ 81 ile dağılan rastgele etkiler, bağımsız ve aynı $N(0, \sigma^2_c)$

$\mathbf{v} = (v_{1t}, v_{2t}, \dots, v_{80t}, v_{81t})'$ mekansal gecikme (lag) sapma

$\mathbf{e} = (e_{1t}, e_{2t}, \dots, e_{80t}, e_{81t})'$ sapma değerleri, bağımsız ve aynı $N(0, \sigma^2)$

Yukarıda (3) ve (8) numaralı denklemlerde sunulan mekansal olmayan ve mekansal modellere ait parametreleri tahmin etmek amacıyla STATA ekonometrik paketi kullanılmıştır. Mekansal modele eklenen λ ve θ parametreleri yayılma etkisine (spillover) ilişkin değerlerdir. Ayrıca mekansal model döngü (recursive) tipi bir modeldir. Denklem (8)'de verildiği üzere iki denklemi aynı anda çözmeye çalışır; bu nedenle dolaysız etkilerin yanı sıra dolaylı etkileri de bulur. Bu değerlere ilişkin bulgular aşağıdaki bölümde sunulacaktır.

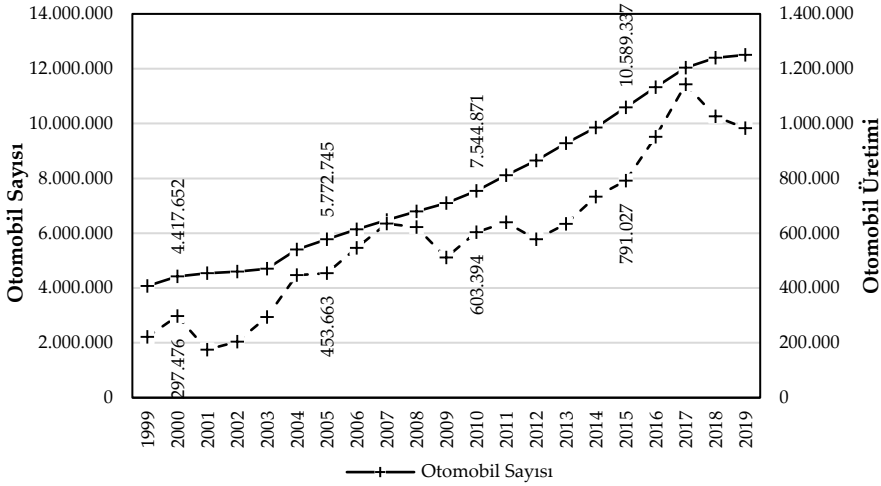
Bulgular

Türkiye’de otomobilleşme özellikle 1990’lı yıllarda artış göstermiştir. Bundan önceki dönem, temelinde arz tarafından belirlenmiştir. Otomobil sahibi olabilmek için otomobilin fabrikadaki üretim bandından çıkması beklenmekte; diğer bir deyişle, otomobil sahipliği için sıraya girilmesi gerekmektedir. Arz kısıtının/yetersizliğinin olduğu bu dönemin kimi özellikleri, Tekeli (2009, s. 110-118)’de vermektedir. 1980 sonrası ekonominin liberalleşmesi, otomobil ithalatının önünü açmıştır.; ancak bu yıllarda ortalama hane halkı geliri otomobil sahipliği için yeterli düzeye ulaşmamıştır. Yine de önemli otomobil üreticisi olan ülkelerden araçlar Türkiye’ye gelmeye başlamıştır. Aynı dönemde Avrupa’da yaşayan Türklerin, ikinci el piyasasına katkı sağladıklarını söylesek de büyükşehirler dışında ikinci el otomobil piyasası düşük düzeyde seyretmektedir.

1990’lı yıllarda küresel ölçekte arzı olan otomobil üreticisi kimi firmalar, Türkiye’de üretim tesisleri kurarak bölgesel olduğu kadar iç talebe yönelik

de üretime başlamıştır. Bu firmaların ilk üretimlerinin piyasaya sürüm yıllarına şu örnekler verilebilir: 1994 (Toyota), 1998 (Honda), 2001 (Ford) ve 2002 (Hyundai). Ford, Türkiye’de çok önceden olmasına rağmen, Kocaeli Fabrikası iç piyasa arzını bu dönemde önemli ölçüde artırmıştır. (Üretime başlama yılları, üretici firmaların kurumsal sayfalarındaki tarihçe kısımları incelenerek tespit edilmiştir.) 1990’lı yıllarda arz artışına dayalı olarak talep artışı da ortaya çıkmıştır. Ekonomik krizin ardından ekonominin büyüme istidadına girdiği 2000 sonrası dönemde otomobilleşme, hane halkı ortalama gelirinin artışından etkilenmiştir. Kısıtlı/yetersiz arz ile gelir düşüklüğünden kaynaklı kısıtlı talep döneminden artan arz ve gelirin desteklediği artan taleple otomobilin popülerleşmesi denilen döneme geçilmiştir.

Şekil 2’de Türkiye’deki otomobil sayısı ile otomobil üretimi arasındaki ilişki verilmektedir. Her ikisi de sürekli artan bir eğilim içindedir; ancak otomobil üretiminin ekonomik krizlerden doğrudan etkilendiği görülmektedir. Üretimdeki değişimin iniş ve çıkışları grafikte gözlenmektedir. Nitekim 2001 ve 2008 yılları civarında otomobil üretiminde azalış ve kriz sonrası dönemlerde de artış eğilimi görülmüştür.

Şekil 2. Türkiye’de otomobil sayısı ve otomobil üretimi (Otomobil Sayısı: TÜİK, Otomobil Üretimi: OICA)

1999 sonrası Türkiye’de otomobil sayısı üç katını aşmışken otomobil üretimi ise daha fazla artmıştır. 1999- 2017 yılları arasında neredeyse beş kat civarında bir üretim artışı vardır. Son yıllardaki azalış ise 2017 yılı sonrasında

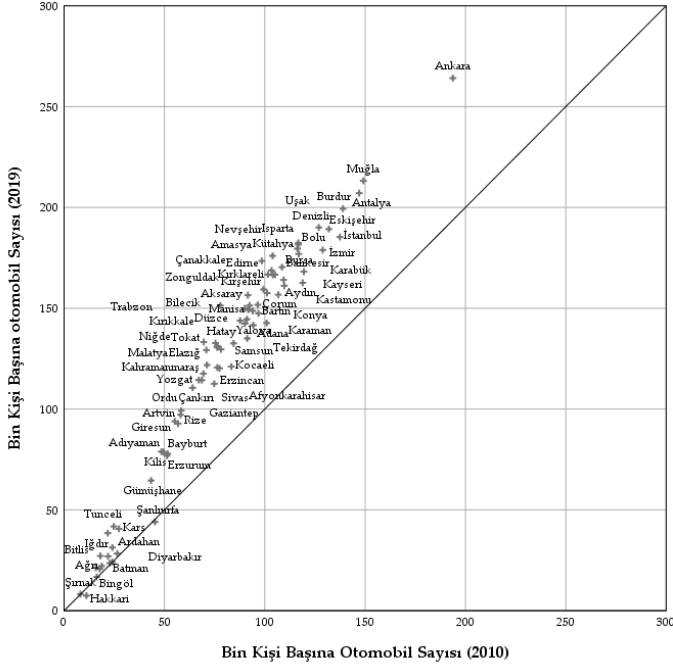
iç piyasada görülen ekonomik kriz kaynaklı olabilir. 1999 ve 2019 yılları arasında otomobil sayısı ile üretim sayısı arasındaki korelasyon değeri 0,94 olarak bulunmuştur ki neredeyse bire bir anlamlı bir uyumluluk görülmektedir.

Öte yandan otomobil üretimini kapasite ile karşılaştırdığımızda üretimin en fazla olduğu 2017 yılında 1.142.906 otomobil ile %81 oranında bir kapasitenin kullanıldığı görülmüştür. (Üretim kapasiteleri için bkz. Otomotiv Sanyii Derneği). 2009 yılında ise 2008 ekonomik krizinin etkisiyle kapasite kullanımını %48,20’ye kadar gerilemiştir. 2019 yılında Türkiye’de 982.642 otomobil üretilmiş ve 872.972 otomobil ise ihraç edilmiştir. İhracatın üretime oranı %84,36’dır. Aynı yıl ihraç fazlası üretilen araç sayısı 153.670 iken otomobil sayısı 104.859 artmıştır. Bu da iç piyasaya sürülen otomobil sayısının 2001 yılından itibaren ilk defa talebin üstünde kaldığını göstermektedir.

Günümüzde otomobil arzı sadece üretici firmalar tarafından artırılmakta bireysel kullanıcılar vasıtasıyla da desteklenmektedir. Bu da dayanıklı tüketim malı olan otomobilin piyasasına erişimi kolaylaştırmaktadır. Konutta olduğu gibi otomobil piyasasında da banka kredilerinin çeşitlenmesi ve kolaylaşması, ikinci ve daha ileri ellerdeki araçların piyasada kendine yer bulması otomobil sahipliğini artırmıştır. Görece düşük gelirli hane halklarının da otomobile erişimini sağlamıştır. Burada otomobil arzını destekleyen, kullanılan aracın hızlı bir şekilde elden çıkarılarak aracın yenilenmesini sağlayan döngüdür. Böylece, hane halklarının önemli bir kısmı yeni aracını eski aracını satarak finanse etmektedir.

Odak noktamızı Türkiye’deki toplam nüfus ile ilişkilendirerek bin kişi başına düşen otomobil sahipliğine çevirdiğimizde 2007 yılında 66 olan sayının 2018 yılında 122’ye yükseldiğini görmekteyiz. Her ne kadar Türkiye sathına yayılan bir otomobilleşmeyle karşılaşsak da genel olarak bin kişiye en az 300 otomobilin düştüğü gelişmiş ülkelerin çok gerisinde bir otomobil sahipliği oranımızın olduğunu da not etmeliyiz (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. 2010 ve 2019 yıllarında iller bazında bin kişi başına düşen otomobil sayısı

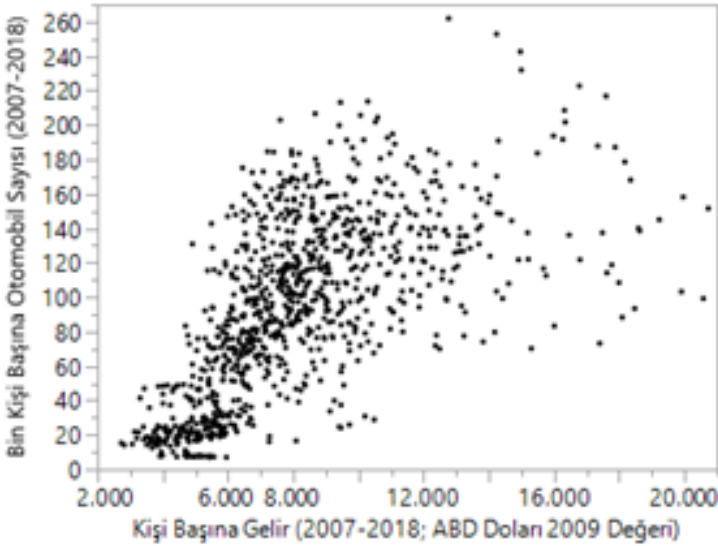
Şekil 3'te görüldüğü üzere 2010 ile 2019 yılları arasında bin kişiye düşen otomobil sayısında ciddi bir artış olmuştur. Hakkari (-3,28) ve Şanlıurfa (-1,28) dışında 2010 değerinin altına kalan il yoktur. Ankara açık ara ile geride kalan 80 ilden ayrılmaktadır. Başkent Ankara'da kamu kurumları ile kuruluşlarında çalışanların sayısının çok olması düzenli gelir akışına sahip hane halklarının sayısını artırmıştır. Bu da otomobil sahipliğini desteklemektedir. Ankara'dan sonra en yüksek otomobil sahibi olan il Muğla'da farklı bir durum olasıdır. Muğla, Türkiye'nin güneş kuşağında yer alan en uzun kıyı şeridi sahip bir ilidir. Görece büyük bir coğrafyada dağınık ve küçük yerleşmeler arasında hem günü birlik hem de sezonluk geliş gidişlerde özel aracın sağladığı erişim kolaylığı Muğla'yı öne çıkarmaktadır.

Şekil 3'teki grafiğin sol alt kısmında genel olarak güneydoğuda bulunan illerin yoğunlaştığını görmekteyiz. Dağılımın ortasında yer alan iller ise orta büyüklükteki illerdir. Her ne kadar her ilin kendisine ve bulunduğu bölgeye göre değişen özellikleri otomobilleşmesine etki etse de hepsini aynı paydada buluşturan yegane değişken ortalama hane halkı geliridir. Türkiye'de gelir artışına koşut olarak otomobil sahipliği de artış göstermektedir ki aşağıda bu

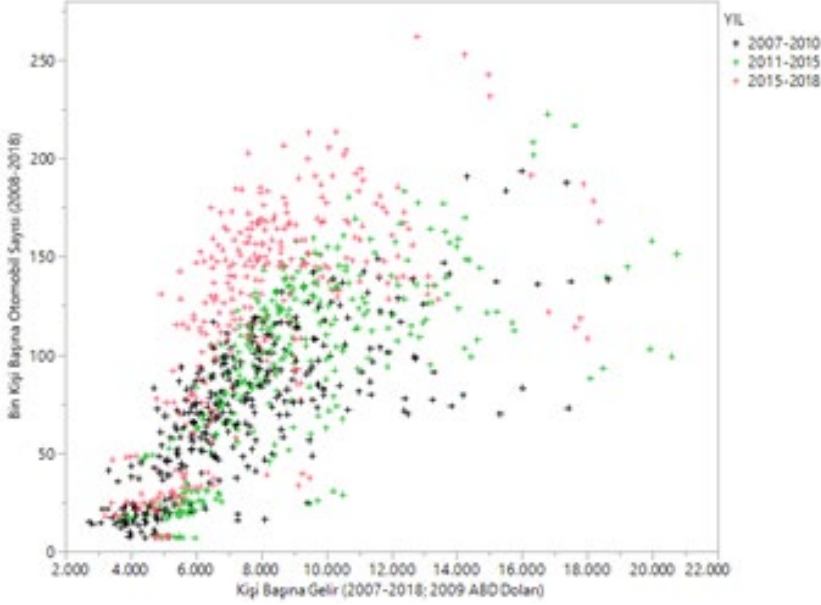
ilişki incelenecektir. Bazı çalışmalarda otomobil sahipliğine etken olarak sadece gelir verilmektedir (Örneğin, Dargay ve Gately, 1999). Türkiye için de bu durumun geçerli olup olmadığını bir sonraki bölümde araştıracağız.

Otomobilleşme ve Gelir İlişkisi

2007-2018 yılları arasında 81 ilde bin kişiye düşen otomobil sayısı ile 2009’da ABD doları cinsinden gelir arasındaki ilişki 81 il temel alınarak Şekil 4’te verilmiştir. 2007-2018 arasındaki tüm yıllara ait veri seti kullanıldığında Şekil 4-a’da verilen otomobil sahipliğine pozitif etki bulunmuştur. Her iki değişken arasındaki korelasyon 0,63 ile yüksek düzeydedir. Şekil 4-b aynı dağılımı dört yıllık gruplara ayırarak vermektedir. 2015-2018 yılları arasındaki otomobil sahipliği ve gelir arasındaki ilişkinin y-ekseni (bin kişi başına otomobil sayısı) boyunca yukarı yönlü kaydığı ve önceki 2007-2011 ve 2011-2015 yılları arasındaki dönemlerden ayrılmaktadır açıkça görülmektedir. Bu da son dönemde otomobil sahipliğinde gelirin etkisinin arttığını göstermektedir.

Şekil 4a. İller bazında kişi başına gelir ve otomobil sahipliği (2007-2018)

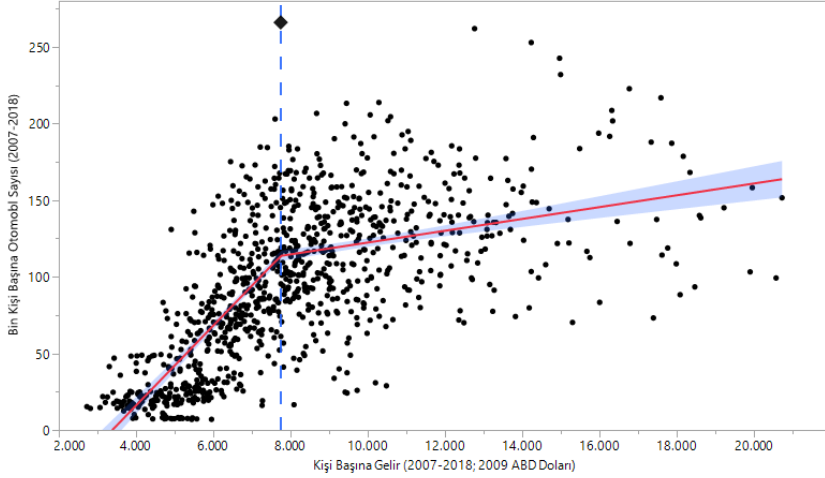

Şekil 5b. İller bazında kişi başına gelir ve otomobil sahipliği (2007-2018)

Her ne kadar otomobil sahipliğinin gelecekte artacağı yönünde beklentimiz olsa da Türkiye için artışlara yönelik bir zaman penceresi vermek yanlıtıcı olacaktır. Ancak 2007 ile 2018 yılları arasındaki gelir değişkeni incelendiğinde özellikle düşük gelir seviyesinde otomobilleşmenin arttığı görülmektedir. Bu da otomobil sahipliğinin giderek alt gelir gruplarına doğru, daha doğrusu ortalama hane halkı gelir düzeyi daha düşük olan illerimize doğru kaydığını göstermektedir (Bkz. Şekil 4-b). Başka bir deyişle, gelir arttıkça otomobil sahipliği artmaktadır; ancak bu doğrusal bir ilişki içinde gerçekleşmemektedir. Artış hızının değiştiği kırılma noktası var mıdır?

Düşük gelir seviyesinde daha istikrarlı bir artış söz konusu iken yüksek gelir seviyesinde otomobilleşme düzleşmektedir. Burada ortaya çıkan iki farklı davranış kalıbının özellikleri dikkate alınmış ve SAS JMP programı kullanılarak B-spline tahmini yapılmıştır. Sonucunda 7.766 ABD doları gelir seviyesi bulunmuştur. Bin kişi başına 113 otomobile karşılık gelen bu değer her iki değişken arasındaki ilişkinin farklılaştığı seviyeyi göstermektedir. Şekil 5'te görüldüğü üzere grafiği ikiye ayıran mavi kesikli çizgi, Eğilim Değişim Çizgisinin (EDÇ) değiştiği ve kişi başına gelirin 7.766 ABD dolar olduğu ayrımı

ifade etmektedir. İki değişken arasındaki pozitif ilişkinin çizginin solunda ve sağında değiştiği görülmektedir.

Şekil 6. Bin kişi başına otomobil sayısı ile kişi başına gelir arasındaki B-spline tahmini

Eğilim Değişim Çizgisi (EDÇ) ile ayrılan iki bölgedeki kırmızı renkle gösterilen regresyon çizgilerine ait tahmin sonuçları Tablo 1’de verilmektedir. Çizgilerin çevresindeki mavi alanlar %95 güven aralığını göstermektedir. EDÇ’nin solunda kalan alana birinci bölge, sağında kalan alana da ikinci bölge diyebiliriz. Her iki bölgedeki bağımlı değişken (bin kişi başına düşen otomobil sayısı) ile bağımsız değişken (kişi başına gelir) arasındaki ilişkiyi veren regresyon çizgileri birbirinden farklıdır. Birinci bölgedeki çizginin eğimi (0,025) ikinci bölgedeki regresyon çizgisinin eğiminden (0,004) 6,25 kat büyüktür. Bu değerleri Şekil 4-b ile birlikte yorumladığımızda, yukarıda açıkladığımız sonuç güçlenmektedir. Düşük gelirli hane halklarının otomobil sahibi olma eğilimi daha yüksektir. Standartlaştırılmış katsayı tahminlerine göre birinci bölgedeki gelir etkisi (0,692) ikinci bölgedeki gelir etkisinin 2,86 katıdır.

Tablo 1. Bin kişi başına otomobil sayısı (y) ile kişi başına gelir (x) arasındaki basit regresyon ($y=a+bx$) tahmini.

Parametre	Birinci Bölge Regresyon	İkinci Bölge
a (sabit)	-84,30 (z-değeri= - 11,73)	86,89 (z-değeri=12,14)
b (eğim-Gelir Etkisi)	0,025 (z-değeri=21,31)	0,004 (z-değeri=5,45)
Örneklem Büyüklüğü	495	477
F-Değeri (Anlamlılık)	453,95 (0,00)	29,65 (0,00)
Düzeltilmiş R ²	0,48	0,06

Şekil 5'te verilen EDC'yi esas alarak otomobil sahipliği davranışına ilişkin illeri üç ayrı grup altında toplayarak karşılaştırma yapabiliriz. Birinci grup iller 2007 ile 2018 yılları arasında birinci bölgede yer almış yani bu süre içinde kişi başına geliri 7.766 ABD dolarının altında kalan illerdir. Üçüncü gruptaki iller bu dönemde 7.766 ABD doları üstünde kalan illerdir. Yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında birinci grupta otomobilleşmenin, EDC'nin sağında kalmış üçüncü grup illerden daha yüksek seviyede gerçekleşeceğini öngörmekteyiz. İkinci grup iller ise gelirin artışı sonucunda birinci bölgeden ikinci bölgeye geçiş yapan illerdir. Analizimizi detaylandırırsak ikinci gruptaki illeri iki alt-gruba daha ayırabiliriz. A alt-grubundaki iller, 2007-2018 arasındaki 12 yılın en az yarısında EDC'nin solunda kalmıştır; B alt-grubundakiler ise 12 yılın en az yarısında EDC'nin sağında kalmıştır. Tablo 2'de her grubun ortalama otomobil sayısı ile otomobilleşme değişim oranları verilmektedir.

Tablo 2. Otomobilleşmede gelir etkisinin farklılaştığı iller

		Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı Ortalama (Std. Sapma)		Otomobilleşme
		2007	2018	% Değişim
1. Grup İller	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Giresun, Hakkari, Iğdır, Kars, Kilis, Kahramanmaraş, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Osmaniye, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa, Tokat, Van, Yozgat.	30,64 (18,28)	58,34 (41,94)	90,08
2. Grup İller (A)	Afyonkarahisar, Aksaray, Bartın, Çorum, Elazığ, Gaziantep, Gümüşhane, Hatay, Kırşehir, Niğde, Sinop, Sivas, Zonguldak.	65,50 (12,57)	132,34 (25,83)	102,05
2. Grup İller (B)	Adana, Amasya, Artvin, Aydın, Burdur, Çankırı, Düzce, Erzincan, Isparta, Kastamonu, Karabük, Kayseri, Kırkkale, Konya, Kütahya, Nevşehir, Samsun, Trabzon, Mersin, Rize, Tunceli, Uşak.	75,84 (25,17)	146,74 (38,51)	93,49
3. Grup İller	Ankara, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Karaman, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Yalova.	100,36 (30,57)	172,05 (31,90)	71,43

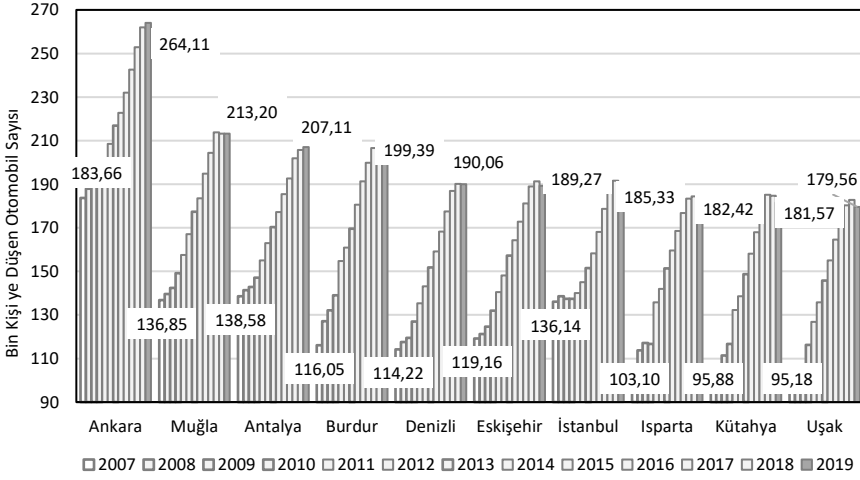
Tablo 2 incelendiğinde son dönem artış gösteren birinci ve ikinci grup illerin araştırmamıza esas 2007-2018 yılları arasında otomobilleşme sürecine girdiğini ve EDC'nin solundaki regresyon çizgisine bağlı olarak otomobil sa-

yısının arttığını söyleyebiliriz. Üçüncü grup illerde ise otomobilleşme oranındaki değişim diğer gruplardan yaklaşık %20-30 civarında düşük gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda üçüncü grup illerindeki sürecin Türkiye’de hızlı otomobilleşmenin başladığı 1990’lı yılların öncesinde başladığını ve sonrasında 2000’li yılların ilk yarısını da içeren dönemde devam ettiğini ileri sürebiliriz. Tablo 2’deki sonuçlar bazı açılardan Şekil 3 ile örtüşmektedir. Birinci grup listesini çoğunlukla güneydoğu illeri oluşturmaktadır. Üçüncü grup ise Ankara’nın batısında yer alan illerle oluşmuştur. Marmara Bölgesindeki illerin tümü bu listede yer almaktadır. İkinci grup iller ise otomobilleşmenin orta ölçekli kentlere kayacağını ve ülkenin iç kesimlerinde giderek artacağını göstermektedir.

Türkiye’de Otomobilleşmenin Dinamizmi

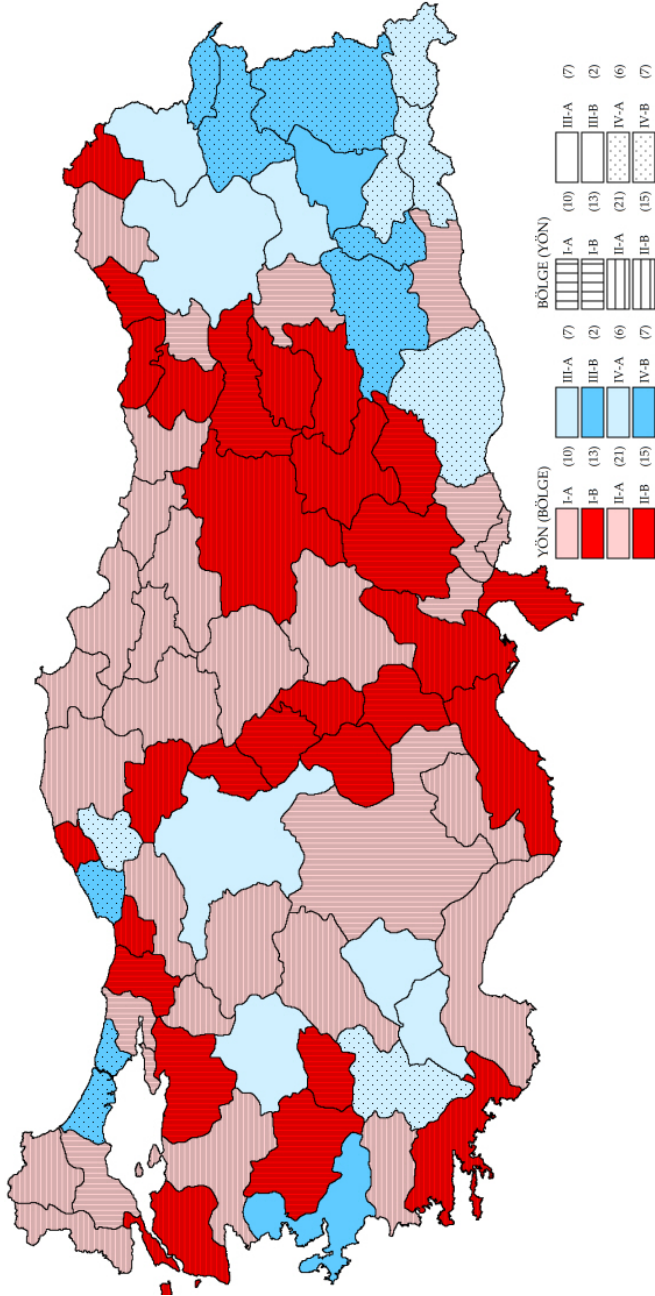
Türkiye’de bin kişiye düşen otomobil sayısında öne çıkan Ankara, Muğla ve Antalya’nın 2007 yılından 2019 yılına kadar konumlarını koruduğu Şekil 6’da görülmektedir. 2007 yılında bu üç ili takip eden İstanbul, 2019 yılında yerini Burdur, Denizli ve Eskişehir’e bırakmıştır. Başkent Ankara’nın açık ara önde olmasının arkasında birçok neden sayılabilir. Yukarıdaki açıklamalara ek olarak Ankara’nın 2004 yılından bu yana kişi başına düşen gelir açısından ilk üçteki yerini İstanbul ve Kocaeli ile birlikte korumuş olması da verilebilir. Öte yandan her ne kadar il içindeki gelir dağılımlarına ilişkin bir verimiz olmasa da Ankara’da gelir dağılımının ortalama civarında toplandığını, kamu kurumları ile kuruluşlarında çalışanların sayıca çok olmasından çıkarabiliriz. Sürekli ortalama gelir otomobile erişimi kolaylaştırmaktadır.

Diğer illerde ise gelir grupları arasındaki farkın açıldığını veya düşük gelirli hane halklarının daha fazla olduğunu ileri sürebiliriz. Örneğin, Kocaeli gibi kişi başına gelirin yüksek olduğu bir ilde otomobil sahipliğinin düşük olmasının bir nedeni gelir eşitsizliği olabilir. Nitekim bin kişi başına düşen otomobil sayısında 81 il içerisinde 2007 yılında kırkıncı sırada olan Kocaeli, 2019 yılında hızlı nüfus artışına rağmen ellinci sıraya gerilemiştir. Benzer bir şekilde orta büyüklükteki illerde de son yıllarda görülen otomobilleşme oranındaki artışın arkasında gelir artışı dışında farklı nedenler olabilir. Bu illerin kendilerine has özelliklerini aramak gerekir. Bu tür bir araştırma öncesi iller bazında otomobil sayısının nüfus büyüklüğüne ve gelire göre değişimini Yöntem bölümünde açıkladığımız matematiksel yöntemle dayanarak inceleyeceğiz. (1) numaralı işlem, otomobilleşmedeki görece değişim büyüklüğünü; (2) numaralı işlem ise bu değişimin yönünü bulmak için verilmiştir.

Şekil 7. 2007-2019 arası bin kişiye düşen otomobil sayısı
(2019 yılı ilk on il bazında).

Bu matematiksel yöntem çerçevesinde 2008 ve 2018 yıllarını karşılaştırmak için (1) ve (2) numaralı göstergeleri iller bazında hesaplayacağız ve otomobilleşmenin gelir ile nüfus karşısındaki değişiminin mekandaki dağılımını elde edeceğiz. Ek 1'deki tabloda 81 il için her iki değişkenin Görece Değişim Büyüklüğü (GDB) ile yönü verilmiş ve bölgelere göre gruplanmıştır. İllerin ülke içindeki katma değere göre değişimi karşısında ülke içindeki otomobil sayısına göre değişimi Şekil 7'de verilmektedir. Kırmızı tonlu renklerle boyanmış ve Şekil 1'de I.-II. bölgelerde kalan illerin otomobilleşme oranındaki değişimi görece yüksek iken mavi tonlarla boyanmış ve III.-IV. bölgelerde kalan illerin ise görece düşük düzeydedir. Dikey çizgi desenli gösterim gelir ve otomobil sahipliğinin beraber arttığını ifade ederken yatay çizgi otomobil sahipliğinin daha hızlı arttığını; noktalı gösterim ise daha yavaş arttığını göstermektedir (Şekil 2). Değişimlerin oranları ise A ve B yön göstergeleriyle karşılaştırılmaktadır.

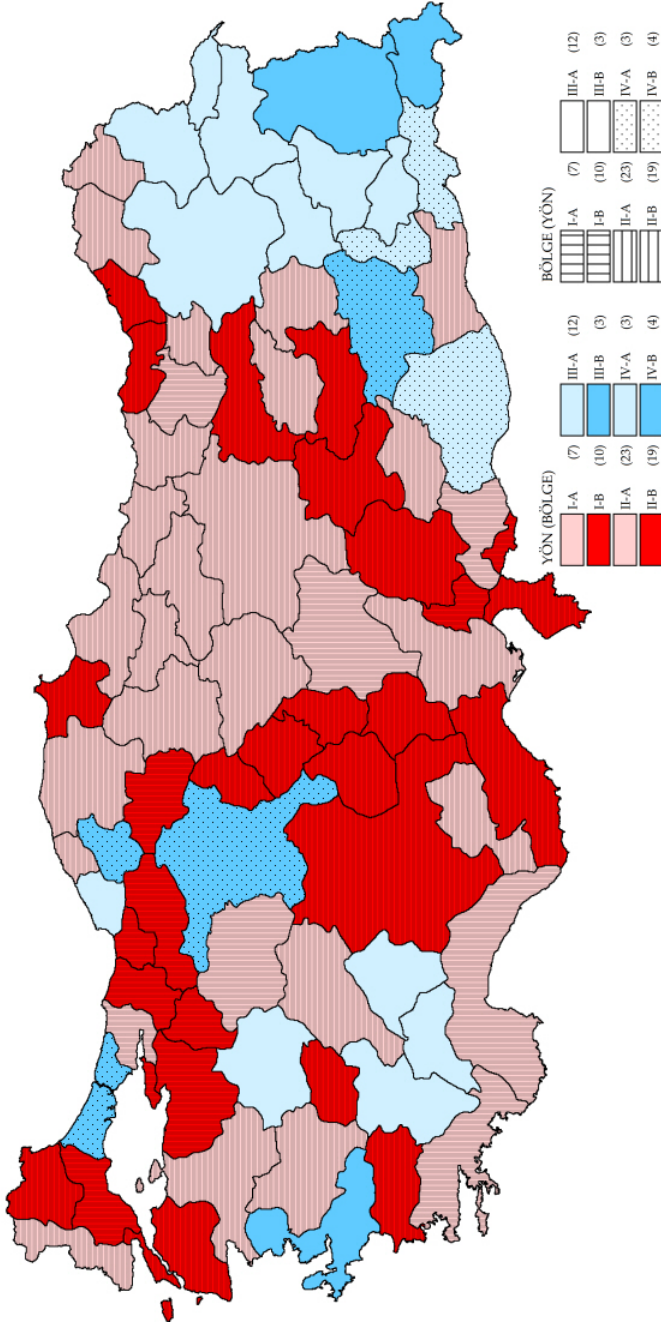
Şekil 8. İller bazında otomobilleşmenin gelire göre değişimi (2008, 2018)

Örneğin, koyu kırmızı renkle boyanan ve dikey çizgi desenli illerin ülke katma değerindeki payları artmış; fakat bu artıştan daha fazla otomobil payları artmıştır. Bu iller Şekil 1’de I-B bölgesine karşılık gelmektedir. Orta Anadolu’da Ankara yakınında bulunan Kırıkkale, Kırşehir, Niğde ve Aksaray’da bu grupta yer almaktadır. Benzer bir durum İzmir’in yakınındaki Manisa ve Uşak illerinde görülmektedir. İstanbul’un sınır komşusu olmasa da yakınında bulunan Bursa ve Sakarya’da otomobil sayısı, ülke katma değerindeki payından fazla artmıştır. I-B bölgesinde bulunan diğer iller Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Erzincan ve Rize’dir. Bu gruptaki iller arasında Bursa, GDB en önde olan ildir.

Şekil 7’de açık kırmızı renkle ve dikey çizgi desenle ifade edilen iller, otomobilleşme oranındaki değişimi görece gelir artışının gerisinde kalmış illerdir. İstanbul’un iki komşusu olan Kocaeli ve Tekirdağ ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Gaziantep bu I-A bölgesindedir. Kocaeli GDB değerleriyle bu grupta başı çekmektedir. Her üç ilin yüksek katma değerle sanayi alanında yoğun üretim merkezleri olduğunu göz önünde tutarsak bu illerdeki düşük gelirli işçi yoğunluğunun otomobil sahipliği artışının beklenenin altında gerçekleşmesine neden olduğu ileri sürülebilir. 2008 ile 2018 yılları arasında görece gelirinde düşme otomobilleşmesinde artma gösteren iller Şekil 7’de koyu kırmızı renkli ve yatay çizgi desenlidir. Bu illerde otomobilleşme oranının daha da hızlanması beklenmemektedir. Doğu’da Malatya, Elazığ, Tunceli, Trabzon, Gümüşhane ve Artvin’in görece gelir oranlarında azalma gözlenmesine rağmen bu azalıştan daha fazla otomobilleşme oranlarını artmıştır. Batıda bu özellikteki iller Çanakkale ve Muğla’dır; bu illere orta kuşakta, kuzeyden güneye doğru, Düzce, Bartın, Kırşehir ile Adana ve Mersin ikilisi de dahil olmaktadır.

Dikey ve yatay çizgilerle ifade edilen I. ve II. bölgelerde 59 il bulunmaktadır. Bu illerin otomobil sahipliği oranları ülke değişimden büyüktür. Nokta ile gösterilmiş ya da düz renkte bırakılan II. ve IV. bölgelerdeki illerde otomobil sahipliği oranları ise ülke değişiminden küçüktür. Aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere bu gruptaki 22 ilde görece otomobilleşme azalmıştır. Bu iller arasında otomobil sayısı yüksek büyükşehirlerin olması anlamlıdır. Ankara ve İzmir’in ülke içindeki katma değer oranı da düşüş göstermiştir; İzmir’de otomobil oranındaki düşüş, katma değer oranındaki düşüşten daha fazladır. Ankara’da ise katma değer oranındaki düşüş, otomobil oranındaki düşüşten daha fazladır. Otomobil oranlarında düşüş gösteren iller arasında doğu ve güneydoğu bölgelerinde yoğunlaşma söz konusudur.

Şekil 9. İller bazında otomobilleşmenin nüfusa göre değişimi (2008, 2018)

Aynı matematiksel yöntem ile 2008 ve 2018 yıllarına ait nüfus verileri kullanılarak 81 il için yapılan benzer analizlerin sonuçları Ek 1'deki tabloda verilmiştir. Şekil 8'de de mekansal gösterimi sunulmuştur. Nüfus değişimi görece artan iller, dikey çizgi veya nokta desenle gösterilmiştir. Bu iller arasında otomobilleşmesi de artan iller ise kırmızı tonlarında renklendirilmiştir. Bursa, Sakarya, Düzce, Bolu, Düzce, Çankırı, Osmaniye ve Kilis'de nüfus oranlarındaki artışın üzerinde otomobilleşme gerçekleşmiştir. Muğla, Antalya, Gaziantep, Eskişehir, Kayseri ve Gümüşhane'de nüfus oranındaki görece artış, otomobilleşmeye aynı düzeyde yansımamıştır. Gümüşhane dışında orta büyüklükteki metropoliten alanların bölgesinde çekim merkezi olmaları otomobilleşmenin ötesinde nüfus yoğunlaşması olarak açıklanabilir.

Nüfus büyüklüğü açısından Türkiye'nin en büyük iki ili olan İstanbul ve Ankara'da nüfus oranlarında artış, otomobilleşmeye doğrudan yansımamıştır. Bu illeri izleyen İzmir ise hem nüfus hem de otomobilleşme oranında azalma ile karşımıza çıkmaktadır. Ankara'nın hemen doğusunda iç kesimlerde Kayseri dışında neredeyse tüm illerde nüfus oranı görece azalmış olmasına rağmen, otomobilleşme artmıştır. Benzer bir şekilde bazı illerde gelir oranı da görece azalmış olmasına rağmen otomobilleşme artış göstermiştir. Bu durum otomobilleşmenin kimi bölgesel (doğunun uç kesimleri ile güneydoğu bölgeleri gibi) kimi yerel (Burdur ve Isparta) farklılaşmalar dışında tüm Türkiye'ye yayıldığını göstermektedir.

Ekonometrik Model

Ekonometrik modelde her il için 2007-2018 yılları arasındaki veriler esas alınarak Rastgele Katsayılar Regresyon Modeli (Random Coefficients Model) tahmin edilmiştir. Mekansal olmayan ve mekansal olan iki farklı model geliştirilmiştir. Mekansal olmayan model, herhangi bir ildeki otomobilleşmenin çevre illerle ilişkisinin olmadığı hipotezine dayanmaktadır; mekansal model ise herhangi bir ildeki otomobilleşmenin çevresindeki otomobil sahipliğiyle ilişkili olduğu hipotezine dayanmaktadır. Ekonometrik modelde 12 yıllık dönem için 81 il verisi kullanılmıştır; böylece örneklem büyüklüğü 972'dir. Her iki modelde iki değişken kullanılmıştır: Bağımlı değişken, bin kişi başına düşen otomobil sayısı iken bağımsız değişken ise 2009 değerinde ABD doları cinsinden kişi başına gelirdir. Betimleyici istatistikler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Ekonometrik model betimleyici istatistikleri

Değişken	Bin Kişi Başına Otomobil Sayısı	Kişi Başına Gelir (ABD Doları, 2009 Değeri)
Ortalama	90,75	8.153,91
Standart Sapma	50,44	3.021,44
N	972	972

Her iki ekonometrik modele ait parametreler, En Çok Olabilirlik (L , İng.: Maximum Likelihood) metoduyla tahmin edilmiştir ve parametrelerin katsayı değerleri ile anlamlılık değerleri Tablo 4’de görülmektedir. Bu modellerden, Mekansal Model, referans model olarak kullandığımız Panel Katsayılar Modeli karşısında anlamlı olarak iyileşme sağlamaktadır.

Tablo 4. Ekonometrik model katsayı tahminleri

Bağımlı Değişken: Bin kişi Başına Otomobil Sayısı	Panel Katsayılar Modeli		Mekansal Panel Katsayılar Modeli	
	Katsayı	z-değeri	Katsayı	z-değeri
Sabit	44,846	6,30	34,212	4,45
Gelir (Direk)	0,006	8,40	0,004	7,91
Gelir (Dolaylı)			0,002	3,24
λ	-	-	0,319	4,87
θ	-	-	0,900	34,87
σ_u	34,639		26,482	
σ_e	22,459		8,784	
ρ	0,704			
$Log(L)$	- 4540,913		- 3779,114	
T	12			
$\hat{L}$	81			
N	972			

Mekansal modelin parametreleri incelendiğinde kişi başına gelir 1000 ABD doları arttığında bir ilde bin kişi başına düşen otomobil sayısını 4 otomobil kadar arttırmaktadır. Buna ek olarak, yöntem kısmında da ifade edildiği üzere, gelir değişkeninin dolaylı etkisi de mevcuttur. Mekansal Panel Katsayılar Modeli döngüsel bir model olduğu için dolaylı etkiyi de hesaplamaktadır. Bu dolaylı etki, gelirdeki her 1000 ABD doları için 2 otomobile karşılık olmayan gelmektedir. Bu durumda hem mekansal hem de mekansal olmayan modelde gelir etkisi her 1000 ABD doları karşılığında bin kişiye düşen otomobil sayısını 6 arttırmaktadır. Buna karşın mekansal modelin 34,212 olan sabit katsayı değeri, 44,846 olan diğer modelden yaklaşık 10 otomobil daha azdır.

Mekansal Panel Katsayılar Model yapısında (8 numaralı denklem) tahmin edilen λ katsayısı, otomobilleşmenin mekansal yayılımını (İng. spillover) ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, bir ilin otomobilleşme düzeyi komşu illerine %31,9 civarında etki etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Mevcut çalışma Türkiye’de son dönem otomobilleşmeyi iller bazında incelemektedir; bu nedenle makro ölçekteki nüfus ve gelir değişimini esas alarak otomobil sahipliğindeki dinamikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Günümüzde otomobilleşme üçüncü aşamasına geçmiştir. 1990’lı yıllara kadar süren birinci aşamada otomobilleşme, arz ve talep kısıtı ile düşük seviyelerde seyretmiştir. İkinci aşamada arz kısıtı büyük ölçüde ekonomideki serbestleşme ile ortadan kalkmıştır. Hem üretim artmış hem de otomobil ithalatı mümkün kılınmıştır. İçinde bulunduğumuz, özellikle 2010 sonrasını içeren otomobilleşmedeki üçüncü aşamada ise talep kısıtı da ortadan kalkmıştır. Artan gelir, çeşitli finansman araçları ve hane halkının yaşam biçimi otomobilleşmeyi popüler kılmıştır. Geçmişte büyükşehirler ya da Türkiye’nin batı bölgelerinde kısıtlı olan otomobilleşme, son dönemde Türkiye’nin tüm bölgelerine yayılma istidadı göstermektedir. Bunun arkasında sadece gelir artışı yatmamaktadır. İkinci el piyasasının döngüsü, ödeme kolaylıkları içeren banka kredileri ya da kiralama seçenekleri otomobile erişimi kolaylaştırmakta, araç sahipliğini farklı boyutlarda desteklemektedir.

Bir hane halkının ilk aracının finansmanı ya da sabit maliyeti, hane halkı harcamalarında önemli bir kalemi oluşturmaktadır. Bu harcama bir kere yapıldıktan sonra hane halkı hareketlilik yatırımını, eldeki aracın satışı yoluyla sürdürmektedir. Yeni bir araç elden çıkarılan araç ile finanse edilmektedir. Diğer bir deyişle, aracın ekonomik ömrü dolmadan el değiştirmektedir. Otomobilin prestij ve lüks tüketim malı olması özellikleriyle beraber teknolojik yenilikler de aracın değiştirilmesine veya modelin yenilenmesine sebep olmaktadır. Arz kısıtının belirleyici olduğu dönemlerde özel araç kullanımında dayanıklılık ömrü esas alınırken üretimin ve el değiştirme imkanlarının artışıyla ortalama kullanım süresi düşme eğilimine girmiştir.

Bu ikili bir süreci tetiklemektedir. Otomobil sahibi olan kişinin yeni araç elde etmesi görece kolaylaşmakta ve yeni otomobile erişiminin maliyeti düşmektedir. İlk aracın maliyeti de, bize göre, batık maliyet (İng. sunk cost) olmaktadır. Birinci süreç otomobil sahipliğini, otomobil sahibi olma (kulüp etkisi), yaygın hizmetlerden faydalanma (filo etkisi), yol ağı üzerinde her yere

erişim sağlayabilme (şebeke etkisi) gibi etkilerin bileşeninde tutmaktadır (Bkz. Dupuy, 1999). İkinci süreç ise birinci el aracını elden çıkaranların ikinci el piyasasını canlandırmaları ile hayata geçmektedir.

Otomobil arzının rahatladığı ve gelir etkisinin ortaya çıktığı son dönem, ikinci sürecin etkilerini tüm gelir gruplarına yaymaktadır. Dolayısıyla otomobilleşme dinamiği açısından birinci sürecin otomobil bağımlılığını artırma, ikinci sürecin ise otomobil sahipliğini yaygınlaştırma gibi etkileri vardır. Otomobil sahiplerinin aracını yenilemesinin finansmanı büyük ölçüde mevcut otomobilin satılmasıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle hurdaya ayrılmayan tüm araçların, ikinci ve daha ileri ellerde değerlendirilme imkanı vardır. Türkiye de artık bu sürece girmiştir. Bu nedenle otomobil sahipliğinin ülke satışına yaygınlaşması söz konusudur.

Mevcut çalışma il bazında makro veri kullanarak otomobilleşmeye ilişkin sonuçlar elde etmiştir. En temel sonuçlarımız şu şekilde listelenebilir:

- 1) Türkiye’nin giderek artan otomobil üretim kapasitesi iç piyasayı beslemekle beraber otomobil ithalatının da otomobilleşmede önemli olduğu ileri sürülebilir.
- 2) Otomobilleşme görece düşük gelir düzeylerinde daha hızlı artmaktadır. Mevcut çalışmada yapılan bir analiz hızlı artışın kişi başına düşen gelirin 7.766 ABD doları seviyesine kadar geçerli olduğunu bulmuştur.
- 3) 2007-2018 arası otomobilleşmesi en hızlı olan iller, 7.766 ABD doları gelir seviyesinin altında kalan ya da bu dönem içinde bu seviyeyi aşan illerdir. Diğer bir deyişle, düşük ve orta gelirli illerin otomobilleşme hızları daha yüksektir.
- 4) Genel olarak Güneydoğu Bölgesindeki iller dışında otomobilleşme, Türkiye sathına yayılmıştır. Türkiye’nin batı ve orta kesimlerindeki orta büyüklükteki illerde otomobilleşme daha hızlı ilerlemektedir. Bu illerin toplam otomobil sayısı içindeki payları, Türkiye’nin en büyük illerine karşı büyümektedir.
- 5) Kişi başına gelir 2009 değeri üzerinden 1000 ABD doları artınca, bir ilde bin kişi başına altı otomobil toplam sayıya eklenmektedir.
- 6) Bir ilin otomobilleşme seviyesi çevresindeki illeri pozitif yönde etkilemektedir. Bu etki ortalamada %31,9 civarındadır. Bu sonuç, Dupuy (1999)’da belirtilen etkilerin mekansal yansımaları olarak da görülebilir.

Görüleceği üzere bulgularımızın tümü Türkiye’de otomobilleşmenin artışı ve yaygınlaşmasını göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere mevcut çalışma il bazında makro veriye dayanmaktadır. Oysa otomobil sahipliği hane halkı (ya da firma) harcamasıdır. Diğer bir deyişle, otomobilleşmenin temel dinamiği mikro ölçekte oluşmaktadır. Her ne kadar mevcut çalışmada tespit edilen sonuçlar ve sunulan tartışma makro dinamiklerin temel özellikleri ile Türkiye’de otomobilleşmenin eğilimini vermişse de hane halkı otomobil sahipliğini belirlemektedir. Hane halkının otomobil sahibi olması sürecinin de esas belirleyicisi olmaktadır. Hane halkının demografik özellikleri, gelir düzeyi ve sosyo-ekonomik statüsüyle beraber kulüp etkisi ve komşu etkisi de otomobil sahibi olmanın ve bunu devam ettirmenin belirleyicileridir.

Bir kere otomobil sahibi olduktan sonra, hane halkı için otomobilin zaman-mekandaki karşılığı ortaya çıkmaktadır. Otomobilin sunmuş olduğu hareketlilik kişinin ve hanenin yaşam döngüsünü değiştirmekte ve zaman-mekan coğrafyasını da etkilemektedir. Günlük aktivitelere katılım, ziyaret edilen yerler, bunların sayıları ve süreleri değişmekte; zamanla otomobil sahipliği konut (veya işyeri) yer seçim kararını da etkilemektedir. Hanedeki otomobil sayısı, bu araç(lar)ın kimin tarafından kullanıldığı ve günlük/haftalık ne tür aktivitelere otomobil ile erişim sağlandığı hane halkının zaman-mekanda kurduğu ilişkileri değiştirmektedir. Hane halkının konut dışındaki yaşama aktif katılan üye sayısı kadar otomobile erişim varsa mekana olan bağımlılık ortadan kalkmakta ve yer seçimindeki kısıtlar da önemli ölçüde esnemektedir. Otomobil sahipliğinin bu yönü otomobilin hane halkı içinde yayılmasıyla yakından ilişkilidir.

Bu durumda otomobilleşmenin kentsel yerleşmeler için anlamı nedir? Türk kentlerinin genel yapısı tek merkez çevresinde yoğun yerleşme şeklindedir (Bkz. Aru, 1998). 1980’lere kadar kent içi ulaşımda yaya ulaşımı önemli derecede öne çıkmaktadır. Araç sayısının en fazla olduğu İstanbul’da dahi yaya yolculukları 1980’lere kadar %30’lar civarındadır (Tekeli, 2008, s. 80-81). İlginç olan ulaşım planlama çalışmalarında da yaya yolculuk oranlarının yüksek değerlerini hala koruyor olmasıdır. Bunun arkasındaki neden özellikle orta büyüklükteki kentlerin merkez ve çeperlerinin karışık arazi kullanımına sahip olmasıdır. Türk kentinin son döneme kadar olan gelişmesi içinde karışık arazi kullanımı özelliğini koruması, otomobilleşmeye karşı belirli bir düzeyde direnç oluşturmuştur.

Türkiye’de her haneye bir araç şeklinde popüler bir otomobilleşme süreci devam etmektedir. Bu çalışmanın temel tespiti de bu yöndedir. Bu süreç

içinde yerleşmelerin bugünkü genel gelişme özelliklerini önemli ölçüde koruyacakları düşünülmektedir. Otomobilleşmenin genele yayılması sonrasında hane halkı içine de yayılması bu sürecin devamında Türkiye’de beklenebilir. Hane halkı içine yayılma yerleşmelerin gelişimini de belirgin bir biçimde değiştirebilir çünkü otomobil sahipliğini arttığı kadar kullanımını da artıran bu yayılma, zamana ve mekana bağlılığı tamamen ortadan kaldırmaktadır. Kentsel ulaşımında özel ulaşımı baskın bir şekilde öne çıkarmakta ve otomobilleşmeyi kentsel büyümeye müdahil ederek kentsel yayılmaya sebep olmaktadır. Gelecekte hane halkları tercihlerine de uygun olarak kentsel yayılmanın yanı sıra otomobil yolculuklarını artıran monoton arazi kullanımının genişlemesi beklenmektedir. Ancak yerleşmelerin mevcut yapıları ve gelişme dinamikleri burada önemli bir etken olacaktır.

Extended Abstract

Recent Automobiliation in Turkey: Province Based Analyses Between 2007-2018

*

Metin Şenbil⁵

Emine Yetişkul⁶

ORCID: 0000-0003-3123-1621

ORCID: 0000-0003-0829-1562

Automobile ownership in Turkey has witnessed three main periods. The first period can be characterized with its supply and demand constraints. In import-substitution low-income economy, automobile manufacture and household income were both insufficient to support a decent increase in automobile ownership. Domestic automobile market has a corresponding type structure with a typical duopoly with low production levels and prices out of reach for an average household. Economic liberalization after 1980s heralded the second period as the new economic milieu attracted international automobile manufacturing companies to Turkey. With the turn of the century, Turkey witnessed a surge in automobile production supplying both to international and domestic markets. Relaxation of supply side constraints are coupled with steady income increase in the third period. We regard third period as the late period automobiliation in Turkey. Current study investigates this late period in Turkey at province level.

As mentioned above, late period automobiliation has freed itself from supply and demand side constraints. Production capacity has increased, import regimes have eased, and automobile prices have decreased significantly. Increase in household income has relaxed automobile market on the demand side. Besides used automobile market has thrived as cars bought first hand in 1990s flooded the domestic market to finance a new car. Households generally have one car and only a small fraction has higher ownership levels matching number of driving licenses in the household. In any case, a new car

⁵ Prof. Dr., Gazi University, E-mail: senbil@gazi.edu.tr

⁶ Prof. Dr., METU, E-mail: yetiskul@metu.edu.tr

is partially financed by selling the old car. Thus, late period automobilization assumed high pace with new car market as well as second hand one. We designate this late period as popularization of automobile ownership in Turkey.

Analyses to capture late period automobilization in Turkey generally employed population and income variables along with number of automobiles at provincial levels. We used basically two ways to account for variation among automobilization in provinces. One is a mathematical method basically employed by Tekeli (2008). This method measures changes in ratio of population or income (total value added) of a province in Turkey to ratio of automobile number in the province in Turkey between two time points, i.e. 2008 and 2018. The other is to employ panel-data regression models to find out per capita income’s effect on automobile ownership per thousand people. In this vein, we used random-effects aspatial and spatial regression models.

Generally provinces in the western part of Turkey enjoy higher levels of automobile ownership. Among these, metropolitan cities, which also signal higher income levels, are more inclined to automobile ownership. Highest number of automobiles per population is in Ankara, the capital city of Turkey. This is reasonable as Ankara enjoys a high share of middle class households with government employees who support households with a steady flow of income—this increases odds for getting a bank credit to buy an automobile. However there are exceptions such as Kocaeli, one of industrial production hubs of Turkey. Such exceptions might indicate high number of low income households. Provinces in the east and southeast of Turkey show the lowest levels of automobile ownership due to widespread low income level among their populations. However, there are strong signs for a rapid increase in the near future. As used car market is on the path to exuberance, these provinces will enjoy lowering prices with the abundance of used cars in the market. Our analyses support this trend. In low or middle income level provinces, automobilization has gained pace, causing a spreading to all over Turkey. Without much regard to a relative decrease or increase in income level or population, automobilization has increased in all of the provinces.

The general picture becomes clearer when we proceed to analyses using automobile ownership per thousand people and income per capita. Particularly, provinces with high increase in automobile ownership are those with income levels below 7.776 US dollars per capita (2009 values) or just above. This level is the breaking point in its pace. Besides, this finding also shows how income increases by years affect ownership levels among low income provinces. This is an important indication in automobile affordability for all

income levels, which causes a wide-spreading automobilization. Panel-data regression models show that an increase of 1.000 US dollars (2009 values) in per capita income causes an increase in the number of cars per thousand people by six, which means an increase of 6.000 cars for a million population. Additionally, spatial panel-data regression estimates that a province's automobilization level positively affects provinces in its vicinity by 31,9 %. There are significant spill-over effects among neighboring provinces. This might be due to positive effects of car manufacturers and dealers active in a region.

In the period ahead will be a period of spread in automobilization as well as its concentration. We believe that one-car households are on the verge of shifting to two-cars due to many reasons. One is the urban sprawl initiated by mass automobilization. Compact city forms of mid-sized Turkish cities have begun to dissolve, and new sub-centers have emerged. By urban sprawl, automobile-oriented mobility patterns will gain pace in the near future. Therefore, risk of automobile-led urban sprawl is increasing in mid-sized cities more than metropolitan cities, which assumed urban sprawl in early 2000s. In general, there are high prospects of widespread automobilization in Turkey. Automobile ownership will increase in all provinces, because, compared to high income countries, automobiles ownership is way below saturation levels in Turkey. The same is valid for households. Automobile ownership will spread to all income levels and number of automobiles in households will increase as well. These developments herald a new era which affects growth dynamics of settlements as well as daily lives of households as mentioned above.

Kaynakça/References

- Adkins, L.C. ve Charter Hill, R. (2011). *Using Stata for Principles of Econometrics* (4. bs). New Jersey: John Wiley and Sons.
- Aru, K. A. (1998). *Türk kenti : Türk kent dokularının incelenmesine ve bugünkü koşullar içinde değerlendirilmesine ilişkin yöntem araştırması*. İstanbul: YEM Yayınevi.
- Dargay, J. ve Gately, D. (1999). Income's effect on car and vehicle ownership, worldwide: 1990-1995. *Transportation Research A: Policy and Practice*, 33(2), 101-138. [https://doi.org/10.1016/S0965-8564\(98\)00026-3](https://doi.org/10.1016/S0965-8564(98)00026-3)
- Dargay, J. (2001) The effect of income on car ownership: evidence of asymmetry. *Transportation Research A: Policy and Practice*, 35(9), 807-821. [https://doi.org/10.1016/S0965-8564\(00\)00018-5](https://doi.org/10.1016/S0965-8564(00)00018-5)

- Dupuy, G. (1999). From the “magic circle” to “automobile dependence”: measurements and political implications. *Transport Policy*, 6(1), 1-17. [https://doi.org/10.1016/S0967-070X\(98\)00028-6](https://doi.org/10.1016/S0967-070X(98)00028-6)
- Newman, P. ve Kentworthy, J. (2015). *The end of automobile dependence: how cities are moving beyond car-based planning*. Washinton D.C.: Island Press.
- OICA (International Organization of Motor Vehicle Manufacturers). (2020). *Production Statistics*. 28. 03. 2020 tarihinde <http://www.oica.net/production-statistics/> adresinden erişildi.
- Otomotiv Sanayii Derneği. (t.y). *İstatistikler*. 28.03.2020 tarihinde <http://www.osd.org.tr/osd-yayinlari/istatistikler/> adresinden erişilmiştir.
- Özelçi Eceral, T., Armatlı Köroğlu, B., Çıngı Özüdü, B., Özdemir Sönmez, N., Sat, N. A., Şenbil, M. ve Varol, Ç. (2015). *İlhan Tekeli ile günümüz ve geleceğe Dair*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- StataCorp. (2019). *Stata: release 16, statistical software*. College Station, TX: StataCorp LLC.
- Senbil, M. ve Yetiskul, E. (2012) Motorization in Turkey: The case of passenger cars. *Association of European Schools of Planning (AESOP) 26. Yıllık Kongresi*, Ankara, Türkiye, 11-15 Temmuz 11 2012.
- Şenbil, M. (2019) İzban effects on Izmir Urban Region. İçinde: *Proceedings of International Symposium: Local Government Democracy and Izmir*, Akdeniz Akademisi, 304–322.
- Tekeli, İ. ve Okyay, T. (1981). *Dolmuşun öyküsü*. Ankara: Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği Yayınları.
- Tekeli, İ. Ve İlkin, S. (2004). *Cumhuriyetin harcı 3: modernitenin altyapısı oluşurken*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2008). *Türkiye’de bölgesel eşitsizlik ve bölge planlama yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *İstanbul ve Ankara için kent içi ulaşım tarihi yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yayar, R., Çoban, M. N., ve Tekin, B. (2015). Otomobil sahipliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Tokat ili kentsel alanda bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 22 (2), 603-617.

Ekler

Tablo Ek 1. İl bazında karşılaştırmalı, görece otomobilleşme, gelir ve nüfus oranları

BÖLGE	GÖRECE DEĞİŞİM BÜYÜKLÜĞÜ ^{10*}							
	GELİR				NÜFUS			
	YÖN (A)		YÖN (B)		YÖN (A)		YÖN (B)	
	İl	GDB	İl	GDB	İl	GDB	İl	GDB
I	Kocaeli	79,92	Bursa	39,87	Antalya	39,22	Bursa	40,60
	Gaziantep	49,21	Hatay	28,32	Kocaeli	36,09	Tekirdağ	36,26
	Tekirdağ	39,14	Sakarya	20,87	Gaziantep	34,39	Sakarya	19,04
	Konya	18,10	Kahramanmaraş	19,26	Muğla	8,24	Osmaniye	10,86
	Osmaniye	13,76	Manisa	14,06	Kayseri	4,14	Yalova	9,27
	Yalova	12,76	Aksaray	11,09	Eskişehir	3,36	Bolu	8,36
	Mardin	8,61	Kırıkkale	11,06	Gümüşhane	1,95	Düzce	7,28
	Kilis	2,38	Niğde	8,07			Bilecik	6,11
	Bingöl	2,37	Adıyaman	4,73			Çankırı	4,29
	Bayburt	0,90	Uşak	4,70			Kilis	1,94
			Kırşehir	4,49				
			Rize	3,97				
			Erzincan	1,12				
	II	Antalya	23,55	Mersin	26,77	Manisa	16,94	Adana
Balıkesir		19,46	Trabzon	17,27	Yozgat	16,07	Sivas	11,42
Samsun		15,99	Adana	11,85	Samsun	13,33	Ardahan	3,65
Tokat		10,70	Çanakkale	10,42	Tokat	12,73	Bartın	2,45
Çorum		9,12	Malatya	9,91	Çorum	11,07	Tunceli	1,49
Bolu		8,31	Elazığ	8,78	Balıkesir	10,22		
Amasya		7,92	Düzce	8,29	Afyonkarahisar	9,93		
Giresun		7,76	Sivas	7,43	Ordu	7,56		
Edirne		7,71	Çankırı	7,31	Amasya	7,55		
Bilecik		7,64	Nevşehir	6,77	Adıyaman	7,35		
Yozgat		7,44	Muğla	4,31	Giresun	5,99		
Kırklareli		7,14	Bartın	1,92	Edirne	5,45		
Afyonkarahisar		5,92	Gümüşhane	1,29	Kastamonu	4,57		
Kayseri		5,73	Tunceli	0,67	Mardin	3,86		
Kastamonu		5,40	Ardahan	0,42	Artvin	2,21		
Ordu		5,33			Bingöl	1,69		
Sinop		4,38			Karaman	1,65		
Aydın		4,05			Bayburt	0,83		
Eskişehir	2,69							
Artvin	2,64							
Karaman	1,80							
III	Ankara	153,42	İzmir	85,40	Erzurum	14,81	İzmir	85,48
	Kütahya	9,65	Bitlis	1,69	Zonguldak	14,42	Van	10,34
	Isparta	7,91			Ağrı	9,35	Hakkari	2,37
	Burdur	7,13			Kütahya	8,86		
	Erzurum	2,22			Kars	8,45		
	Muş	1,06			Muş	6,82		
	Kars	0,98			Isparta	4,05		
					Bitlis	3,46		
					Denizli	3,25		
					Burdur	2,67		
				Siirt	1,73			
				İğdır	1,69			
IV	Şanlıurfa	13,92	İstanbul	268,53	Şanlıurfa	30,47	İstanbul	265,97
	Şırnak	7,09	Van	9,77	Batman	5,49	Ankara	100,92
	Hakkari	2,58	Zonguldak	5,22	Şırnak	4,04	Diyarbakır	4,97
	Karabük	2,57	Diyarbakır	4,56			Karabük	1,77
	Siirt	2,26	Ağrı	3,77				
	Denizli	2,25	Batman	2,06				
		İğdır	0,35					

Dolmuşun (Uzun) Öyküsü: Basımının Kırkıncı Yılında İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın Benzersiz Çalışması Üzerine

*

Besim Can Zırh¹

ORCID: 0000-0003-3506-6096

Öz

Bu yazı İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın 1980 yılında basılan "Dolmuşun Öyküsü" kitabını hatırlamak üzere İlhan Tekeli özel sayısı için kaleme alınmış bir kitap değerlendirmesidir. "Dolmuşun Öyküsü" kitabı İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın Yiğit Gülöksüz ile birlikte gerçekleştirdikleri ve 1976 yılında "Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir" başlığında yayımlanan bir çalışmadan ilham almakta ve ODTÜ Planlama Bölümü öğrencilerinin 1974 yılındaki "Yaz Stajı" kapsamında karma yöntemle gerçekleştirilen bir dizi araştırmaya dayanmaktadır. Çalışmanın dolmuş konusunda bugün halen geçerli olan bir dizi ön kabulü bilimsel bir yaklaşımla tartışmaya açması ve dolmuş olgusunu çeper ülke kentleşmesi bağlamında inceliyor olmasıyla kentleşme çalışmalarında oldukça özgün bir yere sahiptir. Basımından 40 yıl sonra dahi Türkiye'nin kente dair ulaşım başta olmak üzere birçok temel sorununun nasıl incelenebileceğine dair ışık tutan çalışma dolmuşla dair dönemin popüler kültüründen malzemeleri de içermektedir. Tekeli ve Okyay'ın bu özgün araştırma sonucunda dolmuşun geleceği hakkında geliştirdikleri varsayımların ne ölçüde gerçekleşmiş olduğunu yeni çalışmalar ışığında tartışmak gerekir ve böyle bir çaba yazımın kapsamı dışında kalır.

Anahtar Kelimeler: kentleşme, ulaşım, dolmuş, Ankara, toplumsal araştırma.

¹Dr. Öğretim Üyesi, ODTÜ, E-mail: besimcan@metu.edu.tr

The (Long) Story of Dolmuş/Jitney: Reading İlhan Tekeli and Tarık Okyay's Unprecedented Work on the Fortieth Anniversary of Its Publication

*

Besim Can Zırh²

ORCID: 0000-0003-3506-6096

Abstract

This essay was written to remind İlhan Tekeli and Tarık Okyay's work Dolmuşun Öyküsü (The Story of Dolmuş) published in 1980. This work was inspired by another research conducted by İlhan Tekeli and Tarık Okyay with Yiğit Gülöksüz in 1976. As they realized that the phenomenon of dolmuş was overlooked in newly developing body of research on urbanization in Turkey, Tekeli and Okyay decided to conduct a follow-up research with the students of Middle East Technical University, Urban Planning Department as their summer internship. This collective research was designed on mixed-methodology approached and aims to critically analyze taken-for-granted assumptions about dolmuş as a particular system of intracity transportation. Even on its fortieth anniversary of publication, The Story of Dolmuş continues to be relevant in the context of contemporary urbanization in Turkey. It would be necessity that their assumptions about the future of dolmuş need to be examined in the light of new research to see whether if they were right or not, however this cannot be in the scope of this essay.

Keywords: *Urbanization, transportation, dolmuş/jitney, Ankara, social research.*

---

² Assist Prof. Dr., METU, E-mail: besimcan@metu.edu.tr

Giriş: Dolmuşun Unutulmuş Öyküsü

2019 yılının son aylarında ODTÜ öğrencileri tıpkı Hacettepe'deki arkadaşları gibi kampüslerine kamusal ve düzenli ulaşım için bir kampanya başlattı ve seslerini duyurabilmek için taleplerini #ulasamiyoruzhocam etiketiyle sosyal medyaya taşıdı. Herkese açık olarak yapılan paylaşımlardan birkaçını 2020'lerde Türkiye'nin, 60 yıllık tarihe sahip en iyi üniversitelerinden birine ulaşım konusundaki durumu çerçevelemek için aktarmak isterim.

- “Size bir fıkra anlatayım, bi keresinde evden okula gitmek için önce otobüsle batıkente, sonra metroyla akköprüye, sonra otobüsle akm'ye, sonra metroyla aktarmalı şekilde odtü metroya, sonra da ringle derse gitmiştim” (Keçiören Metrosu'nda çalışma olduğundan). (Ilhami Aranzubia)
- “Daha komik bir fıkra geliyor, Oturduğum yer bahçelievler (milli kütüphane değil) Arabayla ODTÜ'ye ulaşım max 15 dakika. Metro ile 45 dakika :’)) 4 yıldır kesintisiz her gün bu fıkrayı yaşıyorum” (Arkonem değil Arco-İris).
- “Kırkkalde oturan bi arkadaşım okuldan eve giderken benden önce dönüyor” (ah bu ben)
- “Her gün Kırkkale'de okusam şimdiye evde olmuştum demekten ayrı, otobüslerde harap olmaktan ayrı yoruldum. 3 saat çok fazla. Semt servisleri istiyoruz!” (Nomorealeyna)

Bu kampanyayla ODTÜ'de okumaya başladığım 90'ların ikinci yarısını, bir öğrenci olarak barınma ve ulaşım konusunda yaşadığım güçlükleri anımsadım. Bir yanıyla İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış olmak, yeni bir şehir deneyimi; diğer yanıyla üniversite hayatına uyum birçoğumuz gibi benim için de dönüştürücü bir deneyimdi. Bu yıllara dair çok açık anımsadığım bir diğer şey ise ODTÜ'ye başladıktan sonra aldığım ilk kitaptır. *Bookstore*'un raflarında ilginç ismi ve özgün kapağıyla (Görsel 1) dikkatimi çeken kitabı elime aldığımda bir kente, bir topluma dolmuşun penceresinden bakma fikri beni çok etkilemişti. Aradan geçen yıllara karşın ulaşımın Türkiye'de öğrenci deneyiminin halen en belirleyici meselelerinden biri olmasıyla *Dolmuşun Öyküsü*'yle karşılaşmamı anımsadım.

Bu yazı İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın 1980 yılında basılan “Dolmuşun Öyküsü” kitabını hatırlamak üzere İlhan Tekeli özel sayısı için kaleme alınmış bir kitap değerlendirmesidir. Basımından 40 yıl sonra dahi Ankara başta olmak üzere Türkiye'nin birçok kentinde ulaşımın başat aktörü dolmuşları

anlamamız açısından güncelliğini koruyan bu çalışma dolmuş konusunda bugün halen geçerli olan bir dizi ön kabulü bilimsel bir yaklaşımla tartışmaya açması ve dolmuş olgusunu çeper ülke kentleşmesi bağlamında inceliyor olmasıyla kentleşme çalışmalarında özgün bir yere sahip. Diğer yandan yazının amacının bu çalışmadaki argümanların geçerliliğini tartışmak ya da güncellemek olmadığını açıkça not etmek isterim.

İlhan Tekeli ve Tarık Okyay'ın hazırladıkları çalışma iki nedenle oldukça özgün ve önemli. İlki memlekete dair bir durum olarak bilimsel çalışma yapmanın dönemsel güçlüklerine işaret ediyor:

- “Dolmuş olgusunu inceleme konusunda yazarların ilgisini yoğunlaştıran gelişmeler yanı sıra, bu araştırmanın yapılmasını olanaklı kılan bir fırsat ortaya çıkmıştır. Son yılların çalkantılı eğitim ortamı içinde ODTÜ Şehir Planlama Bölümü öğrencilerinin 1974 yılı yaz stajı, başka bir olanak kalmadığından öğrencilerin de isteğiyle Ankara’da ‘dolmuş’ olgusunun araştırılmasına yöneldi. Bu çalışmada yararlandığımız alan araştırması sıkıntılı bir eğitim ortamının zorunluluklarından doğmuş oldu. Çalışmamız böyle sıkıntılı bir ortamda özveriyle çalışan ODTÜ Planlama Bölümü öğrencilerine çok şey borçludur” (s. ii).

İkincisi ise konunun neden gözden kaçmış olduğuna dair bir saptama:

- “Bir toplumsal olgunun araştırılmaması, bu olgunun bir sorun niteliğinde görülmediğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir. Toplumsal araştırmaların gecekondü üstüne yoğunlaşması, bir rastlantı değildi. Doğuşundan beri bir orta sınıf üyesi olan planlılar, yöneticiler ve toplumbilimcilerce gecekonduya bir sorun olarak bakılmasındandı” (s. ii).

İlhan Tekeli ve Tarık Okyay, Yiğit Gülöksüz’ün de katıldığı ve 1976 yılında *Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir* başlıklı bir kitap olarak basılan çalışmalarını sürecinde dolmuş üzerine bir çalışma olmadığını fark ederler. Onlara göre bu durum araştırmacıların sınıfsal konumundan kaynaklanan yönetsel bir körlüğün yansımasıdır. 20 temel başlık altında giriştikleri kapsamlı bir incelemedir. Söz gelimi: “Özel Araba Sahipliği ve Otomobil Üretimi Açısından Şehirsel Ulaşım Sorunu”, “Şehirlerimizde Çıkar Grupları Açısından Plansızlık”, “Şehir Halkının Beslenmesinde Bir Dağıtım Kontrol Merkezi: Toptancı Halleri” ve “Şehirlerimizde Yeni Bir Büyüme Biçimi: Toplu Konut.” Bu 20 başlıktan altıncısı ise “Dolmuşlar ve Dolmuşçular” üzerinedir.

Dolayısıyla Tekeli ve Okyay bilim insanları olarak yaptıkları bir çalışmada Türkiye kent çalışmaları açısından bir noksanlık tespit etmişler, bu meseleyi

öğrencileriyle birlikte ortaklaşarak bir araştırma konusu olarak çalışmışlardır. Çalışma oldukça ilginç karma bir yöntemle dayanmaktadır. Bir yandan ulaşım gibi konulardan sorumlu kamu aklının yaptığı çalışmaları temel bir veri kaynağı olarak kullanıyorlar. Diğer yandan toplumun dolmuş konusunda nasıl bir algısı ve ön-kabulleri olduğunu anlamak üzere köşe yazıları ve daha da değerlisi yine kültürel bir öge olarak karikatürlere bakıyorlar (Görsel 7). Araştırmanın diğer kısmı ise dolmuş yolcuları ve dolmuşcularla gerçekleştirilen soru kâğıdına dayalı görüşmelere ve örgüt üye ve yöneticileriyle yapılan mülakatlara ve katılımcı gözleme dayanıyor. Bu yöntemlere ilişkin notları ilgili kısımları tartışırken belirteceğim.

Birinci Bölüm: Dolmuş Nedir?

Tekeli ve Okyay'a göre "gecekondu" dendiğinde alt-sınıf bir konut tipi anlaşılacakken "dolmuş" konusunda böyle bir anlam-birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ilk bölüm "Dolmuş nedir?" başlığı altında bu özgün taşıma sisteminin bir araştırma konusu olarak tanımını yapmaya odaklanır. Bu tanım, çalışmanın kalanı açısından temel bir referans oluşturma çabasıdır ve "Yolcuların tek tek bindiği ve dolunca yola çıkan taşıttır" gibi 10 temel önermeyle genel bir çerçeve çizilir.

Sonrasında bir hizmet olarak ulaşımın nasıl örgütlendiği, kimin kimden nasıl bir hizmeti hangi usullerle aldığı gibi sorular çerçevesinde tanımlanır. Sözelimi "ancak dolunca yola çıkması" dolmuşu belirli bir tarifeye göre sunulan ulaşım hizmetlerinden farklılaştırmaktadır. Bu hizmetten yararlanan kişiler olarak yolcular ise öncesinde birbirini tanımaya gerek duymayan fakat belirli bir zamanda bu hizmeti almak üzere bir araya gelmiş ve hizmet bedelini aralarında paylaşan bir müşteri kümesidir. Buna karşın bu hizmeti sunan kişiler olarak dolmuşcular genelde aile ya da akrabalık ilişkilerine dayalı bir sermaye (dolmuş) ve ucuz (sigortasız, güvencesiz ve uzun saatlere dayalı) emek kaynağına erişimi olan küçük işletmeci olarak tekelleşme eğilimine sahip olması pek mümkün olmayan kendi işinin işçisi "marjinal" kesim üyeleridir. 1960'ların sonunda bir standartlaşma gelene kadar steysin taksi ya da minibüs gibi farklı araç tiplerinin kullanılabilirdiği bir ulaşım hizmetidir.

Toplumsal bilimlerde odaklanılan bu gibi olguları çalışabilir hale getirmek (operationalization) her araştırmanın ilk adımıdır. Tekeli ve Okyay öncelikle on temel önerme kapsamında bir "dolmuş kümesi" oluştururlar (s. 15). Bu tanımlama aşamasının tamamlayıcı bir parçası olarak çizilen kümenin barındırdığı farklılıkları da tartışırlar. Bu kapsamda dolmuş genel kümesi

içinde (a) hizmet sunulan alan (kent-içi ya da kent hinterlandı), (b) kısmen buna dayalı olarak yolcu taşıma kapasitesi (kent-içi alanlarda altı ya da yedi kişilik taksi/steyşin dolmuşçuluk, kent hinterlandına doğru 11 kişilik minibusçülük) ve (c) yolculuk amacına göre (özel amaçlı taksi dolmuş, ilköğrencilerine yönelik taksi dolmuş ve hatlı genel dolmuşçuluk) farklı biçimler olduğu unutulmamalıdır. Tekeli ve Okyay çalışmalarında bu farkları da göz önünde bulundurarak dolmuş kümesini bir bütün olarak çalışacaklarını söyleyerek ilk bölümü tamamlıyor.

Bölüm 2: Dolmuşun Varlığı Nelere Bağlıdır?

İkinci bölümün odak sorusu “Dolmuşun varlığı nelere bağlıdır?” olarak tanımlanıyor. Bu bölümde Tekeli ve Okyay dolmuşu Türkiye gibi çeper ülkelerde yaşanan hızlı kentleşmeye bağlı olarak oluşan yolculuk taleplerinin kamusal ulaşım sistemleriyle karşılanamamasının bir sonucu olarak tartışıyor (s. 23-24). Buna karşın kamunun talebi tümüyle karşılayabildiğinde dolmuş olan ihtiyacın ve dolayısıyla dolmuş sisteminin ortadan kalkacağına dair genel kabulün ise mevcut verilerle sınamayacağını belirttikten sonra gerçekte bu varsayımın temel önermeleri nedeniyle tartışmaya açık olduğunu not ederken “tarihi örneklerden yararlanmak” (s. 24) gereğine işaret ediyorlar. Onlara göre bu yaygın ön kabul; (a) dolmuş ve kamu sistemlerince sunulan ulaşım hizmetlerinin aynı nitelikte olması, (b) kamu taşıma sistemlerinin dolmuştan daha düşük maliyetli olması ve (c) “marjinal” bir kesim üyesi olarak dolmuşçuların etkin bir baskı grubu oluşturmayacağı gibi üç temel varsayımına dayanıyor.

Nitekim “dolmuşun varlığının” kent morfolojisiyle ilişkili olarak incelendiği bu bölümde Tekeli ve Okyay’ın amaçlarından biri de bu gibi varsayımları sınamak olarak karşımıza çıkıyor. Bu açıdan bakıldığında dolmuşun özgün bir ulaşım sistemi olarak belirli kentleşme süreçlerine koşut olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Gerek hız, gerek hizmet esnekliği gerekse de taksi (tamamen özel) ve otobüs (tamamen kamusal) arasındaki farklı statüsü nedeniyle dolmuş sistemi kendine has bir hizmet niteliği sunuyor. Diğer yandan dolmuşçular sahip oldukları hizmet esnekliğine dayanarak değişen maliyetler karşısında farklı stratejiler izleyerek ulaşım ücretlerini dengeleyebiliyor. Son olarak ise marjinal bir kesim üyesi olmasına rağmen dolmuşçular dernekler altında örgütlenerek birçok konuda kendi çıkarlarına baskı oluşturabilmek-

tedir. Sonuç olarak hızla dönüşen kent morfolojisine bakıldığında ortaya çıkan tablo ne özel araba sahipliğinin toplumun geneline yayılması ne de kamu taşımacılığının yaygınlaştırılması dolmuşa olan ihtiyacı azaltmayacaktır.

Adım adım inşa edilen bu zemin üzerinde Tekeli ve Okyay dolmuşun kent morfolojisiyle olan ilişkisine dair iki temel varsayım geliştirirler. Öncelikle (Varsayım 1) "Bir şehirde kent içi ulaşım aracı olarak dolmuşun bulunması, kentin büyüklüğüne bağlıdır. Belli büyüklükten aşağı kentlerde dolmuş bulunmayacak, belli büyüklükten yukarı kentlerde ise dolmuş mutlaka bulunacaktır" (s. 30). Bu temel varsayımı desteklerken bir kişinin 15 dakikadan uzun süren mesafeleri yürümek istemeyeceğini ve kent-içi ulaşımında bu mesafenin uzamasının dolmuşun ortaya çıkmasındaki temel etkenlerden biri olacağını vurguluyorlar. Bu varsayımı desteklemek üzere Türkiye'de nüfusu 50 binden büyük kentlerdeki dolmuş ve otobüs varlığına dair verileri karşılaştırıyorlar. Diğer yandan (Varsayım 2) "Doğrusal biçimdeki kentlerde, dairesel biçimdeki kentlere göre daha alt nüfus düzeyinde dolmuş ortaya çıkacaktır" önermesine dayalı olarak dolmuşun değişen kent morfolojisine göre ortaya çıkabilecek yeni ve farklı hacimdeki taleplere çok daha kolay uyum sağlayabilmesine dayalı olarak özgün bir varlık nedeni olduğunu söylüyorlar. Söz gelimi, kentin bir ucuna hastane ya da üniversite kurulduğunda kente dair yeni bir mesafe referansı olacak bu noktaya dolmuşun ulaşması diğer tüm ulaşım biçimlerinden daha kolay olacaktır (s. 34).

Bölüm 3: Dolmuş Hatlarının Evrimi

Bir önceki bölümde dolmuşun ortaya çıkış koşulları kentlerin sahip olduğu çevresel ve nüfus artışı gibi özelliklere işaret edilerek tartışılmıştı. "Dolmuş Hatlarının Evrimi" bölümünde ise Tekeli ve Okyay dolmuşun ortaya çıktık-tan sonra kentin morfolojisindeki değişime koşut olarak dolmuş hizmetlerinin nasıl dönüştüğünü ele alıyorlar. Dolmuşlarla sunulan ulaşım hizmetinin en temel örgütlenme biçimi olan hatlarının nasıl dönüştüğü kentin morfolojisindeki değişimi de anlamak açısından önemlidir. Nitekim "Bugün, yeni dolmuş hatlarının çoğu, büyük kentlerimizin gelişme biçimine koşut olarak çevreye ve özellikle gecekondü alanlarına hizmet götüren hatlardır" (s. 44) ve adeta kentin mekânsal bedenini saran damarlar olarak görülebilir.

Tekeli ve Okyay, dolmuş hatlarının gelişiminden doğru kent morfolojisine baktıkları bu bölümde bazı nesnel kıstaslar tanımlamaya çalışırlar. Söz gelimi, Ankara'da bir hattın 9-10 km kadar uzayabileceğini, bu mesafeden sonra dolmuşun çalışma doğasına tezat olacağını ve böylece yeni bir hattın

oluşması gerekeceğini saptılar. Fakat günümüzde yeni uydu kentleşmelerle birlikte bu mesafe 30 km'ye kadar çıkabilmektedir. İstanbul'da ise Tak-sim'den Emirgan'a kadar tek bir çizgi üzerinde hareket ediyor olmasına kar-şın Beşiktaş ve Bebek gibi ara son durakların oluşması ve düz bir çizgi üze-rinde birden çok hattın çalışıyor olmasına işaretle hatların gelişiminin belirli işleyiş ilkelerine tabi olduğunu tespit ederler. Dairesel genişleyen kentlerde ise mesafeler uzadıkça iki aks arasındaki alan büyüyecek ve bir noktadan sonra aksları birbirine bağlayacak küçük hatlar ortaya çıkacaktır.

Kent morfolojisinde yaşanan dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkan talebi karşılamak üzere kendiliğinden oluşuyor gibi görülebilecek dolmuş hatların-daki dönüşümlerin gerçekte tabi olduğu başka değişkenler de değerlendir-meye alınmalıdır. Öncelikle dolmuş hatlarının oluşması dolmuşçuların belirli bir geliri kazanmasını sağlamak üzere girilen bir "pazar paylaşımıdır" (s. 45). Bu nedenle de hatların ortaya çıkışı ve gelişimi sadece nesnel ve fiziksel koşullarla değil belediye ve dernek başta olmak üzere belirli çıkar çevreleri arasındaki pazarlıklarla belirlenir. Ankara ulaşım tarihi açısından önemli bir güzergâh olan Ulus-Bakanlık hattının kentnin genişlemesine koşut olarak or-taya çıkan daha uzun hatlar arasında sıkışarak kendiliğinden ortadan kalk-mış olması buradaki tartışma açısından önemli bir olgudur.

Bu çerçeveden bir hattın oluşumunda şu adımların izleneceği ön görüle-bilir: (1) yolculuğun başlangıç ve bitiş noktalarının belirlenmesi, (2) dolmu-şun bu hat üzerinde izleyeceği yolu belirleyen ara durakların kararlaştırıl-ması, (3) hatta çalışacak arabaların belirlenmesi ve bunun takibini yapacak bir sorumlu olarak "kâhya" karakterinin ortaya çıkması, (4) taşıma ücretinin be-lirlenmesi ve (5) hatta çalışacak taşıtlarda bir standardın oluşması (s. 48-51).

Görüldüğü üzere sanıldığının aksine dolmuşçuluk bir "başibozukluk" değil belirli ihtiyaçlara cevaben farklı aktörler arasında pazarlıklarla oluşan bir taşıma sistemidir. Bir hatta çalışan dolmuşçular, yine sanıldığının aksine, akrabalık ilişkileri ya da aynı mahallede yaşıyor olmaları nedeniyle kendili-ğinden toplumsal bir ilişkiler ağının üyesi ve bu nedenle de bir hattın çalışanı değildir. Tekeli ve Okyay'ın işaret ettiği üzere hatların ortaya çıkışı ve geliş-mesi aynı zamanda bir marjinal kesim üyesi olarak gördükleri dolmuşçular arasında bir "toplumsal yakınlaşma" oluşmasını da sağladığından hatların oluşturulması gerçekte bir örgütlenme etkinliğidir.

Bölüm 4: Dolmuş ve Kent Biçimi

Eğer dolmuşun ortaya çıkışının kentleşme süreciyle bir ilişkisi varsa (Bölüm 2) ve dolayısıyla kent morfolojisindeki dönüşüm dolmuş hizmetlerinin nasıl sunulacağını etkiliyorsa (Bölüm 3) o halde “Dolmuş ve Kent Biçimi” (Bölüm 4) arasında bir ilişki olacaktır. Tekeli ve Okyay, Afyon ve Mersin gibi kentleri de çalışmalarına dâhil ederek, kent biçimi ve dolmuş arasındaki ilişkiyi karşılıklı olarak incelemeye yönelir. Onlara göre dolmuşun örgütlenme biçiminin de kente bir etkisi olduğu düşünülebilir. İlk inceleme hattında (a) kentin nüfus büyüklüğü, (b) kentin (İstanbul gibi doğrusal ya da Ankara gibi yıldız) genişleme biçimi ve (c) arazi kullanımının dolmuş hatlarının nasıl gelişeceği üzerinde tartışmasız bir etkisi vardır. Söz gelimi kentin bir bölgesinin sadece sanayiye ayrılması ulaşım talebini mesai saatleriyle sınırlandıracağından bu aksta bir dolmuş hattının çıkması mümkün olmayacaktır. Oluşan talep ise işveren tarafından örgütlenecek servislerle karşılanacaktır. Yüksek gelirli konut alanlarındaki temel talep ise araba sahipliğinin de yaygın olması nedeniyle taksi dolmuşlarla karşılanacaktır.

Tekeli ve Okyay dolmuş ve kent biçimi ilişkisine dair tartışmayı dolmuşu bağımsız bir değişken alarak, “Dolmuş-minibüs sistemi kendine özgü bir kent biçimi yaratmış mıdır?” (s. 67) sorusu ekseninde de yürütüyorlar. Bu açıdan bakıldığında ise dolmuşa dayalı taşıma sisteminin (a) özel araba kadar esnek olmadığından kopuk (uydu) kentleşme yönelimini zorlaştırıp yıldız biçiminde genişleme ve (2) kentin tek merkezli kalma eğilimlerini güçlendireceğini söylüyorlar. Bu çıkarıma dayanarak ise “kent merkezinden kopuk tüketim malları satış odakları (shopping center)” oluşmasını güçleştirirken “merkezi iş bölgesinin toptan ve perakende ticaret merkezi olarak gücünü korumasını” (s. 68) sağlayacağını düşünüyorlar. Tekeli ve Okyay dolmuşun gecekondu alanlarıyla özel bir ilişkisi olduğuna dair bir diğer ön kabul konusunda ise çekimser kalıyor. Evet, dolmuş gecekondu tipi konut alanlarının gerektirdiği esnekliği gösterebilir fakat artık siyasi bir güç elde etmiş gecekondu mahallelerine otobüs hatları da getirebilmektedir.

Bölüm 5: Kamu Ulaşım Sistemi ve Dolmuş

“Kamu Ulaşım Sistemi ve Dolmuş” başlıklı beşinci bölümde ise neredeyse kamuoyunda tartışmasız kabul gören; “Dolmuş, ilkel ve artık zaman aşımına uğramış bir sistemdir,” “Varlığı bir az gelişmişlik göstergesidir,” “Kamu ulaşım sistemindeki yetersizlik nedeniyle dolmuşun varlığı süregitmektedir” ve

“Modern toplumda kamu ulaşım araçları dolmuşun yerini almalıdır” (s. 85) gibi bir dizi tez tartışmaya açılıyor. Tekeli ve Okyay ise öncelikle 1970 yılında Ankara’da dolmuşun %43,3 iken otobüs ve trolleybüs gibi kamu taşıma sistemleri kullanımının %20,4 ve İstanbul’da ise bu oranın %43,3’e karşın %28 olduğu verisine işaret ederek tartışmaya başlıyor. Onlara göre bu ön kabulün sınanması için üç temel konunun birbiriyle ilişki olarak incelenmesi gerekiyor: (1) yolcuların farklı taşıma sistemleri arasında hangi ölçütlerle seçim yaptığı, (2) işletmecilerin diğer taşıma sistemleriyle rekabet içinde hangi yöntemlerle yolcuları kendine çektiği ve (3) ulaşım hizmetlerinin tümüyle kamu-sallaşmasının topluma maliyetinin ne olacağı.

1970 Ankara Ulaşımı Ev Anketi ve ODTÜ Şehir Planlama Bölümü öğrencilerinin 1974 yılında gerçekleştirdikleri araştırmalardan elde edilen veriler ışığında konuyu tartışıyorlar. Öncelikle gelir düzeyi arttıkça otobüse binme azalmaktadır ama alt sınıflar için de dolmuş yaygın bir ulaşım tercihidir. Diğer yandan dolmuş en çok taşıt değiştirmeli seyahatlerde ve hızlı bir ulaşım ihtiyacı duyan yolcu tipinin yaygın tercihi olarak karşımıza çıkıyor. Dolmuş kullanan yolcuların dörtte üçü her zaman dolmuşla seyahat ediyor. 1972 ve 1974 kamu ulaşım zamlarında otobüs yolcularının dolmuşa kaymış olması ise ücretin bu tercihte önemli bir değişken olduğuna işaret ediyor.

Diğer yandan yine araştırma kapsamında “Dolmuş çalışmasa ne yaparsınız?” sorusuyla dolmuş yolcularının %20’sinin zorunlu durumlarda otobüse binmek yerine yürümeyi tercih edeceğini görüyorlar. Bunun nedeni ise dolmuş yolcularının otobüsün yavaş, bekliyor ve rahatsız olduğuna dair kabulü (s. 94). Bu bulguyu sınamak için oldukça ilginç bir olanak ediniyorlar. 10-11 Kasım 1970 tarihlerinde Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu’nun Türkiye çapında düzenlediği “kontakt kapatma boykotu” esnasında Karayolları Genel Müdürlüğü kapsamlı bir gözlem gerçekleştiriyor. Kızılay – Ulus hattında 11 sayım noktasından gelen verilere göre 5485 dolmuş sıfıra inerken otobüs sayısı 1034’ten (sefer sayısı arttığı için) 1074’e çıkmıştır. Buna göre dolmuşların çalışmadığı bu iki günde otobüsler dolmuş yolcusunun ancak %56’sını taşımış ve kalan yolcuların yürümeyi tercih ettiği görülmüştür.

Diğer yandan işletmeci açısından dolmuş ve kamu ulaşım sistemleri ilişkisine bakıldığında üç temel varsayım belirlenebilir: (a) birbirine tümüyle bağımlıdır, (b) birbirine yarı bağımlıdır, (c) birbirinden bağımsızdır. Tekeli ve Okyay derledikleri veriler ışığında dolmuşların doruk saatlerde kamu ulaşım sisteminin açığını kapatma işlevini yerine getirdiğini fakat doruk dışı saatlerde ise kamu ulaşım sistemiyle yarıştığını ve bu yarışmadan kamu ulaşım

sisteminin zararlı çıkmakta olduğu (s.111) sonucuna varıyor ve aradaki ilişkiyi yarı-bağımlı olarak değerlendiriyor.

Bölüm 6: Dolmuşun Ekonomisi

Bu bölümdeki maliyet tartışması “Dolmuşun Ekonomisi” başlıklı altıncı bölümde devam ediyor. Bu konuda da kamuoyunda dolmuş otobüse göre daha pahalı maliyete sahip bir ulaşım sistemi olduğuna dair genel kabul görür bir tez tartışmanın odağında yer alıyor. Tekeli ve Okyay’a göre kâğıt üzerinde maliyet hesaplamasının basit bir denklemi vardır: “Harcamayı oluşturan öğeler ulaşım altyapısı ve taşıtların yatırım giderleri, yakıt, bakım, onarım ve personel gibi işletme giderleridir. Bu harcamalar taşınan yolcu sayısına ve kilometreye bölünerek birim taşıma harcamaları elde edilir” (s.119). Bu denkleme göre hesaplama yapıldığında evet yolcu başına giderde otobüs, yolcu-kilometre başına giderde ise minibüs daha düşük maliyete sahiptir. Fakat bu hesaplamayı zorlaştıran iki temel etken vardır: (1) dolmuşcular genelde tek sürücü ve uzun saatler çalışarak emek ve (2) sadece hurda değeri kalmış araçlarının aşınma payı ve kasko giderlerinden kaçınarak üretim aracının yenilenmesi maliyetlerini düşürürler. Bu iki strateji sayesinde koşula göre esneklik sağladığından maliyet hesabının genel geçer bir denkleme hesaplanması güçleşecektir.

Buna karşın dolmuş sisteminin bir kamu ulaşım sistemi olarak otobüslerden farklı bir tarife stratejisi vardır. Öncelikle iniş-biniş olasılığının yüksek olduğu merkezi iş bölgelerinde ücret daha hızlı artırılarak uzun mesafe yolcusunun en kısa sürede inmesi sağlanmaya çalışılır. İkinci olarak hatların uç kesimlerinde talebi daha az olacak yolcular için dolmuşun daha çekici kılınmasıdır. Üçüncü olarak ise okul ve hastane gibi genellikle merkezi iş bölgesinin sınırlarında etkinlik oluşturan kurum yolcuları için ücret düşük tutularak otobüse rekabet oluşturulur. Ücretin uzaklığa göre artışı tüm bu tarife stratejilerinin temel belirleyicidir ve dernek bu stratejilerin çalışabilmesi için belediye üzerinde baskı kurmaya çalışır. Kamu taşımacılığının hem farklı ücretlendirme stratejileri kullanma esnekliğinden hem de dernek gibi bir lobi desteğinden yoksundur. Fakat diğer yandan otobüsler örgütlenme biçimi nedeniyle yakıt, bakım ve lastik giderleri gibi kilometre başına maliyetle doğrudan orantılı harcamalar açısından önemli bir avantaja sahiptir. Tüm bu harcamalar otobüs için toplam giderin %20,5'ine tekabül ederken minibüslerde bu oran %57 gibi bir orana çıkabilmektedir.

Sonuç olarak Tekeli ve Okyay'a göre "Dolmuşun birim taşıma giderleri açısından otobüsle yarışabilmesi ve belki de onu geçmesi dolmuş sisteminin kendi içindeki emek sömürüsüyle sağlanmaktadır" (s. 140). Bu nedenle bir küçük girişimci uğraşısıdır ve kimi dolmuşçular için geçici bir iş olabilir ama kamuoyunda yaygınca paylaşılan ön kabuller ekseninde olacağı beklenemez.

Bölüm 7: Dolmuş Yolcuları

Çalışmanın en özgün yanı, dolmuşçular ve dolmuş yolcularıyla soru kâğıdına ve mülakatlara dayalı gerçekleştirilmiş araştırma kısmıdır. Bölüm 7 "Dolmuş Yolcuları" ve Bölüm 8 ise "Dolmuşçular Kimlerdir?" başlıkları altında bu araştırmanın bulgularına odaklanır. Dolmuş yolcularının genel bir görünüşünü çıkarmak üzere çalışan dolmuş sayısına göre 17 hat belirlenmiş ve her hatta en az 50 yolcuya sabah işe geliş ve akşam işten dönüş saatlerinde oluşan kuyruklarda 12 soruluk anket uygulanmıştır. Anket çalışması "dolmuş yolcuları kimlerdir, kamu ulaşım sistemi yolcularından nasıl farklılaşırlar, dolmuş yolcuları neden dolmuşu seçerler, dolmuşun hangi özellikleri bu tercihi belirler, yolculuk sırasında, yolcular ve dolmuş sürücüsüyle nasıl ilişkiler olur" (s. 148) gibi konu başlıklarına odaklanmıştır.

Diğer yandan görüşmelerin durakta bekleyen yolcularla yapılması nedeniyle soru sayısı sınırlı tutulmuş ve kapalı uçlu soru tipi tercih edilmiştir. Anket sadece dolmuş yolcularıyla gerçekleştirildiğinden veriler otobüs yolcularıyla karşılaştırmalı bir tartışmaya olanak vermemektedir. Diğer bir sınırlılık ise araştırmanın Temmuz ayında okullar kapalıyken gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu sınırlılıklarla 902 anket tamamlanmıştır. Ankete katılan dolmuş yolcularının %74,4'ü erkek kalanı kadındır. Dolmuş kullanım amacı olarak en yüksek oranda "eve dönüş" (%44,2) ve hemen ardından "çalışmaya gidiş" (%35,7) belirtilmiştir. Dolmuş yolcularının çok büyük bir kısmı (%64,7) 20 ila 34 yaş aralığındadır ve yaş ilerledikçe dolmuş kullanımının azaldığı görülmüştür. Dolmuş yolcusunun en çok kullandığı taşıt biçimine dair tercihlerde sıralama ise dolmuş (%76,3), otobüs (%10,3), özel oto (%2,8), taksi (%1,9) ve tren (%1,1) olarak saptanmıştır. Yolcuların %4'ü ise dolmuş ve otobüsü birlikte kullandığını belirtmiştir. En sık dolmuş kullanımı ise Ulus-Küçükesat hattında tespit edilmiştir. Yolcuların mesleki görünüşünde işçi ve küçük esnaf oldukça az çıkarken "I. Küme" olarak andıkları (serbest, memur, teknik yardımcı) meslek grubu en yaygın olarak tespit edilmiştir. Öğrenciler arasında ise otobüs (%32,1) açık farkla dolmuşun (%18) önüne geçmektedir.

Dolmuş yolcularının tercihinde otobüsün “çok yavaş”, “çok bekliyor”, “çok sıkışık ve rahatsız” olması (s. 163) en yaygın nedenler olarak belirtilmiştir. Tekeli ve Okyay dolmuşların da kimi zaman kapasitelerinin üstünde taşımaları yapıyor olmasına işaretlerle son nedeni ilginç buluyor. Dolmuş konusundaki şikâyetler ise eğitim düzeyine göre azalış göstermiş “hiç okumamışlar” arasında “şikâyetim yok” seçeneği en yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Dolmuştan şikâyetler ise “keyfi hareket ediyor”, “trafiği bozuyor” ilk iki sırayı alırken, şoförlerin zevksiz müzik çalması ve fazla yolcu alması diğer rahatsızlıklar olarak belirtilmiştir.

Bölüm 8: Dolmuşçular kimlerdir?

Dolmuşçularla gerçekleştirilen araştırma ise 20 ila 40 dakika arasında süren 56 soruluk bir görüşme formuna dayanıyor. Görüşmeler için sefer sıklığının az olduğu öğlen ile öğleden sonrası dolmuşçuların sırada beklediği zaman aralığı tercih edilmiş ve toplamda 314 görüşme yapılmış. Dolmuşçuların kim olduğu öncelikle “Kente göçer göçmez dolmuşçuluğa geçilebilir mi? Dolmuşçuluğa daha çok hangi mesleklerden geçiş vardır? Dolmuşçuluk hangi mesleklere göre ileri bir aşama sayılır?” gibi konular üzerinden çalışılmış. Görünümün geneline bakıldığında dolmuşçuların yarısının son 10 yılda Ankara’ya yerleştiğini ve çiftçi ailelerden geldiği görülüyor. Babası işçi, küçük esnaf ya da zanaatkâr olanların oranı %14,4 iken baba mesleği şoför olanların oranı %9,6 olarak tespit edilmiş. Dolmuşçuların kendisi ise %44 oranında taksicilik, otobüsçülük, kamyon sürücülüğü, uzun yol şoförlüğü ve muavinlik gibi işlerden sonra dolmuş şoförü olarak çalışmaya başlamış. Uzun yol şoförleri akşamları evde yatabilmek için dolmuşçuluğa geçtiğini belirtmiş.

Çiftçilikten (doğrudan kente göçle birlikte) dolmuşçuluk yapmaya başlayanların oranı ise %12,7 olarak tespit edilmiş. Tekeli ve Okyay bu veriyi “her ehliyet alan kente gelerek dolmuşçuluk yapmaktadır” genel kanısının yanlışlığına işaret ettiği yönünde okuyor (s. 180). Görüşülen dolmuşçuların %22,3’ü ise dolmuşçuluğa geçmeden önce birçok başka işte çalışmış olduğunu söylemiş. Diğer bir önemli veri ise ne zamandır bu işin yapıldığıyla ilgili soruya verilen cevaplarda karşımıza çıkıyor. Dolmuşçuların %17,1’i son bir yıl içinde, %4,8’i ise son bir haftadır bu işe başlamış. Son on yıldır dolmuşçuluk yapanların oranı ise %8,9’da kalmış. Son bir yıldır bulunduğu hatta çalışanların oranı %28,5 iken son bir haftada mevcut hatta çalışmaya başlamış olanların oranı ise %10,6 olarak tespit edilmiş. Görüşülen kişilerin %55’i “çaresizlikten” dolmuşçuluk yaptığını belirtmiş.

Katılımcıların %30,3'ü akraba yardımıyla dolmuşçuluğa başladığını ve %37,7'si ise başka birinin aracında şoförlük yapmakta olduğunu belirtmiş. Minibüs sahibi olanların %90'u ise sadece tek araç sahibi olduğunu belirtmiş. Fakat Tekeli ve Okyay araçların eşlerin üzerine yapılabildiğine işaretlerle bu oranın güvenilir olamayabileceğini belirtiyor. Aynı zamanda belediyede otobüs şoförü olarak çalışıp minibüs sahibi olan kişiler olduğunu da ekliyorlar. Dolmuşçulara dair bir diğer genel kanı olan büyük oranda gecekonduya yaşadıkları düşüncesinin de doğru olmadığı bu araştırmada ortaya çıkmış.

Dolmuşçuların %83,4'nün medeni durumu evlidir ve %57,3'ü günde 10-11 saat ve üzerinde çalıştığını belirtmiştir. Günde 8-9 saat çalışanların oranı ise %34,9 olarak tespit edilmiştir. Dolmuşçuların %51,9'u sadece Pazar günü tatil yaparken haftada iki gün tatil yapanların oranı sadece %3,9 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların %45'i tek, %54'ü ise iki sürücü olarak çalıştığını ve %57,7'si hâlihazırda borçlu olduğunu söylemiştir. Dolmuşçular en çok özel otolardan ve trafik polisinden şikâyetçi olurken yolcular konusunda ise olmadık yerde inmek istemelerinden, inerken kapıyı vurmalarından ve bozuk para bulundurmamalarından rahatsız olduklarını belirtilmişlerdir.

Tekeli ve Okyay "Varsayıldığının aksine dolmuşçular hiç de 'anarşi' içinde gözükmemektedir" (s. 200) sözleriyle dolmuşçuların belirli ilkeler çerçevesinde çalıştığına ikna oluyorlar. Söz gelimi, "Dolmuşçular birbirinin hakkını korur mu?" sorusuna gelen %83,7 oranında "Evet" cevabı onlar için bunun bir göstergesi. Görüşülen dolmuşçuların %24,7'si mevcutta çalıştığı hattı değiştirmek istediğini belirtmiş. Bu talebi dile getiren 78 dolmuşçudan 62'si başka hatların kazancının iyi olmasını neden olarak belirtirken diğer hatlarda müşterilerin daha iyi olduğunu ya da oturdukları semtler üzerindeki hatları tercih ettiğini söylemişlerdir. Dönemin en sevilen hatlarıysa sırasıyla şu şekilde tespit edilmiş: Ulus – Abidinpaşa, Bahçeli – Dörtöy, Ulus – Küçükkesat, Ulus – Seyranbağları, Ulus – Siteler, Ulus – Keçiören, Ulus – Etlik. Tekeli ve Okyay bir hattın birden fazla etkinlik alanına geçiyor ise gün içinde yolcu tipi çeşitliliğinin ve dolayısıyla iş yoğunluğunun artacağına işaretlerle bu tercih sıralamasının anlaşılabilirliğini söylüyor.

Görüşmecilerin %55'i dolmuşçuluğu bırakmak istediğini belirtmiş. Yolcuların %32,9'nun dolmuşçuluğu oldukça kazançlı bir iş olarak görmesine karşın dolmuşçular işin yorucu ve gelirinin düşük olduğu görüşündedir. En çok geçmek istedikleri meslekler ise memurluk (%39), tüccarlık (%27,8) ve taksicilik (%7) olarak belirtilmiştir. Önceki mesleği şoförlük olanların yarısı ise yine dolmuşçu olmak istediklerini söylemiş. Tekeli ve Okyay dolmuşçuluğu bırakan kümeyle görüşme yapmadıkları için dolmuşçuluğa karşı belirtilen

bu olumsuz görüşleri birer tutum olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını söylüyor.

Dolmuş şoförü ve yolcularla ayrı ayrı yapılan görüşmelerin en önemli ortak konusu bu iki küme insan arasındaki etkileşime dair sorular. Yolculara yönelik yolculuk esnasında şoförle “sohbet etme” sorusuna kadınlar erkelere, yüksek eğitimliler düşük eğitimlilere, apartmanda oturanlar gecekonduda oturanlara göre daha az oranda “Evet” demişler. Tekeli ve Okyay yolcuların %26’sına karşın dolmuşçuların %47,9 gibi yüksek bir oranda “Evet” cevabı vermiş olmalarını açıklanmaya muhtaç bir durum olarak görüyor. Araştırma kapsamında “sohbet etme” lafzından ne anladıklarının sorulmadığını ama bu oranlar arasındaki farka bakılırsa “Ya dolmuşçular kendi başlarına sohbet etmiştir ya da yolcular kimi konuşmayı ‘sohbet’ den saymamıştır” (s. 202) ifadesiyle ortada ilginç bir durum olduğunu söylüyorlar. Bugün açısından da önemli olacağını düşündüğüm bu verileri yolcu ve dolmuş şoförü cevaplarına göre sıralanmış olarak sunmak isterim.

Tablo 1. Çizelge 8.19’a göre hatlara göre dolmuşta sohbet edenler (s. 203).

Dolmuş Hatları		Yolcu %	Dolmuşçu %	Dolmuş Hatları		Yolcu %	Dolmuşçu %
Ulus	Bakanlık	41.4	81.8	Ulus	Bakanlık	41.4	81.8
Ulus	Keçiören	40.5	50	Ulus	Karşıyaka	27	72.7
Ulus	Etilik	38.2	45.5	Ulus	Siteler	23.4	60
Ulus	Balgat	34.5	18.2	Ulus	K.Esat	13.3	60
Ulus	Çinçin	34.5	50	Aydınlık	Çankaya	29.1	58.2
Ulus	Mamak	32.7	26.3	Kızılay	Dikmen	23.3	54.5
Ulus	Topraklık	32.7	50	Ulus	Keçiören	40.5	50
Aydınlık	Çankaya	29.1	58.2	Ulus	Çinçin	34.5	50
Ulus	Karşıyaka	27	72.7	Ulus	Topraklık	32.7	50
Ulus	Siteler	23.4	60	Ulus	Etilik	38.2	45.5
Kızılay	Dikmen	23.3	54.5	Ulus	Abidinpaşa	20	40
Ulus	Abidinpaşa	20	40	Kızılay	Y.Ayrancı	13.3	40
Bahçeli	Dört Yol	18.6	39.1	Bahçeli	Dört Yol	18.6	39.1
Ulus	K.Esat	13.3	60	Ulus	Seyran	5	30
Kızılay	Y.Ayrancı	13.3	40	Ulus	Mamak	32.7	26.3
Ulus	Seyran	5	30	Ulus	Balgat	34.5	18.2

Yolculuk esnasında sohbet ettiğini söyleyen yolcu ortalaması %26 iken dolmuşçu ortalaması %47,9 olarak saptanmıştır.

Tablo 2. Çizelge 8.20'a göre hatlara göre göz tanışı olanlar (s. 205). (s. 203).

Dolmuş Hatları		Yolcu %	Dolmuşçu %	Dolmuş Hatları		Yolcu %	Dolmuşçu %
Ulus	Topraklık	53.1	81.3	Ulus	Seyran	45	100
Ulus	Karşıyaka	48.6	90.9	Ulus	Karşıyaka	48.6	90.9
Ulus	Bakanlık	48.3	81.8	Ulus	Etlük	44.1	90.9
Ulus	Çinçin	48.3	50	Ulus	Dikmen	40	90.9
Ulus	Abidinpaşa	47.5	80	Aydınlık	Bakanlık	48.3	81.8
Aydınlık	Çankaya	45.8	56.7	Ulus	Topraklık	53.1	81.3
Ulus	Seyran	45	100	Ulus	Abidinpaşa	47.5	80
Ulus	Etlük	44.1	90.9	Ulus	Keçiören	43.2	75
Ulus	Keçiören	43.2	75	Ulus	K.Esat	16.7	70
Ulus	Mamak	41.8	52.6	Ulus	Balgat	34.5	63.6
Ulus	Siteler	40.4	60	Ulus	Siteler	40.4	60
Kızılay	Dikmen	40	90.9	Kızılay	Çankaya	45.8	56.7
Ulus	Balgat	34.5	63.6	Ulus	Mamak	41.8	52.6
Bahçeli	Dört Yol	26.5	51.6	Bahçeli	Dört Yol	26.5	51.6
Kızılay	Y.Ayrancı	23.3	50	Kızılay	Çinçin	48.3	50
Ulus	K.Esat	16.7	70	Ulus	Y.Ayrancı	23.3	50

Yolculuk ettiği araç şoförüyle yüz aşinalığı olduğunu söyleyen yolcu ortalaması %39 iken dolmuşçu ortalaması %65,6 olarak saptanmıştır. Tekeli ve Okyay hatları arasında yolcu ve dolmuşçu cevapları arasındaki farkı yorumlarken kişilerin “genellikle daha üst toplum katmanlarından başka kişilerle sohbet ettiklerini söyleme eğilimi” (s. 203) gösterdiğini düşünüyorlar. Göz aşinalığı konusundaki cevapların sohbet etmeye oranla yükselmiş olmasını ise “kentlinin güvensiz ortamı içinde, bir güvence olma niteliği” (s. 204) taşıyor olduğuna işaret ediyorlar.

Bölüm 9: Dolmuşçuların Örgütlenmesi

Son inceleme konusu olarak dokuzuncu bölüm “Dolmuşçuların Örgütlenmesi” meselesine odaklanıyor. 1964 yılından çıkarılan 507 sayılı “Esnaf ve Küçük Sanatkârlar Kanunu” uyarınca farklı iş dallarında dernekleşmenin önü açıldıktan sonra “Ankara Umum Otomobilciler ve Şoförler Derneği” kuruluyor. Fakat hemen sonrasında dolmuş taşımacılığındaki farklı biçimleri temsilen “Ankara Minibüsçüler Esnafı Derneği” gibi farklı dernekler ortaya çıkıyor. Tekeli ve Okyay’a göre Belediye ve İl Trafik Komisyonu olmak üzere pazara dair kural ve kısıtlamaları belirleyen iki aktöre karşın bu dernekler dolmuşçuların çıkarlarını gözetecek bir baskı odağı işlevi kazanıyor.

Tekeli ve Okyay çalışmayı gerçekleştirdikleri dönemde dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk’ün başta Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde

plaka tahdidini kaldıracağını açıklaması üzerine yaşananları gözlemleme olanağı buluyor. Söz gelimi 23 Temmuz 1976 tarihinde Ankara'da dolmuş ve taksi şoförleri İçişleri Bakanlığı kavşağını arabalarıyla kapatarak bir gösteri yapmış ve müdahale etmek isteyen polisle çatışmışlardır. Dönemin Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Vedat Dalokay konunun İçişleri Bakanlığının yetkisinde olmadığını söylemiş ve AP-MSP iktidarının konuyu seçimlerde kullanmak amacıyla siyasetlendirdiğini iddia etmiştir. Diğer yandan plaka tahdidinin kaldırılması yönünde en güçlü lobiyi oto üreticilerinin yaptığı görülmüştür. Taşıma araçlarının yeni model minibüslerle standartlaşmaya başladığı bir dönemde mümkün olduğunca çok araç satmak isteyen bu yeni aktörün etki gücüne dair bir şey söylemek elimizde veri olmadığından güç gözüküyor. Fakat diğer yandan, dernekler 1968 yılında maliyetleri azaltmak amacıyla bir yedek parça kooperatifi kurmayı denemiş fakat büyük liman kentlerindeki ithalatçı firmaların tekeliyle karşılaşmış ve plaka tahdidinin korunması mücadelesinde gösterdikleri başarıyı bu alanda sergileyememişlerdir. Dolayısıyla bu gibi aktörlerin de dolmuş meselesinin anlaşılmasında yeri olacağı düşünülmelidir.

Tekeli ve Okyay'a göre bir hatta plakalı bir dolmuş sahibi olmak dolmuşçular açısından bir anlamda emeklilik işlevi görür. Plaka tahdidi bu anlamda en önemli mücadele alanı olarak karşımıza çıkar. Diğer yandan "dolmuşta hizmet niteliğinin düzenlenmesi" kapsamında (a) dolmuş geçiş yollarının, (b) son durak ve dönüş yerlerinin, (c) dolmuş kalkış aralıklarının belirlenmesi, (d) ana ve ara durak yerlerinin gösterilmesi, (e) dolmuş içinde sigara içilmesi ya da müzik çalınmaması türünden yasaklar ve (f) 15 dakikada bir kalkma ve son durağa kadar gitme zorunluluğu gibi kuralların belirlenmesi birer mücadele alanı olarak görülebilir.

Sonuç olarak, bir sektör olarak taşımacılık alanında rantın oluşumu birden çok aktör arasındaki bilek güreşine dayalıdır ve dernekler bu alanda dolmuşçuları temsil eden aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim uzun yıllar dolmuşçuluk yapmış, meslek örgütlerinde yer almış kimi temsilcilerin farklı partilerden milletvekili olması bu meselenin anlaşılması açısından önemli göstergelerdir. Fakat diğer yandan, derneklerin kimin çıkarını temsil ettiği başka bir tartışma konusudur. Dolmuş şoförlerinin sosyal güvenceye kavuşması sürecinde dernek SSK yerine Bağ-Kur'a dayalı bir çözümü desteklemiştir. Zira ilk seçenek araç sahibi olan ve "işçi-şoför" çalıştıran üyelere bağlayıcı bir yükümlülük olacakken ikinci seçenek sahipliği olsun olmasın her şoförü kendinden sorumlu hale getireceği için taraflı bir tutumdur. Gerek artan ta-

şıma talebine karşın plaka kısıtlamasını savunarak gerekse de Bağ-Kur'a bağlanmayı destekleyerek derneklerin araç sahibi olan dolmuşçuların çıkarları doğrultusunda çalıştığı görülmektedir. Tekeli ve Okyay bu bölümde yürütükleri tartışmanın dayanağı olarak dönemin gazete haberleri ve derneklerin yaptığı açıklamalardan geniş bir ekler kısmı da sunmaktadır.

Bölüm 10: Dolmuşun Geleceği

Son bölüm ise “Dolmuşun Geleceği” başlığıyla çalışma içerisinde tartışılan meselelerin iki temel soru ve üç farklı düzeyde tartışılmasına ayrılıyor. Tartışmanın eksenini çizen iki soru: “Gelecekte dolmuş olacak mıdır?” ve “Olaçaksa, bu dolmuşun niteliklerini nasıl değiştirecektir?” olarak kuruluyor. Düzeyler ise (1) dünya ekonomisindeki değişikliklerin ve teknolojik ilerlemenin kent içi ulaşımın örgütlenmesine ve dolmuşa etkisi, (2) ülke ekonomisindeki ve siyasal yapıdaki değişikliklerin dolmuş olgusuna yansımaları ve (3) dolmuş örgütlenmesinin kendi dinamiği içinde oluşan değişimler olarak tanımlanıyor.

Bu çerçeveden bakıldığında gelecekte yeni ve daha ucuz enerji kaynaklarının yaygınlaşmasına koşut olarak taşımacılık alanında bütün dünyada köklü değişimler beklenebileceği fakat bir çeper ülke olarak Türkiye'nin bu dönüşümlere uyum sağlamak konusunda gecikmeler yaşayacağı, yine kentleşmenin devam etmesine koşut olarak ulaşım konusunda talebin artacağı ama tümüyle kamu kaynakları tarafından karşılanamayacağı için de dolmuşun (kamu taşımacılığının tamamlayıcısı olarak) varlığını sürdüreceği sonucuna varılıyor. Bu konunun bir “savaşım” alanı olarak kalacağını ve dernekler tarafından temsil edilen dolmuşçuların karşısına kamuyu temsilen sendikaların ağırlığını koyup koymayacağına dayalı olarak şekil alacağını ekliyorlar.

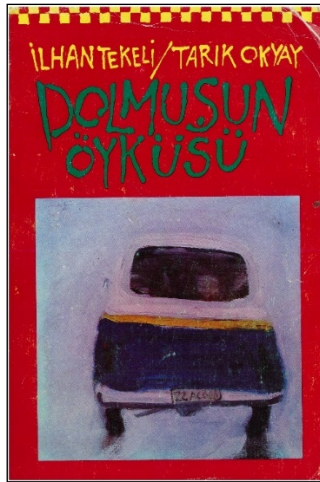
Sonuç: Dolmuşun Labirent Olan Hikâyesi

“Kızılay. Güvenpark. Biraz daha yürüyelim. Buradaki insan hareketi bir yerlere yetişmesi gerekmeyen insanı bile acele ettirebilir. Her geçişte, aslında buranın bir park olduğunu düşünüp sonra buna şok olmakla geçen 2 dakika sonrasında 8,5 basamak tırmanıp bir maviliğin içine girmiş oluyoruz. Gök yüzü mü o mavi? Pek değil şimdi. Burası bir otopark. Bir 8 şeritli yol trafiği. Bir kebaççı. Burada bir “Kullanılmayan Kaldırım Taşlarıyla Topografya Tasarlama Yarışması” Sergisi var. E bu Emek dolmuşu değil mi? Yok abla bu

geçmez arkaya bak oradan. Post-gerçeklik. Labirent. Mavi. Dolmuş mavisi. Tasarlanmış mekânlara ait parıltılı kesitler, planlar, perspektifler, yok efendim kesit perspektifler, 1/20 detaylar vesaire görmeye alışmış gözlerimiz için alternatif bir mimari çizim seti hazırladım. Burası belki de Ankara'nın en tanıdık ve en belirsiz kamusal (olamayan) ve (yürüyemeyen) yayalara ait (alternatif) mekânı. Mavi labirent! Alternatif bir mekân deneyimi olarak nasıl çalışmış Alternatif Mekân mimarlarımız bakalım" (Sarıca, 2019).

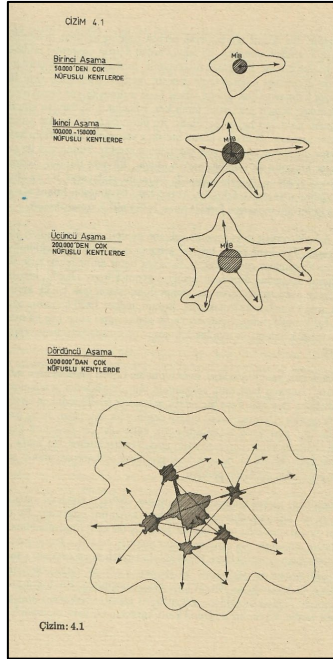
Tekeli ve Okyay'ın bu özgün çalışması kente dair toplumsal olguların nasıl çalışılabileceğine dair getirdiği yaklaşımla kent çalışmaları açısından önemini bugün de koruyor. Çalışma kapsamında geliştirdikleri varsayımların ne ölçüde gerçekleşmiş olduğunu yeni çalışmalarla sınımadan tartışmak hem güç olacak hem de *Dolmuşun Öyküsü'*nü tanıtmayı amaçlayan bu yazının sınırlarını zorlayacaktır. Böyle bir çabaya girişmek yerine bu yazıda çalışmanın önemi ve özgünlüğü tartışılmaya çalışılmıştır. Fakat dolmuşun çeper ülke kentleşme süreçlerinde ulaşımaya dair ortaya çıkan gereksinmelere koşut olarak şekillendiğine dair temel saptamanın bugün açısından önemli bir referans olacağı not edilmelidir. Sarıca'nın bugün Güven Park'a bakarken gördüğü "mavi labirent" ve dolmuş camlarını süsleyen isimliklerde devlet hastaneleri gibi kurumların yerini kentin dört bir köşesine yayılmış elliye yakın AVM'nin almış olması dolmuşun (uzun) öyküsünün halen devam ettiğine işaret ediyor.

Görsel Ekler

Görsel 1. Kitabın Suha Özkan tarafından yapılan kapak düzeni

Görsel 2. Kentin değişen morfolojisine göre dönüşen dolmuş hatları. Çizim: 4.1 (s. 61)

ANKARA BELEDİYE BAŞKANI DİNÇER TERÇİMAN'A AÇIKLADI

"DOLMUŞLAR KADEMELİ OLARAK KALDIRILACAK"

- İyileştirmeye Dikimevi-Bahçelievler arasında başlanıyor. Bu hafta çalışan dolmuşlara minibüs nüfuscu verilecek.
- **ANAY BULVARLARDA SAĞCI 'ÜTÜBÜZ TAKSİ, GAZELİTO VE NAVALI TASYİCULARI' ÇALDIRACAK**
- Şöförlerle tek tek görüşmeler yapan Dinçer "Dolmuş şöförlerini minibüsçü yapacağız. Böylece minibüslerin doruklanmış olan plaka sayısı da artmış olacaktır" dedi.

ANKARA ŞÖFÖRLER DERNEĞİ BAŞKANI ETGİ

"DOLMUŞLARIN KALDIRILMASI İMKANSIZDIR"

■ ŞÖFÖRLER DERNEĞİ BAŞKANI ETGİ, BELEDİYE BAŞKANI DİNÇERİN "DOLMUŞLARIN KALDIRILMASI İMKANSIZDIR" DEDİĞİNİ İFADE ETMİŞTİR. ETGİ, BELEDİYE BAŞKANI DİNÇERİN "DOLMUŞLARIN KALDIRILMASI İMKANSIZDIR" DEDİĞİNİ İFADE ETMİŞTİR. ETGİ, BELEDİYE BAŞKANI DİNÇERİN "DOLMUŞLARIN KALDIRILMASI İMKANSIZDIR" DEDİĞİNİ İFADE ETMİŞTİR.

ANKARA BELEDİYE BAŞKANI DİNÇER TERÇİMAN'IN BELEDİYE BAŞKANLIĞI'NA GÖNDERİLEN BİR MEKTUBUNDA İFADE EDİLENLERİ BELEDİYE BAŞKANI DİNÇERİN "DOLMUŞLARIN KALDIRILMASI İMKANSIZDIR" DEDİĞİNİ İFADE ETMİŞTİR.

İLK DEFA

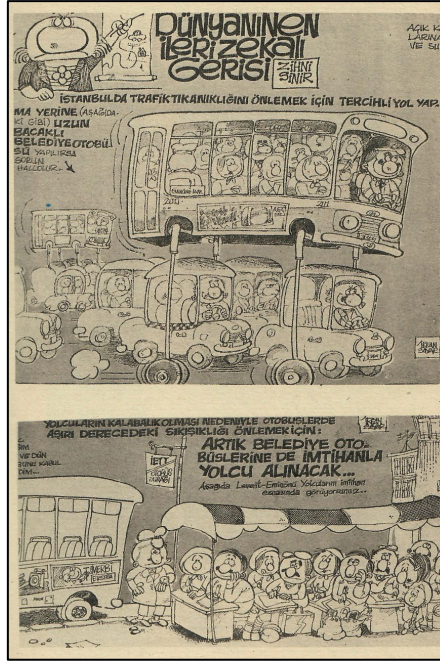
"Tercihli yolları açarsa, Kotil'i destekleyeceğiz"

Belediye Başkanı Dr. Mustafa Dinçer, "Anay Bulvarları, Etiler, Beş Eylül Caddesi, Çiğdem Caddesi, Yıldırım Caddesi ve Çiğdem Caddesi gibi yolların açılması, dolmuşların kaldırılmasına destek olacaktır. Eğer bu yollar açılmazsa, dolmuşların kaldırılması mümkün değildir."

"Tahsili yol, a en çok dolmuş şöförleri sevindi"

Bu hafta başında çalışmaya başlanan dolmuşların kaldırılması, tahsili yolların açılmasıyla birlikte yapılacaktır. Bu yolların açılması, dolmuşların kaldırılmasına destek olacaktır. Eğer bu yollar açılmazsa, dolmuşların kaldırılması mümkün değildir."

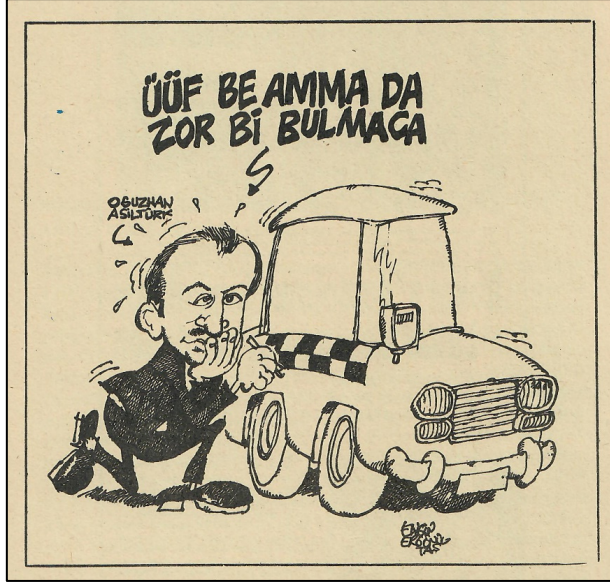
Görsel 3. Terçüman ve Günaydın (17 Aralık 1978), Cumhuriyet (14 Ocak 1979) (s. 83)

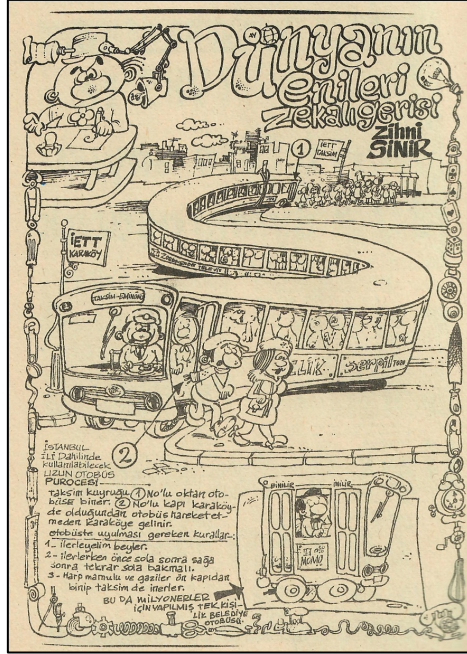
Görsel 4. İrfan Soyer tarafından çizilen ve Mikrop'da yayımlanan karikatür (s. 75)

Görsel 5. Gırgır'da yayımlanan bir karikatür (s. 175)

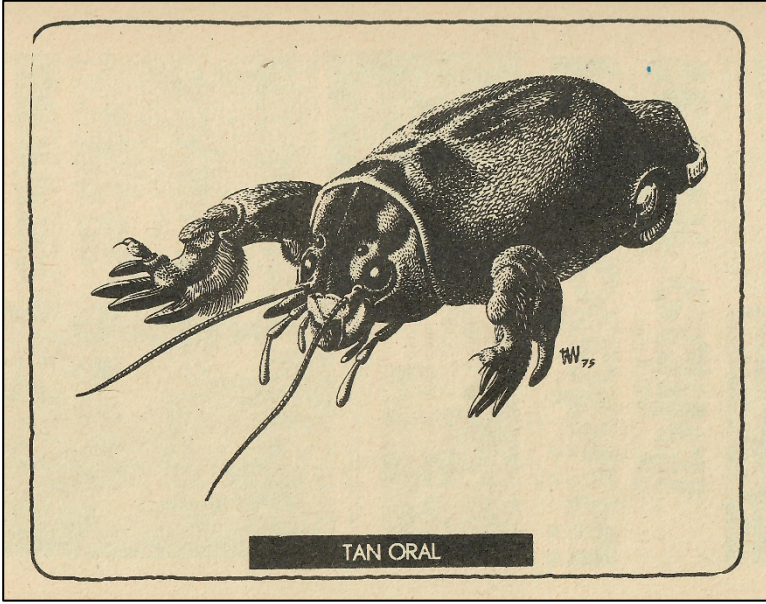

Görsel 6. Ergin Ergönültaş'ın dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün gündeme getirdiği plaka tahdidinin kaldırılmasına dair Politika dergisi için çizdiği karikatür (s. 263)

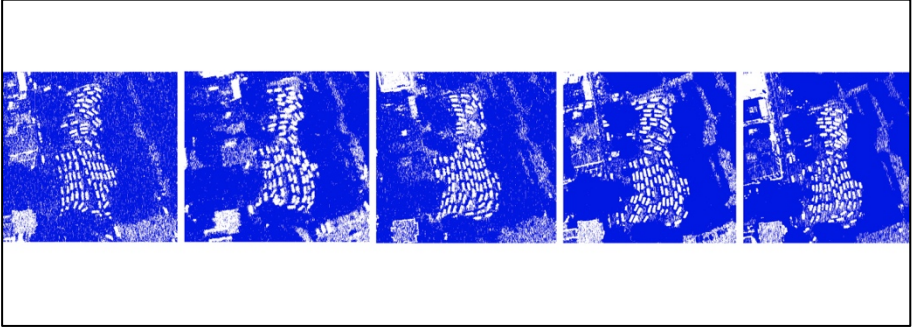

Görsel 7. İrfan Soyer ve Yavuz Aran tarafından Gırgır için çizilen karikatür. Günümüzün metrobüs olgusuna dair bir kehanet adeta (s. 291)

Görsel 8. Tan Oral'ın Politika dergisi için çizdiği bir karikatür dolmuşun nasıl algılandığına dair güçlü bir örnek sunuyor (s. 296)

Görsel 9. Sezin Sarıca'nın "Mavi Labirent" isimli işi (2019)

Extended Abstract

The (Long) Story of Dolmuş/Jitney: Reading İlhan Tekeli and Tarık Okyay's Unprecedented Work on the Fortieth Anniversary of Its Publication

*

Besim Can Zırh

ORCID: 0000-0003-3506-6096

This essay was written to remind İlhan Tekeli and Tarık Okyay's work *Dolmuşun Öyküsü* (The Story of Dolmuş) published in 1980. This work was inspired by another research conducted by İlhan Tekeli and Tarık Okyay with Yiğit Gülöksüz in 1976. As they realized that the phenomenon of dolmuş was overlooked in newly developing body of research on urbanization in Turkey, Tekeli and Okyay decided to conduct a follow-up research with the students of Middle East Technical University, Urban Planning Department as their summer internship. This collective research was designed on mixed-methodology approached and aims to critically analyze taken-for-granted assumptions about dolmuş as a particular system of intracity transportation. Even on its fortieth anniversary of publication, The Story of Dolmuş continues to be relevant in the context of contemporary urbanization in Turkey.

I think this work is significant for two basic reasons. Initially, Tekeli and Okyay realized an interesting gap in the emerging literature on the phenomenon of *gecekondu* (shanty-town) in Turkey. Although *dolmuş*, as a very particular form of transportation, was very critical to understand this phenomenon, it had been entirely ignored in the studies focusing on *gecekondu*. Tekeli and Okyay understood this ignorance as a methodological blindness emanating from the class status of those who conducting this series of researches on *gecekondu*. As members of middle-class, most of the researchers tend to problematize the phenomenon of *gecekondu* as a pathology of the urbanization process, since the phenomenon is external to their urban experience. However, *dolmuş* could have very central role in their life regardless which part of the city they were living in. This is not one of the issues deliberately discussed

in the book, but it is very important note to understand how the researchers' positionality can influence the knowledge production processes.

Secondly, Tekeli and Okyay applied mixed-methodology approached to overcome this methodological blindness. On the one hand, they included a series of official reports issued by the local governments on the question of transportation in different cities such as Ankara, İstanbul, İzmir and Mersin. Based on this desk-research, Tekeli and Okyay built models for the emergence and development of *dolmuş* lines in different cities. These models are significant for Tekeli and Okyay in developing one of their main arguments explaining differences in the transformation of these lines in relation to particular urbanization morphologies. On the other hand, it is also interesting to note that Tekeli and Okyay made an extensive review of news and humor magazines to contextualize the phenomenon of *dolmuş* in the public life of the period, in which working with such popular human sources (cultural studies) was not common even if it existed. Finally, Tekeli and Okyay conducted three-legged field research collectively with a cohort of university students. First part of the research is based on 12-question survey and conducted with the people who regularly using *dolmuş* lines. They were able to complete 902 questionnaires on 17 different *dolmuş* lines selected according to certain criteria. Second part of the research is also based on these selected lines and with the *dolmuş* drivers but based on semi-structured interview including 56 questions. The last part of the research is based on interviews with key-informants such as chair-persons of the chambers and municipal experts.

The main arguments of this study is built on the basis of this research part by which Tekeli and Okyay focuses on some basic profiling questions such as (a) who are these *dolmuş* drivers (occupational and educational background, family networks, capital ownership, working routines etc.), (b) who are their customers (occupational and educational background, gender, usages routines etc.), and (c) much more interestingly forms of interaction among these two groups by focusing on some issues such as bowing acquaintance and trust. I think these aspects of their research has certain resemblance to symbolic interactionist approach which was not common to the generation of urban research in this period. One of the most critical findings of this research is about how the *dolmuş* drivers were organized in the forms of local chambers and how they could mobilize as an interest groups influencing public policy making processes related to transportation.

As a conclusion, in their wholistic effort, Tekeli and Okyay were successful to unfold taken-for-granted assumptions about the phenomenon of *dolmuş*.

One of the strongest of these assumptions explains the phenomenon as something abnormal to the urbanization process thus it is going to be temporal. As a response to this assumption, Tekeli and Okyay indicated the fact that *dolmuş* lines develop in accordance with how urbanization process taking a particular path in different cities. In this sense, the phenomenon of *dolmuş* is not contradictory but complementary to these processes of urbanization in Turkey. Secondly, Tekeli and Okyay attempted to discuss the question of temporality as well. According to their understanding, the future of *dolmuş* is based on three determinants: (a) changes in the global economy (the role of fossil fuel as the main source of energy) and technological advancements in the field of inner-city transportation, (b) changes in national economic system and forms of political governance (how decisions are going to be made related to transportation policies) and (c) the organization of *dolmuş* drivers as an interest group. In the fortieth year of its publication, I think this book, *Dolmuşun Öyküsü*, would be still horizon broadening and inspirational for people working on urban issues from different disciplinary domains.

Kaynakça/References

- Tekeli, İ., ve Okyay, T. (1980). *Dolmuşun öyküsü*. Ankara: Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği.
- Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. ve Okyay, T. (1976). *Gecekondu, dolmuşlu, işportalı şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sarıca, S., (2019, 5 Ocak). Alternatif Mekân Deneyimleri 01: Mavi Labirent, Ankara. *Zıtlar Mecmuası*. <http://zitlarmecmuasi.com/alternatif-mekan-deneyimleri-01-mavi-labirent-ankara/>

Kamu Yetersiz Kalınca: Kentsel Ulaşım Hizmetlerinin Sunumunda Küçük Girişimcilik Kesiminin Meşrulaştırılması

*

Eray Aktepe¹

ORCID: 0000-0002-5607-280X

Öz

Şehirlerde yaşanan nüfus yoğunluğunun artışı ve kent formunun gelişimi ve büyümesi kentsel ulaşım sistemlerinin ve yolcu taşıma hizmetlerinin örgütlenmesinin kent hizmetleri içerisinde önemli bir yere sahip olmasına neden olmuştur. Kentlerde meydana gelen nüfus artışı ile birlikte toplum nezdinde oluşan kentsel toplu taşıma hizmet taleplerinin sağlanmasında yaşanan kamu yetersizlikleri beraberinde küçük girişimcilik kesiminin dâhil olduğu farklı bir yolcu taşıma hizmet örgütlenmesini getirmiştir. Çalışma ile özel kentsel girişimcilerinin ulaşım hizmet sürecine girişini başlatan ve bu bağlamda kent içi ulaşım hizmetini kamu sorumluluğunda olan bir hizmet olmaktan çıkartan unsurların ve tarihsel bağlamda otobüs ulaşım hizmetlerinin sunumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, İlhan Tekeli'nin kentsel ulaşım analizleri ışığında, özel hizmet sunumunun meşrulaşmasının altında yerel yönetimlerin ancak böylelikle hizmet verebilir hale gelmesi tezini ileri sürmektedir. Kent içi özel toplu taşıma işletmeciliğinin tarihsel süreç içinde meşruiyet kazanması, kamunun toplumun ulaşım ihtiyaç ve taleplerini yerine getirememesi nedeniyle işlevsellik kazanması ile başlayıp adeta kent içi ulaşım örgütlenmesinin bir uzvu haline gelmesi ile sonuçlanan bir hal almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent İçi Ulaşım, Küçük Girişimcilik, Hizmet Arzı Yetersizliği

¹ Dr., Kastamonu Üniversitesi, E-mail: eaktepe@kastamonu.edu.tr

When Government is Failed: Legitimizing the Small Entrepreneurship in the Provision of Urban Transportation Services

*

Eray Aktepe²

ORCID: 0000-0002-2555-6641

Abstract

The increase in the population density in cities and the development and growth of the city form caused the organization of urban transportation systems and passenger transportation services to have a significant place in the city services. Along with the population increase in the cities, the government failures experienced in meeting the demands of the urban public transportation service in the society brought together a different passenger transportation service organization including the small entrepreneurship. The aim of the study is to determine the factors that initiated the entry of private urban entrepreneurs into the transportation service process, the elements that make the urban transportation service from being a public responsibility service and its impact on the delivery of bus transportation services in a historical context. In the light of İlhan Tekeli's urban transportation analysis, the study suggests that the legitimacy of private service delivery lies in the fact that local governments can only serve in this way. Legitimacy of private urban public transport management in the historical process begins with small entrepreneurs gaining functionality due to the government's inability to fulfill the transportation needs and demands of the society and almost ended up becoming a limb of the urban transportation organization.

Keywords: Urban Transport, Small Entrepreneurship, Insufficient Service Supply

---

² Dr., Kastamonu University, E-mail: eaktepe@kastamonu.edu.tr

Giriş

Şehirlerde yaşanan nüfus yoğunluğunun artışı, yoğunluğa paralel olarak yüksek yoğunluklu şehir formu ve şehrin büyüme ve gelişim ağının biçimlenişi, kent içi ulaşım örgütlenmesi ve sunumunu kentsel politika planlaması açısından önemli hale getirmiştir. Hızla artan ve kentlerde yoğunlaşan nüfus ile birlikte araçlı yolculukların oranında önemli bir artış yaşanmış, bu artışa karşılık tarihsel süreçte yaşanan ekonomik krizler nedeniyle kent içi ulaşımında kamu yolcu taşımacılığının özel sektör karşısındaki payı beklentileri karşılamamıştır. Yerel hizmetlerden sorumlu şehir yönetimleri, kaynak yetersizliği dolayısıyla giderek artan kent içi ulaşım gereksinmesini sağlayacak toplu taşıma sistemlerini geliştirememiştir. Bu hizmet boşluğuna karşılık, daha küçük ve daha az araçla daha fazla yolcu taşıma hizmet anlayışını benimseyen küçük girişimcilik kesimi, kaptı-kaçtı ve taksi-dolmuş gibi kayıt dışı ve düzensiz ara-ulaşım araçları ile kendiliğinden gelişen kontrol edilmesi ve denetlenmesi zor hizmet çözümleri ortaya koymuştur. Özellikle İlhan Tekeli'nin kentsel ulaşımına ilişkin çalışmalarında vurguladığı üzere; büyük şehirlerde etkinliğini artıran küçük girişimcilik kesimi, kendi özelliklerine ve koşullarına uygun özel kent içi ulaşım işletme türü üzerinden gelişen bir toplu taşıma hizmet sunum anlayışına neden olmuştur. Kendini kent içi ulaşım alanında mecbur hale getiren özel ara-ulaşım araçlarının sağladığı ulaşım hizmet sunumu, günümüzde imtiyaz sahibi küçük girişimcilerle devam eden bir toplu taşıma hizmet sunum anlayışına dönüşmüştür. Kendine özgü işletme anlayışı ile alanda söz sahibi olan küçük girişimciler, kendine has örgütlenme biçimleri ile kentsel ulaşım alanında rant meydana getirme ve bu rantı siyasal etkileşim yoluyla regüle etme potansiyeline sahip bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Kısacası, yerel yönetimler, kent içi ulaşım alanındaki yetersizlikleri nedeniyle giderek artan taşıma talebine karşılık özel sektörün de dâhil olduğu bir hizmet anlayışını benimsemek zorunda kalmıştır. Bu durum, kamu yararı odaklı kamu hizmet anlayışından özel çıkar amaçlı ve kâr güdüsü ile hareket eden hizmet anlayışına doğru bir evrilmeye neden olmuştur.

1980'li yıllarda etkili olmaya başlayan neo-liberal politikalar, ilk olarak gelişmiş ülkelerde özelleştirme ve kamu harcamalarının azaltılması ile devlet aygıtının küçültülmesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, özel sektör tarafından sunulabilen bir mal ve hizmetin bir taraftan kamu tarafından sunulma mecburiyetini diğer taraftan da bahse konu olan sunumda kamu yararı aranması mecburiyetini ortadan kaldırdığı düşüncesi hâkim olmaya

başlamıştır (Şahin, 2009, s.110). Kamu hizmetinin tanımında yaşanan bu değişim, bir taraftan devlet anlayışındaki değişimin kamu hizmetine yansımaları olarak görülebileceği gibi bir taraftan da kamusal kaynak yetersizliği nedeniyle mecbur kalınan bir durum olarak da ifade edilebilir. Diğer bir deyişle, kamu yararı bağlamında, özel hizmet sunumunun meşrulaşması ve ancak yerel yönetimlerin böylelikle hizmet verebilir hale gelmesi bakımından çarpıcı olgulardır. Mal ve hizmet sunumunda artık meşru kamu gücünün yeterli olmadığını, ama belli bir hizmet alanına yoğunlaşmış çıkar gruplarının ise meşruiyet düzeyini artırdığının kanıtlarıdır. Bu örgütlenme ve hizmet sunum biçimiyle devletin sorumluluğunda olan ve fiilen devlet tarafından yerine getirileceği kabul edilen hizmetler, özel sektör girişimcileri tarafından sunulup bu hizmetin topluma bir kamusal hizmet olarak kabul ettirildiği (Uluatam, 1997, s.35) gibi kamu ile bu hizmet biçimleri arasındaki ilişki, kamu yararı gasplarını tamamen olağan hale getirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, kentsel toplu taşıma hizmetlerinin sağlanmasındaki kamu yetersizliklerinin etkisiyle özel kentsel girişimcilerinin ulaşım hizmet sürecine girişini başlatan ve bu bağlamda kent içi ulaşım hizmetini kamu hizmeti olmaktan çıkartan unsurları, tarihsel bağlamda otobüs ulaşım hizmetlerinin sunumu üzerinden etkisinin belirlenmesidir. İlhan Tekeli'nin kentsel ulaşımı çözümlerken ele aldığı özel kentsel girişimcilerin sağladığı kent içi ulaşım hizmetlerinin kendine has işletme ve örgütlenme yapısı, bu çalışmanın merkez noktasını oluştururken; çalışmada doğrudan Tekeli'nin çalışmaları üzerine taramalar yapıldığı gibi onun şehre bakışında kullandığı tarihsel dönemleme ve analiz biçimlerinden faydalanarak özellikle büyükşehirlerdeki kentsel ulaşım hizmetlerinin sunumuna ilişkin süreci ve kamu hizmet tanımlamasının değişimini anlamamızı sağlayacak teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. İlhan Tekeli'nin kentsel ulaşım hizmetlerine yönelik tarihsel analizleri, çalışmanın küçük girişimcilik kesiminin sağladığı kent içi ulaşım hizmetinin meşruiyetine ilişkin ortaya koyduğu teorik değerlendirmeyi güçlendirdiği gibi pratikteki yansımalarını da ortaya koymaktadır.

Yapısal İşlevselci Yaklaşım ve Özel Kentsel Ulaşım Uygulamalarının Meşruiyeti

Yapısal işlevsellik yaklaşımı, toplumun yapısı ve işlevlerini ele alırken toplumun işleyiş biçimini, toplumsal değişimin nasıl gerçekleştiğini ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında ortaya çıkan olguları ele almaktadır.

Kuram, toplumsal sistemin karmaşık bir yapı içinde bütün halinde işlediği ve sorunsuz bir biçimde çalışabilmenin çözümlerini kendine özgü biçimde bulduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Toplumsal yaşam içinde sistemin devamlılığına fayda sağlamayan sosyal bir uzuv, işlevsiz olarak tanımlanmakta ve belli bir süre sonra sistemden çıkarılmaktadır. Diğer taraftan sistem içinde kamusal düzeni bozan ancak sistemin sürdürülebilirliğine bir şekilde katkı sağlayan unsurların sistemde kalmasına göz yumulmaktadır. Örneğin özel ulaşım araçları ile sağlanan ulaşım hizmetleri genellikle kamu yararı açısından işlevsiz kabul edilir ve bu nedenle de regülasyon kurumları tarafından sürekli cezalandırılmaktadır. Ancak özel kent içi ulaşım işletmeciliği olgusu kentsel ulaşım tarihi içinde mecbur kalınan bir hizmet sunumu olarak görülmüştür. Oysa yapısal işlevselcilik anlayışına göre küçük girişimcilik, kamu ulaşım araçları ile kentsel ulaşım ihtiyaçlarının sağlanamadığı ya da yerel yönetimlerin ulaşım hizmetini yerine getirmekte yetersiz kaldığı durumlarda, ulaşım talebinin karşılanmasında kamuya yardımcı olmaktadır. Tarihsel süreç içinde, kamu her kent içi yolcu taşımacılık talebine cevap veremediğinde özel ulaşım işletmecilerinin sürece dâhil olmasını sağlamış ve küçük girişimcilik kesiminin kent içi ulaşımındaki payı artmıştır. Bu noktada yapısalci-işlevselci yaklaşım ile İlhan Tekeli'nin kentsel ulaşım hizmetlerine yönelik tarihsel analizleri, küçük girişimcilik kesiminin yarıformel, kâr odaklı, kontrolü ve denetimi zor kent içi ulaşım hizmet sunumunun meşruiyetine ilişkin teorik bir değerlendirme yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Meşruiyet, toplumsal sistem ve kamu düzeninin kurallarına ve işlevselliğine atfedilmekte ve devletin işlevlerinin düzenlenmesini açıklamaktadır (Gerhardt, 2002, s.43). Meşruiyet, işlevsel bir sosyal sistemin regüle ettiği belli bir konsensüs ve mutabakata dayalı bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Cohen, 1975, s.5). Parsons, otorite ve meşruiyet kavramlarını siyaset alt sistemi olarak tanımlanan siyasi güç, siyasi partiler ve baskı grupları üzerinden incelemektedir.

Otorite, eylemlerin meşruiyetini belirleyen yönlendirici ve regüle edici yani düzenleyici bir çerçeveyi ifade ederken, meşruiyet bireylerin, grupların veya örgütlerin aktör olarak eylemi gerçekleştirdikleri safhada otoritenin belirlediği çerçeveye sadık kaldıkları bir dizi kriterin yerine getirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle eylemi meşrulaştıran şey, otorite tarafından belirlenen regülasyonlara uyum sağlamasıdır (Fidan, 2017, s.270).

Otorite ve meşruiyet kavramları birbirleriyle farklılık gösteren olgulardır. Otorite bir meşrulaştırma yöntemi değil aksine meşruiyeti kısıtlayan bir

kurumsallaşma biçimidir. Otorite, toplumsal sistemin sürekliliğini sağlayan bu bağlamda aktörlerin bir bütün içinde çalışmasına dayanak sağlayan normlar ve kuralların kurumsal bir imgesi iken meşruiyet toplumun yapısal işlevselliğinin sağlanması esnasında elde edilen bir üründür (Gerhardt, 2002: 194-195). Diğer bir deyişle hâkim otorite, çıkar gruplarının örgütlenerek sistem içinde etkin olmasına, kamu yararı güvence altına alındığı sürece izin vermektedir. Çıkar grupları, siyasal iktidarla devamlı olarak ilişki ve uzlaşma içinde kamusal işlevlerini sürdürdüğü sürece siyasal iktidarın karar alma mekanizmasına aktör olarak dâhil olabilmektedirler (Tuncay, 2000, s. 316). Bu özel çıkar grupları, toplumun farklı taleplerini ve beklentilerini yerine getirdikleri için yapısal işlevlerini belli bir düzen ve uyum içinde gerçekleştirmektedir. Aksi takdirde sistem içinde işlevsizleşir ve sistemden çıkarılırlar (Akad, 1979, s. 10-11). Farklı mal ve hizmetlerin sunumu etrafında örgütlenen ve karar alma sürecine dâhil olan özel çıkar grupları bir anlamda iktidara ortak olup işlevlerine oranla siyasal iktidardan paylarını almakta ve meşruiyet kazanmaktadırlar (Akad, 1979, s. 61). Bu bağlamda, Tekeli (2009, s.129) hakim otoritenin küçük girişimcilik kesiminin örgütlenerek kentsel ulaşım alanında rant oluşturmasına, toplu taşımacılık talebinin özel sektör arzı ile karşılanmasıyla kamu yararı güvence altına alındığı için izin verdiğini vurgulamaktadır.

Toplumun farklı mal ve hizmet taleplerine karşılık devletin işlevselliği, sosyal sistem içerisinde gerilimlere ve toplumsal hareketlere neden olma potansiyeline sahiptir. Bu gerilimlerin ortadan kaldırılması, siyasi iktidarın sorumluluğundadır. Parsons'a göre, toplumun ihtiyaç ve taleplerine karşılık verilememesi ile ortaya çıkan toplumsal gerilimlerin azaltılmasına ilişkin karar ve uygulama süreci siyasal iktidarın üstlendiği bir süreçtir. Kolektif ihtiyaç ve taleplere karşılık bir işlevi yerine getirme, siyaset alt sistemi ile uyum içinde yerine getirildiği takdirde meşru olabilmektedir (Cohen, 1975: ss. 5-6). Bu durum kent içi yolcu taşıma hizmetlerinde kendini karar alma mekanizması olan Ulaştırma Koordinasyon Merkezlerinde göstermektedir. Özellikle büyük şehirlerin kent içi ulaşım hizmetlerinde önemli bir role sahip olan özel halk otobüsleri, özel toplu taşıma araçları ve dolmuşlar yerel yönetimlerin ilgili birimlerinin ortaya koyduğu regülasyon ve kontrol sistemi ile uyum içinde işlevlerini yerine getirmektedir. Küçük girişimcilik kesimi, yerel yönetimlerin kent içi ulaşım hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu regülasyon kurumunun şartlarına ve düzenlemelerine uygun hizmet ettiği sürece meşruiyetini devam ettirebilmektedir (Aktepe, 2019, s.156).

Parsons meşrulaştırma süreçlerini kamu hizmet sunumunda devletin işlevlerine katkı sağlayan kendi açısından da belirli amaçlara ulaşma eğilimi gösteren örgütler açısından da incelemiştir. Hedeflerini toplumun ihtiyaç ve taleplerine cevap vermek ve devletin işlevlerine katkı sağlamak olarak tanımlayan örgütler, bu hedeflerinin kurumsallaşmasını sağlayan yerine getirme mekanizmalarına sahip olduğu sürece meşrulaşabilmektedir. Bu mekanizmalar, gerekli kaynak, finansman ve örgütlenmenin sağlanması, karar alma sürecine bağlı işlevsel simgeler ve siyaset alt sistemi ile özel çıkar grupları arasında sosyal eyleme dönük birleştirici sözleşmelerin ve regülasyonların meydana getirdiği kurumsal yapıyı ifade etmektedir (Parsons, 1956a). Bu aşamada Tekeli (2009, s.210)'nin Ankara özelinde, halk otobüsleri ile küçük girişimcilerin sürece dahline ilişkin analizleri bu teorinin pratikteki yansımasıdır. 1981 yılında yürürlüğe giren bir yönetmelik ile amaçlanan kentsel ulaşım işletme tarzı, belediye otobüsleri ile rekabet eden ve onu zayıflatan değil, aksine belediye ulaşım işletmesini tamamlayan bir anlayışı ifade etmektedir. Bu süreci bir yanıştan ziyade açık kapamaya dönüştüren kurumsal yapı ise EGO olmuştur. Yönetmelik, halk otobüsleri uygulamasının il genelinde yaygınlaşmasıyla imtiyaz sözleşmeleri üzerinden kontrol altına alınmıştır. Küçük girişimcilerin belediye kentsel ulaşım işletmesini tamamlaması için ayrılan kontenjanların doldurulmasında Minibüsçüler Derneği ile derneğe bağlı kooperatiflere öncelik tanınması ise kurumsallaşmış yapılara sağlanan imtiyazı göstermektedir (Tekeli, 2009, s.211).

Sonuç olarak, kentsel ulaşım alanında faaliyet gösteren küçük girişimcilik kesiminin örgütsel meşruiyeti tartışmalarında Parsons (1956a)'a referansla üç önemli sonuca ulaşabiliriz. Birincisi, kentsel ulaşımın sağlanmasına yönelik küçük girişimcilerin taahhütlerinin sınırlarını belirleyen ve regüle eden kurumsal bir yapının varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yapı yerel yönetimlerin altında görev yapan regülasyon kurumlarıdır; EGO, İETT, UKOME vb. İkincisi, kentsel ulaşımın sağlanması noktasında regülasyon kurumlarının belirlediği şartlara uygun hizmetin temin edilmesi ve örgütün bu kriterlere uygun bir şekilde kurumsallaşması gerekmektedir (Ör. Ulaştırma Koordinasyon Merkezi Yönetmelikleri ve İmtiyaz Sözleşmeleri). Üçüncüsü ise, kent içi yolcu taşıma hizmetlerinin örgütlenmesine ilişkin kurumsallaşmış usullere sahip olunması gerekmektedir (TŞOF, Otobüs, Minibüs ve Şoförler Esnaf Odaları vb.). Örgütlenerek meydana getirdikleri dernek, kooperatif veya esnaf odaları aracılığıyla kent içi ulaşım alanında faaliyet gösteren küçük girişimciler üzerinde kontrol ve düzenleme yetkisi-

ne sahip yerel yönetimlerin ulaşım ağı organizasyonu toplumun tasvip ettiği ve uygun gördüğü sınırlar içinde sürdürülmelidir.

Kamu Hizmeti - Özel Hizmet Diyalektiği Bağlamında Kent İçi Ulaşım Hizmet Anlayışındaki Değişim

Kamu hizmeti bağlamında devlete olan ihtiyacın sınırları ve devletin hangi mal ve hizmetleri üstlenmesi gerektiği sorunsalı, belirli bir tarihsellik içinde toplumsal, mekânsal ve ekonomik üretim-tüketim ilişkileri çerçevesinde ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerde etkin bir anlayış olan refah devleti ve Keynezyen politikalar, devletin büyümesini hızlandırsa da, kamu harcamalarında kontrol edilemez bir artışa neden olmuştur. Özellikle 1970'lerde ortaya çıkan ekonomik kriz, devletlerin kamu hizmetlerinin bazılarının ücretlendirilmesine, vergilerinin artırılmasına, bazılarının ise sunumundan vazgeçilmesine neden olmuştur (Göküş, 2011, s.32).

Değişen yeni kamu hizmeti anlayışı ile birlikte, devletin kamusal mal ve hizmet sunumundaki payı piyasa lehine daraltılarak siyasal alanın yasa koyma ve düzenleme faaliyetleri ile sınırlandırılması öngörülmüştür. Kamu mal ve hizmet sunumunda devlet müdahalesinin daraltılması, daha önce devlet eliyle sağlanan mal ve hizmetlerin özelleştirilmesine neden olduğu gibi dolaylı olarak kamu yararı ve kamu hizmeti kavramlarının da yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur.

Kamu hizmeti toplum tarafından elzem kabul edilen ihtiyacın kamu tüzel kişileri ya da devletin denetimi ve kontrolü altında özel kişiler tarafından giderilmesi için gerçekleştirilen faaliyettir (Gülan, 1988, s.148). Bu tanımlama kamu hizmetinin devletin imtiyazı dışında da özel kişiler tarafından sağlanabileceğini ifade etmektedir. Kamu yararını gerçekleştirme tekniği olarak tanımlanan kamu hizmeti, kamu yararının tahsisi açısından kamu hizmetinin sunulmasında devletin yegâne ve değişmez gerçekleştirici olmadığını vurgulamaktadır (Ulusoy, 2004, s.57). Kamu yararının sağlanabilmesi aşamasında en iyi teknik ve yöntem hangisi ise halkın iradesini temsil eden yasama organı o teknik ve yöneme karar verecektir. Bu bağlamda, gündelik yaşam içindeki hal ve koşullara göre değişen kamu yararı, yine zaman içinde farklılık gösteren toplumun talepleri ve ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olması nedeniyle özel girişimci hizmet sunumlarının ortaya çıkmasında engel teşkil edemez hale gelmiştir.

Fransız Uyuşmazlık Mahkemesinin 1921 yılında verdiği bir kararda, devlet eliyle ancak niteliği gereği kamu hizmeti özelliği taşıyan faaliyetler sağlanacaktır. Devlet eliyle özel kişiler tarafından sağlanabilir faaliyetlerin sağlanması, devletin özel sektörün dâhil olmadığı ve bu nedenle devletin geçici üstlendiği bir hizmet sunumu olarak ifade edilmiştir (Gülan, 1988, s.154). Niteliği gereği kamu hizmeti anlayışı her ne kadar ağır eleştiriler olsa da, son yıllarda virtuel kamu hizmeti olarak kabul gören anlayış ile tekrar gündeme gelmiştir.

Virtuel Kamu hizmeti kavramı, Fransız Danıştay'ının 1944 ve 1948 senelerine ait 2 kararı sonucu hem teori hem de uygulamada kamu hizmet tanımlaması içindeki yerini almıştır. Her ne kadar alınan kararlarda bu kavram kullanılmasa da, yasama tarafından kamu hizmeti sayılmayan bir faaliyetin niteliği gereği olası kamu hizmeti olarak değerlendirilebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, kamu yararı taşıyan ancak hizmet sunumu açısından özel olarak atfedilebilecek hizmetler virtuel kamu hizmetidir. Fransız Danıştay tarafından alınan ilk kararda idarenin izni ile kamu mal ve hizmetlerini sunan özel kişilerin kamu hizmet yükümlülüklerine tabi olması gerektiği hükmüne varılmıştır. İkinci kararda ise, hükümet komiseri Chenot'un görüşleri bağlamında radyo vericisi işleten özel girişimcinin faaliyeti kamu hizmeti olarak kabul edilmiş ve kamu hizmetinin yerine getirilmemesi durumunda devlet müdahalesinin idare yetkisinde olduğu kanısına varılmıştır. Chenot'un yaptığı virtuel kamu hizmeti tanımına göre "özel girişimin serbest faaliyetliyle tatmin edici koşullarda gerçekleştirilmeye elverişli olmayan kimi kamu yararı faaliyetleri, virtuel kamu hizmeti niteliği gösterir ve idarenin, kamu hizmeti yükümlülüklerine uygun, kamu mallarına ilişkin ruhsat aracılığıyla müdahalesiyle kamu hizmeti rejimine tabi tutulabilir. Bu durumda her türlü idari yürütüm ve her türlü imtiyaz dışın da bir ön izin sistemi kamu hukuku rejiminin temeli olabilir" (Azrak, 1976, s. 30; Degoffe, 1993, s.543-544; Gülan, 2011, s.156; Yaşar, 211, s.445).

Fransız Danıştay'ının 1940 yılından önce de özel kent içi ulaşım hizmetleri için idarenin izin verme, güzergâh ve durak belirleme gibi düzenleme yetkisi bulunduğunu vurgulayan kararlar aldığı görülmektedir (Karahanoğulları, 2002, s.270). Benzer şekilde, Türkiye'de de 1960'lı yıllarda minibüs işletme ruhsatlarına ilişkin alınan Danıştay kararlarında idarenin virtuel kamu hizmeti düşüncesinin benimsendiği görülmektedir (Tan, 1991, s.236). Kamu ile özel girişimci arasındaki hizmet sunumu bir iç ilişki biçimidir. Özel kişiler yürüttükleri faaliyeti, kamu hizmetinin tabi olduğu kurallara uygun ve gerekli denetim mekanizmaları ile gözetim altında olması gerek-

tiği için faaliyet özel girişimciye devredilmiş kamu hizmeti özelliği taşımaktadır (Bilgen, 1980, s.115). Bu bağlamda özel kişilerin sağladığı hizmetin kurallara uygun olup olmadığının kontrol ve gözetimi devletin görev ve sorumluluğundadır. Bu açıdan günümüzde kent içi toplu taşımacılık alanında sağlanan hizmet, bir tarafta genel kamu yararı odaklı kamu hizmet sunumu, diğer tarafta ise kârlılığını eņoklaştırmaya çalışan özel kişiler ile içinde karşıtlıkları barındıran bir yapıya sahiptir.

Kamu-Özel hizmet anlayışı tanımlamalarının karşıtlığından müstesna olarak, kamu hizmeti çerçevesinde özel girişimcilerin gösterdiği faaliyetler, devlet eliyle sağlanan kamu hizmeti anlayışının sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin, herhangi bir kent içi otobüs işletmecisinin belediyeden çalışma ruhsatı yoluyla gerekli izinleri aldıktan sonra piyasa kuralları çerçevesinde herhangi bir hatta ulaşım hizmeti vermeye başlaması ile ilgili yerel yönetim ile imtiyaz sözleşmesi yapıp bir bölgede hizmet tekeline eline alması, belediyenin ayrıcalıklarından faydalanması, uzun süreli hizmet sağlama garantisinin verilmesi, özel girişimci odaklı ve karlılığını eņoklaştıran hizmet ücretlerinin sağlanması ve bu sayede piyasa risklerinden korunması arasındaki farklılık önem göstermektedir (Karahanoğulları, 2002, s.64).

Yerel yönetimlerin kendi klasik yönetim yapısı içerisinde sahip olduğu ulaşım teşkilatlanması yoluyla verdiği ulaşım hizmeti ile imtiyaz sözleşmesi, ruhsatlandırma ve/veya otobüs hatlarının özel sektöre kiraya verilmesi gibi hizmet veren yapının yayıldığı bir kent içi ulaşım hizmeti arasındaki farklılığın tanımlanması oldukça güçtür. Benzer bir şekilde belediyelerdeki personel rejimini araştıran Karahanoğulları (1998, s.283) da, belediye tarafından sağlanan yerel hizmetlerin sınırlarının saptanmasının kolay olmadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, halkın hizmet ihtiyaçlarının giderilmesi için piyasa aktörleri tarafından gerçekleştirilen hizmetin kamu hizmeti olarak tanımlanabilmesi ancak özel girişimcinin devlet müdahalesiyle söz konusu hizmetin faaliyeti esnasında karşılaşılabilecek zorlukların belli bir bölümü ya da tamamından kurtarılmış olmasıyla mümkündür.

Tam da bu noktada, Tekeli'nin kent içi toplu taşımacılık alanında literatüre katkıları büyük önem taşımaktadır. Tekeli (2009, s.129)'ye göre kıt kaynaklara sahip kamunun yetersizliği nedeniyle kent içi ulaşım alanına giren küçük girişimciler, örgütlenerek bu alanda rant oluşturma ve elde ettikleri rantı koruma eğilimi göstermiştir. Başlangıçta kent içi toplu taşıma talebini karşılamakta yetersiz kalan belediye otobüslerine destek olması amacıyla hizmet sunumuna dâhil edilen özel halk otobüsleri için kabul edilen düzen-

lemelerde, kamu yararı geri planda tutulmuş ve özel toplu taşıma işletmecileri yararına değişimler yaşanmıştır (Yıldız, 2017, s.120; Aktepe, 2019, s.113).

Sonuç olarak, kamu hizmetlerinin sunumunu organizasyon ve işletme anlayışı açısından büyük ölçüde değiştiren özel girişimci odaklı yeni kamu hizmet anlayışı ile regülasyon ve özelleştirme uygulamaları yoluyla kamu sorumluluğundaki hizmetler devlet kurumlarından özel girişimcilere aktarılmıştır. Özel girişimcilerin sağladığı hizmetlerle birlikte kentler hizmet işletmecilerini rant arayışı ve spekülasyon kazanımlara yönelmiş ve kentsel girişimcilik popüler hale gelmiştir (Aktepe, 2019, s.198). Bu bağlamda, Tekeli'nin dikkat çektiği en önemli husus, kent içi ulaşım sunumuna ilişkin karar alma süreçleri, örgüt yapısı ve aktörlerin sürece nasıl dâhil olduğunun incelenmesi gereğidir.

Tekeli'nin Kent İçi Ulaşım Örgütlenmesine İlişkin Değerlendirmeleri

Türkiye'nin kentsel sisteminin yapısal ve işlevsel dönüşümüne ilişkin pek çok yerel hizmet araştırmacılar tarafından ele alınmışsa da kentsel ulaşım ve sunum biçimleri hakkında yeterli bir araştırma söz konusu değildir. Yazındaki kısıtlı değerlendirmeler birbiriyle farklılıklar göstermiş olsa da, temel eğilim kentsel ulaşımı dönemselleştirme çabaları olmuştur (Yıldız, 2017; Tekeli, 2009; Öncü, 2009). Bu çabalardan en önemlileri İlhan Tekeli'nin giderek nüfusu artan büyük şehirlerin ulaşımında dolmuşun yerini ele aldığı 1976 tarihli "Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir" kitabı, yine dolmuş olgusu üzerine yaptığı araştırmaları içeren 1980 tarihli "Dolmuşun Öyküsü" eseri ve 2009 yılında kaleme aldığı "İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları"dır. Tekeli, Türkiye'nin kentsel ulaşım sürecini Cumhuriyet erken döneminden 1980 sonrası döneme kadar ele almış, analizlerini bu dönem aralığında yapmıştır. Tekeli'nin çalışmaları, bir taraftan kent formu ile kent içi ulaşım hizmetlerinin gelişimi arasındaki ilişkinin önemini vurgularken, diğer taraftan küçük girişimcilerin tarihsel süreçte kent içi ulaşım hizmetlerine dahlini ve ortaya koydukları hizmet anlayışının nasıl meşruiyet kazandığını açıklamaktadır.

Bir kentin biçimlenişi (metropoliten alanının gelişmesi) ile kent içi ulaşım hizmetlerinin örgütlenmesi karşılıklı etkileşim içindedir. Kentin gelişim yönü, bu yönde bulunan yerleşim alanlarına ulaşım hizmetlerinin gitmesini zorunlu kılmaktadır (Tekeli, 2009, s.21). Diğer taraftan kentsel hizmet alanı içinde belirli ulaşım koridorlarının gelişmesi ise bu ulaşım eksenini çevresindeki kentsel yapılanmayı hızlandırmaktadır. Kısacası, bir kentin gelişme

süreci içinde kentin büyüme ve gelişim ağının kentsel ulaşım sistemini etkilemesi ile kent içi ulaşım sisteminin gelişiminin de kent biçimini şekillendirmesine dayalı karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

1977 yılında kaleme aldığı bir eserinde Tekeli, 50 yıllık Ankara deneyinin ulusal bütünleşme stratejisinin bir ögesi olduğunu ve Ankara'nın kent planlamasından çıkarılacak derslerin önemini vurgulamaktadır (Tekeli, 1982, s.268). Başlangıçta ulusal kurtuluş savaşının örgütlenme ve karargâh yeri daha sonra Cumhuriyetin başkenti olarak seçilen Ankara, bütünleşmesi muhtemel olmayan bir ülkenin lojistik ve ikmal hattını sağlayan ve Anadolu'daki bölgesel direnişlerin ulusal direnişe dönüşmesini sağlayan bir kent özelliği taşımaktadır. Ankara deneyinin en önemli amacı bir ülkesel mekân organizasyonu örneği ortaya koymaktır. Diğer bir deyişle, kentsel sistemin işlevselliği ulusal sistemin işlevselliği ile aynı amaca hizmet etmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin en hızlı büyüyen kentlerinden biri Ankara'dır. Büyüme hızına paralel olarak bir kentsel gelişme sağlanamadığı için kent içi ulaşım 1970'li yıllardan beri Ankara'nın temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Cumhuriyetin ilan ve Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte, kale çevresinde yerleşmiş 25 bin nüfusa sahip bir yayalar kenti olan Ankara (Tekeli, 1987: 65), 1920'lerin ikinci yarısından itibaren hızla büyümeye başlamıştır. Sonraki yıllarda, nüfus Yenişehir ve Cebeci civarına yayılmaya başladıkça bir ulaşım sorunu kendini hissettirmiş ve Ulus merkezli kaptı-kaçtırlarla sorun çözülmeye çalışılmıştır (Görmez, 2004, s.69). Cumhuriyetin kurulduğu yıllara kadar ulaşım alanında sınırlı bir gelişim gösteren Ankara, kent içi ulaşımında da yaya ulaşımı ve taşıma ve ulaşım aracı olarak fayton öncelikli bir yapıya sahiptir. Ankara'nın Başkent ilan edilmesinden hemen sonra araçlı yolcu taşıma ve ulaşım oranlarında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Kent içi taşıma talebi başlangıçta küçük girişimcilerin işletmesinde olan motorlu taşıtlar ile yapılmakta iken, 1929 yılında işletilmeye başlanan banliyö treni ve 1935 yılında satın alınan 100 adet belediye otobüsü ile kaynakları sınırlı da olsa kent içi toplu taşıma alanında bir kamu girişimciliği başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul kent içi ulaşımı ise daha çok anonim şirketler üzerinden örgütlenmiş büyük ölçekli kurumlar tarafından yürütülmektedir. Raylı ulaşım ve deniz taşımacılığında etkin olan şirketlerin eğilimi, İstanbul'un da deniz kıyısı ve raylı hatlar boyunca gelişmesine neden olmuştur (Tekeli, 2009, s.32). 1930'lu yılların sonunda dünya ekonomik bunalımının da etkisi ile yabancı sermayeli şirketler tasfiye edilerek devletleştirme veya belediyeleştirme yoluyla kent içi ulaşım hizmetleri sunumun-

da farklı bir dönem başlamıştır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri, kent içi ulaşım hatlarını küçük girişimcilik kesimine açık hale getirmesi olmuştur (Tekeli, 2009, s.42).

1940'ların sonunda İstanbul kentinin toplu taşıma sistemleri ile ilgili önemli bir gelişme de kamunun otobüs taşımacılığına ağırlık vermesidir. Yapılan otobüs satın alımları ile teşvik edilen otobüs taşımacılığında, savaş sonrası dönemin yarattığı uygun atmosfer ile küçük girişimcilerin payını artırdığı görülmektedir. Tramvayların kaldırılması ile büyük sayıda otobüs alımı mecburiyeti yaşayan kamu, 1960 senesinde dolmuşun yanı sıra minibüs ve deniz motorlarının da dâhil olduğu farklı küçük girişimci taşımacılıklarının da önünü açmıştır. 1960'ların sonlarında ise kent içi toplu ulaşım alanında kamunun payının azaldığı küçük girişimcilik kesiminin alana egemen olmaya başladığı gözlemlenmektedir. Tekeli (2009, s.61) bu durumu, hizmet arzının kentsel büyüme ve gelişimi yönlendirdiği değil, kentsel gelişimin ulaşım hizmetlerini şekillendirdiği bir dönem olarak ifade etmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası kentlerde yaşanan nüfus artışı ile paralel olarak artan kent içi ulaşım taleplerine karşı yetersiz kalan kamunun meydana getirdiği hizmet boşluğu daha düşük kapasiteli kaptı kaçtılar ile doldurulamaya çalışılmıştır. Kaptı kaçtı adı verilen araçlarla başlayan küçük girişimci hizmet sunumu, daha sonraki zamanlarda taksi-dolmuş, minibüs ve özel halk otobüslerine dönüşerek kentsel ulaşım alanında bir piyasa oluşmasını sağlamıştır. Hizmet sunum esnasında denetimi ve kontrolü kolay olmayan küçük girişimcilerin sayısında meydana gelen artışa, ulaşım talebine verilemeyen hizmet arzını destekleyeceği için göz yumulmuştur. Yıldız (2017, s.120)'a göre bu dönem kent içi ulaşımında yaşanan kamu yetersizliği sorunu "hizmet arzı yetersizliği" dönemi olarak adlandırılabilir.

1960'lara kadar Ankara'da özel araç sahipliği henüz belirgin bir sayıda değildir. Bu durum Ankara şehir sınırları içinde erişebilirliği önemli bir konuma getirmektedir. Speküle edilen arsa piyasası ve erişebilirliğin başat faktörler olması Ankara'nın yüksek yoğunlukta gelişim göstermiş bir şehir formuna sahip olmasına neden olmuştur (Tekeli, 1982, s.289). Özel araba sahipliğinin artması hemşehrilerin birbirlerine yakın olarak yaşama mecburiyetini ortadan kaldırmış ve topluma yeni bir kent yaşamı getirmiştir. Toplu taşıma ile özel araç kullanımı üzerinden meydana gelen kentsel mekânsal ayrışma, beraberinde toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmaya da neden olmuştur. Diğer bir deyişle, kent içi toplu taşıma araçlarının kullanımı, top-

lumdaki eşitsizlikler ve sınıfsal farklılıkların imgesi haline gelen bir yerel hizmete dönüşmüştür.

İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde, nüfus artış hızına paralel olarak artan kent içi toplu taşıma talepleri belediye ulaşım araçlarıyla karşılanamayınca, özel girişimciler kendi koşullarına uygun ulaşım çözümleri yaratmıştır. Nasıl konut sorununun çözümlenemeyişi bir gecekondu olgusu ortaya koymuşsa, kentlerde karşılanamayan ulaşım talebi de bir dolmuş olgusunu yaratmıştır. Tekeli'nin "Gecekondu Dolmuşlu İşportalı Şehir" adlı kitabına kadar dolmuş toplumsal bir sorun olarak görülmemiş ve üzerine yapılan araştırmalar çok sınırlı kalmıştır (Tekeli, 1976, s.151). Tekeli'ye göre, Türkiye'de özellikle Ankara ve İstanbul kentlerine özgü bir olgu niteliğinde ortaya çıkan dolmuşun kendini topluma kabul ettirishi, kendine has bir iç örgütlenmeye sahip olması sayesinde olmuştur. Her ne kadar ortaya çıktığı senelerde belirli bir zaman çizelgesi, durağı ve geçiş yolu olmayan bir ulaşım hizmet sunumu olarak ifa edilen dolmuşlar, geçen süre içinde bu esnekliği kaybetmiş ve yerel yönetimlerin belirlediği ilke ve normlarla uyum içinde işlevine devam etmiştir (Tekeli ve Okyay, 1981, s. 9). Başlangıçtan günümüze yaşanan bu değişim bir anlamda bütün olarak kentsel ulaşım sisteminin yeniden yapılandığını ifade etmektedir. Mevcut kaynaklar ile ulaşım taleplerine cevap vermeye çalışan sistemin sürdürülebilirliği adına çevresel kaynaklardan yani işlevleri özelleşmiş alt sistemlerden faydalanılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede oluşturulan bir sistemde, özelleşmiş alt sistemler ve bu alt sistemleri düzenleyen regülasyonlar ön plana çıkmaktadır (Kızılçelik, 1994: 428). Luhmann, işleyişi regüle eden düzenleyici kural ve normlara uyumun meşrulaştırıcı etkisi üzerine vurgu yapmıştır (Fidan, 2017, s. 267).

1980'li yıllarda küçük girişimcilik kesiminin sağladığı toplu taşımacılık alanında yaşanan en önemli gelişme, İstanbul ve Ankara kentlerinde dönemin yerel yönetiminin kent içi toplu taşıma hizmetlerinde özel halk otobüslerinin canlandırılmasıdır (Tekeli, 2009, s. 76-128). Bu uygulamanın temel amacı, küçük girişimciler tarafından sağlanacak kent içi ulaşım hizmetinin belediyenin sahip olduğu kamu otobüsleri ile yeteri kadar sağlanamayan ulaşım hizmetini tamamlamaktır. EGO hatlarının tamamlayıcısı olarak hizmet sürecine dâhil olan küçük girişimciler, araç yaşı, katılım payı ve vergiler nedeniyle zarar ettiklerini beyan etmişler ve bu nedenle belirlenen özel halk otobüsü kontenjanı doldurulamamıştır (Tekeli, 2009, s.128). Kent içi ulaşım planlamasının bu süreçten etkilenmemesi için yapılan yönetmelik değişikliği ile çalışma saatleri, biletleme ve araç yaşı ile ilgili zorunluluklar

kaldırılarak özel sektör işletmecilerinin piyasaya girişi kolaylaştırılmıştır (Yıldız (2017, s.120). 1982 senesinde 8 hatta 30 araç ile ulaşım pazarına dâhil olan özel halk otobüslerinin sayısı bir sene sonra 25 hatta 200 aracı bulmuştur (EGO Yolcu Taşımacılığı, 1996, s. 11; Tekeli, 2009, s. 128). Bu noktada, Luhmann (1990)'ın da vurguladığı gibi meşrulaştırma süreci alınan kararın içeriğinden çok yapılan işlemler ile alakalıdır. Luhmann'a göre, içeriği henüz oluşturulmamış kararların onaylanması eğilimi meşruiyeti sağlayan en önemli husustur (Febbrajo, 1988: 147). Diğer bir deyişle, eylemin meşruiyeti, kararın kabul edilmesine ilişkin ortaya konulan gerekçeye varılma noktasındaki isteklilikle alakalıdır.

EGO hatlarının tamamlayıcısı olarak hizmet sürecine dâhil olan küçük girişimciler, sürekli olarak zarar ettiklerini sebep göstererek belediye otobüslerinin en kârlı hatlarında hizmet vermek istemişlerdir. Bu taleplerinin kabul edilmesi ile kamu hizmet sunumunu tamamlayan bir konumdan kamu ile rekabet eden bir konuma geçmişlerdir (Yıldız, 2017, s.118). Sonuç itibari ile Cumhuriyet döneminin başlarında sürece daha küçük ve daha az araçla daha fazla yolcu taşıma hizmet anlayışı ile dâhil olan küçük girişimcilik kesimi, daha büyük ve daha fazla sayıda araçla daha fazla yolcu taşıma amacını gütmeye başlamıştır. Bu süreci teşvik eden kamu, kent içi ulaşım alanında kamu yararından ziyade "kentsel girişimcilik" anlayışını ön planda tutar bir vaziyet almıştır (Aktepe, 2019, s.105). Kamunun kent içi ulaşım alanındaki hizmet arzı yetersizliğinin kamu yararı çerçevesinde giderilmesi ile başlayan süreç, regülasyon ve yerel yönetim denetimleri ile devam ettirmeye çalışılmış, kamunun hizmet taleplerine yeterli karşılığı verememesi nedeniyle kentsel girişimcilik anlayışının bir sonucu olarak kent içi ulaşım alanına daha fazla özel işletmecinin dâhil olduğu bir sürece evrilmiştir. Diğer bir deyişle kamunun yetersiz kalması, kentsel girişimcilik kesiminin kent içi ulaşımdaki payının artışıdaki en önemli unsur olmuştur.

Sonuç Yerine

Tekeli kent çalışmalarının düşünsel arka planındaki kavramsal çerçeveler sayesinde zaman içerisinde giderek çeşitlenen ancak birbiriyle ilişkili bir kent yazını üretmiştir. Kent içi ulaşım ile ilgili tarihi yazıları da hem uluslararası hem de ulusal yazına önemli katkılar sağladığı bir alanı oluşturmaktadır. Türkiye'de kentleşme yazınında kabul gören en yaygın anlayış Chicago ekolüdür (Tekeli, 2011: 27). Bu ekolün ortaya koyduğu kentleşme tanımı, ilk olarak belli bir bölgedeki nüfusun yoğunluğu, heterojen yapısı ve tarım

dışı faaliyetlerle uğraşiyor olması gibi özellikleriyle yapılıdır. İkinci olarak ise kente ait değer, davranış ve tutumların benimsenmesine dayandırılarak açıklanır. Türkiye'deki kent yazınında ise kentleşme kavramı ilk tanımlama üzerinden incelenirken, kent kültürüne vurgu yapan ikinci tanımlama "kentlileşme" kavramıyla açıklanmıştır. Her ne kadar Tekeli, kentleşmenin bu iki boyutunun eş zamanlı olarak Türkiye'de bulunmadığını ifade etse de, çalışmada vurgu yaptığımız tarihsel bağlamdaki kentsel ulaşım ile ilgili hizmet sunum farklılıklarının toplum üzerindeki etkisi eş zamanlı olarak bu ikili bakış açısı ile irdelenebilir. Birincisi, kaptı-kaçtı, taksi dolmuş ve dolmuş benzeri yarı formel ulaşım araçlarının varlığı, belirli bir zaman ve mekâna bağlı kalmak istemeyen, taksi gibi daha üst düzey bir ulaşım servisini tek tek satın alamayan ve buna karşılık birleşerek ücreti paylaşma çözümü üreten insanların ideasının dışsal ve görüngüsel (phenomena) biçimi olarak algılanmaktadır. İkincisi, tersine yerel yönetimlerin kamusal kaynak yetersizliği karşısında toplumda kendiliğinden gelişen kayıt dışı ve düzensiz özel ulaşım hizmeti ve bu hizmeti sağlayan küçük girişimcilerin kendi özelliklerine ve koşullarına uygun bir işletme türü ortaya koyması, kent toplumunun aklında bu ulaşım tarzına özgü yaşam tarzının yansımaları ve düşünce biçimlerine dönüşmesine neden olmaktadır.

Belediye otobüsünün karşıtı olarak kullanılan halk otobüsü aynı zamanda dolmuş tipi otobüs olarak da tanımlanmaktadır. Belediye otobüsleri ile sağlanan ulaşım hizmetlerinin bizzat kamu görevlileri aracılığıyla, devlet eliyle sağlanması, denetimli ve kontrollü, güvenilir bir ulaşım intibası yaratırken, küçük girişimciler tarafından kayıt dışı ve düzensiz sağlanan ulaşım belli bir hareket ve varış zamanına sahip olmayan ve belirli bir durağa bağlı kalmayan yarı-formel bir ulaşım profili oluşturmaktadır. Ancak kentsel ulaşım sisteminin işlevselliği, küçük girişimcilerin sağladığı kent içi ulaşım hizmetinin meşruiyeti ile gerçekleşmektedir. Kent içi toplu ulaşım araçlarının birbirlerinin karşıtı, birbirini tamamlayan ya da benzeşen anlamları çağrıştıran isimlendirmelere sahip olması, kendi içinde farklı işletme, örgütlenme, araç tipi ve ulaşım tarzına sahip olan ulaşım araçlarının varlığını ifade etmektedir. Ulaşım hizmet sunumunda ortaya çıkan bu kamu-özel hizmet diyalektiği, kendi içinde olumlu-olumsuz çelişkili tanımlamalara, zıtlıklar ve birleşmelere sahip bir hizmet sunumu ortaya koymaktadır.

Tekeli'nin kent içi yolcu taşıma hizmetlerinin örgütlenmesi üzerinden, küçük girişimciliğin meşruiyet kazanması, kamu-özel ikilemi, regülasyonlar ve kentsel girişimcilik odaklı ulaşım anlayışı gibi konuları da ele alması kentsel politika planlaması yazınına büyük bir katkı sağlamıştır. Ayrıca ele

alınan konuların birbirini takip eden kentsel ulaşım politikalarının bir sonucu olması, Türkiye'nin kentsel ulaşım deneyimlerinin kuramsal bir çerçeveye oturtularak anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İlk safhada kamu yararı esası temelinde devlet eliyle sağlanması tasvip edilen ulaşım hizmeti, kamu yetersizliği nedeniyle özel sektör girişimciliğinin kamusal hizmet alanında meşrulaştığı bir sürece girmiştir. İkinci safhada küçük girişimci eliyle sağlanan ulaşım hizmetinin meşruiyeti, imtiyaz sözleşmelerine ve regülasyon kurallarına uyum gerektiren bir hizmet sunumuna dönüşmüştür. Son olarak ise, kentsel girişimcilik kesiminin sağladığı kent içi ulaşım hizmetinin meşruiyeti, piyasalaşma derecesiyle orantılı olarak artmakta; ulaşım hizmeti kamudan piyasaya geçirilmektedir. Diğer bir deyişle, kamunun yetersiz kalması nedeniyle özel sektör aracılığıyla sağlanan kent içi ulaşım hizmetleri ile özelleştirmenin meşruiyeti sağlanmaktadır. Kısacası, kent içi özel toplu taşıma işletmeciliğinin tarihsel süreç içinde meşruiyet kazanması, kamunun toplumun ulaşım ihtiyaç ve taleplerini yerine getirememesi nedeniyle işlevsellik kazanması ve adeta kent içi ulaşım örgütlenmesinin bir uzvu haline gelmesi ile sonuçlanan bir hal almıştır.

Extended Abstract

When Government is Failed: Legitimizing the Small Entrepreneurship in the Provision of Urban Transportation Services

*

Eray Aktepe

ORCID: 0000-0002-2555-6641

In the process of increasing population density in cities, shaping the high-density city form and the city's growth and development network, urban transportation organization and provision of urban transit services are important in terms of urban policy planning. Despite this increase, the share of public passenger transportation in the city against the private sector did not meet the expectations due to the economic crises experienced in the historical process. City administrations responsible for local services have not been able to develop public transportation systems that provide an increasing need for urban transportation due to lack of resources. In response to this service gap, small entrepreneurs have developed self-evolving service solutions that are difficult to regulate and control with unrecorded and irregular transportation vehicles such as carry-all and taxi-minibus. Small entrepreneurs, who have increased their effectiveness especially in big cities, have put forward an understanding of private urban transportation business type that suits their characteristics and conditions. The transportation service provision provided by private transportation vehicles, which oblige itself in the field of urban transportation, has turned into an understanding of public transportation service that continues with the privileged small entrepreneurs. Small entrepreneurs, who dominate the area with their unique business approach, have created a structure that has the potential to create rent in the urban transportation field with its unique organizational forms and to regulate this rent through political interaction. In short, local governments, which are inadequate in the field of urban transportation, have had to adopt a service approach including the private sector in response to the increasing

transportation demand. This situation led to an evolution from the public interest-oriented public service approach to the service understanding that acted with a profit motive for private interest.

Neo-liberal policies, which started to become widespread in the 1980s, brought to the downsizing the state apparatus, especially through the privatization and public spending reduction in developed countries. In this context, the idea that a good and service that can be offered by the private sector has eliminated the obligation of public offering on the one hand and the necessity of seeking public interest on the other hand has become dominant. This change, in the definition of public service, might be seen as a reflection of the change in the understanding of the state to the public service on the one hand, or it can be expressed as a compulsory situation due to the lack of public resources. In other words, in the context of the public interest, they are striking facts in terms of legitimacy of private service delivery, and only in this way, local governments can serve. It is evidence that legitimate public power is no longer sufficient in the provision of goods and services, but interest groups concentrated in a particular service area increase its the level of legitimacy. This form of organization and service delivery makes the public benefit extortion completely normal, and is accepted into the society where private entrepreneurs can offer the services under the responsibility of the state.

At this point, the contributions of Tekeli to the literature in the field of urban public transportation are of great importance. According to Tekeli (2009, p.129), small entrepreneurs who entered the urban transportation area due to the insufficiency of the public with scarce resources, tended to organize and maintain rent in this area by organizing. In the regulations adopted for the private public buses included in the service delivery in order to support the city buses, which were initially failed to meet the demand for urban public transportation, the public interest was kept in the background, and changes made to the benefit of private public transport operators (Yıldız, 2017, p.120; Aktepe, 2019, p.113).

As a result, the services under public responsibility were transferred from government agencies to private entrepreneurs through private entrepreneur-oriented new public service approach that has changed the delivery of public services in terms of organization and business understanding and privatization practices. With the services provided by private entrepreneurs, cities directed service operators to seeking rent and speculative gains and urban entrepreneurship became popular (Aktepe, 2019, p.198). In this con-

text, the most important issue that Tekeli draws attention is the need to examine the decision-making processes, organizational structure and how actors are involved in the provision of urban transportation.

The process, which started with the elimination of service supply shortage in the public interest in the field of public transportation, tried to continue with regulation and local government audits. Finally, it has evolved into a process involving more private operators in the area of urban transportation because of the urban entrepreneurship understanding, as the public is unable to respond adequately to service requests. In other words, the insufficiency of the public has been the most important factor in the increase of the share of the urban entrepreneurship in urban transportation.

In parallel with the periodization of Tekeli's organization of urban passenger transport services, we can talk about the urbanization policy periodization that is based on the legitimacy of small entrepreneurship, public interest, regulations and an understanding of urban entrepreneurship (Aktepe, 2019, pp.103-104). In the first phase, the transportation service, approved by the state based on public interest, entered a period in which the private sector entrepreneurship became legitimate in the field of public service due to the public insufficiency. In the second phase, the legitimacy of the transportation service provided by the small entrepreneur turned into a service provision that requires compliance with concession agreements and regulation rules. Finally, the legitimacy of the urban transportation service provided by the urban entrepreneurship segment increases in proportion to the degree of marketing; the transportation service is switched from the public to the market. In other words, the legitimacy of private service delivery lies in the fact that local governments can only serve in this way due to the public insufficiency. In short, Legitimacy of private urban public transport management in the historical process begins with small entrepreneurs gaining functionality due to the government's inability to fulfill the transportation needs and demands of the society and almost ended up becoming a limb of the urban transportation organization.

Kaynakça/References

- Akad, M. (1979). *Çoğulcu demokraside siyasal iktidar ve baskı grupları*. İstanbul: Z Yayınları.
- Aktepe, E. (2019). *Small entrepreneurs in urban bus public transportation in Ankara: Government failure or market failure?* Doctorate Thesis. METU Institute of Social Sciences.
- Azrak, Ü. (1976). *Millileştirme ve İdare Hukuku*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Batuman, B. (2014). Toplumcu bir belediyeçilik modeli: yeni belediyeçilik hareketi 1973-1977. *Mülkiye Dergisi*, 34 (266) , 223-241
- Bilgen, P. (1980). Kamu Hizmeti Hakkında. *İHİD*, 1.
- Cohen, A. P. (1975). *The management of myths: The politics of legitimation in a newfound-land community*, Manchester:Manchester University Press.
- Degoffe, M. (1993). A propos du service public virtuel, *CJEG*, 535-550
- Febbrajo, Alberto (1988). The rules of the game in the Welfare State. G. Feubner (Ed.). *Dilemmas of Law in the Welfare State* içinde (s. 128-150.) Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Fidan, T. (2017). Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'da Meşruiyet Düşüncesi: Örgütsel ve işlemsel meşruiyet. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 9 (20) , 265-282
- Gerhardt, U. (2002). *Talcott Parsons: An intellectual biography*, Cambridge:Cambridge University Press.
- Göküş, M. (2011). *Kamu hizmeti: Kuram, politika, uygulama*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Görmez, K. (2004). *Bir metropol kent Ankara :Sosyal yapı, kimlik, yaşam* Ankara:Odak Yayınevi.
- Gülan, A. (2011). Kamu hizmeti kavramı. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 9(1-3) , 147-159
- Karahanogulları, O. (1998). Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi. *AÜSBFD*, 52(1-4), 387-435
- Karahanogulları, O. (2002). *Kamu hizmeti kavram ve hukuksal rejim*. Ankara:Turhan Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (1994). *Sosyoloji teorileri 1*. (2.Bsm), Konya.
- Luhmann, Niklas (1990). *Political theory in the Welfare State*. Çev. J. Bednarz Jr., Berlin:Walter de Gruyter & Co.
- Öncü, M. A. (2009). Yetmişli yıllardan günümüze Ankara kent yönetimlerinin ulaşım politikaları ve uygulamaları. Yerel yönetimler: Ulaşım ve Su. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni*, 67, 4-19.
- Parsons, T. (1956a). Suggestions for a Sociological approach to the theory of organizations-I. *Administrative Science Quarterly*, 1(1), 63-85.
- Parsons, T. (1956b). Suggestions for a Sociological Approach to the Theory of Organizations-II, *Administrative Science Quarterly*, 1(2), 225-239.
- Şahin, Y. (2009). Her derde deva: Kamu yararı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 54, 109-116.

- Tan, T. (1991). Kamu hizmeti, kriz ve yeniden yapılanma. *I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi*, Ankara, Danıştay Yayınları, 329-335.
- Tekeli, İ., Gülöksüz Y. ve Okyay, T. (1976). *Gecekondu, dolmuşlu, işportalı şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Tekeli, İ. (1977). Dolmuşun gerikalmiş ülke kentlerinde ortaya çıkma nedenleri. *Devrimci Belediyeler Dergisi*, 3, 11-16
- Tekeli, İ. ve Okyay, T. (1981). *Dolmuşun öyküsü*. Ankara: Çevre ve Mimarlık Bilimleri Derneği
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye’de kentleşme yazıları*, Ankara: Turan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *İstanbul ve Ankara için kent içi ulaşım tarihi yazıları: İlhan Tekeli toplu eserler-9*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt
- Tuncay S. (2000). *Parti içi demokrasi ve Türkiye*. Gündoğan Yayınları
- Uluatam, Ö. (1997). *Kamu maliyesi*. 5. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara
- Ulusoy, A. (2004). *Kamu hizmeti incelemeleri*. Ülke Kitapları, İstanbul
- Yaşar, N. (2011). Kamu hizmeti, virtüel kamu hizmeti ve 1999 anayasa değişikliği. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 13(1), 442-452
- Yıldız, A. M. Ö. (2017). 20. yüzyılda Ankara’nın kentsel yapısı ve ulaşım sistemindeki gelişmeler. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 108-122

Kentsel Rejim Kentsel Dönüşüme Karşı: Kentsel Dönüşümde Konut Sunum Biçimleri^{*,**}

*

Çiğdem Aksu Çam¹
ORCID: 0000-0001-6328-1290

Öz

Bu makale, merkezi bir kamu politikasına kentsel siyaset dinamiklerinin ve aktörlerinin nasıl tepki verdiği ve uyum sağladığı sorusundan hareketle, 2000 sonrası Türkiye konut politikasının odağında bulunan kentsel dönüşüm uygulamalarını yerel ölçekte ele almayı amaçlamaktadır. Kentsel rejim analizi ve İlhan Tekeli'nin "konut sunum biçimleri" kavramsallaştırması birlikte kullanılarak konut siyasetini yapı-aktör ilişkisi temelinde okumayı hedefleyen bir analiz çerçevesi oluşturulmuştur. Bu çerçevede Adana'da 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirilen saha araştırmasına uygulanmıştır. Araştırma kapsamında yerel gazete arşivinde taramalar, konut politikası ve kentteki konut üretim süreçlerine dahil olan çeşitli aktörlerle görüşmeler ve konut üretim alanlarına ziyaretler gerçekleştirilmiş, kurum ve kuruluşlardan raporlar, planlar, bilgilendirme sunuları derlenmiştir.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının ürettiği kentsel çevrenin, konutun fiziksel nitelikleri ve üretim sürecinin içinde işlediği ilişki ağları bakımından İlhan Tekeli'nin tanımladığı "toplu konut" ve "yapsatçı" konut sunumuna benzerlikleri ortaya konmuştur. Çalışmada "toplu konut" ve "yapsatçı" olarak tanımlanan iki dönüşüm türü dayandıkları mevzuat, aktörler arası ilişkiler ve uygulamaya dönük bulgular temelinde aktarılmıştır. Adana araştırması sonuçlarına göre, kentsel dönüşüm politikası, özellikle 6306 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber, yapsatçı müteahhit eliyle konut sunum biçimi etrafında örgütlenmiş kentsel koalisyonu (rejimi) pekiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: kentsel rejim, konut sunum biçimi, kentsel dönüşüm, konut politikası, İlhan Tekeli

* Bu makale TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K778 numaralı "Türkiye'de Kentsel Konut Rejimi: Yapı, Aktörler ve Değişim" başlıklı proje kapsamında elde edilen bulgulara dayanmaktadır. Makalede görüşme yapılan katılımcıların ad ve soyadlarının ilk harfleri, kimliklerini belli etmeyecek şekilde kodlanarak verilmiştir.

** Bu makalede yer alan bulguların bir bölümü 2-4 Mayıs 2019 tarihlerinde Gaziantep'te düzenlenen Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi'nde *Yapsatçı Dönüşüm: Adana Sahasından İzlenimler* başlığıyla sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
, E-mail: cigdemaksu@gmail.com

Urban Regime versus Urban Regeneration: Modes Housing Provision in Urban Regeneration

*

Çiğdem Aksu Çam²
ORCID: 0000-0001-6328-1290

Abstract

This paper, departing from the question of how dynamics and actors of urban politics react and adapt to a centrally formulated policy, aims at analyzing urban regeneration implementations in Turkey, which are at the core of the post-2000 housing policy. Urban regime analysis and “modes of housing provision” as conceptualized by İlhan Tekeli served as the basis of the analysis framework to offer a structure-and-agency approach to housing politics. This framework is adapted to the field research conducted in Adana between the years 2015-2019. The research comprises scans conducted in local newspaper archives, interviews with various actors involved in housing policy and housing provision processes, visits to housing sites in the city, and gathering of materials, such as reports, plans, brief documents.

It is presented that the current urban regeneration implementations produce similar urban environments, physical features, and social networks to those produced by “mass housing” and “build-and-sell” modes of housing provision as described by İlhan Tekeli. Two regeneration types, namely “mass housing” and “build-and-sell”, are offered and described in the paper in relation to the legal framework, relations among actors, and implementation phases. The results of the Adana field research suggest that urban regeneration policy, especially after the law numbered 6306 has entered in force, consolidated the urban coalition (regime) organized around the mode of housing provision via build-and-sell contractors.

Keywords: *urban regime, mode of housing provision, urban regeneration, housing policy, İlhan Tekeli*

---

² Assist. Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, E-mail: cigdemtugac@gmail.com

Giriş

2000 sonrası Türkiye kentleşmesi, merkezin doğrudan ve güçlü müdahalesiyle uygulamaya konulan inşaat ve konut politikası temelinde biçimlenir. Döneme damga vuran kavramsa kentsel dönüşüm olur. Türkiye’de kentsel dönüşüm yazını farklı kategorilerde değerlendirilebilir. Bunların başında ve diğerlerini de çoğunlukla kapsayıcı olarak, kentsel dönüşümü neoliberal kentleşme bağlamında değerlendiren eleştirel çalışmalar yer alır (Bartu Candan ve Kolluoğlu, 2008; Lovering ve Türkmen, 2011; Balaban, 2013; Eliçin, 2014; Türkün, 2014; Yalçınan vd., 2014; Köse, 2018). Bu çalışmalarda bir yandan kentsel dönüşüm politikası küresel ekonomi-politik süreçlerle ilişkilendirilirken diğer yandan yoksullaşma, yerinden edilme, mutenalaştırma süreçlerine odaklanılır. Kentsel dönüşüm politikasıyla kentsel hareketler arasında ilişki kuran çalışmalar da dikkat çeker. (Kuyucu ve Ünsal, 2011; Erdi Lelandais, 2014; Erder, 2015; Deniz, 2018). Üçüncü olarak, bu konudaki çalışmaların çoğunluğunda Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) edindiği merkezi konum ve üstlendiği farklı roller vurgulanır. TOKİ, 2000 sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle plan yapma ve uygulama, konut projeleri geliştirme, proje sınırlarını belirleme gibi çok geniş alanlarda yetkilendirilmiş ve kaynaklarla donatılmıştır (Atiyas, 2012; Pérouse, 2014). Diğer taraftan, kentsel dönüşüm uygulamaları muğlaklık, belirsizlik ve enformalite gibi terimlerle nitelenir (Kuyucu, 2014; Balaban, 2013; Köse, 2018). Son olarak, kentsel dönüşüm politikasıyla beraber konut üretim alanında aktörler çeşitlenmiş, yeni kurumsal ve bireysel aktörler farklı ve yeni tür kaynaklarla alana dahil olmuştur. TOKİ, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, belediye şirketleri büyük dönüşüm projelerinin başlıca aktörleri olarak dikkat çekerken müteahhitlik pratiği de kentsel dönüşüm bağlamında yeniden ilgi çeker. Örneğin Doğan (2019), kentsel dönüşümün küçük çaplı girişimciler için siyasi parti ve belediye etrafındaki ağlar üzerinden nasıl fırsata dönüştüğünü aktarır.

Bu çalışmaya, kentsel dönüşüm politikasının belirli bir kentsel ölçekte nasıl uygulandığına ve uygulamada farklı kentsel aktörlerin konumlarına odaklanmaktadır. Yeni bir ulusal konut politikasına yerel aktörlerin tepkileri ve nasıl uyum sağladıkları sorusundan hareket etmektedir. Çalışmada kentsel dönüşüm bir kentleşme dinamiği olarak ele alınmaktadır. Bu dinamik, belirli bir söylemle geliştirilmiş bir kamu politikasını, bu politika etrafında oluşan işbirliği ağlarını, ortaklıkları, uzlaşma ve çatışmaları içerir. Kısacası, belirli bir “iş yapma biçimini” tarif eder. Bu “iş yapma biçimi”, önceki dönemlerin pratikleri üzerine pekişir. Bu düşünce çizgisinden hareketle çalışmanın

kuramsal çerçevesi, kentsel siyaseti farklı kentsel grupların, yerel ve yerel-üstü kurum ve aktörlerin oluşturduğu koalisyonlar üzerinden okuyan “kentsel rejim analizi” olarak belirlenmiştir. Çalışma, Adana’da kamu kurumları ve müteahhitler eliyle girilen dönüşüm uygulamalarını yapı-aktör ilişkisi çerçevesinde, kentsel rejim analizine temel oluşturacak şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Tekeli’nin (2010) konut sunum biçimleri kavramsallaştırması kentsel rejim analizini destekleyen ve olanaklı kılan bir araç olarak kullanılmıştır. Bu kavramsallaştırma aracılığıyla konut sunumunu belirleyen toplumsal yapıyla aktörler arasındaki ilişkiyi analiz etmek mümkün olmuştur. Çalışmada konut sunum biçimleri kavramsallaştırması (Tekeli, 2010) konut politikası ve siyaseti bağlamında kentsel rejim analizini işler kılmıştır.

Analiz Çerçevesi: Konut Sunum Biçimleri Kavramsallaştırması üzerinden Kentsel Rejim Analizi

Çalışma, kentsel rejimin kurumsalcı (*institutionalist*) analiz gücünü yapı-aktör ilişkileri analiz olanağı sunan bir kavramsal çerçeveye destekleyerek kentsel siyasetin belirli bir alanını –konut siyaseti– incelemektedir. Bu doğrultuda, yapı-aktör ilişkisinin çözümlemesine dayanan konut sunum biçimleri kavramsallaştırması kullanılmıştır.

Kentsel Rejim Analizi

Kentsel rejim analizinin en kapsamlı çalışmasında Stone, Atlanta’da kırk yılı aşkın bir süre işleyen bir kentsel rejim gözlemler: “yöneten kararların (*governing decisions*) alınmasını ve uygulanmasını sağlamak amacıyla kamu kurumları ile özel çıkarların bir araya gelerek oluşturduğu enformel oluşumlar” (1989, s.179). Rejimi oluşturan toplumsal aktörler takımının “yöneten kararları” alabilme ve uygulama kapasitesine sahip olmaları gerekir. Bu kapasite “siyasal gücü” (*political power*) oluşturur. Bu güç, toplumsal aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayanır. Kamu otoritesi dahil hiçbir aktör tek başına yönetme gücüne sahip değildir; ancak farklı toplumsal aktörler bir araya geldiklerinde bir şeyleri yapabilme gücüne sahip olurlar. Bu da, kamu ve özel sektör çıkarlarını temsil eden farklı toplumsal aktörlerin ortak politika hedefleri (*policy agenda*) için bir araya gelmeleri, koalisyon oluşturmalarıyla mümkündür. Rejimlerin sahip olduğu politika hedeflerine göre rejim türleri kentten kente değişebilir.

Her kentsel rejim aynı aktörleri içermeyebilir. Rejime dahil olabilmek aktörlerin sahip oldukları ekonomik, toplumsal, kurumsal kaynaklara bağlıdır ve kaynakların bölüşümü kentten kente ya da ülkeden ülkeye değişir. Ancak, sermaye çevreleri kolektif kararların alınmasında ve kamusal kaynakların yönlendirilmesinde ayrıcalıklı konumuna sahiptir. Bu ayrıcalık “sistemik güç” (*systemic power*) olarak adlandırır (Stone, 1980; 1989).

Kentsel rejim altı maddede özetlenebilir: (1) rejimi oluşturan koalisyon, yerel yönetimler ile yerel ekonomik seçkinleri içerir, (2) bir kentsel rejimi işler kılan enformel ilişki ağları işbirliği, güven, diplomasi, ortak hedefler ve kaynaklara dayanır, (3) bu enformel ağlar, yerel yönetimlerden daha özerktir, (4) bir rejim uzun dönem sürdürülebilirdir, (5) rejimin asıl hedefi kentin ekonomik kalkınmasıdır, (6) rejim aktörleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır (Davies, 2003, s. 256).

Konut Sunum Biçimleri

Ball ve Harloe (1992) konut sunum yapılarını, “sürekli ancak genellikle zaman içerisinde değişime uğrayan fiziksel ve toplumsal bir süreç” olarak tanımlar. “Sunum yapısı” ifadesi bu sürece dahil olan toplumsal aktörler arası ilişkilerle birlikte fiziksel bir süreci (konutun üretilmesi ve tüketilmesi) ifade eder. Bir konut sunum biçimini diğerinden ayıran kriter, benzer bir toplumsal ilişki seti içerisinde oluşan etkileşimin farklılığıdır (Ball ve Harloe, 1992, s.3). Healey ve Barret (1990), “konut sunum biçimleri” kavramını analitik bir araç olarak kullanırlar. Arazi ve mülkiyet geliştirme süreçlerini daha iyi anlayabilmek için bu süreçte devşirilen kaynaklara, kurallara ve aktörlerin benimsediği ideolojiye odaklanarak yapı ile aktörler (*agency*) arasındaki ilişkileri kavramayı amaçlarlar. Konut dahil olmak üzere, arazi ve mülkiyet geliştirme süreçlerini anlayabilmek için aktörlerin eylemleri, stratejileri ve çıkarları arasındaki ilişkileri ve bu aktörlerin kararlarını belirleyen araziye, mülkiyete, bina yapımına ve çevreye ilişkin değerlerini içeren sosyo-ekonomik ve siyasal çerçeveyi kavrayabilmek gerekir. Sunulan bu araştırma perspektifinde yapı, ülkenin ekonomik ve siyasal örgütlenmesi, devletin makro ve mikro düzeylerdeki müdahaleleri ve toplumun yapılı çevreye ilişkin toplumsal ve ekonomik değerlerini ifade ederken aktörler, arazi sahipleri, yatırımcılar, geliştiriciler, danışmanlar (emlakçılar), planıcılar, siyasetçiler, mahalle örgütleri ve arazi geliştirme sürecine dahil olan diğer tüm toplumsal gruplardan oluşur. Bu iki olgu –yapı ve aktörler– arasındaki ilişki diyalektik ve dinamiklidir. Aktörler yapı içerisinde pasif değildir ve yapının formu ve kapsamı üzerinde etkisiz unsurlar değildir. Tersine, çıkarları doğrultusunda bireysel

ve örgütlü baskı oluşturarak sürekli olarak yapıyı yeniden şekillendirmeye devam ederler. Ancak bu çıkarlar da, yapı tarafından aktörler üzerinde uygulanan dış baskıların etkisiyle oluşur. Dolayısıyla, belirli bir zamanda yapının formu ve aktörlerle ilişkisi, devletin hakim üretim biçiminin stratejik çıkarlarını koruma gereksinimi ile konut sektörüne dahil olan aktörlerin ihtiyaçları arasında sağlanan denge tarafından belirlenir (Healey ve Barret, 1990, s. 90-91).

Tekeli'nin ifadesiyle "her bir konut sunum biçimi, bir konut talebinin doğuşundan, konutun üretilerek kullanılmasına başlanıncaya kadar, hane halklarından, resmi ya da gayri resmi finans mekanizmalarına, yapımcılara, yerel ve merkezi hükümete kadar uzanan değişik aktörlerin rollerinin neler olduğu, bu aktörler arasında kurulan ilişkilerin niteliği, kararları belirleme yetkilerinin nasıl dağıldığı ortaya konularak betimlenir" (2010, s. 221). Konut sunum biçimi kısaca, bir toplumda konut sağlanmasında alışılmış olan, bir tür *habitus*tür (s. 242). Her toplumun alışılmış ve normal görülen –bir meşruiyet çerçevesine sahip– bir ya da birden fazla konut sunum biçimi vardır. Her konut sunum biçimi belirli bir nitelikte kentsel çevre yaratır ve aynı zamanda konut sorununun toplumsal bağlamının ne olduğunun görülmesini sağlar. Bir konut sunum biçimini diğerinden ayırt etmek için konut yapımındaki işlevlerin üç davranışsal birim –konut sahibi, girişimci, devlet– tarafından nasıl bölüştüğüne ve bu işlevlerin zamana nasıl dağılarak gerçekleştiğine bakmak gerekir (s. 242). Tekeli, bu kavramsal çerçeveden hareketle Türkiye'nin toplumsal ve siyasal bağlamlarında Cumhuriyet dönemi boyunca ortaya çıkan beş farklı konut sunum biçimi belirler: gecekondu, yapsatçı, kooperatifler eliyle, toplu konut ve dönüşüm yoluyla konut sunumu (2010).

Bu çalışmada, Tekeli'nin 2000 sonrası Türkiye'de yeni bir konut sunum biçimi olarak ortaya çıktığını ifade ettiği kentsel dönüşüm olgusuna odaklanılmakta ve dönüşüm uygulamaları, üretilen kentsel çevre ve konutun fiziksel nitelikleri bakımından toplu konut ve yapsatçı konut sunumuna benzerliklerinden hareketle süreç ve etrafında gelişen ilişki ağlarına odaklanılarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de Toplu Konut ve Yapsatçı Konut Sunum Biçimleri

Yapsatçı konut sunumu Türkiye'de, Tapu Kanunu'nda 1954'te yapılan değişiklikle bir parsel üzerine birden çok kişinin irtifak hakkı kurmasına izin verilmesi sonucunda arsaların değişim değerinin artması üzerine ortaya çıkar. 1965 yılında yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte hukuki altyapısı tamamlanan yapsatçılık hızlanır (Çoban, 2012, s. 85; Tekeli, 2010, s.

249). Küçük sermayeli girişimci olarak tanımlanan yapsatçı müteahhitlerin (Tekeli, 2010, s. 224) kazançlarını artırmak için elde ettikleri arsalar üzerinde mümkün olduğunca yüksek irtifaya sahip konutlar inşa etmesi gerekir. Bu nedenle yapsatçı müteahhitler imar haklarının artırılması için kentsel siyasal sistem üzerinde baskı oluşturmuşlar, kentlerde yapı yoğunlaşmasının ve tarihi eserlerin tahrip edilmesi, düşük kaliteli kentsel altyapıların oluşmasına neden olmuşlardır (Tekeli, 2010, s. 225; Çoban, 2012, s. 85). 1985 tarihli İmar Kanunu'nda yerel yönetimlere bazı imar yetkilerinin aktarılmasıyla yapsatçı müteahhit olarak adlandırılan küçük sermayeli konut girişimcilerinin kentsel siyasette etkinlikleri artmıştır.

Adana'da yapsatçı konut üretimi Türkiye'nin diğer büyük kentleriyle aynı dönemde ortaya çıkar, 1984 yerel seçimleri sonrasında yerel yönetim sisteminde gerçekleştirilen değişikliklerin sunduğu olanaklarla hızlanır ve kentin günümüzdeki formunu belirleyen konut üretim pratiği olur. 1984-2010 arasında toplam yirmi bir yıl görevde kalan eski belediye başkanının kentin kuzeyinde "Yeni Adana" yaratma politikası sonucunda 3000 hektar üzerinde imarlı parseller üretilerek yapsatçı konut üretimine bırakılır.

Toplu konut sunum biçiminin ortaya çıkışı ve gelişmesiye 1984'te 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu yürürlüğe girmesiyle olur. Kanunla, Toplu Konut Fonu ve Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (TOKİ) kurulur. Toplu konut sunum biçimi bu dönemde üç farklı yatırım-finansman modeliyle gelişmiştir: Kooperatifler, TOKİ ve büyük girişimciler niteliğindeki geliştiriciler. 2003 yılından itibaren kurumsal ve finansal olarak yeniden yapılandırılan TOKİ, çok geniş yetki ve kaynaklarla donatılarak konut politikasında başlıca aktör olur. 2003'te %4,75 düzeyinde olan TOKİ'nin konut üretiminin toplam içindeki payı, 2004'te %15,94'e ulaşır, 2003-2011 döneminde ortalama %10,30 olarak gerçekleşir (Bayraktar, 2013, s.45-47). TOKİ'nin ürettiği konutların %17'sinden fazlası gecekondü dönüşüm projeleridir (TOKİ Konut Üretim Raporu, 2018); başka deyişle kentsel dönüşüm uygulamalarıdır. Dolayısıyla, 2000 öncesinde yaygın olarak yapı kooperatifleri eliyle üretilen toplu konut sunum biçiminde TOKİ günümüzde, arsa geliştirici, finansör, uygulayıcı gibi farklı roller üstlenen bir aktördür.

Adana'da toplu konut uygulamaları 1980'lerin başında yoğunluk kazanır. Bu dönemde, toplu konut üretimini sağlayacak şekilde kooperatifleri destekleyen bir hükümet politikası yürütülür. 1982'de Valilik ve İmar ve İskân Bakanlığı'nın desteği ve girişimiyle, kentin kuzeydoğusunda, o dönemki yerleşim lekesinden oldukça uzakta bir alanda memurların konut sahibi olması için kurdurulan ve yapımı etaplar halinde on beş-yirmi yıla yayılan 100. Yıl

Yapı Kooperatifi, Adana'daki en kapsamlı toplu konut uygulamalarındandır. Büyükşehir Belediyesi (BŞB) de kendine bağlı İmar İnşaat Şirketi eliyle çeşitli büyüklüklerde ve kentin farklı bölgelerinde dar gelirliilere yönelik toplu konut uygulamaları gerçekleştirir.

Yöntem

Çalışmada sunulan bulgular, Adana'da 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirilen saha çalışmasına dayanmaktadır. Bu kapsamda *Yeni Adana Gazetesi* arşivinde taramalar, kamu ve özel sektör aktörleriyle derinlemesine görüşmeler ve dönüşüm alanlarına ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, kentsel dönüşüm projeleri ve uygulamalarıyla ilgili bilgileri içeren planlar, raporlar, bilgilendirme sunuları gibi kurum belgeleri derlenmiş ve incelenmiştir. Bu makalenin konusu ve amacına yönelik olarak müteahhitler, aracı kurum ve kuruluş yetkilileri, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü yetkilileri, BŞB ve ilçe belediyeleri bürokratları, şehir plancıları, dönüşüm uygulamalarının söz konusu olduğu mahalle muhtarları ve sakinleriyle toplam otuz görüşme gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki bölümde bu kaynaklardan elde edilen veriler bulgu olarak sunulmakta ve sonuç bölümünde tartışılmaktadır.

Kentsel Dönüşümün Ürettiği Konut Sunum Biçimleri

Bu bölümde Adana'da iki farklı düzenlemeye –5393 ve 6306 sayılı kanunlara– göre gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları yerel siyaset açısından, yapı-aktör ilişkisi çerçevesinde, kentsel rejim analizine temel oluşturacak şekilde değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar “toplu konut dönüşümü” ve “yapsatçı dönüşüm” olarak adlandırılarak iki farklı konut sunum biçimi perspektifinden incelenmektedir. Aşağıdaki tablo, kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleştirilen iki farklı konut üretimini, konut sunum biçimleri kavramsallaştırmasına temel oluşturacak şekilde “üç davranışsal birim” (Tekeli, 2010) üzerinden karşılaştırmaktadır.

Tablo 1. Kentsel dönüşümde konut sunum biçimleri

Davranışsal birim	İşlevler	
	Toplu konut dönüşümü	Yapsatıcı dönüşüm
Konut sahibi		
Hak sahipleri		Arsa sağlamak
Yeni konut alıcısı		Konut alma kararı
Girişimci	Finansman, uzmanlık sağlama, örgütleme	
Devlet (kamu)	Girişimci	Kolaylaştırıcı
	Kolaylaştırıcı	
	Mülkiyet kurmak / değiştirmek	

Toplu Konut Dönüşümü: Mevzuat ve Aktörler

“Toplu konut dönüşümü” olarak adlandırılan uygulamalarda yasalar, yerel ve merkezi kamu otoritelerini yetkilendirmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesine göre belediyeler, BŞB sınırlarındaysa BŞB’ler, kentsel dönüşüm ve gelişim alanı (KDGA) ilan edebilir. Eğer bu alan içerisinde kamu mülkiyeti veya kullanımı kamuda olan alanlar varsa, KDGA ilanı Bakanlar Kurulu (BK) onayıyla kesinleşir.

Adana’da, çalışmanın kapsadığı ilçelerde ve dönemde, 5393’e göre on üç KDGA ilan edilmiştir. Bunların biri gecekondu önleme bölgesi (GÖB) olmak üzere dördü BŞB, diğerleri ilçe belediyeleri tarafından yürütülmektedir. Ancak GÖB projesinde yetki belediyede değil, TOKİ’dedir. Adana’da 5393’e dayanan kentsel dönüşüm projelerinin yedisinde, alan içerisinde kamu arazisi olduğu için BK onayı gerekmiştir. Diğer yandan, ilçe belediyeleri bazı KDGA projelerinde TOKİ’yle çalışmayı tercih ettiği için, TOKİ ile yaptıkları protokol gereği uygulama imar planlarını ve mimari projelerini TOKİ’nin onaylaması gerekmiştir. Dolayısıyla, Adana’da KDGA uygulamalarında merkezi yönetim otoritesi sürecin başından itibaren karar-alıcı konumdadır.

2012’de 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesiyle Türkiye’de kentsel dönüşümde yeni bir dönem başlar. Dönüşüm uygulamak isteyen kamu otoritelerinin yanı sıra konut müteahhitlerinin de elini güçlendiren bu kanun, kentsel dönüşüm uygulamalarını kamunun güçlü müdahalesiyle daha hızlı sonuçlandırılacak düzenlemeler içerir. Kanun, kentsel dönüşüm uygulamalarına dayanak oluşturan üç tanım yapar: riskli alan, rezerv yapı alanı ve riskli yapı. Adana’nın bu araştırma kapsamına dahil edilen kent merkezindeki ilçelerinde BK kararıyla ilan edilmiş yedi “afet riskli alan” bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, 5393 ve 6306 sayılı kanunlara göre ilan edilmiş toplam yirmi KDGA, GÖB ve riskli alana ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Her iki kanun çerçevesinde gerçekleştirilen dönüşümlerde üretilen konut sunum biçimi benzerdir. Dönüşüm, 5393'e veya 6306'ya göre yapılsın, toplu konut uygulamalarıdır. Bu nedenle bu dönüşümler bu makalede, üretilen konut sunum biçimine atfen "toplular konut dönüşümü" olarak adlandırılmıştır. Yeni yasal çerçevenin yerelde nasıl işlediği sorusundan hareketle, çalışmada "toplular konut dönüşümünün" işleyişi ortaya konmuştur.

1. *Mevzuatın Karşılaştırılması*

Kentsel dönüşüm uygulamaları, yasal dayanağına göre farklı işleyebilmektedir. İlk olarak, bir alanın dönüştürülmesi kararının alınma süreci farklıdır. 5393 sayılı yasada yetkili kamu otoritesi, ilan edilecek alanda kamu mülkiyeti ya da kamunun kullanımı olmaması koşuluyla belediye / BŞB'dir. Meclis kararıyla bir alanı KDGA ilan edebilir ve sonraki işlemlerini bir yüklenici firma aracılığıyla, TOKİ'yle ya da yeterli maddi ve teknik olanakları varsa doğrudan kendisi yürütebilir. Projenin finansmanı da belediyeye aittir. 6306'ya göre riskli alan ilanınısa ÇŞB ve BK'nın hâkim olduğu bir süreçtir, ancak temel yürütücü birim ilçe belediyesidir; doğrudan ÇŞB'ye başvurabilir.

İkinci olarak, hak sahipleriyle görüşme aşamasında 6306 sayılı kanun, kamu otoritesine önemli avantajlar sağlamaktadır. Hak sahiplerinin 2/3 çoğunluğuyla anlaşılması durumunda anlaşmayan hak sahiplerinin arsa payları açık artırma usulüyle satılabilmektedir. Diğer taraftan, 5393/73'e göre uygulama yapan belediyenin tüm hak sahipleriyle anlaşması, anlaşamadığı durumlarda kamulaştırma yapması gerekmektedir. Kamulaştırma maliyeti artırdığı ve siyasi kayıplara neden olabileceği için belediyelerce tercih edilmektedir. 6306 sayılı kanunun bir diğer avantajı konut ve işyeri sahiplerine yapılan kira yardımıdır.

2. *Toplu Konut Dönüşümünde Aktörler Arası İlişkiler*

5393/73'e göre belediye, kamu mülkiyeti/kullanımı yoksa merkezi yönetim kurumlarına bağlı olmadan uygulama yapabilir. 6306'teyse "yerel yönetimler adeta merkezi yönetimin izni ve cevazı oranında 'idare' olarak değerlendirilmiş, tüm yetkiler merkezi yönetimde toplanmıştır" (Aldemir ve Doğan, 2015, s. 508). Merkezi yönetimin bu derece baskın olduğu bir uygulamada meslek odaları ve sivil toplum kuruluşları da devre dışı kalmıştır. Bu dönüşümde kamusal aktörler güçlüdür. Diğer taraftan, belediyeler 6306'e göre uygulama yapmayı, alanların çoğunda kamu mülkiyeti/kullanımı olması nedeniyle zaten BK onayı gerektiği ve 6306'nın avantajlarından yararlanabilmek için tercih edebilmektedir.

Merkezinde yerel yönetim birimi bulunan dönüşüm uygulamalarında sürece dahil olan aktörler arasındaki ilişkiler başlıca iki başlıkta tartışılabilir. İlki, dönüşümü yürüten belediyenin hak sahipleriyle ilişkisidir. Dönüşüm gerçekleştirilecek alanda hak sahibi olan vatandaşlarla görüşmeler, fizibilite ve icmal çalışmalarının ardından taslak mimari projeler hazırlandıktan sonra başlar. Bu görüşmelerde belediye, yıkım bedellerini de hesaba katarak hak sahiplerini bir miktar borçlandırarak arsa payları karşılığında belirli genişlikte daire veya ticari birim önerir. Dönüşüm 6306'ya göre yapılıyorsa hak sahiplerinin 2/3'üyle anlaşmak yeterlidir, ancak 5393/73'e göre yapılan dönüşümlerde belediyenin tüm hak sahipleriyle anlaşması, anlaşamadıklarının arsalarını kamulaştırması gerekmektedir. Belediyeler vatandaş görüşmeleri aşamasında çoğunlukla aracı kurum(lar)dan hizmet alımı yapmaktadır. Bu aracı kurumlar, dönüşüm projesinin planlama ve projelendirme işlerinin tamamından sorumlu planlama ofisleri veya büyük müşavir firmalar olabileceği gibi, daha küçük iş kapasitesine sahip kentsel dönüşüm ofisleri de olabilmektedir.

İkinci olarak, belediye ile TOKİ arasındaki ilişkilerin işleyişi üzerinde durulabilir. BŞB ve ilçe belediyeleri yetkilileriyle yapılan görüşmelerde TOKİ'yle gerçekleştirilen dönüşümlerde karşılaşılan olumsuzluklar vurgulanmıştır. TOKİ, mali olarak güçlendirilmiş bir merkezi yönetim otoritesi olarak "toplu konut dönüşümü" sürecine hakim aktördür. Aynı zamanda, plan ve projelerin TOKİ'deki onay aşamalarının uzun sürmesi dönüşümlerin tamamlanamamasının başlıca nedenleri arasında sayılmıştır.

3. Tamamlanamayan Dönüşüm

Çalışmanın kapsadığı dönem ve alanda tamamlanmış tek "toplu konut dönüşümü" projesi Yüreğir Belediyesi'nin TOKİ işbirliğinde gerçekleştirdiği Kışla Mahallesi 1. etabıdır. BŞB'nin tamamlanmış projesi bulunmamaktadır. Saha araştırması sırasında dönüşüm uygulamalarının neden uzun sürdüğü, tamamlanması önünde hangi aşamalarda engel ya da zorluklarla karşılaşıldığını da sorgulanmış ve bulgular ışığında üç neden belirlenmiştir. İlk olarak belediyelerin KDGA/riskli alan ilanlarının merkezi yönetim otoriteleri –ÇŞB ve TOKİ– tarafından onaylanması uzun sürmektedir. Bu aşamada, merkezi yönetim KDGA sınırlarının ya da imar planının değişmesini isteyebilmektedir. Örneğin görüşmelerde, Belediye Evleri kentsel dönüşüm projesinde ilçe belediyesinin önerdiği mimari projelerin ÇŞB tarafından aşırı yüksek bulunduğu için planın onay sürecinin uzadığı belirtilmiştir. Bir başka projede imar

planı ÇŞB tarafından iki yılda onaylanabilmiştir. Bir diğerinde yerel yönetimle TOKİ arasında mimari proje üzerinde anlaşmazlıklar yaşanmış, sonuçta projeden vazgeçilmiştir. Tamamlanan tek “toplu konut dönüşümü” projesini yürüten ve merkezi hükümetle aynı siyasi partiye mensup yönetime sahip olan Yüreğir Belediyesi yetkilileriyle yapılan görüşmelerde tamamlanan projeye (Kışla Mahallesi 1. etap) aynı dönemde KDGA ilan edilen diğer mahallelerde dönüşüm çalışmalarının durdurulduğu ve 2. etap projesinin iptal edildiği öğrenilmiştir. Belediye, Adana’nın en yüksek ruhsatsız yapı stokuna sahip ilçesinde dönüşümün vatandaşlar eliyle yapılmasını tercih etmektedir. Bunun başlıca nedeniyse TOKİ’yle yaşadıkları sıkıntılardır:

2009 Aralık’ta BŞB meclisinden Kışla, Yavuzlar, Serinevler, Barış mahallelerinde KDGA tespiti için karar aldık. Başak ve Kışla’ya öncelik verdik. Kışla’yı onaylattık. Başak’ı onaylatma aşamasına getirdik, TOKİ son anda binaların kat adediyle ilgili düzenleme istedi. Sonradan iflah olmadı o proje. TOKİ’de mimari projelerin onaylanmasında çok sıkıntı çektik. Kışla bile 1,5 yıl sürdü. Başak’ta kat adedi değişikliği isteyince mimari projeyi TOKİ’nin mimarlarına onaylatamadık. Ruhsatı veren benim, ben projenin doğru olduğunu beyan ediyorum. Buna rağmen TOKİ’nin mimarlarına anlatamadık. (...) “Para bende, inşaatı ben yapacağım, ben ne dersem o olur”u çok hissettirdiler (L.B. ile görüşme, belediye bürokrati, 30.05.2019).

Diğer taraftan, ruhsatsız yapılaşmayla gelişmiş Yüreğir İlçesi’nin bütününde ilk defa uygulama imar planlarının tamamlanmış olması, belediyeyi ve vatandaşları, “toplu konut dönüşümü”ne gerek kalmadan, dönüşümün piyasa içinde gerçekleştirilebileceğine (yapsatçı dönüşüm) dair “umutlandırmıştır”.

TOKİ’yle bu işi yürütemiyoruz. İlk defa Yüreğir’in tamamının uygulama imar planlarını yaptık. Bugüne kadar hep ıslah imar planlarıyla 2-3 kat olarak yapılmış. (...) Vatandaş da talep ediyordu; herkes inşaat rantından yararlanıyor, biz neden yararlanamıyoruz. İmar planlarını yapınca vatandaş TOKİ’yi istemedi. Bize yoğunluk verin, kendimiz yapalım dedi (N.H. ile görüşme, belediye bürokrati, 30.05.2019).

Diğer taraftan, TOKİ ile yerel yönetimlerin uygulamada farklı süreçler takip ettiği de aktarılmıştır. Örneğin, BŞB’nin TOKİ işbirliğinde yürüttüğü GÖB projesiyle TOKİ olmadan yaptığı uygulamalarda izlediği aşamalar kurumların farklı endişelerini göstermesi nedeniyle dikkate değerdir. GÖB uygulamalarında plan yapma, yaptırma ve onaylama yetkileri TOKİ’dedir. Söz

konusu projedeysen imar planı henüz yapılmamıştır. Bunun nedenini görüştüğümüz BŞB yetkilisi Ŗu şekilde açıklamıştır:

TOKİ planı sona bırakın diyor. Çünkü planı baştan yaparsan vatandaş arazinin çok kıymetlendiğini görüp anlamaya yanaşmıyor veya daha fazla hak istiyor. TOKİ onun için öngörü plan üzerinden gidiyor. Yeni planda verilecek imar hakkını vatandaş bilmiyor. Mülkiyet kendine [kamuya] geçince planı yap diyor.

Aynı yetkili doğrudan BŞB tarafından yürütölen bir başka projede imar planını neden önceden yaptıklarını da açıklamıştır:

Biz öyle yapmıyoruz. Kendi kafamızdan bir plan öngörüsünde bulunup vatandaş görüşmelerini ona göre yapsak, ÇŞB o planı onaylamazsa ne yapacağız? TOKİ'nin böyle bir derdi yok, bizim planımızı ÇŞB onaylayacak. Atıyorum biz 2,4'e göre yaptık. Ama ÇŞB 2,0 onayladı. Bu farkı vatandaşa nasıl anlatacağız? (L.P. ile görüşme, belediye bürokratu, 09.03.2018).

BŞB yetkilisi tarafından aktarılan endişe, hem uygulamada merkezi ve yerel yönetim birimlerinin endişe ve öncelikleri arasındaki farkları göstermekte, hem de gerilim-denge arayışı arasında salınan merkez-yerel ilişkilerini ortaya koymaktadır. İki otorite arasındaki bu tutum farkı, kentsel dönüşümde yerel yönetimin merkezi yönetime bağımlılığının uygulamaya yansımaları olarak da yorumlanabilir.

Çatışmanın yoğun yaşandığı aşamalardan diğeri hak sahipleriyle anlaşmadır. Her ne kadar 6306, anlaşmayan hak sahiplerinin mülklerinin açık artırma usulüyle satışına olanak verse de, bu yöntem seçimle iş başına gelmeye dayanan siyasi endişeler nedeniyle belediyeler tarafından tercih edilmez. 5393'teyse anlaşamadığı durumlarda belediyelere kamulaştırma maliyeti çıkmaktadır. Dolayısıyla, tüm hak sahipleriyle anlaşmak oldukça uzun sürmektedir.

Son olarak Adana'da, kentsel dönüşüm uygulamalarının uzun sürmesi son dönemde sıklaşan seçim gündemine ve yerel yönetimde bulunan siyasi partilerin ve yerel siyasi kadroların değişmesine bağlanabilir. Ne BŞB ne de ilçe belediyeleri kendilerinden önceki dönemin projelerini devam ettirme konusunda heyecanlı davranmamış, kendi projelerine öncelik vermeyi tercih etmiştir. 6306 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 2012 yılından itibaren günümüze Türkiye'de bir seçimler dönemi yaşanmıştır. Seçim dönemlerinde yerel yönetimler geleneksel belediyeçilik hizmetleri dışında, seçmenlerden tepki görebilecek nitelikte uygulamalara başlamayı tercih etmemektedir. Ayrıca,

partilerin seçim ya da referandum çalışmalarına destek verecek etkinliklere yoğunlaşmaktadır. Eğer anahtar teslimi aşamasına gelmemişse, bir kentsel dönüşüm projesinde seçmenlerin tepkisini çekebilecek imar planının açıklanması, anlaşma görüşmeleri veya konutların yıkılması gibi etkinliklerin ertelenmesi tercih edilmektedir.

Yapsatıcı Dönüşüm

Araştırmada, kent merkezi başta olmak üzere belirli bölgelerde parsel bazlı, müteahhitler aracılığıyla gerçekleştirilen yapı dönüşümlerinin yoğunlaştığı görülmüştür. Alanyazında bu dönüşüm uygulamaları “piyasa içinde dönüşüm” (Türkün, 2014), “tekli bina yenileme” (Koramaz, Koramaz ve Özer, 2018), “bina/parsel bazında dönüşüm” (Kuyucu, 2018) ifadeleriyle karşılır ve bu alanlarda mevcut imar haklarının yükseltilerek dönüşümün müteahhitlerle mülk sahipleri arasında pazarlığa bağlandığına dikkat çekilir (Türkün, 2014; Kuyucu, 2018). 6306’te yapılan “riskli yapı” tanımına dayanan bu uygulamalar, bu çalışmada yapsatıcılığın devamı olarak değerlendirilmiştir. Adana’da bu dönüşüm örnekleri, mevcut imar hakları üzerine, müteahhitlerin kat malikleriyle daire karşılığı anlaşarak gerçekleştirdiği uygulamalardır; kamu otoritesi (belediye) tarafından imar hakları arttırılmamıştır. Bu makalede “yapsatıcı dönüşüm” olarak adlandırılan uygulamalar, saha araştırması sırasında katılımcılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir: “parsel bazlı / ada bazlı dönüşüm”, “yerinde dönüşüm”, “yapının dönüşümü”.

Adana’da riskli yapı dönüşümünün iki şekilde uygulandığı gözlenmiştir: çoklu konutların (apartmanların) dönüşümü ve müstakil evlerin dönüşümü. Müstakil evlerin dönüşümünde en az bir dönümlük alanda bulunan riskli yapı tespiti yapılmış evlerin yıkılıp, o alana yeni yapı(lar)ın inşa edilmesi söz konusudur. Müstakil evler genellikle hisseli tapu üzerine inşa edilmiş, çoğunluğunda ruhsat ya da iskân belgesi olmayan konutlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla tapuda kat irtifakı ya da kat mülkiyeti kurulmamıştır. Ruhsatsız yapılar için de riskli yapı tespiti yapılabilmektedir.

1. Yapsatıcı Dönüşümde Aktörler Arası İlişkiler

Riskli yapı tespiti yapı sahibi tarafından lisanslı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla ya da doğrudan ÇŞB tarafından yapılabilir. Her bir aşamada dönüşüm sürecine dâhil olan aktörler arasında uzlaşma-çatışma sarkacında gidip gelen bir diyalog kurulur. Bu diyalog sürecinin odağında müteahhit bulunur. Müteahhitler genellikle bir aracıyla çalışır. Bu aracı çoğunlukla bir emlakçı ya

da kentsel dönüşüm ofisidir. Bu ofisler müteahhitlere dönüştürülecek alan ve/veya yapı bulmak için riskli yapı tespit uzmanları, emlakçılar, harita mühendisleri, şehir plancıları gibi birçok teknik uzmanla çalışan piyasa aktörleridir.

Sektörde bu işi meslek edinmiş bir çok kişi var. Bunlar emlakçılar. Kapımızı çalıyor. Bunlar bize kentsel dönüşümden bahsettiler. (...) Emlakçı bize gelir, bir binadan bahseder. Orada mesela, Mehmet Beyle görüşüm der. Bizi Mehmet Beyle tanıştıırır. Bunun bir bedeli var (U.H. ile görüşme, müteahhit, 03.03.2018).

Aracı kurum yetkilileri ise süreçteki rollerini şu şekilde açıklamışlardır: *bölgeyi bizler topluyoruz, komple anlaşmayı sağlıyoruz, sözleşme aşamasına kadar getirip müteahhite götürüyoruz (V.V. ile görüşme, emlakçı, 20.04.2019)*

İmara açılan, yoğunluk verilen bölgelerde çalışma yapıyoruz. Bir alanda belediye yoğunluğu vermiş veya resmi kurumlar toplanmış. Bunları plancıların işlerinden görüyoruz. Belli ki burada bir yapılaşma olacak. Bölgedeki halkla ön görüşmeler yapıp talepleri alıp, bu talepleri kaldırabilecek müteahhitlere götürüyoruz. Resmi danışmanlığını yaptığımız müteahhitler var (O.D. ile görüşme, kentsel dönüşüm ofisi sahibi, 02.03.2018).

Aracı kurumların iş yapma ölçekleri ofisin uzmanlığına, çalıştırdığı uzmanların niteliğine, sektördeki iş ilişkilerine göre değişebilmektedir. Bazıları müteahhitle projenin sadece bir aşaması için (boşaltılacak alanda yeni sokak ve ev numaralarının belirlenmesi, dönüşecek binadaki maliklerle müteahhidi tanıştırma, vb.) çalışırken, daha geniş ölçekli çalışan ofisler, örneğin dönüşüme uygun olduğu düşünülen ancak imar planı eksikleri olan alanların planlarını yaptırılmasında hem müteahhit, hem belediyelerle birlikte çalışabilmektedir. Kentsel dönüşüm danışmanlığı yapan bir ofis yetkilisi, planlama çalışmalarına katılıp katılmadıkları sorulduğunda, genellikle uygulama planlarının yapıldığı, yoğunluk verilmiş, “dönüşüme hazır” alanlarda çalışmayı tercih ettiklerini, ancak bazı durumlarda plan aşamasında da müdahale edebildiklerini ifade etmiştir.

İkinci olarak, 6306'ya göre tek bir malikin bina için riskli yapı tespiti yaptırabiliyor olması müteahhitle mülk sahipleri arasındaki ilişkide belirleyicidir. Riskli yapı tespitini yaptıran malik doğrudan bir müteahhitle iletişime geçme, ön anlaşma yapma gücüne sahiptir. Böylece dönüşüm, apartmandaki tüm malikler için başlamış olur.

Laboratuvar sonuçlarını alıyorlar müteahhitler, il müdürlüğüne [ÇŞB] gidiyorlar. İl müdürlüğüne diyorlar ki, "bak burada riskli bir yapı var". Burada vatandaşın bilmediği bir sıkıntı var: Artık ok yaydan çıkıyor, geri dönüşü yok. Bakanlık diyor ki, "kentsel dönüşüm kısmını bir kenara bırak. Senin bir müteahhitle anlaşış anlaşmadığın beni ilgilendirmiyor. Bu binayı yıkman gerekiyor, binan riskli". (...) [Vatandaş] ben anlaşmıyorum diyemiyor işte. O müteahhitle anlaşamayabilir ama o evi boşaltmak zorunda. İşin kötü tarafı bu (P.M. ile görüşme, belediye de şehir plancısı, 04.03.2018).

Özetle, "yapsatçı dönüşümde", riskli yapı tespiti süreci, mevzuat gereği binanın yıkılmasıyla sonuçlanır. Bu zorunluluk, mülk sahipleriyle müteahhit arasındaki ilişkinin müteahhit lehine kurulmasına neden olur. Malikler ya hisselerini satacak ya da müteahhitle anlaşacaklardır.

Diğer taraftan, müteahhitle malikler arasında aracı rolü üstlenen aktörlerin yanı sıra doğrudan müteahhitle çalışan ve dönüşüm sürecinin birçok aşamasında rol üstlenen uzmanlık kurumları da bulunur (lisanslı riskli yapı tespiti yapan yapı denetim firmaları, gayrimenkul değerlendirme firmaları, hukuk firmaları, vb.). Müteahhit, bu firmaların işverenidir; müteahhidin hâkimiyetinde bir süreç işlemektedir. Ayrıca, yasal altyapı da müteahhit lehine işleyecek şekilde düzenlenmiştir. Riskli yapı tespitinin işleyişi bu duruma örnektir. Bugün, yirmi yıllık bir bina için başvurulması halinde, hem yapılan teknik ölçümler güncel yönetmelikteki değerleri karşılamayacağı için hem de bu amaçla oluşturulmuş özel bir firmanın aksi yönde rapor vermesi sektördeki iş ilişkilerinin olağan akışına aykırı olduğu için, "riskli yapı" raporu düzenlenecektir. Bu nedenlerle, binasını dönüşüme vermek isteyen bir malik ya da bir binayı dönüştürmek isteyen bir müteahhit, riskli yapı tespitini kolaylıkla yaptırabilmektedir.

Müteahhit-malik ilişkilerinde müteahhidi güçlendiren başka unsurlar da vardır. Bunların başında 2/3 çoğunlukla anlaşma sağlandıktan ve yıkım yapıldıktan sonra, anlaşmayanların arsa payı haline gelen hisselerinin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'nün düzenlediği açık artırma ile satılabilmesi gelir. Müteahhit, açık artırma usulü satış olanağı ve kira yardımı yanı sıra başka avantajlardan da yararlanabilmektedir:

6306'ya göre yapılırsa bizim re'sen kat irtifakını bozma, vs. yetkilerimiz var. Örneğin, alanın üzerinde ipotek, haciz var. Müteahhit bunu riskli yapıya sokarsa avantajlı. Riskli yapıya sokunca her türlü işlemi yapabiliriz. Müteahhit bir zırh kuşanıyor aslında (S.T. ile görüşme, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü bürokrati, 12.04.2018).

Bu “zırh” müteahhitle malikler arasında müteahhitten yana bir güç ilişkisi kurar.

Yapsatçı dönüşümde müteahhit maliklerle anlaşılırken tapu üzerindeki hisseleri oranında bir teklif sunar. Mevcut konutun büyüklüğü onun için önemli değildir, çünkü yapacağı inşaatın hacmi arsanın metrekaresine göre hesaplanmaktadır. Bu nedenle, “yapsatçı dönüşümde” müteahhitlere getirilen “dairelerin metrekaresini düşürüyorlar”, “benim 150 m² evimi aldı, karşılığında 80 m² ev verdi” eleştirileri, müteahhit için anlamsızdır. Görüşmelerden Adana’da bu paylaşımın %50 oranında olduğu anlaşılmıştır. Bu oran malik lehine en fazla %5 kadar daha kadar artırılabilir. Bu pazarlıkta malikin güçlü olabilmesi için arsa üzerindeki payının diğerlerine göre fazla olması, müteahhitle ilk iletişime geçen olması gibi pazarlık sürecini kendi lehine yönetebilecek koşullara sahip olması gerekir. Maliklerin elini güçlendiren en önemli unsur arsanın kent içindeki konumudur.

Müteahhit ile kamu kurumları arasında kurulan ilişki bürokratik işlemlerin takibinden oluşmaktadır. Riskli yapıyla ilgili olan her türlü prosedür Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ile irtibat halinde ilerlemektedir. Müteahhitten belediyeye olan ilişkisi yapsatçı konut üretimindeki gibidir: Ruhsat, avan projenin ve diğer projelerin onaylanması, belirli aşamalarda hak edişlerinin alınması, iskânın alınması, rutin belediye denetimleri, vb. Ancak burada yıkım da söz konusu olduğu için numarataj (ev ve sokak numaralarının belirlenmesi), yıkım ve molozların kaldırılması gibi aşamalar da belediyeye yürütülür. Bu aşamalarda belediyelerde rutin iş takipleri yapılmaktadır.

Son olarak, “yapsatçı dönüşüm” belediyeler tarafından, “toplu konut dönüşümü” gibi geniş ekonomik ve siyasi kazanım aracı olarak görülmesi de vergi, harç, ruhsat gibi kaynaklar yarattığı ve fazla maliyet yüklenmeden kent merkezinin yenilenmesine katkıda bulunduğu için desteklenir.

2. Yapsatçı Dönüşüm Nasıl Kârlı?

Bu bölümde Adana’da konut müteahhitlerinin imar haklarında artış olmamasına rağmen “yapsatçı dönüşüm” olan ilgisinin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bir müteahhit yoğunluk artışı yapılmamış bir bölgede neden bir binanın yıkım masraflarını, danışman firma, maliklerle anlaşma süreci maliyetlerini yüklenerek iş yapmayı tercih eder? Bu soruya verilebilecek ilk yanıt Adana imar planlarında yaşanan sorunlardır. 1/5000’lik ve 1/1000’lik planların sürekli olarak mahkeme kararlarıyla iptal edilmesi, özellikle kentin kuzey-batı genişleme yönündeki alanların uzun yıllardır yapılaşmaya açılmamasına neden olmuştur. Bu durum kentte iş yapmak isteyen müteahhitler

için fazla seçenek bırakmaz. Ya kentteki imarı açık olan sınırlı birkaç alanda kat karşılığı konut üretecekler ya da şehir merkezinde mevcut binaların dönüşüm işlerini alacaklar. 6306'nun müteahhitlere sağladığı kolaylıklar ve dönüşüme uygun alanların/binaların kent içindeki konumları ikinci seçeneği cazip kılar.

İş zahmeti anlamında boş arsayı tercih ederiz. Ama getiri anlamında kentsel dönüşüm daha avantajlı. Ziyapaşa [şehir merkezindeki ana bulvarlardan biri] üzerinde bir yeri Türkmenbaşı'ndaki [son on yılda gelişmiş şehrin kuzeyinde bir bulvar] boş arsaya tercih ederim (U.H. ile görüşme, müteahhit, 03.03.2018).

Boş arsayı yapmak müteahhit için çok daha rahat ve kolay. Kentsel dönüşümün de ekonomik anlamda çeşitli avantajları var. Malik sayısı çok olduğu için yorucu. Ama harçlarda çeşitli muafiyetler var. (T.B. ile görüşme, müteahhit, 20.04.2019).

“Yapsatçı dönüşümü” cazip kılan ikinci etken mevzuat değişikliklerinden kaynaklanan avantajlardır. Bu avantajları kullanarak ve yeni yapacağı dairelerin metrekaresini küçülterek yüksek kâr elde edebilmektedir.

Temmuz 2013'te bir imar yönetmeliği çıkardılar. Bu herkesin avantajlı dediği bir yönetmelik. Hakikaten de fazlaca emsal harici alan dediğimiz alanlara izin veriyor. Kendi emsalinin dışında %25 daha inşaat yapabiliyorsun. (...) Bu avantajlı yönetmelik öyle bir noktaya getirdi ki, kentsel dönüşüm kanunu çıkınca da eski yönetmeliğe göre yapılan binaları yıkıp yerine yenisini yaptığında aynı emsalle neredeyse iki katına yakın inşaat yapabiliyorsun. Bu da %50 oranını tutturuyor; yarısını arsa sahiplerine yarısını bize (D.C. ile görüşme, müteahhit-mimar, 01.11.2017).

Dönüşüme uygun binaların yer aldığı kent merkezinde konut fiyatlarının çepere göre yüksek olması da “yapsatçı dönüşümü” cazip kılar; inşaat maliyetlerinin aynı olduğu düşünülürken müteahhit daha az daire/ticari birim satışı gerçekleştirerek daha fazla kâr edebilmektedir. Uzun bürokratik prosedürlerine, maliklerle, araçlarla sürekli ilişki içinde olma gerekliliğine ve uygulamadaki diğer sıkıntılara rağmen “yapsatçı dönüşümün” müteahhit için bir diğer avantajı arsa maliyeti olmamasıdır:

Arsayı alıp yaptığında ağa-paşa sensin. Tapu sahibisin; kat irtifakı kurduğunda tapu firma adına. Kentsel dönüşümdeyse hak ediş usulüyle anlaşılıyor. Hak sahibinin daireleri belli bir aşamaya gelmeden sana satış yetkisi vermiyor. Temelden

satış yapamıyorsun yani (...) Kentsel dönüşümün avantajı; arsa fiyatı yüksek olduğunda ona para vermiyorsun. Büyük paralar bağlamıyorsun. Arsaya 3-5 milyon bağlamaktansa, arsaya vereceğin paraya inşaatın kabasını bitirirsin (T.E. ile görüşme, müteahhit, 03.03.2018).

Müteahhit açısından boş arsada yapılan kat karşılığı konut üretimi ile “yapsatçı dönüşüm” arasında farklar vardır. Öncelikle, arsa payı üzerinden kat karşılığı anlaşma usulüyle ilerleyen iki süreç de konut sunum biçimi kavramı üzerinden değerlendirildiğinde yapsatçılığı karşılamaktadır. Ancak, müteahhitin kurduğu yerel ilişki ağları farklılaşabilir. Genellikle müteahhitler sektöre boş arsada kat karşılığı anlaşarak bir konut projesiyle girerler. Bu, genellikle ya ailesinin, akrabalarının, hemşerilerinin arsasıdır. Kentsel dönüşümdeyse işi araçlar getirir, malikleri ikna etmeleri gerekir. Dolayısıyla ilki kurulu bir güven ilişkisine dayanırken, ikincisinde müteahhitin güven oluşturması gerekir. Bu aşamada yine hemşerilik ilişkileri, tanıdıklık avantaj sağlar.

Tellidere’de ilk dönüşüm yapanlardan biriyim (...) Tellidere Karaisalılı. Ben de Karaisalılıyım. Müstakil evlerin %90’ı çok fakir, emekçi. Varıyla yoğunla bir ev yapmış. Korku var. Bu ev de giderse ortada kalırız korkusu. O yüzden bildiğimiz müteahhide verirsek daha iyi diye düşünüyorlar (T.E. ile görüşme, müteahhit, 03.03.2018).

Ben ilk olarak şehir merkezinde kendi ofisimin olduğu yere teklif götürdüm. Orayı yaptıktan sonra Adana’nın farklı mahallelerinde yaptım. (T.B. ile görüşme, müteahhit, 20.04.2019)

Sonuç olarak, “yapsatçı dönüşüm” olarak adlandırılan, müteahhit odaklı işleyen konut üretiminde, yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte, çok aşamalı ve kamu, özel kurumlar ile bireyler arasında sürekli iletişim gerektiren bir süreçte farklı roller üstlenen yeni aktörlerin farklı kaynaklarla alana dâhil olduğu gözlenmiştir. Bu konut üretim biçiminde merkezi yönetim ile yerel yönetim birimleri arasında bir çatışma gözlenmemiştir. İki düzeydeki kamu kurumları da “dönüşüm” amacına yönelik çalışmakta; “dönüşüm” amacı da kentsel büyümenin devam ettirilmesini sağlamaktadır. 6306 sayılı yasanın sunduğu olanaklar bir yandan kentteki özel çıkarları çeşitlendirirken diğer yandan çeşitlenen özel girişimciler, kamu kurumları ve malikler arasında işleyen bir ortaklığın oluşmasına yol açmıştır. Bu “ortaklık” 2000 sonrası değişen konut politikası döneminde de yapsatçı konut sunum biçimi etrafında örgütlenmiş işbirliği ağlarının yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Sonuçta, 6306 sayılı yasayla açılan olanaklar Adana’da kat karşılığı yapsatıcılığın imar davaları, plan iptalleri nedeniyle “tıkandığı” bir dönemde bu sunum biçiminin, yerel girişimcilerin (müteahhitlerin) hâkimiyetlerini kaybetmeden sürdürülebilmesini sağlamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada kentsel dönüşüm politikasının yerelde konut üretim dinamiklerini –bu alanda iş yapma biçimlerini– nasıl etkilediği sorusundan yola çıkmıştır. Bu soruyu yanıtlamak için kentsel rejim analizinden yararlanılmıştır. Kentsel rejimi oluşturan enformel grubun belirli bir politika hedefine –ortak amacına– ulaşabilmek için kamusal kararların alınmasını sağlayacak kurumsal kaynakları devşirebilmesi gerekir. Dolayısıyla rejime katılan aktörlerin sahip olduğu kaynaklar ve politika hedefi önemlidir. Bu iki temel unsur konut sunum biçimleri kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilebilir. Konut üretim sürecinin farklı aşamalarında farklı işlevler üstlenen aktörlerin devşirdiği kaynaklar konut sunum biçiminde belirleyicidir. Bu rollerin ve kaynakların dağılımıysa büyük ölçüde toplumsal ve siyasal yapı tarafından belirlenir. Kısaca, “bir toplumda konut sunumunda alışılmış olan”, (Tekeli, 2010, s.242) yapı tarafından biçimlendirilir.

Bu çalışmada kentsel dönüşüm kapsamındaki konut üretimiyle Tekeli’nin tanımladığı (2010) “yapsatıcı” ve “toplu konut” sunum biçimleri arasında analogi kurulmuştur. Kentsel dönüşüm politikasının belirli bir yerellikte nasıl uygulandığı ve ortaya çıkan konut sunum biçimlerinin unsurları Adana saha araştırmasından elde edilen bulgularla ortaya konmuştur. Çalışmada “toplu konut” ve “yapsatıcı” olarak tanımlanan iki dönüşüm türü, Adana araştırmasından hareketle, dayandıkları mevzuat, aktörler arası ilişkiler ve uygulamaya dönük bulgular temelinde aktarılmıştır.

Ek-1’de, her iki dönüşüm tipinde yer alan aktörler, işlevleri ve devşirdikleri kaynaklar temelinde gösterilmektedir. “Toplu konut dönüşümünde”, mevzuattan kaynaklanan yetkiler kamu kurumları tarafından etkin kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Özellikle 6306 sayılı kanun kapsamındaki dönüşüm süreçlerinde merkezi yönetim kurumları, dönüşüm alanının belirlenmesinden planlamaya, mimari projelerin şekillenmesine kadar çoğu aşamada belirleyici (karar-alıcı) konumdadır. Yerel yönetimlerse kentsel dönüşüm uygulamalarıyla ilgili yetkilerini doğrudan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesinden alır. Mevzuatın hangi kademedeki kamu kurumunu yetkilediği ortaya çıkan konut sunum biçimini etkiler. Adana örneğinde, merkezi

yönetimi yetkilendiren 6306 sayılı kanun, toplu konut üretim sürecini yerel aktörlerin dışında gerçekleştirme eğilimi ortaya çıkarırken, aynı kanunda yer alan “riskli yapı” tanımı yerel müteahhitlerin kent merkezinde halihazırda yoğun yapılaşmanın olduğu alanlarda (yeniden) yapsatçı üretim faaliyetlerinde bulunabilmelerinin önünü açmıştır. Dolayısıyla, kamu kurumlarının koalisyona kaynak olarak taşıdığı yasal yetkiler, müteahhitlerin kaynaklarıyla (girişim gücünü oluşturan sermaye, ilişki ağları ve uzman bilgisine ulaşabilme olanağı) birleşince rejim sürdürülebilmiştir.

Bu tespit, rejim analizinin ikinci önemli unsurunu değerlendirmeyi kaçınılmaz kılar: Koalisyonun politika gündemi (hedefi). Adana’da konut sunumu alanındaki güncel pratikler bir kentsel rejimi işaret ediyorsa, bu rejimi oluşturan aktörler hangi ortak hedef için bir araya gelmiştir? Türkiye ve Adana kentleşmesi geçmişten gelen seyri içinde değerlendirildiğinde bu hedef kentsel büyümenin sağlanması olarak ifade edilebilir. Adana örneğindeyse bu büyüme özellikle 1980 sonrasında belediyenin yön vermesiyle, yapsatçı müteahhitler tarafından geniş konut alanlarının geliştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de hala kentin kuzeybatısı ve doğusundaki alanların imar sorunlarının çözülmesi kentteki piyasa aktörlerinin başlıca talebidir. Adana kentleşmesi bu haliyle bir kentsel koalisyon biçimi olan “büyüme aygıtı” (Logan ve Molotch, 1987/2007) görünümündedir. Adana’da yapsatçılığın devam ettirilmesiyle kentsel büyümenin gerçekleştirilmesi hedefine çalışan arsa geliştiriciler, mülk sahipleri, müteahhitler, aracı kurumlar, inşaat sektörüne bağlı çalışan firmalar ve buralarda istihdam edilen mühendisler, mimarlar, kamu kurumları, siyasetçiler gibi farklı aktörlerin oluşturduğu “koalisyonun” merkezinde müteahhitle mülk sahibi arasındaki pazarlık ilişkisi bulunmaktadır.

Ek-1’de her iki dönüşüm tipi için de aynı aktörler belirlenmiştir. Adana saha çalışmasında “toplular dönüşümden” ziyade “yapsatçı” dönüşümün bu aktörlerin ortak çıkarına uygun işlediği gözlenmiştir. Yapsatçılık, kamu ve özel sektör aktörlerinin, kamu sektörü içinde merkezi ve yerel kademedeki kurumların, özel sektör içinde orta ve küçük ölçekli işletmelerin, bireysel aktörler olarak arsa sahipleri ve konut alıcılarının çıkarlarını karşılayabilen bir konut sunum biçimidir. Tablo-2’de her bir aktörün “yapsatçı dönüşümden” nasıl yararlandığı gösterilmektedir³. Tüm aktörlere avantajlar sağlayan bu konut üretim biçimi sonuçta kentsel büyümenin devam ettirilmesi hedefine de uygundur.

³ Bu çalışmanın büyük bölümü 2018’den itibaren inşaat sektörünün girdiği durgunluktan önce yapılmıştır. Burada tespit edilen çıkarlar işleyen bir inşaat ekonomisinde karşılanabilir.

Tablo 2. Yapsatçı dönüşümde aktörlerin çıkarları

<i>Aktör</i>	<i>Çıkar(lar)</i>
<i>Yerel yönetim</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Belediye bütçesine yük olmadan kent merkezinin yenilenmesi • Belediyeye kaynak/gelirler yaratması
<i>Merkezi yönetim</i>	<ul style="list-style-type: none"> • İnşaat piyasasının desteklenmesiyle ekonomik göstergelerde iyileşme
<i>Müteahhit</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek rant/kar getirili iş yapmak • Ruhsat ve vergi muafiyetleri • Malikler karşısında kira yardımı ve 2/3 çoğunluk güvencesi
<i>Aracı kuruluşlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Yeni iş alanları oluşturması (kentsel dönüşüm ofisleri, riskli yapı tespit firmaları) • Eskiden beri var olan kuruluşlar için yeni işler ve roller yaratması (emlakçılar, planlama ofisleri, vb.)
<i>Konut alıcısı</i>	<ul style="list-style-type: none"> • (Malikler) Mülkünü yenileterek değerini artırma olanağı, kira yardımı almak • (Yeni konut alıcısı) Kent merkezinde yeni binada, değişim değeri yüksek mülk edinebilme
<i>Finansman kuruluşları</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Müteahhitlere ve konut alıcılara düşük riskli kredi sağlayarak iş hacmini arttırmak

Sonuç olarak, çalışma bulguları ve değerlendirmeleri üç bağlamda özetlenebilir. İlki, kentsel dönüşümün yereldeki uygulamalarının konut sunumunda nasıl karşılık bulduğuyla ilgilidir. Kentsel dönüşüm, Adana’da yapsatçı konut sunum biçimini yeniden üreten “kentsel rejimin” bir aracıdır. Yapsatçı konut sunum biçiminin “konut siyasetinde” (Bengstton, 2012) hâkimiyetini koruyabilmesi için kentsel büyümenin sürdürülmesi gerekir. Bunun için de, yeni alanların yapılaşmaya açılması veya mevcut alanlar üzerinde yoğunluğun artırılması gerekmektedir. Kent merkezi gibi yüksek rant getirme potansiyeli bulunan ancak her iki durumun da söz konusu olmadığı alanlarda, başta 6306 sayılı kanun olmak üzere mevzuatın sağladığı olanaklar kentsel dönüşümü yapsatçı müteahhitler için cazip kılmıştır. Ancak, kat karşılığı yapsatçılıkla 2012 sonrası kentsel dönüşüm kapsamında girilen bina/parsel bazlı yenileme faaliyetleri –bu çalışmada adlandırıldığı şekliyle yapsatçı dönüşüm– arasında konut yapımındaki işlevlerin üç davranışsal birim arasındaki bölüşümü açısından belirgin bir değişim yoktur. Dolayısıyla “yapsatçı dönüşümü” yeni bir konut sunum biçimi olarak nitelemektense “yapsatçı müteahhit eliyle konut sunumunun” güncel bir pratiği olarak değerlendirmek daha uygundur. Benzer bir değerlendirme “toplular konut dönüşümü” için de yapılabilir. Bu projeler, 2000 sonrası Türkiye’de toplular konut sunum biçiminin yeni yasal ve finansal araçlarla ve güçlendirilmiş merkezi otoritelerce uygulanmasıdır.

İkinci olarak, yapsatçılık esasında alandaki tüm aktörler için bilindik pratiklerle işlemektedir. Belirli örüntüler oluşturmuş, kurumsallaşmış bu pratiklerin değişebilmesi için kentsel dönüŖüm gibi bir politikanın yapısal dönüŖümleri tetikleyebilecek bütünlüklü bir politika Ŗemasıyla sunulması gerekir. Adana’da ruhsatsız yapılaşmanın en yoğun olduğu ilçede, bugün gelinen noktada ilçe belediyesi tüm KDGA ve riskli alanların iptalini istemiŖtir. Bu kararda TOKİ’yle işbirliği içinde proje yürütmenin zorluklarının yanında başlıca etken geçmişten gelen pratiklerdir. Belediye yetkilisinin “herkes inŖaat rantından yararlanıyor, biz neden yararlanamıyoruz”, “vatandaş bize yoğunluk verin, kendimiz yapalım dedi” Ŗeklindeki ifadeleri kurumsallaşmış iş yapma pratiklerini deęiŖtirmenin zorluğunu göstermektedir. Yapsatçı üretim biçimi dönüŖüme direnmekte ya da dönüŖüm gündemine uyum sağlamaktadır. Bu da, kentsel dönüŖümün kendine özgü bir sunum biçimi geliŖtirmesi önünde engeldir.

Son olarak, kentsel dönüŖüm politikasının oluşturulmaya başlandığı 2000’li yılların ortalarında, özellikle TOKİ’yi güçlendiren düzenlemeler dik-kate alındığında Türkiye’nin yeni konut politikasının toplu konut sunum biçimi üzerine Ŗekilleneceęi düşünceyi oluşmuŖtur. Kentsel dönüŖüme dair alanyazının önemli bir bölümü toplu konut üretimini hedefleyen gecekondü dönüŖüm projelerine ve TOKİ’nin hakim rolüne vurgu yapar. Ancak, alanyazında son dönemde bir yandan büyük ölçekli dönüŖüm projelerinin başarısızlığına dikkat çekilirken, bu çalışmada “yapsatçı dönüŖüm” olarak adlandırılan konut üretiminin dönüŖüm politikasına hakim olmasına işaret edilir (Kuyucu, 2018; Türkün, 2014; Koramaz, Koramaz ve Özer, 2018). Bu çalışmada sunulan bulgular güncel alanyazının bu tespitleriyle örtüşmektedir. Adana araştırmasının bulguları, 2000 sonrası kentsel dönüŖüm politikası döneminde Türkiye’nin kentleşme dinamiği içerisinde ortaya çıkan konut sunum biçimlerinden sadece “yapsatçı müteahhit eliyle konut sunumu”nun sürdürülebildiğini göstermiŖtir.

Extended Abstract

Urban Regime versus Urban Regeneration: Modes Housing Provision in Urban Regeneration

*

Çiğdem Aksu Çam

ORCID: 0000-0001-6328-1290

This paper focuses on the implementation of the urban regeneration policy at a particular urban scale in Turkey and positions taken by various actors involved in regeneration practices. It is an attempt to identify and understand the attitudes and reactions of urban actors to a new and centrally designed housing policy and their strategies of adaptation. Urban regime analysis serves as the theoretical framework of this study along with the conceptualization of “modes of housing provision”. Urban regime analysis attempts to understand urban politics through coalitions formed by various urban groups; local and supra-local institutions and actors.

The study examines a particular field of urban politics –namely housing politics– by using a conceptual framework combining the institutionalist understanding of the urban regime analysis with the concept of “modes of housing provision”, which allows an analysis of structure-and-agency relations. Tekeli’s conceptualization and classification of “modes of housing provision” in the Turkish urbanization context served as a reference for the study. Tekeli identifies five different modes of housing provision developed during the urbanization experience of Turkey: squatter housing (*gecekondu*), mass housing, build-and-sell (*yap-sat*), housing cooperatives, and urban regeneration. For Tekeli, each mode of housing provision would be identified by examining which roles are undertaken by different actors involved in the housing process, such as the households, formal and informal finance mechanisms, contractors, central and local governments, the essence and character of the relationship built among those actors and how decision-making power is dispersed amongst those actors. Tekeli defines the concept of mode of housing provision as being the ordinary in the process of housing supply, as a kind of habitus. To distinguish one mode of housing provision from another, one needs to analyze how different functions regarding housing production are

distributed amongst three behavioral agents; the owner, the entrepreneur, and the state.

The study presents findings of a field study conducted in Adana between 2015-2019, which comprises local newspaper scans of Yeni Adana Newspaper archives, in-depth interviews with actors presenting public and private sectors in the field of housing, and visits to regeneration sites. Documents prepared by public and non-governmental bodies, such as plans, reports, briefing presentations are collected and analyzed as well.

This study sets parallels and similarities between mass housing and build-and-sell modes of housing provision with the urban regeneration practices by focusing on housing processes and networks established around each mode of production. Two different modes of urban regeneration practices in Adana are distinguished and compared based on the legislation, inter-actor relations, and implementation processes. First, findings related to urban regeneration implementations that take the form of mass housing mode of housing provision are discussed and such implementations are labeled as “mass housing form of regeneration”. The second type of urban regeneration practice observed in Adana is labeled as “build-and-sell form of regeneration”. These two different forms of regeneration practices are analyzed as two distinct modes of housing provision and are compared based on roles and functions undertaken by “three behavioral agents” involved in the housing process, as suggested by Tekeli (2010).

As the study adopts urban regime analysis as its framework of analysis, it is important to identify resources mobilized by different regime actors and the policy agenda of the coalition that builds the urban regime. These two elements of the regime analysis would equally be associated with the conceptualization of modes of housing provision. The resources mobilized by actors undertaking different functions at different stages of the housing process are determinant in the mode of housing provision. The distribution of these roles and resources is largely determined by the social and political structure. In short, “what is the ordinary in the processes of housing supply” is shaped by the structure.

The findings of the paper would be summarized in three aspects. First, urban regeneration is an “urban regime” mechanism that reproduces build-and-sell mode of housing provision. Urban expansion is needed to be sustained so that build-and-sell mode of housing provision would maintain its dominance in housing politics. To do this, it is necessary to develop new areas for construction or increase the construction rights over existing areas. The

opportunities provided by the new legislation, made urban regeneration attractive to contractors in areas having the potential of high rent, such as the city center. However, there is no significant difference between build-and-sell mode of production, which is practiced in Turkey since the 1960s and building / parcel-based renewal practices or “build-and-sell mode of regeneration” as referred to in this study, with regards to the distribution of the functions between three behavioral agents. It is hence more appropriate to consider “build-and-sell mode of regeneration” as an up-to-date practice of build-and-sell mode of provision by contractors, rather than describing it as a new mode of housing provision. A similar assessment would also be made for “mass housing mode of regeneration”.

Secondly, build-and-sell mode of provision operates through familiar practices for all the involved actors. To change these institutionalized practices forming certain patterns, an urban regeneration policy should be presented with a holistic policy scheme to trigger structural transformation. Build-and-sell mode of housing provision is resisting to change or to put it in another way, is adapting to the regeneration agenda. This is a challenge for the urban regeneration policy to develop a new mode of housing provision and reshape the housing production field.

Finally, a significant part of the research on urban regeneration policy in Turkey is focused on large-scale regeneration projects targeting *gecekondu* areas to transform those areas to mass housing sites. However, there has been a significant amount of research pointing out the failure of large-scale regeneration projects and that “build-and-sell mode of regeneration”, as referred to in this paper, dominates the regeneration policy. Findings presented in this study coincide thus with the findings of the current literature. Findings of the Adana field show that only one of the modes of housing provision emerged within the urbanization dynamics of Turkey during the post-2000 urban regeneration policy period, “housing provision by build-and-sell contractor”, is sustained.

Kaynakça/References

- Aldemir, Ş. ve Doğan, M. (2015). Kentsel dönüşüm mevzuatı. B. Duman ve İ. Coşkun (Der.), *Neden, nasıl ve kim için kentsel dönüşüm* içinde (s. 497-521).
- Atiyas, İ. (2012). Economic institutions and institutional change in Turkey during the neoliberal era. *New Perspectives on Turkey*, 47, 57-83.
- Bartu Candan, A. ve Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: a gated town and public housing project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5-46.

- Balaban, O. (2013). Neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye kentleşmesine bir diğerk armağanı: Kentsel dönüŖümde güncelin gerisinde kalmak. A. Çavdar ve P. Tan (Der.), *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali* içinde (s. 51-80). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ball, M. ve Harloe, M. (1992). Rhetorical barriers to understanding housing provision. What the 'provision thesis' is and is not. *Housing Studies*, 7(1), 3-15.
- Bayraktar, E. (2013). *Şehirlerin dönüŖümü*. İstanbul: İmak Ofset.
- Bengtsson, B. (2012). Housing politics and political Science. B. Clark, D. Clapham, K. Gibb (Der.), *Sage handbook of housing studies* içinde (s. 206-230). London: Sage, London.
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 75-108.
- Davies, J. S. (2003). Partnerships versus regimes: Why regime theory cannot explain urban coalitions in the UK. *Journal of Urban Affairs*, 25(3), 253-269.
- Deniz, M. B. (2018). Kent hakkı tartışması etrafında Türkiye'de kentsel toplumsal hareketler: İstanbul Başbüyük ve Ankara Dikmen Vadisi örnekleri. O. Savaşkan ve M. Ertan (Der.), *Türkiye'nin büyük dönüŖümü: Ayşe Buğra'ya armağan* içinde (s.175-195). İstanbul: İletişim.
- Doğın, S. (2019). Kentsel dönüŖümün yerel aktörleri. N. Tural (Der.), *Kent kitabı: Mimariden müziğe kahvecilerden mezar taşlarına* içinde (ss. 27-38).
- Eliçin, Y. (2014). Neoliberal transformation of the Turkish city through the Urban Transformation Act. *Habitat International*, 41, 150-55.
- Erder, S. (2015). *İstanbul bir kervansaray (mı?): Göç yazıları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdi Lelandais, G. (2014). Space and identity in resistance against neoliberal urban planning in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1785-1806.
- Healey, P. ve Barret, S. M. (1990). Structure and agency in land and property development processes: Some ideas for research. *Urban Studies*, 27(1), 89-103.
- Koramaz Kısar, E., Koramaz, T. K. ve Özer, Ö. (2018). Urban transformation through property-led regeneration: A case of building renewals in İstanbul. *ITU A|Z*, 15 (2), 183-196.
- Köse, B. (2018). Turkey's urban neoliberalism: The normalization of informality during JDP rule", F. M. Göçek (Der.), *Contested spaces in contemporary Turkey: Environmental, urban and secular politics* içinde (s. 341-366). London ve New York: I.B. Tauris.
- Kuyucu, T. (2014). Law, property and ambiguity: The uses and abuses of legal ambiguity in remaking İstanbul's informal settlements. *International Journal of Urban and Regional Studies*, 38(2), 609-627.
- Kuyucu, T. (2018). Türkiye'de kentsel dönüŖümün dönüŖümü: Hukuki ve kurumsal çatışmalar üzerinden bir açıklama denemesi. *İdealkent*, 9(24), 364-386. doi: 10.31198/idealkent.447526

- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö. (2011). Neoliberal kent rejimiyle mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda kentsel dönüşüm ve direniş, D. Göktürk, L. Soysal ve İ. Türeli (Der.), *İstanbul nereye? Küresel kent, kültür, Avrupa içinde* (s.85-106). İstanbul: Metis.
- Lambelet, S. (2017). Filling the resource gap of urban regime analysis to make it travel in time and space. *Urban Affairs Review*, 1-31. Doi: 10.1177/1078087417740974
- Logan, J. ve Molotch, H. (2007). *Urban fortunes. The political economy of place*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Lovering, J. ve Türkmen, H. (2011). Bulldozer neo-liberalism in Istanbul: The state-led construction of property markets, and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies*, 16(1), 73-96.
- Pérouse, J. F. (2013). Kentsel dönüşüm uygulamalarında belirleyici bir rol üstlenen Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) belirsiz kimliği üzerine birkaç saptama. A. Çavdar ve P. Tan (Der.), *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali içinde* (s. 81-96). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Stone, C. N. (1980). Systemic power in community decision making: a restatement of stratification theory. *The American Political Science Review*, 74(4), 978-990.
- Stone, C. N. (1989). *Regime politics. Governing Atlanta. 1946-1988*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Tekeli, İ. (2010). *Konut sorununu konut sunum biçimleriyle düşünmek*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TOKİ. (2018). *TOKİ konut üretim raporu*. 05 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/FaaliyetOzeti/ozet.pdf> adresinden erişildi.
- Türkün, A. (2014). Kentsel ayrıştırmanın son aşaması olarak kentsel dönüşüm. A. Türkün (Der.), *Mülk, mahal, insan: İstanbul'da kentsel dönüşüm içinde* (s. 3-15). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, M., Çalışkan, Ç., Çılgin, K. ve Dünder, U. (2014). İstanbul dönüşüm coğrafyası. A. Bartu Candan ve C. Özbay (Der.), *Yeni İstanbul çalışmaları: sınırlar, mücadeleler, açılımlar içinde* (s. 47-70). İstanbul: Metis Yayınları.

Ek-1. Konut Sunum Biçimlerine göre Kentsel Dönüşüm Uygulamaları⁴

TOPLU KONUT DÖNÜŞÜMÜ (Yasal Dayanak: 5393 Ve 6306)			YAPSATÇI DÖNÜŞÜM (Yasal Dayanak: 6306)	
Aktörler	Roller	Kaynaklar	Roller	Kaynaklar
1 YEREL YÖNETİM BŞB İlçe Belediyesi	- Dönüşüm Kararı - İcmal, Fizibilite Çalışmaları - Mimari Proje - İmar Planı Ve Uygulamasını Yap(Tır)Mak - Hak Sahipleriyle Anlaşmalar	- Arsa - Yasal Yetkiler - Demokratik Destek	- İmar Planı ve Uygulamasını Yap(tır)Mak - Altyapı Sağlamak - İzin, Ruhsat, Vb. İşlemler - Yıkım, Numerataj, Vb. İşlemler - Avan Projelerin Onaylanması	- Yasal Yetkiler
2 MERKEZİ YÖNETİM ÇŞB / Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Bakanlar Kurulu (BK) TOKİ	- (6306) Riskli Yapı Tespitine Dair Usullerini Belirlemek - İmar Planı Ve Uygulamasını Yap(Tır)Mak, - Uygulamaya Dönük İşlemlerin Yürütülmesi - (5393) KDGA İlanının BK'ye Teklifi (2018 Sonrasında Bu Yetki Kaldırılmıştır) - (Kamu Mülkiyeti Varsa) KDGA İlanı - Acele Kamulaştırma Kararı	- Yasal Yetkiler - Yasal Yetkiler (2018 Sonrasında BK'ye Atfedilen Yetkiler Cumhurbaşkanı'na Geçmiştir) 6306 Ve 5793	- Riskli Yapı Tespitiyle İlgili Yazışmaları Yapmak - Anlaşmayan Maliklerin Hisselerinin Satışı İçin İhale Sürecini Yürütmek - Kira Ödemesini Yapmak	- Yasal Yetkiler

⁴ Bu tablo oluşturulurken Tekeli'nin yapsatçı ve toplu dönüşüm konut sunum biçimleri için hazırlanmış olduğu şemalardan (2010, s. 188, 192, 197) ve Lambelet'in (2017) çalışmasında kentsel rejim tipini belirlemek için dikkate aldığı kaynak türlerinden yararlanılmıştır.

TOPLU KONUT DÖNÜŞÜMÜ (Yasal Dayanak: 5393 Ve 6306)			YAPSATÇI DÖNÜŞÜM (Yasal Dayanak: 6306)		
Aktörler	Roller	Kaynaklar	Roller	Kaynaklar	
3	MÜTEAHHİT	- İmar Planı Ve Uygulamalarının Onayı - Mimari Proje Onayı - (GÖB İçin) Plan Yapma / Yaptırma / Onaylama	- Ekonomik Sermaye	- Arsa Sağlamak - Belediyede Rutin İşlem Takibi - Yeni Konutun Mimari Projesini Yap(Tır)Mak - Konutun Yapımını Gerçekleştirmek - İzin, Ruhsat, Vb. Belgeleri Almak - Konutu Pazarlamak	- Ekonomik Sermaye - Sosyal Sermaye (Yerel İlişki Ağları)
4	ARACI KURULUŞLAR - Müşavir Firmalar - Lisanslı Değerleme Kuruluşları - Planlama Ofisleri - Kentsel Dönüşüm / Emlak Ofisleri - Riskli Yapı Tespiti İçin Yetkili Kuruluşlar - Yapı-Değerlendirme Firmaları	- İmar Planını Ve Uygulamasını Yapmak - Mimari Projelerin Çizimi - Emlak Değerlendirmesi - İcmal, Fizibilite Çalışmaları - Hak Sahipleriyle Görüşmeler, Sözleşmelerin Yapılması	- Ekonomik Sermaye - Yasal Yetki - Uzmanlık	- Riskli Yapı/Alan Tespiti - Müteahhit İle Malik İlişkini Kurmak, Anlaşma Sürecini Yürütmek - Müteahhit İçin Belediye Ve Yetkili Kurumlarda İş Takiplerini Yapmak - Denetim	- Ekonomik Sermaye - Yasal Yetki - Uzmanlık - Sosyal Sermaye

TOPLU KONUT DÖNÜŞÜMÜ (Yasal Dayanak: 5393 Ve 6306)			YAPSATÇI DÖNÜŞÜM (Yasal Dayanak: 6306)	
Aktörler	Roller	Kaynaklar	Roller	Kaynaklar
5	KONUT ALICISI	- (Hak Sahipleri) Konutunu Dönüşüme Verme Kararı, Riskli Yapı Tespiti Yaptırmak - (Yeni Konut Alıcısı) Konut Alma Kararı	- Arsa - Para (Birikim / Konut Kredisi) - (Malikler) Konutunu Dönüşüme Verme Kararı, Riskli Yapı Tespiti Yaptırmak - (Yeni Konut Alıcısı) Konut Alma Kararı	- Arsa - Para (Birikim / Konut Kredisi)
6	FİNANSMAN KURULUŞLARI	- Yüklenici Firmaya (Müteahhide) Kredi Sağlamak - Konut Alıcılarına Kredi Sağlamak	- Ekonomik Sermaye - Müteahhide Kredi Sağlamak - Konut Alıcılarına Kredi Sağlamak	- Ekonomik Sermaye

İkinci Konut Turizmi ile Kırsal Alanların Kentleşmesi: Pelitköy Örneği*

*

Serdar Ceylan¹

ORCID: 0000-0002-9599-5586

Mehmet Somuncu²

ORCID: 0000-0001-8890-0537

Öz

Araştırmanın amacı, kırsal alanların ikinci konut turizmi ile yeniden üretilerek kentleşme süreci içerisinde nasıl girdiğini anlamaya çalışmaktır. Araştırma sahası Balıkesir İli Burhaniye İlçesi'ne bağlı Pelitköy Mahallesi'dir. Nitel araştırma deseninde yürütülen çalışmada farklı paydaşlarla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan kişiler amaçlı örnekleme göre belirlenmiştir. Görüşme verileri, MAXQDA 12 programında alıntılama ve temalaştırma yapılarak betimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, 1980 öncesinde yerel halk tarafından tarım (zeytin) arazisi olarak kullanılan Pelitköy kıyı alanı, 1980 sonrası kıyıda görülen ikinci konut yapılaşması ile bir turizm alanına dönüşmüştür. Alan, tarımsal üretim mekânından kentli sınıfın kullandığı tüketim (boş zaman ve eğlence) mekânına dönüşmüştür. Alan, kentli nüfus tarafından ikinci konut turizmi amacıyla yeniden üretilmiştir. İkinci konut sahibi kentli nüfus alanı kullanarak aynı zamanda toprak mülkiyetini de ele geçirmiştir. Zeytinliklerin imara sınırı içinde kalması yerel halkın tarımsal toprağını oluşan ranttan dolayı elden çıkarmasına neden olmaktadır. Toprağını satan köylü, üretici pozisyonunu kaybederek kırdan kente göç etmek durumunda kalmaktadır. Sonuç olarak, kırsal alanlar ikinci konut turizmi baskısı altında kalmakta, tarım toprakları imarlı arazilere dönüşmektedir. Doğru politikalar ve yasal düzenlemeler yapılmazsa, tarım arazileri (zeytinlikler) kentleşme nedeniyle kaybedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, kırsal dönüşüm, ikinci konut turizmi, Pelitköy, Burhaniye

* Bu çalışma, Serdar Ceylan'ın "Kırsal Alanların Yeniden Yapılanmasında İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy (Burhaniye) Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, E-mail: serdar_ceylan_51@hotmail.com

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: mehmet.somuncu@ankara.edu.tr

Urbanization of Rural Areas with Second Home Tourism: The Case of Pelitköy

*

Serdar Ceylan³

ORCID: 0000-0002-9599-5586

Mehmet Somuncu⁴

ORCID: 0000-0001-8890-0537

Abstract

The aim of study is to understand how the space is reproduced with the second home tourism and it transforms from rural area to urban area. Pelitköy which is the case study area is located in Burhaniye district, Balıkesir province. In-depth interviews were made to different stakeholders and it analysed by MAXQDA 12 program as descriptive (citation and coding). The interviewees were determined by purposeful sampling. According to result of the research, space was used as agriculture area by local people up to 1980. However, after 1980, it transformed to tourism area with the second home buildings on the coast. The area has been transformed from the place of agricultural production into the place of consumption (leisure and entertainment) used by the urban class. It reproduced by urban population for the purpose of second home tourism. Urban society which has second home owners in the area, has taken over the land ownership. Because of the financial needs and high profit (rent), some olive lands that are within the boundaries of second home settlement are sold by local people who engaged in agricultural production. The peasant who sells his land, have forced to migrate from the countryside to the city, as he lost his productive position. Finally, the rural areas are under the pressure of second home tourism, agriculture land turns into zoned land. If right policies and legal regulations aren't established, agriculture lands will be lost by urbanization.

Keywords: *Urbanization, rural transformation, second home tourism, Pelitköy, Burhaniye*

³ R. A. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, E-mail: serdar_ceylan_51@hotmail.com

⁴ Prof. Dr, Ankara University, E-mail: mehmet.somuncu@ankara.edu.tr

Giriş

Dünyada kentler giderek kalabalıklaşmakta, nüfusu milyonları aşan yeni kentler oluşmaktadır. Kentler yatay olarak mekânsal genişlemesini saçaklanarak ya da sıçrayarak devam ettirmektedir. Dünyada 1 milyon nüfuslu 512 metropol kentin 2030 yılında 662'ye çıkacağı öngörülmektedir. Bu durum, tüm dünyanın kentleşmesine doğru bir gidişi de temsil etmektedir. Kentlerin mekânsal genişlemesi, kırsal alanlara doğru olmakta; kentler, kırsal yayılma (kentsel gelişim) alanı olarak görmektedirler. Tekeli'nin (2016a) de ifade ettiği üzere, küreselleşen dünyada insanın ayak basmadığı yeri bulabilmek oldukça güçleşmektedir. Hızla kentleşen ve mekân üzerinde kentsel bir yayılma gösteren ülkelerin kentten kırsal doğru ekonomik faaliyetlerini gerekse sosyal, politik ve kültürel bileşenlerini taşıdıkları düşünüldüğünde, kentin nerede bittiğini kırsal nerede başladığını kestirebilmek güçtür. Sanayi sektörünün kırsal alanlara kayması, modern zirai faaliyetlerin kırsal alanlarda yoğunlaşması, orman endüstri sektörünün kırsal alanlarda toplanması, turizm faaliyetlerinin kırsal mekânlara yayılması gibi durumlar bütüncül olarak düşünüldüğünde, günümüzdeki kırsal mekânların geçmişteki fonksiyonundan, doku ve kimliğinden bütünüyle uzaklaşarak evrildiği söylenebilir (Tekeli, 2016a). Woods'a (2005) göre, pek çok ülkenin sosyal, ekonomik ve politik yeniden yapılanması kırsal alanları tekrar tekrar şekillendirmektedir (Gülümser vd., 2010: 135). Kırsal toplumların ve arazi kullanımının metalaşması ve değişmesinin ardındaki ana dinamik güç, dış ilişkiler ve kentsel nüfusun artan önemidir. Ortaya çıkan çevreciler, tüketiciler, kent plancılar ve kentin diğer ilgi grupları, kırsal alanların nasıl kullanılabilirliği ve yönetileceği üzerine hak iddia etmektedirler (Marsden, 1999; Cheshire, 2006; Overvag, 2009, s.21-24). Türkiye'de Turizm Teşvik Kanunu ile kırsal alanlara turizm için imar izninin verilmesi, kırsal alanların hızlı bir dönüşüme uğramasına neden olmuştur. Bu durum, kırsalın kalıcı yerleşimlere dönüşerek kentleşmesini hızlandırmıştır.

Bu çalışmanın amacı; mekânın ikinci konut yapılaşması ile nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamaya çalışmaktır. Araştırma konusunu oluşturan kırsal alanların dönüşümü, fiziksel mekânın yeniden organizasyonu ve alanın toplumsal bakımdan yeniden örgütlenmesiyle ilişkilidir. Daha önce tarım alanı olarak kullanılan zeytinliklerin imar izninin verilmesi ile birlikte, ikinci konut yapılaşması sonucunda hızlı bir mekânsal dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu dönüşüm, daha çok zeytinliklerin yok edilmesi ve doğal çevrenin tahribatı şeklinde başlamıştır. Kıyıda yer alan tarım alanlarına imar izninin verilmesi

ve sahil kenarında yer alan zeytinliklerin kesilmesi arazinin kullanım fonksiyonlarının ve doğal ve kültürel peyzajının değişmesine neden olmuştur. Yapılaşmaya açılan bu araziler üzerine ikinci konutların inşa edilmesi, kimilerine göre “birer beton yığını” kimilerine göre ise “oluşan talebe karşı gelişen bir süreç” olarak görülmektedir. Araştırma alanının kıyı kesiminde inşa edilmiş bu konutlar, mekânın çevresel durumunu etkilemiştir. Tarım alanlarının daralması yanında, ikinci konutlar için açılan yollar ve altyapı çalışmaları ile arazinin doğal dokusu önemli ölçüde değiştirilmiştir. Beton binalar, asfalt yollar, ara sokaklar ve altyapı organizasyonu (elektrik, su, internet, kanalizasyon vb.) araştırma alanı kıyı bandının tarımsal-kırsal dokusunu bozarak, alanın kentleşmesine doğru bir evrilmeyi başlatmış durumdadır. Araştırma alanında görülen bir diğer problem, geçimini topraktan (zeytin tarımından) sağlayan yerel halkın ekonomik sıkıntılar ve finansal ihtiyaçlar (düğün, sağlık vb.) nedeniyle toprağını (zeytinliğini) satarak elden çıkarması ve topraksız kalmasıdır. Bu durum, üretici pozisyonunu kaybeden yerel halkın kırsal yoksulluğunu artırmaktadır. Kırsalda topraksız kalan yerel halk, kente göç ederek düşük gelirli vasıfsız işlerde çalışmak durumunda kalmakta, geri kalan yaşamını kentlerde sürdürmektedir. Satılan toprak, sermaye sahipleri (emlakçılar, inşaatçılar, alsatçılar, arsa spekülörleri vb.) aracılığıyla el değiştirmekte ve kentli nüfusun eline geçmektedir. Kentli nüfusun kırsal alanlara doğru genişleyen ve nüfuz eden gücü, ikinci konut yapılaşması üzerinden toprağın metalaşarak el değiştirmesine neden olmaktadır.

Kırsal Alanların Kentleşmesi

Tekeli (2011, s.496-497), Endüstri çağının iki önemli buluşu olan otomobil ve telefonun 20. yüzyılın başında kişileri belli merkezlere bağlı olmaktan kurtararak özgürleştirdiğini ve bunun etkisiyle de alt kentleşme olgusunun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kuşkusuz insanlar günümüzde daha sakin, daha temiz yerlerde, doğaya daha yakın olarak ve daha çok mekân kullanılarak yaşama isteği gerçekleştirmektedir. Bu nedenle sanayi sonrası toplumunun gelecek dönemlerde yeni bir kırsal yapısı olmayacağı Tekeli (2011, s.497) tarafından vurgulanmaktadır. Artık kırsal alan kentsel mekâna dönüşmekte, kentli nüfusça kullanılmakta, kentsel kurumlarca denetlenmekte ve yönetilmektedir. Bu durum, tüm yeryüzünün kentsel mekân haline gelmesi demektir (Tekeli, 2011, s.496-497). Nitekim dünyanın ve ülkelerin geleceğini belirlemede en önemli bir süreç olan kentleşmeyi durdurmaya olanak yoktur. Ancak toplumsal katmanlar arası ve bölgeler arası dengeli kalkınma, yerleşme,

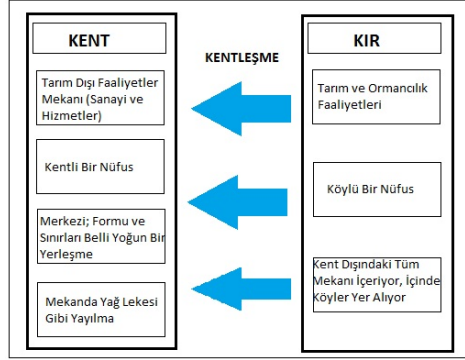
arsa ve konut yöneltileriyle kentleşmenin yönü değiştirilebilir ve daha sağlıklı biçimde, daha normal bir hızla gerçekleşmesi sağlanabilir (Geray, 2011, s.18-19).

Türkiye’de de kırsal alanların dönüşümü, 1970’li yıllarda “köykent” projesi ile kalkınmayı köyden başlatmak ve köylüyü kaldırmak amaçlı projeler ile başlamıştır. Bu projeler ile köydeki fiziksel düzenlemelerin ve altyapı olanakların artırılmasından çok, köylünün kaldırıılması esas alınmıştır. Köylünün kalkınması “köylülükten” kurtulmasına ve dönüşüm geçirmesine bağlanmıştır. Köylünün köylülükten kurtulması için üç boyutta dönüşüm öngörülmüştür: Köylü işçileşecek, tarım sanayileşecek ve köy kentleşecektir (Tekeli, 2011, s.203-204). Türkiye’de kırsal mekânda görülen dönüşümler; yurt dışından gelen göçmenlere yeni köylerin kurulması, bazı köylerin birleştirilmesi, afet riski olan köylerin yerinin değiştirilmesi, toprak reformu, baraj ve fabrika inşası için taşınmaz malların kamulaştırılması ile köylülerin başka bir yere yerleştirilmesi, toprakların birleştirilmesi ve konut yapımı ile olmuştur. Köy yollarının bakımı ve onarımı, elektrik, sağlık, eğitim ve buna ilişkin alt yapı yatırımları ve hizmet binaları (sağlık ocağı, okul vb.) kırsal mekânı şekillendirmiş; köyün fiziksel yapısında ve peyzajında önemli dönüşümlere neden olmuştur (Geray, 1974, s.93, 225).

Kır - Kent Ayrımı

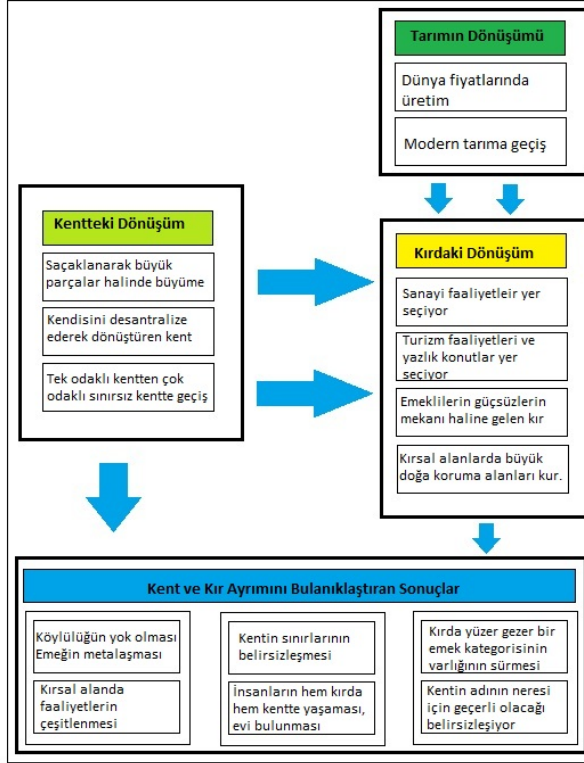
Kırın neresi olduğu, kent tarafından tanımlanmaktadır. Kırsal alan, kentin dışındaki tüm alanları kapsamaktadır (Şekil 1). Tüm alanı kapsayan kırsal mekân, kentin ekonomik faaliyetlerinin (sanayi ve hizmetler sektörü) dışındakiler olarak tanımlanmıştır (Tekeli, 2016b, s.125). Kır yerleşmeleri; iş bölümünün gelişmediği, ekonomisi tarıma dayanan, geniş aile türünün ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin var olduğu, bu açıdan kentsel mekânlardaki yoğun nüfuslu topluluklardan ayrılan daha az nüfuslu kırsal toplum birimlerinin yaşadığı yerdir (Geray, 1975, s.45; 2011, s.103). Kırsal fonksiyonların egemenliği, aynı zamanda kentsel fonksiyonların az oluşu ya da var olmaması demek olduğundan kırsal mekân, kentsel mekânlar dışındaki mekân olarak da tanımlanabilir. Kırsal ve kentsel mekânların gerçekte ikisi arasında bir çizgisel sınır bulunması çok enderdir. İkisi arasında daha çok geçiş alanları vardır (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s.122-123). Kentsel ve kırsal mekânları ayırt etmek için, bunlar arasındaki işlevsel, yapısal farklılıklar yerine, genellikle nüfus ayrımı ölçü olarak kullanılmaktadır (Geray, 1975, s.45). Bazı çalışmalar kentsel ve kırsal mekânların ayrılmasında idari sınırları esas alsa da bazıları

idari sınır ayırımı konusunda aynı fikirde değillerdir (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s.123).

Şekil 1. Kent Kır Kavram Çiftinin Temsili (Tekeli, 2016b, s.126).

Tekeli (2016b, s.128), kır-kent ayrımını bulanıklaştıran süreçleri Şekil 2’de yer alan dört önermeyle özetlemiştir. Bu dört önerme, aynı zamanda kırsalda yaşanan dönüşümü de ortaya koymaktadır: (i) Kentten desantralize olan sanayi gibi faaliyetler kırsal kesimden yer seçmektedir. Bu tür yer seçen faaliyetler içinde enerji üreticiler, lojistik kuruluşlar, maden üretim alanları, turizm tesisleri vb. yer almaktadır. Böyle bir yelpazenin oluşması, kırsal alanda tarım dışı faaliyetlerin istihdam olanaklarını genişletmiştir. (ii) Kırsal kesimin doğayla ilişkilerinin kentliler tarafından kendi yaşam kalitelerini yükseltecek bir şekilde, eğlence ve dinlenme amacıyla kullanılması üzerinde durmaktadır. Bu önerme, bu tür kullanımın arazi kullanım biçimine yansıyan iki önemli türüne işaret etmektedir. Bunlardan biri turizm kullanışları, ikincisi ise *yazlık ev (ikinci konut)* stoklarıdır. Her ikisi de kırsal kentlilerin beğenilerine/değerlerine göre şekillenmiş oldukça büyük arazi kullanma alanları oluşmaktadır. Yazlık evler (ikinci konutlar) adeta kentlerden kırsal alanlara mevsimlik bir göçü gerçekleştirmektedir. (iii) Kentte iş bağlantıları kalmamış geçimlerini emekli maaşlarıyla sağlayanlarla toplumun güçsüz kesimlerinin kırsal alanda yaşama eğilimi içine girdiğine işaret etmektedir. (iv) Kırsal alanlar işgal etmeye başlayan koruma alanları üzerinde durmaktadır. Oluşturulan büyük koruma alanları, kırsal kesimin yeni gerçeği olarak ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 2016b, s.128-129).

Şekil 2. Kır Kent Ayrımını Bulanıklaştıran Süreçler (Tekeli, 2016b, s.128).

İkinci Konut – Rekreasyon ve Turizm İlişkisi

Yapılan birçok araştırmada ikinci konutlar, genel olarak boş zaman tüketiminin bir bölümü olarak görülmüştür (Marsden, 1977, s.57-73; Hoogendoorn ve Visser, 2004, s.106). İnsanlar genellikle tatil, dinlenme ve yenilenme amaçlı olarak yılın belirli bir döneminde kullandığı ikinci konutlar (Marjavaara, 2008, s.7; Çimen, 2010, s.10), dinlenme fırsatını kullanmak için tatil zamanlarında yararlanılan ve kentsel yaşam koşullarının dışında yapılan bir özel emlak yatırımı (Çubuk, 1981; Mizan, 1994, s.9-10) olarak tanımlanmıştır. İkinci konutlar; başka bir yerde ikamet eden kullanıcıları tarafından satın alma veya kiralama yoluyla yılın belirli dönemlerinde rekreatif amaçlı olarak kullanılan, fiziksel çekiciliği yüksek mekânlarda (göl, deniz kıyısı vb.) inşa edilmiş, turizm sektörü ile bütünleşmiş ve bir emlak yatırımı özelliği gösteren sabit bir mülk (Görgülü ve Manisa, 2008; Gökeniz vd., 2010, s.848) olarak da tanımlanabilmektedir. Birol-Özerk'e göre ise (2012, s.29) ikinci konutlar; yılın belirli dönemlerinde genellikle tatil amacıyla kullanılmak üzere inşa edilen, kullanıcısının kent yaşantısının artan sorunlarından uzaklaşmak, dinlenmek,

yenilenmek gibi amaçlarla görece kısa süreli olarak kullanılmakta olan bir yapı tipidir.

İkinci konut turizminin yapılmakta olan kıyı turizmi, yayla turizmi ve çiftlik turizmi gibi turizm türleri ile arasında bir bağ olup, bu turizm çeşitleri içinde değerlendirilebilen bir olgudur. İnsanların sürekli yaşadıkları yerlerden uzaklaşarak tatil amaçlı dinlenmek ve eğlenmek için geçici bir süreliğine bu konutları kullandığı düşünüldüğünde, ikinci konutları kullananların turizme katıldığı söylenilebilir. Diğer bir deyişle, “bir turistin turizm alanına seyahat etme, konaklama, yeme-içme ve eğlenme amaçlı olarak yaptığı sınırlı faaliyetler” (Usta, 2014, s.8), ikinci konutları kullanan kişilerde de görülmektedir. “Nitekim ikinci konutlar, sadece konaklamanın farklı bir türünü oluşturmaktadır” (McIntyre, 2006; Marjavaara, 2008, s.7). İkinci konut turizmi, 1940’lardan itibaren tüm Avrupa boyunca gelişmeye başlamıştır. Günümüzde insanların yeterli bir gelire ve tatil yerleri için harcanabilir boş zamana sahip olmasından dolayı ikinci konut turizmi hızlı bir şekilde büyümektedir. Aslında, ulaşımdaki gelişmelere ek olarak, gelir ve boş zamandaki artış, insanları ikinci konutlarda ikamet etmek için cesaretlendirmektedir. Bu nedenle insanlar, günümüzde tatile ve rekreasyonel faaliyetlere daha fazla ihtiyaç olduğunu düşünmekte ve birikimlerinin bir kısmını ikinci konutlara yatırmaktadırlar (Fesharaki, 1994; Keshavarznia vd., 2013, s.181). Nitekim Avustralya toplumunda en güçlü geleneklerden birisi olan ikinci konut sahipliği “*Avustralyalının en büyük rüyası*” olarak ifade edilmektedir. Nitekim Avustralyalıların birçoğu tatil ve hobi bahçeleri gibi çeşitli rekreasyonel amaçlı kullanılmak üzere ikinci konutlara yatırım yapmaktadırlar. Bu durum, rekreasyonel ikinci konutlar için birçok kıyı kasabasının oluşturulmasına neden olmuştur (Selwood ve Tonts, 2004, s.149-161). İnsanların kendi ülkelerinin veya diğer ülkelerin farklı mekânlarında rekreasyonel faaliyetlerde bulunmak için kendi yerleşimlerinden ayrılması ile ikinci konutlar bugün küresel bir olgu haline gelmiştir. İskandinavya’da, Güney ABD’de, İngiltere’de ve Akdeniz kıyılarında (Visser, 2003) ikinci konut turizminin etkilerinin çeşitli seviyelerini belirlemek için yoğun araştırmalar yapılmaktadır. Önceki araştırmalar, insanların kendi ülkelerindeki konutlarında elde edemedikleri bir yaşam tarzını ikinci konutlarda başarmak için, başka mekânlarda konut satın aldıklarını ortaya koymaktadır. Kırsal mekânlardaki ikinci konutların en büyük çekicilikleri arasında, günlük kent yaşamının telaşlı doğasından uzaklaşma fırsatı bulunmaktadır (Hall ve Müller, 2004). Bu sebeplerden dolayı birçok ikinci konut, tipik olarak kıyıları veya kırsal alanları oluşturan kırsal bölgelerde yer almaktadır (Williams, 2010, s.9).

Türkiye’de ise 1982 yılında çıkartılan Turizm Teşvik Kanunu, Türkiye kıyılarında konaklama tesislerinin sayısını artırmıştır. 1980’li yıllardan itibaren ikinci konutların iklimsel uygunluk ve rekreasyonel olanaklar nedeniyle kıyılarda en uygun yerleri seçmesi, kıyılardaki yapılaşmayı artıran en önemli faktör olmuştur (Doğaner, 2001, s.28). Deniz kıyılarında ve yaylalarda yapılmış ikinci konutların sayısı hakkında güvenilir bir bilgi yoktur. Tahmini olarak bu ikinci konutların ülke genelinde 546 bin civarı olduğudur (Tekeli, 2016b, s.140). Başlangıçta tek katlı veya dubleks özel mülk olarak yapılan bu konutlar, kooperatif konutları şeklinde toplu olarak yapılaşmaya başlamış, bazı yerlerde apartman şeklinde siteler inşa edilmiştir. Genelde konaklama tesislerinin yoğun olmadığı koyuları seçen bu konutlar, başlangıçta seyrek bir yapılaşma gösterirken zamanla bütün koyu kaplamıştır (Doğaner, 2001, s.28).

Kırsal Alanların Kentleşmesinde İkinci Konut Turizmi

İkinci konut turizminin kırsal alanlarda yaşayan toplum üzerindeki sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerinin yanı sıra kırsal mekânın fiziksel yönden dönüşümünü de beraberinde getirmesi, araştırmacıları bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle, “ikinci konut turizmi, son otuz yıldır coğrafya, turizm, planlama, ekonomi ve sosyoloji gibi farklı alanlardaki araştırmacılar tarafından araştırılan bir konu olmuştur” (Coppock, 1977; Williams ve Hall, 2000; 2002; Asgary vd., 2011, s.31). İkinci konutlar hakkında bilimsel araştırmalar, ilk olarak Kuzey Avrupa (İskandinavya) ülkelerinde yapılan çalışmalarda görülmektedir. Büyüyen kent bölgelerinin kenar mahalleleri üzerinde ikinci konutların sayısının arttığı, 1930’lu yıllarda Kuzey Avrupa’da fark edilmiş ve bu konu analiz edilmiştir (Ljungdahl, 1938; Sund, 1948). Avrupa’da yapılan çalışmalar dışında, Kanada’da yer alan ikinci konutların çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerinin anlaşılması için ilk çalışmalar Wolfe (1951, 1952, 1962, 1965) tarafından yapılmıştır. Wolfe, ikinci konut olgusu, ikinci konutların problemleri ve mekânsal şekilleriyle ilişkili olarak konuya vurgu yapmış ve yaz tatilleri ve hafta sonları boyunca Ontario çevresindeki destinasyonlara kentlilerin yoğun bir akışı olduğunu belirtmiştir (Müller ve Hoo-gendoorn, 2013, s.353).

20. yüzyılın ilk yarısının sonunda, endüstrileşme ve kentleşmenin hızla gelişmesi neticesinde ekonomik imkânların artması, ikinci konutların gelişimini hızlandırmıştır. Ayrıca boş zamanların artması, eğitim düzeyinin yükselmesi, ulaşım olanaklarının yaygınlaşması ikinci konut olgusunun gelişme-

sine etki eden faktörler olmuştur (Arkon, 1989; Mizan, 1994, s.10). İkinci konutların esas gelişimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentsel yaşam koşullarının bozulması ve yapısal yoğunluğun artması sonucu ortaya çıkmış; zamanın iktisaden kuvvetli devrelerinde görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin başlıca sebepleri; büyük halk kitlelerinin mekânsal hareketliliğinin artması, yolların kırsal mekânlarda yoğunlaşması, özel araç ediniminin yaygınlaşması, insanlardaki gelir artışıdır (Gündüz, 2003, s.1). Dünyadaki refah düzeyindeki bu artışlar ve toplum yapısındaki değişimler sonucunda, devre mülk sisteminde olduğu gibi, özellikle son 30-40 yıllık dönemde, ikinci konutlar konusu artan bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Breda vd., 2007). Çalışan ve ekonomik gücü yerinde olan kesimler ile ekonomik gücü çok iyi olmasa da fazla miktarda boş zamana sahip ileri yaş grubunun (emekliler) dinlenme gereksinimini karşılamak için ikinci konutlara yönelmesi, bu konutların kullanım fonksiyonunu artmıştır (Matteucci vd., 2008; Kozak ve Duman, 2011, s.227-228). Bu bağlamda gelişen ikinci konutlar, önce kent çevrelerinde inşa edilmiş, zamanla hızlı şehirleşmenin olumsuz etkileri ve ulaşım teknolojisinin olumlu etkisiyle daha uzak mesafelerde bulunan doğal ve iklimsel bakımdan uygun bölgelerde inşa edilmeye başlanmıştır (Manisa ve Gül, 2009, s.10). İkinci konutların mekânsal dağılımını etkileyen temel faktör **kentsel yerleşmelere yakın olma** isteğidir. Kolayca erişilebilir bir uzaklıkta olan ikinci konut alanı, yaz tatilleri dışında da daha sık kullanıma olanak vermekte ve hafta sonlarında da kullanıma uygun bir uzaklık ortaya koymaktadır (Arkon, 1989; Mizan, 1994, s.82-83). 1974 yılında Londra'da yapılan *İkinci Konut Sempozyumu*'nda Avrupa ve Kuzey Amerika'da ikinci konutların yer seçiminin üç önemli tercihe bağlı olduğu vurgulanmıştır: **(i)** Büyük kent merkezlerine kolay erişim sağlayacak kırsal alanlar **(ii)** kıyı alanları **(iii)** çekici ve iyi manzarası olan yüksek alanlar (Karaaslan vd., 2005, s.3-4; Bakırcı, 2007, s.22). Kent merkezlerine yakın kırsal alanların ikinci konutlarla dolması, bu alanların kalıcı yerleşmeye dönmesine ve hızla kentleşmesine neden olmaktadır.

Kırsal alanlarda ikinci konut turizminin gelişiminde en önemli çıktılardan birisi, tarımsal toprakların turizmde kullanılmasıdır (Keshavarznia vd., 2013, s.182). İkinci konutların gelişimi, kıyı kasabalarının çevrelerindeki kırsal alanları hızla kentsel arazilere dönüştürmektedirler (Mizan, 1994: 83). Nitekim Türkiye'de kıyı alanları; sanayileşme, kentleşme ve turizm etkinlikleriyle kimliklerini yitirmektedir. Artan nüfusun gereksinimlerini karşılamak için altyapının geliştirilmesi, sanayi ve turizm tesislerine kıyıda yer verilmesi, ormanlık ve tarım alanlarının ikinci konutlar ya da işyerleri için ayrılması gibi

uygulamalar, kıyı alanlarının dokusunun bozulmasına yol açmaktadır (İdil, 1989). Günümüzde Türkiye’de kentsel yığılmanın ve kıyılardaki ikinci konutların kontrol altına alınamaması, kıyı kanununun yetersizliği, mevcut arazi kullanım planlarının revize edilmemesi ülke kıyılarında birçok soruna neden olmaktadır (Akyarlı vd., 2002, s.68).

Yöntem

Tablo 1. Görüşmeye Katılan Paydaş Gruplara İlişkin Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	İşi	Paydaş
K1	Kadın	65	Lise	Emekli	Yazlıkçı
K2	Kadın	65+	Lise	Emekli	Yazlıkçı
K3	Erkek	65+	İlkokul	Emekli	Yazlıkçı
K4	Kadın	65+	Ortaokul	Ev Kadını	Yazlıkçı
K5	Erkek	68	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K6	Erkek	55	İlkokul	Çiftçi	Yerel Halk
K7	Erkek	65+	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K8	Erkek	46	İlkokul	Çiftçi	Yerel Halk
K9	Erkek	59	İlkokul	Çiftçi	Yerel Halk
K10	Erkek	65	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K11	Erkek	52	Ortaokul	Çiftçi	Yerel Halk
K12	Erkek	25+	Lise	Esnaf	Yerel Halk
K13	Erkek	65+	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K14	Erkek	65+	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K15	Erkek	65+	İlkokul	Emekli	Yerel Halk
K16	Erkek	40	Ortaokul	Çiftçi/Muhtar	Yerel Halk
K17	Erkek	50+	Ortaokul	Emlakçılık	Emlakçı
K18	Erkek	52	İlkokul	Emlakçılık	Emlakçı
K19	Erkek	62	İlkokul	Emlakçılık	Emlakçı
K20	Erkek	45+	İlkokul	İşletmeci	Seyyar Satıcı
K21	Erkek	50+	Lisans	Memur	Burhaniye Bld. Başk. Yrd.
K22	Erkek	55	Ortaokul	Emlakçılık	Emlakçı
K23	Erkek	62	İlkokul	Emlakçılık	Emlakçı
K24	Erkek	42	İlkokul	Kafe İşletmeci	İşletmeci

Çalışmada; nitel araştırma yöntemi uygulanmış, görüşme tekniği ile veriler elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile alanda 5 paydaş grup ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1). Araştırmada görüşme yapılan katılımcılar olasılıklı (rastlantısal) olmayan amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenmiştir. Görüşülen kişilerin konu ve araştırma alanı hakkında ilgili ve bilgili kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Ses kaydına alınan görüşmeler, daha sonra Microsoft Word programına yazılmıştır. Microsoft Word’a yazılan ses görüşmeleri, MAXQDA 12 programına aktarılmıştır. Programın sol ara yüzünde oluşturulan kategoriler altına, sağ ara yüzdeki

görüşme metninden alıntılama ve kodlamalar yapılarak görüşme verileri betimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırma bulgularının bütüncül olarak tutarlı, anlamlı ve güvenilir olması ile etik ilkelerin gözetilmesi çalışmanın güvenilirliğini artırmaktadır. Gözlem ve görüşme teknikleri ile veri çeşitlendirmesinin sağlanması, amaçlı örneklem ile doğru kişilere ulaşılması, sahadaki farklı kişilerle görüşmelerin gerçekleştirilmesi çalışmanın geçerliliğini yükseltmektedir. Görüşmelerde katılımcılardan ses kaydı izni alınmış ve yönlendirici soru sorulmaktan kaçınılmıştır. Araştırma sorusu: Kırsal alanlar ikinci konut yapılaşması ile nasıl bir dönüşüm geçirmektedir?

Araştırma Alanı

Araştırma sahası olan Pelitköy, Ege Bölgesi'nin sınırları içerisinde, bölgenin kuzeyinde yer almaktadır. İdari olarak ise, Balıkesir İli'nin Burhaniye İlçesi'ne bağlı olup, iki ayrı yerleşim biriminden oluşmaktadır: Köy yerleşim alanı ve sahilde yer alan ikinci konut yerleşim alanı (Şekil 3). Köy yerleşim alanı, deniz kıyısından yaklaşık 4 km içeride yer almaktadır. Araştırma sahasının Burhaniye ilçe merkezine olan uzaklığı ise yaklaşık 14 km'dir. Daha önceleri köy yerleşmesi olan yerleşme, 1972 yılında belediye örgütüne (Pelitköy Belediyesi) kavuşarak belde olmuştur. 2014 yılında Balıkesir ilinin büyükşehir olmasıyla birlikte, araştırma alanındaki Pelitköy Belediyesi kapatılarak Burhaniye ilçe merkezine bağlı bir mahalle (Pelitköy Mahallesi) olmuştur. Burhaniye Belediyesi'ne göre, araştırma sahasının sahil alanında yaklaşık 200 site içerisinde 7177 ikinci konut bulunmaktadır.

Şekil 3. Pelitköy Mahallesi Haritası (Burhaniye Belediyesi, 2017) ve Sahildeki Yoğun Yapılaşmadan Görünüm (Ceylan©)

Araştırma alanının toplam arazi varlığı 2910 hektar (29.109.157 m²) olup, en yoğun arazi kullanımını (%81,3) tarıma ve zeytin alanları oluşturmaktadır. Tarım ve zeytin alanlarından sonra alandaki en yoğun arazi kullanımının %13 oranıyla sahil yerleşim (ikinci konut) alanı olması ise dikkat çekmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Pelitköy’de Arazi Kullanımı (2017-2018)

Arazi Dağılımı	m ²	Hektar	%
Köy içi yerleşim alanı	1.243.891	124,3	4,3
Sahil yerleşim alanı (ikinci konut)	3.804.431	380,4	13
Tarım ve zeytin alanı	23.666.935	2366	81,3
Orman	393.900	39,3	1,4
Toplam	29.109.157	2910	100

Kaynak: Burhaniye Belediyesi

Bulgular

Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Mekânın yeniden yapılanması (kırsal dönüşüm) ve ikinci konut binaları ile sahilin yoğun bir yapılaşma içerisine girmesine ilişkin bulgular 2 alt başlık içinde açıklanmıştır.

Kategori 1: Mekânın Yeniden Yapılanması ve Dönüşümü

Araştırma alanında ikinci konutların yapılış süreci, aynı zamanda alandaki mekânsal dönüşümün de başlangıcını oluşturmaktadır. Araştırma alanında ikinci konutların yapılışı (1980’ler), dönemin (1983-1989) Başbakanı Turgut ÖZAL zamanında, sahil kenarlarına imar izninin verilmesi ile başlamıştır. Pelitköy sahili 1980 öncesinde tarım (zeytin üretim) alanı olarak kullanırken, ikinci konut yapılaşması ile birlikte 1980 sonrasında bir turizm (tüketim) mekânına dönüşmüştür.

- *1980’li yılların başında para etmeye başladı arsalar. O zaman buralar hep ova idi. Patatesimizi ekiyoruz domatesimizi ekiyoruz o zamanlar. Bizim için ova derdik buralara. 1980’li yılların başında arsalar para etmeye başladı. Millet uyanmaya başladı. İlk bizim köy hataya düştü (K20).*

Yerel halkın gözlemediği bu durum, alanda toprağın yeni kullanım biçimindeki dönüşümün bir özeti niteliğindedir. Araştırma alanındaki ikinci konutları uzun süre kullananların ve yerel halkın da alandaki mekânsal dönüşümü daha net gözlemediği görülmektedir.

- ...27 yıl oldu buraya geleli. Buralarda mesela fazla evler yoktu. İnşaatlar vardı. Sahilde bir tek bizim site vardı başka site yoktu. Sitemiz bile bu kadar değildi rayına oturmamıştı yani, kuyulardan sular çekiliyordu mesela. Vidanjörler temizliyordu kuyuları. Şimdi sular geldi evlerimize, daha gelişti şimdi mesela (K4). Oraların ben evveliyatını biliyorum, Pelitköy sahilinin. Orada İçmesu diye bir yer var, İçmeler. Orda bu mineralli maden suyu çıkıyordu, millet giderdi orada içerdi, piknik yapardı denizin kenarında, denize girerdi. Öyle bir yerdi. Yani ben 40 yıl-50 yıl evvelisini söylüyorum ben. Ama şimdi git darmadağın etmişler her tarafı. Oraları kimi çay bahçesi yapmış. Bence hiç iyi olmamış yani. ...Yani orda aşırı bi betonlaşma var (K17). Aslında buraların imara açılmaması lazımdı. Doğal hali ile kalması lazımdı. Eskiden bir tek bu burun vardı, Artur denilen yer. Şimdi buralar 24 yıldır doldu bir beton yığını oldu. Ayvalık'tan gelirken yemyeşildi buralar. Tek bizim bu evler vardı. Şimdi buralar Karşıyaka Mezarlığı gibi görünüyor (K1).

Görüşme yapılan ikinci konut sakininin (K1) kıyı alanını Karşıyaka Mezarlığı'na benzetmesi, yukarıda tartışıldığı üzere, alanın yoğun yapılaşma dokusu ile kentleşmeye doğru bir gidiş göstermesinin bir sonucudur (Şekil 3). Araştırma alanında görülen bu dönüşüm, mekânın sadece fiziksel görünümünün değişmesi değil aynı zamanda toprağın mülkiyet hakkının el değiştirmesinin bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle, köylünün tarım (üretim) alanı olan toprağın kentli nüfusun turizm (tüketim) mekânına dönüşmesinin bir sonucudur.

- 30 sene sonra geldiğinde tanıyamayacaksın buraları. Eskiden kuşlar geziyordu sahillerde şimdi insanlar üşüştü (K6). Sahil komple Pelitköy halkındı. Satıldı satıldı ev yapıldı. Pelitköy'den 100 kişiden 2 kişinin evi var sahilde. İnsanlar pişman olsa ne olur, gitti o yerler köylünün elinden, 13 km idi. 13 km sahil şeridi komple bu yörenin insanının malıydı, şimdi İstanbulluların İzmirliilerin (K7). Pelitköy sahilinde arsaların yüzde 90'ı köylünün elinden çıktı. Sahili soruyorsan yüzde 90'ı da geçmiştir. Sahilde yeri olan köylülerden yüzde 90'ı elinden çıkardı. İmarlı (arsa olarak) köyde kimin yeri var, kimsenin yok. ...Para sıcak geldi köylü (arsaları) elinden çıkardı. ...Köylüde çok yer (arsa) kalmadı ki satsa, olsa satıcağız da hep para etmeyecek yerler var şimdi. Köyün üstleri var. Köylünün elinden yüzde 90 ı çıktı sahilde (K18).

Araştırma alanında ikinci konutlardan kaynaklanan hızlı mekânsal dönüşüme (yapılaşmaya) ikinci konut sakinleri ve diğer paydaşların da tepki gösterdiği görülmektedir.

- *Daha güzel daha muntazam daha az zarar verebilerek yapılaşabilirdi, ama yapılaşmış bunun korunmasında bundan fazlasına gerek yok. Evet, insanların tatil ihtiyacı var ama ben burada artık daha fazla imar ve yapılaşmaya karşıyım. Akçay ne oldu? İnsanlar istila etti, şu anda girilmiyor bir sürü ev yapıldı. ...E şimdi ordan kaçıyorlar, buraları batırmaya çalışıyorlar. Oralar doyuma ulaştı kusuyor, kusunca bu tarafa (K19). Bu kadar yapılaşmadan şikâyetçiyiz. Doğallığı bozuluyor buraların. Dağı taşı yazlık yapmak gerekmiyor diye düşünüyorum. İleride yeşile hasret kalacağız, ağaçlara hasret kalacağız. ...Buralar betonlaşacak, kaygımız o. Ağaçlar kesiliyor yerine ev yapılıyor... Yani şu kıyuların işgal edilmesini, değiştirilmesini herhangi bir şey için dönüştürülmesini istemiyoruz. Böyle kalmalı, bakır kalmalı, dokunulmamalı. Buraya herkes gelip denize girebilmeli burada. Burada on gün on beş gün kalacağım diye her yeri inşaat alanına (yazlık eve) harabeye çeviriyorlar. On beş günlük tatil için ev satın alınacaklar ülkesi değil burası (K2).*

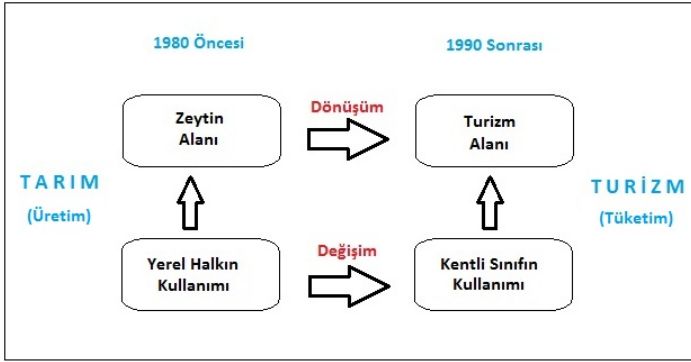
Yukarıdaki ifadede ikinci konut sakininin (K2) araştırma alanında ortaya çıkan çevresel bozulmalardan yakınması, alanı sahiplendiklerinin bir göstergesidir. Benzer şekilde, alana ilk gelen ikinci konut sakinlerinin sonradan gelenlerden ve alandaki hızlı yapılaşmadan memnun olmadığı görülmektedir:

- *Biz buradan ev aldığımızda şu karşılarda hiç ev yoktu mesela. 2002'de oralarda hiçbir şey yoktu. Karşılara bak hep site. Buralarda hiç bir şeycik yoktu bomboştu buralar hep yeşillikti, bak ne kadar site var şimdi. Şu sahilimiz mesela, sahilde hiç ev yoktu, bi Riva Otel vardı, ondan sonrası boştu. Taa o köşeye kadar hepsi yazlık, neden? Duyan geliyor, duyan geliyor. İstanbul'dan, Ankara'dan, Eskişehir'den, İzmir'den, her yerden gelen var, her yerden. Plakalara bakıyorsun dünya kadar yabancı plaka var: 17, 27, 26, 25 dolu. Dolu yani. Öyle bir zaman gelecek ki site yapmaya yer kalmayacak. Bak tamamen doldu yani (K3).*

İkinci konut yapılaşması ile birlikte deniz kenarlarındaki toprağın köylüden kentliye geçişi, yerel halkın arazi kullanım durumunu da değiştirmiştir. Sahil kenarlarının ikinci konutlarla işgal edilmesi, yerel halkın kıyı gerisindeki zeytinlikleri daha yoğun kullanmasına neden olmuştur.

- *Herkes sahildeki yerini sattı gitti, bu kırsal bölgelerden (sahilin gerisinden) zeytinlik aldı. Mesela bir parça zeytinlik sattı ise kırsal bölgelerden on parça zeytinlik aldı veya ticarete girdi bir araba aldı bir otobüs durağı aldı, bir Körfez Birlik (ulaşım hattı) aldı, bir Sahil Birlik aldı, öyle gitti (K5).*

Pelitköy sahilinin 1980 öncesinde tarım (zeytin) arazisi olarak kullanıldığı, ancak 1980 sonrası kıyıda görülen ikinci konut yapılaşması ile bir turizm alanına dönüştüğü görülmektedir (Şekil 4). Başka bir anlatımla, daha önce bir tarımsal üretim (zeytin) peyzaj desenine sahip olan sahil kenarı, 1990 yılı sonrasında turizm amaçlı kullanılan bir tüketim mekânına dönüşmüştür. Mekânın kullanım fonksiyonundaki bu değişim, mekânın altyapısal ve üst-yapısal olarak dönüşümünü de beraberinde getirmiş; alanın kentleşmesini hızlandırmıştır.

Şekil 4. Pelitköy'deki Mekânsal Dönüşüm ve Değişim (Ceylan®)

Kategori 2: Sahil Yerleşmesinin Kentleşmesi

Araştırma alanının sahil kenarında inşa edilmiş olan ikinci konutlar, yaz aylarında dönemlik olarak kullanılmaktadır. Ancak son dönemlerde daimi olarak ikamet etmek için, İstanbul gibi büyük kentlerdeki konutunu satarak araştırma alanına ve çevresine yerleşen kentli nüfusun oranı giderek artmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlerde yaşayan insanların emeklilik sonrasında deniz kenarını yaşam yeri olarak düşünmesi ve araştırma alanına yönelmesinin ileriki dönemlerde de artarak devam edeceği öngörülmektedir:

- *Sattım İstanbul'daki evimi, geldim buradan aldım. Terk ettim oraları. Doğduğum büyüdüğüm yer (İstanbul). Herkes İstanbul'u boşaltıyor. Buraya daha önce tatil amaçlı geliyorduk (K2).*

Araştırma alanının da içinde bulunduğu Edremit Körfezi kıyılarına doğalgaz altyapısının gelmesi ve konutların doğalgaz ile ısıtmaya başlanması durumunda, kış aylarında araştırma alanındaki ikinci konutlarda kalan emekli sayısının artabileceği belirlenmiştir. Bu durum, sahil yerleşmesinin

dönemlik olarak kullanılan bir mekândan çıkıp yıl boyunca kullanılan kalıcı bir yerleşmeye dönmesini de beraberinde getirecektir.

- *Yerleşim şöyle, adam alıyor, çeviriyor (duvarı) çekip gidiyor. İleride buralara (yeni) bir imar söz konusu olduğu zaman tabii ki gelişecek. Doğalgaz da gelirse buraların bir vilayetten hiçbir farkı kalmayacak. ...Şimdi buralarda en büyük handikap, doğalgaz olmadığı için kışın ısınma sorunundan dolayı gidiyor buradakiler. Kışın doğalgaz gelirse emeklilerin pek çoğunun burada kalacağını gitmeyeceğini düşünüyorum. Yani site boşaldığı için hizmet almak zorlaştığı için gidiyorlar. Ama ben 3-5 sene sonra bi de doğalgaz gelirse pek çok emekli buradaki evlerine (devamlı) yerleşecek. (K23). Eğer ki doğalgaz gelse yazlıkçılar tüm yıl buraya ekonomik bir katkı sağlayacak. Doğalgaz olmadığı için kışın kalan olmuyor (K24).*

İkinci konutların yıl boyunca kullanılması durumunda alanın kalıcı bir yerleşmeye doğru bir dönüşüm geçireceği ve giderek kentleşeceği görülmektedir. Nitekim Edremit Körfezi kıyılarında yer alan Akçay, Ören, İskele ve Öğretmenler Mahallesi daha önceleri dönemlik olarak kullanılan sahil yerleşmeleri iken, günümüzde devamlı olarak kullanılan kalıcı birer yerleşmeye dönmüş ve kentleşmişlerdir. Aşırı betonlaşma (yapılaşma), asfalt yollar bu yerleşmelerin bir tatil mekânından çok, kentin bir mahallesine dönüşmesine neden olmuştur. Araştırma alanına gelecek on yıllarda talebin artması durumunda, mevcut imarlı saha içindeki ikinci konutların oluşan talebi karşılamayacağı, bu durumda imar izni verilen kıyı bandının iç kesimlere (zeytin alanlarına) doğru genişleyeceği ve nüfusun kentsel bir alandaki gibi artacağı paydaşlar tarafından öngörülmektedir:

- *10-20 yıl sonra mutlaka konut talebi olacak büyükşehirlerden emekli olanlar veya (büyük kentlerden) bakan insanlar gelip bu tür yerlere yerleşecektir. Buralara yerleşeceği zaman bu insanların konut talebini karşılamak için de zeytinlik olmayan alanları kısmen de zeytinlik olup da şehir içinde kalmış alanları imara açacaklar. İmar giderek genişleyecek ve buralarda nüfus 150-200 bini bulacak yani (K22). Şimdi ben (Belediye) kışın 70 bin kişiye hitap ediyorum, yazın 300-400 bin kişiye. Ama bu, 10 sene sonra belki hep sabit rakamlar olacaktır yani. Talep çok fazla olacak, dışarıdan gelen çok fazla, çünkü bunu engelleyemeyiz (K21).*

Kırsaldaki Dönüşümün Tarım Üzerindeki Etkisi

Araştırma alanında yerel halk, belirli durumlarda (nişan, düğün, eğitim vb.) finans ihtiyacını karşılayacak gücünün olmaması, tarım toprağını (zeytinliğini) elinden çıkararak nakite dönüştürmesine neden olmaktadır.

- *Para ediyor satıyor adam derdini körlüyor, arabasını alıyor, evini alıyor, oğlunu evlendiriyor kızını evlendiriyor falan böyle satıyor yani. Zeytin para etmeyince ne ile geçinecek ne ile oğluna ev alacak? (K13). ...Ben mesela 2005'lerde bir kredi kullandım, iki sene mahsul (zeytin) olmaması işleri bozdu. Bir tane zeytinlik sat-tık ödedik. Başka çaren yok. Banka parasını başka nasıl ödeyeceksin (K14). İhtiyaç meselesinden satıldı, bir planlama yok yani. ...Hep geçim derdindedir bunlar. ...Şimdi de imara açılmamış araziler satılıyor. ...Son zamanlarda bilhassa satılık mal (zeytinlik) çok, neden? Çünkü geçen sene hariç, bundan evvelki yıllar zeytin nesnesi kendi kendine bakmadı, bırak sana bakmasını. Maliyeti karşılamadı, işçi-likler çoğaldı, aile işçilikleri düzgün fiyat olmadı. Senelerce aynı fiyattan yağ satıldı. Onun için geçim sıkıntısı olanlar satıyor yani. (K15). Vatandaş maddi ola-rak sıkıştı mı, ilk olarak sahildeki zeytinlikler geliyor aklına, satmak için. En de-ğerli yerler orası olduğu için. İhtiyacı oluyor satıyor, zevk için satan yok da. Bir de talep çok olduğu için satılıyor (K16).*

Tarımsal girdilerin artması, zeytinyağından elde edilen gelirin düşük ol-ması ya da istenilen fiyattan satılamaması gibi durumlar finansal ihtiyaç kar-sısında toprağın elden çıkışını hızlandırmaktadır.

- *İnsanlar mecbur elinden çıkarıyor (zeytinlikleri). Sen geçinemiyorsun, aldığın şey doyurmuyor. Düğün yapacaksın çoluk çocuğun büyüyor ne yapacaksın? Bahçeyi (zeytinliği) elden çıkaracaksın ki işin görülsün. ...Mahsulün para yap-mıyor. Girdiler fazla olunca altından kalkamıyor insanlar. Bankalara kredilere insanları zorluyorlar. İhtiyaç için kredi çektiler, ödeyemeyince bankalar zeytin-liklere el koydular. ... Zeytinin gübresi yüksek, mazot yüksek, işçilik var toplama falan. Masrafının dörtte biri sana kalırsa öp te alınna vur (K11).*

Kırsalda toprağını satın üretici pozisyonundan çıkan köylünün bir kısmı başkasının zeytinliğinde "yevmiyeci" olarak çalışmakta, bir kısmı sahilde ikinci konutlarda bekçi ya da bahçıvanlık yapmakta, bir kısmı ise kente (Bur-haniye, Edremit vb.) göç ederek hayata tutunmaya çalışmaktadırlar. Kırsalda toprağın el değiştirmesiyle ortaya çıkan yoksulluk, kente olan göçü hızlandı-rarak kentsel yoksulluğu da artırmaktadır.

- *...Köylü paraya sıkıştığında (toprağını) elinden çıkarıyor. Çünkü hayat şartları zorlaştı artık. Yani yaşam. Düğün yapacak oğlunu okula yollayacak, çocuğunu okula yollayacak. Adam bir zeytinlik satıyor gidiyor Burhaniye'den şehir merke-zinden ilçe merkezinden ev alıyor (K12). Bunu hep diyoruz, Pelitköylü olarak, bu toprakların sahibi olarak yarın 30-40 sene sonra sahile de inemeyeceğiz yani.*

Kalmayacak bir yer. Bu şekilde ilerleme olduğu sürece. Yarın bir imar düzenlemesi olursa, bir imara açılırsa tekrar her yer ev olacak. Köylünün bir tane arazisi kalmayacak (K8). Sahile yazlık ev yapılmasın. Çünkü neden zeytinliklere ev yapılıyor. Bugün sen alıyorsun zeytinden parayı, onu da yiyorsun. Ondan sonra halk fakirleşiyor. ...Yeniden tarla alamıyor ki adam. Tarla elinden çıkıyor (K9). İki kuruşa zeytinliğini satanlar, sattıkları kişilere hizmetli oldu. Paraları da yediler. ...Oraları satanların çoğu perişan şimdi, avuç açıyor sana (K10). ... Zeytinin geleceği çok kötü. Herkes zeytinliklerimizi satıyor köyde. Çoğu kişi satıyor. ...Bundan 3-4 yıl önce bir dönüm yer burada 5-10 bin liraydı, şimdi 100-150 bin lira bir dönümü, 1000 m². ...Köylü de ne yapсын ciddi bir artma (rant) var. Çünkü yatırımcı (alsatçı) geliyor buraya, zeytinlikler satılıyor. Yarın bugün bu zeytin işi daha vahim olacak. Yatırımcılar (alsatçılar) alıyor zeytinliği. Zeytinin geleceği burada olumsuz etkilenecek (K12).

Araştırma alanındaki zeytinliklerin kesilmesine korumacı bir yaklaşımla bakmanın ötesinde, fırsatçı bir anlayışla bakan yerel halktan işletmecilerin de olduğu görülmektedir. Zeytinyağı para etmediği için, zeytinliklerin kesilmesi gözden çıkarılmaktadır.

- *Zeytin ağaçları kesilsin, kesilsin. Niye kesilmesin, kesilecek. ...Ben zeytinciyim ben 10 bin ağaç ile uğraşıyorum. Ne oluyor, zeytin ne getiriyor, ama o yer 5 dönüm yer 200-250 bin liraysa imara girdiğinde 5 trilyon olacak. ...Kesilmeyip de ne olacak yani ne olacak yani. Yolun altı (sahil) kesilse ne olur kesilmese ne olur. ...Ben zeytin üretiyorum, satamıyorum yağımı. Biraz önce 16 liradan yağ verdim. Kesilmiyor da ne oluyor, kesilsin azalsın, daha çok paraya satalım yağımızı. Ne olacak kesilince (K17).*

Gelecek dönemlerde imar sınırının deniz kenarından iç kesimlere doğru genişlemesine izin verilmesi durumunda, ikinci konut yerleşmesinin gelişme yönünün iç kesimlere doğru olacağı ve bu durumun zeytinliklerin geleceğini tehdit edeceği öngörülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Turizm Teşvik Kanunu (1982) ve deniz kenarlarındaki zeytinlerin imara açılmasına yasal izinlerin verilmesi, özellikle kıyı bölgelerinde yer alan kırsal alanlarda ikinci konutların inşa edilmesini beraberinde getirmiştir. İkinci konut turizmi, araştırma alanının betonlaşmasına neden olmuştur. Turizm amaçlı inşa edilen ikinci konutlar, sadece kırsal arazi kullanımını değil, aynı

zamanda mekânı kullananları da farklılaştırmıştır. Diğer bir deyişle, ikinci konutlar kırsal alanları dönüştürmekle kalmamış, yeni kalıcı yerleşmeler oluşturarak kırsal alanı kentlileşmesinin önünü açmıştır. Kırsal alanlar turizm yoluyla tüketilerek, kentli sınıfın yeni yaşam alanı (cazibe merkezleri) olarak dönüştürülmeye başlanmıştır. Turizm sektörünün kırsal alanları boş zaman tüketim mekânı olarak görmesi ve kent toplumunun kırsal alanlara yönelmesi, bu alanların sosyokültürel ve sosyoekonomik dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Sahil kenarlarına yapılan ikinci konutlar ile alana “yazlıkçı” olarak nitelendirilen yeni bir toplumsal sınıfın yerleştiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, kıyı kesiminde oluşan toplumsal mekân kentli nüfusun bir ürünüdür. Kıyı alanlarını kullanan, eğitim ve gelir durumu yerel halka göre daha yüksek olan bu sınıf, aynı zamanda toprak mülkiyetini de ele geçirmiştir. Başka bir anlatımla, toprak köylüden kentlinin eline geçerek el değiştirmiştir.

1980 öncesinde yerel halk tarafından zeytin üretim alanı olarak kullanılan topraklar, 1990 sonrasında kentli nüfus tarafından ikinci konut turizm alanı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Araştırma alanında yaşanan bu dönüşüm, Müller (2011)'in Kanada'nın ikinci konut gelişimi için belirttiği “*kırsal peyzajdan elit bir peyzaja doğru kırsal bölgeler değişmektedir.*” ifadesiyle örtüşmektedir. Başka bir deyişle, araştırma alanı kıyıları “*tarımsal alandan turizm alanına*”, “*kırsal peyzajdan*” kentli nüfusun kullandığı “*elit bir peyzaja*” doğru yeniden bir yapılanma süreci geçirmiştir. Kıyı alanının denize bakan yamaçlarında görülen ikinci konut yapılaşması ve bu yapılaşma için gerekli olan altyapı organizasyonu alanın kentleşmeye doğru gidişini göstermektedir.

Araştırma alanında tarım yapılan toprak, ikinci konut üretimi için turizm kaynaklı bir yatırım aracı olmuştur. İkinci konut yatırımları (konut, cadde, sokak, alışveriş mekânları), kırsal mekânı yeniden yapılandırmış ve sahil kenarına kentsel bir görünüm vermiştir. Farklı kentlerde yaşayan insanlar, kooperatif yoluyla ikinci konutları kıyı alanında inşa ederek yeni bir mekân oluşturmuş, ekonomik ve toplumsal olarak bu alanda örgütlenmiştir. Yeni üretilen bu mekân üzerindeki ikinci konutlar, yaz aylarında kentli nüfusun barınma ihtiyacını, mekânın sahip olduğu deniz, sahil ve yeşil alanlar ise bu insanların turizm ve rekreasyon için mekândaki diğer ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Araştırma alanındaki mekânsal dönüşüm ikinci konut turizmi kaynaklı olarak gelişmiştir. Arazi kullanımı, ikinci konut turizmi lehine gelişme gösterirken, zeytinlikler kıyı alanında alansal olarak daralmıştır. İkinci konut turizminin alanda plansız gelişmesi, kıyı alanında yapı yoğunluğunu artırmış,

ayrıca zeytin ağaçlarının kesilerek yok edilmesini de beraberinde getirmiştir. Araştırma alanının altyapı ve üstyapısında görülen bu değişim ve dönüşümler, mekânın ikinci konut turizmi aracılığıyla değiştiğini ve bir dönüşüm geçirdiğini ve giderek kentleşme sürecine doğru gittiğini göstermektedir. Tekeli'nin (2016a) ifadesiyle, kırsal alanlar turizm yoluyla geçmişteki doku ve kimliğinden bütünüyle uzaklaşarak evrilmektedir.

Extended Abstract

Urbanization of Rural Areas with Second Home Tourism: The Case of Pelitköy

*

Serdar Ceylan

ORCID: 0000-0002-9599-5586

Mehmet Somuncu

ORCID: 0000-0001-8890-0537

The literature review shows that, the increasing important of the urban population is effective in changing of the rural community and land use. The urban population wants to live in places which are a calmer and cleaner nature, and in multiple locations (spaces). As a result of this situation, rural areas turn into urban spaces and it is used by the urban society, it is controlled and managed by urban institutions. Because of the urban society's various requests like entertainment and rest, large lands in rural have used for tourism and second homes. In many studies, second homes are generally seen as a part of leisure consumption. The people which living in urban have used this homes for holiday, rest and renewal. Because of people have enough income and leisure, second home tourism is growing rapidly today. Thus, many researches have made to determine the various effects of second home tourism in Scandinavia, the South US, the UK and the Mediterranean. Developing of second home tourism in the countryside causes agricultural lands to be used for tourism purposes. This situation, has transformed rural areas which are on coast to urban space. For example, Tourism Incentive Law which is enacted in Turkey in 1982 increased the number of accommodation facilities and second homes, on coasts. Because of second homes rapidly increased on coastal areas in Turkey, many problems caused.

The aim of this research is to understand how the space transforms with second home tourism. The research was carried out with the qualitative research design. Face-to-face interviews were made via semi-structured forms for 32 people from second home owners. The participants in interviews were determined according to the purposive sampling method. Interviews were analysed descriptively in MAXQDA 12 and Microsoft Word program. Research question: How does the rural areas which on coasts, transform with construction of second homes?

According to interview findings, second homes that constructed in the research area in began to be built in the 1980s. The study area was an agriculture (olive production) area before 1980; after 1980, it became a tourism (consumption) space with the second housing construction. This transformation in the study area, not only the physical appearance of the space has changed, but the property right of the land has changed hands. In other words, the land which is the peasant's agricultural (production) area, transformed to the tourism (consumption) space of the urban society. The research demonstrates that this transforming is due to second home tourism. While land use developed in favour of the second home tourism, olive groves narrowed in the coastal area. Finally, the second home tourism caused excessive construction (to urbanization) of the study area. It not only transformed rural areas, but also created new permanent settlements and urbanization of rural area triggered. Moreover, rural areas have become the new living space (attraction place) of the urban society, because of consumed through tourism. Second home owners that have higher educational and income levels according to local people, have taken ownership of land. In other words, the land ownership passed from the villagers to the urban society.

Kaynakça/References

- Akyarlı, A., Yüksel, Y., Çevik, E., Yalçın, A.C. ve Güler, I. (2002). Kıyı bölgesi yönetimi ve sorunları. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 420-421-422(4-5-6), 65-68.
- Arkon, C. (1989). *İkinci konutlar: Sorunları ve potansiyelleri ile planlama içerisindeki durumu: İzmir örneği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Asgary, A., Rezvani, M.R. ve Mehregan, N. (2011). Local residents' preferences for second home tourism development policies: a choice experiment analysis, *tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 6 (1), 31-51.
- Bakırcı, S. (2007). *Yabancıların ikinci konut talebinin fiziksel çevreye etkisi: Dalyan örneği*. YÖK Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 212763).
- Bırol-Özerk, G. (2012). Türkiye'de yazlık ikinci konutların yarattığı sorunlar bağlamında Balıkesir ili ege kıyılarındaki yazlık ikinci konutlara genel bir bakış, *Megaron Balıkesir, Mimarlar Odası Balıkesir Şubesi Dergisi*, Temmuz 2012, 29-35.
- Breda, J.G., Accinelli, E. ve Carrer, E.J.S. (2007). Second homes: the effects on social welfare of a change on the valuation of individual opportunity cost. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 18 (1), 85-96.
- Burhaniye Belediyesi (2017). *Burhaniye kent haritası*, 12.03.2017 tarihinde <http://www.burhaniye.bel.tr/burhaniye/kent-haritasi.html> adresinden erişildi.
- Cheshire, L. (2006). *Governing rural development: discourses and practices of self-help in Australian rural policy*. Alersshot: Ashgate Pub.

- Coppock, J.T. (Ed.) (1977). Second homes in perspective. In J.T. Coppock (Ed.), *Second homes: curse or blessing?* Oxford: Pergamon Press.
- Çimen, H. (2010). *İkinci konut satın almada destinasyon kalitesinin etkisi: Alanya örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çubuk, M. (1981). *Turizmin dinlenme eğlenme ve boş zamanları değerlendirme ile bütünleşmesi, yeniden tanım denemesi ve turizm planlamasında sistenli bir yaklaşım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Fesharaki, P. (1994). *Rural geography*. Tehran: Azad University Publication Center.
- Geray, C. (1974). *Planlı dönemde köye yönelik çalışmalar: sorunlar-yaklaşımlar-örgütlenmeler*. Ankara. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 139.
- Geray, C. (1975). Türkiye’de kırsal yerleşme düzeni ve köy kent yaklaşımı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30 (1), 45-66.
- Geray, C. (2011). *Dünden bugüne kırsal gelişme politikaları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gökeniz, A., Dinç, Y. ve Taşkıran, H. (2010). Türkiye’de ikinci konut kavramı ve ayvalıkta ikinci konutlar üzerinde yapılan araştırma ışığında bir pazarlama model önerisi, *11. Ulusal Turizm Kongresi (02-05 Aralık 2010)*, Kuşadası, 848-872.
- Görgülü, T. ve Manisa, K. (2008). İkinci konutların turizm sektöründe yeniden kullanılmasına yönelik model, *Megaron, YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 3 (1), 68-78.
- Gülümser, A. A., Baycan Levent, T. ve Nijkamp, P. (2010). Türkiye’nin kırsal yapısı: ab düzeyinde bir karşılaştırma, *İTÜDERGİSİ*, 9 (2), 133-144.
- Gündüz, E. (2003). *Tatil amaçlı ikinci konutların fiziksel ve sosyal yapıya etkileri: Mahmutlar örneği*. YÖK Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 134223).
- Hall, C. M. ve Müller, D. K. (2004). *Tourism, mobility and second homes: between elite landscape and common ground*. Clevedon: Channel View.
- Hoogendoorn, G., Visser, G. (2004). Second homes and small-town (re)development: the case of Clarens, *Journal of Family Ecology and Consumer Sciences*, 32, 105-116.
- İdil, B. (1989). Kıyı kentlerimizin yok olan kimlikleri ve düşündürdükleri: Trabzon özelinde bir irdeleme. *Mimarlık*, 2 (234), 94-95.
- Karaaslan, Ş. ve Yalçın-Erçoşkun, Ö. (2005). *İkinci konutların turizme kazandırılması: Antalya/Serik-Boğazkent örneği*, Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: 06/2003-81, Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Programı.
- Keshavarznia, N., Sarvar, R. ve Mahdavi, M. (2013). Environmental impacts of second home development on Damash village in Gilan province, Iran. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 3(2), 181-184.
- Kozak, M. ve Duman, T. (2011). İkinci konutların turizm sektörüne kazandırılması: Muğla ili Datça ilçesi örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12 (2), 226-242.
- Ljungdahl, S. (1938). Sommar-Stockholm. *Ymer*, 58, 218-242.
- Manisa, K. ve Gül, H. (2009). *Türkiye’deki ikinci konutların turizm sektöründe değerlendirilmesine ilişkin bir model çalışması*. M. Kemal Dedeman Araştırma ve Geliştirme Proje Yarışması Turizm Sektörü Birincilik Ödülü.

- Marjavaara, R. (2008). *Second home tourism. the root to displacement in Sweden?* Umea University, Unpublished PhD Thesis, Department of Social and Economic Geography, Sweden.
- Marsden, B. (1977). Holiday homescapes of Queensland. In J. T. Coppock (Ed), *Second Homes: Curse or Blessing?* London: Pergamon Press, 57-73.
- Marsden, T. (1999). Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis*, 39 (3), 501-526.
- Matteucci, X., Lund-Durlacher, D. ve Beyer, M. (2008). *The socio-economic and environmental impact of second home tourism: the South Pacific Coast of Nicaragua example*, Inside P. Keller, T. Bieger (Eds), *Real Estate and Destination Development in Tourism*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- McIntyre, N. (2006). Introduction. Norman McIntyre, Daniel Williams, K. McHugh (Ed), *Multiple Dwellings and Tourism: Negotiating Place, Home and Identity* Wallingford: CABI, 1-15.
- Mizan, G. (1994). *Turizm ve ikinci konut gelişiminin doğal çevre üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Dilek Yarımadası ve yakın çevresi örneği*. YÖK Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 39470).
- Müller, D. K. (2011). Second homes in rural areas: reflections on a troubled history. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 65 (3), 137-143.
- Müller, D. K., Hoogendoorn, G. (2013). Second Homes: Curse of blessing? a review 36 years later, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13 (4), 353-369.
- Overvag, K. (2009). *Second homes in Eastern Norway*. Unpublished PhD Thesis, Norwegian University of Science and Technology. Trondheim.
- Selwood, J. ve Tonts, M. (2004). Recreational Second Homes in the South West of Western Australia, Inside C. M. Hall, D. K. Müller (Eds), *Tourism, mobility and second homes: between elite landscape and common ground*. Clevedon: Channel View, 174-195.
- Sund, T. (1948). Sommer-Bergen. Avisenes adresseforandringer som vitnesbyrd om bergensernes landopphold sommeren 1947. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 12(2), 92-103.
- Tekeli, İ. (2002). Cumhuriyetin çağdaşlaşma projesinin mekânsal boyutu üzerine bir değerlendirme. *V. Türk Kültürü Kongresi* (17-21 Aralık), 3-22, Ankara.
- Tekeli, İ. (2011). *Anadolu'da yerleşme sistemi ve yerleşme tarihleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2016a). "Türkiye'de kırsal alan nasıl yapılıyor?", ODTÜ Dönem Arası Seminerleri-DAS (17-19 Şubat 2016), Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Tekeli, İ. (2016b). *Dünyada ve Türkiye'de kent kır karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsil sorunları ve strateji önerileri*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2015). *Beşeri coğrafya: insan kültür mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Usta, Ö. (2014). *Turizm: genel ve yapısal yaklaşım* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Visser, G. (2003). Visible, yet unknown: reflections on second-home development in South Africa. *Urban Forum*, 14, 379-408.

- Williams, A. M. ve Hall, C. M. (2000). Tourism and migration: new relationships between production and consumption. *Tourism Geographies*, 2 (1), 5-27.
- Williams, A. M. ve Hall, C. M. (2002). *Tourism, migration, circulation and mobility: the contingencies of time and place*, Inside, C.M. Hall, A.M. Williams (Eds), Tourism and migration: new relationships between production and consumption. Dordrecht, Kluwer.
- Williams, L. N. (2010). *Second Home Tourism in rural Tobago-the perceived socio-economic and environmental effects*. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for Lund University International Master's Program in Environmental Studies and Sustainability Science, LUMES.
- Wolfe, R. I. (1951). Summer cottagers in Ontario. *Economic Geography*, 27 (1), 10-32.
- Wolfe, R. I. (1952). Wasaga Beach: the divorce from the geographic environment. *Canadian Geographer*, 2(1), 57-65.
- Wolfe, R. I. (1962). The summer resorts of Ontario in the nineteenth century. *Ontario History*, 54, 149-161.
- Wolfe, R. I. (1965). *About cottages and cottagers*. *Landscape*, 15 (1), 6-8.
- Woods, M. (2005). *Rural geography*. London: Sage.

Özerklik, Büyüme ve Kalite: İlhan Tekeli'nin Yükseköğretim Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

*

Zafer Çelik¹

ORCID: 0000-0003-0080-1142

Öz

İlhan Tekeli, yaklaşık 50 yıllık süreçte yükseköğretim meselelerine yönelik birçok makale ve kitap yazmış, konuşmalar yapmıştır. Bu çalışma, İlhan Tekeli'nin Türkiye yükseköğretim tarihi, sorunları ve yükseköğretimdeki dönüşümler ile yükseköğretimde özerklik, büyüme ve kalite konularını nasıl tartıştığına odaklanmıştır. Tekeli'ye göre ideal üniversite, rektörünün öğretim üyeleri tarafından seçildiği Humboldt tarzı üniversitedir. Ona göre İkinci Dünya Savaşından sonra üniversite dönüşmeye başlamış ve özerkliğini kaybetmiştir. Türkiye'de ise üniversitelerin 1946 yılında elde ettiği 1961 Anayasası ile kurumsallaştığı özerklik, YÖK'ün kurulmasıyla sona ermiştir. YÖK oldukça geniş yetkilere ve aşırı merkeziyetçi bir yapıya sahip olarak üniversiteler üzerinde denetimi iyice artmıştır. Ayrıca, Tekeli idari özerkliği üniversiteye içkin temel özellik olarak tanımlamıştır. Tekeli'ye göre aşırı güçlü ve yetkili rektörlerin varlığı öğretim üyelerinin akademik özgürlüğü ve katılımcı yönetim için en önemli sorunlardan biridir. Tekeli, üniversite özerkliğini sağlayacak, üniversiteleri daha demokratik kılacak bir reform ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Tekeli, yükseköğretim sisteminin büyümeye gereksinimi olduğunu ancak sistemin büyümesi için nitelikli doktoralı öğretim elemanlarının yetiştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Tekeli, yükseköğretim, özerklik, büyüme, kalite

¹ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, E-mail: zcelik@ybu.edu.tr

Autonomy, Expansion, and Quality in Higher Education: An Analysis on İlhan Tekeli's Research on Higher Education

*

Zafer Çelik²

ORCID: 0000-0003-0080-1142

Abstract

For about 50 years İlhan Tekeli has been a paramount figure who has written many articles and books on higher education issues in Turkey. This study focuses on how Tekeli discusses Turkey's higher education history, problems and autonomy in higher education, evolution of higher education, growth and quality issues. Tekeli claims, in 1946 universities became autonomous and the autonomy constitutionalized with the 1961 Constitution, which gave universities a broader autonomy. But after the establishment of the Board of Higher Education (BHE) in 1981, universities lost their autonomy, and were put under the control of central administration with the increased pressure over the universities. Tekeli defined administrative autonomy as a key feature of the university. For Tekeli, extremely strong and exceptional powers of rectors bring about hardly impossible to mention the freedom of faculty members and a participatory administration. Tekeli stated that there is a need for a reform that will provide autonomy and make universities more democratic. Also, Tekeli emphasized that expansion of the higher education system cannot be assured by without giving priority to the training of qualified doctorate academics.

Keywords: İlhan Tekeli, higher education, autonomy, expansion, quality

---

² Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, E-mail: zcelik@ybu.edu.tr

Giriş

İlhan Tekeli 1970'li yıllardan günümüze yaklaşık 50 yıllık süreçte oldukça üretken bir araştırmacı ve yazar olarak planlama, kentleşme, tarih, eğitim gibi sosyal bilimlerin pek çok alanında çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını arasında yükseköğretim meselelerini ele aldığı eserleri, Türkiye yükseköğretim tarihinin seyrini anlamak için oldukça değerlidir. Türkiye'de yükseköğretim üzerine yapılan araştırmaların son yıllarda artmasına rağmen oldukça sınırlı olduğu dikkate alındığında Tekeli'nin hem akademisyen hem YÖK üyesi hem de araştırmacı olarak eserleri Türkiye yükseköğretim alanı için oldukça önemlidir.

Tekeli gibi, hem uzun yıllar yükseköğretim kurumlarında akademisyen olarak çalışan hem de rektörlük, YÖK üyeliği ve YÖK başkanlığı yaparak yükseköğretim politikalarının belirlenmesinde oldukça önemli isimlerin yazdıkları eserler Türkiye'de yükseköğretimin gelişimini anlamak açısından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, Doğramacı (2007), Türkiye ve dünyada yükseköğretimde yaşanan gelişmeleri bazı temel alanlarda incelediği küçük bir eser ile kritik aktörlerin yükseköğretimi nasıl değerlendirdiğini göstermiştir. Buna ilaveten, Gürüz (2008), Türkiye eğitim sistemini genel olarak tarihsel ve karşılaştırmalı olarak ele almış ve yükseköğretime ilişkin finansman, yönetim, yükseköğretime geçiş gibi hususları tartışmıştır. Buna ilaveten Gürüz (2015)'ün, rektörlük ve YÖK başkanlığı yaptığı dönemlerdeki anılarını anlatmıştır. Gürüz'ün bu çalışmaları, Türkiye yükseköğretim tarihinin en gergin yıllarını anlamak açısından oldukça önemlidir. Benzer bir şekilde Boğaziçi Üniversitesi rektörlüğü yapan ve yükseköğretim alanında birçok rapor, kitap ve değerlendirme yazıları gibi çalışmaların önemli isimlerinden olan Ergüder (2015)'in anıları da Türkiye yükseköğretim sisteminin işleyişini anlamak açısından değerlidir. Buna ilaveten uzun yıllar YÖK üyesi olarak görev yapmış olan ve yükseköğretimin farklı meseleleri üzerine çalışmalar yapmış olan Durmuş Günay (2019a, 2019b)'in çalışmaları Türkiye'de üniversite meselesini anlama açısından önemli hususları içermektedir.

Tekeli'nin yükseköğretim politikalarına yön veren bu isimlerden belki de en önemli farkı, çok daha erken bir tarihte, YÖK üyesi olarak yükseköğretim politikalarını belirleme konusunda kritik bir aktör olmadığı dönemlerden çok daha öncesinde yükseköğretim meseleleri üzerine düşünmesi ve bu konuda çalışmalar yapmasıdır. Buna ilaveten, İlhan Tekeli yükseköğretime yönelik çok farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır. Tekeli'nin Osmanlı eğitim ve

bilim tarihi, Türkiye yükseköğretiminin tarihsel gelişimi, yükseköğretim sistemini iyileştirmek için öneriler ve özerklik konuları gibi çeşitli alanlarda araştırmaları vardır. Yükseköğretim meselelerini ve tarihini çok farklı boyutlardan uzun yıllar boyunca inceleyen Tekeli'nin yükseköğretim tarihi ve meselelerine ilişkin kritik hususları nasıl ele aldığını analiz etmek, Türkiye yükseköğretim sisteminin gelişimini ve yarınını anlamak için öğretici olacaktır. Bundan dolayı bu çalışmada Tekeli'nin üniversite meselesine nasıl yaklaştığı ve yükseköğretim sistemini iyileştirmek için neler yapılması gerektiği, Türkiye yükseköğretim tarihini nasıl değerlendirdiği, özerklik meselesini nasıl ele aldığı ve yükseköğretimde büyüme ve kalite ilişkisine nasıl yaklaştığı incelenecektir. Çalışmada Tekeli'nin düşüncelerinden yola çıkarak Türkiye yükseköğretim sisteminde çok tartışılan özerklik, büyüme ve kalite gibi hususlara dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Tekeli'nin ideal üniversitesi: Humboldt tarzı üniversite ve özerklik

Tekeli, ideal üniversite olarak 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi'ni (Berlin Humboldt Üniversitesi) tanımlamaktadır. Tekeli, tarihsel olarak üniversitenin üç aşamadan geçtiğini belirtir: 1. Ortaçağın kilise merkezli üniversitesi 2. Ulus devletler dünyasının üniversitesi (Von Humboldt Üniversitesi) 3. Bilgi toplumu Üniversitesi (Multiversite) (Tekeli, 2010b).

Tekeli, kilise merkezli üniversitede temel esasın öğretim olduğunu, öğrenci ya da öğretim üyeleri toplulukları tarzında özerk loncalar altında örgütlendiğini, meslektaşlar arası yönetim anlayışının hâkim olduğunu, finansın öğrenciler tarafından karşılandığı belirtmektedir (Tekeli, 2010b). Humboldt tarzı üniversitede ise kilise merkezli üniversiteden farklı olarak öğretime ilaveten araştırma da gerçekleştirilmektedir. Başka bir ifade ile sadece var olan bilginin tekrarı ve öğretimi değil, aynı zamanda yeni bilgi üretimi de esastır. Tekeli, bilimin üniversiteye dönüşü ve doğrudan araştırmaların yapılmasının Berlin Humboldt Üniversitesinin kuruluşu ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Bilgi üretimi kürsüler, enstitüler vb. olarak örgütlenen akademisyenler topluluğunca gerçekleştirilmektedir. Humboldt üniversitesi ile birlikte bilim tek insanın gayreti yerine üniversite öğretim üyeleri ve öğrencilerinin ortaklaşa çabaları ile üretilmeye başlanmıştır. Bu üniversite modelinde bilim için bilim esastır, doğrudan mesleğe yönelik pratik eğitimler teknik yüksekokullarda gerçekleştirilmektedir. Tekeli, Humboldt tarzı üniversitede, özerkliğin oldukça geniş olduğunu, meslektaşlar arası yönetim modelinin benimsen-

diği, eşitler arası birinci anlayışı temelinde rektörün kısa süreli olarak seçildiğini belirtmektedir. Tekeli'nin ifadesine göre Humboldt tarzı üniversite kendi öğretim programını belirlemede, devlet üniversiteyi yönetme konusunda müdahale etmemekte, sadece harcama denetimini yapmaktadır (Tekeli, 1989; Tekeli, 2010b).

Tekeli, ideal üniversite modeli olarak tanımladığı Humboldt tarzı üniversitenin İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönüşmeye başladığını ve üniversiteye içkin birçok temel ilkenin yok olduğunu iddia etmektedir. Bu dönüşen üniversiteye Tekeli, Clark Kerr'e atf ile multiversite adını vermektedir. Multiversitede öğretim ve araştırmaya ilaveten topluma hizmet ilkesi ortaya çıkmıştır. Meslektaş yönetimi anlayışının hâkim olduğu, öğretim üyelerinin seçimi ile rektörün eşitler arası birinci olduğu yaklaşımdan profesyonel, atama ile gelen ve uzun süreliğine atanan rektör uygulamasına geçilmiştir. Üniversite artık sadece bir akademisyenler topluluğu değildir. Tekeli'ye göre multiversite piyasaya çok duyarlı hale gelmiş, bilim için bilim anlayışı terk edilmiş, pratik araştırmalar ve teknik okullar üniversite içinde yer almaya başlamıştır. Öğretim üyeleri, bilimsel katkılarından ziyade üniversiteye getirdiği proje ve fonlar ile değerlendirilmeye başlanmış, dersler tüketici eğilimlere göre düzenlenmiştir. Bilginin metalaşması, üretim sisteminde yaşanan değişim, beşerî sermayenin öneminin artması ile üniversite mezununa talep artmış ve üniversite elit bir sistem olmaktan çıkarak herkese açık hale gelmiştir. Üniversitenin finansmanında öğrenci, piyasa ve devlet hepsi rol almaya başlamıştır. Buna ilaveten, dış değerlendirme süreçleri artmıştır. Üniversitenin piyasa ilişkilerine indirgenmesi üniversite içi dayanışmayı azaltmış ve dolayısıyla üniversitenin kimliği zayıflamıştır (Tekeli, 2010b; t.y.). Üniversitenin piyasaya duyarlı hale gelmesi ile bilgi metalaşmış, araçsal bir boyuta indirgenmiş, kamu malı olma yerine mülkiyet ve gizliliğin konusu haline gelmiş ve özelleştirilmiştir. Bilginin kamusal faydası ve toplumsal refaha katkısı yerine firmalara katkısı öne çıkmış ve bilim insanının bilgiye attığı toplumsal yarar anlayışı kaybolmuştur. Öğretim üyeleri bilgiye bir aydın ya da düşünür olarak değil, daha profesyonel bir şekilde yaklaşan akademisyenlere dönüşmüştür (Tekeli, 1989).

Tekeli'ye göre üniversite toplum ve siyasetten uzak bir ortamda gelişmiş ve bu ona üniversitenin en önemli özelliği olan özerkliği sağlamıştır. Üniversite yıllar içerisinde farklı tarihsel ve toplumsal ortamlarda değişik tanımlara sahip olsa da diğer kurumlarla kıyaslandığında çok daha özerk bir kurumdur. Bu özellikler üniversiteye mikrokozmos olma özelliği vermektedir.

Özerkliği sağlayan en temel husus ise meslektaş yönetimi anlayışı içinde rektörün öğretim üyeleri tarafından seçilmesidir. Buna ilaveten Tekeli, bilimsel özerkliği sağlayan aktörlerin meslektaşlar birliği olduğunu ifade eder. Çünkü meslektaşlar, kendi programlarını ve kurallarını belirler. Tekeli'ye göre meslektaşlar birliği, bilimsel üretimi kolaylaştıran ve mükemmelleştiren demokratik bir ortam için gereklidir. Meslektaş ortamında bireylerin görüş ve düşüncelerini, kaygılarını rahat bir şekilde ifade etmeleri, yeni düşüncelerin doğması ve gelişmesine katkı sunması için gereklidir. (Tekeli, 1989, 2010a, 2011). Tekeli'ye göre günümüzde piyasa değerlerinin egemen olmasının sonucu olarak, üniversitenin toplum ve siyaset ile olan sınırları ortadan kalkmış ve bin yıllık mirası olan özerklik ve mikrokozmos olma hali tehdit altına girmiştir. Çünkü rektörler meslektaş yönetimi anlayışı içinde öğretim üyeleri tarafından değil, profesyonel bir yönetici olarak atama ile gelmeye başlamıştır. Üniversitede meslektaş ortamı kaybolmuş, performans dayalı bir ortam gelişmiştir. Buna ilaveten, üniversitenin piyasa duyarlı hale gelmesi, firmalar tarafından denetlenme, üniversite dışı için araştırmaların yapılması özerkliği olumsuz etkilemiştir (Tekeli, 1989, 2011).

Tekeli, üniversitenin toplumdaki uzak olmasını, meseleleri kendi iç etiği içinde pragmatik bir kaygı gütmekten nesnel olarak incelemesi olarak algılamaktadır. Ancak Tekeli, bu durumun devletin hedeflerine ve toplumsal taleplerine duyarsızlık anlamına gelmediğini belirtmektedir. Tekeli'ye göre üniversite özerkliğini koruyarak, topluma hizmet etmelidir. Tekeli'ye göre üniversite, uzun erimli eleştiri ve değerlendirme yaparak, pragmatik kaygılardan uzak bir şekilde meseleleri ele alırsa, toplumun ezilen kesimlerinin taleplerini dile getirebilir ve demokrasinin bekçisi olabilir. Üniversite devlete ve topluma duyarlılığı, hiyerarşik bir sistemde emir komuta zinciri içinde olmadan gerçekleşmelidir. Tekeli'ye göre, üniversite fildişi kulesinde, belirli bir mesafede toplumun sorunlarına daha nesnel olarak eğilirse, bu özerkliğin topluma katkısı yüksek olacaktır. Topluma duyarlılık adı altında piyasa güçlerinin, kendi istek ve taleplerini üniversiteye taşıması üniversiteyi bir 'kale' haline getirir ve bu toplumun daha güçsüz kesimlerinin sorunlarını dile getirmesini engeller (Tekeli, 1989, s.10).

Tekeli, üniversiteyi ve üniversiteye ilişkin temel özelliklerini tartışırken Alman geleneğine odaklanmakta ve Humboldt geleneği üzerinden tekçi bir üniversite tarihi okuması yapmaktadır. Ancak, üniversite tarihi incelendiğinde ABD ve İngiltere'de üniversitelerin tarihsel olarak gelişimi, yönetimi, üniversiteye atfedilen önem gibi hususların Alman geleneğinden farklılaştığı

görülmektedir. Tekeli, üniversitelerin tarihsel gelişimindeki ve yönetimindeki ülkelere göre olan bu farklılaşmaya çalışmalarında değinmemiştir. Tekeli, Alman geleneğindeki kurumsal özerkliği genelleştirerek okumuştur. Ancak, bu hususlar farklı ülkelerin üniversitelerinin tarihinde farklı anlamlara sahiptir. Örneğin, ABD’de üniversitelerin kurulma ve gelişme süreci Avrupa’dan daha farklıdır. ABD’de üniversiteler kurulurken “vatandaş yönetimi” yaklaşımı benimsenmiş ve üniversiteler kendilerini fonlayan topluma karşı çok daha fazla sorumlu hissetmiş ve hesap verir bir durumda olmuştur (Gür, 2016).

Mütevelli Heyeti ve Özerklik İlişkisi

Tekeli’nin üniversite yönetiminde mütevelli heyeti meselesini 7307 sayılı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yasasının Anayasaya Aykırılığı İddiası başlıklı metninde ele almıştır. Bu metin, ODTÜ Mütevelli Heyeti tarafından sözleşmesinin iptal edilmesinden sonra ODTÜ yasasının Anayasaya aykırı olduğuna yönelik hazırladığı hukuki mütalaadır. Bu metin, sadece bir hukuki mütalaa metni değil, aynı zamanda Tekeli’nin mütevelli heyeti ve özerklik konusundaki ilkesel tutumunu da ifade etmektedir (Tekeli, 2010a). Tekeli, ODTÜ’nün özel bir yasa ile mütevelli heyeti eliyle yönetilmesini 1961 Anayasasının özerklik ilkesine aykırı olduğunu belirtmekte (Tekeli, 2010a, s. 177) ve ODTÜ’nün de diğer üniversiteler ile birlikte aynı yasaya tabi olarak özerk üniversite haline gelmesini istemektedir. Ona göre bilimsel özerklik için yönetsel özerklik önkoşul olarak ele alınmalıdır. Buna ilaveten, öğrencilerin yansız olarak yetişmesi ve belirli bir siyasal gücün etkisinde kalmaması için de özerklik gereklidir (Tekeli, 2010a, s. 180).

Tekeli, ODTÜ Yasasında mütevelli heyeti üyelerinin üniversitede kesinlikle görev almaması durumunu şu şekilde eleştirir: 1. Mütevelli heyeti tamamen siyasal iktidar tarafından belirlenirse eğitim yansız gerçekleşmez. 2. Mütevelli heyeti siyasal iktidar tarafından kurulduğundan dolayı mütevelli heyeti rektör, dekan ve bölüm başkanını öğretim üyelerinin katkısı olmadan seçmesi, tüm üniversite yönetiminin siyasal etkilerle kurulduğu anlamına gelmektedir. 3. Bu ise mütevelli heyetinin üniversiteyi siyasallaştıran ve öğretim üyelerinin eğilimlerine ters düşen yöneticileri atamasını kolaylaştırır. 4. Üyeler, üniversite dışından seçildiğinde üniversite ile bağ kuramamaktadır. Tekeli, ODTÜ’nün atanmış bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmesini doğrudan siyasal organlarca yönetilmesinden daha sakıncalı bulmaktadır.

Çünkü siyasal iktidarın halka hesap verebilirliğinden dolayı keyfi davranması güçken, küçük bir yarar grubu olan mütevelli heyetinin ise oto kontrol mekanizması olmadığından dolayı aldığı kararlarının siyasi bir bedeli yoktur. Böyle bir durumda üniversite üstünde hiçbir sorumluluğu olmayan bu grup hükümlerini ilan etmektedir. Üniversite ile ilgili tüm yetkilerin mütevelli heyetinde toplanması, mütevelli heyetinin siyasal güçler tarafından seçilmiş olmasının sakıncasını daha da artırmaktadır (Tekeli, 2010a, s. 177-192).

Mütevelli heyetinin nasıl konumlandırıldığı, mütevelli heyetine atfedilen önem, görev ve sorumlulukların dünyadaki uygulamaları ile Türkiye tecrübesi arasında önemli bir farklılık vardır. Açıkçası, dünyada uygulanan mütevelli heyeti uygulamaları Tekeli'nin anlattığı Türkiye tecrübesinden çok daha farklıdır. Yükseköğretim alanındaki birçok saygın ülkenin yükseköğretim sisteminin yönetimine bakıldığında farklı isimlere, görevlere ve işlevlere sahip olsa da bir heyet tarafından yönetildiği görülmektedir (Fielden, 2008; Gür, 2016; Kurt, 2015). Bu sistemlerde mütevelli heyeti benzer yapılar, üniversiteleri, toplum ve hükümet ve kurucular adına yönetmektedir (AGB, 2010; Martorana, 1963). Bu heyet, kuruculara ve topluma karşı sorumludur. Ülkelerin yükseköğretim sistemleri yönetimine bakıldığında senato, rektör ve mütevelli heyeti arasında şu tür bir rol ve görev paylaşımı vardır: Senato, çoğunlukla akademik konularla ilgili kararlar alan ve akademik konularda mütevelli heyeti ve üniversite yönetimine danışmanlık yapan bir organdır. Rektör ve üniversite yönetimi ise senato ve mütevelli heyetinin aldığı kararları uygulayan yürütme organıdır. Mütevelli heyetinin akademik konularda sürece doğrudan müdahil olması istenilen bir durum değildir (Kurt, 2015).

Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde mütevelli heyeti tarzındaki kurulların varlığının nedeni, toplum ile üniversite arasında güçlü bir bağın kurulması, toplumun üniversite üzerinde söz sahibi olması ile ilgilidir. Bu kurullar üniversite öğretim üyelerinden ziyade toplumun farklı kesimlerindeki kişilerden oluşur. Çünkü bu şekilde üniversiteler daha şeffaf, hesap verebilir ve toplumsal taleplere duyarlı bir hale gelir. Bundan dolayı dünyada üniversite dışındaki kişilerin yönetimde bulunduğu mütevelli heyetleri uygulaması yaygınlaşmaktadır (Çelik ve Gür, 2014; Fielden, 2008). Türkiye'de mütevelli heyeti sisteminin uygulamasının bir yanı ile hesap verebilirliği ve şeffaflığı artıracığı, tek adamlık sistemini ortadan kaldıracağı gibi olumlu değerlendirmeler yapılırken diğer yandan üniversitelerdeki siyasal etkiyi ve patranoj ilişkilerini geliştireceği konusunda bir korku vardır (Kurt, Gür ve Çelik, 2017).

Yukarıda da ifade edildiği gibi ODTÜ mütevelli heyeti tecrübesi ile dünya tecrübesi birbirinden oldukça farklıdır. ODTÜ’de Kemal Kurdaş’ın rektörlüğünün sona ermesinden 12 Eylül’e kadar geçen sürede mütevelli heyeti üyelerinin birkaç kez tamamı görevden alınmış, değiştirilmiştir. Bu süreçte mütevelli heyetini özellikle rektör seçim döneminde öğretim üyeleri ve öğrencilerin taleplerine karşı duyarsız kalmış ve sürekli bir gerilim ve çatışma yaşamıştır. 1970’lerdeki toplumdaki ve üniversitelerdeki çatışmalar, siyasal istikrarsızlık ve gerginlik mütevelli heyeti tecrübesini doğrudan etkilemiştir.

İdari özerklik vs. akademik özgürlük

Tekeli üniversite özerkliğini idari anlamda özerklik ekseninde açıklamakta ve akademik özgürlük kavramını öne çıkarmamaktadır. Bu durumun gerekçesini Tekeli şu şekilde açıklamaktadır: “Temelde düşünce ve ifade özgürlüğü olan akademik özerklik sadece akademisyenlere ilişkin bir özgürlük alanı değil, günümüzde bu özgürlüğe her yurttaşın sahip olması gerekiyor... Bütün yurttaşların üniversitelerdeki hocalar kadar özgür olması gerek. Bu nedenle üniversitenin aslında akademik özerklik talebi yalnız kendisi için değil bütün yurttaşlar için olmalıdır.” (Tekeli, 2011 s. 207). Tekeli, bir başka metninde “Kurumsal özerklik, akademik özgürlük gerçekleştiği zaman anlam kazanır. Akademik özgürlüğün güvencesi haline gelmeyen bir kurumsal özerkliği savunmak zorlaşır.” şeklinde yazmıştır (Tekeli, 2011, s.224).

Özerklik Türkiye’de yöneticilerin seçimine indirgenirken dünyada çok daha geniş bir bağlama oturtulmaktadır. Avrupa Üniversiteler Birliği (AÜB) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) özerklik ile ilgili tanımlamalar yapmışlar ve bir endeks geliştirmişlerdir. AÜB özerkliği akademik, finansal, örgütsel ve istihdam özerkliği ekseninde tanımlamıştır (Estermann, Nokkola, & Steinel, 2011). OECD’nin özerklik ölçütlerinde ise kendi binası ve ekipmanlarına sahip olma, borç alma, bütçeyi kendi hedeflerini gerçekleştirmek için kullanma, akademik yapıları kurma ve müfredatı belirleme, akademik personeli istihdam etme ve işten çıkarma, ücretleri belirleme, öğrenci sayısına karar verme ve öğrenci harç miktarını belirleme olarak tanımlamaktadır (OECD, 2003). Bu özerklik kıstasları içinde rektörlerin öğretim üyeleri tarafından seçilmeme durumu özerklik bağlamında değerlendirilmemektedir. Rektörler artık meslektaşları arasında birinci olan, profesyonel yönetici olmuş ve öğretim üyelerinin seçimi ile değil, tamamının ya da çoğunluğun dış üyelerden oluştuğu mütevelli heyetleri tarafından atanmaya başlamıştır (Bleikle

ve Kogan, 2007). Yükseköğretimde dünyanın önde gelen hemen her ülkesinde rektörler artık seçim ile değil, atama ile gelmektedir (de Boer & File, 2009; Fielden, 2008). Rektörün belirlenmesinde yaşanan bu değişim, dünyada üniversite özerkliğinin sonuna gelindiği şeklinde okunmamış ve özerklik bağlamında ele alınmamıştır.

Tekeli, Humboldt tarzı üniversitenin temel özelliklerini tartışırken, bu üniversite tipinin akademik özgürlüğü nasıl kurumsallaştırdığı boyutunu incelememiştir. Humboldt tarzı üniversitede idari özerklik kadar akademik özgürlükte son derece önemlidir. Akademik özgürlük kapsamında iki kavram ön plana çıkmıştır: Öğretim özgürlüğü (*Lehrfreiheit*) ve öğrenim özgürlüğü (*Lernfreiheit*) (O'Neil, 1999). Bu kavramlar bir yandan öğretim üyelerinin özgürce araştırma yapmasını ve ders vermesini ifade ederken, diğer yandan da öğrencilerin öğrenim özgürlüğünü ifade etmektedir. Alman üniversite geleneğinde bu iki kavram öğretim üyelerinin sınıf içinde ya da araştırma ortamlarında öğretme özgürlüğünü ve öğrencilerin de baskıya maruz kalmadan öğrenme özgürlüğünü ifade etmektedir (Albatch, 2001). Öğretim üyelerinin neyi, nasıl öğretecekleri ve araştırma konusunu seçme hususundaki özgürlükleri akademik özgürlük olarak tanımlanır. Bu durum öğretim üyelerinin dıştan müdahale olmadan araştırma ve öğretim yapması demektir. Bu sınırsız bir özgürlük anlamına gelmemektedir. Öğrenim özgürlüğü ise öğrencilerin idari, siyasi baskılardan uzak, sınıfta konuşma ve araştırma özgürlüğünü ifade etmektedir (Down, 2009).

Akademik özgürlük ile ilgili en önemli belgelerden biri de ABD'de Amerikan Üniversite Profesörleri Birliği (AÜPB)'nin 1915 yılında yayımladığı Akademik Özgürlük ve Akademik Daimi Kadro (*Tenure*) İlkeleri Deklarasyonu'dur. Deklarasyon, ABD'de öğretim üyelerinin iş güvenliği açısından zorluk yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmış ve öğretim üyelerini öğrencilere daha etkili ve faydalı eğitim sunmak için akademik özgürlüğü garanti altına alan iş güvenliği sisteminin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Deklarasyon akademik özgürlüğün üç temel unsuru olduğunu belirtmiştir: 1- soruşturma ve araştırma özgürlüğü; 2- üniversitede veya kolejlerde öğretim özgürlüğü; 3- sınıf/üniversite-dışı (*extramural*) söz ve eylem özgürlüğü (AAUP, 1915). Bu belgedeki en kritik husus, akademisyenlerin sadece üniversite, sınıf ya da araştırma ortamlarında değil, bu ortamların dışında da söz ve eylem özgürlüğünü vurgulamaktadır (Albatch, 2001). Diğer bir kritik husus ise bu belgede öğrenim özgürlüğü ihmal edilmiştir. 1940 ve 1967 tarihli belgelerinde AAUP akademik özgürlük kavramını daha da kurumsallaştırmış ve öğrenim

özgürlüğünü de akademik özgürlük içine dahil etmiştir. Bu belgeler, akademik özgürlüğün sınırsız olmadığını, dersin konusu ile ilgili olmayan hususların derste anlatılmaması gerektiğini belirtmektedir. Dersler disiplinin gerektirdiği ilkeleri dikkate alarak ve etik çerçevede gerçekleştirmeli, derslerde propaganda yapılmamalı, öğretim üyeleri kendi görüşlerini endoktrine etmemeli ve kendi öznel görüşlerini hakikat olarak sunmamalıdır. Kısacası akademisyen, araştırma yaparak hakikatin peşinde koşmalı ve bu araştırmalarını profesyonel ilkeler ekseninde öğrencileri ile paylaşmalıdır (Seggie ve Gökbel, 2014). Akademik özgürlük ile ilgili en kritik mesele üniversite-dışı konuşma özgürlüğüdür, akademisyen sansür ve ceza korkusu olmadan konuşabilmelidir. Ancak bu bireysel ifade özgürlüğünden daha da dar bir çerçeveyi kapsamaktadır (Downs, 2009). Bir akademisyen konuşurken dikkatli olmalıdır. Örneğin; Koronavirüs hakkında sıradan bir vatandaş istediği gibi saçma bir argüman sunabilir ama bir tıp profesörü ise ifade özgürlüğü kapsamında sorumsuzca ifadeler kullanamaz. Çünkü onun kullandığı ifadeler, sahip olduğu unvan ile insanları yanlış yönlendirebilir.

Kısacası, Tekeli Türkiye'deki yükseköğretim tartışmaları içinde idari özerkliği Humboldtçu bir çizgi içinde üniversite olmanın en önemli özelliği olarak tanımlamış ve tartışmalarının odağına idari özerklik mevzusunu almıştır. Diğer taraftan Tekeli, akademik özgürlük meselesinin nasıl geliştiğini ve Türkiye'deki seyrini ise incelemelerinin dışında bırakmıştır.

Akademik Özgürlüğün Önündeki Engeller: Aşırı Güçlü Ve Yetkili Rektörler

Tekeli, her ne kadar üniversite özerkliğinin en önemli göstergesi olarak rektörün öğretim üyeleri tarafından seçilmesi olduğunu ifade etse de Türkiye'de rektörlerin öğretim üyeleri tarafından seçilmesinin neden olduğu risklerin farkındadır. Bu riskleri Tekeli şu şekilde açıklamaktadır: Üniversitelerdeki seçimler doğrudan demokrasinin delili değildir. Çünkü seçim süreçlerinde kadro dağıtımı, bir siyasi grubun parçası olma ya da fiziki baskı uygulamaları gibi hususlar rektör seçim süreçlerinde yaşanmıştır. Mevcut rektör kendisinden sonraki rektör seçim süreçlerinde aktif rol almaktadır. Hatta karısını rektör olarak seçtirenler dahi vardır. Tekeli, rektörlerin saltanat oluşturması için iki dönem seçim kazanmasının yeterli olduğunu söylemektedir (Tekeli, 2011, s. 282). Her seçim sonrasında üniversite içinde gerginlikler, sorunlar var olmakta ve yeni rektörler kendisine oy vermeyenleri eleme peşinde koşmakta-

dır. Tekeli, üniversite yönetimlerini en önemli sorunun demokratikleşme olduğunu ve rektörlerin aşırı yetki ile donatıldığını söyler. Üniversite yönetimini demokratikleştirilmeli ve üniversitelerin "İç yönetimi bugün bulunduğu diktatörlük sisteminden kurtarılmalıdır." (s.283).

Türkiye'deki rektörlük seçimleri rektörlerin sahip olduğu aşırı güce de bağlı olarak Tekeli'nin ifade ettiği gibi bazen ciddi sancılara da neden olmaktadır (Tekeli, 2011; Szyliowicz, 1994). 1970'lerdeki bu sorunlar 1990'lardan sonra rektör seçimleri tekrar başladığında yine görülmüştür. Adayların birbirine karşı oldukça sert bir kampanya yürüttüğü, üniversitede altı ay hatta bir yıl öncesinde nerdeyse hayatın durduğu, seçim gündemi nedeniyle bilimsel faaliyetlere ilginin azaldığı, kadroların tahsisi seçime göre belirlendiği, kayırmacılık ve grupçuluk sorunlarının ortaya çıktığı, bu durumun ise üniversitede bölünme ve parçalanmaya hatta kamplaşmaya neden olduğu ve beraberinde rektöre oy vermeyenlerin zulme maruz kaldığı durumlar yaşanmıştır. Kısacası rektör seçimi Türkiye'de ciddi sorunlara neden olmuş ve üniversitenin gelişimi ve niteliğini olumsuz etkilemiştir (Kurt, Gür ve Çelik, 2017).

Tekeli'ye göre, özerklik konusundaki en önemli problemlerden biri de aşırı güçlü ve olağanüstü yetkilere sahip rektörlerin varlığıdır. Öğretim üyelerinin özgürlüğünden ve katılımcı bir yönetimden bahsetmek mümkün değildir. Senato ve fakülte kurullarının rektör ya da dekan karşısında yeterli güce sahip değildir. Tekeli, böyle bir üniversitenin özerkliğini artırmanın son derece sorunlu olduğunu belirtir ve ekler: "üniversite özerkliğini artırmak, yerel beylikler yaratmak anlamına gelebilecektir." (Tekeli, 2011, s. 181). Tekeli, savunduğu özerkliğin bu olmadığını vurgulamaktadır. Tekeli asıl problemi üniversite içinin özerk olmaması olarak tanımlar ve öğretim üyelerinin yönetim karşısında bir özerklik sorunu olduğundan bahseder. Bu sorunun çözümü için şunu önerir: "Üniversitenin demokratikleşmesi için rektörlerin gücünü azaltan, rektörlerin karşısında yeni ağırlıklar oluşturan, üniversite içi güç dağılımını çok merkezli hale getiren bir gelişmeye ihtiyacımız var." (Tekeli, 2011, s. 282).

Tekeli'nin de ifade ettiği gibi Türkiye'de yükseköğretim sisteminde rektör çok güçlü bir konuma sahiptir. Yükseköğretim Kanunu'nun 13. maddesine göre rektör hem idari yönetimin hem de akademik senatonun başı olarak tanımlanmıştır. Üniversitedeki kurullar yeterince etkin çalışmamaktadır. Yükseköğretim kurumlarının üst düzey yöneticileri ile yapılan çalışmada rektörün hem senatonun hem de idari yönetimin başı olması, nihai karar vericinin rektör olmasına ve üniversitenin rektörün taleplerine göre şekillenmesine neden olduğu bulunmuştur (Kurt, Gür ve Çelik, 2017). Dahası, öğretim üyeleri

bu kurullarda kendi görüşlerini rahat bir şekilde dile getirememektedir. Burada özellikle kadro tahsisinde ve bazı yatırımlara öncelik verme konusunda rektörün sözü geçmektedir. Kurullar, rektörlerin etkisi altında olduğundan dolayı üniversitelerde aşırı hiyerarşik ve rektör merkezli bir yapı ortaya çıkmaktadır. Buna ilaveten, rektörlerin buyurgan bir tavır içinde olduğu, müzakereci ve uzlaşmacı bir dil kullanmadığı, yetkilerini ve sorumluluklarını paylaşmadığı, hatta birden çok görevi (bazı fakültelerin dekanlığı gibi) uhdesinde tuttuğu görülmektedir (Kurt, Gür ve Çelik, 2017). Rektör, kurulların üzerinde tanımlandığından dolayı kurullar rektörü denetleme ve gücünü dengeleme rolünü üstlenememektedir. Sahip oldukları güç ile Türkiye'deki rektörler ABD, İngiltere, Almanya ya da Fransa gibi birçok ülkedeki başkan/rektörlerden çok daha fazla yetkiye sahiptir. Bu ülkelerde senato ya da mütevelli heyeti karar alma, rektör ise icradan sorumludur. Türkiye'de ise hem karar alma hem icra yetkisi rektöre aittir (Küçükcan ve Gür, 2009; Kurt, 2015). Türkiye'de üniversitelerin topluma karşı hesap vermemeleri ve demokratik olmamaları nedeniyle rektörlerin öğretim üyelerinden oluşan kurulları dikkate alıp almadığı kişisel takdirine kalmaktadır. Açıkçası, bu sorunların sadece bazı yasal düzenlemeler ile çözülmesi beklenmemektedir (Seggie ve Gökbel, 2014).

1933 Üniversite Reformundan YÖK'un Kuruluşuna: Özerkliğin İmkânı

Tekeli'ye göre, 1933 Üniversite Reformu ile birlikte Türkiye'de üniversite Humboldtçu modele göre kurulmasına rağmen üniversite Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1946 yılında kabul edilen 4936 sayılı Üniversite Kanunu ile fakültelerin ve üniversitelerin tüzel kişilikleri kabul edilmiş ve üniversiteler özerk yapıya sahip olmuştur. Bu kanun ile meslektaş yönetimi anlayışı benimsenmiş rektör ve dekanlar seçim ile belirlenmeye başlamıştır. Millî Eğitim Bakanı üniversiteler arası kurulun başkanı olarak denetleme ve görev yetkisi ile meclise karşı üniversite işlerinden sorumlu kılınmıştır. Bu kanun ile Türkiye'deki üniversitelerin Humboldt tarzında kurulması tamamlanmıştır (Tekeli, 1994, 2019).

Tekeli'ye göre Demokrat Parti (DP) özerk üniversite anlayışından rahatsızlık duymuş ve özerklik anlayışına karşı bir mücadeleye girmiştir. 1954'te Kanunda yapılan değişiklik ile Millî Eğitim Bakanına senato görüşü sonrasında öğretim üyelerini görevden alma yetkisi verilmiştir. Tekeli, DP döneminde bu tarihlerden sonra kurulan yükseköğretim kurumlarına özerklik ve

rilmediğini belirtmektedir. Örneğin; ODTÜ ayrı bir yasaya tabi olarak mütevellî heyeti ile yönetilirken yeni kurulan akademiler ise özerk olmayan yapılar olarak kurulmuştur (Tekeli, 2019, s.290). 1961 Anayasası ile üniversitelere geniş bir özerklik tanınmıştır. Tekeli, Türkiye'deki akademisyenlerin ideal üniversite yönetimi anlayışının 1946 Üniversite Kanunu ile 1961 Anayasası tarafından belirlendiğini söyler (Tekeli, 2012).

YÖK'ün kurulmasından sonra yükseköğretim sisteminde bazı önemli değişimler yaşanmıştır. 1961 Anayasası ile üniversitelere tanınan sınırsız özerklik sona ermiş, artık üniversiteler sadece bilimsel özerkliğe sahip olmuştur. Rektörler ve dekanlar öğretim üyelerinin seçimi ile değil, atama ile belirlenmeye başlanmıştır. Dahası, kanunun ilk hallerinde fakülte kurulları, senato gibi kurulların ağırlığı azaltılmış ve bu yetkiler dekan ve rektöre verilmiştir (Tekeli, 2010a). YÖK'ün ilk kurulduğu dönemde bölümlere merkezden gönderilen programlar dayatılmaya çalışılmış, YÖK dersleri olarak Türkçe ve İnkılap Tarihi dersleri konulmuş, öğretim üyesi ve öğrenciler için kılık kıyafet kuralları getirilerek sakal ve başörtüsü yasağı uygulanmıştır (Tekeli, 2010a; 2019).

Türkiye yükseköğretim tarihine bakıldığında akademik özgürlük ve üniversite özerkliği mevzusu, üniversite yöneticilerinin kim olması gerektiği konusuna indirgenmiştir. Üniversiteyi kimin yöneteceği konusunda oldukça hassas davranan Türkiye akademisinin akademik özgürlükler konusu ile ilgilenmedikleri görülmektedir (Çelik ve Gür, 2014; Gür ve Çelik, 2011). Modern üniversite tarihinde akademik özgürlükleri kısıtlayan birçok olay yaşanmasına rağmen akademik özgürlüğün ne olduğu yeterince tartışılmamıştır. Türkiye'de üniversite kurulurken tasfiye ile kurulmuş (Tunçay, 1984) ve üniversite tarafsız olmayacağını ve rejime sadık olduğunu daha kuruluşunda ifade etmiştir (Bilsel, 1943). 1946'da çıkan Üniversiteler Kanunu ile üniversiteler özerk ve tüzel kişiliğe sahip iken kendi yöneticilerini seçme özerkliğini kazanan üniversiteler bu özerkliği akademik özgürlüğü geliştirmek için değil, kendi kurumsal özerkliğini korumak için kullanmışlardır (Gür ve Çelik, 2011; Çelik ve Gür, 2014). Bu dönemde yaşanan iki olay üniversitenin yönetsel ve akademik özgürlüğe bakışı açısından oldukça açıklayıcıdır. İlki, üniversiteler öğrenci seçimi konusunda hükümetin talebini üniversiteye müdahale olarak algılamak Ankara Üniversitesi'nde sol görüşe sahip öğretim üyelerinin komünizm propagandası yaptıkları, siyasi telkinlerde buldukları gerekçesi ile Ankara Üniversitesi Senato kararı ile 1948 yılında üniversitenden uzaklaştırılmıştır (Seggie ve Gökbel, 2014).

Benzer şekilde 1960 askeri darbesi sonrasında 114 sayılı Kanun ile 147 öğretim üyesi üniversiteni uzaklaştırılırken aynı gün çıkarılan 115 sayılı Kanun ile Bakanlık emrine alma yetkisi iptal edilmiştir. 1960 Anayasası ile üniversitelerin öğretim üyeleri tarafından seçilen kişilerce yönetilmesi idari özerkliğe sahip olan üniversitelerde öğrenci olayları kapsamında üniversitelerde derslerin engellenmesi ve sınıfların işgali, öğrenim özgürlüğünü sınırlayan bir olay olmasına rağmen bu yönde bir değerlendirme yapılmamış üniversite özerkliği ve öğrenci özgürlüğü denilerek övgü dolu dizeler düzülmüştür (Gür ve Çelik, 2011, s. 13). 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında birçok kişi üniversiteni ihraç edildiğinde Doğramacı, YÖK ve YÖK'ün geniş yetkileri eleştirilmiş fakat akademik özgürlükler yine ana tartışma konusu olmamıştır. 28 Şubat sonrasında başörtüsü, imam hatip mezunlarının üniversiteye girişi bazı rektörlerin görevden alınması ne üniversite özerkliğine müdahale ne de akademik özgürlük bağlamında ele alınmamıştır. Daha ilginç seçilmiş bir iktidarın yükseköğretim reformu yapma çabası yoğun bir şekilde eleştirilirken Gürüz ve bazı rektörlerin askerleri destek için ziyareti özgürlük ve özerkliği sınırlayan bir husus olarak değerlendirilmemiştir (Çelik ve Gür, 2012).

Tekeli ise üniversitelerden tasfiye meselesini eleştirmiş, 1948 yılında Ankara Üniversitesi'nden öğretim üyelerinin tasfiyesini, üniversitenin kendisine verilen özerkliği "hak etmediği" şeklinde yorumlamıştır (Tekeli, 2010a, s. 170). Benzer şekilde 12 Eylül Askeri Darbesi ve YÖK'ün kuruluşu sonrasındaki tasfiye ve üniversite özerkliğine yönelik müdahalelere karşı oldukça sert tepki vermiştir.

YÖK ve Sorunları

Tekeli'ye göre, 60'lı yıllardan itibaren üniversitelerin özerkliği iyi kullanmaması ve özellikle yükseköğretime yönelik artan talebe karşı duyarsız kalması, yükseköğretime yönelik arz-talep arasındaki büyük fark; üniversiteler, akademiler ve MEB'e bağlı yükseköğretim kurumlarının yükseköğretim sistemine yönelik bütüncül bir bakış açısıyla meselelere odaklanmaması; üniversitelerin öğrenci hareketleri sonrasında kendisini dönüştürme dinamiğine sahip olmaması, Humboldtçu kürsü profesörlüğü uygulamasındaki profesörlerin sorunlarla yeterince ilgilenmemesi, 1961 Anayasası ile birlikte özerk üniversite anlayışının sorunları görmesini engellemesi; üniversitenin kendisini yeniden üretemeyişi, toplumun beklentilerine yanıt veremeyişi ve kendi

içinde yaşadığı bölünmeler, 1960 sonrasında elde ettiği saygınlığı kaybetmeye başlaması gibi hususlar YÖK'ün kuruluşunu hazırlamıştır (Tekeli, 2010a, 2019).

Tekeli'ye göre, YÖK ile birlikte; yukarıda özerklik bağlamında tartışılan değişikliklere ilaveten, yükseköğretimde disiplin ve süreklilik sağlanmış; üniversitelerde özerklik çok yönlü zedelenmiş; yabancılaşma artmış; öğretim üyelerinin iş güvenceleri önemli ölçüde aşınmış; YÖK'ün uygulamaları sonrasında akademik faaliyetler önemli ölçüde üniversite dışına kaymış; öğretim elemanı yetiştirme geleneği büyük ölçüde tahrip olmuş; yükseköğretime ilişkin kurallar tam bir yapboza dönüşmüştür. Buna ilaveten, öğrenci sayısı artmış, yükseköğretime yönelik arz-talep arasındaki fark azalmış, üniversite sayısı artmış, tecrübeli öğretim üyelerinin üniversiteden ayrılmasına rağmen öğretim üyesi sayısı artmış ve ülke sathına görece daha iyi dağılmıştır (Tekeli, 2010a).

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve YÖK'ün kurulması yükseköğretim sisteminde oldukça kritik bir değişime neden olmuştur. 1946 ve 1973 tarihli üniversite kanunları bilimselliği ve bilimsel öğretimi ilk amaç olarak tanımlamıştır. Ancak mevcut yükseköğretim kanununun amaç ve ilkelerine bakıldığında, çok açık bir şekilde kanun bilim, araştırma, akademik özgürlük gibi tüm ifadeleri yükseköğretimin en son amacı olarak tanımlamış, ilk amaç olarak Atatürk inkılapları, Atatürk milliyetçiliği, Türk milli, manevi ahlakı ve devlete karşı görevleri gibi hususlar sıralanmıştır. Kanun üniversiteleri bilimin üretildiği ve öğrenildiği bir kurum olarak değil, insanları belirli bir ideoloji ve dogmalar ekseninde ıslah etmeyi hedefleyen bir kurum olarak tanımlamıştır (Gür ve Çelik, 2011; Küçükcan ve Gür, 2009).

Yükseköğretim tarihi içinde 40 yıllık YÖK deneyimi kalite, akademik özgürlük, bilim ve araştırma adına birçok olumsuzluğun yaşandığı dönem olmuştur. Anayasal bir statüye sahip olarak kurulan ve başkan merkezli olarak tasarlanan YÖK, bugüne kadar tartışmaların odağında olmuş ve toplumsal taleplere cevap üretememiştir. YÖK'ün politika ve uygulamalarını belirleyen en temel husus YÖK başkanının ve üyelerinin çoğunluğunun cumhurbaşkanı tarafından atanmasıdır. 12 Eylül sonrasında YÖK tasarlanırken, siyasetin hesap verebilir olmayan kişisi olan cumhurbaşkanının YÖK başkanı ve üyelerinin çoğunu ataması tasarlanmıştır (Gür ve Çelik, 2011). YÖK anayasal statüye sahip olduğundan kendi özerkliğini siyasal iktidara karşı koruyabilmekte ve siyasal iktidara rağmen yapmak istediklerini yapmakta ya da siyasal iktidarın taleplerini dikkate almamaktaydı. Buna ilaveten, oldukça yetkili

ve güçlü bir organ olan YÖK her ne kadar bir kurul olarak tanımlansa da başkan merkezli bir yapıya sahiptir. Çünkü YÖK'ün özerkliğinin ve anayasal statüye sahip olmasının YÖK ve başkanına oldukça büyük güç vermektedir. Bundan dolayı da her YÖK başkanı döneminde farklı bir politika ve uygulama ile karşılaşmıştır (Tekeli, 2010a, 2010b).

Cumhurbaşkanları, hükümet ve YÖK başkanları değiştiğinde YÖK'ün politika ve uygulamaları da değişmiştir. Cumhurbaşkanı ve hükümetler, toplumda çatışmadan uzak tavırlar izlediği dönemde YÖK uzlaşmacı bir politika takip ederken, çatışmanın ya da baskının olduğu dönemde hemen bu rolü benimsemiş ve üniversiteler de kendilerine bu ortamdan gerekli payı çıkarmışlardır. Açıkçası, Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçilmeyip, hesap verebilirliğinin olmaması YÖK politikalarını etkileyen bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bir taraftan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın daha hesap verebilir olacağından dolayı yükseköğretimde normalleşmeye katkı yapacağı ifade edilirken (Gür ve Çelik, 2011) diğer taraftan ise halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın, YÖK başkanı ve üniversite rektörlerini atamasının zaten aşırı hiyerarşik bir yapıya sahip olan ve siyasal kutuplaşmanın odağında olan yükseköğretim alanını daha da siyasallaştıracağı vurgulanmıştır (Ergüder vd., 2009). Açıkçası Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı ile Yusuf Ziya Özcan ve Gökhan Çetinsaya'nın YÖK Başkanlığı dönemindeki YÖK ve üniversiteler normalleşme sürecine girmiştir. Her iki başkan da yükseköğretim reformu talep etmiştir. Özcan, YÖK'ün kaldırılması gerektiğini ifade ederken, Çetinsaya döneminde iki yıl süren yeni yükseköğretim yasası hazırlanmıştır. Hatta Çetinsaya döneminde ilk kez bir YÖK Başkanı Akademik Özgürlük Bildirisi yayınlamıştır (Seggie ve Gökbek, 2014). Ancak yükseköğretimdeki bu pozitif süreç kısa sürede son bulmuş ve Tekeli'nin ifadesine göre, mevcut iktidar için artık YÖK eleştirilen bir kurumdan sahip çıkılması gereken bir kuruma dönüşmüştür (Tekeli, 2019).

Üniversite Sorunu ve Reform Söylemi

İlhan Tekeli 1970'lerden itibaren üniversite sorununun kronik bir şekilde Türkiye'nin gündeminde olduğunu ve çözülmeden halen güncelliğini koruduğunu belirtmektedir (Tekeli, 1994, 2010b). Tekeli'ye göre üniversite sorunun gündemde olmasının iki temel nedeni vardır. İlki siyasal iktidar ile üniversite öğretim üyelerinin arasındaki uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlıktan her iki taraf da sorumludur. Siyasal iktidar özellikle 1970'li yıllardaki üniversite olayla-

rından dolayı üniversiteleri denetim altında tutmak istemektedir. Buna ilaveten, siyasal iktidar halkın yükseköğretim talebini karşılamak için üniversite öğrenimi gören öğrenci sayısını çoğaltmaya, bunun içinde üniversite sayını artırmaya ve tüm ülke sathında yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Tekeli'ye göre, siyasal iktidarın bu iki temel politikası üniversite öğretim üyelerindeki yerleşik olan üniversite anlayışına uymamaktadır. Özellikle 1960'lardan itibaren gelen üniversite özerkliği ve üniversiteden beklenen kaliteli eğitim anlayışı ile çelişmektedir. Tekeli, üniversite öğretim üyelerinin hem kendi taleplerini hem de ülkenin taleplerini karşılayacak bir üniversite modelini konsensüs ile ortaya koyamadığını belirtmektedir (Tekeli, 1994). Tekeli'ye göre, yükseköğretimin sorunlarının çözülmemesinin diğer nedenini ise öğretim üyelerinin yaptıkları işe aşırı önem vermesi ve toplumun da üniversitenin, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel vb. alanlarda karşı karşıya kalınan sorunların çözümünü sağlayacak temel unsur olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Üniversite, kendi sorunları üzerine bilimsel araştırmalar yapmamış ve çözüm üretmemiş, gerçekçi taleplerde bulunmamış ve çözümler üzerinde uzlaşmalar sağlayamamıştır (Tekeli, 1994). Üniversite bunları yapamadığı için sürekli dış müdahaleler ile karşılaşmış ve bunlara da üniversite sürekli direniş göstermiştir (Tekeli, 2010a).

Tekeli (2011) tüm toplumun ve öğretim üyelerinin heyecanını paylaştığı bir yükseköğretim reformuna ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. YÖK'ün kuruluşundan beri, Türkiye yükseköğretim sisteminin aşırı merkeziyetçi olduğu, üniversitelerin özerkliklerinin sınırlı olduğu ifade edilmiş ve üniversitelerin özerkliklerini artıracak, YÖK'ün yetkilerini azaltacak ve YÖK'e sadece eşgüdüm rolü verilecek bir reform gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Çelik ve Gür, 2014; Ergüder vd., 2009; Gür ve Çelik, 2011; World Bank, 2007; YÖK, 2007). Hatta YÖK eski başkanlarından Yusuf Ziya Özcan YÖK'ün kaldırılması gerektiğinden bahsetmiştir (Gür ve Çelik, 2011; Tekeli, 2019). Buna ilaveten, Gökhan Çetinsaya'nın YÖK başkanlığı döneminde yaklaşık iki yıl süren yeni yükseköğretim yasası çalışmaları yürütülmüştür. Ancak bu çalışmalar yasalama olmamıştır. Yekta Saraç'ın YÖK başkanlığı döneminde reform söylemi terk edilmiş ve yeni bir yükseköğretim yasası çalışması yapılmamıştır. Saraç, yükseköğretimin sorunlarının yasalardan değil, uygulamalardan kaynaklandığını vurgulamıştır. Bundan dolayı yeni bir yasaya gerek olmadığını belirtmiştir ("Saraç: YÖK yasası...", 2014).

Yükseköğretimde Büyüme ve Kalite Meselesi

Türkiye yükseköğretimin en önemli tartışma alanlarından biri de yükseköğretim sisteminin büyümesine yöneliktir. Türkiye'deki üniversite çevrelerinde ve YÖK gibi politika yapıcılarda sıklıkla yükseköğretimin büyümesinin kaliteyi olumsuz etkilediği nedeniyle büyümeye karşı olumsuz bir tutum vardır. İlhan Tekeli, 1970'lerden itibaren farklı dönemlerde yazdığı yazılarla bu tartışmalara katılmıştır.

1972 yılında *Mimarlık* dergisinde yayınlanan *Büyükkent Dışı Üniversitelerin Kuruluş Yeri ve Sorunları Üzerine* başlıklı makalesinde büyükşehirler dışına üniversite kurma olgusuna yönelik eleştirilere cevap vermiştir. Bu yazısında Tekeli, üniversitelerin büyükşehirler haricinde taşraya kurulması meselesini sadece kamu maliyesi üzerine etkisi ya da bölgedeki harcamayı geliştirmesi gibi faktörler ekseninde değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında üniversitelerin maliyeti yüksek olabilir. Tekeli, üniversite kurulması meselesini çok daha geniş bir perspektiften, kamu maliyesi, öğretim üyeleri, öğrenciler, yerel toplum gibi unsurlar açısından fayda ve maliyetlerinin analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tekeli, büyükşehir dışında üniversite kurmanın fırsatlar sunabileceğini söylemektedir. (Tekeli, 1972). Tekeli 1994 yılında *Birikim* dergisine yazdığı bir yazıda 1992'de kurulan üniversitelerin kurulmasının bir ihtiyaç olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Tekeli, gelişmiş ülkelerde yükseköğretime dahil olma oranının %65'lerde olduğunu ifade etmekte ve şunu eklemektedir: "Türkiye henüz bu orana yetişememiştir. Bu nedenle Türkiye hem üniversite sayısını artırmak hem de bu üniversitelerde kaliteli bir eğitimi gerçekleştirmek durumundadır. Çözümü eski iyi günlere dönmekte arayamayız." (Tekeli, 1994, s.39).

Tekeli, yükseköğretim sisteminin büyümesini ve toplumun daha geniş kitlelerine hitap etmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır: İlk olarak değişen dünya ve ekonominin yapısı bunu gerektirmektedir. Demografik fırsat penceresi açısından bakıldığında 1960'larda bir çalışana bir yükseköğretim öğrencisi düşerken 1990'lara ve 2000'li yıllara gelindiğinde her üç çalışana bir yükseköğretim öğrencisi düşmeye başlamıştır. Dolayısıyla yükseköğretime daha fazla kaynak ayırma imkânı vardır. İkinci olarak dünyadaki eğilimlere bakıldığında yükseköğretime erişim oranları %65'ler civarına iken 2000'li yıllarda Türkiye'de bu oran %35 civarındadır. Tekeli, öğrenci sayısını 3,9 milyona yükseltmeyi ve bunun içinde açıköğretimin oranının %11'lerde kalması gerektiğini ve vakıf yükseköğretim kurumlarının payının ise %16'lara yük-

selmesi gerektiğini ifade etmektedir (Tekeli, 2011). Daha önemlisi Tekeli, üniversite eğitimi meselesini insan hakları ve eğitim hakları çerçevesinde ele almaktadır. Buna ilaveten Tekeli, yükseköğretimin herkese yönelik olmasının özellikle toplumun daha dezavantajlı kesimlerinden gelenler için önemli bir imkân sunacağını vurgulamaktadır. Dezavantajlı kesimlerden gelenler yükseköğretime katıldıkları zaman dikey toplumsal hareketlilik imkanına sahip olabilecektir. Buna ilaveten, Tekeli'ye göre öğrenme insanların temel hakkı olduğundan olabildiğince kişinin yüksek eğitim alması makul bir durum olarak değerlendirir. Eğitimin bireye kattığı değer yüksek olduğundan toplum bundan faydalanır. Bundan dolayı, yükseköğretimin büyümesi gerekmektedir. Tekeli, burada kritik bir hususa değinir ve niteliği de beraberinde getirmeyen nicelik artışlarının eşitlikçi etkiler yaratmayacağını tersine eşitsizliğin yeniden üretimine neden olacağını belirtir. Bundan dolayı nicelik ve nitelik artışını birlikte düşünmek gerekmektedir (Tekeli, 1989).

Yükseköğretimde büyüme meselesine olumlu yaklaşan Tekeli, yeni üniversitelerin kalite ile ilgili sorun yaşamaması için acilen yeni öğretim üyesi yetiştirilmesi ve doktora mezun sayısının artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Tekeli, doktora mezun sayısının yıllık 10 bin düzeyine çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir. Tekeli, öğretim üyesi açığını kapatmak ve doktora mezun sayısını artırmak için Türkiye'deki eski ve daha başarılı üniversitelerinin öğretim üyesi yetiştirmek için aktif rol oynamasını; yurtdışına lisansüstü eğitime öğrenci göndermeyi ve yüksek kaliteli lisansüstü öğrenciler buhar olarak onları mali olarak desteklemeyi önermektedir (Tekeli, 1994; 2011).

Tekeli'nin yükseköğretimin büyümesi ve kalite eksenli yaklaşımını dikkate alarak, Türkiye'deki mevcut durumu incelediğimizde şu durum ile karşılaşmaktayız. Yükseköğretime yönelik talep her geçen yıl artmaktadır. Yükseköğretime geçiş sınavına başvuran aday sayısı 2010 yılında 1,6 milyon iken 2019'da bu sayı 2,5 milyonu aşmıştır. Burada en dikkat çeken veri, sınava başvuran adayların %25'i yani yaklaşık 650 bin kişi ya daha önce bir yükseköğretim programına yerleşmiş ya da yükseköğretimden mezun olmuş kişilerdir. Yükseköğretime yönelik talep büyürken yükseköğretim kontenjanlarında son beş yılda önemli bir artış yaşanmamıştır. Bu durumun sonucu olarak 2009 yılında sınava başvuranların %60'ı herhangi bir yükseköğretim programına, %21'i ise lisans programına yerleşirken bu oran 2019 yılında ciddi bir şekilde azalmış, başvuranların %36'sı herhangi bir programa %16'sı ise bir lisans programına yerleşmiştir. Başka bir ifade ile sınava başvuran adayların ancak üçte biri bir programa yerleşirken yedide biri ancak bir lisans

programına yerleşmiştir. Lise son sınıf düzeyinde sınava girenlerin durumuna bakıldığı zaman arz-talep konusundaki kriz daha ciddi bir şekilde görülmektedir. Çünkü lise son sınıf düzeyindeki öğrencilerin %30'u ancak bir programa yerleşmiştir (Çelik, Bozgeyikli ve Yurdakul, 2019). Ortaöğretimden ortalama bir milyon genç mezun olurken bunların ancak 300 bini herhangi bir programa yerleşmiş ve 700 bin kişi ise herhangi bir programa yerleşmemiş olması oldukça kritik bir durumu işaret etmektedir. Bu veri çok açık bir şekilde yıllardır kamuoyunda dile getirilen yükseköğretim kontenjanlarının lise mezunları sayısını karşılayacağı iddiasının anlamsız olduğunu göstermektedir. Yükseköğretime yönelik arz ve talep arasında oldukça büyük bir fark var olmaya devam etmektedir. Yükseköğretime yönelik büyük bir talep var olmaya devam ettiğinden yükseköğretim sisteminin genişletilmesine devam edilmelidir (Çetinsaya, 2014; Gür, Çelik & Yurdakul, 2018; 2019; YÖK, 2007). Bu duruma rağmen, YÖK Başkanı Yekta Saraç yaptığı açıklama ile yükseköğretim sistemindeki hedeflerinin büyüme ve kontenjan artırmak olmadığını belirtmiştir ("YÖK Başkanından...", 2020). Daha açık ifade ile yükseköğretim sisteminin büyümesine yönelik olumsuz tutum başta YÖK olmak üzere toplumun ve siyasetin farklı kesimlerinde halen ciddi bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Türkiye yükseköğretim sisteminin aşırı büyüdüğüne yönelik eleştiriler sıklıkla yapılmaktadır. Türkiye yükseköğretim sisteminin büyüklüğü yanıltıcıdır. Çünkü, Türkiye, yükseköğretim sistemindeki 7,7 milyon öğrencinin 3,9 milyonu başka bir ifade ile %53,5'i açıköğretim öğrencisidir. Anadolu Üniversitesi açıköğretim programlarındaki toplam kayıtlı öğrenci sayısı (3,3 milyon) tüm devlet üniversitelerindeki yüz yüze öğretim programlarındaki öğrenci sayısından daha yüksektir. Bu ise aslında Türkiye yükseköğretim sisteminin büyüklüğünün sanal bir büyüklük olduğunu göstermektedir. Türkiye'de yükseköğretimdeki brüt okullaşma oranları %90'lara yaklaşırken net okullaşma oranı ise %46'dır (Gür, Çelik ve Yurdakul, 2019). Açıkçası bu oranlar Tekeli'nin yükseköğretimdeki okullaşma oranı hedefinden düşük, yüz yüze öğretim programlarındaki öğrenci sayısı ise tanımlanan hedefe yakındır. Açıköğretim sistemi ise dünyada eşi benzeri olmayan devasa bir sisteme dönüşmüştür. Açıköğretim sistemi bu haliyle sürdürülebilir olmayan bir yapıdadır ve yükseköğretim sistemi içindeki payı mutlaka küçültülmelidir (Çetinsaya, 2014; Gür, Çelik & Yurdakul, 2018; 2019; Tekeli, 2010a; YÖK, 2007).

Türkiye yükseköğretim sistemi gerçekten de aşırı büyümüş, her yere üniversiteler açılmış dünyada eşi benzeri olmayan bir sistem midir? Türkiye'de 207 üniversite ve vakıf meslek yüksekokulu vardır. Bunların beşi kurulmuş

olmasına rağmen halen herhangi bir faaliyeti yoktur. Açıkçası ABD ve Avrupa'da yükseköğretim sistemleri 1960'larda hızlı bir büyüme yaşamıştır. 2000'li yıllarda Türkiye ile Çin yükseköğretim sistemini yoğun bir şekilde büyütme yarışan ülkelerdir. Türkiye'deki yükseköğretim kurum sayısını dünya ile kıyaslamak Türkiye yükseköğretim sisteminin büyüklüğü hakkında bir fikir verecektir. Bunun için bir milyon kişi başına düşen üniversite sayısı üzerinden bir hesaplama yapılmıştır. Buna göre hesaplamada Türkiye'de bir milyon kişiye 2,1 yükseköğretim kurumu düşerken ABD, Rusya, Danimarka, Malezya, Polonya, İsviçre ve Norveç'te ise bir milyon kişiye 10 ve üzeri yükseköğretim kurumu düşmektedir. Bir milyon kişi başına düşen yükseköğretim kurumu sayısı üzerinden yapılan hesaplamalara göre Türkiye'ye benzer ya da daha düşük nüfusa sahip Polonya ve Malezya'da 400'ün üzerinde, Kanada ve Güney Kore'de 300'ün üzerinde; İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık da ise 200'ün üzerinde yükseköğretim kurumu vardır (Gür vd., 2017). Buna ilaveten, Türkiye'de yükseköğretim sistemine giren ve sistemden mezun olan öğrenci sayısı son yıllarda artmasına rağmen OECD ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'deki yükseköğretim mezun oranları hayli düşüktür. 2017 yılı verilerine göre OECD ülkelerinde 25-64 yaş arası yükseköğretim mezuniyet oranı %38 iken bu oran Türkiye'de %20; 25-34 yaş arasında ise OECD ülkeleri oranı %44 iken Türkiye'nin oranı %32'dir (OECD, 2018). Açıkçası yükseköğretime yönelik talebin bu kadar büyük olduğu ve dünya ile kıyaslandığında yükseköğretim kurum sayısının ve yükseköğretim mezun oranlarının düşük olduğu dikkate alındığında, yükseköğretim sisteminin büyümesi gerekmektedir.

Türkiye'de yeni açılan üniversitelerin ürettiği değere yönelik geniş kapsamlı analizler yapmadan yeni açılan üniversitelerin kalitesinin düşük olduğunu iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Somut bir veri olarak bazı bölümlerin üniversiteden mezun olduktan sonra girdikleri KPSS puanına bakıldığında, yeni üniversitelerin katkısına dair bir şey söylenebilir. Öğretmenlik alanındaki birçok programa ilaveten, tıp, hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi bölümlere girişte üniversiteler arasında taban puanları önemli ölçüde farklılaşırken, mezuniyet sonrası KPSS puanlarında oldukça düşük puanla öğrenci alan ikinci ve üçüncü dalga üniversitelerin birinci dalgadaki üniversiteler kadar ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Bu ise yeni açılan üniversitelerden mezun olanların kamuda istihdam konusunda birinci dalga üniversiteler kadar fırsata sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yeni açılan üniversitelerin öğrencilerine önemli katkıda bulunduğu söylenebilir (Gür,

Çelik ve Yurdakul, 2018). Tekeli'nin ifadesi ile toplumun dezavantajlı kesimleri kısmen dahi olsa yükseköğretime dahil olarak dikey hareketlilik fırsatına sahip olmaktadır.

Yükseköğretimde kalite ile ilgili en önemli gösterge doktoralı öğretim üyesi sayısı ve öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayıdır. Türkiye'de toplam 166 bin öğretim elemanı var ve bunların 81 bini öğretim üyesi statüsündedir. UNESCO verileri kullanılarak yapılan hesaplama göre Türkiye'de öğretim elemanı başına 43, Birleşik Krallık'ta 16, ABD'de 12, Kanada'da 9, Almanya'da 8 ve Japonya'da 7 öğrenci düşmektedir. Buradaki asıl sorun üniversitelere göre öğretim elemanı ve üyesi başına düşen öğrenci sayısının aşırı derecede farklılaşmasıdır. Bir yanda öğretim üyesi başına 100'den fazla öğrenci düşen üniversiteler varken diğer tarafta 20'den az öğrenci düşen üniversiteler bulunmaktadır (Gür, Çelik ve Yurdakul, 2019). Öğretim üyesi ihtiyacının acilen karşılanması için doktoralı insan kaynağına ihtiyaç vardır. Buna ilaveten, katma değeri yüksek ürün üretecek olan yüksek teknoloji alanında çalışan yüksek nitelikli işgücü anlamına gelmektedir. Ancak Türkiye, geçmişe göre önlisans ve lisansta erişim ve yükseköğretimden mezuniyet konusunda bir ilerleme kaydetmesine rağmen kalite ile ilişkili olan doktora mezunu sayısında maalesef bir ilerleme sağlamamıştır. Türkiye en büyük on ekonomi ile kıyaslandığında lisans mezuniyetinde Türkiye kendisine benzer ya da daha küçük nüfusa sahip ülkelerden çok daha fazla lisans mezunu verirken doktora düzeyinde ise on büyük ekonomideki tüm ülkelerden daha düşük sayıda mezun vermektedir. 2016 yılına ABD 70 bin, Çin 55 bin ve Almanya 29 bin doktora mezunu verirken Türkiye'nin 2018 yılında doktora mezun sayısı 7 bindir. Doktora mezunu açısından Türkiye'nin on büyük ekonomi ile rekabet etmesi mümkün görünmemektedir. Buna ilaveten 1416 sayılı Kanun ile yurt dışında lisansüstü eğitim için gidenlerden dönen ve göreve başlayan sayısı çok sınırlıdır. 2014-2018 yılları arasındaki 5 yıllık süreçte toplam 827 kişi doktorasını tamamlayıp göreve başlamıştır (Gür, Çelik ve Yurdakul, 2019). Büyüyen yükseköğretim sistemi ve Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarının nitelikli yapılması için doktoralı öğretim üyesi ve işgücüne ihtiyaç kaçınılmazdır (Çetinsaya, 2014; Erdoğan, 2019; Gür, Çelik, Kurt, & Yurdakul, 2017; Gür, Çelik, & Yurdakul, 2018; Özer, 2011; YÖK, 2007). Ancak YÖK'ün sıklıkla kaliteden bahsedip, doktoralı öğretim üyesi yetiştirme konusunda aktif adımlar atmaması, yükseköğretim sistemi için sorunlu bir durumdur. Dahası YÖK, Saraç döneminde 2015 yılında öğretim üyesi yetiştirme konusunda önemli bir işlev gören Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP)'ni kaldırmıştır. YÖK, ÖYP yerine 100/2000 YÖK

Doktora Bursu programını başlatmıştır. Bu program kapsamında öncelikli olarak belirlenen alanlardaki öğrencilere burs verilmektedir. Bu programın ne kadar etkin çalıştığına dair kamuoyu ile paylaşılan veri bulunmamaktadır.

Doktora programları ile ilgili YÖK'ün yaptığı düzenlemelerden biri de doktora programı açma şartıdır. Doktora programı açmak için iki profesör ya da bir profesör iki doçent altı doktoralı öğretim üyesine gerek vardır. Bu öğretim üyelerinden en fazla ikisi “yabancı uyruklu” olabilmektedir (YÖK, t.y.). YÖK'ün kararına göre bir profesörlüğün varlığında iki doçent bir profesör ederken, profesörün olmadığı durumda sayısız doçent ve doktor öğretim üyesi bir profesör etmemektedir (Gür, 2014). Buna ilaveten, yine bir bölümde dünyanın en iyi üniversitelerinden doktoralı Türkiye vatandaşı olmayan onlarca öğretim üyesi bir araya geldiği takdirde bile Türkiye’de doktora programı açamamaktadır. Bu kararın kaliteyi artırmaktan ziyade azaltıcı bir etkisi olması muhtemeldir. İlaveten YÖK açık bir şekilde unvanlar arasında bir hiyerarşi kurmakta, kaliteye, araştırmaya vb. değil, unvana/kıdeme indirgemekte ve unvanlara/kıdeme kutsiyet atfetmektedir.

Kalite ile ilgili en önemli göstergelerden biri uluslararası öğretim elemanı sayısıdır. Türkiye’de uluslararası öğretim elemanı sayısı 3,2 bindir. Bunların 1,2 bini öğretim üyesi statüsünde çalışmaktadır. Uluslararası öğretim elemanlarının çoğu dil okulları ya da farklı dil programlarında çalışmaktadır (Gür, Çelik ve Yurdakul, 2019). Buradaki en temel problem Türkiye’nin uluslararası öğretim elemanı için koyduğu %2 kotasıdır. Üniversitenin tarihsel olarak en temel özelliklerinden birisi uluslararasılaşmadır (Tekeli, 2010b). Türkiye ise kota uygulaması ile doğrudan bu uluslararasılığı kısıtlamanın peşindedir. Avrupa’daki ülkeler arasında Türkiye uluslararası öğretim eleman oranı en az olan ülkedir. Buna ilaveten, saygın yükseköğretim kurumlarındaki uluslararası öğretim elemanı oranı %40’lardan daha yüksektir (ETER, 2019).

Kalite ile ilgili bir diğer husus ise son 20 yılda ilk kez Türkiye, kalitenin en önemli göstergelerinden biri olan akademik yayıncılıkta sıralamada gerilemiştir. Türkiye 2017 yılında, Türkiye adresli yayınlarda hem Web of Science hem de Scopus’ta bir gerileme yaşamıştır. Türkiye adresli yayınların Web of Science’daki oranı bir önceki seneye göre %1,58’den %1,44’e düşmüştür. Scopus’ta ise 43 binden 39 bine inmiş, Türkiye bu sıralamada 17. sıradan 19. sıraya gerilemiştir (Gür, Çelik ve Yurdakul 2019).

Sonuç

İlhan Tekeli, 50 yıllık akademideki tecrübeleri ve yükseköğretim üzerine çalışmalarını ile Türkiye yükseköğretim sisteminin tarihsel gelişimi, yükseköğretim sisteminin karşılaştığı sorunları ve güçlükleri, yükseköğretim sistemini iyileştirmek için yapılması gerekenler üzerine tartışmalar yürütmüştür. Yükseköğretim sisteminin tarihsel gelişimi içinde üniversite özerkliğinin YÖK ile birlikte ortadan kalktığını, güçlü ve merkeziyetçi bir YÖK'ün üniversite özerkliğini sınırladığını, üniversitelerde güçlü rektörlerin akademik özgürlük açısından ve üniversitelerin demokratikleşmesi açısından sorunlara neden olduğunu ifade etmiştir. Tekeli, yükseköğretim tarihini ve genel sorunlarını kurumsal özerklik bağlamında tartışmıştır (Gür, 2011). Buna ilaveten, üniversitelerin demokratikleşmesindeki sorunu sadece bir YÖK sorunu olarak değil, güçlü rektör sorunu olarak tanımlaması, yükseköğretim sisteminin büyümesine yönelik pozitif yaklaşımı, yükseköğretim sistemi büyürken kalitenin mutlaka dikkate alınması gerektiği vurguları ile Türkiye'deki oldukça yaygın olan yaklaşımlardan farklılaşmaktadır.

Tekeli'nin 50 yıldır yükseköğretim sistemi ile ilgili olarak dile getirdiği birçok problemin çözülmediği ve halen karşımızda önemli sorunlar olarak durduğu görülmektedir. Yükseköğretim reformu, toplumun ve üniversitelerin belirli bir kesimi tarafından halen dile getirilmesine rağmen maalesef siyasal gündemdeki önemini kaybetmiştir. YÖK varlığını ve neden olduğu tüm sorunlarını daha da büyümüş bir şekilde "yeni YÖK" olarak devam ettirmektedir. Yükseköğretimde dünyada ve Türkiye'de yaşanan değişimler ile Türkiye'deki yönetim sisteminin değişmesi sonrasında yükseköğretimin yeniden tasarlanmasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de önce Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ardından Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş yükseköğretim sisteminin yönetiminde bir değişimi gerekli kılmaktadır. 12 Eylül sonrasında siyaseten hesap verebilirliği sınırlı bir Cumhurbaşkanı tarafından yükseköğretim sisteminin üst yönetimi dizayn edilmekteydi. Geline nokta, halk tarafından seçilen partili bir Cumhurbaşkanın teorik olarak hesap verebilirliği yüksektir. Seçilmiş bir iktidar tarafından üniversite üst yönetiminin belirlenmesi uygulaması başarılı yükseköğretim sistemlerinde de görülmektedir. Ancak Türkiye'de aşırı siyasal bir figür olarak Cumhurbaşkanının YÖK başkanı ve üyeleri ile rektörleri ataması yükseköğretim sisteminde aşırı siyasallaşmaya neden olacağı yönelik bir kaygı oluşturmaktadır. Açıkçası, Yükseköğretim sistemindeki sorunların kaynağı, yükseköğretim üst yönetiminin Cumhurbaşkanı tarafından atanması değil, aşırı güçlü bir YÖK ve başkanının olması ve yine aşırı

yetkili ve güçlü bir rektörün varlığı ile akademik özgürlüklerin sınırlı olmasıdır. Bu sistem içinde öğretim üyelerinin taleplerini özgürce dile getirmesi güçtür. Buna ilaveten, yükseköğretim kanununun temel amaç olarak araştırma, bilim ve akademik özgürlük gibi hususları merkezine almaması, yükseköğretimdeki sorunları derinleştirmektedir. Yükseköğretim üst yönetiminin tamamen üniversite içi ya da kamu bürokrasisi tarafından oluşması ise toplum ile olan bağı zayıflatmaktadır.

Türkiye yükseköğretim sistemi şimdiye kadar deneyimlediği olumsuzlukları aşacak, kaliteli, toplumsal taleplere duyarlı, akademik özgürlüğün garanti altına alındığı, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın tam olarak sağlandığı kapsamlı bir yükseköğretim öğretim reformuna ihtiyaç vardır. Öncelikli olarak YÖK başkanı ve rektör merkezli, toplumsal taleplere duyarsız bir yükseköğretim üst yönetim sistemi yerine, üyelerinin çoğunluğunun ya da tamamının üniversite dışı aktörlerden oluştuğu bir üst yönetim sistemi tasarlanmalıdır. Diğer bir husus bu kurul icracı bir kurul değil, yükseköğretime yönelik temel politikaların belirlendiği bir kurul olmalıdır. İlaveten, bu kurulun başkan merkezli bir kurul yerine, tam bir kurul hüviyetine sahip olması ve tüm üyelerinin eşit yetki ve sorumluluğa sahip olması gerekir. Rektör seçimlerinin neden olduğu sorunlar ve dünyadaki eğilimler dikkate alınarak, rektörün icracı olduğu, senatonun yetkilerinin artırıldığı, senato üyelerinin rektör tarafından belirlenmediği, üniversiteye ilişkin kararların tam bir kurul işleyişi içinde yürüdüğü bir yapı ihdas edilmelidir. Rektörün yetkileri sınırlandırırken, üniversite özerkliği ve akademik özgürlüklerin genişletilmesine özen gösterilmelidir. Tekeli (2012), yükseköğretim sisteminin yönetimine ilişkin şu uyarı yapmaktadır. Gerçek anlamda hesap verebilirliğin olmadığı bir sistemde özerklik sistemi diktatörlüğe götürebilir. Bundan dolayı bir yükseköğretim sistemi tasarlanırken özerklik/hesap verebilirlik dengesinin çok iyi kurulması gerekmektedir. Yöneticilere yeterli yetkinin sağlanması ama bu yetkininde keyfi kullanılması engellenmeli, aksi taktirde bu yetkinin öğretim üyeleri üzerinde kolayca bir baskı aracına dönüşebilir. Bundan dolayı kurumsal özerklik ile akademisyenin akademik özgürlüğü birlikte talep edilmelidir.

Açıkçası, ideolojik dayatma ve endokrinasyon yerine bilimi, araştırmayı ve akademik özgürlükleri üniversitenin temel amacı olarak tanımlayan, şeffaf ve hesap verilebilir bir sistemin ihdası ve üst yöneticilerin yetkilerinin azaltıldığı ve dengelendiği bir yükseköğretim sistemi mevcut birçok sorunun çözülmesine katkısı olacaktır. Ancak, sadece yasal düzenlemelerin yükseköğretim sisteminin sorunun çözmesi beklenmemelidir. Üniversiteyi bilim ve

araştırmanın merkezi olarak gören ve toplumsal sorunlara duyarlı bir yükseköğretim kültürünün de oluşması gerekmektedir.

Son olarak, Türkiye’de yükseköğretime yönelik talep her geçen gün büyük oranda artmakta, ortaöğretimden mezun sayısı ve oranlarının yükselmekte, yükseköğretime yönelik talebin büyüklüğüne rağmen kontenjanlar aynı oranda artmamaktadır. Hatta ortaöğretimden yeni mezun her 10 kişiden 7’si bir programa yerleşmemiştir. Buna ilaveten, Türkiye’de yükseköğretimdeki net okullaşma oranı ve mezuniyet oranı dünya ile kıyaslandığında halen oldukça düşüktür. Yükseköğretim sistemi gelişmiş ülkelerdeki üniversite sayısı ve nüfusa oranına bakıldığında Türkiye’deki üniversite sayısının daha düşük olduğu görülmektedir. Tüm bu gerekçeler Türkiye’deki yükseköğretim sisteminin büyümeye devam etmesini zorunlu kılmaktadır. Yükseköğretim sistemi büyümeye devam ederken kaliteyi koruyabilmesi için Tekeli’nin de yıllar önce ifade ettiği gibi çok daha yüksek sayıda doktora mezunu verilmelidir. Öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı azaltılmalı, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı açısından üniversiteler arasında daha eşitlikçi bir yapı kurulmalıdır. Doktoralı öğretim elemanı yetiştirmek için, araştırma görevlisi kadrolarının artırılması, farklı destek programları ile yurt içi ve yurt dışı burs programları etkinleştirilmelidir. Buna ilaveten, kaliteli uluslararası öğretim elemanlarının Türkiye’deki oranı ve sayısının artırmak için %2 kotasının bir an önce kaldırılması gerekmektedir.

Extended Abstract

Autonomy, Expansion, and Quality in Higher Education: An Analysis on İlhan Tekeli's Research on Higher Education

*

Zafer Çelik

ORCID: 0000-0003-0080-1142

Although there is a trend on the number of research it is still very limited for the magnitude of the higher education system in Turkey. Being an academic, researcher and BHE member and, İlhan Tekeli's works on higher education are exceptional for us to identify the history and problems of higher education in Turkey. This study examines how Tekeli analyses Turkey's higher education history, problems and autonomy in higher education, evolution of higher education, growth and quality issues.

According to Tekeli, the Humboldt-style is the ideal university system, where the rectors are elected by faculty members. The main feature of Humboldt-style, Universities are prioritizing to research and produce new knowledge over to the teaching of existing knowledge According to Tekeli, the Humboldt-style universities are independent in their curriculums and programs. Governments do not intervene in any aspect of university, except for fiscal budget audits (Tekeli, 1989; 2010b). By describing the Humboldt-style universities as the ideal university model, Tekeli, claims that the transformation began to evolve after the World War II, and were destroyed the basic principles that universities inherent. Such as, the concept of professional management has been adopted since then instead of collegial university administration model, thus universities has become more market oriented.

Tekeli claims that board of trustees in the university administration is not a good practice. He asserts that if the members of the board of trustees are appointed by the government, education will not be neutral, the entire university administration will be established with political influences, the university will become more politicized, and there will be no connection between the board of trustees and the university. Obviously, a board governs universities, although they have different names, tasks, and functions in many developed countries (Fielden, 2008; Gür, 2016; Kurt, 2015). The boards govern

the universities on behalf of the societies, governments, and founders (AGB, 2010; Martorana, 1963). In many countries, the board of trustees is seen as a means of strengthening the bond between the university, society, and establishing a more transparent and accountable administrations.

According to Tekeli, the presence of an extremely centralist and powerful BHE restricts the autonomy. Board of Higher Education (YÖK) is a president-centered board rather than a board with influence of the members of the general assembly. The president of the BHE has an indisputable position, therefore, president of the BHE effectively uses this power when he clashes with government or when he is at the full direction of government. The most important issue regarding university autonomy is the excessive power and authority of the BHE over universities. For Tekeli, another important issue with autonomy is the extremely strong and exceptional powers of rectors, that makes hardly impossible to mention the freedom of faculty members and a participatory administration. Tekeli argues that the senate and faculty committees do not have enough power comparing to rector or deans therefore increasing the autonomy will lead to a new crisis and that "can create new feudal lords." (Tekeli, 2011, p. 181). For Tekeli, the election of the rectors by the faculty members is not the only indicator of autonomy and democratic governance. Because election process have been affected by faculty distribution, being part of a political group or physical pressure. Also the current rector may play an active role in the election process for the sake of candidate rector.

Tekeli (1972, 1994, 2011) has discussed the issue of expansion in higher education since the 1970s. He discussed the issue of expansion in the contexts of fulfilling the need for qualified human resources, demographic change, human rights and equality of educational opportunity. He stated that expansion in higher education would have positive outcome for youth, society, and in general for Turkey. However, in terms of expansion, Tekeli also noted that quality should be indispensable component of the higher education and the number of PhD graduates should be increased urgently.

As a result, Tekeli stated that in the historical development of the higher education system the autonomy of universities has disappeared simultaneously with the emergence of BHE. The over-centralized BHE limits the autonomy of universities, and also rectors with excessive authority eradicate the academic freedom and democratization of universities. Having very strong and over-empowered rectors weakens the functions of senates and boards is the major problem for the university in Turkey. Tekeli emphasizes the need

for a higher education reform that will reveal a more democratic, accountable and transparent higher education system and maintain university autonomy. Finally, Tekeli states that the higher education system should expand, and quality must be taken into account when this expansion takes place.

Kaynakça/References

- Association of Governing Boards of Universities and Colleges. (2010). *Policies, practices, and composition of governing boards of public colleges, universities, and systems*. Association of Governing Boards of Universities and Colleges. TIAA, CREFF Institute.
- "YÖK Başkanı'ndan 'üniversite kontenjanı' açıklaması". (2020, 7 Ocak). *Memurlar.net*. <https://www.memurlar.net/haber/878040/yok-baskani-ndan-universite-kontenjan-aciklamasi.html>
- AAUP. (1915). 1915 Declaration of Principles on Academic Freedom and Academic Tenure. Retrieved from www.aaup.com. 15 Ocak 2014 tarihinde <http://www.aaup.org/file/1915-Declaration-of-Principles-on-Academic-Freedom-and-Academic-Tenure.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Altbach, P. G. (2001). Academic freedom: International realities and challenges. *Higher Education*, 41(1/2), 205-219.
- Bleikle, I. ve Kogan, M. (2007). Organization and governance of universities. *Higher Education Policy*, 20, 477-493. doi:10.1057/palgrave.hep.8300167
- Bilsel, C. (1943). *İstanbul Üniversitesi tarihi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Z., Bozgeyikli, H. ve Yurdakul, S. (2019). *Eğitime bakış 2019: İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çelik, Z. ve Gür, (2012). Akademik özgürlüğe kör bir bakış. *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 8, 28-31.
- Çelik, Z. ve Gür, B. S. (2014). Yükseköğretim sistemlerinin yönetimi ve üniversite özerkliği: Küresel eğilimler ve Türkiye örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(1), 18-27.
- Çetinsaya, G. (2014). *Büyüme, kalite, uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası*. Eskişehir: Yükseköğretim Kurulu.
- De Boer, H. ve File, J. (2009). *Higher education governance reforms across Europe*. Brussels: ESMU.
- Doğramacı, İ. (2007). *Türkiye'de ve Dünyada yükseköğretim yönetimi*. Ankara: Meteksan Yayınları.
- Downs, D.A. (2009). *Academic freedom: What it is, what it isn't, and how the tell the difference*. Raleigh, NC: John W. Pope Center for Higher Education Policy. <http://www.popecenter.org/ac-robot/AcademicFreedom.pdf>
- Erdoğan, N. (2019). *Geleceğin Türkiye'sinde yükseköğretim*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.
- Ergüder, Ü. (2015). *Yükseköğretimin fırtınalı sularında*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Ergüder, Ü., Şahin, M., Terzioğlu, T. ve Vardar, Ö. (2009). *Neden bir yükseköğretim vizyonu*. İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi
- Estermann, T., Nokkola, T., Steinel, M. (2011). *University autonomy in Europe II: The scorecard*. Brussels: European University Association.
- ETER. (2019). *Internationalization of higher education staff in European higher education*. https://www.eter-project.com/uploads/analytical-reports/ETER_AnalyticalReport_01_final.pdf
- Fielden, J. (2008). *Global trends in university governance*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Günay, D. (2019a). *Türkiye'nin üniversite sorunu trajik bir yolculuk*. İstanbul: Büyüyenay.
- Günay, D. (2019b). *Üniversite felsefesi*. İstanbul: Büyüyenay.
- Gür, B.S. (2011). "Türkiye'de yükseköğretimin ve Yükseköğretim Kurulu'nun tarihi" üzerine. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 47-53.
- Gür, B.S. (2014, 18 Aralık). YÖK: bir profesör kaç doçent eder?. *Star*. <https://www.star.com.tr/yazar/yok-bir-profesor-kac-docent-eder-yazi-981912/>
- Gür, B. S. (2016). *Egemen üniversite: Amerika'da yükseköğretim sistemi ve Türkiye için reform önerileri*. İstanbul: EDAM
- Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2011). *YÖK'ün 30 yılı*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Gür, B. S., Çelik, Z., Kurt, T., Yurdakul, S. (2017). *Yükseköğretime bakış 2017: İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Gür, B. S., Çelik, Z., Yurdakul, S. (2018). *Yükseköğretime bakış 2018: İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Gür, B. S., Çelik, Z., Yurdakul, S. (2019). *Yükseköğretime bakış 2019: İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Gürüz, K. (2008). *Yirmi birinci yüzyılın başında Türk milli eğitim sistemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gürüz, K. (2015). *Aklımdan başka silahım yok ki!* İstanbul: Ka Kitap.
- Kurt, T. (2015). *Yükseköğretimin yönetiminde mütevelli heyetleri*. Ankara: Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Kurt, T., Gür, B.S., Çelik, Z. (2017). Necessity for reforming Turkish higher education system and possibility of governance of state universities by the board of trustees. *Education and Science*, 42(189), 49-71.
- Küçükcan, T. ve Gür, B. S. (2009). *Türkiye'de yükseköğretimde: Karşılaştırmalı bir analiz*. Ankara: Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Martorana, S. V. (1963). *College boards of trustees*. Washington, DC: The Center for Applied Research in Education.
- OECD. (2003). *Changing patterns of governance in higher education*. Education policy analysis. Paris: OECD.
- OECD. (2018). *Education at a glance 2018*. Paris: OECD.
- O'Neil, R. M. (1999). Academic freedom: Past, present, and future. P. G. Altbach, R. O. Berdahl ve P. J. Gumpert (Ed.), *American higher education in the twenty-first century*:

- Social, political, and economic challenges*, içinde (s. 89-108). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Özer, M. (2011). Türkiye'de yükseköğretimde büyüme ve öğretim üyesi arzı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 23-26.
- Saraç: YÖK yasası yeniden ele alınacak. (2014, 29 Kasım). *Memurlar.net*. <https://www.memurlar.net/haber/491654/>
- Seggie, F.N. ve Gökbel, V. (2014). *Geçmişten günümüze Türkiye'de akademik özgürlük*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Szyliowicz, J. S. (1994). Education and political development. M. Heper & A. Evin (Ed.), *Politics in the third Turkish republic*, içinde (s.147-159). Boulder, CO: Westview.
- Tekeli, İ. (1972). Büyükşehir dışı üniversitelerin kuruluş yeri sorunları üzerine. *Mimarlık*, 10 (12), 36-40.
- Tekeli, İ. (1989). Dünyada üniversitenin yaşamakta olduğu dönüşüm üzerine düşünceler. *Planlama*, 89(2-3-4), 3-11.
- Tekeli, İ. (1994). Üniversite üzerinde bir kez daha konuşurken. *Birikim*, 67, 36-40.
- Tekeli, İ. (2010a). *Tarihsel bağlam içinde YÖK ve Yükseköğretimin tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2010b). *Eğitim üzerine düşünmek* (3. baskı). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye için eğitim yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012). Yükseköğretimde yeniden düzenleme arayışlarının nasıl temellendirileceği üzerine. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2, 6-10.
- Tekeli, İ. (t.y.). Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi (2007)-Eğitim Vizyonu.
- Tekeli, İ. (2019). Modern Türkiye'de bilim ve üniversite (1923-2019). A. Şimşek (Ed.) *Modern Türkiye tarihi*, içinde (s.283-311). Ankara: PEGEM Akademi.
- Tunçay, M. (1984). YÖK. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi, cilt III*, içinde (s. 680-688). İstanbul: İletişim.
- World Bank. (2007). *Turkey: Higher education policy study, Volume 1. Strategic directions for higher education in Turkey* (Rapor No. 39674). Washington, DC: The World Bank
- YÖK. (2007). *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.
- YÖK. (t.y.). *Doktora/sanatta yeterlilik programı açmak için başvuru formatı*. <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/doktora-programi-acma-olcutleri>

What If You Were A Young Professional? A Scenario on The Critical Grounds of İlhan Tekeli's Course

*

Gülşah Aykaç¹

ORCID: 0000-0002-6003-2704

Abstract

This paper attempts to open a critical discussion of Tekeli's graduate course discussing active citizenship and participation in extension with the labor and work of young professionals (as architects/urban planners/urban designers) in our era of urban crisis. With this aim, the fragments of a fictional scenario—which was the final task of the course—are analyzed within a twofold framework: First, the paper elaborates that there are both formal and non-formal agents playing roles in the production of urban space and knowledge of urban space. Not only a variety of formal institutions but also civil organizations and initiatives have emerged considerably since the 2010s in Turkey. Hence, the labor in the production of urban space is pluralized by diversified agents. Secondly, I point out that our generation has been witnessing an era of urban crisis with multiple dimensions such as urban resistance and repression, anti-participatory aggressive production processes of urban space, exploitation of young professionals' labor in parallel with unemployment, and the diminishing capacity of the profession. Through this twofold framework, I argue (and the fictional scenario accordingly ends in such a way) that young professionals could overcome the limits of the profession and generate new critical processes through prompting active citizenship and participation, including multiple actors of the production of urban space. This is the potential of the experiences of the last decade that we have just passed.

Keywords: *Labor and work, production of urban space, civil organizations, active citizenship, İlhan Tekeli*

---

¹Doktora öğrencisi, ODTÜ, E-mail: gulsahaykac@gmail.com

Peki ya Genç Bir Meslek İnsanı Olsaydınız? İlhan Tekeli Dersinin Eleştirel Zemininde Bir Senaryo

*

Gülşah Aykaç²

ORCID: 0000-0002-6003-2704

Öz

Bu makale aktif yurttaşlık ve katılımı genç meslek insanlarının (mimar/plancı/kentsel tasarımcıların) kentsel krizin yaşandığı geçtiğimiz on yıldaki emek ve iş ilişkileri üzerinden sorgulayarak, İlhan Tekeli'nin lisansüstü dersinin eleştirel zeminini yeniden tartışmaya açmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, dersin final ödevi olan kurgu bir kent senaryosu fragmanlara ayrılarak çift yönlü bir çerçeve ile irdelenmektedir. İlk olarak, kentsel mekân ve kentle ilgili bilginin hem formel hem de formel olmayan çoklu aktörler tarafından üretildiğine dikkat çekiyorum. Bu bağlamda, kent üzerine çalışan sivil örgütlenmeler ve inisiyatiflerin bilhassa 2010'dan bu yana Türkiye'de önemli oranda arttığı gözlemine dayanarak; emeğin muhtelif aktörlerce çoğullaştığını söylemek mümkündür. İkincil olarak, genç meslek insanlarının bir kuşak olarak çok yönlü bir kentsel krizin içinden geçmekte olduğuna işaret ediyorum. Kentsel krizin kent mücadelesi ve baskısı, katılımcı olmayan agresif çevre üretim süreçleri, genç meslek insanlarının emeğinin sömürülmesi; buna paralel olarak işsizlik ve meslek kapasitesinin düşmesi gibi farklı boyutları mevcuttur. Bu çift yönlü çerçeve ile temel olarak, genç meslek insanlarının son on yılın nevi şahsına münhasır deneyimi üzerinden yeni eleştirel süreçler oluşturma kapasitesi olduğunu; ve bu kapasitenin sivil örgütlenmelerin formel karar mekanizmalarına eklenmesi ve yurttaşların süreçlere aktif katılımı üzerinden üretilebileceğini iddia etmekteyim.

Anahtar Kelimeler: Emek ve iş, kentsel mekânın üretimi, sivil örgütlenmeler, aktif yurttaşlık, İlhan Tekeli

---

² PhD student, METU, E-mail: gulsahaykac@gmail.com

Introduction: An Imaginary Scenario for An Inexistent City

It was my second semester in the doctoral program when I decided to take courses from the urban planning department of the faculty of architecture. I was lucky to participate in the course entitled “New Tendencies in Planning Thought” conducted by Prof. Dr. İlhan Tekeli while he was still teaching at Middle East Technical University in fall 2015-2016. The main objective of the course was finding critical crossings of the city, active citizenship, and participation. The graduate course was held around a round table where we, as participants of the course, dealt with the evolution of models of urban planning together with the evolution of planning theory. In each round table gathering, we discussed current urban trajectories with the expansion of a rich literature.

The course involved clearly defined tasks such as weekly readings, discussions, and collective conceptual mappings. At the beginning of the course, we were told that we would also complete a final assignment individually. As my classmates informed me, İlhan Tekeli’s final assignments were popular in being challenging, creative, and unusual. Therefore, we were awaiting the announcement of the final assignment with curiosity and excitement in the first weeks. A few weeks passed, and I noted Tekeli’s description of this assignment as follows:

What if you were a young professional in an imaginary city; could you convince the Mayor for better local governance in the solution of an imaginary problem? Write a scenario. In the scenario, you are a young professional; you have recently started to work for the municipality of “a city.” Define the city; it could be imaginary or real, or mixed. Define the problem you face. Try to convince the Mayor of “a new way of local governance” on a current urban planning problem.

After the announcement, we started to ask Prof. Tekeli questions to clarify basic things about the assignment, such as the deadline or the format. According to Tekeli, these were unimportant details; he replied to each question by giving us flexibility in the format and deadline. “Whatever format you’d like. Dialogue, plain text, or any creative form you would like. Through this situation, discuss the contextualizations we have already discussed in the course.” Behind our simple questions, we were indeed turned upside down, being taken from the round table of the studio to an imaginary desk of a municipality. In this new critical ground, Tekeli was giving us a productive space of fiction in order to

question and challenge planning thought, urban problems, and, most importantly, our labor and position as young professionals.

Since I took Tekeli's course, I've still been returning to those round table discussions and the scenario I wrote in Turkish titled "*A possible scenario for an inexistent city.*" I continue to see the impacts of this challenging assignment in my personal history while practicing the production of knowledge as a researcher and the production of urban space as both a citizen and a practitioner since my graduation from the architecture faculty in 2009. In the last decade of urban crisis that we have just passed, we, as young professionals who graduated from faculties of architecture and the built environment, have been taking roles in both controversial urban transformation processes and the newly emerging non-profit civil organizations and initiatives in Turkey. Within this context, this paper re-discusses the possibility of participating in the decision-making processes of the city as an architect/urban planner/urban designer working in a formal and governmental position through fragments of this imaginary scenario.

The paper is structured as a collage text, framing the fragments from the imaginary scenario with the literature on labor, work, and active participation. We did not have a chance to discuss the final assignment at the end of the semester. Hence, this paper attempts to discuss it with a twofold framework by extending the major discussions of the course, active citizenship and participation, in the discussion of the labor of young professionals.

In the scenario, an urban planner named Sevgi is employed by the municipality of her hometown just five years after graduation. Antalas, the fictional name of the fictional city, is a low-density city in terms of population, and a controversial urban transformation project is being conducted by the municipality. The problem with the urban transformation project is the social resistance against the demolition of a neighborhood named Vadi. Vadi is a popularly known neighborhood with a unique sociospatial and sociocultural identity. Sevgi persuades the Mayor, who is a dominating agent in the decision-making processes of the municipality, by interpreting the social resistance and critical commitment of the Vadi neighborhood as the local value of the place. She suggests including civil organizations and initiatives that are against the project, claiming that those could be key agents to open decision-making processes to the community actively.

Following fragments of the scenario, the main claim is that there could be a possibility to participate in the production of urban space and lead participatory processes through our critical experiences of the production of space

and knowledge of the last decade in Turkey. In spite of the precariousness of young professionals raised critically in terms of labor relations, our era could be input for rethinking the production of urban space beyond the limits of the profession and considering civil organizations and initiatives that pluralize the labor of the production of urban space by multiple actors. The crossing of the urban crisis of the last decade and our profession highlights this potential of promoting active citizenship and participation.

Fragment 1: Formal and non-formal agents of production of urban space and pluralizing the labor

Urban space is becoming a more controversial and complicated matter, while the density of population living in cities is drastically increasing within shifting layers of economical-political and ecological-political trajectories (UN, 2018). Attempting to develop tools to approach urban complexity, the production of knowledge on urban space is conducted by a myriad of networks. On the one hand, disciplines are collaborating with each other, such as urban anthropology, history, sociology, planning, and architecture, in institutions such as universities, research institutes, professional chambers, and NGOs. On the other hand, there are non-institutional, non-formal networks such as non-profit civil society organizations and initiatives working at the local level and producing critical knowledge on urban trajectories. These multiple grounds are providing plurality in the production of urban space and knowledge on urban space, bringing multiple actors together.

Within the preceding and subsequent consequences of the occupy-style protests that emerged in 2013, we (as citizens) have witnessed a rise in the establishment and activities of non-profit civil organizations and social initiatives, such as neighborhood collectivities, groups documenting the history of particular urban spaces, and artist collectives working on urban space and public art in Turkey. Those civil society organizations might not necessarily center the production of knowledge; however, they have taken an active role in the production of urban space. Since they gather in public space, they share their work outside of the sophisticated spheres of art galleries or institutions, prompting the participation of previously silenced and excluded citizens. We could claim that civil society organizations and initiatives have been searching for alternative and communal ways of production of urban space, which has articulated to the production of knowledge in Turkey. Therefore, those

communities are creating social and political value in the context of a better communalized urban life.

The occupy-style urban protests and increasing social participation in the production of urban space since the 2010s have raised a tendency of glorifying “informal” modes of production of urban space. However, the glorification of the informal might bring about the separation of government and civil society, putting them on opposite sides. The recent complexity of urban space and social trajectories reveals that there is not a solely binary relationship between government and society, where government is taken as a formal institution to order society and society is reproduced through the formations of government. Instead, there are emergent sociospatial relations between various agents; therefore, “informal” is not directly the opposite of “formal” referring to a totalized understanding of urban agents, society, or government. Indeed, putting informal and formal in counter-positions in Turkey might be binding particular urban histories that exemplify that informal and formal urbanization have been shifting within each other in many different complex ways (Işık & Pınarcıoğlu, 2018, p. 50). Herein, I prefer to use “non-formal” instead of informal against the counter-positioning of informal/formal. Furthermore, formal and non-formal agents of the production of urban space, too, might shift into each other and create capacity. In this context, to focus on the labor relations of young professionals who work on the built environment (the urban planner in the fictive scenario, architects/urban planners/urban designers under forty years old) in Turkey could open critical grounds for discussing *the labor of young professionals* as both a formal and non-formal agent in our era of urban crisis and unemployment.

We architects/urban planners/urban designers, as young professionals who have graduated from architecture and built-environment faculties, have been active participants in and witnesses of the activities of such civil organizations and initiatives in Turkey in the last ten years. Those civil organizations and initiatives are producing both the urban space and critical knowledge of urban space, opening an active ground for citizens. The emergence of these groups is pluralizing the labor of the production of urban space and knowledge of urban space. However, we also might have a contradictory position working for formal institutions such as municipalities, the public sector, or private firms conducting urban transformation projects without any social concerns and without considering the participation of multiple agents in decision-making processes. We might be laboring without autonomy or authority, losing power in our work to shape the processes and products in

the production of urban space. The main character in our scenario, the urban planner Sevgi, attempts to challenge her in-between position to affect decision-making processes in the municipality for which she works, questioning “active participation” at the local scale in her city. The fictional story starts with a depiction of a meeting room and other agents working for the municipality:

The long silence in the room was cut by a knock on the door, and the tea server Mevlüt entered the room without waiting for our response. Mevlüt left three cups of tea on the meeting table, which is an over-scaled piece of furniture for the tiny room. The urban planning director, Aylin P., took the first tea on her side; Mayor Mehmet took the second, and the third one was for me as a young urban planner. I was respected for moving back to my hometown after graduation to supervise the New Antalas Urban Renewal Project of the municipality. We were waiting for the Mayor to go over the report we had submitted. Mayor Mehmet was a tough person, not open to critical dialogues or new ideas, and you could regularly encounter this strictly conservative personality in our city of 100,000 people. The urban planning director, Aylin P., on the other hand, was highly respected as being the wife of talented doctor Rıfat P. It was rumored that Rıfat P. was capable of diagnosing and treating many illnesses, that he had even performed brain surgery in an urgent situation although he was just a primary care physician. Aylin P. had been trying to criticize the decision-making processes of the municipality. From time to time, she had been effective; however, my colleagues said: “She got tired, she has the aura of her upcoming retirement, and she gave up resisting against the Mayor’s strict way of directing the municipality.” However, there was increasing tension between the municipality and the residents since the New Antalas Project had reached a phase in which a particular neighborhood named Vadi was to be subjected to mass demolition, so finally the Mayor had assigned me as a supervisor for the project, to mediate between agents of the municipality and also between the municipality and the Vadi neighborhood community. Aylin says she believes that I could affect the decision-making process, and possibly more than me, she believes in my father’s close friendship with the Mayor.

Fragment 2: The labor of architects/planners/urban designers in the era of urban crisis

Although we, as young professionals, have witnessed both urban struggle and anti-participatory processes of urban transformation in the last era that we have just passed in Turkey, we rarely discuss our labor relations or work

under transformation and its interconnection with the transformation of urban space. We have passed through an era of construction and destruction processes of contested urban projects, radical interventions to the urban fabric at the macro level, and the possibility of disasters that are expected to cause significant damages. In addition, we have witnessed the emergence and repression of massive occupy-style protests claiming civil spatial rights, the boom and boost of the economy depending on the building sector, increasing numbers of workplace accidents resulting in the death of site-workers, and rising levels of unrecorded employment and unemployment-related crises in the building sector (Aykaç & Sert, 2018). There is a gap in terms of a research field investigating contemporary labor relations and the reproduction of the institution of our work, which is to say the institution of architecture/planning/urban design practices in Turkey.

There is, indeed, rising academic interest in contemporary modes of labor relations and “immaterial labor” under the changing conditions of production in the world since the 1970s (Kumar, 1989, p. 2-17). In this line, I would like to make reference to the main conceptualizations of labor and work by analyzing the meta-theoretical approach that Hannah Arendt elaborates in *The Human Condition* (1998). Concentrating on the experiences and processes of work, Arendt interprets the Marxist conception of labor at the beginning of the 1960s, which was accepted as a turnout in terms of globalizing production relations. The Marxist conception of labor has been influential in spatial research since the rise of industrialization in the mid-18th century. However, in the 1960s, there was a rising need to go beyond the abstract grasp of labor and question the emerging types of work in a globalizing world where technology was leading to the automatization and mechanization of labor (Sennet, 2008, p. 1-15), on the threshold of the rise of the neoliberal economy (Harvey, 2005, p. 1-5).

Marx and Engels conceptualize labor basically as human effort shaping life, society, and nature, produced and reproduced through the processes of laboring. The main concern of Marxist philosophy is that the exploitation of labor depends on the reproduction of labor relations, through which all work is distributed. In this context, Marx rejects the divisions of labor, such as the divisions of immaterial/material or skilled/unskilled labor, in order to glorify all kinds of labor against exploitation. At this point, Marxist philosophy points out mainly exploitative work conditions among factory workers and manual workers, such as the lack of leisure, lack of autonomy, toil, and insecurity of workplaces. However, Arendt claims that this glorification of labor

might also mystify the transformed modes of labor relations, emerging power relations at work, different types of work, and the conception of work as an institution of labor relations in a changing world. Arendt offers a new theoretical frame, briefly stating that “laboring with body” including “laboring with the head (thinking)” and “working with the hands” are *broad* definitions of processes of life. Thus, Arendt distinguishes between labor and work, claiming that labor and work are interconnected activities; “the human condition of labor is life, and the human condition of work is the world” (Arendt, 1998, p. 6-8).

Hannah Arendt deliberately scrutinizes these two concepts, labor and work, attempting to point out that the reproduction of labor relations and work has critical dimensions that we should focus on. The abstract grasp of labor is widely perceived as “working with the hands” or “manual labor,” and work is counted as employment or a job in our era. Departing from the opening of Hannah Arendt’s phenomenological standpoint, contemporary sociologist Krishan Kumar (1989) supports the claim that production processes are becoming more and more dependent on “immaterial labor,” and therefore Arendt attempts to unfold the concept of work. Because there are new types of work and non-market types of work, the number of factory workers or manual laborers has decreased, and there is a rising unemployment crisis in the world. The phenomenon of “class” as both an economic and a social category has become a more complicated matter in our century within the complexity of urban modes of production (Kumar, 1989, p. 2-17).

It is evident that there is an increasing sociospatial precariousness being shared unevenly by variant agents of production relations; hence, “class” is still an inherent part of labor relations and our urban life. Not only at the level of the workplace but also at the level of society, we practice “class” in different forms of labor relations. Based on the production of urban space, we, like all urban agents of production relations, as site workers and architects/planners/designers-workers, have a common problematic: the interconnected *exploitation of human labor* and *exploitation of the environment*. In this context, the group defined as white-collar, or in other words, professionals who could obtain an education in order to gain an occupation, are subjected to this interconnected exploitation. Peggy Deamer (2015) scrutinizes immaterial labor in architecture by defining architecture as work and the architect as a worker. She emphasizes that we are a part of service work. While we “design,” for instance, a building project, we suffer from toil, lack of leisure, mechanization of our labor, and the impossibility of autonomy and authority to shape the

process and product (Deamer, 2015). These working conditions are captured as exploitative conditions of the “worker”; hence, we, the professionals constituting the middle class, share the same ways of exploitation in architecture/urban planning/urban design practices in our century. Furthermore, our work is divided into newly emerging areas associated with technological development. There are new specialists and sub-fields in the built-environment disciplines, mostly concentrating on using technology as a tool in the production process. The technology allows the labor to gain speed and yet be fragmented. Deamer (2015) pictures the parallel relations and the interconnection of the exploitation of multiple laborers in the production processes of the environment, white-collar or blue-collar, professionals or manual workers. The definition of “architect as worker” attempts not to bind the commonality of these exploitative processes among different agents (Deamer, 2015; Sargin, 2017).

From a broader perspective, Guy Standing ([2011] 2014) defines professionals not as middle class or white-collar but as a new mass class, *the precariat*. Standing departs from the claim that the occupy movements were conducted mainly by this mass group “who has a common predicament” and who “is expected to endure labor and work at a lower level than the schooling it typically acquires” (p. vi-vii). There is a need to reframe our “work” beyond profession and occupation, but as a “historically and socially constructed institution of labor relations” (quoted from Kumar’s definition of work, 1989, p. 4-5). Our work, then, is an institution reproduced by a “common predicament,” increasing numbers of unemployed young people in the world since the 2008 economic crisis and the sudden rise and sharp fall of work capacity in Turkey in the last ten years. It is also an institution reproduced by municipal regulations, urban political trajectories, interrelated exploitation of labor, and the environment. The parallel rise of the exploitation of labor/environment and urban activism shows that our work has gained more internal contradictions. It is more visible than ever that our work has been exploited under the forces of changing production relations at the global level, which also causes serious environmental issues.

Fragment 3: Crossings of active citizenship and participation

Despite the limits and contradictions of our work as formal work, the research agenda widely captured the rise of the urban activism of the 2010s through the lens of active citizenship, which is conducted by volunteer, non-formal

agents. Ayhan Kaya (2017) refers to the various conceptualizations of active citizenship in order to point out that these conceptualizations fit with what the multiple actors of occupy-style movements in Turkey experienced. Kaya underlines that active citizenship deepens an individual's grasp of others' lives and of living together. Hence, active citizenship produces a common sense of the production of space (Kaya, 2017, p. 4).

In her seminal article, Camilla Stivers (1990) elaborates that from its ancient theorization by Aristotle to Hannah Arendt's (1958) modern theorizations, active citizenship "draws on and develops the highest human capacities" and it "constitutes the good or virtuous of life" (p. 87). There could be different ways of manifesting active citizenship, such as the actions of civil organizations, initiatives, and grassroots movements, all of which implicitly become a core matter of the participation of multiple actors in the decision-making processes of urban planning. Participation could be problematized as the search for the use of the knowledge and urban experiences of individuals to reach the insights of larger groups (Fitzgerald et al., 2016). At this point, Stivers (1990) argues that active citizenship "can be enacted in an agency setting" through the inclusion of active citizens in administrative processes and by establishing interaction between citizens and administrators, or, in other words, between non-formal and formal agents (p. 86-105).

What should be the agenda of our built-environment and urban-related work under these consequences after the 2010s? Active citizenship and participation at this point bring two fragments of the scenario together: The first fragment unfolds the rising plurality of labor on the urban space that emerged within urban activism, and the following fragment unfolds the growing precariousness of the work of architects/urban planners/urban designers. New planning thought underlines that new strategies such as ensuring common sense, structuring horizontal relations, and mediating between formal and non-formal actors could be developed to prompt active citizenship and participation in the decision-making processes (Tekeli, notes from "New Tendencies in Planning Thought" course, 2016; Tekeli, 2012a, 2012b, 2018, 2019b). Our work has the capacity to search for these strategies for positioning as neither an authority nor a citizen, or neither a formal nor a non-formal agent, but both.

In the scenario, at this point, urban planner Sevgi attempts to persuade the Mayor to stop the New Antalas Project in its stage of demolishing the Vadi neighborhood and to redesign the renewal project processes together with

questioning for better local governance. Better local governance should consider emerged active citizenship for the potential for active participation in the decision-making processes. According to the Mayor, it is not plausible to stop the process, because a shopping complex will be constructed in the Vadi neighborhood. The Mayor believes that this shopping complex project will turn the neighborhood into a new attraction center of the city with the help of economic investment from outsiders. However, Sevgi claims that better local governance is only possible when the residents and their non-governmental organizations participate in the decision-making processes of the district municipality, which is the leading authority and structures its authority without dialogue with the citizens.

There is social value that emerged in Vadi with the collective and communal activities of insiders and outsiders of the neighborhood, making the neighborhood a special place for Antalas. This social value lies in the non-profit civil organizations and initiatives including a neighborhood collective, a local newspaper initiative providing news and critiques about the urban daily life of Antalas, a public art initiative, a neighborhood garden initiative, a communal laundry center for those who do not have washing machines at home, and a book-sharing collective. These groups have been producing active sociospatial dynamics since the 2010s. The participants are either residents living in the neighborhood or people living outside and gathering with Vadi residents in Vadi. Thus, the diverse community of these organizations is composed of not only a group of people living together in the neighborhood but also citizens from other districts. As İlhan Tekeli points out (2019a), "community" and communal production of space could be established through not necessarily a shared place but rather common grounds such as the consensus that emerged about the Vadi neighborhood (Tekeli, 2019a, p. 35). The common ground of the Vadi community resisting the urban transformation project is the communal experience of urban activism in the making of space.

- **Mayor:** *"Miss Sevgi, I read your report. Very well written, well done. But what are the values of Antalas? Does Vadi have a local urban value? It is the oldest neighborhood in the city, and the buildings are wearing down! All the residents coming to us, making difficulties in doing our job here, are from the Vadi neighborhood! They have a newspaper, and they are writing against us."*
- **Aylin:** *"Dear Mayor, I agree with you, but I suggest we listen to Sevgi elaborate on her report."*

- *There was rising tension in the room. The Mayor was not opening grounds for dialogue. Aylin suddenly seemed less hopeful to me. The level of my discomfort was rising in the conversation; I was questioning why I was there, maybe I should not have come back to work for the municipality in Antalas! There was no communication between the municipality and the Vadi community; the city council was selected by a group of people who would agree with the Mayor under any conditions. I felt like I could better fit a volunteer job at the Vadi newspaper. I forced myself to believe in my report, elaborating on the potential of Vadi against the proposal of the New Antalas Project that would lead to fragile conditions in Vadi, diminishing the emerged social urban activism. I thought that I should not give up and I needed to convince the Mayor. I took a sip from my second cup of tea.*
- *“Dear Mayor,” I said, “better local governance could be designed through how we look at the ‘local’ urban values. The locality is a plurality of various agents under ongoing sociospatial change. We have social value, which is the emerged urban activism and emerged agents as participants of civil organizations and initiatives in Vadi. This value belongs to all of the city, to Antalas. If we could take these civil organizations at the center of active citizenship at the local level and if we could prompt active participation by including these organizations as key stakeholders, we would take less risk. We could share the labor in the decision-making processes, since we could establish a team. You would take less risk being the Mayor; you don’t need to decide for yourself. We should organize a new election for the city council, invite those groups to participate in the election, and then move the city council forward, searching for an inclusive, open, participatory process. Dear Mayor, we will design active participation in the decision-making processes for Antalas and we can start with rethinking the Vadi neighborhood stage. You will be a trendy figure in the Vadi newspaper with a bold title: ‘The Mayor invited Vadi to completely remake the New Antalas Urban Renewal Project’.”*

Conclusion: The possibility of working together

- *After hearing about that title in the Vadi newspaper, the Mayor suddenly changed his tone and attitude. Aylin smiled and added some more good things about how a mayor could become a significant figure by listening to the community and stopping a project for economic development in Turkey. Hence, I understood that I was moving in the right direction.*

- *“Dear Mayor,” I said, “we will first invite a committee of specialists to develop participatory processes in local governance; that is the conclusion part of my report. We will immediately declare that the project is stopped, we are working for better local governance, and the Vadi neighborhood will be part and parcel of the decision-making processes actively. Moreover, while we are thinking about the participation issue, I propose that we address some immediate problems of the neighborhood, such as the establishment of laundry centers, and besides, we can add a room to such centers, a room for making and drinking coffee and tea. These small steps supporting civil organizations might also help to change the negative bias of the community and all citizens about our municipality.”*
- *We ended the meeting and I left the Mayor's room with Aylin with hope and excitement for a better future. The only thing I was concentrating on was working more on the report. I was thinking of names from civil organizations of Antalas and my teachers at the university to schedule initial meetings. I opened the door of my room without a feeling of estrangement from my work for the first time. I was about to close the door, but Mevlüt entered the room with me and gave me one more cup of Turkish tea with one sugar - that was how I used to drink tea:*
- ***Mevlüt:** “Miss Sevgi, I've heard that you saved our houses in Vadi. Of course, I was already sure that our dear Mayor wouldn't demolish our houses, but... Don't hesitate if you want to eat something with tea; I can immediately make you a sandwich.”*
- *Mevlüt's thankful tea on my desk and the work I would do made me feel satisfied for the first time in a long time at the municipality, and I felt like we were working for the same thing, for a good life in our city, Antalas.*

Although İlhan Tekeli's course enhanced our perspectives on active citizenship and participation around the theory and history of planning, Tekeli directed the main problematics of the course to us, being young professionals, architects/urban planners/urban designers, by giving us a final challenging assignment that forced us to put ourselves in a fictional desk with a fictional municipality of a fictional city. Through this lens, we looked at our work and the labor processes of our generation, which is a generation of the era of urban crisis and resistance, processes of anti-participatory transformation projects, deep legal changes in planning specifically after the 2010s, rising unemployment for young workers and professionals, and the rising exploitation of our labor. Furthermore, we are a generation that has been actively participating in or witnessing the pluralization of labor in the production of urban space.

This paper has attempted to re-open the critical grounds of Tekeli's graduate course with a twofold framework. First, I pointed out that there is not a counter-position between non-formal and formal agents in the production of urban space. Rather, there are more intricate processes of the production of urban space and knowledge of urban space by a multitude of actors. In particular, non-profit civil organizations and initiatives that emerged after the 2010s in Turkey have played a significant role in practicing active citizenship. The labor of architects/planners/urban designers is pluralized by these multiple actors and the platforms they established. Second, I claimed that there has been an ongoing debate around the labor of professionals because of the growing crisis of exploitation of the labor of young architects/urban planners/urban designers, paralleling the deaths of construction-related workers, unemployment, and the diminishing capacity of our work in the world since 2008. Through this twofold framework, I finally suggested that political and economic trajectories have led to negative effects among young professionals. However, at the same time, this might open ground for our generation to question the current conditions communally and critically in order to mediate between multiple actors such as active citizens and formal agents in order to lead participatory decision-making processes in urban planning.

The challenging final assignment and İlhan Tekeli's course as an entire process were strongly influential in this line of not alienating my labor and work. Tekeli's course invited us, as active urban agents in the production of space and knowledge, to seek leading alternative processes. It opened crucial space with the implication that it is worthwhile to discuss young professionals'—our generation's—labor and work. We are both formal and non-formal agents of production of urban space, witnessing urban resistance and repression in the last decade of urban crisis, while growing more and more precarious under the political, economic, and ecological consequences at national and transnational scales. This situation has enabled us to reassess our citizenship and the role of being architects/urban planners/urban designers strategically.

Kaynakça/References

Arendt, H. (1958/1998). *The human condition* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.

- Aykaç, G., and Sert, E. (2018). Türkiye’de mimarlığın emek süreçlerini yeniden tartışmak (Rethinking the Processes of Architecture in Turkey). *Moment Dergi*, 5(2), 219-237. doi: 10.17572/mj2018.2.219237
- Deamer, P. (Der.), (2015). *The architect as worker - immaterial labor, the creative class, and the politics of design*. New York & London: Bloomsbury Academic.
- Fitzgerald, C., McCarthy, S., Carton, F., Connor, Y., Lynch, L. and Adam, F. (2016). Citizen participation in decision-making: can one make a difference? *Journal of Decision Systems*, 25(1), p. 248-260. doi: 10.1080/12460125.2016.1187395
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Kaya, A. (2017). Right to public space: social movements and active citizenship in Turkey. *Research and Policy on Turkey*, 2(1), 1-9. doi:10.1080/23760818.2016.1272273
- Kumar, K. (1989). The social culture of work: work, employment and unemployment as ways of life. Kenneth Thompson (Ed.), in *Work, employment and unemployment: perspectives on work and society* (p.2-17). Philadelphia: Open University Press.
- Işık, O., and Pınarcıoğlu, M. M. (2001/2018). *Nöbetleşe yoksulluk Sultanbeyli örneği (2.baskı)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sargın, G. A. (2017). İktidarın mimar-öznesinden devrimci siyasi-özneye:Yaratıcılık miti, burjuva ideolojisi ve devlet aygıtları: Kısa değerlendirmeler. *Arredamento Mimarlık*, 13, 78-80.
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. New Haven: Yale University Press.
- Standing, G. ([2011] 2014). *The precariat: the new dangerous class*. New York, NY: Bloomsbury.
- Stivers, C. (1990). The public agency as polis: active citizenship in the administrative state. *Administration & Society*, 22(1), 86-105. doi:10.1177/009539979002200105
- Tekeli, İ. (2012a). Katılımcı demokrasi, sivil ağlar ve sivil toplum kuruluşları. In *Türkiye için STK’lar ve katılımcı demokrasi yazıları, İlhan Tekeli Toplu Eserler*. 22, (p. 40-55). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012b). Bir demokrasi projesi olarak yerel habitatlar. In *Türkiye için STK’lar ve katılımcı demokrasi yazıları, İlhan Tekeli Toplu Eserler*. 22, (p. 235-246). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2018).Ortak olanın keşfi geliştikçe demokrasi taleplerimizin dayanağı da genişliyor. *İktisat ve Toplum*, 97, 27-31.
- Tekeli, İ. (2019a). Bilgi toplumuna doğru yol alırken, kent yöneticileri ve kent planıcıları olarak komünite kavramını düşünmemiz ve ona yeni işlevler yüklememiz gerekiyor. *İktisat ve Toplum*, 100, 27-35.
- Tekeli, İ. (2019b). Scientific knowledge and decision-making in planning, understanding emotional aspects. Ayda Eraydın and Klaus Frey (Ed.), in *politics and conflict in governance and planning* (p. 227-242). New York & London: Routledge.
- UN (2018). *The World's Cities in 2018*. Accessed on 30 March 2019 https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf.

DÜZELTME

İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 28, s.962-983, Aralık 2019 sayısında yayımlanan, *“Afet ve Acil Durumlar İçin Belirlenmiş Toplanma Alanlarının Yeterliklerinin Değerlendirilmesi: İzmit Örneği.”* başlıklı makale de yer alan bazı bölümler yazar tarafından sehven değiştirilmiştir. İlgili bölümler, revize edilmiş şekilde aşağıda yer almaktadır.

Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Standartları

Toplanma alanları, afet sırasında ve sonrasında insanların acilen ulaşacağı, afet açısından risk taşımayan güvenli alanlardır. Bu nedenle fiziksel, jeolojik ve coğrafi olarak afet riski bulunmayan alanlardan seçilmesi ve tuvalet gibi temel insani ihtiyaçları karşılayabilecek donanımına sahip olmaları gerekir (Maral vd., 2015). Toplanma alanları ayrıca afete maruz bireylerin bilgilendirilmesi, yardım ekipleri ile koordinasyon, geçici barınma alanlarına yönlendirilme gibi birçok afet sonrası ve sonrası faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerdir (Aksoy vd., 2009; JICA, 2002; Çınar vd., 2018).

Afet sonrası için belirlenmiş toplanma alanlarının üstlenmesi gereken bazı kritik görevler vardır. Alanın büyüklüğü ve konumu gibi temel değişkenlere bağlı görünen bu görevler aslında afet sonrası ve sonrası için orta ve uzun vadeli birçok faaliyete katkı sağlar. Afet sonrası kısa vadede toplanma ve temel ihtiyaçların karşılanması, orta ve uzun vade de ise ulaşım ve lojistik hizmetlerin yürütülmesi gibi görevler bunlara örnek olarak verilebilir. Bu nedenle mevcut toplanma alanlarının durumlarının değerlendirilmesi veya yeni toplanma alanlarının belirlenmesi için kapasite, yer seçimi, alanların mekânsal dağılımları, koordinasyon ve lojistik hizmetlerinin nasıl sağlanacağı gibi analizlerin ilgili uzmanlar tarafından yapılması gerekir (Zhu vd., 2010; Erden ve Coşkun, 2010; Nozick ve Turnquist, 2001; Yi ve Ozdamar, 2004).

Özellikle deprem başta olmak üzere afetler sonrasında kullanılacak boş alanların yapıardan uzak ve yeterli büyüklükte olmasının afet sonrası ve sonrası önemi konusunda birçok rapor ve çalışma mevcuttur. Bu alanların afet sonrası hizmetlerin yürütülmesi açısından adapte olabilir nitelikte olması da

yine bu raporlarda vurgulanan önemli unsurlardan biridir (Godschalk, 2003). Park, bahçe ve rekreasyon alanı olarak tanımlanan açık yeşil alanlar ile meydan, yol gibi kamusal veya özel mülkler olarak ayrıştırılan tüm açık alanlar deprem başta olmak üzere afetler sonrası afetzedeler için kısa ve uzun vadede sığınma ve barınma ihtiyaçlarının karşılanacağı mekanlar haline dönüşmektedir (Swanick, 2003; Pollack, 2006; Allan, P., Bryant, 2011). Bu nedenle belirlenecek bu alanların ihtiyaçları karşılayabilecek nitelikte olup olmayacağı cevaplanması gereken önemli bir sorudur ve bu alanların zarar azaltma faaliyetleri içerisinde belirlenmiş olması afet yönetiminin önemli stratejilerinden biridir.

Çınar ve diğerlerine göre (2018) afet ve acil durum toplanma alanlarının belirlenmesindeki kriterler için aşağıdaki faktörler dikkate alınmalıdır (Çınar vd., 2018; URL-1; URL-2; JICA, 2002).

1. Uzaklık ve erişilebilirlik: Toplanma alanları belirlenirken yapı alanlarına olan uzaklık göz önünde bulundurulmalıdır. Bu alanlar yapılara çok yakın ve yürüyüş mesafesinden uzak olmamalıdır. Mümkün olduğu kadar tahliye alanının sınırına yakın ve erişilebilir olmalıdır. 0-500 m yürüyüş mesafesindeki alanlar değerlendirilmelidir.
2. Ana yol bağlantıları: Toplanma alanlarının ana yollarla bağlantıları ve riskli yollara ait alternatifler değerlendirilmelidir.
3. Çok fonksiyonluluk ve kullanım: Bölge/mahalledeki toplanma alanı olarak kullanılabilecek mevcut yeşil alanlar, çocuk oyun alanları ile parklar, okul veya cami gibi kapalı alana sahip kamu binalarının varlığı ve kullanışlılığı değerlendirilmelidir.
4. Kamu arazileri: Kamuya ait araziler yukarıda açıklanmış özellikleri içermeleri durumunda öncelikli alanlar olarak değerlendirilmelidir. Kamu binalarının özellikle deprem bölgelerinde toplanma alanı olarak belirlenmeleri durumunda yapısal olarak güvenli olup olmadıkları dikkate alınmalıdır.
5. Büyüklük: JICA 2002 raporunda tahliye alanları için kişi başına 1,5 m² alan önerilmektedir. Tarabanis ve Tsionas (1999)'a göre standart 2 m olarak ifade edilmektedir (JICA 2002; Tarabanis ve Tsionas, 1999).

Ayrıca, Çınar ve diğerlerine göre (2018) yer seçimine dair bazı standartlar ise şöyle özetlenmektedir.

1. Tehlike ve tehditlere karşı korunabilen, koordinasyon ve kontrol merkezlerine yeteri mesafede,
2. Kentsel altyapı (elektrik, kanalizasyon ve su gibi) ağlarına bağlı,
3. Genişlemeye uygun,
4. Zemin etüdü çalışmaları yapılmış,
5. Hâkim rüzgâr yönü düşünülmüş, yağmur su havzasından en az 3 m yüksekte ve %2- %6 oranında meyile sahip araziler (Çınar vd., 2018).

Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), İl Afet Müdahale Planı ve Toplanma Alanları

2009 yılında T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığının (AFAD) kurulması ile afetler konusundaki tüm planlama ve uygulama yetkileri bu kuruma devredilmiştir. Toplanma alanlarının Türkiye'deki durumuna baktığımızda, konu ile ilgili en önemli strateji Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) bünyesinde sürdürülmektedir. Türkiye'nin Afet Müdahale Sistemi içerisinde afet öncesi-sırası-sonrası dahil afet ve acil durum toplanma alanlarının belirlenmesi, kullanıma uygunluğunun kontrol edilmesi, tahliye alan ve güzergahlarının planlanması ve uygulanması gibi faaliyetler TAMP'ın sorumlulukları arasında yer almaktadır (URL-3). Türkiye genelinde Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), 2014 yılında yayımlanmış; 2015 yılı başında ulusal düzey hizmet grubu planları hizmete alınmıştır. Diğer taraftan İmar kanun ve yönetmeliklerinde ve Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliğinde toplanma alanları ile ilgili kurum ve kuruluşlardan verilerin elde edilmesi ve analizi ile ilgili hükümler yer alıyor olsa da (URL-4), konu ile ilgili detaylı bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum belirlenmiş /belirlenecek toplanma alanlarının imar planına işlenmesi konusunda sorunlara neden olabilmekte ve toplanma alanlarının özel mülk veya belediyeye ait araziler olması durumunda farklı amaçlarla kullanılabilmesine olanak sağlayabilmektedir.

Kocaeli ilinde afet ve acil durum yönetimi çalışmaları, 1999 yılında yaşanan Marmara depremleri ile hız kazanmıştır. AFAD'ın kuruluşunu takiben, illerde Afet ve Acil Durum İl Müdürlüklerinin kurulması ile afetlere yönelik tüm faaliyetler il düzeyinde yürütülmeye başlanmıştır (Kocaeli AFAD). 15 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan 4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı İçişleri Bakanlığına bağlanarak hizmetlerine devam etmektedir. AFAD tarafından yayımlanan Türkiye Afet

Müdahale Planı (TAMP) kapsamında 2015 yılında Kocaeli AFAD İl Müdürlüğü tarafından Kocaeli Afet Müdahale Planı (KAMP) hazırlanmıştır. Plan, afet ve acil durum yönetimi konusunda yetkili kurumlar ile bunların iş tanımları ve görevlendirmelerinin açıklanması ve tüm ilçeler için Afet Toplanma Alanlarına ait verileri içermektedir. 27 Eylül 2018 tarih ve 328500907-952.01.03 sayılı talimat ile Kocaeli ili sınırlarında belirlenmiş afet ve acil durum toplanma alanlarının belirlenmesinde nüfus yoğunluğu, ulaşılabilirlik ve tahliye kolaylığı, engelli ve yaşlıların ulaşımına uygunluk, yangın, su taşkını, tsunami ve benzeri gibi ikincil tehlikeler ile deniz, akarsu kenarları, sınırlama olabilecek alanlar, fay hatlara yakınlık, engebesiz düz arazilerin seçilmesi, elektrik, su, tuvalet gibi temel ihtiyaçların ve benzeri unsurların dikkate alınarak mümkün olduğunca kamuya ait uygun alanların mekânsal verilerinin belirlenmesi ve/veya daha önce belirlenmiş verilerin güncellenmesinin sağlanması çalışmaları başlatılmıştır.

YAZARLARA NOTLAR

YAYIN İLKELERİ

İDEALKENT, disiplinlerarası bir yaklaşımla kenti merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi; Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda üç kez yayımlanır.

İDEALKENT'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

İDEALKENT, Kentin analizinde temel bilim alanları ve yaklaşımları olan mimarlık, şehir planlama, yerel yönetimlerin yanı sıra tarih, sosyoloji, yerel siyaset, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya ve kentsel değerlendirmeye konu olan her tür bilimsel yaklaşımı kenti anlamada anlamlı bulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı kendisine ilke edinen **İDEALKENT** bu çerçevedeki sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **İDEALKENT**'te yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **İDEALKENT**'te yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

İDEALKENT'e yayımlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.

Bir makalenin **İDEALKENT** dergisi'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir.

İDEALKENT'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fiziki ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **İDEALKENT**'e aittir. Yazarlar **İDEALKENT**'e gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Dergiye başvurular sadece elektronik ortamda kabul edilir. Dergi yazım kurallarına göre hazırlanan makaleler, [Makale Gönder](#) web adresinden Makale Gönder linki kullanılarak online olarak sisteme yüklenmelidir.

Gönderilecek makaleler derginin [Yazım Kurallarına](#) uygun olarak hazırlanmalıdır.

Makale dergiye ulaştıktan sonra, öncelikle şekil yönünden (APA 6) değerlendirmeye alınır. Bu değerlendirme sürecinde, makale şekil yönünden düzeltme yapılması gerekiyorsa, makale, yazarına gerekli düzeltme bilgileri ile beraber geri gönderilir. Şekil yönünden düzeltme yapılması makalenin kabul edildiği anlamını taşımaz. Şekil yönünden

düzeltilmeler yapıldıktan sonra, makale editörler tarafından içerik olarak değerlendirilmeye alınır.

Gönderilen makaleyi gecikme veya diğer bir nedenle başka bir yerde yayınlamak isteyenler yazılı bir başvuru ile yazılarını dergiden çekebilirler. Yayınlaması kabul edilmeyen yazılar, gerekçesi ile birlikte üç ay içinde geri gönderilir.

Yazarlara yapılacak bilgilendirmelerin tümü e-posta yoluyla yapılır.

Metnin içeriği, bilimselliği ve diğer hususlara ilişkin sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir. Yazar(lar), çalışmasını göndermekle burada yazılı olan tüm şartları kabul etmiş sayılır.

İDEALKENT'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları İDEALKENT'e aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da İDEALKENT'e ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan [MAKALE GÖNDER](#) menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda DergiPark sistemi veya e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

İdealkent'e ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma [Makale Şablonuna](#) yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale [Genişletilmiş İngilizce Özet \(Extended Abstract\)](#) ile birlikte gönderilmelidir.
- 4- Makale ile birlikte [İntihal Denetim Raporu](#) mutlaka gönderilmelidir.
- 5- [Makale telif ve etik sözleşmesi](#) mutlaka doldurulmalıdır.

YAZIM KURALLARI

İDEALKENT'e gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, [İDEALKENT makale şablonunda](#) yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin [İDEALKENT makale şablonuna](#) uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!

İdealKent (Kent Araştırmaları Dergisi)

www.idealkentdergisi.com

E-posta: idealkent@gmail.com

Nasuh Akar Mahallesi 1403. Sok. 10/5 Balgat-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 Gsm: 0543 285 53 59 Faks: 0312 285 53 99